

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **P**ROTOCOLS

XXVIII

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2010

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

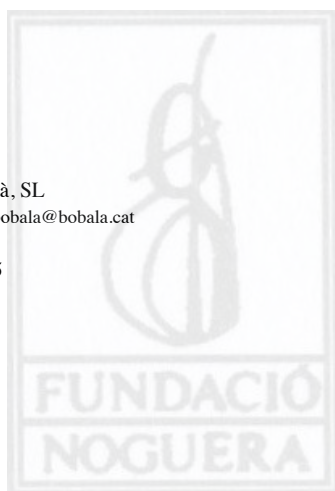
Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Joan J. López Burniol, Àngel Martínez Sarrión,
Josep M. Sans i Travé i Francesc Torrent i Cufí

Editor

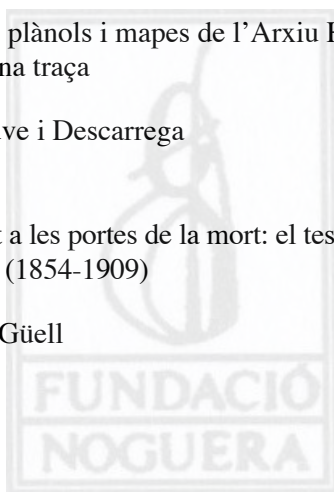
Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya
c/ Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida - bobala@bobala.cat
ISSN: 0211-5425
Dipòsit Legal: B-44.447-1995

SUMARI

- 7** Ramon i Joan de Banyeres, ciutadans i negociants de Barcelona de mitjan segle XIII
Carme Batlle i Gallart
- 61** Economia i societat en els registres notariais: la clientela dels capítols matrimonials del notari barceloní Miquel Franquesa (1458-1482)
Montserrat Richou i Llimona
- 143** L'escultor Pere Costa i el moblament de l'església de Santa Maria del Pi després de 1714
Carles Dorico i Alujas
- 205** Arquitectura i art a Santa Maria de Montalegre a partir d'una descripció de 1731
Carles Díaz Martí
- 297** La col·lecció de plànols i mapes de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona: una traça
Xavier Cazeneuve i Descarrega
- 333** Una personalitat a les portes de la mort: el testament de Francesc Ferrer i Guàrdia (1854-1909)
Teresa Abelló i Güell

365 Notes bibliogràfiques

Laureà Pagarolas i Sabaté

377 Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Memòria 2009

391 «EHDAP». Normes per a la presentació d'originals

RAMON I JOAN DE BANYERES, CIUTADANS I NEGOCIANTS DE BARCELONA DE MITJAN SEGLE XIII

○ ————— CARME BATLLE I GALLART
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Des de l'inici del segle XIII el moviment comercial de Barcelona pren més volada que a la fi del segle anterior, provoca l'augment de la població i comporta canvis en el si de la ciutadania amb una major diversificació social, és a dir, la consolidació del nou estament, el dels mercaders, ben evident a mitjan segle. La vocació capitalista i la dedicació al negoci impregnen l'ambient burgès caracteritzat per la possessió de riqueses materials derivades de l'activitat mercantil, que es manifesta fins i tot en algunes cases de famílies benestants, com les dels Banyeres, conegudes sobretot per mitjà de diversos inventaris.

La voluntat de negociar per obtenir beneficis i per enriquir-se és la finalitat de l'acció comercial, un objectiu il·limitat, el qual sembla que era el dels drapers Ramon i Joan, oncle i nebot respectivament; potser també devien pensar que la fortuna els permetria superar les crisis derivades de la pèrdua de collites o del naufragi de les naus. La influència d'aquestes idees evidencia un cert canvi d'actituds i després de mentalitat, que podem apreciar en el cas dels nostres protagonistes i d'altres del mateix estament. L'afany de riquesa es veu en la vida dels drapers empresaris i prestadors de diners i del seu entorn, ja que l'ambició del guany sembla empènyer no solament l'actuació dels membres laics de la família, sobretot de Ramon, dels seus germans i del seu nebot Joan, sinó també la del canonge Guillem, igualment germà del primer. Al seu costat es mouen altres familiars, per exemple els Oliver, també drapers, alguns jueus en relació amb Joan, més negociants com els Albarreda i els Desmàs, i encara els socis com els de Joan: Rastald, Ribot i Planamitjana; també un notari, Jaume de Letenal, segon marit d'Elisenda de Banyeres, manifesta la mateixa ambició respecte de la fortuna familiar d'ella.

Aquesta cobdícia provoca, per mitjà de la dedicació comercial i del crèdit, l'enriquiment més o menys ràpid de tots ells i al mateix temps té altres conseqüències, com l'edificació de capelles funeràries per part de dos Ramon de Banyeres. En el cas de Joan va comportar mala fama perquè era reconeguda la seva avarícia, tant en els negocis com en l'àmbit familiar,

segons diversos testimonis d'un procés contra la seva vídua Elisenda. Més general és la mala consciència de molts negociants derivada dels abusos comesos per obtenir beneficis fos com fos i d'aquí prové el desig de reparació de les malifetes comú a tots, homes i dones, i manifestada en els testaments amb l'alimentació de pobres a l'Almoina de la catedral.

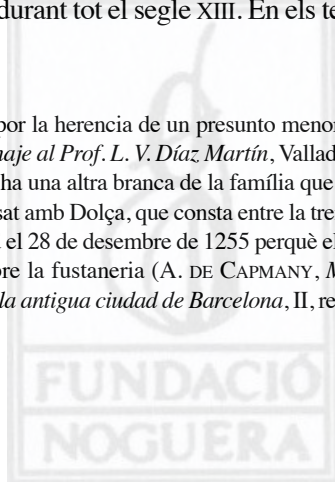
Una altra forma de compensació, amb adquisició de prestigi per la família, és la incorporació d'alguns membres cabalers a la vida monàstica. Així, el primer fou Martí de Banyeres, fill d'Albert i de Juliana, cavaller de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Seguí Arnau de Banyeres, germà (potser un bastard, perquè hi ha un altre germà anomenat Arnau) d'ell i del draper Ramon, que fou monjo de Santes Creus, i des de la seva posició privilegiada ajudà a l'entrada en el mateix monestir de Pere d'Albareda, germà del mercader Jaume, parent i soci del ric i conegut draper. Alguns d'ells ingressaren després d'haver viatjat i negociat com a mercaders.

Cal remarcar el paper que tenen en el penediment de darrera hora els frares predicadors, molt influents sobre l'estament mercantil per mitjà de la seva activitat com a confessors, acció que coneixem bé en la darrera etapa de la vida de l'esmentada Elisenda. També mantenien molt contacte amb els mercaders atès que el seu convent de Santa Caterina va esdevenir un lloc molt segur per custodiar les caixes plenes de diners, objectes valuosos i documents.

Els frares, conscients del canvi de vida i de mentalitat a les ciutats, intentaren fer compatible la fe cristiana amb les necessitats materials de la nova societat urbana i mercantil, i acabaren legitimant la nova forma d'actuació dins d'uns certs límits. De tota manera exigiren reparacions, és a dir, obres pies, la més freqüent de les quals és l'almoina per als pobres; també podia ser un ajut la concessió de préstecs sense lucre per evitar la mort de fam de pobres vergonyants. És per aquest procés que els pobres acabaren essent els hereus de la fortuna de la major part de la família Banyeres en morir els darrers infants pertanyents a dues generacions diferents, Arnau i Joanet.¹

Es tracta d'una família extensa o, més ben dit, d'un llinatge, que com a mínim es desenvolupa durant tot el segle XIII. En els testaments els mots «cog-

1. C. BAILLE, «Pleito por la herencia de un presunto menor, Joanet de Banyeres (Barcelona, hacia 1300)», a *Homenaje al Prof. L. V. Díaz Martín*, Valladolid: Universidad de Valladolid, II, 2002, p. 919-936. Hi ha una altra branca de la família que no acabem de conèixer bé, la del Guillem de Banyeres casat amb Dolça, que consta entre la trentena de prohoms del Consell de Cent presents a Calataiud el 28 de desembre de 1255 perquè el rei Jaume confirmi un decret del batlle de Barcelona sobre la fustaneria (A. DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, II, reed. Barcelona, 1962, doc. 12).

nati, nepos, consanguinei, propinqui, proximi, parentela, socii, amici» revelen, sens dubte, un sentiment de vinculació, de pertinença a un grup o cercle familiar bastant ampli que dóna suport a les accions d'un individu del grup. Fins i tot l'expressió més breu «*vos et vestri*» pot indicar un cercle ampli, del qual no coneixem els límits. No es troba delimitat per un lligam de parentiu natural, ja que consten també «*amici, propinqui, socii*», que en general no denoten vincles de sang. De tot això en trobarem exemples a continuació.

Ramon de Banyeres, draper

Ramon, el primer dels nostres protagonistes, porta un nom molt freqüent a la seva família, gairebé tant com el de Guillem. Abans d'ell trobem el primer Ramon de Banyeres, el qual sembla que va ser molt ric, casat amb Maiassenda, filla d'Arnau Descamp; fou pare de dues filles i el fundador de la capella familiar dels Banyeres construïda a la catedral de Barcelona i dedicada a sant Vicenç. Adquirí un obrador molt ben situat, on es dedicà als negocis juntament amb el seu germà Albert fins a la seva mort el 1249.

El Ramon que ara ens interessa rebé el nom de l'oncle, ja que era fill d'Albert i de Juliana Descamp —germana de Maiassenda—, casats el 1192, i fou anomenat Ramonet fins a la mort de l'oncle. El seu germà Arnau també fou negociant, i l'altre, Guillem, eclesiàstic. Arnau sembla que era el més gran ja que féu testament el 30 d'agost de 1251 i morí poc després deixant dos fills, Burget i Jaume.² Devia seguir Ramon (morí cap a la fi de 1267) i, finalment, el canonge Guillem, mort el 1284. A més, hi havia Bernat, prevere, i Martí, frare de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que havia estat negociant.³ Arnau, que portava el nom del germà

2. C. BATLLE, «La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 2 (1981), p. 69-91.

3. C. BATLLE, «Guillem de Banyeres, canonge de la Seu de Barcelona (†1284)», a *Miscel·lània d'Homenatge al Dr. M. Riu*, 2, *Acta Mediaevalia*, 22 (2001), p. 263-289. Berenguer de Poses, que té la nau *Paradis*, quan és a Mallorca el 20 i 21 d'abril de 1244, reconeix que Martí li ha pagat 61 lliures menys 4 sous melgoresos per aparellar la nau; li pagarà la suma que falta el dia de Sant Joan vinent (Arxiu de la Catedral de Barcelona, ACB, perg. 1-6-2512). En el testament patern del 1236 (vegeu l'estudi de la nota 2) Martí, que treballava en l'obrador de draps del pare i s'havia emportat roba per valor d'uns 200 morabatins per negociar, només va rebre aquesta suma com a heretat.

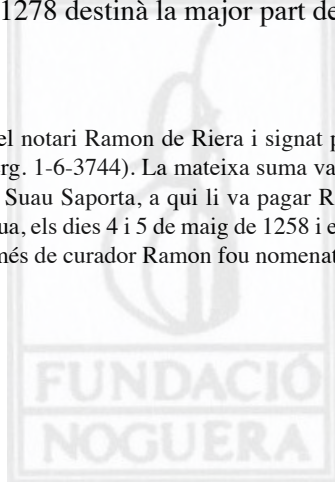
gran potser perquè era fill natural, va ser monjo de Santes Creus, i Guillema, que sembla que fou l'única noia, es va casar amb Ramon Vinyals, vinculat als negocis de Guillem.

Ramon, el draper, enllaçà amb una família del mateix nivell casant-se amb Saura, filla de Joan Desmàs, ric mercader, que li aportà un bon dot i sembla que no li donà cap fill. La carta d'esposalles del 26 de gener de 1235 precisa que ell li concedeix 600 morabatins, dels quals ella podrà disposar de la meitat en el testament mentre que l'altra meitat serà per als fills, i si no en tenen, serà per als parents més propers d'ell, com era costum.⁴ Sempre actua com un home recte i assenyat en totes les seves activitats i precisament en un dels documents familiars (el darrer de la nota precedent) és designat com a «*vir circumspectus*» per part del jutge Guillem de Sala quan el nomena tutor del renebot.

Ramon ja tenia un nodrit o criat a casa, és a dir, un fill natural, anomenat Guillem, que es va iniciar en els negocis amb el llegat de Ramon, però només sobrevisqué uns cinc anys al seu pare. No en sabem gairebé res més. Amb el nou matrimoni també hi vivien diverses serventes, dos esclaus sarraïns i una esclava, que devia ser una sarraïna i es convertí, i segurament la noia Jauma, neboda de Saura, dotada amb 200 morabatins per Ramon per casar-la bé, com ens assabenten els comptes de la marmessoria. Potser també vivia amb ells el nebot Joan perquè era jove i no li coneixem cap altra família, a part d'unes germanes amb les quals sembla que no tenia relació, perquè no les trobem mai esmentades a part dels testaments del mateix Joan.

Cal incloure entre els domiciliats a casa del draper un esclau molt vinculat al seu amo, al qual devia ajudar a l'obrador. Com que es deia Pere, considerem que la influència de l'amo va ser decisiva perquè es bategés, i el lligam fou tant fort que el draper l'alliberà i li donà el seu nom. Així, doncs, el llibert Pere de Banyeres començà la seva vida independent, adquirí una casa amb terra plantada d'arbres al carrer més alt de Sant Pere i es casà. No oblidà mai el seu benefactor fins al punt que en el seu testament de la fi de l'any 1278 destinà la major part dels seus béns al descans

4. Document escrit pel notari Ramon de Riera i signat per Ramon, Bernat de Mar i Bernat Descamp (ACB, perg. 1-6-3744). La mateixa suma va ser destinada per Burget de Banyeres a la seva muller Suau Saporta, a qui li va pagar Ramon, curador del fill de la parella, quan ella ja era vídua, els dies 4 i 5 de maig de 1258 i el 28 de març de 1259 (pergs. 1-6-1361, 1744, 2794). A més de curador Ramon fou nomenat tutor del nen el 10 de gener de 1258 (perg. 1-6-1015).

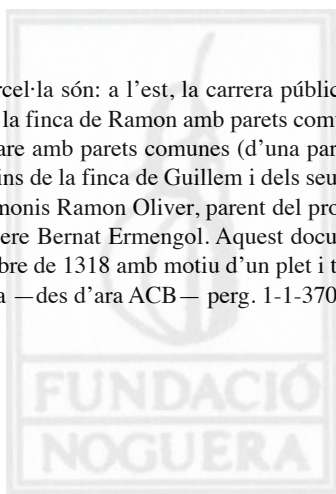

de l'ànima del seu antic amo. El cas d'aquest llibert ens confirma el caràcter familiar i bondadós del ric draper, que també es recordà de Pere en les seves darreres voluntats (vegeu la nota 34).

Al mateix temps Ramon era un home amb molt prestigi en el món dels negocis, com veurem, fins i tot en relació amb la cort de Jaume I, i igualment en l'ambient familiar, ja que consta en el testament del seu oncle Ramon de Banyeres del 1249, va ser marmessor del seu propi sogre Joan Desmàs l'any següent, també va ser marmessor del seu cosí Valentí de Banyeres —fill de Guillem i Dolça— i més endavant tutor d'Arnaldó, l'únic fill del seu nebot Burget de Banyeres i de Suau Saporta. Constatem una estreta cohesió familiar que es trasllada a la seva activitat bancària i comercial, perquè es va rodejar o associar amb diversos parents d'ell i de la seva dona, com a persones de tota confiança.

La família del ric draper vivia al burg dels Arcs antics, exactament al carrer del forn d'En Ripoll —és un nom una mica posterior—, on Ramon va adquirir en alou una gran propietat a Guillem de Vic i a la seva mare Arnaldeta, que encara en conservaren una part i constaren com a propietaris d'una honor i casa amb parets comunes a la part venuda; tot era a la vora d'unes cases que foren de Felip de Merola. Podem afirmar que era una finca força gran perquè Ramon es preocupà de dividir-la en parcel·les per edificar-hi cases establertes mitjançant el sistema de l'emfiteusi. Ho feia el 2 de maig de 1253, quan cedí o establí a Arnau de Montbrú un pati amb dues cases contigües, tot situat a la part occidental de la propietat, per 100 sous de doblenc i un cens anual pagador el dia de la festa de la Santa Creu de maig, de 3 morabatins censuals a raó de 14 sous de doblenc per morabatí (el marc d'argent valia 88 sous), i li concedí la possessió pacífica de totes les millores que hi fes. Entre les clàusules finals consta que si baixava el valor de la dobla per a la major part dels homes que pagaven morabatins censuals, també baixaria per a ell.⁵

5. Els límits de la parcel·la són: a l'est, la carrera pública, al sud, una carrera sense sortida, a l'oest, la resta de la finca de Ramon amb parets comunes i al nord cases de Guillem de Vic i de la seva mare amb parets comunes (d'una part d'una casa d'aquest costat cauen les aigües pluvials dins de la finca de Guillem i dels seus germans). Ho féu el notari G. Rossell davant els testimonis Ramon Oliver, parent del propietari, Pere de Ruvira, que pot ser un draper, i el prevere Bernat Ermengol. Aquest document i els dos següents són trasllats fets el 9 de novembre de 1318 amb motiu d'un plet i tenen la signatura de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona —des d'ara ACB— perg. 1-1-370 a,b,c.

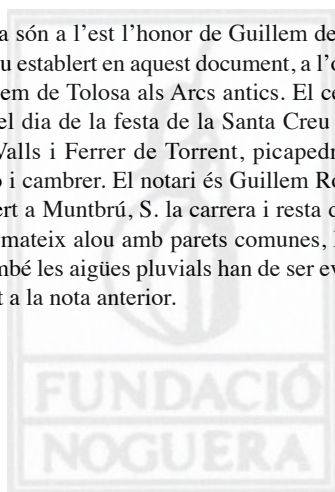

El 7 de maig següent establí a Arnau de Girona una casa a fi de millorar-la, propietat que tenia pel monestir de Sant Salvador de Breda, situada al burg vora els Arcs antics i les cases que foren de Felip de Merola i al costat de l'alou aquí esmentat de Guillem de Vic i de la seva mare. Al mateix temps establí a aquest Girona, i també per millorar-la, una casa amb un petit pati («*cum peciola curtalis ex parte occidentis*»), una part del seu propi alou adquirit als Vic; pagaria un cens anual de 2 morabatins menys un terç el dia de la festa de la Santa Creu. El problema de les aigües de pluja que queien d'aquesta casa a l'alou de Ramon podia tenir solució si Girona volia fer obres i instal·lava una tremuja per dirigir-les cap al carrer. La mateixa solució es preveia per a la casa establerta en primer lloc. Aleshores hi hauria parets comunes i també seria d'ús compartit el pou de la propietat, les aigües del qual anirien al carrer passant per la resta de l'alou de Ramon.⁶

El 10 de juny de 1253 té lloc la venda de dues cases amb dos obradors propietat d'Arnalleta, vídua d'Ermengol Andreu, moler, que per la seva pobresa les ha de vendre a Bernat d'Esparreguera i a la seva dona Bartomeua per 140 sous. Interessa la descripció dels límits de la finca, que és un alou de Berenguer Ermengol al burg dels Arcs antics, a la Vilanova: a l'est la tinença de Pere Teixidor que és alou del mateix Ermengol, amb parets comunes, al sud i l'oest carreres, i al nord l'anomenada horta de Ramon de Banyeres —designació indicadora de la importància de la finca—, alou del mateix Ermengol.

Ramon continua la seva política de treure rendiment de la seva extensa propietat. El 2 d'octubre següent dóna i estableix a Guillem Rigual i a la seva dona Benencasa una part de l'hort amb arbres, trilles (és a dir, emparat —més avall s'esmenten ceps o vinya—) i el pou mitjà, que és part de la mateixa tinença de l'alou d'Ermengol. Els límits d'aquest establiment ens indiquen que ja hi tenia altres llogaters: al sud la tinença d'Alegre de Planes amb paret comuna, a l'oest la resta de la tinença del mateix Ramon —tot

6. Els límits de la casa són a l'est l'honor de Guillem de Vic i els seus germans amb parets comunes, al sud l'alou establert en aquest document, a l'oest l'honor de Guillem Tició i al nord les cases de Guillem de Tolosa als Arcs antics. El cens d'un terç de morabatí (4 sous i 8 diners) es pagarà el dia de la festa de la Santa Creu de maig. Els testimonis són Arnau de Porta, Pere de Valls i Ferrer de Torrent, picapedrer. Segueix la signatura de Guillem d'Estanyol, monjo i cambrer. El notari és Guillem Rossell. Els límits són: E. part de l'alou de Ramon establert a Muntbrú, S. la carrera i resta de l'alou on cauen les aigües pluvials esmentades, O. el mateix alou amb parets comunes, N. la casa que Ramon té pel monestir de Breda; aquí també les aigües pluvials han de ser evacuades per una tremuja. És el mateix pergamí esmentat a la nota anterior.

això alou d'Ermengol— i al nord la tinença de Guillem Tició amb paret comuna. Rigual haurà de pagar un cens anual el dia de la festa de la Santa Creu de maig consistent en un terç de morabatí d'or alfonsí a raó de 14 sous de doblenc el morabatí (20 sous després), tot sota el domini o senyotatge del draper i dels hereus d'Ermengol. De tota manera si Ramon o els seus volen construir una bassa a la resta de l'hort, ho podran fer a la vora del pou sense cap contradicció. Cal remarcar que tots els censos s'han de pagar el mateix dia, el de la Santa Creu de maig (dia 3), ja que són un conjunt de tinençes del mateix draper.

Uns anys més tard la possessió de les rendes procedents d'aquesta finca del difunt Berenguer Ermengol ocasionà un plet davant el veguer de Barcelona Pere de Castellassol entre els creditors del difunt i els hereus. Un dels creditors és Bernat Guillem de Cardona, que reclama als marmessors del testament d'Ermengol 100 sous d'un deute de 100 besants d'argent, segons el document escrit pel notari Guillem de Dénia el 21 de maig de 1258. Un altre dels creditors és Bernat d'Oltzet, que reclama 100 sous d'un deute de 50 morabatins d'or, acreditat per un document escrit pel notari Guillem Rossell el 15 de juny de 1245. Com que el difunt no havia deixat béns mobles però havia donat el permís de vendre el que fos menys onerós per a les seves filles menors d'edat, decideixen vendre un censal de 5 sous i 4 diners de moneda barcelonesa de tern —equivalents als 4 mancusos de cens fixats en l'establiment— procedent cada any de l'hort que Ramon de Banyeres té per les hereves d'Ermengol. El draper ho adquirí a Guillem de Vic i a la seva mare Arnalleta. L'hort és al suburbi de la ciutat vora el Cogoll als Arcs antics, i limita a l'oest amb les cases de Ramon, propietat alodial d'ell, al sud amb la tinença que Pere de Puig té per les hereves Ermengol, a l'oest la via pública i al nord les cases de Guillem Tició, alou de les hereves. L'esmentat censal, valorat pels corredors públics i posat a subhasta, és adquirit per Ramon, el qual fa l'oferta més alta, 250 sous; per tant, compra el censal i té l'hort del qual procedeix com a alou amb tots els drets, amb permís del veguer, del rei Jaume I i de l'infant Pere. D'aquesta suma els marmessors paguen 100 sous a cada creditor i es destinen 50 per als corredors i altres despeses. Un dels testimonis del document és Guillem de Banyeres, que podria ser el germà del draper.⁷

7. Els marmessors de Berenguer Ermengol són Guillem Moneder i Bernat Pinxenes (ACB perg. 1-6-909 i 1-2-1103, 941).

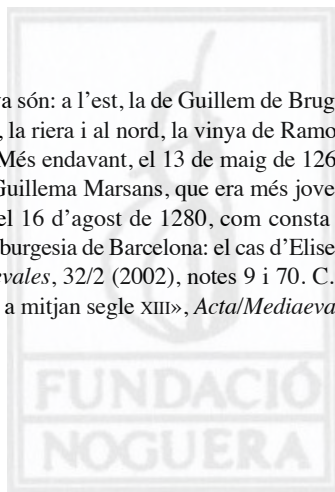
Aquí potser podem trobar una forma de contracte força primerenc de compravenda d'una renda perpètua o censal mort, encara que no té les característiques ja habituals uns anys més endavant.

Quant a les relacions familiars, comprovem que sempre foren molt intenses. En primer lloc Ramon va ser un dels marmessors del seu cosí Valentí de Banyeres juntament amb Pere de Banyeres, el nebot del difunt, i Ponç de Ruvira, casat amb Berenguera de Banyeres, neboda del draper Ramon. Varen tenir feina amb la vídua Guillema, a la qual van vendre en alou una vinya del seu difunt marit situada al Cogoll, per 90 morabatins bons d'or alfonsins, cobrats dels 300 que ella tenia en els béns del marit per raó de les esposalles. Els mateixos marmessors li restituïren una feixa de terra, situada al Coll de la Celada del suburbi de Barcelona, que era part del seu dot rebut per Valentí, el qual havia assignat a ella 70 morabatins en aquesta feixa. A més li van pagar 175 morabatins d'or, que ella tenia en els béns del marit segons el document de les esposalles del 16 de gener del 1231, que els tornà per haver-ho liquidat tot correctament. Ramon va ser altre cop marmessor, ara del testament de Jaume d'Albareda, parent de la seva dona (1258).⁸ També va ser tutor d'Arnaldó, fill del seu nebot Burget de Banyeres, i tingué altres compromisos familiars.

Els negocis de Ramon

Tornant enrere cal tractar dels negocis del draper, que els devia portar a terme a la seva taula, de canvi —suposem. La primera notícia pertany al 2 de novembre de 1238 quan la taula era d'ell juntament amb el notari Amat de Grua i Ramon Oliver, cunyat de Ramonet. Estava situada al burg, al peu del mur que formava part del recinte emmurallat, al carrer que conduïa al de Basilia (Basea) sota el senyoriu de Guillem de Mediona i de Berenguer Gerard. És interessant conèixer-ne els límits: a l'est la finca de

8. Els límits de la vinya són: a l'est, la de Guillem de Bruguera, al sud, la dels hereus de Pere de Viladecols, a l'oest, la riera i al nord, la vinya de Ramon de Caldes (perg. 1-1-2094, 23 de novembre de 1262). Més endavant, el 13 de maig de 1264, es liquida tot amb la restitució de la feixa (1-6-33). Guillema Marsans, que era més jove que el seu marit Valentí i no tingué fills, féu testament el 16 d'agost de 1280, com consta en l'estudi sobre els darrers Banyeres, «La riquesa de la burgesia de Barcelona: el cas d'Elisenda de Banyeres (segle XIII)», *Anuario de Estudios Medievales*, 32/2 (2002), notes 9 i 70. C. BATLLE, «Uns mercaders de Barcelona al Nord d'Àfrica a mitjan segle XIII», *Acta/Mediaevalia*, 10 (1989), p. 155-157.

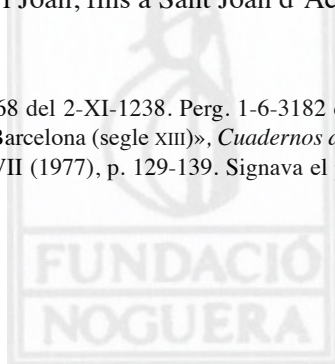

Marimon de Plegamans, al sud l'entrada de l'obrador de Guillem de Nàgera en la finca del mateix Ramonet, a l'oest la taula que Avinyó té per Ramon de Banyeres, l'oncle del jove negociant. Totes les referències ens situen a la zona dels Canvis que encara existia, on hi havia el carrer de Plegamans. Més endavant i fins a la seva mort, tingué una taula com a llogater de Ferrer de Manresa, segons la informació escrita en els comptes de la marmessoria. Com que feia tants negocis —com veurem— amb el seu nebot Joan, des de la taula de canvi, pensem que primer era de Ramon, després la tingueren en comú, ja que el noi n'era el gestor, i finalment quedà només a mans de Joan. També en aquesta font dels darrers comptes constatem que Ramon havia adquirit roba a un altre draper, Ramon Girona, actiu com a proveïdor de la casa reial entre 1268 i 1271 (vegeu la nota 33).

El draper Ramon, dedicat a l'obtenció de lucre vingués d'on vingués, anà diversificant les seves activitats, primer al costat del seu germà gran, amb qui segurament aprengué els mètodes comercials i bancaris. Després completà la seva formació, com molts altres joves de famílies de negociants, durant els viatges fets amb mercaderies de capitalistes o comandants familiars. Per fi, tractà amb dipòsits bancaris a la seva pròpia taula de canvi i negocià amb roba en el seu obrador de draperia. Com a draper tenia totes aquestes activitats; més endavant el seu nebot i hereu Joan, definit com a fustaner i draper, actuà de manera similar.

Per primera vegada trobem una intervenció de Ramon, germà d'Arnau de Banyeres, com a fidejussor d'ell en un deute de 33 lliures —la marca d'argent valia 88 sous—; l'elevada suma rebuda de Pere Pujol el 31 de gener de 1235 havia de ser-li retornada al cap de pocs mesos, quinze dies entrada la propera quaresma. Sembla un dipòsit bancari, com molts altres consignats en els negocis d'Arnau a la fira de Barcelona. Amb ell i a la seva taula podia haver fet Ramon, més jove, el seu aprenentatge. Un altre dipòsit bancari tingué lloc el 17 d'agost de 1243, quan Arnau reconegué que devia a Guillem de Terraça 250 sous de diners barcelonesos que li retornaria el dia de Sant Miquel vinent, és a dir, el 29 de setembre. Altres parents de Banyeres, més agosarats, s'atreïren a anar més lluny per fer negoci, com Bernat i Guillem, potser germans, a Reggio-Calàbria, i Domènec, germà de Valentí i Joan, fins a Sant Joan d'Acre.⁹

9. ACB perg. 1-6-1568 del 2-XI-1238. Perg. 1-6-3182 cancel·lat a estisorades a C. BATLLE, «Sobre la fira de Barcelona (segle XIII)», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* (Barcelona), XVII (1977), p. 129-139. Signava el pergamí, cancel·lat a estiso-

Ramon negocià també amb jueus, com després continuà fent-ho el seu nebot Joan. El 15 de setembre de 1248 el draper, ja domiciliat vora el forn d'en Ripoll, reconeixia que devia a Samuel Cap 500 sous que li tornaria per Nadal sense guany ni usura, només l'interès legal de 4 diners per lliura al mes, és a dir, un 20% anual. És un interès molt alt, fixat per Jaume I, i encara a vegades sobrepassat per la necessitat de diner i l'augment de la demanda. Sembla un dipòsit bancari normal, però al final tres testimonis, freres menors, asseguraren que Ramon ho jurà al mateix rei, sense que en constés el motiu.

Coneixem, sobretot, comandes comercials que el draper va començar a tractar com a simple comanditari i després continuà com a capitalista, és a dir, com a comandant. La primera pertany a l'any 1239: el 14 de juny confià 16 besants i mig d'argent fi a Ferrer de Nina, que es comprometé a portar-los a Tunis per lliurar-los a Pere Boquer, «mandatari» o representant de Ramon, quinze dies després de l'arribada a aquest port de la nau de Guillem d'Espina, o de la notícia de l'arribada («a sabud»). Si no li fos possible, els hi tornaria a Barcelona salvats a terra, és a dir, sense risc de mar, i a més una suma equivalent al lucre normal que es podia obtenir a la nostra ciutat de mercaderies carregades a Tunis. Més endavant, el 1250 Arnau de Puignaucler, d'una família de Molins de Rei, li confià una bona quantitat de diners, 120 besants de plata, que Ramon, designat com a fill del difunt Albert de Banyeres —encara era jove—, havia rebut a Tremissèn, al nord d'Àfrica. Per la seva feina havia de cobrar la quarta part del guany obtingut en el viatge, encara que no consta. Puignaucler ho reconeixia el 26 de gener de 1251 quan cobrà la suma a Barcelona i signà el rebut. Es

rades després, Guillem de Banyeres, potser el seu cosí —casat amb Dolça d'Amer—, com a testimoni (1-6-2806). L'11 de novembre de 1239 i el 5 d'octubre de l'any següent Bernat i Guillem de Banyeres (són noms de dos germans del draper Ramon eclesiàstics uns anys més endavant) eren a la ciutat de Reggio, on el segon prestà 6 lliures al primer fins a la propera Pasqua. Guillem havia portat a Barcelona cotó de Calàbria, del qual el 22 de desembre de 1265 lliurava una càrrega i 11 lliures en préstec al canonge Bernat de Santa Eugènia, que a la propera Pasqua l'havia de tornar o pagar segons el preu de mercat a la ciutat (ACB pergs. 1-6-2695 cancel·lat a estisorades, 479, 1599; C. BATLLE, «Notizie sul mercato e la fiera di Barcelona nel secolo XIII», *Medioevo. Saggi e Rassegne* (Cagliari), 3 (1977), p. 68). Un altre mercader de la mateixa família, Domènec, germà de Valentí i Joan, arribà fins a Acre, on el 9 d'octubre de 1240 reconeixia que devia a Joan d'Olesa 5 besants sarraïns que es comprometia a pagar-li a Barcelona el proper dia de Sant Joan; el document fou escrit a casa i en poder de Pere de Cervera, notari públic de Marsella (1-6-3203).

considera una operació de liquidació d'un crèdit amb canvi de moneda, tractat com a comanda. El 13 de març següent i a fi de liquidar una operació semblant però més complicada, Ramon va pagar a Arnau Guardiola 100 besants, que abans els hi havia lliurat a Tremissèn per mà de Guillem Burget.¹⁰ Es veu en aquestes comandes o préstecs presos en un lloc per pagar-los en un altre l'origen del contracte de canvi trajectici.

La següent comanda, del 1254, també és de viatge: Ramon reconeixia que havia rebut 500 besants de plata de Ramon Ricard perquè els esmerçés a Tunis en l'adquisició d'un producte determinat, 150 quintars de cera, a 32 besants el quintar. Un cop adquirida al caid de la milícia cristiana l'havia de portar a Barcelona o a Aigües-Mortes amb la nau o el lleny que volgués, o enviar-la o portar-la de Montpeller a Barcelona; també la podia vendre a Montpeller. Del benefici obtingut en la seva part de cera, Ricard havia de rebre el seu capital i el guany acostumat, mentre que la quarta part del lucre seria per a Banyeres, que havia fet el viatge. Els nombrosos negocis d'aquest amb Ricard foren cancel·lats el primer d'abril de 1255, quan el segon reconeixia a Ramon que li havia pagat totes les comandes, els deutes que constaven en documents i sense documents fins a aquest dia. La mateixa liquidació va ser aprovada per Ramon de Banyeres, que validà el document amb la seva signatura autògrafa, molt més decorativa que la de Ramon Ricard.¹¹ Més endavant tornem a trobar aquests dos socis.

Continuen els negocis de Ramon en relació amb el nord d'Àfrica a mitjan segle amb una operació comercial molt ambiciosa quan ja es trobava

10. El negoci amb el jueu, davant tres frares menors, és el pergami 1-6-3221, cancel·lat a estisorades. José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la baja Edad Media*, Barcelona, 1973, p. 110 i doc. 3. A. SAYOUS, *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona, 1975, doc. 19 i nota de p. 77. En aquest document i en el següent es precisa que Ramon és fill del difunt Albert de Banyeres, perquè és jove i per distingir-lo del seu oncle d'igual nom que va fer testament el 1249 (ACB perg. 1-6-846). La família Puignaucler era de Molins de Rei, vegeu Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Política, societat i economia en una vila catalana medieval: Molins de Rei, 1190-1512*, Ajuntament de Molins de Rei, 2005. Segons els editors del llibre de Sayous es tracta d'un ofici: Puig, notxer.

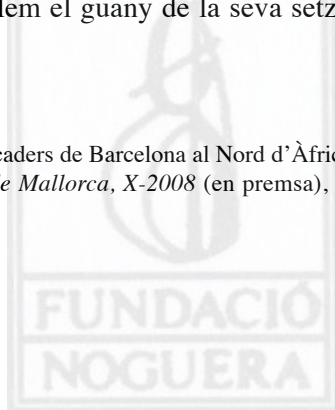
11. Pergami de ACB escrit el 10 de juny de 1254 pel notari barceloní Guillem Rossell, cancel·lat a estisorades i amb la signatura autògrafa de Ramon de Banyeres, com es veu en la il·lustració de la pàgina 112 d'*Història de Catalunya*, III, Barcelona: Salvat, 1978 (José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA, *Comandas comerciales...*, doc. 6). La cancel·lació de l'1 d'abril de 1255 és el pergami 1-6-2684 partit per ABC.

a la nostra ciutat. Va adquirir 500 quintars d'alum de Castella per valor de 3.500 besants de plata a Bonambran, aprofitant l'ocasió de l'arribada aquí d'aquest ambaixador del soldà abduadida Yaghmorasen de Tremissèn (el Bonambran del document pot ser Abu Arlan o Imran en àrab). Es veu que era un home ja conegut del draper, que havia de rebre, personalment o per un mandatari seu, l'alum i altres coses valorades en 1.500 besants més, segons els instruments notariais ja fets per Bonambran, abans de la partida del sarraí de Barcelona. D'altra banda, Ramon l'havia d'ajudar en l'adquisició de cordatges i altres aparells de nau per valor de 2.000 besants a Montpeller, tot a risc del sarraí (30 de juny de 1250). Com que tot l'aparell de nau era un producte estratègic i per tant prohibit, el fet de negociar-lo demostra l'existència del permís previ del monarca, tant si el tracte el feia l'ambaixador en nom propi o en el del soldà. La presència a Barcelona d'aquest personatge i els seus negocis ens permet de conèixer un aspecte que els tractats d'aquests anys no esmenten mai, el de la contrapartida, és a dir, l'arribada de mercaders sarraïns aquí; però alguns hi devien venir, com ja hi eren quan Benjamí de Tudela passà per ací anys enrere i els observà.

Com que l'operació de compra de 571 quintars i mig d'alum (quantitat una mica més elevada que la del primer document) exigia esmerçar un gran capital, 4.000 besants (també la suma és una mica més alta), Ramon es va associar amb Ramon Ricard, el barceloní ambaixador de Jaume I, i li adjudicà el terç de l'alum el 27 d'agost amb permís del sarraí. Ricard féu efectiva la seva part del preu, que en la seva totalitat havia de ser pagat, salv a terra, a Tremissèn. Aquí Ramon al·ludeix als fidejussors de Bonambran, Berenguer Ermengol i Pere Ferran. Tot es portà a terme com estava programat, ja que el segon pergami, amb la signatura autògrafa del draper, fou ben estisorat amb quatre línies paral·leles. Abans i després d'aquest negoci el mateix Ramon seguí comerciant i tornà a Tremissèn.

Guillem, germà de Ramon, tenia algun negoci pel seu compte amb Pere de Sant Feliu: era parçoner del seu lleny *Sant Salvador*, en el qual posseïa una setzena valorada en 27 lliures, lleny que Pere va portar fins a Sant Joan d'Acre on el va vendre. De retorn a Barcelona, a l'inici de l'any 1253 va pagar a Guillem el guany de la seva setzena, davant Ramon de Banyeres.¹²

12. C. BATLLE, «Mercaders de Barcelona al Nord d'Àfrica durant el regnat de Jaume I», a *Congrés de Palma de Mallorca, X-2008* (en premsa), nota 20. Pergami del 20 de gener de 1253 (1-6-3252).

Així mateix, el draper, juntament amb el seu germà Guillem i Jaume Vinyals, nebot d'ells, varen comprar una setzena part en el lleny, tant en el cos com en les eixàrcies i aparells, que Pere de Sant Feliu i els seus socis feien construir; li'n varen pagar el preu, 37 lliures, el 9 de març de 1255.¹³ Sembla que més o menys a partir d'aquesta data Ramon no es mogué més de Barcelona, on rebé les mercaderies trameses des de Bugia per Jaume d'Albareda, parent seu que segurament era el seu gestor. Aquest li va enviar per mitjà de Berenguer Suau i Pere de Malla 300 boquines i 4 «pondera de orchicana» (orxica per tenyir de groc), que pesaven 21 quintars i 61 rotlles; per aquesta partida Ramon havia donat 10 dobles d'or a Pere d'Albareda abans del 1258.

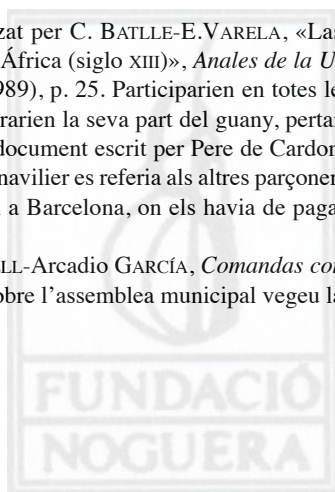
Tot fa pensar que el draper era el capitalista i Albareda i Malla, parents seus perquè pertanyien a la família de la seva dona Saura Desmàs, eren els gestors en els negocis portats a terme al nord d'Àfrica. Tot coincideix amb la presència del draper, definit com a gendre de Joan Desmàs, a l'assemblea municipal de Barcelona.

Sembla que Ramon continuà negociant com a capitalista a Barcelona mateix, tant a la taula de canvi com a l'obrador de draperia, fins molt poc abans de la seva mort, ja que encara el 6 de juliol de 1267 confiava una comanda-dipòsit al seu nebot Joan, comanda que va ser la darrera d'una llarga sèrie.¹⁴ El document es considerà tan important que es féu constar explícitament a l'inventari dels béns del draper, juntament amb la constitució de la seva societat de draperia amb Déusovol Ponç el 5 d'octubre de 1261. El motiu era econòmic ja que els dos socis esmentats aportaren els diners per pagar els llegats testamentaris de Ramon.

Seguint l'exemple de la major part dels seus familiars un nebot de Ramon, Jaume, fill d'Arnau de Banyeres, donava una comanda a Arnau Girbert que anava a Orà en el lleny de Moyal: 105 sous esmerçats en tres

13. Document analitzat per C. BATLLE-E.VARELA, «Las relaciones comerciales de Barcelona con el Norte de África (siglo XIII)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 7 (1988-1989), p. 25. Participarien en totes les despeses fins que el lleny tornés a Barcelona, on cobrarien la seva part del guany, pertanyent a les 37 lliures esmerçades. Són testimonis del document escrit per Pere de Cardona, Simó d'Oltzet, Bernat de Sant Feliu i Ferrer Sala. El navilier es referia als altres parçoners per participar en les despeses de la nau fins al retorn a Barcelona, on els havia de pagar la seva part del guany del viatge (perg. 1-6-2883).

14. José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA, *Comandas comerciales...*, doc. 22, p. 167. Vegeu també la nota 12. Sobre l'assemblea municipal vegeu la nota 35.

sacs d'avellanes (16 de gener de 1253), allà els havia de vendre i el preu obtingut implicar-lo en el que volgués; però al cap de cinc anys el jove ja havia desaparegut en un viatge a Ultramar.¹⁵

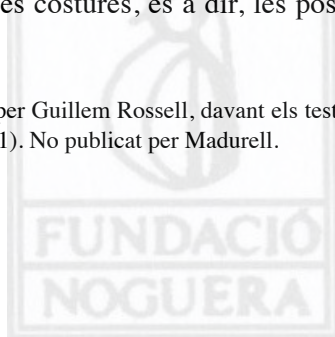
Ramon, amb aquests negocis, el darrer dels quals sembla que fou l'esmentada comanda-dipòsit, obtenia prou beneficis perquè fossin esmerçats en la continuïtat dels mateixos afers amb successius augments de capital i en l'adquisició de terres, sobretot vinyes, al Pla de Barcelona, a Cassoles per exemple, com feien altres mercaders amb suficients guanys.

Els negocis de Ramon amb el seu nebot Joan

Considerem que Ramon, després d'uns anys d'activitat mercantil relacionada amb els ports de la costa magribina, havia acumulat un bon capital susceptible de ser esmerçat a Barcelona mateix per un home ja molt ric, madur i sense fills. Com que va dipositar tota la confiança en el seu nebot Joan, que ja havia fet l'aprenentatge mercantil al seu costat, li va confiar la seva taula de canvi i també gran part del capital personal per mitjà de comandes-*societas* d'un any de durada i després de dos, augment que manifesta l'èxit tant del sistema com de la gestió de Joan.

De les societats formades per Ramon amb el seu nebot, n'existeixen uns precedents familiars que tenen una data molt primerenca, detall que ens demostra l'activitat comercial dels Banyeres almenys des de l'inici del segle XIII. En primer lloc trobem a mitjan juliol de 1218 la relació entre Guillem de Banyeres i el seu nebot Bertran de Riera, fill de la seva germana (Berenguera?), que reconeixia a l'oncle que havia rebut 2 marques d'argent fi de Montpeller de recte pes, segons la marca legal de les taules de canvi de Barcelona, suma que tenia com a penyora en l'obrador de Bernat Ponç, casat amb una parenta d'ells. Ponç els havia empenyorat l'obrador situat al peu de la muralla de la ciutat davant l'escorxador. També és familiar la societat constituïda per quatre anys entre els germans Valentí i Joan de Banyeres —el més gran dels dos d'aquest nom— el 17 de març de 1236, amb un capital de 75 lliures aportat per cadascun d'ells; cobrarien la meitat del guany que Déu els donés, deien, i també es repartirien a parts iguals totes les talladures i les costures, és a dir, les possibles pèrdues de roba

15. Document escrit per Guillem Rossell, davant els testimonis Bernat Mayol i Pere Suyol (ACB perg. 1-6-3271). No publicat per Madurell.

durant la confecció de vestits per vendre'ls fets, que era el negoci de la *PELLA*, molt estès aleshores. En realitat, l'11 de maig de 1238, abans del termini fixat, ambdós germans liquidaren la societat de comú acord. Encara el 19 de desembre de 1248 Joan actuà acceptant una comanda-dipòsit, que per ara és el darrer dels seus negocis coneguts.¹⁶

Constatem que les empreses de Ramon amb el seu nebot, que encara devia ser un noi jove, comencen el 30 de setembre de 1259, quan Joan li reconeixia que havia rebut en comanda d'ell 77 lliures a les quals el noi n'afegí 20 de la seva butxaca, per comprar mercaderies. El jove es comprometé a tornar-li el capital i dues terceres parts del lucre, el dia de Sant Miquel vinent; 30 sous serien pel lloguer de la taula d'en Ramon. Sembla que aquest va confiar la gestió de seva taula de canvi al nebot, segons s'aprecia en la informació següent, segurament a causa de la seva dedicació a altres empreses com les africanes.

Aquest tipus de contracte en *societas* és el més antic de l'època, és bilateral com en les comandes i aquí el capital aportat pels dos socis pot ser idèntic, com també el guany en el cas dels dos germans Banyeres, i el risc és compartit. En una segona fase hi ha un soci capitalista, el draper, que aporta la suma més important ja que té acumulat un bon capital, i un soci capitalista i gestor, el nebot, que lliura la suma menor, i el guany o la pèrdua és proporcional al capital aportat per cadascú. Així el jove exerceix com a canviador a la taula compartida amb l'oncle, taula que acabarà herentant a la seva mort.¹⁷

La segona comanda i societat es constitueix el 4 d'octubre de 1260 amb un capital més elevat: 96 lliures i mitja de Ramon i 26 i mitja del seu nebot, en total 123 lliures per especular fins a la propera festa de Sant Miquel. Les condicions són les mateixes i el lloguer de la taula també.

16. Els editors del llibre d'A.-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials*, a la pàg. 61 i en nota comenten la col·laboració de Ramon amb el seu nebot. Ponç els empenyorà per 4 marcs d'argent l'obrador. Ara renunciava als seus drets sobre l'obrador a favor de l'oncle (perg. 1-6-2633). La següent companyia entre Valentí i Joan és als perg. 1-6-624 i 3280, el primer publicat per Arcadi GARCIA i SANZ-Josep M. MADURELL i MARIMON, *Societats mercantils medievals a Barcelona*, II, Barcelona, 1986, p. 11, doc. 4. Aquesta fou la darrera activitat de Joan: rebé 7 lliures de Berenguera Corregera per fer-les negociar. Actuen com a testimonis Valentí i Pere de Banyeres, el seu nebot (SAYOUS, *Els mètodes...*, doc. 11, p. 151). Arcadi GARCIA-Josep M. MADURELL, *Societats...*, I, p. 124 ss.

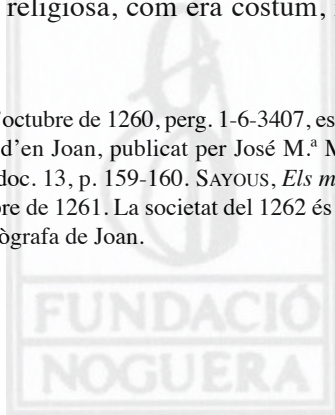
17. El document del 30 de setembre de 1259 és el pergamí cancel·lat a estisorades 1-6-1110, on hi ha la signatura autògrafa d'en Joan. Sayous no el publica.

La constitució d'una altra comanda i societat data del 3 d'octubre de 1261: Ramon aportà 95 lliures barceloneses, que rebé Joan; aquest ingressà a la nova comanda-*societas* 33 lliures barceloneses i mitja, que en total fan una quantitat de 128 lliures i mitja. El nebot prometé fer treballar la suma en el seu ofici de la taula i en totes les mercaderies que li oferissin guanys, des de la passada festa de Sant Miquel durant tot un any. També repetí que en el termini indicat li tornaria el capital, a més de les dues tercers parts del benefici obtingut, comptant abans els 36 sous per pagar a Ramon el lloguer de la seva taula. Es féu la comanda-*societas* per un temps concret durant el qual Joan, com a canviador, treballaria per guanyar diners i rebria la tercera part dels beneficis. Interessa remarcar que al cap de dos dies, el 5 d'octubre, Ramon constituí una altra societat amb Déusovol Ponç, a la qual el primer aportà roba, diners i deutes per un valor total de 550 lliures, mentre que el segon en posà 360. El pergami consta a l'inventari dels béns de Ramon, juntament amb el darrer de tots referent a Joan. Les dues societats demostren que el draper tenia prou capital per mantenir al mateix temps dos tipus d'activitats: una bancària a la seva taula i una altra de draperia en el seu obrador — segurament situat a la planta baixa de casa seva —, amb dos col·laboradors diferents.

Al cap d'un any, el 3 d'octubre de 1262, com que sens dubte els mateixos dos socis i familiars havien guanyat diners, tornaren a constituir una altra societat des de la passada festa de Sant Miquel durant l'any primer vinent: l'oncle aportà 100 lliures i el nebot 45 menys 5 sous, que faria treballar en l'ofici de taula, venent i comprant segons el costum de la taula fins al termini indicat, quan Ramon obtindria dues parts del lucre i Joan la tercera part deduït el lloguer de les taules, 72 sous.¹⁸ Remarquem que ara existien dues taules i que la quantitat del seu lloguer era exactament el doble de la suma pagada fins ara per una.

Fins a aquesta data el límit de l'empresa es fixava el dia de Sant Miquel de setembre, època de fires i per tant de molta activitat financera; a partir d'aquest document els negocis d'ambdós tingueren com a termini la festa de Sant Joan de juny; no sabem per quin motiu van fer el canvi. Sempre esmentaven una festa religiosa, com era costum, i sembla que coincidia

18. Document del 4 d'octubre de 1260, perg. 1-6-3407, escrit pel notari Pere de Vallvidrera; signatura autògrafa d'en Joan, publicat per José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA, *Comandas comerciales...*, doc. 13, p. 159-160. SAYOUS, *Els mètodes comercials...*, p. 146, perg. 1-6-308 del 3 d'octubre de 1261. La societat del 1262 és el perg. 1-6-2875, cancel·lat a estisorades, signatura autògrafa de Joan.

amb el mercat de la llana, amb les collites o amb el temps favorable a la navegació, que eren circumstàncies propícies al moviment de diners.

Aquestes societats renovades han demostrat l'èxit de la gestió del jove canviador, en el qual l'oncle va dipositar tota la seva confiança juntament amb la seva pròpia taula i el seu capital aconseguit en el comerç, com hem vist. Ramon, que a cada nova societat constituïda augmentà el capital confiat a Joan, que més endavant també tingué el seu obrador de draperia, no es va equivocar i acabà fent-lo hereu.

En una altra renovació de la societat comprovem l'augment del capital lliurat per l'oncle el 30 de juny de 1264, una societat que l'oncle i el nebot constituïren per un temps de dos anys de durada des de la festa de Sant Joan Baptista; el primer aportà 138 lliures barceloneses i mitja i Joan, 64. Aquest, com a gerent, es comprometé a esmerçar i fer treballar aquesta suma en la seva taula de canvi, tot segons els costums de la taula. Arribat el termini estipulat i un cop deduït el capital i el lloguer de les dues taules, és a dir, 72 sous, Ramon també rebria dues terceres parts del guany i Joan la tercera restant. Ho signaren així els dos socis.

Continua l'augment del capital en una comanda comercial, amb la qual l'oncle tornà a actuar com a soci capitalista, ja que el 28 de juny de 1266 donà a Joan 181 lliures i mitja. Aquest negociaria per terra i per mar, seguint el camí marcat per l'oncle Ramon en el negoci de les rutes comercials d'aleshores cap al nord d'Àfrica, fins a Tremissèn, i la de Tunísia, Montpeller i Aigües-mortes. Com sempre el termini és la festa de Sant Joan Baptista, data en què els socis passen comptes i un cop comprovats els guanys tornen a esmerçar un bon capital. També es reparteixen els beneficis com les altres vegades, dues terceres parts pel capitalista i una tercera per la feina del gestor.¹⁹ El darrer negoci que feren junts oncle i nebot porta la data del 6 de juliol de 1267, pocs mesos abans de la mort del primer, i és una comanda de 200 lliures que Ramon confià al jove fins a la propera festa de Sant Joan Baptista, suma que podria negociar per mar o per terra. Aquest pergamí escrit pel notari Mateu Llobet consta a l'inici de l'inventari dels béns de Ramon (vegeu la nota 14 i l'apartat sobre l'inventari).

Amb aquestes activitats bancàries Joan i Ramon ens mostren dos sistemes típics per a negociar, la comanda i la *societas*, i la combinació de les

19. El document del 30 de juny de 1264, cancel·lat a estisorades i escrit pel mateix Vallvidrera, és el perg. 1-6-410 signat pels dos interessats; publicat per A.-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials...*, p. 146-147 amb una altra data. José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA, *Comandas comerciales...*, doc. 20, publica el perg. 1-6-2594 del 1266.

dues formes. La societat és el tipus de contracte més antic signat per dos socis, nomenats un soci capitalista i l'altre soci gestor; tots dos poden aportar el mateix capital, però, tal com hem vist en aquests exemples, Ramon sempre aporta més, i la gestió la realitza el soci gerent tal i com fa el jove Joan. Aquesta associació té una durada determinada, dos anys, o bé per un cert temps, fins a Sant Miquel, és a dir, gairebé un any.

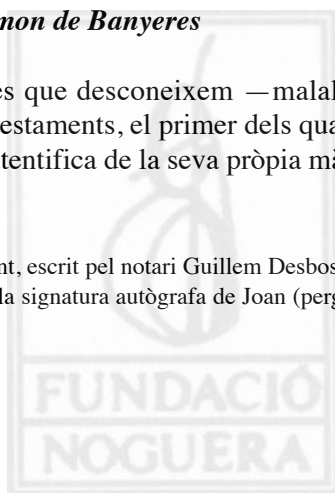
Els exemples exposats, a més de mostrar-nos els negocis típics del segle XIII, sobretot la comanda, ens manifesten la fortalesa del vincle entre els membres d'una família, ja que hem vist la seva preferència per comerciar juntament i així obtenir beneficis més segurs. A més, en el cas estudiat el nebot va ser l'hereu de l'oncle i, encara que no el seguí en les empreses africanes, sí que ho va fer en els altres negocis a la taula de canvi i a l'obra-dor de draperia; va ser més sedentari perquè el bon moment del negoci africà ja havia passat.

Com que Ramon va morir cap a la fi de l'any 1267, Joan hagué de cercar un altre soci capitalista i el trobà ben aviat o potser ja tenia contactes previs amb ell, perquè el 17 de maig de 1269 Joan ja tractava amb Guillem Rastald, escrit també Rostald i Rastau, nom potser llenguadocià. D'ell va rebre en comanda-dipòsit 150 lliures barceloneses de tern, que s'ajunten a les mercaderies de Joan per comerciar per mar i per terra, tot a risc de Guillem. Aquest contracte havia de tenir una durada de sis mesos ja que prometé comerciar fins a final d'any, detall que ens torna a indicar que molts dels préstecs aconseguits per a obtenir beneficis eren de curta durada. Com sempre, el lucre, que naturalment és la finalitat de la comanda comercial o dipòsit, serà de tres quartes parts per a Rastald i per a Joan la quarta part restant. Com que aquest darrer és el banquer, ell farà treballar el capital del soci i li tornarà a final d'any el capital i la major part del lucre, però el gestor rebrà menys benefici per la seva feina.²⁰

Els testaments de Ramon de Banyeres

Per circumstàncies que desconeixem —malaltia o viatge perillós— Ramon va dictar dos testaments, el primer dels quals porta la data de 5 de març de 1262 i que autentifica de la seva pròpia mà amb el seu segell per-

20. El darrer document, escrit pel notari Guillem Desbosc davant els testimonis Pere Soler i Bernat Marí, porta la signatura autògrafa de Joan (perg. 1-6-1840 cancel·lat a estiorades).

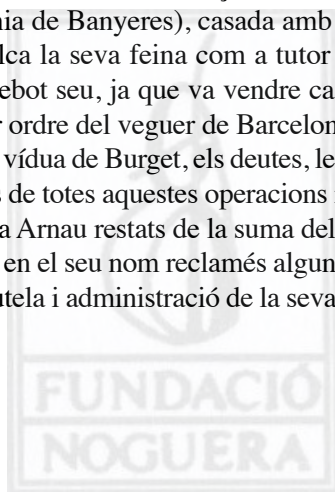
sonal de dibuix complicat. Comença per nomenar marmessors el seu germà Guillem, que no consta com a canonge, Ponç de Ruvira, que és el marit de Berenguera de Banyeres, neboda d'ells, i Pere de Valldoreix, que ja era gendre del testador. Els deixa 50 sous a cadascun per la feina, com era costum. Elegeix sepultura al cementiri de l'església de Santa Maria del Mar, que era la seva parròquia, i la vol ben feta i honorable, pagada dels seus béns. Destina a la seva ànima i a la sepultura 200 morabatins que reparteix de la següent manera: 10 sous i el seu cos a Santa Maria del Mar, 18 diners a cada església parroquial de la ciutat i 2 sous a cada hospital de pobres, 10 sous a la taula dels frares predicadors, 10 sous a la dels frares menors, 10 sous per la dels frares de la penitència de Jesucrist, 10 sous per la redempció de captius —els havia vist molt durant els seus viatges— i 10 més per a les monges de Sant Antoni de l'orde de Sant Damià. Quant a la família destina 100 sous al seu germà Arnau, monjo de Santes Creus, per vestits i per altres coses que ell vulgui, de tal manera que l'abat d'aquest monestir no en pugui demanar res. A l'altre germà, anomenat Martí, que era frare de l'hospital de Sant Joan de Jerusalem, 100 sous per vestits amb la mateixa condició referida al comanador de l'orde. Fa una deixa indeterminada a la seva germana Guillema, monja de Sant Pere de les Puelles un cop vídua de Ramon Vinyals, a la seva filla Elisenda 30 sous per vestits —també devia ser monja— i a Ròmia, neboda, monja de Sors menors, 30 sous per vestits. Destina una suma molt superior, 400 sous, a Guillem, fill seu natural («*spurio nutrito meo*») i 50 morabatins a Berenguera, també filla natural d'ell casada amb Pere de Valldoreix, el marmessor, juntament amb tota la roba de la seva cambra i els atuells de la cuina («*apparatus coquine*»), potser perquè ella era responsable del funcionament de la casa.

És interessant remarcar que abans de nomenar hereu universal, vol que tota la resta dels 200 morabatins de la sepultura sigui per a la seva ànima i per casar cosines i altres parentes d'ell, pobres. L'hereu universal és el seu germà Guillem de Banyeres —el qual després fou canonge, suposem.²¹ Els motius de fer testament el 1262 podien ser el perill inherent als seus nombrosos viatges al nord d'Àfrica o alguna greu malaltia.

21. Document escrit pel notari públic de Barcelona Pere Marquès amb una caplletra, I, que ocupa nou ratlles, davant els testimonis Berenguer de Roure, prevere; Pere de Malla; Pere de Noguera, clergue; Pere Mascaró, i Guillem de Bages. Ramon signa personalment amb el seu senyal particular, bastant complicat (perg. 4-17-6 al dors posa: «Testament d'en Ramon de Banyeres lo entich. Parum prodest», és a dir, és un testament vell que serveix de poc).

Les circumstàncies posteriors (Guillem fou eclesiàstic, Ramon s'associà amb el seu nebot Joan, l'augment de la seva fortuna és evident) i potser la manca de descendència, feren que el ric draper decidís canviar les seves darreres voluntats el 16 d'octubre de 1265, quan va dictar un nou document al notari barceloní Guillem de Cabanyes, però no el signà personalment, com havia fet a l'anterior. Aquest quedà anul·lat, tal com consta al dors del pergami. Ara nomena marmessors Bernat Sesfont, el gran negociant i draper del carrer Montcada, Arnau Ferrer d'Òdena, Déuslovol Ponç — soci seu i després del seu nebot Joan — i Joan Desmàs, el cunyat del testador; i a cadascun d'ells els deixa 100 sous per la feina. Canvià el lloc de la seva sepultura perquè feia construir una capella dedicada a la Verge Maria a l'església dels Framenors de la ciutat de Barcelona, i destinà 50 sous de la suma de 15.000 sous de moneda barcelonesa de tern a la sepultura. Després repartí la resta d'aquesta quantitat tan elevada de la següent manera: 20 sous per a Santa Maria del Mar, a totes les altres esglésies de la ciutat 3 sous a cadascuna, 5 sous a cada hospital de pobres, 10 sous a la casa dels leprosos, 20 sous als frares de la Penitència, 20 sous a Santa Maria de Valldonzella, 20 sous a Santa Maria de Montalegre, 20 sous a Santa Maria de Jonqueres, 20 sous a Santa Maria del Bosc (vora Sant Cugat del Vallès; lloc també esmentat en el testament d'Arnau de Banyeres) i per fi 20 sous per redimir captius. Desconeixem la relació d'ambdós germans amb aquesta església, que no varen oblidar en els darrers moments.

A continuació vénen els llegats per a la família: 10 morabatins a Guillem de Banyeres, jurisperit —suposem que és el germà que més endavant esdevindrà canonge—; 200 morabatins a Jauma, neboda de la seva dona, per quan es casí, però si es morís abans de casar-se aquesta suma s'esmerçarà en causes pietoses per l'ànima del testador; 30 lliures a parts iguals a la seva germana —o cunyada— Guillema i al seu fill Bonanat de Banyeres (el germà d'Estefania); a la seva neboda (Ermessenda), casada amb Bernat Ponç, 200 sous, i 200 sous la casada amb Ponç de Ruvira (Berenguera) i entre l'altra neboda (Estefania de Banyeres), casada amb Ramon Oliver. Dins de l'apartat familiar recalca la seva feina com a tutor d'Arnau, fill del difunt Burget de Banyeres, nebot seu, ja que va vendre cases, vinyes i altres béns mobles i immobles per ordre del veguer de Barcelona, a fi de poder pagar el dot i l'esponsalici de la vídua de Burget, els deutes, les injúries i els llegats del mateix Burget; després de totes aquestes operacions restaren 173 morabatins que s'havien de donar a Arnau restats de la suma dels 15.000 sous. Si aquest Arnau pubill o un altre en el seu nom reclamés alguna quantitat dels béns del testador per raó de la tutela i administració de la seva herència o per una altra

causa oculta o manifesta, vol que li comptin totes les despeses que va fer per ell en menjar, vestit i altres coses necessàries, i que tota la suma despesa per Arnau la dedueixin dels 173 morabatins; a més, s'ha d'impedir que sigui l'hereu i que rebi cap llegat del present testament, en fi, que es faci justícia.

Decideix que dels 15.000 sous es construeixi la seva sepultura honorablement i es pagui a la seva dona Saura Desmàs tot l'esponsalici, i concreta, és a dir el dot i l'escreix, amb la condició de restar vídua, posa més avall. La resta d'aquesta suma l'han de distribuir els marmessors en causes pietoses aconsellats per diversos religiosos, el guardià de framenors, fra Pere de Janua (Porta?), fra Bernat Ferrer i fra Domènec, del mateix orde, tot per al bé de la seva ànima i per les ànimes de les persones que Ramon va injuriar o ofendre sense que en tingués record.

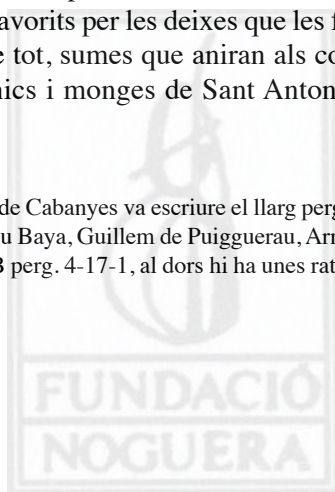
Sembla que confia molt en la seva dona Saura pels encàrrecs que li fa. En primer lloc, li confirma el seu esponsalici i també li lliga tots els draps de la cambra del matrimoni i li deixa l'ús i habitació de les seves cases amb hort, en les quals viu aquesta parella, i l'usdefruit del camp que Ramon té per l'Hospital de Sant Joan de la part de la casa dels leprosos. Hi afegeix l'usdefruit de la meitat de les seves vinyes amb la meitat del trull de les olives i dels recipients del vi. Tot això li deixa mentre visqui i no es torni a casar. A més i durant un quinquenni, li cedeix el seu obrador sense els draps i les mercaderies que hi ha, sota la mateixa condició. Si es casés, hauria d'abandonar de seguida les esmentades cases, les vinyes i l'obrador. Li mana que durant aquest quinquenni mantingui Arnau, fill del difunt Burget, nebot seu, en aliments, vestits i altres coses necessàries —com el mestre que consta a la marmessoria. També li encarrega que es preocupi de l'aniversari fundat pel testador al convent de Framenors cada any el dia de la seva mort i doni menjar a tot el convent; per pagar tot això li assigna les seves cases amb totes les pertinences, propietat alodial que té davant l'Hospital de Sant Joan. Si les rendes d'aquestes cases no fossin suficients per a l'aniversari i els àpats, vol que es complementin amb les rendes del trull de les olives contigu a les cases. Si això encara no fos suficient, estableix que els seus hereus i els seus successors atenguin el convent dels franciscans durant un mes a coneixement del guardià, i que això es faci perpètuament cada any per a remei de la seva ànima.

També vol que cada any perpètuament donin 60 sous als frares predicadors de la ciutat per a dos àpats i 30 sous a les monges de Sant Antoni de Barcelona per a un àpat, perquè aquests dies preguin a Déu per l'ànima del donant. Obliga per complir aquest punt totes les seves cases amb obradors, solars i sobreposats i encara els censals o censos d'elles, propietat alodial que té dins l'escorxador de mar o major de la ciutat —pot ser la taula de

carnisseria de la pàgina 678 del treball esmentat a la nota 8— i al carrer que va vers Merdanla (sic) —ha de ser el Merdança—, i també les seves cases amb el censal comprat per ell en franc alou al difunt Guillem de Vic, cases situades davant les de Guillem Moneder, que consta com a difunt més endavant (vegeu la pàgina 41).

Per fi, Ramon nomena hereus universals a parts iguals, a coneguda dels marmessors i dels frares esmentats, el seu nebot Joan de Banyeres i Arnau, fill del seu difunt nebot Burget de Banyeres, amb diverses condicions: compliment del seu aniversari i de les donacions als ja esmentats convents cada any perpètuament mitjançant les rendes de les cases, del censal i de l'obrador acabats de concretar. Si sobra alguna quantitat d'aquestes rendes, la repartiran entre els dos hereus a parts iguals. En cas que algun d'ells dos mori sense fills legítims, la seva part de l'herència serà per al supervivent. Si morissin ambdós, els béns de Ramon anirien al seu nebot Bonanat de Banyeres i a pies causes per a la seva ànima, a parts iguals, a coneguda dels marmessors i dels frares predicadors. Si algun dels hereus o de la parentela del testador reclama més dels béns o llegats assignats en el testament per raó de la quarta trebel·liànica o per una altra raó, serà privat de tot i la suma anirà destinada per a la salvació de l'ànima del testador. Insisteix en la idea que els marmessors han d'actuar sempre aconsellats per quatre frares, és a dir, els ja esmentats, persones de tota confiança d'ell. Després es recorda de la capella dedicada a Santa Maria, que està edificant a l'església dels Framenors, i mana als hereus que hi facin cremar sempre una llàntia i també dues espelmes mentre es digui missa en el seu altar. Més avall torna a reafirmar la seva voluntat de construcció de la capella, si no es pogués acabar en vida seva: s'ha de fer dels seus béns de manera ben honorable i proveir-la de totes les coses necessàries, com ornaments, llibres i el que sigui, a coneguda del frare guardià i dels altres frares del convent. Com que devia haver vist molts casos d'incompliment de darreres voluntats, en l'apartat de les disposicions per l'ànima del difunt rebla el clau confiant als frares i a l'abadessa afavorits per les deixes que les facin complir als hereus o els desposseeixin de tot, sumes que aniran als convents respectius, és a dir, framenors, dominics i monges de Sant Antoni.²² Com que les seves

22. El notari Guillem de Cabanyes va escriure el llarg pergami el 16 d'octubre de 1265 davant els testimonis Romeu Baya, Guillem de Puigguerau, Arnau Miró, Borràs de Castellet i Ramon de Torihona (ACB perg. 4-17-1, al dors hi ha unes ratlles il·legibles amb un segell notarial).

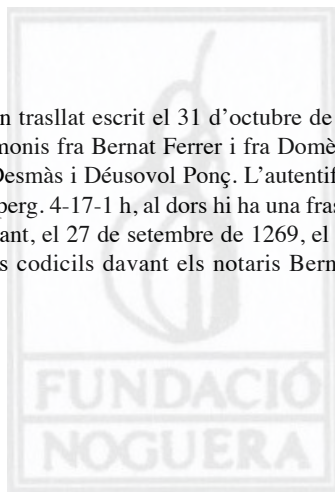

darreres voluntats es compliren, encara que amb moltes dificultats, i Arnaldó va morir, l'hereu de tot fou el nebot Joan.

Si bé Ramon dictà el seu testament el 21 d'octubre de 1265, encara vivia el 19 d'octubre de 1267 quan decidí fer-hi algunes modificacions en forma de codicils. Primerament mana que la seva dona Saura tingui l'usdefruit de tots els béns llegats als seus hereus mentre no es torni a casar, amb l'obligació de complir els aniversaris fundats per ell i mantenir amb tots els aliments necessaris els seus dos hereus. Aquesta darrera disposició manifesta un detall interessant, que Joan encara era jove i necessitava ajut per viure tot i que treballava a la taula de canvi. El llegat, com hem dit, queda sense efecte si Saura es torna a casar. En segon lloc mana que en cas que l'herència d'en Joan i d'Arnaldó passi a mans de Bonanat de Banyeres, nebot del testador, per mort dels dos nois esmentats, que totes les possessions assignades als convents i els aniversaris siguin obligades perpètuament amb aquestes finalitats; i també per completar la capella edificada a l'església de Framenors en ornaments i altres coses necessàries, sense cap disminució per part dels posseïdors d'aquests béns. A continuació insisteix en la idea que els marmessors, la seva dona i els hereus distribueixin els diners destinats a causes pietoses, a reparar les injúries i executar la seva darrera voluntat, però que ho facin aconsellats pels frares menors designats en el seu testament. Per fi, fa un llegat a la seva parenta Estefania de Montcada —filla d'una cosina germana—, 100 sous que ella deu al testador, i un altre de 40 a Bernat de Banyeres, clergue germà d'ell. Segurament per causes econòmiques o judicials, que desconeixem, es varen fer dos trasllats del document dels codicils.²³

No consta enlloc la data exacta de la mort de Ramon, que, suposem, devia morir cap a la fi de l'any 1267, després de dictar els codicils el 19 d'octubre i abans de la data de l'inventari dels seus béns fet el 16 de novembre següent. Els marmessors i els seus consellers feren una tasca tan complicada per reunir els diners que va durar més d'un any. Ja cap a la fi del mes

23. Pergamí que és un trasllat escrit el 31 d'octubre de 1267 per Pere Marc, notari barceloní, davant els testimonis fra Bernat Ferrer i fra Domènec de l'orde de framenors, Bernat de Vilassau, Joan Desmàs i Déusovol Ponç. L'autentifiquen dos notaris més: Pere de Terme i Romeu Ferrer (perg. 4-17-1 h, al dors hi ha una frase que resumeix el contingut del document). Més endavant, el 27 de setembre de 1269, el notari Jaume de Port féu un altre trasllat dels mateixos codicils davant els notaris Bernat de Caderita i Berenguer Gilabert (4-17-1 i).

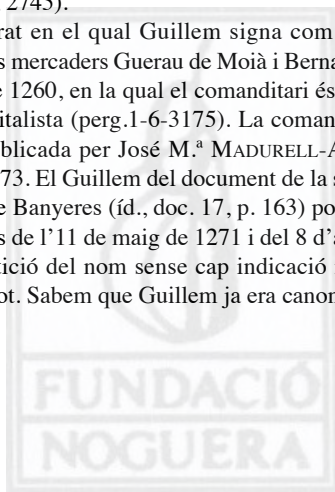

de maig de 1269, els dies 23 i 27, els seus marmessors Bernat Sesfonts, el seu cunyat Joan Desmàs i el soci del seu nebot Joan, Déusovol Ponç, podien fer efectives algunes deixes del difunt: al seu germà el canonge Guillem, 10 morabatins d'or, a Maria Desmàs, serventa, 60 sous pel seu salari, i a Berenguera, vídua de Ponç de Ruvira, 100 sous. Ella era neboda de Ramon i del canonge Guillem i mare de Guillem de Ruvira, marmessor del canonge. El mes de juliol varen pagar a la vídua Saura 600 morabatins que eren el seu esponsalici, i ella els lliurà el document corresponent al dot.²⁴

Un parell d'anys després de la mort de Ramon i d'haver rebut la suma de la seva herència, que ja li permetia fer negocis, Guillem, el seu fill natural que devia ser un noi jove, comença la seva activitat el 19 de setembre de 1269. En aquesta data es dedica al negoci de les comandes de viatge ajudat per l'oncle Guillem de Banyeres, canonge, que li confia 10 lliures de moneda barcelonesa de tern en comanda —no es defineix com un dipòsit o de viatge—, suma que promet tornar-li amb el guany corresponent excepte un quart del benefici que li correspon per la seva feina. El noi ja havia negociat una comanda del mateix oncle Guillem amb destí a Barbaria: 27 lliures de Barcelona esmerçades en 127 besants i 6 millaresos. Sembla que l'oncle canonge volia afavorir l'aprenentatge del jove en el món dels negocis. Encara el 22 de juliol de 1270 rebé una altra comanda del mateix canonge, 20 lliures i 15 sous esmerçats en moneda melgoresa destinada a Mallorca, on anava en el lleny de Berenguer Ferran.²⁵ Suposem que devia morir poc després en algun d'aquests viatges per la manca de més notícies relatives a l'únic fill del draper.

24. Documents del 23 i 27 de maig de 1269 i el del 27 de juliol del mateix any signat per Saura (pergs. 1-6-1169, 2745).

25. Document estisorat en el qual Guillem signa com a fill del difunt Ramon de Banyeres; són testimonis els mercaders Guerau de Moia i Bernat de Limós (perg. 1-6-3067). Comanda del 25 d'agost de 1260, en la qual el comanditari és designat com a laic per distingir-lo clarament del capitalista (perg.1-6-3175). La comanda del 22 de juliol de 1270, perg.1-6-2034, ha estat publicada per José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA, *Comandas comerciales...*, doc. 30, p. 173. El Guillem del document de la setzena de lleny de 1263, del qual és testimoni Ramon de Banyeres (íd., doc. 17, p. 163) pot ser el seu fill o el canonge, com també de les comandes de l'11 de maig de 1271 i del 8 d'abril del 1272 (íd., docs. 32 i 37, p. 175 i 179). La repetició del nom sense cap indicació no permet una identificació segura de l'oncle o del nebot. Sabem que Guillem ja era canonge almenys el 1270.

Inventari dels béns de Ramon

Com era costum, immediatament després de la mort de l'oncle els dos hereus manaren fer l'inventari dels seus béns, mobles i immobles. Després de portar a terme una llarga feina fou acabat el 16 de novembre de 1267 pel notari Pere Marquès, amb els seus ajudants, en presència de la vídua, dels marmessors, de fra Bernat Selma, guardià del convent de framenors, i de fra Domènec, del mateix orde, que ho consentiren i posaren el signe de la creu; es féu ràpidament a fi que no desaparegués res de l'habitatge.

En primer lloc, com sempre, fan constar les cases on vivia el difunt al suburbi de la ciutat al costat del forn d'en Ripoll, que es tenen pel monestir de Santa Maria de Terrassa, amb l'hort contigu en el qual hi ha el trull, amb dos obradors que s'obren vers l'església de l'Hospital de Sant Joan i que és una propietat alodial. A continuació i per la seva importància comptabilitzen les vinyes, un gran alou de 9 mujades situat a Cassoles. Després consten un hospici, és a dir un edifici gran, que Pere Ruvira tenia en nom del difunt, pel qual pagava un cens de 63 morabatins, i uns obradors situats vora aquest hospici, un dels quals té Ponç de Ruvira i els altres en Cayes; els límits d'aquesta finca són per una part l'escorxador i per les altres parts unes vies públiques. Segueixen un altre obrador amb un soler, que sembla ser un pis superior, i que es té per Guillem Nàgera a la plaça de Barcelona (després del Blat) davant el forn dit de Porta, i dues taules contigües a aquest obrador, una de les quals Ramon tenia pels senyors de la lleuda de Barcelona i l'altra per Ferrer de Manresa i la seva dona (en aquesta taula hi tenia el seu banc, segons consta en el pagament dels corresponents lloguers). A la vora de casa seva en tenia unes altres que foren del difunt Guillem de Vic, ben establertes per Ramon, com hem vist a l'inici, i que ara tenen Arnau de Montbrú i una dona que es diu na Gerona, en Rigau i Alegre d'Olesa, per les quals pagava el cens de 9 auris; cases que es troben al costat de les de Berenguer de Lecera al lloc dit Arcs Antics (vegeu la nota 27). Cal afegir-hi un tros d'hort que Ramon posseïa pel seu propi domini en el mateix lloc i un camp amb cases construïdes en un dels seus costats que tenia per l'Hospital de Sant Joan.

A partir d'aquí els autors de l'inventari comencen a recórrer l'interior de la casa del difunt, on troben els instruments notariais relatius a totes aquestes propietats en una caixa guardada a la seva cambra. A continuació es fa una relació de més documents importants, a més dels ressenyats, continguts en tres caixes dins la mateixa cambra, entre altres documents menys interessants. El primer és un instrument escrit pel notari barceloní Mateu Llobet el 6 de juliol de 1267, segons el qual Joan de Banyeres havia rebut

en comanda de l'oncle 200 lliures fins al dia de la festa de Sant Joan Baptista i retenia la quarta part del lucre. Un altre instrument públic dividit per alfabet i escrit pel mateix notari el 5 d'octubre de 1261, segons el qual Ramon i Déusovol Ponç constitueixen una societat en la qual el primer posa entre roba, diners i deutes 550 lliures i Ponç 360. Aquests documents ja els hem comentat més amunt. També hi ha una caixa vella que el testador tenia obligada com a penyora per un deute de 20 sous d'algú que no consta.

Molts d'aquests documents conservats dins les tres caixes i heretats per Joan (els hem esmentat a l'apartat dels negocis de Ramon amb el seu nebot) són els que passaren a l'Almoïna i per tant es troben localitzats i els hem utilitzat en el present treball.

Un cop acabada la relació dels béns i dels documents de caire econòmic més importants, el notari i els seus ajudants passen a inventariar roba i objectes que han de ser a la mateixa cambra: dues vànoves (*culcitras*), l'una amb coberta blanca de cotó i l'altra amb coberta de llana; dos matalassos, l'un amb coberta de fustany blanc ratllat i l'altre amb coberta de roba blava amb ratlles blanques; tres cobertes de drap de fil de lli blau, dues vànoves més, l'una de drap d'Alexandria i l'altra blanca. Després hi ha sis capçals, suposem dels corresponents llits, dos parells de llençols trencats, dos coixins i dues estovalles i quatre tovallons, roba llegada per Ramon a la seva dona en el testament. Segurament a la mateixa cambra es troben una copa d'argent amb coberta i tres tasses d'argent, una de nova i dues de velles, dues de les quals són daurades per dins i l'altra és tota blanca. Segueixen els vestits del difunt: dues capes amb mànigues (*manicatas*), l'una amb pell de conill i l'altra amb pell sense definir; un cot vell de roba verda amb pell de conill, una pellissa de pell d'anyell, una túnica de pisset vermell trencada i un cot també de pisset vermell trencat amb sendal trencat, un altre cot nou de pisset vermell amb pell de cuixa de conill —devia ser més fina—, una clàmide de drap de Provins blau amb sendal i una altra verda de drap de Cambrai amb pells blanques.

Com a mobles hi havia dos taüts i una arca vigatana. A continuació hi ha uns estris relacionats amb el cavalcar: un cavall de fust, quatre selles, dues pintades i dues rases. Sembla que tot seguit el notari i els seus col·laboradors entren a la cuina o sala menjador, on es troba una conca gran i una altra de petita, dues tauleries o taules grans i dues de petites, un foguer, dues paelles grans i una de petita, unes graelles, un poal trencat, uns ferros per cuinar, tres cobertes de ferro, una llossa, dos asters de ferro, una taula vella, una tassa gran i una altra de petita, quatre llumeners per donar llum a una estança bastant gran. Segueixen dues destrals, una gran i una de peti-

ta, un morter de coure amb la seva mà; també tres llits, un capell de ferro vell i un escut vell; uns bastos; dos flascons; un escut amb senyals pintats d'una àguila, un escó i dos coixins de cuir. Sembla que la puntuació indica una separació amb la posició dels objectes trobats junts o no agrupats. Podria tractar-se d'una sala i alcoba on es podien trobar els tres llits.

A continuació entren al celler, on hi ha tres cups o folladors, dos cubells (*cubos*), tres tones (*tonnas*) grans, tres més qualificades de caminals que són vora les grans; cinc bótes (*butas*) vermelles, tres barriletes petites, un embut, una portadora gran de celler, un taüt gran per posar-hi blat, una portadora tremostera. També troben coses en el trull, que devia ser com un annex perquè el batlle Grony el volia derruir, com es diu a la marmessoria: dos escaladors (*caulerias*) per escalfar l'aigua que són encastats a terra, sis cubilets petits, vint-i-cinc portadores; dos taüts, un d'ells amb farina i l'altre amb mill, dotze gerres olieres, una *zira* (atuell?). Entre tot això comptabilitzen els esclaus: dos sarraïns blancs, un anomenat Abdelà i l'altre Mafumet, inclosos aquí perquè devien treballar i viure al mateix lloc. Més endavant s'esmenta la batejada Sança, que devia fer les feines domèstiques juntament amb les criades remunerades pels marmessors el 1270. Segueixen peces d'un arnés: un perpunt amb coberta de fustany ratllat i unes espatlles velles de drap de lli, que complementen el que hem trobat més amunt; hi ha unes armes i altres estris: una clava o bastó gros de coure, quatre ligones o càvecs, dues picasses de ferro; a part uns neulers de ferro, un calastró de ferro, un quintar de pedra; un escó de celler, quatre barricons i quatre escudelles pintades; una biga d'álber. La puntuació deu indicar que hi ha grups d'objectes. Al mateix lloc, o més aviat com un afegit de coses oblidades, consten peces de vestir: tres clàmides de l'esposa de Ramon, dues de pisset vermell, una amb pell de vair i una amb sendal, una altra de morat amb sendal, dues sobretúniques de pisset vermell. Més avall, després de la tenda de campanya, hi ha una capa de bifa (roba senzilla de llana) vermella, i encara una mica més enllà unes calces de pisset vermell, color de prestigi que sembla predominar en l'abillament de la parella. També una corretja de cuir de Càller (*caler*) amb una agulla d'argent. Semblen coses afegides, no trobades al celler.

Tornen al celler, si és que n'han sortit, on troben onze portadores, vuit quarteres d'ordi i sis quarteres de mill. També vi dins de tres recipients o tines (*vegetes*) on hi caben setze cafissos; també vi vermell dins un altre on hi caben dos cafissos; quatre quarteres de farina d'ordi i quatre quarteres de farina de forment. Hi ha tres canelobres per il·luminar la taula, una setra o gerra d'estany, un quarter de coure per mesurar vi; una cuirassa vermella amb la qual es cobreix el llit; un armari, una cavea o gàbia de papagai, que

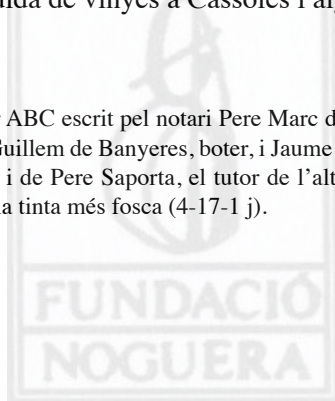
havia de formar part de les pertinences d'una dona. Segueixen una pastera amb dos posts de pa per portar-lo al forn i dos sedassos; un estor, quatre alcorcins o escambells, tres falses, una portadora, un rastell, una galleda i tres canades. Segueix la sisena part que el difunt tenia en una tenda, que devia servir per a l'estada en un campament o durant un viatge. Consten una batejada de nom Sança; dues escales de fusta, una petita i una gran; dos gavalds; una coberta de cuir per tapar un vas (*cifus*) d'argent; dos sacs petits plens de ploma en els quals hi ha mitja arrova de ploma; un bací; un carner o bossa de cuir vermell. Per fi, fan constar que una caixa de quatre peus, segons diu la vídua, és d'ella perquè la va rebre del seu pare quan es va casar; un cop oberta es constata que és buida, és a dir que els objectes acabats d'inventariar estaven repartits per tot el celler.²⁶

La barreja de coses dins les cases medievals es fa evident un cop més en el domicili familiar de Ramon, com també la impossibilitat de concretar-ne les dimensions i el repartiment de l'espai, que el notari no defineix mai. Podem pensar que el celler era molt gran o que hi havia un magatzem annex o un estable (hi ha arreus de cavall o mula), una escala per pujar al primer pis, on hi hauria la cuina-menjador, la cambra del matrimoni, les dels familiars acollits: Jauma, la neboda de Saura, el nebot Joan, Guillem, el fill natural, i per fi la de les serventes i potser de l'esclava. Els dos esclaus i fins i tot l'esclava podien fer vida al celler, on són comptabilitzats.

La fortuna del draper Ramon

Una manifestació de l'estatus social de Ramon és el seu vistós abillament, amb roba de qualitat, el presset, el color vermell, reservat a gent rica i benestant, i les pells. Ja coneixem el seu domicili amb un conjunt d'edificis i amb l'ampliació d'una horta designada amb el seu nom en el burg dels Arcs Antics, part de la Vilanova, i la parcel·lació d'un tros per edificar cases o millorar les ja existents. Es tracta segurament de la primera gran adquisició del ric draper, seguida de vinyes a Cassoles i algun camp. En efecte, el

26. Pergamí partit per ABC escrit pel notari Pere Marc davant els testimonis Pasqual del Brull, Pere Domènec, Guillem de Banyeres, boter, i Jaume Marquès, amb les signatures autògrafes de l'hereu Joan i de Pere Saporta, el tutor de l'altre hereu, amb un signe més complicat que el de Joan i la tinta més fosca (4-17-1 j).

1249 Ramon tenia prou capital per pagar 450 morabatins per les dues vinyes de Cassoles adquirides com a alou als germans Berenguer i Sibil·la de Gallec, dona de Pere de Montcada.²⁷

Malauradament, no podem seguir totes les inversions successives dels seus guanys, però sí que és possible comprovar la seva gran fortuna mitjançant l'inventari dels seus béns, els comptes de la seva marmessoria i més tard les propietats d'ell heretades pel seu nebot Joan, que fa constar aquesta procedència, com veurem.

Com que és possible completar l'inventari d'aquests béns, esmentat en el llarguíssim document²⁸ de la marmessoria de Ramon, amb les sumes de diners reunides i després repartides per la dedicació dels marmessors, val la pena analitzar la relació dels comptes presentats per ells el primer d'abril de 1270 després d'haver portat a terme una bona feina. Observem que ells tres: Bernat Sesfont, Joan Desmàs, negociants i parents per part de la seva dona Saura, i Déusovol Ponç, aleshores ja soci del nebot del difunt, varen tenir feina durant uns anys ajudats per un advocat, Bernat de Mataró, el guardià de Framenors i dos frares dominics, amb intervenció d'un canonge i d'altres personatges, com l'advocat Guillem de Marina, que després reberen el seu estipendi com consta en la liquidació dels comptes.

Els marmessors varen despendre 750 lliures — 15.000 sous — per una banda i 155 per una altra, una veritable fortuna encara augmentada per les

27. Venda del 24 de setembre de 1249 feta per Berenguer de Gallec i la seva dona Pereta; aprovada per Sibil·la, filla de Ramon de Gallec, difunt, i germana de Berenguer i de Pere, també difunt, amb permís del seu marit Pere de Montcada el 20 de setembre de 1262 davant Martí de Montcada i Pere de Montcada, fill de Berenguer (1-6-1871). Sobre la situació de les propietats urbanes, sobretot als Arcs Antics, vegeu Coral CUADRADA i MAJÓ, «Societat i urbanisme a Barcelona segons les possessions de Guillem de Lacera (1263)», a *Història urbana del Pla de Barcelona*, v. I d'Actes del 2n Congrés d'Història del Pla de Barcelona. Ajuntament de Barcelona, 1989-1990, p. 81-93.

28. ACB perg. 1-6-4090 partit per ABC (47,7 × 54,5), escrit per Pere Marquès, notari de Barcelona, i signat pels hereus, Joan i el tutor en nom del menor, i els marmessors, gairebé tots amb signatures autògrafes ben decoratives, davant els testimonis Guillem de Banyeres (el fill natural?), Guillem de Marina, jurista, i Guillem de Bages, potser el notari, i els tres frares que intervenen en tots els conflictes sorgits amb els marmessors, sobretot per la capella de l'església dels franciscans. Alguns documents confirmen les notícies de la marmessoria: el 23 de maig de 1269 el canonge Guillem reconeix amb signatura autògrafa que ha rebut el llegat de 10 morabatins alfonsins d'or; també Maria Desmàs, serventa del difunt, 60 sous que li devia, i Berenguera, vídua de Ponç Rovira, 100 sous el dia 27 (perg. 1-6-1169 que conté els 3 documents seguits).

85 lliures, i després 15 més, afegides per l'hereu Joan forçat per la intervenció d'un jurista a fi de complir bé les darreres voluntats de l'oncle. La presentació dels comptes definitius es va fer als hereus, però com que Arnaldó de Banyeres era menor d'edat, s'esmenta el seu tutor, l'avi matern Pere Saporta. L'altre és Joan, nebot del difunt. Segons el testament Ramon havia destinat 15.000 sous de moneda barcelonesa de tern per a la seva ànima i la sepultura, per pagar el dot i l'esponsalici a la seva dona, per liquidar 173 morabatins, que devia a Arnaldó en concepte de comanda o dipòsit que tenia en el seu poder, i també per repartir llegats a esglésies i convents i per les ànimes de la gent injuriada i oblidada pel testador.

La major part dels 15.000 sous foren pagats per Déusovol, 9.200 de la societat formada amb Ramon, i el nebot Joan n'aportà 4.000 que tenia en comanda del difunt. La resta, 1.800, va procedir de la venda efectuada pels marmessors dels béns trobats a la casa: els recipients de vi del celler (37 lliures, és a dir, 740 sous), dos esclaus sarraïns i una neòfita (23 lliures i 5 sous, és a dir, 465 sous), atuells domèstics —*bascola*— usats a la casa (6 lliures, és a dir, 120 sous), els vestits del difunt (10 lliures i 10 sous, equivalents a 210 sous), objectes d'argent: una copa amb coberta i una tassa (10 lliures i 17 sous, és a dir, 217 sous), i el vi del celler (18 lliures però només 48 sous van a mans dels marmessors per aconseguir la suma total esmentada).

Quant a les despeses dels marmessors, en primer lloc varen pagar 600 morabatins (a 9 sous cadascun, equivalents a 5.400 sous) per l'esponsalici —el dot i l'augment o *escreix*— a la vídua, que havia vist com desapareixien de casa uns estris i objectes de l'aixovar domèstic venuts, excepte els seus personals. Després a Pere Saporta, el tutor d'un dels hereus, els 173 morabatins deguts de la tutoria de Ramon, és a dir, 1.557 sous, i a alguns familiars: 30 lliures o 600 sous a Bonanat de Banyeres²⁹ i a la seva mare Guillema, cunyada del difunt, a Ermessenda, dona de Bernat Ponç, 10 lliures o 200 sous, a Berenguera, vídua de Ponç de Ruvira, 100 sous, a Estefania de Banyeres, germana de Bonanat i dona de Ramon Oliver, 100 sous; s'havien de reservar per a Jauma, neboda de la vídua Saura, 200 morabatins o 1.800 sous per quan es casés.

De la resta dels 15.000 sous, és a dir, 5.243 un cop descomptats els 9.757 sous despesos, es faria la sepultura de Ramon al convent dels franciscans, on havia manat edificar una capella a la seva església per ser-hi enterrat. La seva voluntat es complí segons ens informa la làpida de la seva

29. Era soci del seu cunyat R. Oliver, draper. Vegeu la nota 31.

sepultura datada del 1277.³⁰ Després, els marmessors, aconsellats pel guardià del convent dels franciscans Pere Ricart i per dos frares més, el dominic Pere de Janua i el franciscà Domènec, ho repartiren entre esglésies i convents per l'ànima del difunt i per les ànimes de les persones que ell havia pogut perjudicar i després oblidar.

A part de la suma assignada per Ramon en el seu testament i ja despesa, els marmessors aconseguiren més quantitats de la venda d'altres béns: del vi del celler 15 lliures i 12 sous un cop restats els 48 sous ja consignats, i de les vinyes de Cassoles venudes amb consell dels tres frares esmentats a Arnau de Planamitjana, que era un fustaner soci de l'hereu Joan, 139 lliures, 7 sous i 6 diners (per 315 morabatins); en total 155 lliures menys 6 diners, que varen despendre en la liquidació de deutes i la restitució de sumes del difunt, i en plets derivats de la marmessoria. També per pagar a Arnau Baster 50 lliures menys 3 sous i 4 diners d'aquelles 65 lliures que Arnau havia de cobrar per raó de la meitat de 300 morabatins,³¹ dels quals el difunt i Ponç de Ruvira eren fidejussors respecte a Arnau per deutes de Ramon Oliver, un parent draper (pel seu matrimoni amb Estefania de Banyeres) que féu fallida, segons altres documents. La resta de les 65 lliures, és a dir 15 lliures, 3 sous i 4 diners es veu que les pagà l'hereu Joan de la seva pròpia butxaca.

En compliment del testament també liquidaren altres deutes i repararen les injúries amb la suma indicada barrejant assumptes familiars i de negocis: 110 sous i 10 diners que Ramon devia a Ferrer de Manresa pel lloguer de la taula de canvi, on treballava ell sol o amb el nebot Joan, com ja hem vist; 100 sous al comanador de l'Hospital de Sant Joan per injúria; 43 sous a Pere Ruvira; 20 sous a Berenguera, serventa del difunt, a la qual els devia pels seus serveis; 24

30. Francesc CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*, «Geografia general de Catalunya», Barcelona, s.a. (1916?), p. 464. El convent fou inaugurat per Jaume I el 1276 i va ser enderrocat a partir del 1822, però sabem que la capella quarta primitivament estava dedicada a la Verge Maria i, per tant, devia ser la de Ramon de Banyeres, abans de ser modificada (Cayetano BARRAQUER, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, I, Barcelona, 1906, p. 441).

31. El 16 de maig de 1269 Arnau Baster reconeix als marmessors de Ramon de Banyeres que, amb l'assentiment dels hereus del difunt, li han pagat 115 morabatins per raó de la garantia de 300 morabatins, en els quals el difunt Ramon juntament amb en Ponç de Ruvira estava obligat per Ramon Oliver; aquest devia els 300 per raó de la seva filla que és la dona d'Arnau, salva la resta d'aquest deute que encara manca. Romeu Ferrer, notari, davant els testimonis Guillem de Riera i Arnau d'Olm, notari (1-6-3011).

sous i 8 diners a Bernat de Canet,³² marmessor del difunt Valentí de Banyeres, cosí de Ramon; 20 sous al comanador de l'Hospital de Sant Joan com a cens d'un hort llogat per Ramon a aquest orde. Els marmessors es preocupen de la vídua i li donen 72 lliures per a la seva manutenció i la de la seva família, en sentit ampli, pel temps que no li varen liquidar el seu dot i escriu, seguint els consells dels tres frares ja esmentats i la intervenció de Guillem de Marina, amb qui varen tractar l'assumpte. A continuació 41 sous deguts al parent Ponç de Ruvira, fill del difunt del mateix nom; 6 lliures degudes al soci Déusovol d'acord amb els altres marmessors; 50 sous a Maimó de Serra restituïts per una injúria. Un deute del difunt, com a tutor d'Arnaldó, consistia només en 11 sous a mestre Peregrí, doctor en gramàtica, que ensenyava doctrina a aquest nen.

A continuació paguen 36 sous i 7 diners a Ramon de Girona, draper,³³ a qui el difunt havia comprat roba per aquesta suma; 6 sous pel cens de dos anys que devia al prior de Terrassa pel seu domini sobre les cases del difunt; 4 sous i 8 diners a na Lexeta per injúria; 10 sous deguts a Bonanat de Banyeres i a Joan Desmàs; 20 diners a Pere de Banyeres, llibert del difunt com sabem per altres documents, entre ells el seu propi testament; 9 diners deguts a Ramon de Cuixà; 7 sous menys 2 diners a Ferrera, germana de Ramon Boter, per injúria; 14 sous menys 2 diners a Jaume Saporta, Romeu Ferrer i Pere Marquès, notaris de la ciutat, i a l'escrivà de la cúria de l'oficial del bisbe de Barcelona per les escriptures i els documents que havien fet per raó de la marmessoria; 40 sous a Guillem Grony, batlle de la ciutat, per fer-lo desistir de la petició que els feia de destruir el trull (*torcularium*) de la casa del difunt, que el necessitava per fer l'oli, ja que tenia vinyes amb arbres, sense manifestar el motiu, potser urbanístic; i per fi 2 sous pel capbreu on els marmessors varen escriure els ingressos i les despeses. És destacable l'actitud autoritària del batlle, pertanyent a una important família burgesa de la ciutat, quan el trull es devia trobar també a altres cases de la ciutat.³⁴

32. Constança, filla del difunt Bernat de Canet, rep 100 sous per casar-se llegats pel canonge Bernat de Banyeres de mans dels seus marmessors (perg. 1-6-1422, 10 de novembre de 1284).

33. El 28 d'octubre de 1271 el draper Girona, que havia venut roba —*bifa*— a canvi de moneda melgoresa i era una estafa, és absolt per la justícia reial a prec de Bonanat Sabater, canviador ciutadà de Barcelona (Arxiu de la Corona d'Aragó, C, regs. 28, f. 29, i 37, f. 31).

34. C. BATLLE, «Els esclaus domèstics a Barcelona vers 1300», a *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana*, Barcelona: CSIC, 2000, p. 294-296. C. BATLLE-A. BUSQUETS-I. NAVARRO, «Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: els Grony», *Anuario de Estudios Medievales*, 19 (1989), p. 285-310.

Un cop liquidades les darreres 155 lliures de la manera indicada, encara mancaven als marmessors força diners que va haver d'aportar l'hereu Joan, després de moltes discussions que van acabar amb la intervenció de Guillem de Marina, advocat, per consell del frare guardià dels franciscans. Aleshores Joan dona dels seus propis béns l'elevada suma de 85 lliures i 4 sous menys 2 diners per completar la capella de la sepultura i pagar alguns deutes del difunt i despeses dels marmessors. D'aquests diners poden pagar 60 sous a Maria, serventa del difunt, pel seu salari; remarcuem que era costum fer efectiu tot el salari de cop quan la noia es casava o a la mort de l'amo. També lliuren 12 diners a en Morages, guarda de vinyes, pel seu salari de vigilar les vinyes del difunt Ramon, i 18 diners pels fruits d'un any; 40 sous a Guillem de Marina per intervenir com a advocat, per voluntat de l'esmentat guardià, en diverses qüestions sorgides entre els marmessors i l'hereu —que va acabar pagant unes quantitats de la seva pròpia butxaca—; 40 sous a Pere de Parers, canonge i oficial del bisbe de Barcelona, que solucionà peticions fetes contra els marmessors, i 8 sous a l'escrivà d'aquest canonge pels documents fets; 20 sous a Bernat de Mataró, advocat dels marmessors durant aquests anys; 20 sous a Pere Marc, notari de Barcelona, per fer instruments notariais i altres escriptures; 25 lliures, 13 sous i 4 diners per 55 morabatins al canonge Guillem de Banyeres, suma que Ramon tenia en comanda per Blanca de Banyeres, vídua d'Arnau de Banyeres i, per tant, cunyada d'ambdós.³⁵

A part, els marmessors varen proveir la capella sepulcral fundada per Ramon de roba, llibres i altres estris i paraments, és a dir, les tovalles de l'altar i altres draps, adquirit tot per valor de 50 lliures i 3 sous menys 4 diners, suma pagada per l'hereu Joan dels seus propis béns juntament amb les esmentades 15 lliures destinades a Arnau Baster per raó de les 50 lliures. Així es justifica la liquidació de les 100 lliures, 7 sous i 2 diners que els marmessors devien lluitar, amb intervenció d'advocats, per arrencar a Joan, que era considerat un avar per veïns i altres testimonis del plet sostingut anys més tard per la seva vídua. De tota manera reconeixen a l'hereu la facultat de recobrar aquesta suma d'altres béns del difunt, aconsellats pels tres frares esmentats des de l'inici, i s'ofereixen a vendre alguna propietat per pagar-li, si ell ho vol.

35. Ella ja havia fet un contracte amb el seu fill Burget de Banyeres el 26 d'abril de 1253 deixant-li 150 morabatins per negociar (A.-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials...*, doc. 8). Per tant, en devia fer un de similar amb el cunyat Ramon, potser un cop mort el fill.

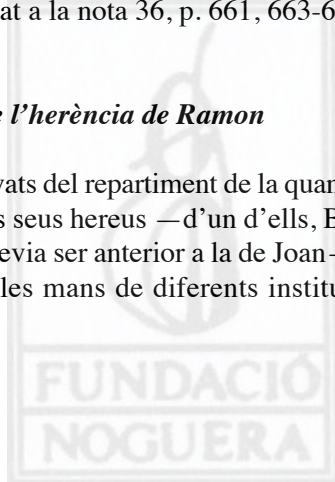
Ambdós hereus, Joan, i Arnaldó per mitjà del seu tutor, donen la seva conformitat als comptes presentats i asseguren que totes les persones esmentades han aconseguit el corresponent llegat, el pagament d'algun deute o la indemnització d'una injúria. A més, reconeixen que han rebut tots els objectes i béns, que eren quantiosos, relacionats en l'inventari fet a la mort del difunt, menys una caixa, vestits per vendre que era part del negoci —*quadam pella*—, un cuir vermell, segurament un cordovà, i una gàbia de papagai, que resultaren pertànyer a la vídua Saura. Aquesta gàbia i l'ocell formaven part del dot de les noies de famílies benestants ja que els hem trobat en alguns inventaris de béns de vídues, com la de Bernat Marquet, per exemple. Els quatre objectes de Saura, que havia mort mentre s'anaven fent els comptes de la marmessoria, anaren a parar a mans dels seus hereus, Joan Desmàs, el seu germà, i Déusovol Ponç, és a dir dos dels marmessors, després de l'arbitratge de l'esmentat advocat Guillem de Marina i de rebre el consell del guardià de framenors.

Juntament amb els béns tots dos hereus també varen rebre un gran nombre de pergamins: l'instrument dotalici de Saura, els documents fets per raó de l'herència de Ramon, els rebuts signats pels destinataris dels llegats i pels afavorits en els pagaments de deutes etc. Com que ho varen trobar tot correcte, es comprometeren a no impugnar res i signaren el gran pergamí.

La mort d'Arnaldó, segurament abans de l'any 1276, va fer que tota l'herència de Ramon es concentrés a mans de Joan, que ho deixà tot al seu únic fill, Joanet. La mort d'aquest noieta de catorze anys, més o menys —l'edat és el problema base del litigi—, portà tota una gran fortuna als pobres, és a dir, a l'Almoina de la catedral, un cop acabat el llarg plet interposat per Elisenda, la mare del darrer hereu. Entre els documents presentats en el judici hi ha la relació de les propietats de la família i algunes porten la nota de la procedència de l'herència del draper Ramon, com per exemple uns censals sobre cases properes al forn de Ripoll, les vinyes de Cassoles, etc. (vegeu l'estudi citat a la nota 36, p. 661, 663-664).

Problemes derivats de l'herència de Ramon

Els conflictes derivats del repartiment de la quantiosa fortuna de Ramon després de la mort dels seus hereus —d'un d'ells, Bonanat, no en sabem la data de la mort, però devia ser anterior a la de Joan— foren nombrosos fins que tot anà a parar a les mans de diferents institucions eclesiàstiques, i

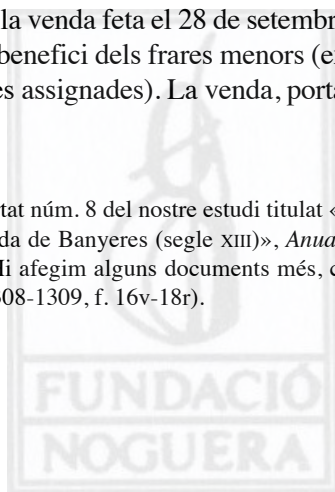

s'allargaren molts anys, almenys fins al 1334. Les discussions acaben amb la unió de la fortuna de l'oncle i la del seu hereu Joan, ja que van a caure ensem a les mateixes mans, les religioses, a fi de mantenir l'altar de Sant Vicenç, la capella sepulcral del draper a framenors i uns pobres de l'Almoïna. De tota manera són tres els punts relatius als llegats de Ramon que són conflictius: el destinat als franciscans, el dels dominics i el de les monges de Sant Antoni per a la seva manutenció uns dies cada any. Els diners havien de procedir de les rendes de les propietats alodials, les cases i l'obra-dor, de Ramon comprades a Guillem de Vic i situades entre el maell major i el carrer que va vers el Merdança, davant les cases del difunt Guillem Moneder, amb el corresponent censal. Amb els dominics ja hi va tractar Joan per concretar la donació de 60 sous anuals per aniversaris i pitances o àpats, i acabà amb l'adquisició d'un censal per part de l'hereu, com veurem.

Tot el problema important sembla que va començar per l'actitud dels frares franciscans i es va acabar amb la intervenció del bisbe o del seu jutge. Aquí ens hem de referir altra vegada a un estudi nostre en el qual ja tractàvem el tema amb els precedents, que són els plets interposats per la vídua de Joan, Elisenda, contra l'Almoïna.³⁶

El primer conflicte ja apareix documentat el setembre de 1308, data en què el guardià de framenors, per manament del general del seu orde, que volia seguir la regla i el vot de pobresa, havia renunciat a tot el llegat i als aniversaris, en poder del notari Bernat de Vilarrúbia, però acceptava diners procedents d'una venda. Com que el Concili de Tarragona havia decretat que en cas de renúncia es demanés la voluntat dels hereus del difunt, que ja havien mort, el conflicte passava a mans del bisbe. En conseqüència, actuen un canonge i el guardià de framenors per realitzar una venda de béns favorable als franciscans. Aleshores, assabentats de la transacció, reaccionen el matrimoni format per Elisenda de Banyeres i el notari Jaume de Letenal. El dimarts 1 d'octubre de 1308, davant el notari Bernat de Vilarrúbia i dos testimonis, Letenal, en nom propi i en el de la seva dona Elisenda, presenta una cèdula escrita en paper contra la venda feta el 28 de setembre de rendes del llegat de Ramon de Banyeres a benefici dels frares menors (excepte la seva manutenció, és a dir, les pitances assignades). La venda, portada a terme pel canonge

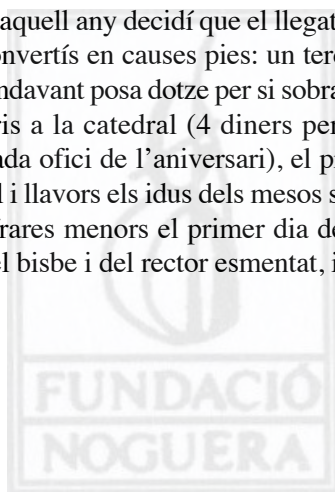
36. Es tracta de l'apartat núm. 8 del nostre estudi titulat «La riquesa de la burgesia de Barcelona. El cas d'Elisenda de Banyeres (segle XIII)», *Anuario de Estudios Medievales*, 32/2 (2002), p. 679-691. Hi afegim alguns documents més, com els del notari Bernat de Vilarrúbia (ACB, vol. 9, 1308-1309, f. 16v-18r).

Lacera i el guardià del convent, es justifica per destinar els diners a una causa pietosa, com és la construcció de l'hospital instituït per la reina Constança en el seu testament. Letenal reclama aquests diners ja que els béns venuts foren donats per Elisenda i suposem que ho aconsegueix, encara que el manual notarial de Vilarrúbia no ens informa de res més.

Un cop morta Elisenda a mitjan gener de 1312 els conflictes s'aguditzen perquè ella també va deixar la seva fortuna personal als pobres en detriment del marit, que posa plets a l'Almoina. Hi ha diverses dates importants en el desenvolupament dels problemes, una de les quals és essencial per a la solució d'una part de l'afer, el 25 de gener de 1315, dia de la signatura d'un acord aconseguit pel bisbe Ponç de Gualba, com a àrbitre, referent a un dels aspectes del problema: les tres herències dels tres Banyeres, és a dir Ramon, Joan i Elisenda, a favor dels pobres havien de ser administrades pel rector de l'altar de Sant Vicenç —el dels Banyeres a la catedral— per alimentar almenys dotze pobres diàriament, i vint-i-cinc cada dia dels aniversaris. És significativa la disposició adoptada ara sobre la conservació dels documents del matrimoni Banyeres: que es posin en una caixa amb dues claus, una en poder del rector i l'altra en mans dels procuradors de l'Almoina, caixa dipositada a la sagristia de la catedral. Gràcies a aquesta iniciativa tan assenyada ara podem conèixer els documents i per tant la història d'aquesta família. Pocs mesos després, el 8 de juliol, es completa l'avinença entre els mateixos personatges i s'arriba a fer com una refundació de l'almoina creada pels Banyeres —Elisenda també amb els diners de l'herència materna— un cop acabats els plets interposats pel seu vidu, el notari Letenal. La disputa per la divisió i l'administració dels béns, que resulta favorable als procuradors de l'Almoina, proporciona una relació de propietats que és impressionant.

Encara a mitjan 1325 es discutia el llegat de Ramon de Banyeres destinat als franciscans, però el bisbe de Barcelona Ponç de Gualba acabà l'afer. Després de consultar Bernat Veeyà, rector de la capella de Sant Vicenç del primer Ramon de Banyeres i administrador de l'herència de Joan destinada als pobres, el 5 de juliol d'aquell any decidí que el llegat a framenors, estimat en 62 lliures anuals, es convertís en causes pies: un terç, 20 lliures, 13 sous i 4 diners, per onze (més endavant posa dotze per si sobrava alguna cosa d'aquesta quantitat) aniversaris a la catedral (4 diners per cada canonge que fos prevere per celebrar cada ofici de l'aniversari), el primer aniversari s'ha de fer el 15 (idus) de juliol i llavors els idus dels mesos següents; un terç per deu pitances o àpats dels frares menors el primer dia de cada mes des del mes d'agost, a coneguda del bisbe i del rector esmentat, i un terç que el rector ha

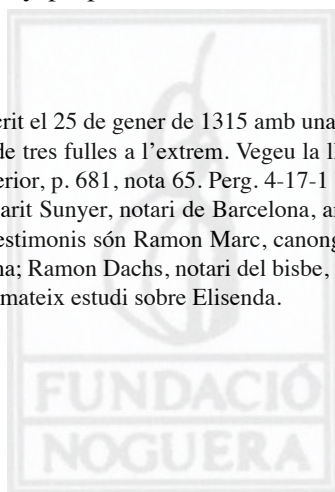

de donar per alimentar pobres a l'Almoina de la seu. Les parts implicades volen que aquesta ordinació o provisió sigui perpètuament observada.³⁷

En relació amb aquest problema i arran de la preocupació per la qüestió econòmica, el 13 de gener de 1328 s'arriba a un nou acord sobre el llegat de Ramon de Banyeres, que havia destinat al convent de fraimenors pel seu aniversari les rendes de les seves cases, propietat alodial, situades davant l'Hospital de Sant Joan. (Observem la diferent definició de la situació de la finca respecte a un altre document). Si les rendes de les cases no eren suficients, hi afegia les rendes del trull de les olives contigu a aquestes cases.

A més, volia que per sempre els seus hereus, els seus successors i els seus lloctinents, l'endemà de l'aniversari procuressin aliments als frares durant tot un mes sencer a coneguda del guardià del convent. Com que tots els Banyeres ja havien mort, els seus hereus eren els pobres, alimentats al refector de la catedral, a cura del rector del presbiterat de Ramon de Banyeres segons el testament del seu nebot Joan; com que els franciscans van renunciar al llegat davant el notari Bernat de Vilarrúbia el 28 d'octubre de 1308, com hem exposat, Guerau de Gualba, ardiaca i vicari de Barcelona en nom del bisbe Ponç de Gualba, es va haver de preocupar que no es contradigués la darrera voluntat dels difunts per defecte de la renúncia dels franciscans. Per tant, l'ardiaca, amb consell de Bernat Veeyà, rector i administrador de l'almoina de Ramon i Joan de Banyeres, estatuí que totes les rendes destinades als àpats d'aquest convent es convertissin en causes pies, rendes que sumen 107 morabatins que a raó de 9 sous per morabatí són 48 lliures i 3 sous. D'aquesta suma s'han de deduir 60 sous que Ramon de Banyeres va destinar als predicadors anualment, i també 30 sous que el mateix Ramon va destinar a les sors menors, i 9 sous censuals que els hereus d'en Girona rebien com a cens de la taula situada vora l'obrador de Ramon i Guillem de Ruvira difunts. La suma resultant, 43 lliures i 4 sous, es dividí en tres parts: 14 lliures i 8 sous eren per a nou aniversaris a la catedral per les ànimes de Ramon i Joan, cada any perpètuament els idus de cada un dels mesos

37. Perg. 4-17-1 f, escrit el 25 de gener de 1315 amb una caplletra I que ocupa vint-i-cinc ratlles amb un trèvol de tres fulles a l'extrem. Vegeu la llista de béns a l'estudi sobre Elisenda citat a la nota anterior, p. 681, nota 65. Perg. 4-17-1 b, partit per ABC, escrit el 9 de juliol de 1325 per Margarit Sunyer, notari de Barcelona, amb les signatures autògrafes del bisbe i del rector. Els testimonis són Ramon Marc, canonge de Barcelona; Gaufred de Biure, canonge de Tarragona; Ramon Dachs, notari del bisbe, i Berenguer Serra, de la casa del senyor rei. Nota 63 del mateix estudi sobre Elisenda.

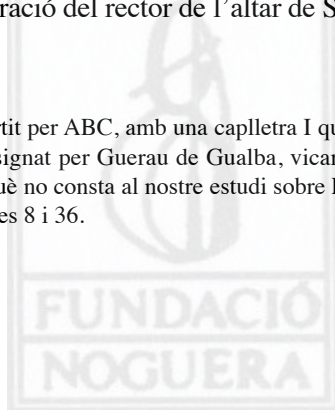

següents, és a dir el 13 de gener, el 13 de febrer, el 15 de març, el 13 d'abril, el 15 de maig, el 13 d'agost, el 13 de setembre, el 15 d'octubre i el 13 de novembre. La suma seria distribuïda cada any per l'administrador dels aniversaris de la seu entre els canonges i beneficiats que assistissin als aniversaris (32 sous, segons fossin suficients). L'altra tercera part serviria per oferir nou àpats al convent dels franciscans els mateixos dies dels aniversaris, a coneguda del bisbe i del rector de l'altar. La darrera tercera part es destinà a l'alimentació dels pobres en el refetor de la seu per les ànimes de Ramon i Joan. L'ardiaca i el rector es comprometeren a observar aquesta ordinació.³⁸

Com que la solució exposada liquida per fi el problema amb relació als franciscans, encara s'hi havia barrejat el dels dominics, que l'11 de novembre de 1314 sembla que es consideraven perjudicats per la decisió de Joan a favor dels pobres de l'Almoïna i es presentaren davant Ramon de Vilalta, sagristà, assignat pel difunt bisbe Ponç. Per tant, tornem enrere.

Es tracta de les dues pitances anuals i perpètuas destinades per Ramon als dominics, a les monges de Sant Antoni i als framenors; per fer-les efectives hi va assignar les seves cases amb obradors, solars i sobreposats, amb el seu censal. Aquesta propietat alodial estava situada entre el maell major i el carrer que va vers el Merdançà («Merdanla»), comprada a Guillem de Vic i ubicada davant les cases del difunt Moneder. En el testament ordenà que els seus successors rebessin el cens, les pensions i les rendes d'aquestes cases i obrador per proveir i pagar els àpats als esmentats religiosos. En cas que sobressin diners havien de ser per als dos hereus a parts iguals. Com que Joan va fundar quatre aniversaris l'endemà de les festes dedicades a Santa Maria (mesos de febrer, març, agost i setembre), amb l'alimentació de vint-i-cinc pobres (parents seus, si n'hi havia) els mateixos dies, va deixar béns entre els quals va incloure els 60 sous censuals de Ramon destinats cada any a les dues pitances dels predicadors, que Joan va comprar —no consta mai la quantitat despesa— al prior i convent dels predicadors pels seus drets en els béns del seu oncle. És a dir, Joan va indemnitzar els frares predicadors pels dos àpats anuals i sumà aquests 60 sous a la seva pròpia herència. El llegat, convertit en censos de propietats alodials, anà a parar íntegre als pobres de l'Almoïna i quedà sota l'administració del rector de l'altar de Sant Vicenç.

38. Perg. 4-17-1 c partit per ABC, amb una caplletra I que ocupa sis línies, escrit per Guillem Borrell, notari, i signat per Guerau de Gualba, vicari, i Bernat Veeyà, rector. El comentem amb detall perquè no consta al nostre estudi sobre Elisenda de Banyeres, citat a l'inici d'aquest apartat, notes 8 i 36.

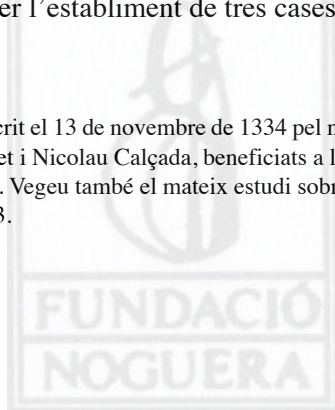

Així ho confirmà Ramon de Vilalta, sagristà de Barcelona, designat jutge pel difunt bisbe Ponç de Gualba amb assentiment del Capítol sobre la recepció dels censals de Ramon i la provisió dels framenors, i el 1334 ho va assignar als procuradors de l'Almoina. També determinà que aquests paguessin al rector de l'altar pels aniversaris i l'alimentació dels vint-i-cinc pobres els 60 sous dels dominics que Joan havia adquirit al seu prior. Per tant, els actuals procuradors de l'Almoina es comprometien amb Bernat Veeià, el rector esmentat, que dels censals de Ramon de Banyeres que tenien i cobraven, li donarien cada any perpètuament per Nadal per alimentar els vint-i-cinc pobres i pels quatre aniversaris els 60 sous destinats als frares predicadors per Ramon en el seu darrer testament per dos àpats anuals, els que Joan comprà al prior i a aquest convent. Els procuradors també obligaren al rector com a garantia tots els béns, mobles i immobles, que foren de Ramon i ells encara tenien en el seu poder.³⁹

Sens dubte hi havia molts motius darrere d'aquesta lluita tan llarga i aferrissada per l'administració de la fortuna dels Banyeres, ja que fou estimada per l'advocat i procurador de l'Almoina a l'inici del primer procés —el dedicat a establir l'edat de Joanet— en més de 50.000 sous. Encara el mateix Bernat de Romaní va valorar les rendes procedents d'aquesta riquesa en més de 1.000 marcs de plata o de 1.000 a 2.000 sous durant uns dos anys, és a dir des de la mort de Joanet fins al procés de 1293. Cal afegir-hi l'aportació econòmica d'Elisenda, que també la deixà per a l'alimentació de pobres, alguns més sumats a la dotzena de cada dia i als vint-i-cinc pels aniversaris del seu marit, com hem vist. Fins i tot el soci de Joan, Arnau de Planamitjana, va fer una fundació per als pobres de l'Almoina.

Tant el rector de l'altar com els procuradors de l'Almoina cobraven una quantitat anual per la seva feina, segons les disposicions testamentàries, i part de les entrades procedents de les finques, és a dir, censos, lluïsmes, fatigues, en total sumes que valia la pena discutir durant anys. No ens sorprèn, doncs, que un dels personatges més actius en aquestes discussions, mestre Pere Costa, clergue beneficiat de l'altar de Sant Vicenç, actués com a laic per aconseguir fer l'establiment de tres cases amb rerecortals al mur

39. Perg. 4-17-1 g, escrit el 13 de novembre de 1334 pel notari Guillem Borrell davant els testimonis Ramon Llobet i Nicolau Calçada, beneficiats a la seu, Joan de Fos, de la vila de Martorell, i Pere Desplà. Vegeu també el mateix estudi sobre Elisenda de Banyeres citat a la nota 36, p. 679, nota 63.

nou i vora el Portal nou de Jonqueres pagant 65 sous i un cens anual de 3 morabatins, és a dir, 27 sous.⁴⁰

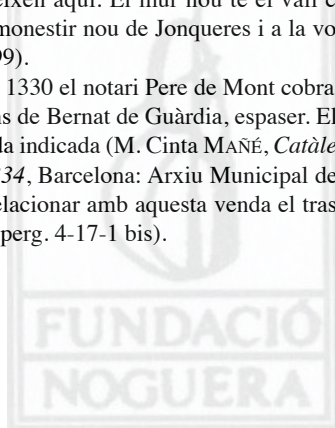
Després de l'arbitratge del bisbe Gualba i dels diversos plets subsegüents, les dues autoritats responsables de les fundacions a favor dels pobres i del benefici instituïts per Ramon i Joan, és a dir, l'Almoïna i el rector de l'altar esmentat, continuaren ensems l'administració de les propietats dels Banyeres. Encara el 1330 un espaser obtingué d'un notari un obrador i una taula als Canvis de mar vora les cases que foren de Marimon de Plegamans —encara existeix el carrer de Plegamans a la vora dels Canvis—; eren propietat alodial de les dues institucions alhora. Dos anys després aquesta finca va ser adquirida per 30 lliures per Francesc Castelló, canviador, famós perquè fou decapitat davant la seva mateixa taula amb motiu de la seva fallida.⁴¹ Deixem aquestes notícies posteriors que ja pertanyen només a la història del patrimoni de l'Almoïna.

Joan de Banyeres, draper

Malauradament, no sabem gaires detalls de la família directa de Joan, ja que desconexim el nom dels seus pares i només ens consta que era nebot de l'esmentat Ramon i finalment el seu únic hereu per la mort d'Arnaldó, fill de Burget de Banyeres i de Suau Saporta. Havíem pensat que Joan podria ser fill d'un primer matrimoni de Burget de Banyeres i per tant germanastre d'Arnaldó, o fill d'un germà del draper Ramon, o membre d'alguna família d'Osona encara establerta en el lloc de procedència dels Banyeres. No podem afirmar res i el fet que tingués germanes no ens ajuda

40. Vegeu l'estudi sobre Elisenda citat a la nota 36, p. 677 i següents. Arnau de Sarrà, canviador, fa l'establiment de la seva finca situada a la torre del Portal nou i que inclou l'angle exterior al mur, entre el portal i la torre; l'angle pertany a la finca, com es veu pels fonaments vells que existeixen aquí. El mur nou té el vall corresponent a l'exterior. La propietat se situa sobre el monestir nou de Jonqueres i a la vora hi ha un carrer nou (perg. 1-2-1114, 7 de maig de 1299).

41. El 10 de febrer de 1330 el notari Pere de Mont cobra 40 sous d'entrada i rebrà un cens anual de 10 morabatins de Bernat de Guàrdia, espaser. El 13 de maig de 1332 Romeu de Guàrdies realitza la venda indicada (M. Cinta MAÑÉ, *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona. Anys 885-1334*, Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona, 2004, v. I, docs. 357 i 368). Potser es pot relacionar amb aquesta venda el trasllat del testament de Ramon fet el 6 d'octubre de 1332 (perg. 4-17-1 bis).

a fixar la seva identificació. En efecte, tenia tres germanes: Ermessenda, Berenguera i Elisenda, les dues darreres eren monges, però una d'elles podia ser la casada amb en Nadal i mare de Ramon Nadal i fer-se monja un cop vídua. Només les coneixem perquè Joan les al·ludí en els seus dos testaments. (Vegeu l'estudi citat a la nota 36, p. 648.)

Joan porta el mateix nom que un parent gairebé contemporani seu, que sens dubte era més gran, un altre Joan de Banyeres, germà de Valentí, que ja tenia negocis el 1227 i era capitalista de comandes el 1238. Ambdós germans també varen comerciar junts, com ja hem comentat en tractar dels negocis de Ramon. Més endavant, el 3 de març de 1239, reconeixien que tenien un deute per l'adquisició d'unes cases, compra feta només per Joan a Berenguer de Palau; són 400 sous que havien de pagar a la propera Pentecosta. Aquest Joan, com a marit de Guillem Batlle, es trobà embolicat en un plet a causa dels molins de Barcelona heretats per ella i la seva germana Maria, casada amb Berenguer Desvall, a la mort del seu pare Berenguer Batlle.⁴²

42. L'1 de setembre de 1242 es dona la sentència del plet presentat per Vidal Bonafós, procurador de Salomó Saltell, d'una banda, i Berenguer Desvall i Joan de Banyeres i les seves dones Maria i Guillem, de l'altra banda. La qüestió de Vidal contra els dos matrimonis consistia en el fet que Berenguer Batlle va reconèixer en carta pública a Salomó l'adquisició que ell i Guillem Ferrer varen fer per dos anys dels molins de Barcelona, també va afirmar que Salomó en tenia la quarta part i per això li prometé sota l'obligació de tots els seus béns que li donaria la quarta part del guany aconseguit en els molins durant aquests dos anys. Però Batlle només ho va tenir per un any i ho restituí a Ramon de Plegamans «ipso inconsulto»; en el segon any el guany va ser ben bé 4.000 sous. Per tant, com que Desvall i Banyeres posseeixen els béns de Batlle per casament amb Maria i Guillem, filles i hereves d'ell, i atès que Salomó no va cobrar res d'aquest benefici, reclamà a Desvall i a Banyeres que fossin condemnats a pagar a Salomó i al seu procurador la quarta part del benefici estimat en 500 sous. A això responen els dos demandats per ells i les seves dones, de les quals són procuradors, que l'any 1235 Ferrer i Batlle van comprar la batllia dels molins a Ramon de Plegamans per dos anys, reconeixen que Batlle acollí Salomó d'en Sautel en la seva meitat i prometé donar-li part del benefici que obtindria, segons es conté en l'instrument de reconeixement fet per Batlle al jueu. Diuen que per aquesta compra varen tenir els molins el primer any, durant el qual no guanyaren res, sinó que perderen 2.000 sous més o menys; per això Ferrer i Batlle no van voler els molins durant un segon any i pel mateix preu ho recuperà Ramon de Plegamans, que els ho va vendre a l'encant. Quan Ferrer i Batlle deixaren els molins Salomó hi era present, se n'assabentà i no ho va contradir. Per tant, diuen que no estan obligats al jueu el segon any perquè durant aquest no els tingueren, i tampoc el primer perquè no van obtenir benefici, sinó que perderen 2.000 sous. I neguen totes les altres coses contingudes en l'escrit o llibret contra ells. Els procuradors demanen a Salomó que restitueixi a les dues dones hereves del pare la part corresponent, és a dir, 500 sous, i sobre això i sobre les posicions de les

El 16 de juny de 1250, Guillema Batlle va fer testament, en el qual va repartir 100 morabatins, suma que demostra la seva fortuna. Desitja ser enterrada a l'església de Santa Caterina, però destina diners a totes les esglésies i els hospitals de la ciutat. Com que no té fills, reparteix deixes a moltes nebodes, a les solteres per casar-les: Benvinguda, Elisenda (de Sant Quirze?) —50 sous, que és el llegat més quantiós—, al nebot Antic quan tingui quinze anys, a Pere de Banyeres, que viu a casa d'ells (és un nebot de Valentí i Joan que ja hem esmentat al final del primer apartat sobre el draper Ramon), a altres nebodes: Berenguera, dona de Bertran de Soler; Berenguera, dona de Bonanat de Mar, la parenta Guillemona casada amb en Lledó, i el nebot Guillem, fill de Simó de Mar, quan tingui catorze anys. Es preocupa de les

dues parts després de contestar al litigi foren adjudicades proves al seu favor, segons consta en acta, les quals foren rebudes i publicades. Així, doncs, inspeccionada la carta de compra de Salomó feta per Batlle de la quarta part dels molins; inspeccionades també les notes contingudes en el capbreu de Pere Carbonell, notari de Barcelona, sobre l'adquisició que Batlle va fer a R. Plegamans d'aquests molins per dos anys i altres notes de l'adquisició feta per Arnau d'Arlet a Ramon de Plegamans per un any, Guillem Ponç major i Guerau de Marina, àrbitres designats per voluntat de totes les parts, sota la pena de 100 sous; agafades penyores, escoltades totes les raons i al·legacions de les parts; feta renúncia de dret i fet; un cop dut a terme el consell de savis; fet legal i recte compte del benefici dels molins, i després de fer l'estimació que Salomó va perdre del benefici que Arnau d'Arlet i el seu soci feren en els molins per culpa de Batlle, de dret condemnen Desvall i Banyeres i les seves esposes a pagar a Salomó 10 lliures i 5 sous perquè els consta pels esmentats testimonis que el jueu va ser perjudicat d'aquest benefici per culpa de Batlle; però de la resta són absolts. Signatures autògrafes de Guerau de Marina, que va donar la sentència, i de Guillem Ponç. Pere Llorenç va escriure la sentència de manament dels dos jutges (1-6-3475).

El 24 d'abril de 1243 Arnau de Blanes reconeix a Joan de Banyeres que ha rebut d'ell 65 sous de moneda barcelonesa corrent per raó del conveni fet per Batlle amb Bernat Berguedà, amb Blanes i amb la seva dona Guillema, amb motiu de la compra que aquest mateix i Guillem Ferré varen fer de les sortides o guanys dels molins per dos anys, segons es conté més llargament en la carta dividida per alfabet escrita per Pere Carbonell, notari de Barcelona, el 18 de juny de 1235. Per aquesta convinença Joan va obligar a Blanes i Berguedà els seus béns. Com que Blanes va portar davant la cúria Guillema i Maria, filles de Batlle, va ser jutjat que les dues dones havien de restituir a Blanes i a Berguedà 130 sous entre ambdues; d'aquesta suma Blanes va cobrar 65 sous que Joan li va pagar per la seva dona, i Berguedà 65 sous més que Desvall i la seva dona li van pagar. Sobre els 65 sous lliurats a Blanes abans de la numeració i de l'entrega feta per Joan, Blanes li havia donat la seva representació i el do que li competia sobre els béns que foren de B. Batlle per demanar-los, recuperar-los i fer-ne la seva voluntat; reconeix haver rebut la suma. Signa Arnau de Blanes, que ho accepta, davant els testimonis Bernat de Marina, Ferré, fill de Guillem Ferré, i Jaume Levita, escriptor. Ramon d'Olm, sotsdiaca i notari de Barcelona, ho escriví (1-6-2062).

seves esclaves: la batejada Guillemona i la sarraïna Axona, la conversió de la qual encarrega al seu marit, que és el seu hereu universal.

Devia morir poc després ja que el 31 d'agost següent el vidu Joan dicta les seves darreres voluntats, segons les quals reparteix 1.000 sous, una mica més que ella. Interessen les notícies sobre els familiars: els seus germans Valentí, que hereta les vinyes —una d'elles al Clot— i horts d'ell i de la seva dona Guillema, i Domènec, absent (el trobàvem a Acre), però li lliga 1.000 sous si torna durant els propers cinc anys; el nebot Pere, que suposem que era fill de Domènec, i el cosí Guillem —potser el canonge—, que és l'hereu del testador. Joan és responsable de Pere, el qual viu a casa d'ell i rep l'obrador del testador, que té per Pere Mercader, la taula, potser de canvi, que té pel jueu Bonafòs, i la caixa de fusta, no el seu contingut (*lignum caxie mee*). A més, reconeix que a l'obrador hi treballa formant societat amb Pere, que ha de rebre 1.000 sous de l'hereu, en els quals s'han d'incloure les 14 lliures heretades pel noi a la mort de la seva mare i el contingut de l'obrador que li pertany per raó de la societat o d'altre negoci. També té relació amb Bernat Correger, gestor d'una comanda de Joan: una sarraïna de la qual va obtenir 10 lliures, i Joan li custodiava 13 lliures que la mare de Bernat li confià abans de morir.⁴³

Ja no tenim més notícies de Joan, que devia morir poc després, ni del seu hereu —llevat que fos el futur canonge—, mentre que l'altre Joan, el nostre

43. Potser en relació amb les reclamacions derivades dels molins del seu pare, el 2 de juliol de 1239 Guillema, reconeixent les atencions del seu marit, sense cap coacció, li fa donació per si es morís abans que ell, de 100 morabatins d'or, bons i alfonsins del seu esponsalici, que és de 300, dels quals 250 els té en béns d'ell i 50 sobre les cases que són al burg de Barcelona davant les portes dels molins anomenats de Sant Pere, i l'hort que es troba a l'horta de Sant Sadurní, vora el forn de Sant Pere, cases i horts que es tenen pel monestir de Sant Pere; i en aquelles cases que Marta té per ella al burg de Barcelona a la Boqueria en l'alou del Rei, segons conté el document de l'esponsalici. Renuncia a totes les lleis favorables a les dones, ho firma i jura sobre els evangelis. Document escrit per Pere Llorenç per manament de Ramon d'Olm, sotsdiaca i notari públic de Barcelona, davant els testimonis Bernat d'Olivera, cuirasser, Bernat Fortuny i Ramon de Gallac, la signatura dels dos darrers és autògrafa (perg. 1-6-929). El testament de Guillema (signat pels marmessors Guillem de Banyeres i Pere de Vilafranca davant Ramon de Banyeres, cosins del marit), i el de Joan: els testimonis són Martí (cosí del testador) i Pere de Banyeres, nebot, els parents Ponç de Rovira, Ramon Olivera i Guillem Rosset, la filla del qual és fillola del testador. Per complir la voluntat de la seva dona Joan allibera la seva esclava batejada Guillemona amb una deixa de 20 sous, i encarrega als marmessors que col·loquin, si poden, la neneta Guillemona, també batejada i afavorida amb 20 sous (ACB, pergs. 4-9-108, 4-10-61).

protagonista i potser sense relació directa amb l'esmentat, desenvolupà aleshores els seus negocis i enllaçà més endavant amb una noia joveneta, Elisenda de Sant Quirze,⁴⁴ pertanyent a una família de parents llunyans i que va sobreviure molts anys després de la mort d'ell el 1284. De tota manera no aconseguim fixar amb seguretat el seu lloc en l'arbre genealògic, però considerem la relació dels diferents Banyeres analitzats fins ara, que eren cosins i pertanyien a branques diverses d'un mateix llinatge.

Els negocis de Joan

Ja hem comentat l'activitat que Joan desenvolupà juntament amb el seu oncle Ramon, al costat del qual havia fet segurament el seu aprenentatge. Durant tota la seva vida activa Joan es dedicà a negocis diversos i sembla que amb èxit per l'acumulació de capital, de propietats i de riquesa domèstica que li coneixem.

En primer lloc, constatem que va formar moltes societats o, millor dit, les anà renovant perquè les constituïa per un temps molt limitat, com era costum. La primera que coneixem pertany a l'any 1264 i la forma amb Guillem Rastald, que serà el seu soci en l'obrador de draperia durant molts anys. La constitueixen quan Joan, que devia ser molt jove perquè el defineixen encara com a nebot de Ramon de Banyeres, draper, ja pot aportar 275 lliures de moneda barcelonesa de tern, mentre que el soci n'hi posa 215. La societat s'inicia el dia de Sant Joan Baptista per una durada de dos anys amb la finalitat de mercadejar, guanyar diners amb qualsevol tipus de negoci i tot de bona fe; per això obliguen tots els seus béns mobles i immobles, presents i futurs, i ho juren sobre els evangelis. Arribat el termini, el 28 de juny de 1266 la societat fou renovada per un any amb un augment de capital: Rastald 387 i Joan 290 lliures, amb l'objectiu d'adquirir i vendre fustanys.

Com que la societat tenia èxit, el 7 de novembre del mateix any, 1264, ambdós socis l'amplien amb la incorporació de Joan Desmàs, germà de Saura, la dona de Ramon de Banyeres, i Déusovol Ponç —és soci del

44. José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA, *Comandas comerciales...*, doc. 2, p. 151. Pergamí escrit el 3 de març de 1240 per P. de Bages davant dos notaris més, G. Petriciol i Amat de Sarrià (1-6-3329 cancel·lat a estisorades). C. BATLLE, «La riquesa de la burgesia...», p. 633-691. Ja citat a la nota 36.

mateix Ramon —, que aporten 100 lliures mentre que els altres dos en posen 500. Aquest capital s'incorpora al banc dels canviadors de moneda i a altres negocis. La societat durarà dos anys a partir del dia de la seva constitució i a la data del termini Joan i Rastald tornaran el capital als altres dos socis i es dividiran el guany entre tots quatre per sou i per lliura, però els dos primers, com a gestors, tindran una quarta part del guany per la seva feina a la taula de canvi en benefici de tots els socis.

El 17 de maig de 1269 els dos socis inicials seguien junts en el negoci, però ara Rastald confia a Joan una comanda de 150 lliures que aquest implicarà en mercaderies pròpies a fi de negociar-les per mitjà del seu ofici — de fustanyeria, se suposa — i d'altres maneres — com la taula de canvi — durant un any; les mercaderies i el *rebug* podran viatjar per mar i per terra a risc i fortuna de Rastald, que al final rebrà el capital i tres quartes parts del guany, i Joan en retindrà la quarta per la feina.

A part del seu soci i a la seva taula de canvi, Joan desplega l'activitat normal d'un banquer: el 29 d'octubre de 1276 reconeix a Saurina, dona de Guillem de Montjuïc, que té en comanda-dipòsit d'ella 15 lliures; les tornarà al cap de dos mesos o quan ella vulgui. Li promet que negociarà aquesta suma en el seu ofici de fustanyeria i li obliga tots els seus béns com a garantia.⁴⁵

Mereixen una atenció especial els negocis de Joan amb el seu oncle el canonge Guillem, que és un gran capitalista i ja havia negociat amb el seu germà Ramon. Un cop mort l'oncle i soci Ramon, ells dos formen societat des del 13 de novembre del 1271 davant el notari Pere Marc, a la qual el canonge aporta 700 lliures; d'aquestes 700 Joan en va traspassar 400, per

45. Com correspon a la constitució d'una societat, és una carta partida per ABC, les signatures dels dos socis són autògrafes i està estisorada perquè es va acabar el període fixat. Manca l'angle inferior esquerre i per això desconeixem el dia i el mes del document escrit el 1264 pel notari G. de Bosc davant els testimonis G. d'Aloet i P. de Riera (perg. 1-6-3408). El document del 28-VI-1266, amb la signatura autògrafa de Joan, partit per ABC, estisorat, fou escrit per G. de Bosc davant els testimonis Arnau de Sant Pere i R. de Ginebre, sabaters ambdós (1-6-1768). Pergamí cancel·lat a estisorades amb les signatures autògrafes només de Rastald i Joan, no dels altres dos socis. Escrit pel notari P. de Vallvidrera davant els testimonis P. de Coll i Berenguer de Sant Genís (perg. 1-6-2055). Pergamí del 17-V-1269 signat per Joan i escrit pel notari G. Desbosc davant els testimonis P. de Soler i Bernat Marí (1-6-1840); ja citat a la nota 20. Pergamí del 1276 cancel·lat a estisorades, amb la signatura autògrafa. El notari és Mateu Llobet i els testimonis Joan Fuster i Huguet de Banyeres, el qual no deu ser de la família estudiada (1-6-1790).

ordre del canonge, a Guillem Rastald i donà el guany pertinent al capitalista pels dos anys de durada de la societat. El 2 de març de 1274 s'explica el contracte anterior i a més el canonge reconeix a Joan que li ha pagat totes les sumes que li devia i les que ha rebut d'altres persones en nom d'ell, accepta les 300 lliures que queden amb el seu guany i confirma a Joan la quarta part dels beneficis per la seva feina. Per la seva part, Joan aprova tot el que s'ha estipulat i reconeix a Guillem que li ha pagat tots els deutes fins ara, per raó de préstecs i per roba i per qualsevol altre motiu amb documents i sense documents, en el capbreu i sense el capbreu.⁴⁶

Al mateix temps continua el negoci de les comandes: el 9 de gener de 1272 confia 12 lliures i mitja esmerçades en roba, laca i dobles d'or a Grau Ferrer de Sant Gervasi i a Simó de Riumayoles, que van a Dénia i Barbaria; la suma és un quart d'una part del comú valorat en 787 lliures i mitja i dividit en setze parts menys un quart. El 20 de març de 1274 en confia una altra a Bernat Martorell i a Pere de Mataró destinada a Màlaga i Barbaria, on van en el lleny del mateix Mataró i els seus socis; consisteix en 63 lliures i 5 sous, suma considerable incorporada al comú del vaixell integrat per blat, cotó, indi, laca i altres mercaderies.⁴⁷

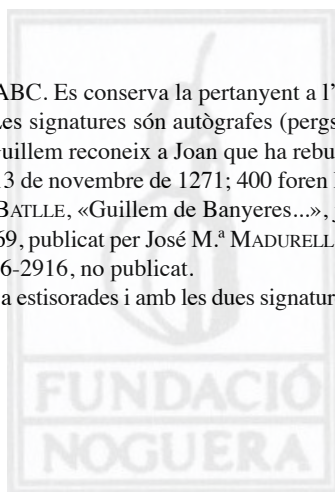
Mentre Joan exerceix com a banquer a la seva taula de canvi, té altres negocis més relacionats amb la professió de draper, que practica al seu obrador amb el soci esmentat. Per exemple, el 5 de novembre de 1275 reconeix que ha comprat roba a Guillem de Bardoyl de Perpinyà, absent, i a Ramon de Bardoyl, del mateix lloc i present, per valor de 157 lliures i 14 sous menys 2 diners de moneda de tern de Barcelona. Promet que els hi pagarà quan en sigui requerit sense cap excusa ni dilació i per això obliga tots els seus béns mobles i immobles, haguts i per haver, promesa que va complir.⁴⁸

Al mateix temps que Joan esmerça una suma tan considerable, coneixem alguns tractes seus amb jueus de la ciutat, tractes que segurament havien de ser més nombrosos.

46. Carta partida per ABC. Es conserva la pertanyent a l'altre soci en el mateix arxiu, cancel·lada a estisorades. Les signatures són autògrafes (pergs. 1-6-3342 i 1589). El 10 de maig de 1275 el canonge Guillem reconeix a Joan que ha rebut 300 lliures del capital, 700, esmerçat en la societat del 13 de novembre de 1271; 400 foren lliurades a Rastald (1-6-2291 partit per ABC). Vegeu C. BATLLE, «Guillem de Banyeres...», ja citat a la nota 2.

47. Pergamins 1-6-2769, publicat per José M.ª MADURELL-Arcadio GARCÍA, *Comandas comerciales...*, doc. 36; i 1-6-2916, no publicat.

48. Pergamí cancel·lat a estisorades i amb les dues signatures autògrafes (perg. 1-6-257).

Com hem esmentat en comentar els seus negocis amb l'oncle, segueix en relació amb jueus: el 19 d'octubre de 1276 Joan deu 1.500 sous a Bonjuda de Torre per la resta del preu de l'adquisició d'una vinya a Magoria, territori de Barcelona. N'és fiador el jueu Samuel Cap, al qual el mateix dia el draper reconeix que deu 60 lliures per un préstec que ha de tornar quan li demani. El 13 de novembre següent Joan, que es defineix com a draper resident a la ciutat, afirma que deu al mateix Samuel 30 lliures per un préstec amb l'interès legal dels 4 diners, que li tornarà quan ho requereixi. Els dos deutes del banquer al jueu semblen dipòsits normals fets a la seva taula.

El 7 de febrer de 1279 Joan, ja domiciliat vora la Cúria comtal, deu a Azday Salomó un préstec de 1.000 sous que li tornarà al cap de sis mesos amb un lucre de 100 sous, l'interès normal, per això obliga els seus béns i ho jura sobre els evangelis. El 10 d'abril següent aquest jueu, que signa el document en hebreu, afirma que Joan li ha pagat el capital i el guany estipulat mitjançant la taula de canvi de Guillem d'Abella. Un jueu anomenat Azday Salomó, segurament pare de l'anterior, ja tenia negocis amb un Banyeres: signa el 31 de desembre de 1227 a favor de Joan de Banyeres, germà de Valentí, un rebut de diners i comandes que el jueu havia pagat en nom de Joan a Pere Boquer, ciutadà de Barcelona, i a Guillem de Santa Coloma, cavaller.⁴⁹

Les seves propietats

Joan esmerçà molts dels beneficis aconseguits en els negocis de la seva taula de canvi i de l'obrador de draperia en l'adquisició de propietats, sobretot vinyes en el Pla de Barcelona, seguint l'exemple del seu oncle i com feien altres conciutadans seus.

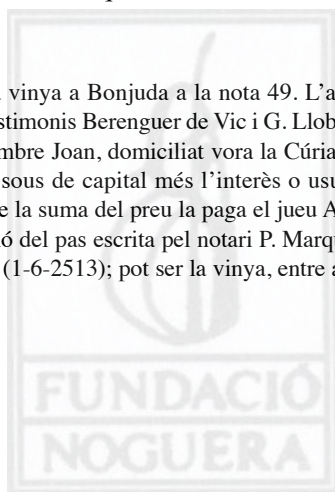
49. Joan obliga els seus béns i jura que complirà sobre els evangelis; a més, dóna a Bonjuda com a fidejussor el jueu Samuel Cap, amb qui tenia altres negocis, com veurem, davant el notari Nicolau de Parella i els testimonis P. Desvilar, teixidor, Guillem de Sala i Bonet de Montpeller, que sembla un nom jueu. El jueu venedor signa en hebreu el perg. 1-6-1199 estisorat. El mateix dia i davant el mateix notari i el testimoni Desvilar, Joan reconeix que deu a Samuel Cap 60 lliures per un préstec que li ha de tornar quan Cap li demani (perg. 1-6-63 estisorat). Pergamí escrit pel notari Pere Suyol davant els testimonis Jaume de Torre i G. Ferrer (perg. 1-6-2444 estisorat). El deute a Azday escrit pel notari Parella davant Jaume de Soler i Jaume de Torre és el pergamí 1-6-1548; el pagament de capital i lucre és reconegut davant el mateix notari i els testimonis Ferrer Saladí, jueu, i Guerau de Mojà (1-6-866). L'Azday Salamó més gran és al perg. 1-6-119.

La primera informació és de l'any 1276, quan adquireix una vinya, propietat alodial, a Magoria, de dues mujades i mitja al jueu Bonjuda de Torre. Encara havia de pagar la darrera part del preu el 19 d'octubre, és a dir, 1.500 sous, que es compromet a abonar el Nadal vinent, sense cap interès fingit o manifest, precisa, només el normal de 4 diners per lliura al mes. Més endavant, el 22 de setembre de 1277, Joan adquirí una altra vinya en alou a Pere Boquer, negociant barceloní que ja hem trobat en relació comercial amb el draper Ramon, per 252 morabatins i mig i 2 sous i 1 diner, vinya situada vora el monestir de Santa Maria de Valldonzella. Pere la posseïa juntament amb els seus cosins Jaume Ferrer i Miquel Guitard per la deixa feta per Bondia Boquera, tia materna de tots tres, en el seu testament. L'any següent, el 22 d'agost, el ric draper complementa l'adquisició d'una altra vinya situada a Monterols, compra feta a les jueves Falcona, vídua de Vidal Astruc, i la seva mare Dura com a franc alou però sense lloc per a entrar i sortir lliurement. Després de negociar, el veí Escapat Malet els concedí el pas imprescindible cap a la via més propera, a prec dels interessats i amb gran amor, precisa, pel lloc on solia haver-hi una entrada a la part inferior del seu marge situat entre la seva vinya i la de Bernat de Vaillblahí, segons que la dita vinya és limitada per unes fites. Joan, agraït, reconeix que no els plantejarà mai cap qüestió ni demanda.⁵⁰

Segueix el costum de Joan de fer una adquisició anual: el 23 de gener de 1279 fa una inversió molt més quantiosa amb dos masos situats a la parròquia de Sant Joan Despí i habitats per Arnau Solsemira i el seu gendre Pere Girbert, i per Bernat Solsemira, respectivament, que els tenen pels propietaris, el cavaller Arnau de Torrelles, fill del difunt Guillem, i la seva dona Agnès. Ells són els venedors d'aquesta propietat alodial pel considerable preu de 4.080 sous.

Les finances del cavaller continuaven en declivi i potser hipotecades al banquer, ja que li hagué de vendre, juntament amb la seva dona Agnès, el 22 d'octubre de 1282, un molí que tenia en franc alou. Estava situat dins el

50. L'adquisició de la vinya a Bonjuda a la nota 49. L'adquirida a Boquer davant el notari Pere Marquès i els testimonis Berenguer de Vic i G. Llobet consta a l'època perg. 1-6-320. Com que el 7 de desembre Joan, domiciliat vora la Cúria comtal, reconeix que deu al jueu Azday Salomó 1.320 sous de capital més l'interès o usura legal (1-6-496), el 19 de desembre Joan reconeix que la suma del preu la paga el jueu Azday Salamó a Boquer (1-6-2218, és l'època). Concessió del pas escrita pel notari P. Marquès davant G. Llobet, Bernat Pasqual i Bernat de Castell (1-6-2513); pot ser la vinya, entre altres béns, de l'estudi citat a la nota 36, p. 663-664.

casal dels molins del rei, al riu Llobregat, amb les seves moles, les rodes, redec o peça entorn per fer anar el voltant del molí (pot ser *redenís*), rescloses, tresteladors o estoladors per obrir i tancar el pas de l'aigua en sèquia o canal, martells (pot ser *piccis*), claves, és a dir clau o ferro posat a l'extrem de l'arbre d'una roda de molí (*clebis*), i desviadors d'aigua (pot ser *debarriis*) i tots els aparells i utensilis pertinents. Li garanteix les entrades i sortides de la finca, els límits i les afrontacions i totes les pertinences del molí. Sempre podrà prendre l'aigua de la sèquia dels esmentats molins, com l'agafen les altres rodes del casal, que són sis. Per tant, la roda del molí del cavaller és la setena, com consta en el privilegi concedit al seu pare pel rei Jaume I, juntament amb altres detalls. Tot i la dificultat d'identificar la totalitat dels mots llatins, es pot afirmar que es tracta de molins roders, com acostumaven a ser els de Molins del Rei.

Segueixen les fórmules habituals segons les quals el cavaller renuncia als seus drets i transfereix la seva propietat i domini a Joan, al qual donarà la possessió corporal personalment o per mitjà d'un enviat. Li cedeix tots els drets i les accions que pot tenir en els molins perquè en faci tota la seva voluntat sense cap obstacle o impediment del cavaller o de qualsevol altra persona. S'estipula que el preu d'aquesta venda és de 3.900 sous de moneda barcelonesa de tern i que el cavaller li concedeix la plusvàlua si és que n'hi arriba a haver, es compromet a ajudar-lo en qualsevol plet suscitat per causa de la propietat i també a restituir-li totes les despeses fetes per aquest motiu. Per complir tot això obliga els seus béns mobles i immobles, haguts i per haver i, a més, li dóna com a garantia per qualssevol danys, despeses o interessos un mas anomenat de na Nomdedeua, perquè ella el té en nom dels propietaris. Aquest mas, que el matrimoni també posseeix en franc alou a la parròquia de Sant Joan Despí, amb totes les seves honors i possessions, amb els homes i les dones i tots els altres drets del cavaller i la seva esposa, servirà de penyora si Joan sofreix danys i despeses fins a la satisfacció de tot el que s'ha estipulat.⁵¹

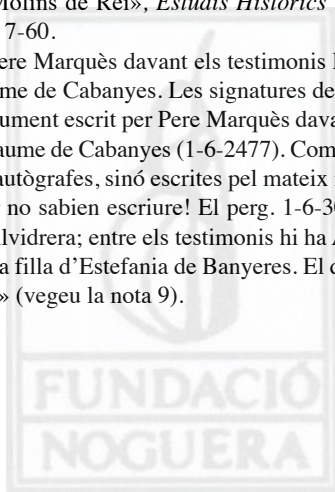
51. Primer pergamí escrit pel notari Nicolau de Parella davant G. Molet, P. de Mero-la i Bernat de Roure (1-6-1280). Citat en l'estudi sobre Elisenda de Banyeres (vegeu la nota 36), p. 662, nota 47. El matrimoni Torrelles desisteix de la protecció de la nova constitució i del benefici de dividir l'acció. Com a propietària de tot per raó del seu dot i sponsalici i assessorada pel notari, ella renuncia al senatconsult de Vel·leia i al dret d'hipoteca. Després Arnau de Torrelles jura per la seva ànima i per Déu tocant els quatre evangelis que complirà tot el que s'ha estipulat; a més, dóna com a fidejussor Guillem de Torrelles, germà seu, que assumeix tota la seva responsabilitat. Document escrit pel nota-

Pocs dies després, el 8 de novembre, Joan fa efectiva la suma de 3.900 sous, i aleshores Arnau de Torrelles, que ha constituït com a procurador seu Pere Ribot —deu ser el soci del banquer—, ordena a aquest que doni possessió corporal del molí al comprador o al seu enviat, és a dir, un ritual molt acostumat. La transacció es fa després de la venda dels masos de Solsemira portada a terme el 1279, com hem vist. La situació econòmica del matrimoni devia ser compromesa, especialment per les sumes que devien al banquer, ja que el pagament d'uns preus de venda dels masos i del molí tan elevats i en diners, com indica el rebut esmentat, podria dissimular uns tractes anteriors o el pagament d'uns deutes.

Joan no sempre maneja sumes elevades. Per exemple, presta 12 sous a Ermessenda de Gardeny el 4 de juny de 1264, que ella ha de tornar en dos terminis: la meitat a la primera fira de Barcelona, és a dir al juliol, i la resta el primer de setembre.⁵² Al mateix temps que esmerça els seus guanys en noves adquisicions, Joan es preocupa de l'administració del seu extens patrimoni. El 28 de setembre de 1279 dóna i estableix a Pere Benet una casa seva, que té en alou, als Arcs Antics del burg de la ciutat amb soler, sobreposats, rerecortal, trilles i altres pertinences. Limita amb part de la propietat d'ell mateix ja establerta a Guillem Rigald a l'est amb paret comuna, on hi ha un pou que també serà comú a Rigald i a Benet, i la resta de la finca amb parets comunes al sud, mentre que a l'oest hi ha la via pública i al nord l'alou de Pere Bertran i de Guillem de Castanyera, clergue. Benet pagarà un cens d'un morabatí i mig anual, és a dir 9 sous, des de la propera festa

ri Pere Marquès, signat pels venedors —les signatures no són autògrafes—, pel fidejussor davant els testimonis Pere de Torrelles, Guerau Desprat i Pere d'Olivera de la parròquia de Sant Joan Despí, Guillem Mulet, escuder d'Arnau de Torrelles, i Jaume de Cabanyes (perg. que tenia la signatura 1-1-653 i ara té la 4-63-2). Josep FERNÁNDEZ i TRABAL, «Grans establiments moliners a la vall baixa del riu Llobregat: els casals de Martorell, Sant Vicenç dels Horts i Molins de Rei», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXVI, 2008, p. 7-60.

52. Rebut escrit per Pere Marquès davant els testimonis Pere d'Olivera, de Sant Joan Despí, Guillem Mulet i Jaume de Cabanyes. Les signatures del matrimoni Torrelles no són autògrafes (1-6-1997). Document escrit per Pere Marquès davant els testimonis Guillem de Torrelles, Mateu Botella i Jaume de Cabanyes (1-6-2477). Com que les signatures del matrimoni Torrelles mai no són autògrafes, sinó escrites pel mateix notari, suposem que hi devia haver algun motiu o potser no sabien escriure! El perg. 1-6-3047 és el préstec de 12 sous escrit pel notari Pere de Vallvidrera; entre els testimonis hi ha Arnau Baster, parent de Joan perquè estava casat amb una filla d'Estefania de Banyeres. El document d'Ermessenda és a C. BATLLE, «Sobre la fira...» (vegeu la nota 9).

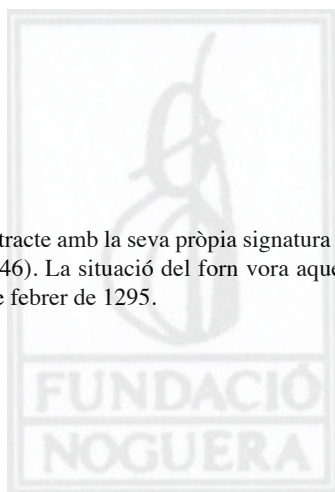

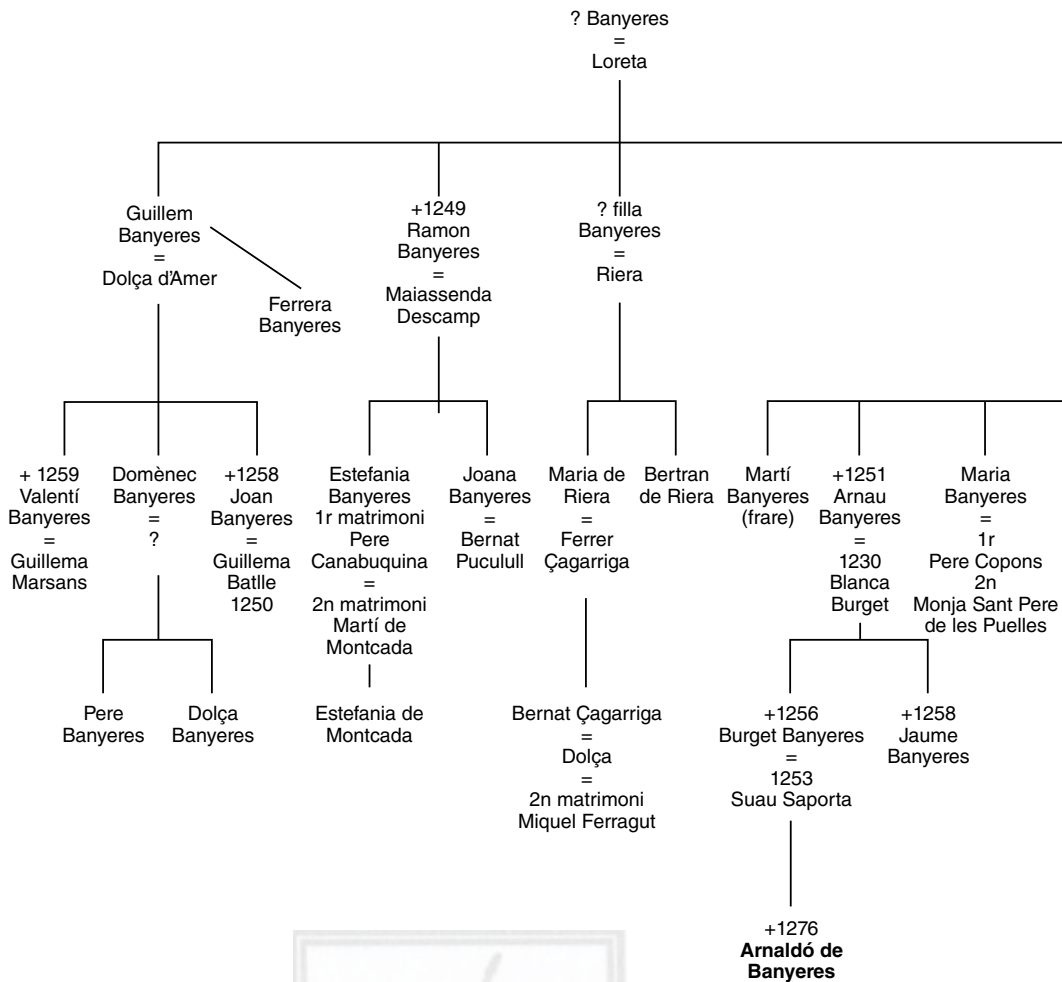
de Tots Sants; Joan es reserva el dret de fadiga i espera que el llogater, que li paga 25 sous per l'establiment, faci millores.

A la mort del banquer el 1284 el seu soci Guillem Rastald continuà la seva activitat a l'obrador tal com havia previst Joan en el seu testament; i encara vivia el 1295 quan era procurador de diverses persones en un plet contra el barceloní Pere d'Olivera per raó d'un forn situat vora la plaça de l'Oli, obligat per un deute de Guillem d'Espiells.⁵³

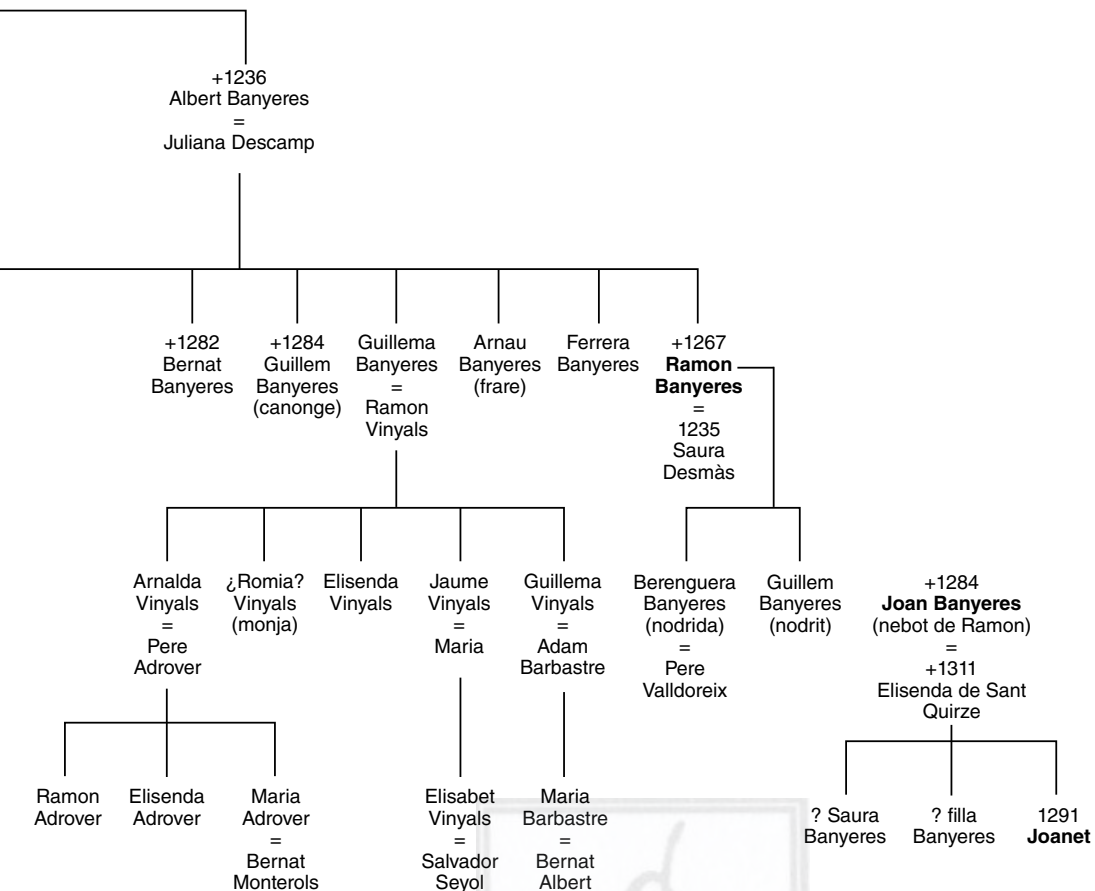
Un cop més hem tractat dels Banyeres, per completar els nostres estudis precedents sobre la història d'aquesta família. Ara podem donar per acabades les biografies dels principals personatges de l'extens llinatge de drapers, que té el seu punt final amb Joanet, el fill de Joan i d'Elisenda de Banyeres.

53. Joan valida el contracte amb la seva pròpia signatura i un signe personal que sembla de notari (perg. 1-2-1546). La situació del forn vora aquesta plaça consta al dors del pergami 1-1-1108 del 23 de febrer de 1295.

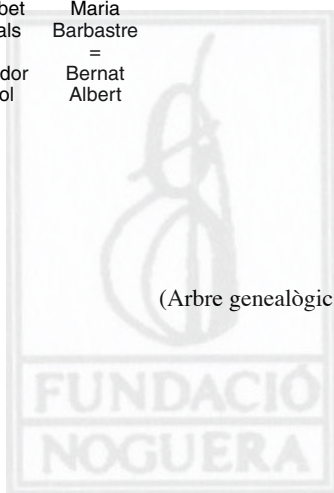

(Arbre genealògic realitzat per Empar Morató)

ECONOMIA I SOCIETAT EN ELS REGISTRES NOTARIALS: LA CLIENTELA DELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS DEL NOTARI BARCELONÍ MIQUEL FRANQUESA (1458-1482)*

○ ————— MONTSERRAT RICHOU I LLIMONA
UNIVERSITAT DE BARCELONA
INSTITUT DE RECERCA EN CULTURES MEDIEVALS

Com és ben sabut, fins a mitjan segle XIX, la major part de la societat catalana regulà els enllaços matrimonials amb uns capítols pactats entre les famílies dels futurs cònjuges i posteriorment escripturats davant d'un notari.¹ A la baixa edat mitjana, una minoria restà al marge d'aquests pactes prematrimonials, perquè no comptava amb capital ni béns suficients per garantir el pagament de les aportacions que es pactaven en aquests capítols ni les tasques realitzades pel notari. Per aquest motiu, les donacions de familiars, d'amics i de coneguts, així com les procedents d'ajudes institucionalitzades, mitjançant les deixes testamentàries, com les adreçades a les «causes pies» o a les «noies a maridar», facilitaren l'accés i la participació d'algunes noies pobres al mercat matrimonial.² En conseqüència, l'anàlisi

* Aquest article forma part dels projectes d'investigació «Escassetats, fams i mortaldats a Catalunya a l'edat mitjana. Estudi i corpus documental» de l'Institut d'Estudis Catalans (PT2008-S0118-RIERA01), dirigit pel Dr. Antoni Riera i Melis, i «Carestía, hambre y mortalidad en la Cataluña medieval: explicaciones y representaciones de las crisis de ciclo corto y los malos años en la historia» del Ministerio de Ciencia e Innovación (CARHAMORT HAR 2008-03031/HIST), dirigit pel Dr. Pere Benito i Monclús.

1. Jaume CODINA, *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat (segles XIV a XIX)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997, p. 19.

2. A la ciutat de Barcelona del 1400, es classificava els pobres en captaires i vergonyants. Els primers eren pobres des del seu naixement. Eren contrets o malalts, que demanaven almoïna pels carrers i s'agrupaven a les portes de les esglésies. En general, les autoritats acostumaven a considerar-los delinqüents, ja que dins d'aquest grup hi havia població sana que simulava una malaltia. Els pobres vergonyants provenien de les classes socials més humils i adquirien aquesta condició per un canvi en la seva situació familiar, que podia haver estat provocat per una malaltia perllongada o la mort del cap de casa. Aquest sector social fou el més compadit i ajudat per les parròquies, ja que obtingué donacions de llegats testamentaris, en gran part canalitzats mitjançant el bací o plat dels pobres (Teresa-Maria VINYOLLES I VIDAL, *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, p. 113-115).

dels capítols matrimonials baixmedievals només reflectirà les actuacions d'una part de la societat, ja que sempre hi haurà una minoria de la qual no ha restat cap documentació escrita.

L'objectiu d'aquest article és conèixer la clientela del notari barceloní Miquel Franquesa, mitjançant els capítols matrimonials dels seus protocols notariais. L'anàlisi d'aquestes fonts també ens permetrà endinsar-nos en alguns aspectes econòmics i socials de la vida baixmedieval de la ciutat comtal i del seu entorn rural.

Els protocols consultats d'aquest notari barceloní han estat 21 manuals i 1 plec de capítols matrimonials elaborats en el període 1456-1482 i actualment dipositats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). A causa del seu mal estat, s'ha desestimat la consulta de 6 manuals.³ Els capítols matrimonials localitzats als protocols consultats han estat 160. D'entre aquests, un d'ells és doble i en un únic document es desenvoluparen els capítols matrimonials de dues germanes, la Bartomeua i la Joanna, orfes de Jordi Serradell, traginer, de Barcelona, i de Pere Llobet i Antoni des Guasch, traginers, oriünds de Cardona.⁴

D'altra banda, també cal assenyalar que una minoria d'aquests pactes matrimonials comportaren l'escripturació més o menys desenvolupada d'uns capítols prematrimonials, que originaren els anomenats «matrimonis creuats». És a dir, l'enllaç entre un fill i una filla d'una parella de cònjuges que s'havien tornar a casar després d'enviudar.

L'anàlisi dels capítols matrimonials, elaborats a la notaria de Miquel Franquesa, mostra l'existència de diferents fases d'escripturació d'un document notarial. Per això, s'observa el tractament d'alguns d'aquests capítols segons 3 tipologies diferenciades.⁵ A la primera, només s'escripturà la presentació de la parella en llatí amb les dades d'identificació bàsiques.⁶ A la segona, a continuació de la presentació, es pot llegir un resum

3. Aquestes fonts han estat les següents: Manual 1465-VII-16/1466-III-2, Manual 1471-V-10/1472-IV-14, Manuale 1473-VIII-26/1473-XII-18, Manual 1479-XI-22/1480-V-15, Llibre comú 1466-VII-23/1467-I-22, Llibre comú 1468-X-11/1468-XII-8 i Llibre comú 1469-III-22/1469-V-14.

4. AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n.

5. Maria Teresa FERRER I MALLOLL, «La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibrets i cartes», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), IV (1974), p. 29-191.

6. És a dir, per a l'home: nom i cognoms, filiació i localitat. I per a la dona: nom, filiació i localitat. Molt poques vegades s'escripturà l'edat.

en llatí dels capítols. Finalment, a la tercera tipologia, el document es desenvolupa en la seva totalitat. Acostumà a escripturar-se en català, seguint l'estructura formal, estudiada per Jesús Lalinde.⁷ Sortosament aquesta darrera tipologia capitular és la que predomina en el fons documental consultat, perquè aporta una informació més completa i interessant al nostre estudi (vegeu la taula núm. 1).

TAULA 1

Manuale notariales de Miquel Franquesa (1456-1482)

Nombre	Manual	Nombre capítols	Tractament		
			P	R	D
1	Primum manuale omnium instrumentorum 1456-X-2/ 1462-XI-3	-	-	-	-
2	Primum manuale omnium instrumentorum 1462-XII-20/ 1465-II-20	5	5	-	-
3	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-XI-6	15	3	12	-
4	Manuale sextum 1468-V-20/1469-I-5	3	-	-	3
5	Manual 1469- IX-12/1470- IV-10	3	-	-	3
6	Manual 1470-XI-10/1471- V-9	5	-	1	4
7	Manuale duodecim 1472-IV-15/1473-II-3	6	-	-	6
8	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473- VIII-25	9	-	-	9
9	Manual 1475-IX-8/1476-XI-25	17	-	-	17
10	Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12	11	-	-	11
11	Manuale decimum octavum 1476-X- 25/1477- VI- 6	17	-	-	17

7. Generalment, els capítols matrimonials s'elaboraren segons una estructura dividida en cinc apartats: la invocació, la introducció, el capítol inicial, la resta de capítols i la conclusió, Jesús LALINDE ABADÍA, «Los pactos matrimoniales catalanes», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), 33 (1963), p. 217-222. La invocació escripturada en tots aquests capítols fou la següent: «En nom de Déu e de la gloriosa Verge Maria, mare sua, amén.» En els capítols estudiats es realitzà una doble introducció amb idèntica informació (presentació de la futura parella de cònjuges i la dels seus ascendents). La primera s'escripturà en llatí i la segona en català. El contingut i l'ordre de la resta de capítols depengué dels acords que s'hagueren de desenvolupar segons el tipus d'unió concertada.

Manuale notarial de Miquel Franquesa (1456-1482)

Nombre	Manual	Nombre capítols	Tractament		
			P	R	D
12	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28	10	-	-	10
13	Manuale 1478-VII-28/1479-IV-16	8	-	-	8
14	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17 / 1479-XI-10	14	-	-	14
15	Manual 1480-VI-23/148-I-18	8	-	-	8
16	Manual 1481-I-19/148-VIII-2	11	-	-	11
17	Manual 1481-VIII-9/1482-II-20	9	-	-	9
18	Llibre comú 1463-II-11/1464-VI-28 i 1464-XI-8/1465-V-13	3	-	-	3
19	Llibre comú 1465-IV-23/1479	-	-	-	-
20	Llibre comú 1467-X-29/1468-I-21	-	-	-	-
21	Llibre comú 1469-VIII-11/1470-VII-23	-	-	-	-
22	Plec de capítols matrimonials 1452/1482	10	-	-	10
Total fonts consultades: 22 manuals consultats i 1 plec de capítols matrimonials					
TOTAL		164	8	13	143

P: Presentació R: Presentació i resum D: Desenvolupats

Els subjectes dels capítols matrimonials

A partir de 1350, les ciutats catalanes reberen un important corrent migratori de les zones rurals properes, on ja exercien la seva influència mitjançant el control de diferents mercats.⁸ Es tractava d'una relació de «plena simbiosi entre el nucli urbà i la regió» circumdant, en la qual ambdues zones mostraven uns clars lligams d'interdependència.⁹

Els habitants de les zones rurals es desplaçaven a la ciutat per vendre productes agrícoles i per adquirir-ne d'altres que no produïen ni podien aconseguir a la seva localitat. També hi accediren per aconseguir crèdit o

8. Joan Josep BUSQUETA, «Ciutat-camp a la Catalunya Medieval», *Acta Historica Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 10 (1989), p. 482-487. Pere ORTÍ I GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona: CSIC, 2000, p. 64.

9. Flocel SABATÉ I CURULL, *El territori de la Catalunya Medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1997, p. 170.

satisfer les pensions dels contractes crediticis realitzats, així com per escripturar tota mena de contractes amb els notaris urbans.¹⁰ Per la seva banda, els ciutadans i les institucions eclesiàstiques urbanes utilitzaven aquestes zones rurals per a invertir-hi el seu capital i obtenir, segons el seu potencial econòmic, agrer, pensions de violaris i censals morts, drets i rendes reials, així com drets jurisdiccionals o senyories.¹¹

Les zones urbanes absorbiren un flux constant d'immigració de les zones rurals properes, les quals al seu torn veieren minvar els seus recursos humans. Aquesta nova població urbana treballà en diferents activitats econòmiques i contribuí a equilibrar la pèrdua poblacional de les ciutats.¹² En aquesta època, Barcelona era una ciutat atractiva tant en l'àmbit individual com en el col·lectiu per a aquelles persones i poblacions que estaven sota la seva àrea d'influència.¹³ Aquesta projecció es traduí en una aflluència

10. Teresa-Maria Vinyoles comptabilitzà vuitanta notaris a la Barcelona del fogatge de 1378 (Teresa-Maria VINYOLEs, *La vida quotidiana...*, p. 101).

11. A la nostra tesi doctoral es va analitzar aquesta influència mútua camp-ciutat per a l'àrea del Baix Maresme, mitjançant el desenvolupament de tres grans temàtiques: l'agrer, la família i la mort, Montserrat RICHOU I LLLIMONA, *El Baix Maresme a l'època Baix Medieval*, tesi doctoral dirigida pel Dr. Antoni Riera i Melis, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2007.

12. La comparació entre els fogatges de 1365 i 1497 demostra que la pèrdua poblacional del Principat fou d'un 43% mentre que a Barcelona no se superà el 20% (Albert GARCÍA I ESPUCHE i Manuel GUÀRDIA I BASSOLS, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1986, p. 20). Per a Antoni Furió, la compensació dels efectius perduts es donà per la immigració i la redistribució geogràfica de la població. Per tant, aquest historiador no contempla per a aquest període canvis importants o sostinguts en el règim de fertilitat, nupcialitat o mortalitat (Antoni FURIÓ, «Temps de represa i creixement. La recuperació del final de l'Edat Mitjana i l'inici de l'Edat moderna», a *Història Agrària dels Països Catalans. Edat Mitjana II*, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca, 2004, p. 191). Per exemple, als capítols de Joan Albrols, mestre de cases de Barcelona, fill de Francesc Albrols, teixidor de draps de llana, difunt, i de Salvadora, de Sallent, es pot constatar com el difunt pare d'Eulàlia, en Romeu Cijjar, era de Santa Coloma de Queralt i que posteriorment es traslladà a Igualada i després a Barcelona (1476, 10, 1, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n).

13. Malgrat la divisió interna del col·lectiu municipal, de cara a l'exterior, sol presentar-se unit, amb una «projecció i actuació solidària vers l'exterior en les funcions pròpies de defensa dels veïns, amb actuacions emblemàtiques en tres fronts: la protecció jurídica i, en cas de fatiga de dret, les marques i la sortida de sometent (...) La mateixa atracció que individualment exerceix el municipi, per les virtuts de la solidaritat municipal i dels privilegis del dret particular, pot reproduir-se col·lectivament. Tots els habitants de l'indret que ha sol·licitat i ha obtingut d'una vila o ciutat la consideració de carrer passen a assumir els mateixos drets i deures del centre que els acull. Les dues obligacions bàsiques assumides pels novells veïns solen ser un pagament anual i la participació en la host municipal» (Flocel SABATÉ I CURULL, *El territori...*, p. 167, 202-203).

constant de població forània rural vers la ciutat comtal i en les sol·licituds de moltes viles que aspiraven a ser considerades com a carrers barcelonins.¹⁴ A més, la capitalitat exercida per la ciutat comtal al Principat també es reflectí en l'arribada a aquesta ciutat de població procedent d'altres zones de Catalunya, d'altres països de la Corona d'Aragó i, en una menor proporció, d'altres països europeus.

Segons el fogatge de 1464, Barcelona comptava amb 7160 focs, és a dir, amb una població de 35.800 ciutadans, si s'accepta el percentatge de 5 membres per foc. En realitat, la població que vivia en aquesta ciutat fou superior, ja que és difícil de saber quantes persones podien residir en una casa i, a més a més, hi havia un contingent poblacional que restava al marge del pagament d'aquesta imposició fiscal. D'entre aquesta població pot assenyalar-se les dones soles, els barcelonins de naixement i sense carta de ciutadania, els servents, els aprenents, els esclaus, els forasters i tots aquells individus que vivien en la marginalitat.¹⁵ Mercès a la informació seriada obtinguda a partir d'una documentació tan repetitiva com la dels capítols matrimonials, es podrà conèixer alguns components d'aquesta població «invisible» i força sovint «silenciada».

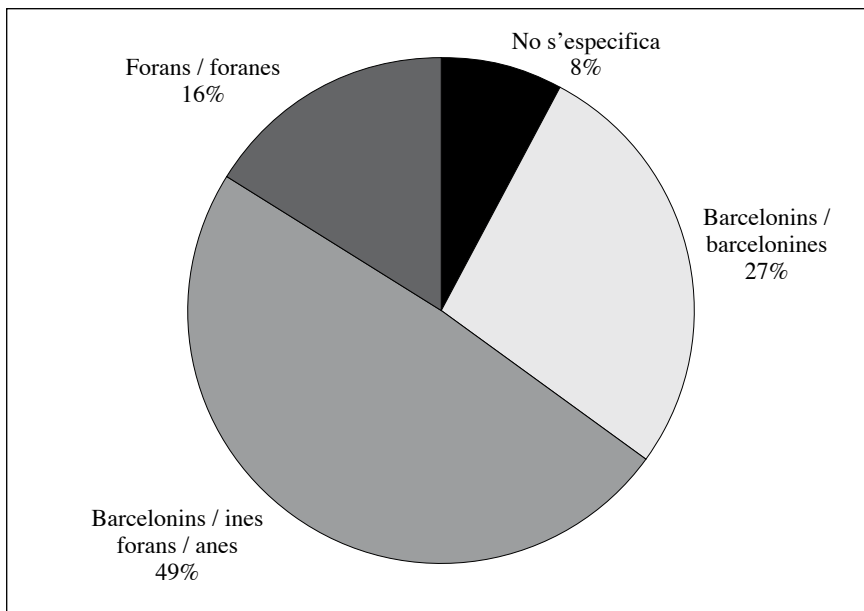
Com era previsible, la majoria dels futurs consorts i famílies d'aquests que confiaren en la notaria de Miquel Franquesa per a l'escripturació dels seus capítols matrimonials eren barcelonins o declararen que vivien a la ciutat comtal. Amb tot i això, el percentatge de contractes en els quals ambdós promesos foren barcelonins només representa un 52% de la documentació analitzada. És a dir, un 48% d'aquests pactes correspon a població de l'hinterland barceloní, el qual també inclou uns quants estrangers, promesos amb noies catalanes, no barcelonines. Per tant, aquestes dades demostren pràcticament un equilibri de la clientela de Miquel Franquesa, conformada tant per població barcelonina, de dret o de fet, com per la provinent de les àrees properes a la ciutat comtal.

14. En el cas del Maresme, s'han estudiat les picabaralles que enfrontaren diverses localitats rurals que depenien dels senyors des Bosc, senyors dels castells de Sant Vicenç i de Vilassar i alhora patricis barcelonins. Francesc CARRERAS I CANDI, *Lo castell de Burriach o de Sant Vicens*, Argentona: Copisteria la Juliàna, 1980. Maria Josep CASTILLO I EZQUERRA, *Argentona i Vilassar a cavall de dues èpoques*, Argentona: L'Aixernador Edicions argentonines, 1990. Benet OLIVA I RICÓS, *La petita noblesa del Baix Maresme. Tres trajectòries: Des Bosc, Ferrer i Sala (s. XIV-XVII)*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2002. Per a una visió més general, consulteu Flocel SABATÉ I CURULL, *El territori...*, p. 202-211 i 456-458.

15. Carme BATLLE i Teresa VINYOLÉS, *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2002, p. 8-10.

GRÀFIC 1

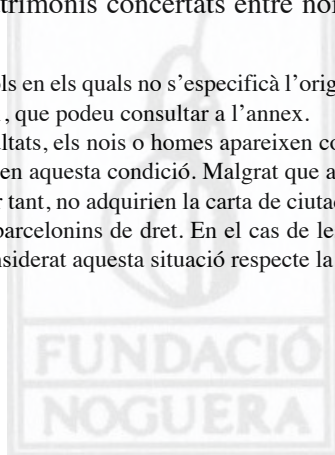
Origen dels futurs consorts. Barcelona

Al gràfic número 1 es pot observar els percentatges de 83 capítols matrimonials de 160 analitzades, corresponents a l'origen dels futurs consorts, que ja vivien a Barcelona, i al tipus d'unions pactades en relació amb l'esmentat origen. A excepció d'un 8% d'aquests capítols, en els quals no s'especificà l'origen o la filiació d'algun dels dos components de la futura parella, la resta de dades ajuda a visualitzar aspectes que s'han comentat anteriorment respecte a la població baixmedieval en general i a la barcelonina en particular.¹⁶

Aquesta mostra reflecteix que només una minoria, representada per un 27%, es refereix a matrimonis concertats entre nois i noies barcelonins.¹⁷

16. Alguns dels capítols en els quals no s'especificà l'origen i/o la filiació d'algun dels dos consorts són les 17 i 41, que podeu consultar a l'annex.

17. Als capítols consultats, els nois o homes apareixen com a ciutadans barcelonins o amb els pares que ja detenien aquesta condició. Malgrat que alguns d'ells acabarien vivint amb el seu progenitor i, per tant, no adquirien la carta de ciutadania fins a la mort d'aquell, se'ls ha considerat com a barcelonins de dret. En el cas de les noies, sempre privades del dret de ciutadania, s'ha considerat aquesta situació respecte la condició del seu pare.

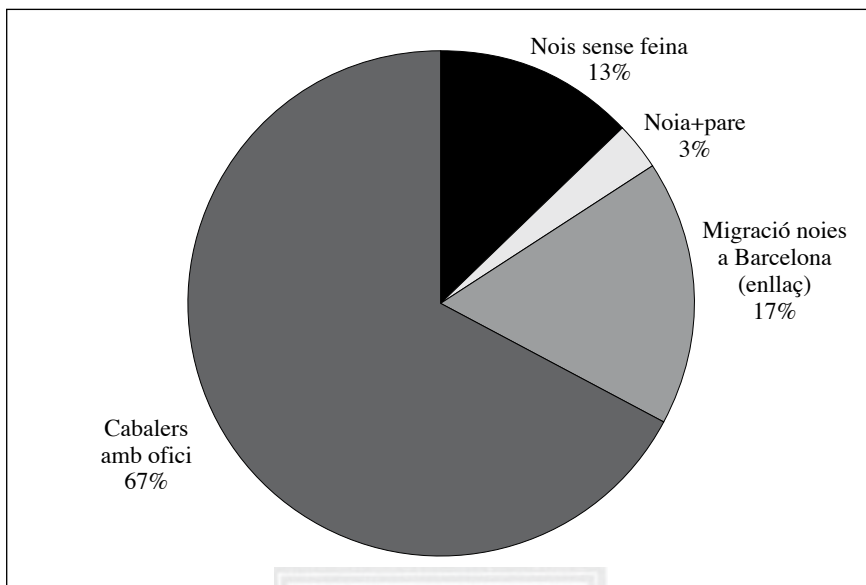

Per tant, la resta, que ascendeix a un 65%, està relacionada amb una parella en la qual un dels dos components no era barceloní (49%) o no ho eren cap dels dos (16%).

Les activitats econòmiques desenvolupades pels nuvis barcelonins que pactaren capítols matrimonials amb noies de la ciutat comtal, així com les dels seus respectius pares, demostren que el notari Miquel Franquesa tingué una clientela barcelonina molt diversa, dins la qual hi tingueren cabuda membres dels diferents estaments de ciutadans: des de ciutadans honrats,¹⁸ juristes¹⁹ i mercaders,²⁰ fins a menestrals²¹ i paraires,²² el grup de clients més nombrós juntament amb els mercaders, alguns coralers²³ i bracers.²⁴

GRÀFIC 2

Migració a Barcelona (tipologies)

18. Vegeu a l'annex el capítol número 75.
19. Vegeu a l'annex els capítols números 81 i 91.
20. Vegeu a l'annex els capítols números 53 i 135.
21. Vegeu a l'annex els capítols números 9, 32, 52, 140 i 150.
22. Vegeu a l'annex els capítols números 3, 6 i 93.
23. Vegeu a l'annex el capítol número 144.
24. Vegeu a l'annex el capítol número 97.

També és interessant considerar de més a prop els enllaços pactats entre nadius barcelonins i forans, ja que aquests acords comportaven l'arribada de nova població, la consolidació d'anteriors migracions mitjançant l'enllaç matrimonial i, com és lògic, la marxa d'una minoria de barcelonins²⁵ i de barcelonines vers d'altres zones properes de la geografia catalana o fins i tot de l'estranger.²⁶

Segons la documentació consultada, d'entre aquests nouvinguts destacaren amb un percentatge d'un 67% els cabalers que ja desenvolupaven un ofici a Barcelona.²⁷ La majoria d'aquests procedien de localitats allunyades de les àrees d'influència més properes a la ciutat comtal,²⁸ com per exemple Balaguer,²⁹ la Guàrdia dels Prats de Tarragona,³⁰ Manresa,³¹ Palafrugell,³² Torroella de Montgrí,³³ Perpinyà³⁴ i el Rosselló.³⁵ També es documenten cabalers provinents dels regnes d'Aragó³⁶ i de València.³⁷ Malgrat aquests resultats, i en consonància amb el que s'ha comentat abans, es pot afirmar que l'afluència de fluxos migratoris procedents de les àrees més properes fou certament més important.³⁸

25. Vegeu a l'annex el capítol número 24.

26. Vegeu a l'annex els capítols números 65 i 70.

27. Segons Teresa-Maria Vinyoles, l'edat dels aprenents d'un ofici anava dels vuit fins als vint anys i el període d'estada a casa del mestre d'un a vuit anys (Teresa-Maria VINYOLES, *La vida quotidiana...*, p. 87).

28. Les àrees d'influència més properes a la ciutat comtal estigueren configurades per un conjunt de poblacions que se situaven al pla de Barcelona i a les actuals comarques del Barcelonès, del Maresme i del Baix Llobregat.

29. Vegeu a l'annex el capítol número 19.

30. Vegeu a l'annex el capítol número 62.

31. Vegeu a l'annex el capítol número 13.

32. Vegeu a l'annex el capítol número 34.

33. Vegeu a l'annex el capítol número 63.

34. Vegeu a l'annex els capítols números 27, 153 i 157.

35. Vegeu a l'annex el capítol número 58.

36. Vegeu a l'annex el capítol número 40.

37. Vegeu a l'annex el capítol número 68.

38. Un bon exemple d'això l'hem desenvolupat en els diferents apartats de la nostra tesi doctoral, en la qual vàrem demostrar l'existència d'un bon nombre de vilassarencs que vivien al barri de Santa Maria del Mar, a prop del Born de Barcelona, Montserrat RICHOU I LLIMONA, *El Baix Maresme...*

D'entre els cabalers documentats, alguns d'ells continuaren desenvolupant una activitat econòmica o ofici similar al dels seus pares,³⁹ mentre que d'altres milloraren la seva situació econòmica i social amb un canvi d'ocupació. Aquest fou el cas de Pere Portes, sabater de Barcelona, orfe de Jaume Portes, moliner, i de Joana, del comtat de Rosselló.⁴⁰

L'exercici d'una o altra activitat econòmica possibilità una plausible futura inclusió en un dels estaments presents a la Barcelona baixmedieval com a ciutadans honrats,⁴¹ mercaders,⁴² artistes, menestrals⁴³ o, simplement, com a poble menut.⁴⁴ Les activitats més desenvolupades per aquests nouvinguts estigueren relacionades amb la mercaderia, la menestralia, així com amb d'altres oficis directament o indirectament relacionats amb l'alimentació, entre els quals es pot esmentar els de forner,⁴⁵ carnisser,⁴⁶ moler⁴⁷ i taverner.⁴⁸ També destacà l'ofici de ferrer.⁴⁹

Mitjançant l'enllaç nupcial amb noies barcelonines, aquests cabalers enfortiren els seus lligams amb la ciutat comtal. Amb aquestes unions, molts d'aquests cabalers aconseguiren dos dels requisits que, si venia al cas, els permetrien demanar la carta de ciutadania: desenvolupar una feina estable i estar casat amb una dona que visqués a la ciutat. La tercera condició consistia a poder demostrar un domicili propi, llogat o adquirit, a Barcelona.⁵⁰

Aquesta mostra també reflecteix, amb un percentatge total d'un 33%, la presència d'altres situacions com la vinguda a Barcelona de noies arran del seu enllaç matrimonial (17%),⁵¹ de nois que s'hi traslladaren pel mateix

39. Per exemple, Francesc ça Grau, mercader, habitant de Barcelona, era orfe i hereu universal de Francesc ça Grau, mercader de Manresa, i tenia previst casar-se amb Salvadora, filla d'Antoni Mateu, mercader de Barcelona, i Agneta (1467,1, 26, AHPB, Miquel Franquesa, *Quartum manuale* 1466-XII-23/1467-X-6, s/n).

40. AHPB, Miquel Franquesa, *Manual* 1475-IX-8/1476-X-25, s/n.

41. Vegeu a l'annex el capítol número 16.

42. Vegeu a l'annex el capítol número 122.

43. Vegeu a l'annex els capítols números 2 i 36.

44. Vegeu a l'annex el capítol número 68.

45. Vegeu a l'annex el capítol número 61.

46. Vegeu a l'annex el capítol número 40.

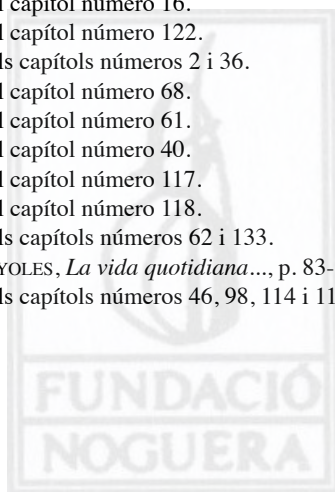
47. Vegeu a l'annex el capítol número 117.

48. Vegeu a l'annex el capítol número 118.

49. Vegeu a l'annex els capítols números 62 i 133.

50. Teresa-Maria VINYOLÉS, *La vida quotidiana...*, p. 83-85.

51. Vegeu a l'annex els capítols números 46, 98, 114 i 119.

motiu (13%)⁵² i d'algunes noies (3%) que ja estaven instal·lades en aquesta ciutat arran del desplaçament efectuat anteriorment per la seva família.⁵³ És a dir, amb aquesta segona generació s'iniciava la integració d'aquest grup nouvingut, mitjançant un enllaç matrimonial per via femenina. De fet, si hom es fixa en les dades que s'han comentat fins aquí, es percep el paper de la dona com un subjecte estable i facilitador de la integració dels nois i homes nouvinguts que tenien una major mobilitat. Aquesta circumstància també es copsarà a les estratègies utilitzades per algunes famílies de pubilles dels masos de l'entorn, circumstància que es comentarà en un altre apartat.

Dins del grup d'unions realitzades entre habitants de Barcelona, que no gaudien de la carta de ciutadania, també cal esmentar les pactades en les parelles conformades per dos futurs cònjuges nouvinguts. Segons les nostres fonts, aquest tipus d'enllaç representà un 16% del total de les unions matrimonials.

En aquesta ocasió, la diversitat de casos no facilita les generalitzacions, tot i que aquesta circumstància també demostra algunes situacions de les diverses «realitats» coexistents a la Barcelona del moment. D'entre aquestes, cal assenyalar l'arribada a la ciutat comtal de nois i noies d'origen pagès, que s'instal·laren a cases de familiars barcelonins amb l'objectiu d'alleugerir la situació econòmica de la seva família, estalviant un plat a taula als seus progenitors i treballant per adreçar la seva soldada al pagament de llur dot. Alguns d'aquests cabalers i cabaleres més humils acabaren regentant el negoci d'aquests parents més ben situats econòmicament i socialment però sense descendència.⁵⁴

D'altres matrimonis realitzats entre forans estigueren conformats per cabalers que, tot i que havien aconseguit instal·lar la seva residència a Barcelona, optaren per cercar muller a les zones d'origen.⁵⁵ Com és lògic, dins d'aquest grup també hi hagué algunes dones vídues amb fills i filles que quan tornaren a maridar-se col·locaren la seva prole mitjançant un enllaç matrimonial.⁵⁶

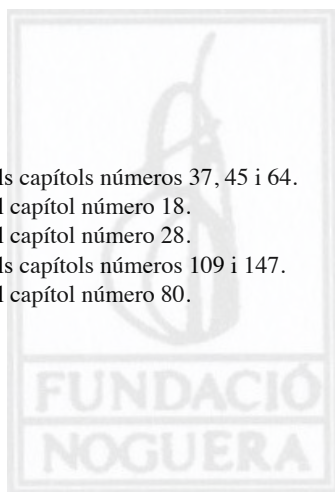
52. Vegeu a l'annex els capítols números 37, 45 i 64.

53. Vegeu a l'annex el capítol número 18.

54. Vegeu a l'annex el capítol número 28.

55. Vegeu a l'annex els capítols números 109 i 147.

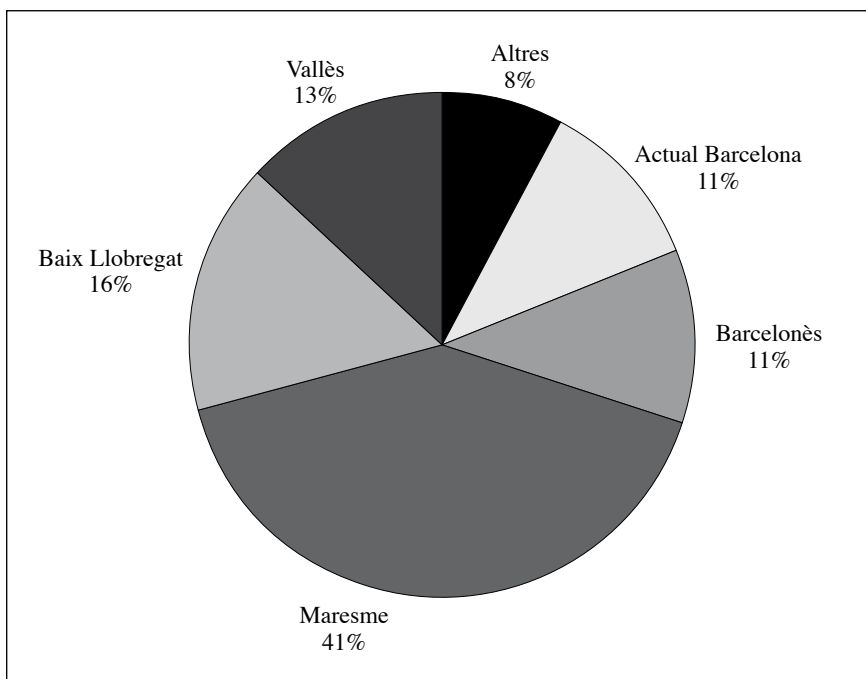
56. Vegeu a l'annex el capítol número 80.

Les activitats econòmiques desenvolupades per aquesta població, majoritàriament provinent de zones allunyades de l'àrea d'influència barcelonina, mostren menys diversitat que en els anteriors casos analitzats. Així, es pot esmentar la presència de mercaders,⁵⁷ de paraires,⁵⁸ de barbers,⁵⁹ de menestrals,⁶⁰ de forners,⁶¹ de taverners,⁶² d'alguns pagesos⁶³ i mariners.⁶⁴

GRÀFIC 3

Clientela de Miquel Franquesa no barcelonina

57. Vegeu a l'annex el capítol número 127.

58. Vegeu a l'annex el capítol número 159.

59. Vegeu a l'annex el capítol número 26.

60. Vegeu a l'annex el capítol número 125.

61. Vegeu a l'annex el capítol número 147.

62. Vegeu a l'annex el capítol número 101.

63. Vegeu a l'annex el capítol número 120.

64. Vegeu a l'annex el capítol número 109.

A l'època baixmedieval, les zones rurals que estigueren més influenciades per Barcelona foren les àrees rurals més properes, que avui formen part d'alguns districtes de Barcelona i les comarques del Barcelonès, del Maresme, del Baix Llobregat, del Vallès Occidental i del Vallès Oriental (vegeu el gràfic número 3).⁶⁵ La població d'aquestes contrades fou bàsicament pagesa amb una presència més aviat minsa de menestrals, la majoria dels quals foren oriünds d'altres contrades del Principat.

D'aquest entorn rural barceloní, en primer lloc, cal destacar aquelles viles del Pla de Barcelona annexionades durant el segle XIX a la ciutat comtal. D'entre aquestes, es compta amb documentació de vilatans i vilatanes de Sant Andreu del Palomar,⁶⁶ de Sant Genís dels Agudells,⁶⁷ de Sant Gervasi,⁶⁸ de Sant Vicenç de Sarrià⁶⁹ i de Santa Maria de Vallvidrera.⁷⁰ La meitat d'aquests capítols matrimonials ha de relacionar-se amb la migració de cabalers i cabaleres d'aquestes poblacions a d'altres indrets d'influència barcelonina per a casar-se amb un hereu o una pubilla dels masos d'aquest entorn rural. En són un exemple tres dels quatre capítols de Sant Andreu del Palomar: un cabaler marxà a Santa Magdalena d'Esplugues per a casar-se amb la pubilla,⁷¹ una cabalera es desplaçà a Sabadell per fer-ho amb l'hereu⁷² i un altre cabaler es traslladà a Sant Iscle de les Feixes per a convertir-se en l'hereu d'un mas d'aquella localitat.⁷³

En segon lloc, s'ha d'esmentar la vila de Santa Maria de Badalona, que actualment forma part de la comarca del Barcelonès. Els capítols d'aquesta localitat destaquen perquè els tres hereus i les quatre pubilles de masos documentats d'aquesta localitat, tots ells pactaren l'enllaç nupcial amb cabalers i cabaleres, procedents de la veïna comarca del Maresme.⁷⁴

65. Al gràfic número 3 es pot apreciar la composició dels clients de l'hinterland. El percentatge d'un 8% reflecteix la presència de clientela d'altres zones del Principat i d'alguns capítols matrimonials en els quals no s'especificà la localitat d'alguns dels subjectes principals ni dels seus progenitors.

66. Vegeu a l'annex el capítol número 146.

67. Vegeu a l'annex el capítol número 111.

68. Vegeu a l'annex el capítol número 110.

69. Vegeu a l'annex el capítol número 22.

70. Vegeu a l'annex el capítol número 141.

71. Vegeu a l'annex el capítol número 23.

72. Vegeu a l'annex el capítol número 56.

73. Vegeu a l'annex el capítol número 90.

74. Vegeu a l'annex els capítols números 48 i 96.

En darrer terme, cal recordar les comarques més properes a la ciutat comtal: al nord, el Maresme,⁷⁵ al sud, el Baix Llobregat⁷⁶ i, a l'oest, el Vallès Occidental⁷⁷ i el Vallès Oriental.⁷⁸ Pràcticament el 50% dels capítols realitzats entre els subjectes d'aquestes zones estan relacionats amb enllaços matrimonials d'hereus i pubilles de la mateixa comarca o d'altres properes de l'hinterland barceloní. Cal fer especial referència a la documentació referent al Baix Llobregat, de la qual no es compta amb cap hereu, i informa que les tres pubilles i una vídua d'hereu, que protagonitzarà un matrimoni creuat, es maridaren amb cabalers d'altres viles.⁷⁹ Finalment, s'ha d'esmentar que de totes aquestes comarques el Maresme fou la zona que aportà més clientela a Miquel de Franquesa. Els capítols matrimonials de població maresmenca representen un percentatge del 41% (vegeu el gràfic número 3).

A més dels futurs cònjuges i de llur família, també ha de considerar-se com a subjectes d'aquests capítols matrimonials tots aquells familiars i amics escollits per via testamentària com a tutors i tutores dels menors compromesos en matrimoni.⁸⁰ Malgrat les actuacions de control de l'aparell eclesiàstic, que intentava impedir les esposalles entre nois i noies impúbbers, aquestes continuaren produint-se perquè els interessos familiars que estaven en joc activaren moltes resistències.⁸¹

75. Vegeu a l'annex el capítol número 74.

76. Vegeu a l'annex el capítol número 94.

77. Vegeu a l'annex el capítol número 139.

78. Vegeu a l'annex el capítol número 149.

79. Vegeu a l'annex els capítols números 23, 50, 69 i 123.

80. Com, per exemple, Joan Reriol, de Badalona, oncle paternal, i Jaume Taxonera, de Sant Martí d'Arenys, i d'altres parents i amics que no s'esmenten en relació amb Eulàlia, filla de Jaume Reriol, àlies Altafulla, i de la difunta Antònia, d'Òrrius, que es maridà amb Antoni Oller d'Òrrius (1478, 8, 29, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16).

81. Jack GOODY, *La evolución de la familia y del matrimonio en Europa*, Barcelona: Editorial Herder, 1986, p. 252-253. Segons Federico R. Aznar Gil, en aquesta època la pubertat començava als dotze anys per als nois i als catorze anys per a les noies (Federico R. AZNAR GIL, *La institución matrimonial en la Hispania cristiana bajo-medieval (1215-1563)*, Salamanca: Universidad Pontificia, 1989, p. 71). Per a José L. Martín, «puede concertarse el matrimonio a partir de los 7 años, pero el compromiso no es definitivo hasta que lo reafirman los contrayentes al llegar a los 14 o a los 12 años o antes si estan en condiciones de consumar el matrimonio» (J. L. MARTÍN, «El proceso de institucionalización del modelo matrimonial cristiano», a *La familia en la Edad Media. XI Semana de Estudios Medievales, Nájera, 2000*, Logroño: Gobierno de la Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, p. 162).

En una «època de matisos cada vegada més apagats», com la que s'està analitzant, la incidència de la mort provocà estralls a la població catalana de la baixa edat mitjana.⁸² Cap de les crisis baixmedievales viscu- des al Principat anteriorment no afectaren d'una manera tan generalitzada a tot el país com la guerra civil de 1462-1472.⁸³ Per tant, al nostre estudi es reflecteix un dels períodes més crítics de la història de la Catalunya baixmedieval.

En aquest sentit, i continuant amb qüestions de caire demogràfic, cal assenyalar la tipologia de matrimonis detectats a partir de l'anàlisi de la mortalitat dels progenitors dels nuvis compromesos en matrimoni per capítols matrimonials. Amb l'objectiu de sistematitzar les dades obtingudes dels capítols matrimonials s'ha optat per classificar els nuvis i les núvies segons unes tipologies que s'han consignat a la taula número 2 i al gràfic número 4.

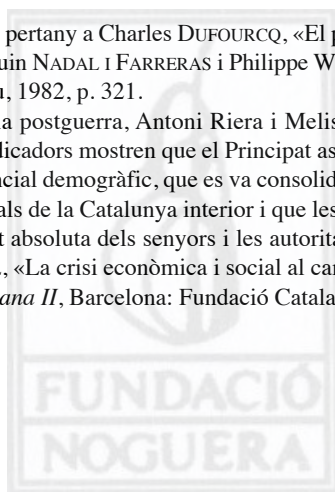
TAULA 2

Progenitors als capítols matrimonials de Miquel Franquesa (1458-1482)

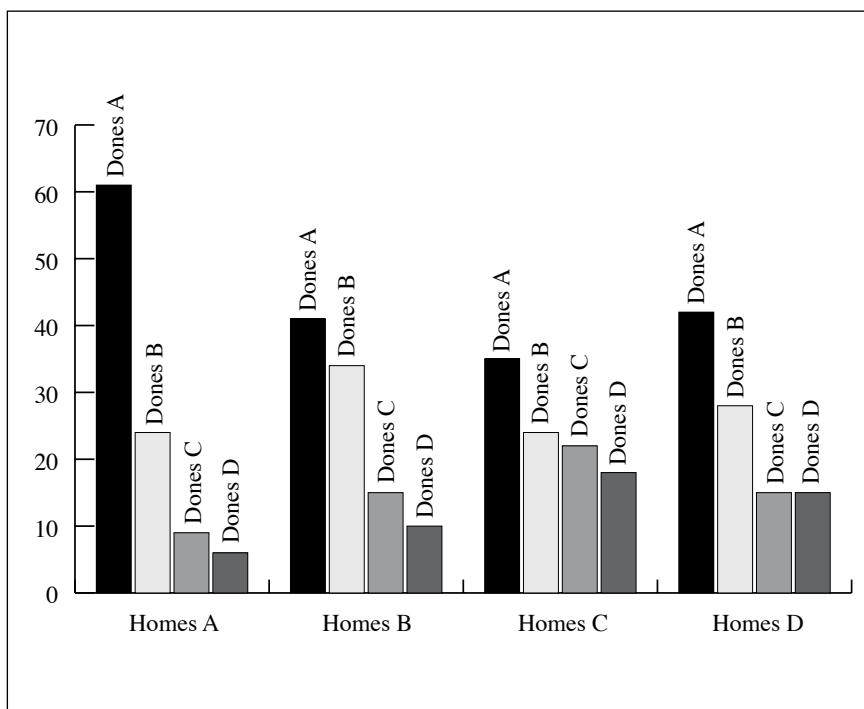
<i>Homes a mullerar</i>	<i>Tipologies</i>	<i>Dones a maridar</i>
23%	Progenitors vius (A)	43%
28%	Pare difunt (B)	29%
12%	Mare difunta (C)	15%
37%	Progenitors difunts (D)	13%

82. Aquesta expressió pertany a Charles DUFOURCQ, «El període de l'expansió i de les crisis (1276-1472)», a Joaquin NADAL I FARRERAS i Philippe WOLFF, *Història de Catalunya*, Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1982, p. 321.

83. Per a l'època de la postguerra, Antoni Riera i Melis i Josep Fernández i Trabal consideren que «tots els indicadors mostren que el Principat assolí en aquell moment el seu punt més baix del seu potencial demogràfic, que es va consolidar definitivament la depopulació de les regions marginals de la Catalunya interior i que les polítiques 'repladores' es van convertir en la prioritat absoluta dels senyors i les autoritats» (Antoni RIERA I MELIS i Josep FERNÁNDEZ I TRABAL, «La crisi econòmica i social al camp», a *Història Agrària dels Països Catalans. Edat Mitjana II*, Barcelona: Fundació Catalana per la Recerca, p. 164).

GRÀFIC 4

Tipologies segons els progenitors dels nuvis als capítols matrimonials de Miquel Franquesa. Homes i dones en % (1458-1482)

Tipologies d'homes i dones:

A «progenitors vius»; B «pare difunt»; C «mare difunta»; D «progenitors morts».

Si s'observa el resultat de les dades de la taula número 2, que mostren l'estat d'orfenesa dels promesos, es pot constatar l'existència de divergències entre la família nuclear dels nuvis i de les núvies compromesos als capítols matrimonials analitzats. En el sector dels nuvis, predominaren els orfes d'ambdós progenitors amb un percentatge d'un 37%; en canvi, el sector més nombrós de núvies, representat per un 43%, no era orfe de cap progenitor. Malgrat això, les dades relatives a l'orfenesa respecte d'un dels dos progenitors es mostren equiparades entre ambdós sexes, tot i que els percentatges referents a la mortalitat dels pares foren notablement superiors als de les mares.

Aquests resultats s'expliquen perquè, en aquesta època, els homes es casaven més vegades en segones núpcies que no pas les dones⁸⁴ i, per tant, dins el mercat matrimonial, els vidus presentaven un ventall d'edats més ampli que les vídues.⁸⁵ D'altra banda, tampoc cal oblidar l'alta mortalitat femenina a causa dels parts i la incidència de múltiples malalties que afectaren petits i grans, fets estructurals als quals s'uní la violència i la fam de la guerra civil.⁸⁶

La combinació de les dades obtingudes dels progenitors dels nuvis i de les núvies també permet l'elaboració de setze tipologies, basades en l'orfenesa dels subjectes principals d'aquests capítols (vegeu el gràfic número 4). En principi, la combinació A+A, originada amb l'enllaç del sector A dels nuvis amb l'A de les núvies, en la qual ambdós promesos comptaven amb tots els progenitors vius i representa un percentatge d'un 61%, correspondria als nuvis i núvies més joves.⁸⁷

També cal destacar que les quatre tipologies de nuvis (A, B, C i D) mostren el seu percentatge més alt quan es combinen amb el tipus A de les núvies (A+A, B+A, C+A i D+A). Aquestes dades ratifiquen els resultats globals de la taula número 2, en la qual ja s'observava un percentatge més elevat de núvies amb progenitors vius en comparació amb els nuvis. Per tant, si se suposa que les noies de la tipologia A eren les més joves, es constata una major demanda d'aquestes en el mercat matrimonial. Aquest fet ha de relacionar-se amb la reproducció, que fou una de les finalitats bàsiques del matrimoni. Per tant, l'edat de la dona fou un dels factors que hagueren d'influir força a l'hora de pactar els dots, ja que la joventut d'aquesta havia de garantir un període de fertilitat més perllongat que el d'una dona més gran i, per tant, donada la gran mortalitat infantil, amb aquesta opció hi havia més probabilitats que alguns dels fills sobrevisquessin.

84. Teresa-Maria VINYOLÉS, *La vida quotidiana...*, p. 78-79.

85. Tanmateix, el sistema de filiació medieval no facilita gens la identificació dels homes vidus que tornaren a esposar-se en segones núpcies, mentre que el cas de les vídues és al contrari, ja que d'aquestes sempre s'escripturà el seu estat de vídua i el nom i cognom del seu difunt marit.

86. Emilio MITRE FERNÁNDEZ, *Fantasmas de la sociedad medieval. Enfermedad. Peste. Muerte*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 2004. Per a Manuel J. Peláez, un dels problemes fonamentals de la postguerra fou la pesta. Entre el 10 d'agost de 1475 i el 3 de novembre de 1476 moriren a Barcelona 2.809 persones (M. J. PELÁEZ, *Catalunya després de la guerra civil del segle XV. Institucions, formes de govern i relacions socials i econòmiques (1472-1479)*, Barcelona: Curial, 1981, p. 123).

87. Vegeu a l'annex els capítols números 2, 74, 119 i 152.

Pel que fa als nuvis, i atès que aquests presentaven un ventall d'edats més ampli que el de les núvies, es podria situar els més joves dins del sector A i els més grans al sector D, ja que aquests darrers eren orfes d'ambdós progenitors.⁸⁸ El gràfic número 4 ratifica el fet que la majoria d'aquests darrers pactaren un enllaç nupcial amb les noies més joves, compreses en les tipologies A i B de les núvies. Per això, és possible que alguns d'aquests nuvis més grans desplaçessin candidats més joves.

L'elevada mortalitat de l'època, el major nombre de segones núpcies relacionades amb vidus, així com les esposalles d'alguns menors explicarien els resultats de les tipologies B i C dels promesos.⁸⁹ Per contra, la restricció de les vídues al mercat matrimonial comportà una major accessibilitat de les noies més joves, que comptaren amb més possibilitats de tenir ambdós progenitors vius. Així doncs, molt probablement, les núvies més joves se situarien als sectors A, B i D i les de més avançada edat en el C.

En aquesta darrera tipologia s'observa una minva del percentatge referent als progenitors vius i un equilibri entre els pares i les mares difunts, així com un lleuger augment dels dos progenitors morts.⁹⁰ En tot cas, en aquest sector podrien situar-se aquelles vídues més grans amb descendència i aquelles que encara podien engendrar d'altres infants amb la nova parella. En ambdós casos havien de ser vídues que comptessin amb prou capacitat econòmica com per a poder realitzar un nou enllaç nupcial, amb el qual aquestes vídues podien recuperar la consideració social, ja que la societat patriarcal imperant menysvalorava les vídues.

88. Als capítols matrimonials de Bartomeu Massaguer dels Bassons, de Sant Cebrià de Valldoreix, orfe de Bartomeu Massaguer i de Constança, i Joana, filla de Joan Mataró i d'Agneta, habitants de Sant Esteve de Vilanova, s'intueix la unió d'un hereu gran amb una jove, que entrarà a viure al mas de Massaguer amb tota la seva família (1476, 3, 2, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n).

89. Capítols matrimonials de Pere Cisa, de set anys, fill de Bernat Miquel Cisa i d'Eu-làlia, difunta, de Sant Pere de Premià, i Joana, de quatre anys, filla de Bartomeu Solà, difunt, de San Andreu del Palomar, i de Salvadora, casada amb Bernat Miquel Cisa (1478, 5, 30, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 77r-79v).

90. Capítols matrimonials de Jaume Rosselló, orfe de Joan Rosselló i de Maria, de Sant Martí de Teià, i Joana, vídua de Gaspar Isern, hereu del mas Isern, de Santa Maria de Cornellà, orfe de Joan Vilar, carnisser, i de Joana. Entre els acords realitzats, també s'elaboraren uns capítols prematrimonials entre els fills d'ambdós nuvis (1479, 6, 26, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

El valor socioeconòmic del dot i les estratègies matrimonials als capítols

A Catalunya, els capítols matrimonials, accepció vulgar dels «pactis nuptialibus» i «instrumentis nuptialibus»,⁹¹ aparegueren arran d'una constitució aprovada a les Corts celebrades l'any 1363 a Montsó.⁹² Amb aquesta constitució es pretenia que els honoraris dels notaris públics tinguessin com a referència els dots aportats als capítols matrimonials i, d'aquesta manera, prevenir abusos. Poc després i amb idèntic objectiu, s'acordà que un únic instrument notarial continguéssin l'escripturació dels diferents acords matrimonials. Per tant, la clientela només hauria d'efectuar el pagament d'un únic document notarial. En la mateixa línia, també es recomanà moderació en la percepció dels honoraris respecte a l'elaboració d'altres documents que s'haguessin de redactar per ampliar o reproduir algun o alguns dels acords capitulars.⁹³ Malgrat aquestes mesures, la pràctica capitular en un únic document notarial no es generalitzà fins al final del segle XV i per això alguns notaris continuaren amb l'elaboració dels acords per separat fins i tot en dates diferents.⁹⁴ Aquest no fou pas el cas de Miquel Franquesa.

Mitjançant aquests capítols, la família medieval regulà el règim econòmic, jurídic i social del futur matrimoni, tot contemplant aspectes bàsics com la separació de béns dels cònjuges, l'hipotètic consentiment dels futurs consorts, el capital adreçat a les darreres voluntats, així com la cura i atenció d'alguns progenitors.

Amb aquest instrument notarial es materialitzà la participació dels diferents grups familiars en el mercat matrimonial, que l'utilitzaren bàsicament per a col·locar l'excedent humà i garantir la reproducció del nucli familiar troncal, que havia de vetllar per l'atenció dels progenitors usufructuaris i els béns patrimonials. Per tot això, «el matrimoni medieval no té gran cosa a veure amb l'amor»,⁹⁵ malgrat l'hipotètic consentiment dels futurs consorts, perquè els matrimonis eren concertats per la família i els fills i les filles podien perdre el dret a percebre les llegendimes corresponents si no mostraven obediència a les decisions de llurs progenitors.

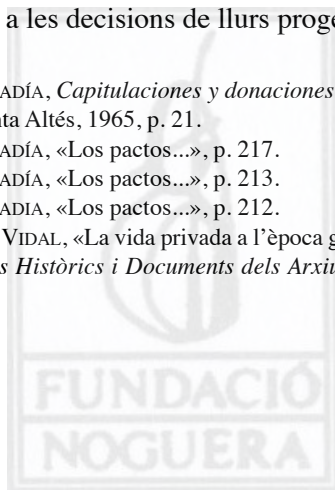
91. Jesús LALINDE ABADÍA, *Capitulaciones y donaciones patrimoniales en el derecho catalán*, Barcelona: Imprenta Altés, 1965, p. 21.

92. Jesús LALINDE ABADÍA, «Los pactos...», p. 217.

93. Jesús LALINDE ABADÍA, «Los pactos...», p. 213.

94. Jesús LALINDE ABADÍA, «Los pactos...», p. 212.

95. Teresa VINYOLÉS I VIDAL, «La vida privada a l'època gòtica a partir de la documentació matrimonial», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XVII (2000), p. 60.

Teòricament, les noies havien de comptar amb el beneplàcit dels progenitors si no se'ls havia buscat marit abans de la majoria d'edat, és a dir els vint-i-cinc anys.⁹⁶ De fet, a la pràctica, l'obligatorietat de l'aportació dotal i la mentalitat patriarcal imperant comportaren que molt poques noies poguessin triar lliurement la seva parella.⁹⁷ Aquesta obediència també s'exigí als nois, que vivien amb els seus progenitors. Per exemple, l'any 1473, en la donació d'un alberg que féu Simó Comte, pellisser, de Barcelona, al seu fill Silvestre Benet Comte es pot llegir: "lo qual fins assí li és stat molt obedient..."⁹⁸ En un altre cas, datat per a quatre anys més tard, quan Vicenç Sagraera, àlies Oliver, d'Alella, rebé en donació el mas Oliver de mans de la seva mare, Francesca, dona útil de l'esmentat mas, s'entreveu una relació conflictiva amb en Jaume, un dels germans de l'hereu. A les condicions de la donació, Francesca deixà ben clar que en Jaume havia de de romandre al mas «aiudant en lo conreu e en los negocis d'aquell (...) a obediència sua e del dit Vicens, dessús heretat, e no en altra manera. An si lo dit Jacme (...) no observa les dites coses» només rebria 5 sous en concepte de llegítima.⁹⁹

Com és lògic, les filles i els fills als quals s'havia atribuït un valor econòmic més elevat tingueren més opcions per escollir en el mercat matrimonial.¹⁰⁰ Entre les donacions efectuades, cal diferenciar quatre tipologies: el dot femení de les cabaleres,¹⁰¹ el dot masculí dels cabalers, el dot dels caba-

96. Teresa-Maria VINYOLES I VIDAL, «La vida privada...», p. 63.

97. Arran del privilegi «Recognoverunt proceres», concedit l'any 1283 per Pere el Gran a la ciutat de Barcelona, les noies havien d'obtenir l'autorització paterna a l'hora d'escollir marit (Guillem M. BROCA, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil*, Barcelona: Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1985, I, p. 318). De fet, aquest privilegi en ratificava un d'anterior, que legitimava l'acció dels pares que desheretaven una noia que es casava sense el seu permís. A partir del segle XIII, cap noia no podia casar-se sense una aportació de dot (Carme BAILLE i Teresa-Maria VINYOLES, *Mirada a la Barcelona medieval...*, p. 92).

98. AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale tertium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n*.

99. AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale 1477-VI-6 / 1477-XII-12, s/n*.

100. L'import d'aquestes donacions responia a un conjunt de variables com l'estatus socioeconòmic i la situació financera de les famílies implicades, la quantitat de fills i filles a col·locar i els acords negociats abans de l'escripturació dels capítols matrimonials.

101. El dot femení també suposava el traspàs de «capital líquid» d'un nucli familiar a un altre, que s'invertia en els negocis de la futura família (Henri BRESCH, «La Europa de las ciudades y de los campos (siglos XIII-XV)», a André BURGUIÈRE i altres, *Historia de la familia. V.I. Mundos lejanos, mundos antiguos*, Madrid: Alianza, 1988, p. 433). El numerari del dot també fou una assegurança per a les vídues cabaleres que no disposaven de l'usudefruit dels béns del seu difunt marit i, després de «l'any de plor», havia d'abandonar la llar conjugal (Teresa-Maria VINYOLES I VIDAL, *La vida quotidiana...*, 182).

lers-pubills,¹⁰² també conegut amb el terme d'aixovar,¹⁰³ i les donacions *inter vivos* de la major part del patrimoni familiar efectuades a favor dels hereus i de les pubilles.

La majoria d'aquestes donacions acostumaven a realitzar-se dins el grup familiar originari. En canvi, les promeses de donació esponsalícia¹⁰⁴ s'originaven des de l'entorn familiar del nuvi, cabaler o hereu i tenien per objectiu recompensar la virginitat de la núvia cabalera.¹⁰⁵ Per aquest motiu, a la majoria de les vídues que es tornaven a maridar no se'ls assegurava una futura percepció de l'esponsalici o escreix.

Tot i que, en aquesta època, la teologia cristiana mostrava una diversitat de parers respecte a l'inici de la unió conjugal considerada indissoluble,¹⁰⁶ la població de la baixa edat mitjana distingia molt clarament les diferents fases d'un procés que s'iniciava amb les converses i negociacions entre les

102. El cabaler-pubill que s'instal·lava a la casa o al mas d'una pubilla podia aportar el seu dot o aixovar. Era una donació voluntària i com el dot femení havia d'assegurar la viduitat d'aquells cabalers-pubills no usufructuaris. Malgrat això, no gaudia dels privilegis legals del dot femení (opció dotal, tenuta i hipoteca voluntària) (Jesús LALINDE ABADIA, *Capitulaciones y donaciones...*, p. 221).

103. Al segon capítol dels acords matrimonials pactats entre Llorenç Primyança, braçer, de València i habitant de Barcelona, i Antònia, vídua de Miquel Riera, matalasser de Barcelona, s'escripturà: «Ítem, lo dit Lorenc (...) constitueix e aporta per son dot aixovar» (AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n).

104. L'esponsalici o escreix, accepció vulgar catalana de «sponsalici», de «dotalici» i de «donatio propter nuptias», no es feia efectiu fins a la dissolució del matrimoni. Per tant, l'import promès continuava en mans del marit (Francesc de Paula MASPONS I ANGLASELL, *La llei de la família catalana*, Barcelona: Editorial Barcino, 1935, p. 39).

105. «per sa virginitat li fa crex o donació per noces» (AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1470-XI-10/1471-V-9, s/n).

106. Per a alguns teòlegs la indissolubilitat del matrimoni s'originava amb la concertació de les esposalles, per a d'altres amb la celebració de la cerimònia nupcial i, per a uns darrers, amb la unió carnal (Didier LETT, *Famille et parenté dans l'occident médiéval vè-xvè siècle*, Paris: Hachette Supérieur, 2000, p. 109). D'altra banda, la indissolubilitat defensada per l'Església no obstaculitzà la iniciativa d'algunes parelles que, amb el suport de familiars i amics, se separaren i ho escripturaren. El 27 de juny de 1367, Dalmau Bogia i Pere Ferrer, àrbitres i amigables componedors escollits per Jaume Abelles, i Brumissa, la seva muller, després d'haver resolt la separació, volgueren deixar clar que malgrat la separació civil, aquesta parella continuava casada per l'Església: «Aquestes coses emperò no-s ne entenen a dir et ne pronunciar contra lo sant matrimoni que és entre ls dit marit e muller. Ans si Déus lu-s donava tanta de gràtia com ensemps posquesen pacíficament estar axí com marit e muller deven fer que puxen e o degen fer» (AHPB, Pere de Pujol, Primer manual 1366-(II)-5 / 1368-VI-1, s/n).

famílies implicades. Després, si hi havia acord, es duïen a terme les esposalles amb els contractes matrimonials, l'intercanvi d'anells i les noces.¹⁰⁷

Fins l'any 1564, quan Felip II introduí la reforma tridentina, segons la qual només es considerà vàlid el matrimoni canònic i es distingí entre esposalles i matrimoni,¹⁰⁸ coexistiren tres modalitats d'enllaços matrimonials: els de caràcter laic,¹⁰⁹ els religiosos¹¹⁰ i els clandestins o secrets.¹¹¹

107. Pere Planella, donzell, domiciliat al Vallès, i Susanna, filla del difunt Antoni Ribes, mercader, i d'Agnès, de Barcelona, van prometre «que faran entre si sposalles per paraules de present abtes e sufficients a contractar matrimoni per tot lo dia present, e nosse ab benedictió ecclesiàstica d'assí la festa de tots Sants primer vinent» (AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n*).

108. Federico R. AZNAR GIL, *La institució matrimonial...*, p. 18.

109. Als capítols matrimonials de Joan Rosselló, fill de Rafael Rosselló, difunt, de Premià, i la pubilla del mas Rossell, Angelina, filla de Llorenç Rossell, difunt, i Clara, de Premià, no es contemplà la solemnització del matrimoni civil davant de l'Església (Arxiu Parroquial de Sant Pere de Premià de Dalt, Manual 1, f. 3v-4v). En aquestes cerimònies laiques, la part més important era l'intercanvi d'anells i el bes, seguida d'un àpat a casa de la núvia, d'un parent o amic. Arreu d'Europa, aparegueren legislacions que intentaren limitar les ostentacions exhibides en aquests àpats (Carme BATLLE i Teresa-Maria VINYOLÉS, *Mirada a la Barcelona medieval...*, p. 94-95. Charles DE LA RONCIÈRE, «La vida privada de los notables toscanos en el umbral del renacimiento», a *Historia de la vida privada. 2. De la Europa Feudal al Renacimiento*, Madrid: Taurus, 1991, p. 263).

110. L'aparell eclesiàstic intentà controlar els enllaços matrimonials amb l'objectiu de garantir la legitimitat de la descendència, evitar els abusos que poguessin desenvolupar-se en els acords privats i potenciar la seva autoritat, José-Luis MARTÍN, «Matrimonio cristiano y sexualidad medieval», *Historia 16*, 124 (1986), p. 40. Per això, l'Església centrà la seva acció en l'observació dels graus de parentiu, la poligàmia, el consentiment dels contraents, el divorci i les esposalles realitzades abans de la pubertat (Jean-Louis FLANDRIN, *Orígenes de la familia*, Barcelona: Editorial Crítica, 1979). La pubertat començava als dotze anys per als nois i als catorze anys per a les noies (Federico R. AZNAR GIL, *La institució matrimonial...*, p. 71). Les fonts consultades mostren un cas de dispensa realitzada per Antoni Agullana, doctor en dret, canonge de la Seu de Barcelona, vicari general del bisbe barceloní i comissari papal. Es tracta dels acords matrimonials de Guillem Goday, hereu del mas Goday, del Prat de Santa Eulàlia de Provençana, i d'Eulàlia, filla de Pere Magraner i d'Eulàlia, difunta, de l'esmentada localitat (AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 95v-96v*).

111. Aquest tipus d'enllaç es realitzava sense l'autorització dels progenitors ni l'aportació de dot i era penalitzat per la legislació civil baixmedieval. En canvi, l'Església mostrà una actitud tolerant fins al Concili de Trento, ja que els considerà legítims atenent el consentiment individual dels dos contraents. Com és lògic, aquest tipus d'unions foren una minoria i generalment no arribaren mai a escripturar-se llevat que, més endavant, els respectius grups familiars acceptessin els fets consumats i es redactessin els acords matrimonials. N'és una mostra el cinquè capítol dels capítols matrimonials d'Arnau Serra, de Navarra, i Beatriu,

D'altres tipus d'unions que també es troben en aquest període foren el concubinatge,¹¹² prohibit per l'Església i tolerat per la llei civil a canvi del pagament d'un cànon,¹¹³ l'adulteri i la bigàmia, unions penalitzades tant pel poder civil com per l'eclesiàstic.¹¹⁴

Com s'ha esmentat anteriorment, la família catalana baixmedieval, entesa des del sentit més ampli del terme,¹¹⁵ pactà amb d'altres grups familiars l'adequació dels capítols matrimonials a les seves necessitats i interessos, tenint en compte les lleis civils vigents i els costums predominants. A partir del segle XII, amb la implantació progressiva de la primogenitura preferent, que afavorí un hereu o una pubilla davant dels seus germans

òrfena de Pasqual de Ler i de Bartomeua, de Montsó, els quals convingueren i prometeren «lo hu ab altre e assí endessemps que volen ho nostre senyor Déu ells, qui ya són sposats per paraules de present hauran celebrat lo present matrimoni en fas de església segons canònica sancions e ordinations de aquella e fetes nosses dins sis mesos primer vidents» (AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10*, s/n).

112. Es compta amb un exemple, per al segle anterior. L'any 1387, Francesca, filla de Francesc Solsona, de Barcelona, que havia conviscut «*illicite e irreverente et contra omnimoda honestatem et contra etiam voluntatem et consensum omnium amicorum meorum et vestrorum*» amb Guillem Corall, corredor d'animals de Barcelona, es comprometé a no interposar-li cap tipus de demanda. Després de la separació, aquest darrer s'havia casat amb una altra muller (AHPB, Ponç Amorós, *Primum manuale 1386-V-30/1389-I-9*, f. 103r).

113. José Luis MARTÍN RODRÍGUEZ, «El proceso de institucionalización...», p. 174-178.

114. Maria-Teresa LÓPEZ BELTRAN, «En los márgenes del matrimonio: transgresiones y estrategias de supervivencia en la sociedad bajomedieval castellana», a *La familia en la Edad Media. XI Semana de Estudios Medievales. Nájera 2000*, Logroño: Gobierno de la Rioja, Instituto de Estudios Riojanos, 2001, p. 349-386. Els Usatges i les Constitucions de Catalunya tipificaven l'adulteri com a femení, perquè depenia de l'estat civil de la dona. Per això, l'home casat, encara que cohabités amb una dona soltera o vídua, no era adúlter (Carme BATLLE i Teresa-Maria VINYOLES, *Mirada a la Barcelona medieval...*, p. 154. Lucía COMTE AGUILAR, *Clergues i feligresos a les parròquies del Vallès a l'Edat Mitjana. Estudi de les visites pastorals dels anys 1303-1324*, Barcelona: Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra, 2002, p. 105-107).

115. A banda de les unions de concubinat i els enllaços clandestins, la unitat familiar medieval presentava una àmplia gamma de modalitats, entre les quals es pot esmentar: cònjuges amb fills i sense, famílies monoparentals, famílies reconstituïdes, famílies ampliades, famílies múltiples i les conformades per avis i/o àvies que conviuen amb els seus néts i nètes, sense la generació intermèdia (Montserrat RICHOU I LLIMONA, «Vers una caracterització de la pagesia baix medieval dins d'un àmbit regional», a *IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Ripoll-Mataró-Òrrius, 10-24 de novembre, 2007, Felibrejada* (Mataró), 93 (2011), p. 197. MERCÈ AVENTIN, *La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès Oriental, segles XIII-XVI*, Barcelona: Editorial Columna, 1996, p. 593-598).

cabalers i cabaleres, aparegué una categorització de les unions conjugals que va esdevenir plenament vigent al segle XV.¹¹⁶ Per aquest fet, els capítols matrimonials estudiats tant del món urbà com del rural reflecteixen els diferents tipus d'unions realitzades: entre un hereu i una cabalera, entre una pubilla i un cabaler pubill i, finalment, entre un cabaler i una cabalera.¹¹⁷ Lògicament, aquests darrers enllaços foren els predominants a la zona estudiada i a la major part de l'anomenada Catalunya Vella.

En un dels acords dels capítols matrimonials, les cabaleres constituïen en dot tots els seus béns, que havien rebut en donació en un o en diversos capítols anteriors.¹¹⁸ Per això, tot i que aquestes cabaleres continuaven essent les legítimes propietàries del dot, aquests béns passaven a estar sota

116. Lluís TO I FIGUERAS, *Família i hereu a la Catalunya nord-occidental (segles X-XII)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. Pere BENITO I MONCLÚS, *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI i XIII)*, Barcelona: CSIC, 2003.

117. No es compta amb unions d'hereus amb pubilles, ja que aquests tipus d'unions no estaven ben considerades, sobretot a pagès, atès que comportaven un munt de conflictes, bàsicament derivats per qui detenia la supremacia al cap dels dos masos, quin era el cognom de la casa que havia de prevaler i com es gestionava l'atenció vers els progenitors (Andrés BARRERA GONZÁLEZ, *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid: Alianza Editorial, 1990, p. 201-202).

118. Al capítol de la donació, quedava força evident la separació de béns vigent i la importància de les darreres voluntats. En aquest capítol, es reservava part del donat per a testar amb i sense descendència i també s'acordava que si s'esdevenia la mort de la cabalera la resta del dot havia de retornar als donadors o als seus hereus. «La dita emperò donació fa e fer entèn lo dit Pere Botey a la dita Angelina, germana sua, de les LXX lliures ab tal pacte, vincle e condició, ço és, que si la dita Angelina morrà ab infants hu o molts de legítim e carnal matrimoni procreats, qui o algú dels quals provindrà a edat de fer testament puixa testar e fer a ses voluntats de totes les dites LXX lliures. Si emperò morrà sens los dits infants tan solament puixa testar e fer a ses voluntats de la meytat de la dita dot, e la restant meytat torn a ell, dit donador, si viu serà, e si viu no serà a son hereu universal o a qui ell haurà volgut e ordenat de paraula o ab testament o en altra manera. La qual donació la dita Angelina accepta ab los dits vincle e condició, als quals consent e los quals promet tenir e servir, sots obligació de sos béns ab jurament. Ítem, la dita Angelina constitueix en dot al dit March Aygua, esdevenidor marit seu, les dites LXX lliures a ella dessús en dot donar promeses», 1476, 11, 30. Capítols matrimonials de Marc Aiguaviva, fill de Joan Aiguaviva, difunt, i de Joana, de Sant Martí d'Arenys, i d'Angelina, filla de Bartomeu Botey, menor difunt, i d'Eulàlia, de Sant Pere de Premià (AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n*).

la potestat dels futurs marits.¹¹⁹ A conseqüència d'això, sovintejaren les discòrdies entre algunes cabaleres vídues i les famílies dels seus difunts marits, ja que algunes d'aquestes no estaven disposades a retornar el dot i a satisfer l'esponsalici promès.¹²⁰ Així, per exemple, al segon capítol dels seus capítols matrimonials amb Guillem Cudina, de Sant Boi de Llobregat, Eulàlia, vídua de Pere Sagra, àlies Oliver, de Sant Feliu d'Alella, aportà i constituí en dot «de una part aquelles XXV lliures barceloneses, les quals ella té entre creix, lexa e altres drets seus ha e li deuen ésser donades de la heretat del dit quòndam marit seu per concòrdia feta entre ella e los hereus o successors del dit quòndam marit seu».¹²¹

En general, el dot de les cabaleres procedia de la suma de les lliures maternes i paternes, que des de la pragmàtica de l'any 1343 fou considerada com la quarta part de l'herència.¹²² Aquestes foren les donacions mínimes a les quals podia aspirar una cabalera que provingués d'un nucli familiar amb prou capacitat econòmica com per poder assegurar la satisfacció d'un dot.¹²³

119. Malgrat que la documentació és escadussera al respecte, alguns capítols també demostren com els guanys obtinguts per les mullers casades que treballaven havien d'entregar-se al seu marit: «la fahena guanyada que la dita Clara farà de ses mans sien pròpies del dit esdevenidor marit seu com axí sia concordat entre les dites parts», 1480, 8, 11. Capítols matrimonials de Clara, filla de Pere Font, ferrer, i d'Isabel, de Barcelona, i de Joan Coromines, ferrer, habitant de Barcelona, oriünd d'Argilager (AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n).

120. «Les lleis a partir del 1351, deixaven les dones barcelonines en particular, i en general totes les dones vídues catalanes, a mercè dels seus propis béns, els que elles haguessin aportat al matrimoni en forma de dot o els béns parafernals, o bé a la voluntat del marit que en el testament podia deixar-les una mica més ben proveïdes però sempre perquè ell volia, ja que la llei no reconeixia cap dret de la dona sobre els béns del marit, un cop li era restituit el dot i l'escreix» (Teresa-Maria VINYOLÉS I VIDAL, *La vida quotidiana...*, p. 182).

121. 1477, 6, 7. Capítols matrimonials de Guillem Cudina, de Sant Boi de Llobregat, fill de Jaume Cudina i de Maciana, difunts, i d'Eulàlia, vídua de Pere Sagra, àlies Oliver, de Sant Feliu d'Alella, orfe d'Antoni Diumer, àlies Campins, i de Salvadora, de Sant Genís de Vilassar (AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6 /1477-XII-12, s/n).

122. Guillem M. DE BROCA, *Historia del derecho...*, p. 368.

123. Les 12 lliures i 4 sous constituïts en dot per Constança, òrfena d'Antoni Rovira, brocarer, i de Joana, de Barcelona, els satisfarà Lluís Jure, padrí seu, «per ajuda de son maridar». Dins del dot no es contemplaren 20 sous, promesos per Guillem Ferrer, mercader, de Barcelona (1472, 11, 16, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale duodecimum 1472-IV-14/1473-II-3, s/n).

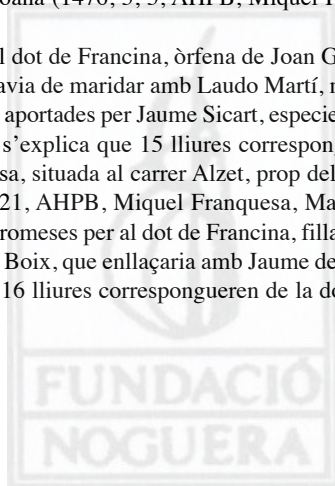
A part d'aquestes donacions dels progenitors, el dot podia estar configurat per una quantitat variable de donacions, que depenien de la situació de la cabalera i, en casos de necessitat, de la solidaritat exercida pel seu entorn més immediat i/o per la beneficiència eclesiàstica. Per aquest fet, a les constitucions dotals analitzades, a més de les esmentades llegítimes, s'observa la percepció d'altres donacions com deixes testamentàries de progenitors¹²⁴ i d'altres parents difunts,¹²⁵ les aportacions d'altres parents,¹²⁶ així com la satisfacció de soldades i deixes a minyones¹²⁷ i els ajuts per a maridar, adreçats per parents¹²⁸ i, sobretot, per eclesiàstics.¹²⁹

124. A les donacions efectuades per Pere Botey, de la parròquia de Sant Pere de Premià, fill i hereu del difunt Bartomeu Botey, a la seva germana Angelina es pot llegir: «part heretat e legítima paternal e maternal, e simplement de aquella, e en satisfacció encara de la deixa per lo dit Barthomeu Botey, quòndam, pare seu, ab son testament a la dita Angelina, filla sua, feta, e del creix o part a ella pertanyent en lo creix, fet a la dita madona Eulàlia, mare sua, e per altres qualsevol drets a la dita Angelina pertanyents en los béns dels dits pare e mare seus» (AHPB, Miquel Franquesa, Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n).

125. Damiana, òrfena de Bartomeu Omar, de Sant Cugat del Vallès, originari de Mallorca, i de Gabriela, havia de rebre 20 lliures dels marmessors de Joan Sunyer, cuirasser, de Barcelona, que havia disposat en el seu testament que «sos béns e o les rendes e fruyts de aquells sien distribuïts entre e per a fadrines pobres de son linatge a maridar. Per ço, los dits marmessors per complir la voluntat e pia ordinació del dit Sunyer e per contemplació del dit matrimoni (...) axí com a persona que és pobra e de linatge del dit Joan Sunyer...». Damiana també rebé 5 lliures, «les quals a la dita Damiana en ajuda de son matrimoni deuen ésser donades pel rector de l'església parroquial de Cardona de aquella pia causa instituïda pel difunt mossèn Àngel, prevere, rector de Cardona, i distribuïda per a fadrines a maridar» (1479, 6, 6, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

126. Com a dot de Joana, filla de Jaume Vilar, sabater, difunt, i d'Eulàlia, de Barcelona, que es maridà amb Miquel Sabater, mestre de cases de Barcelona, de Torroella de Montgrí, també hi havia una peça de terra cedida per Bartomeu Oliver, guixer de Barcelona, i de Francina, tia maternal de Joana (1476, 5, 5, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n).

127. Les 40 lliures del dot de Francina, òrfena de Joan Golsalbo, calafat, i de Margarida, de Barcelona, que s'havia de maridar amb Laudo Martí, mariner, habitant de Barcelona i originari de Niça, foren aportades per Jaume Sicart, especier, de Barcelona, i Margarida, de Barcelona. Als capítols s'explica que 15 lliures correspongueren als serveis oferts per Francina i la resta a una casa, situada al carrer Alzet, prop del pont de l'estany, que també rebé en donació (1476, 3, 21, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n). De les 30 lliures compromeses per al dot de Francina, filla del difunt Berenguer Grises i Agnès, de Castellfollit del Boix, que enllaçaria amb Jaume de Morillo, taverner, de Barcelona, oriünd de Saragossa, 16 lliures correspongueren de la donació de «na Anthonia, que

Les vídues acostumaven a prometre l'aportació del dot del seu primer enllaç matrimonial i, si era possible, l'escreix o esponsalici promès pel seu difunt marit.¹³⁰ En força ocasions, les vídues o els tutors dels fills menors d'edat de vídues que es tornaven a maridar acostumaven a acordar amb el padastre la manutenció dels orfes, procedents del seu primer matrimoni.¹³¹

Tot i que la majoria dels dots consistien en l'aportació d'unes quantitats de diner en metàl·lic, aquests imports també podien constituir-se en dot

fou muller den Peyret Deudons, quòdam, taverner, ciutadà de Barchinona, ab la qual la dita Francina ha stat e s'és nodrida de molt de temps (...) en satisfacció e paga del servei a ella fet (...) o de la soldada que per son servei li havia promès donar e pagà» (1478, 3, 30, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 47v-49r).

128. Beatriu, filla de Joan Micet, teixidor de drap de lli, difunt, i d'Angelina, d'Iguada, obtingué 30 lliures dels seus oncles paterns Jaume Ferrer, carnisser, de Barcelona, i de Beatriu, muller, «en la casa dels quals la dita Beatriu stà e s'és nodrida» (1479, 3, 31, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1476-VII-8/1479-IV-16, s/n).

129. El dot de Margarida Caterina, filla de Ramon Conill, peller, i de Caterina, de Barcelona, consistí en 4 lliures promeses per Joan de Soldevila i Francesc Almanana, preveres beneficiats de la Seu de Barcelona; 6 lliures de deixa testamentària per a quan «prenqués marit» de Narcís Barenys, difunt cirurgià, habitant de Sant Feliu de Llobregat, oncle seu, i 15 lliures amb què es valorà «una gonella e una quartera de forment e altres béns mobles» donats per Gràcia, la seva àvia materna, vídua de Pere Ferrer, peller de Barcelona (1478, 1, 10, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 13v-14r).

130. Vegeu a l'annex el capítol número 57.

131. «Ítem, és concordat entre lo honorable Johan Saurí, apotechari, ciutadà de Barchinona, tudor dels fills del dit Pere Fabra, quòndam, de una part, e lo dit Anthoni Joffre, de la part altra, que lo dit Anthoni Joffre hage e sie tengut tenir e provehir e alimentar dins casa sua en menjar, beure, calsar e vestir e totes altres coses necessàries, axí en sanitat com en malaltia, en Gabriel e Gerònim, pubills, fills del dit Pere Fabra, quòndam, e de la dita madona Eulàlia.» Aquesta atenció l'havia de dispensar Antoni Jofre fins que els menors haguessin complert els 12 anys i, per això, havia de rebre de Joan Saurí 6 quarteres anyals de forment. En canvi, per a Eulàlia, també òrfena de Pere Fabra, l'esmentat padastre havia de percebre «onze sous per quascum mes que ferà la provisió e despesa de menjar e de beure a na Eulàlia, pubilla», capítols matrimonials d'Antoni Jofre, assaonador de pells, habitant de Barcelona, natural de Visteny (bisbat de Girona), i Eulàlia, vídua de Pere Fabra, sabater de Barcelona, i òrfena de Jaume Sala, brocarer, i d'Eulàlia (1478, 4, 20 AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-XII / 1478-VII-28, f. 72-73). «Ítem, lo dit Francí Lena convé e promet a la dita madona Clara que pacte entre ells fet e concordat que ell tindrà na Joana, filla de la dita madona Clara, ara de edat de tres anys e mig o entorn, e la provehirà en menjar, beure, vestir e calsar e altres coses a la dita Johana necessàries fins tant que la dita infanta sia de edat de star ab senyor e gonyar soldada», capítols matrimonials de Francí Lena, mariner, de Barcelona, i de Clara, vídua de Benet Planes, àlies Solanet, de Sant Climent (1478, 9, 18, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16, s/n).

conjuntament amb béns mobles i immobles,¹³² així com amb drets i rendes.¹³³ En algunes ocasions, la manca de numerari en efectiu i la incapacitat d'obtenir-ne obligaren a constituir un dot sense capital. Així, el 28 de maig de 1473, Maria, anteriorment esclava d'Arnau Massana, difunt, mercader de Barcelona, acordà amb Joan Roig, tapiner, habitant de Barcelona, oriünd de Mont-roig, la satisfacció de 15 lliures en concepte de dot en què foren valorades les seves robes i els seus béns.¹³⁴

Com a béns mobles predominaren les aportacions de roba,¹³⁵ de llits amb els seus guarniments¹³⁶ i, en canvi, s'aportaren molt poques

132. Per Violant, filla de Pau Vila, sastre, de Barcelona, i de Blanca, difunta, s'acorda la satisfacció de 27 lliures «entre diners, robes e béns mobles» (1466, 10, 30, AHPB, Miquel Franquesa, Plec de capítols matrimonials 1452/1482). Als capítols matrimonials de Joana, vídua d'Andreu Pujol, bainer, de Barcelona, òrfena de Jaume Muset i de Sibila, de la vila d'Argolado, i de Jaume Ferrer, carnisser, de Barcelona, les «diverses robes, béns mobles e aynes de casa» que constituïren el dot de Joana, havien de ser estimades per dos «corredors de coll» o dues persones més, escollides per ambdues parts (1472, 11, 14, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale duodecimum 1472-IV-14/1473-II-3, s/n).

133. De les 900 lliures dotals promeses per Maria Magdalena, filla de Bernat de Marimon i de Beatriu, de Barcelona, qui havia de maridar amb Joan Font, mercader de Barcelona, 150 lliures s'acordaren en numerari i la resta amb la donació de tres censals morts (1480, 10, 14, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n). De les 1.650 lliures acordades per Joana, filla de Francesc Colomer del Bosch, difunt, de Lleida, i d'Isabel del Bosch, només es comprometeren l'entrega en efectiu 450 lliures. La resta consistí en la donació de censals morts. En aquests capítols, l'especificació dels censals morts donats es desenvolupa del segon al divuitè capítol (1481, 7, 16, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-I-19/1481-VIII-2, s/n).

134. AHPB, Miquel Franquesa, Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.

135. De 40 lliures compromeses pel dot de Constança, filla de Francesc de Porta, assaonador de pells, i de Gabriela, de Barcelona, 20 lliures foren aportades «en forma de mongil, una gonella e un mantell, e una lletxa». La resta provingué d'un ajut del difunt prevere Bernat dez Pujol (1476, 9, 11, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n). Al dot d'Elionor, filla de Pere Gassó i Paula, difunts, de Sant Vicenç de Jonqueres, que es maridaria amb Gaspar Moriscot, de Santa Maria de Corbera, s'hi afegí la «donació de una cota e una gonela, les quals del seu propi li, li promet fer de drap competent e aquelles a ella lucrar, ço és, la una de les dites vestidures a les sposalles e l'altra vestidura a les nesses» (1477, 4, 12, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n).

136. «Ço és, dos parells de lençols nous, un matalaff, un travès, un parell de coxins, dos coffrens de fusta, una flassada cardada e una vànova, dos parells de tovallons, un parell de tovalles, dues gonelles e altres robes de vestir (...) en les quals no són compreses les vestidures cotidianes» (1476, 10, 1, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-

joiés.¹³⁷ D'entre els béns immobles, sovintejaren les peces de terra,¹³⁸ les cases¹³⁹ i les botigues.¹⁴⁰ Quant als drets i rendes, destacaren les donacions de censals morts entre els membres dels estaments més acomodats i, fins i tot, es consignaren algunes donacions de senyories. Com per exemple, la casa «vulgarment apellada de la Serra ab tota la vaxella de gra, de vi, honors e possessions d'aquella, cultes e ermes, masos, masoveries, prats, pastures, boschs, fullas garrigas, munyanyes, aygues, tenedons, térmens pertinents e drets de la dita casa e ab censos, agres, delmes o parts desplets, loïsmes, foriscapis e censos en qualsevol spècie, sien entrades, exidas, emprius, serveis, servituts, reals e personals, hòmens e fembres, axí propiis e de remensa com altres, e ab tots e sengles altres drets e pertinences de la dita casa e a la dita casa e al senyor de aquella pertanyents e pertànyer donats en qualsevol manera e per qualsevol rahons, títols o causes. La qual casa la dita senyora Elionor com hereua universal del magnífich en Johan de Villalba, quòndam, donzell, pare seu». Aquesta fou la donació que féu Elionor a la seva filla Brígida. El seu pare, el cavaller Pere Devenda, li aportà 400 lliures. Malgrat el magnífic dot compromès, el nuvi, Gaspar de Blanes, donzell, fill de Guillem de Blanes, cavaller, domiciliat a Perpinyà, només li prometé l'aportació de 550 lliures.¹⁴¹

8/1476-X-25, s/n). «E més avant dóna a la dita filla sua un lit, ço és, banchs, pots e una màrfega, matalaff e un través e un parell de lansols» (1478, 4, 14, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12 / 1478-VII-28, f. 64r-v). «Primo, una gandalla e dues trenes d'or, unes manegues cosset listades e dues betilles. Ítem, una gonella de vert gay. Ítem, una loba e un manto tot de bruneta. Ítem, una cadeneta d'or. Ítem, un coffre e mig coffre. Ítem, mantell saragossà de drap de bruneta (...) nou. Ítem, un parell de lansols. Ítem, un lit fornit, ço és, banchs e posts e màrfega plena de palles. Un matalaff nou e un travesser de fluxillo e un parell de coxins e un parell de lansols e un parell de flassades entre les dites parts a la quantitat de XXXX lliures, stimats o avaluats entre tots» (1479, 8, 15, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-7/1479-XI-10, s/n).

137. Vegeu a l'annex el capítol número 155.

138. El dot aportat per Salvadora, filla d'Antoni Mateu, mercader, i Agneta, de Barcelona, consistí en 220 lliures i una peça de terra (1467, 1, 26, AHPB, Miquel Franquesa, Quartum manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n). Part del dot d'Eulàlia, filla de Berenguer Garbí, difunt, llenyataire, i de Bartomeua, de Barcelona, fou una peça de terra amb vinya plantada i arbres fruiters (1479, 5, 31, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

139. Vegeu a l'annex el capítol número 37.

140. Vegeu a l'annex el capítol número 31.

141. AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.

Famílies més modestes i realment més productives intentaren rendibilitzar els seus mitjans de producció, fent-ne donació a les seves filles amb l'objectiu d'incorporar la mà d'obra del futur gendre. Així, Bartomeua, filla de Francesc Baschó, moler, de Barcelona, rebria després de l'òbit del seu pare «aquell tayl de moles ab drets e pertinències (...) en lo puig de Montjuich, en la penya de na sa Grau, e en lo tayl, apellat de Carpelles».¹⁴²

Per tant, dins de les estratègies patrimonials de la família baixmedieval, el dot fou una de les claus de volta de les relacions socioeconòmiques materialitzades al mercat matrimonial. L'anàlisi dels agents socioprofessionals emissors i receptors dels dots femenins que participaren en els pactes, estipulats a les capitulacions matrimonials de Miquel Franquesa, ratifiquen el valor estratègic del dot i la diversitat de la clientela que acudí a aquesta notaria.

TAULA 3

Agents socioprofessionals emissors/receptors de dot femení (1458-1482)

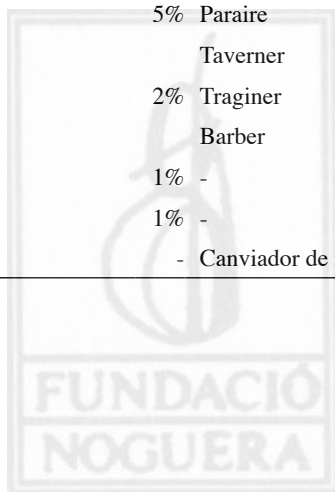
<i>Emissors</i>		<i>Receptors</i>			
<i>Act. econ.</i>	<i>%</i>	<i>Act. econ.</i>	<i>%</i>	<i>Especialitats</i>	<i>%</i>
Lliberta	1 %	-	-	-	-
Acollida	1%	-	-	-	-
				Bracer	3%
Pagès	25%	Pagès	26 %	Pagès	39%
				Hereu mas	58%
-	-	Mariner	2%		
Pescador	1%	-	-	-	-
Llenyataire	1%	-	-	-	-
		Forner	1%	-	-
Carnisser	2%	-	-	-	-
Revenedor	1%	-	-	-	-
Ferrer	1%	Ferrer	2%	-	-

142. «Ítem, és stat concordat entre lo Ffrancesch Bascho, de una part, e lo dit Barthoneu Rovira, de la part altra, que ells abdós tant quant lo dit Ffrancesch viurà fassen llur labor o tallen ensemps en companyia a miges en lo dit tayll.» Els guanys obtinguts s'havien de repartir a mitges i, en cas de discòrdia, podien partir-se el tall (1479, 5, 5, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

Agents socioprofessionals emissors/receptors de dot femení (1458-1482)

<i>Emissors</i>		<i>Receptors</i>			
<i>Act. econ.</i>	<i>%</i>	<i>Act. econ.</i>	<i>%</i>	<i>Especialitats</i>	<i>%</i>
Botiguer	1%	-	-	-	-
	-	-	-	Argenter	8%
	Assaonador de pell	4%	-	Assaonador de pell	8%
	Baster	4%	-	-	-
	Blanquer	8%	-	-	-
	Bosser	4%	-	-	-
	Brocanter	4%	-	-	-
	-	-	-	Boter	8%
	Calafat	4%	-	-	-
	-	-	-	Corder	4%
	-	-	-	Flassader	4%
	-	-	-	Mercer	4%
	19% Moler	4%	24%	Moler	4%
	Pellicer	20%	-	Pellisser	12%
	-	-	-	Rajoler	4%
	Sabater	28%	-	Sabater	6%
	Sastre	9%	-	Sastre	8%
	Tapiner	4%	-	Tapiner	4%
	Teixidor	8%	-	Teixidor	4%
	-	-	-	Vidrier	4%
Mestre		2%	Mestre		3%
Paraire		5%	Paraire		4%
			Taverner		3%
Traginer		2%	Traginer		2%
			Barber		2%
Cirurgia		1%	-		-
Corredor de pell		1%	-		-
-		-	Canviador de moneda		1%

Agents socioprofessionals emissors/receptors de dot femení (1458-1482)

<i>Emissors</i>		<i>Receptors</i>			
<i>Act. econ.</i>	<i>%</i>	<i>Act. econ.</i>	<i>%</i>	<i>Especialitats</i>	<i>%</i>
Mercader	6%	Mercader	8%		
-		- Jurista	1%		
Doctor en lleis	1%	-			
Cavaller	1%	Cavaller	2%		
Donzell	1%	Donzell	3%		
No s'especifica	31%	No s'especifica	18%		

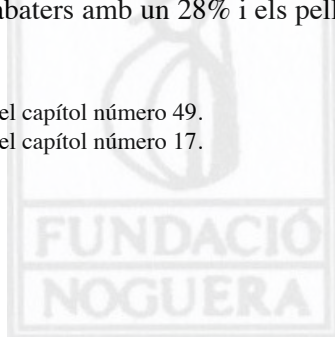
A la taula número 3, a excepció d'una antiga esclava (lliberta)¹⁴³ i d'una noia acollida a casa de Margarida, vídua de Bartomeu de Santjust, cavaller, habitant de Barcelona,¹⁴⁴ de les quals no consta cap tipus de filiació, s'hi especifica les activitats econòmiques desenvolupades tant pels pares de les nívies, difunts o vius, com pels nuvis.

Si s'observa l'esmentada taula, es pot constatar l'existència de tres percentatges força significatius relacionats amb els emissors o donants del dot femení. El percentatge més alt, que ascendeix a un 31%, correspon al sector de la clientela emissora de la qual no s'escripturà cap dada referent a l'activitat econòmica desenvolupada, si bé una minoria d'aquesta clientela aportà els dots més quantiosos. És força plausible que dins d'aquest grup hi hagués un nombre important de pagesos, ja que l'exercici d'aquesta activitat econòmica no s'acostumava a escripturar. Dins d'aquest percentatge també s'ha comptabilitzat una minoria d'emissors de dot molt ben situats tant econòmicament com socialment. Aquests emissors formaven part de l'elit del patriciat barceloní i gran part de la seva fortuna es basava en la percepció de diferents tipus de rendes, provinents de la possessió del domini útil de terres i immobles, així com de la percepció de pensions de censals morts.

Amb el percentatge d'un 25% es reflecteix la importància de la pagesia a les zones estudiades i les migracions de cabalers de l'entorn rural vers la ciutat comtal. Finalment, amb el percentatge d'un 19% es visualitza la presència de menestrals, majoritàriament barcelonins. D'entre aquesta menestralia, destaquen els sabaters amb un 28% i els pellissers amb un 20%. En

143. Vegeu a l'annex el capítol número 49.

144. Vegeu a l'annex el capítol número 17.

relació amb la resta de professions, els percentatges són realment poc importants i tant sols cal destacar els mercaders amb un 6% i els paraires amb un 5%.

Quant als receptors de dots femenins, en primer terme destaca amb el percentatge d'un 26% la pagesia, la qual apareix classificada en tres categories: bracers, pagesos i hereus.¹⁴⁵ En segon lloc, amb un 24%, la menestralia i, en darrer lloc, amb un 18%, la clientela de la qual no consta cap activitat econòmica.¹⁴⁶

Si bé el compromís de satisfer el dot femení acordat a les capitulacions matrimonials recaigué en els progenitors de les núvies i en els seus fiadors, que hagueren d'acceptar conjuntament amb la família del nuvi l'obligació de recompensar econòmicament l'altra part contractual si no se celebrava l'enllaç nupcial, la incidència de la mortalitat desplaçà aquesta responsabilitat a d'altres familiars.¹⁴⁷ D'entre aquests, es documenta germans,¹⁴⁸ cosins,¹⁴⁹ oncles,¹⁵⁰ avis¹⁵¹ i tutors de menors d'edat.¹⁵²

145. Precisament els hereus dels masos de la rodalia barcelonina foren els que protagonitzaren el major nombre de contractes a la notaria de Miquel Franquesa, ja que el seu percentatge arriba a un 58%.

146. A l'hinterland barceloní i amb el percentatge d'un 12%, els pellissers foren els menestrals més nombrosos i els mercaders figuren amb un percentatge d'un 8%.

147. L'import d'aquestes penes fou molt elevat, ja que tot sovint superà les tres quartes parts del dot i, fins i tot, s'equiparà o superà la quantia d'aquell. Per il·lustrar-ho, vegeu el següent exemple: «Ítem, lo dit Pere Portes e la dita na Joana, de la part altra, sots pena o arres de XXV lliures de Barchinona, adquisidores per les dues parts, la part obedient e per la restant terça part al official real qui de açò faria (...) Convenen e en bona fe prometen la una part e endesemps que celebraran entre ells matrimoni, ço és, per paraules de present, aptes e suficients a contractar martimoni d'ací a diumenge primer vinent. E ab benedicció eclesiàstica (...) per tot lo mes de fabrer primer vinent.» Precisament, l'import del dot de Joana també ascendia a 25 lliures (1476, 1, 21, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n).

148. La dotació de Caterina amb 40 lliures fou possible mercès a les aportacions dels seus germans i de la deixa testamentària d'un cosí germà. Capitulacions matrimonials de Pere Boter, de Premià, fill i hereu del difunt Bartomeu Boter, i de Bartomeua, i de Caterina, òrfena de Jofre Rossell, sastre, i Antònia, de Granollers (1477, 3, 22, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale decimum octavum 1476-XI-25/1477-VI-6, s/n).

149. De 30 lliures del dot de Joana, 25 lliures les satisféu Arnau Ferrer, cosí germà seu. La resta foren abonades per Antoni Antic, de Reixac, de qui no consta cap tipus de parentiu. Capítols matrimonials de Francí Gasnar, de Sant Sadurní de Montornés, fill de Bernat Gasnar, difunt, de l'esmentada localitat, i de Margarida, ara muller de Bartomeu Carransa, de Santa Maria de Martorelles, i Joana, filla de Pere Vigell, difunt, i de Bartomeua, de Sant Pere de Reixac (1481, 1, 19, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-I-19/1481-VIII-2, s/n).

Els imports dels dots aportats per les famílies de les cabaleres oscil·laren entre les 12 lliures i 4 sous i les 33.500 lliures.¹⁵³ La mitjana dels dots aportats a tots els capítols analitzats ascendeix a 401 lliures. Es tracta d'un import molt elevat, que no correspongué als imports més usuals, ja que les aportacions d'una minoria força ben situada augmenten notòriament el valor d'aquesta mitjana.

Amb l'objectiu d'intentar copsar millor la «realitat», s'ha optat per presentar a la taula número 4, per una banda, les aportacions de dot que afectaren la ciutat comtal, sense diferenciar els seus habitants per la possessió o no de la carta de ciutadania i, per l'altra, les que s'adreçaren en l'entorn rural. A més a més, s'ha calculat els percentatges del nombre de casos de cada import consignat, la presentació de la suma dels percentatges més significatius, així com l'índex de desviació de la mitjana general (Ig), relacionat amb la totalitat dels imports de dots d'aquestes capitulacions, i l'índex de desviació de la mitjana específica dels dots barcelonins i dels de les altres localitats (Ie).¹⁵⁴

150. Pere Roges dotà amb 55 lliures Joana, «la qual se és nodrida en casa sua». Capítols matrimonials de Joan Parés, teixidor de draps de llana, habitant de Barcelona, fill de Guillem Parés, teixidor de draps de llana, i de Richsen, de Perpinyà, i de Joana, òrfena de Ramon Cordella, bossier de Barcelona, i Elionor, i neboda de Pere Roges, draper de Barcelona (1468, 7, 13, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale sextum 1468-V-20/1460-I-5, s/n).

151. Als capítols matrimonials de Bernat Miquel Cisa, de Premià, fill de Bonanat Gil, àlies Cisa, de Tiana, i de Rafaela, de Sant Pere de Premià, i Eulàlia, filla del difunt Bartomeu Botey i Eulàlia, de Premià, els avis paterns de Sant Vicenç de Sarrià doten Eulàlia (1467, 7, 24, AHPB, Miquel Franquesa, Quartum manuale 1466-XII-23/ 1467-X-6, s/n).

152. Simó Canyet, ciutadà de Barcelona, habitant de Santa Magdalena d'Espugues, i Pere Company, oncle, de la parròquia de Santa Maria de Vallvidrera, tutors dels fills de Bernat Canyet, es comprometen a satisfer 20 lliures (8 lliures dels béns de la tutela i 12 lliures aportades per Simó Canyet, germà de Violant). Capítols matrimonials de Jaume Carbonell, orfe de Pasqual Carbonell, de Sant Just Desvern, i de Violant, òrfena de Bernat Canyet i de Maria, de l'esmentada parròquia (1477, 8, 13, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n).

153. Vegeu a l'annex els capítols números 41 i 78.

154. La suma dels percentatges de la ciutat comtal i de les zones no barcelonines consignats no contemplem aquells capítols en què no es facilità informació de la quantia aportada de dot.

TAULA 4

Valors dels dots aportats als capítols matrimonials de Miquel Franquesa								
	<i>Barcelona</i>	<i>Ie</i>	<i>Ig</i>	<i>Imports dels</i>	<i>Ig</i>	<i>Ie</i>	<i>Fora Barcelona</i>	
<i>%</i>	<i>Percentatges</i>			<i>dots femenins</i>			<i>Percentatges</i>	<i>%</i>
	<i>(%)</i>			<i>(en lliures)</i>			<i>(%)</i>	
	1,3	7	3	12	-	-	-	
	2,7	8	4	15 / 18	4	3	4,2	
	3,9	11	5	20	5	4	2,8	
	2,6	14	6	25	6	4	7	
43%	11,7	16	7	27 / 30	7	5	11,2	53,2%
	1,3	21	9	35 / 38	9	7	5,6	
	9,1	22	10	40	10	7	11,2	
	5,2	24	11	45	11	8	4,2	
	5,2	27	12	50	12	9	7	
	3,9	30	14	55	14	10	2,8	
	5,2	33	15	60	15	11	7	
	1,3	38	17	70	17	12	4,2	
28,6%	2,6	41	19	75	-	-	-	25,2%
	3,9	43	20	80	20	14	7	
	3,9	49	22	90	-	-	-	
	7,8	54	25	100	25	18	4,2	78,4 %
	1,3	65	30	120	30	21	1,4	
	1,3	84	38	155	-	-	-	
	1,3	88	40	162	-	-	-	
	3,9	109	50	200	-	-	-	
	3,9	119	55	220	-	-	-	
	1,3	152	70	279	-	-	-	
	1,3	163	75	300	-	-	-	
	-	-	-	575	143	101	1,4	
24,7%	1,3	272	150	500	-	-	-	5,9%
	1,3	461	212	849	-	-	-	
	1,3	489	224	900	-	-	-	
	1,3	571	261	1.050	-	-	-	

Valors dels dots aportats als capítols matrimonials de Miquel Franquesa

	<i>Barcelona</i>	<i>Ie</i>	<i>Ig</i>	<i>Imports dels</i>	<i>Ig</i>	<i>Ie</i>	<i>Fora Barcelona</i>	
<i>%</i>	<i>Percentatges</i>			<i>dots femenins</i>			<i>Percentatges</i>	<i>%</i>
	<i>(%)</i>			<i>(en lliures)</i>			<i>(%)</i>	
	1,3	598	274	1.100	274	193	1,4	
	1,3	707	324	1.300	-	-	-	
	1,3	802	367	1.475	-	-	-	
	1,3	897	411	1.650	-	-	-	
	-	-	-	2.000	498	351	1,4	
	-	-	-	33.500	8.354	5.888	1,4	

Ig: índex de desviació de la mitjana general.

Ie: índex de desviació de la mitjana específica.

Els resultats d'aquestes variables exposades a l'esmentada taula número 4 demostren que els dots pactats entre els habitants de la ciutat comtal obtenen una mitjana de 184 lliures, mentre que els acordats a les zones rurals estudiades és de 569 lliures. Ara bé, com es constatarà més endavant, aquests imports tampoc no reflecteixen la realitat. Una mostra d'això l'ofereix la comparació de les dades obtingudes a l'índex de desviació de la mitjana general (Ig) amb les de l'índex de desviació de la mitjana específica (Ie) de la ciutat comtal amb les altres localitats. Aquests resultats indiquen una revalorització dels imports aportats a la ciutat enfront d'una devaluació de les sumes de les zones rurals, ja que l'índex de desviació de la mitjana específica (Ie) augmenta a la ciutat comtal i disminueix a les localitats del seu entorn rural.

Els imports més modestos, que oscil·laren entre les 15 i les 18 lliures, mostren alguns membres del poble menut de Barcelona,¹⁵⁵ dins del qual pogué inserir-se una esclava alliberada pel seu difunt amo,¹⁵⁶ i els clients menys acabats de les ruralies.¹⁵⁷ Els imports més quantiosos, que suposaren la satisfacció de dots d'entre 2.000 i 33.500 lliures, reflecteixen les relacions econòmiques i socials sorgides entre membres de l'estament nobi-

155. Vegeu a l'annex el capítol número 97.

156. Vegeu a l'annex el capítol número 49.

157. Vegeu a l'annex els capítols números 94 i 104.

liari rural¹⁵⁸ i les d'alguns membres d'aquest estament amb el patriciat urbà barceloní.¹⁵⁹ Entre els imports més modestos i els més quantiosos, se situa un conjunt de sumes de dots. Així, per a Barcelona, els imports entre 12 lliures i 50 sous foren els compromesos per un 43% de la població d'aquesta ciutat,¹⁶⁰ els imports d'entre 55 i 100 lliures per un 28,6%¹⁶¹ i els d'entre 120 i 1.650 lliures per un 24,7%.¹⁶² Per tant, els imports de dots menys quantiosos a la ciutat comtal foren els acordats pel percentatge de població més important.

Pel que fa a les zones de l'hinterland barceloní, s'observa unes diferències més acusades que a la ciutat comtal, ja que els imports més modestos representen el percentatge d'un 53,2%,¹⁶³ els intermedis d'un 25,2% i els més elevats només d'un 5,9%.¹⁶⁴ Atès que els hereus dels masos més apre-

158. Als capítols matrimonials de Jaume Macià de Corbera, cavaller, senyor del castell de Desfar, fill de Riambau de Corbera, senyor de l'esmentat castell, difunt, i Beatriu, i d'Elionor, filla de Francesc Joan de Santa Coloma, donzell, habitant de Sant Celoni, i Eufrosina, es pactà la satisfacció de 2.000 lliures (1481, 2, 11, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-I-19/1481-VIII-2, s/n).

159. Als capítols matrimonials de Francí Miquel, de Massanet, fill del difunt Francí Miquel, cavaller de Massanet, i de Francesca, i de Serena Joana, filla de Guillem Colom, de Barcelona, i de Caterina, difunts, de Barcelona, s'acordà l'aportació d'un dot de 33.500 lliures (1477, 2, 1, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n).

160. Dins d'aquest grup, trobem els diferents oficials de la menestralia barcelonina, així com d'altres activitats econòmiques essencials per a la vida de la ciutat, com són els forns, l'elaboració de moles i la ferreria.

161. En general, a mesura que va elevant-se la quantia del dot aportat, es va veient el pas de la menestralia a d'altres activitats econòmiques més ben considerades com la de cirurgia, sastre, paraire, argenter i jurista.

162. Fins als imports de 300 lliures predominen els mercaders i a partir d'aquesta quantitat els grans mercaders i rendistes.

163. En aquests grups, s'ha d'incloure la pagesia, des de la més humil fins a la més ben situada, així com els menestrals, la majoria d'ells nouvinguts. Capítols matrimonials de Mateu Cerdà, boter, de Sant Feliu de Llobregat, fill de Joan Cerdà, fuster, i de Francina, difunts, de Vic, i Clara, filla de Pere Solanes i Eulàlia, difunta, de Sant Genís dels Agudells (1475, 10, 24, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n). Capítols matrimonials de Bartomeu Sabater, vidrier, habitant al forn de vidre de Sant Cugat del Vallès, fill de Bartomeu Sabater i de Maria, de Vallbona del terme del castell de Cabrera, situat a la vegueria de Vilafranca del Penedès, i Isabel, filla d'Antoni Mercet i d'Isabel, de Sant Cugat del Vallès (1478, 3, 8 AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 56r-57r).

164. Vegeu a l'annex el capítol número 85.

ciats no superaren les 120 lliures de dot, que els dots superiors a aquesta xifra se situaren en les 575 lliures i que aquestes aportacions dotals pertanyien a la noblesa, és més lògic i coherent reduir el nombre de percentatges per a aquesta zona rural. D'aquesta manera, les dades mostren com la pagesia i la menestralia dels entorns rurals barcelonins amb un percentatge d'un 78,4% fou la població més assídua a la notaria de Franquesa i, per tant, com en el cas de Barcelona, els estaments menys importants socialment i econòmicament foren els clients més fidels. D'altra banda, la polarització social i econòmica constatada en aquest entorn explica la devaluació dels índexs esmentats als fulls precedents.

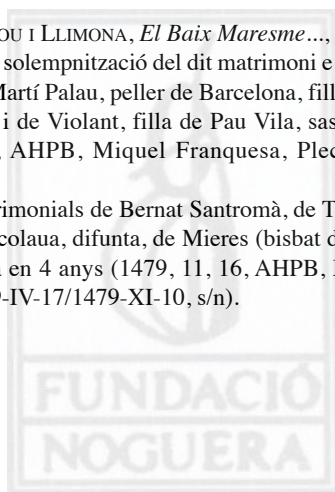
A diferència d'altres estudis realitzats per a les zones rurals, els resultats dels quals indiquen que les satisfaccions de la majoria dels dots acordats als capítols matrimonials oscil·laren en terminis de 7 a 12 anys,¹⁶⁵ als capítols elaborats per la notaria de Miquel Franquesa hi predominà la satisfacció del dot entre 8 i 15 dies abans de la celebració nupcial «*in facie ecclesie*».¹⁶⁶ Només una minoria d'aquests acords fraccionaren el pagament del dot a terminis, el període dels quals no superà els 4 anys.¹⁶⁷

En un principi, una lectura superficial d'aquestes dades podria indicar que la majoria de les famílies implicades en els acords analitzats tenien una capacitat econòmica més que suficient per assumir els pagaments dels dots de les seves filles cabaleres. Certament aquesta visió no és creïble. Els resultats obtinguts en d'altres anàlisis d'aquests capítols han demostrat que la major part de la clientela de Miquel Franquesa fou pagesa i menestral, i s'ha constatat que l'accés de les cabaleres més humils al mercat matrimonial fou possible mercès a la solidaritat de la seva parentela i als ajuts satisfets per eclesiàstics. Per tant, és més lògic pensar que dins d'un context de crisi generalitzada, on també es patiren

165. Montserrat RICHOU I LLIMONA, *El Baix Maresme...*, p. 288-289.

166. «X dies ans de la solemnitització del dit matrimoni e fahedora en fas de església». Capítols matrimonials de Martí Palau, peller de Barcelona, fill de Joan Palau, difunt, sastre de Barcelona, i d'Elionor, i de Violant, filla de Pau Vila, sastre, i de Blanca, difunta, de Barcelona (1466, 10, 30, AHPB, Miquel Franquesa, Plec de capítols matrimonials 1452/1482).

167. Als capítols matrimonials de Bernat Santromà, de Tiana, i de Margarida, filla de Pere Martí Salanga i de Nicolaua, difunta, de Mieres (bisbat de Girona), s'acordà el pagament del dot de Margarida en 4 anys (1479, 11, 16, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

crisis frumentàries,¹⁶⁸ augmentà la pressió social per obtenir, al més aviat possible, la satisfacció de l'import d'un dot en «pecúnia comptant», que acostumava a superar amb escreix les inversions realitzades en d'altres mercats.¹⁶⁹

168. Segons Antoni Riera i Josep Fernández i i Trabal, «La crisi accelerà el procés de monetització de l'economia pagesa i accentuà la dependència del crèdit, convertit en el principal dels mecanismes d'avançament de capitals urbans al camp i de transferència d'una bona part de la renda agrària a la ciutat» (Antoni RIERA i MELIS i Josep FERNÁNDEZ i TRABAL, «La crisi econòmica...», p. 170). Pel que fa a la provisió de blat de la ciutat de Barcelona, Santiago Sobrequés i Jaume Sobrequés recolliren documentació que demostra que el juny de l'any 1462 a Lleida les tropes reials destruïren molins i collites de cereals i que, el setembre del mateix any, els consellers barcelonins autoritzaren a tots els barcelonins la cuita de pa, trencant els privilegis gremials (Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL i Jaume SOBREQÜÉS i CALLICÓ, *La guerra civil catalana del segle XV. I/ Causes i desenvolupament de la crisi*, Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 385-386. A parer de Mario del Treppo, durant el període 1430-1455, els preus del blat a Barcelona es mantingueren a un nivell constant, al voltant dels 12 sous. A partir de la guerra civil, s'obrí un període de sensibles oscil·lacions en el preu del gra en què destacà l'any 1474, quan el preu de la quartera de forment assolí els 60 sous (M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa*, Barcelona: Curial, 1976, p. 320-321). Per a l'època de la postguerra, concretament per al període de 1472-1479, Manuel J. Peláez observà que un dels grans problemes per al municipi barceloní fou l'abastament frumentari. Per això, de la mateixa manera que havien fet monarques anteriors, el 13 de gener de 1473, Joan II establí per a tot el Principat un preu unificat per a cada un dels cereals. Les bones collites dels anys 1476-1477 aconseguiren satisfer la demanda cerealística del Principat i, fins i tot, se n'exportà a València. Malgrat això, la política reial continuà prohibint durant el període 1476-1478 la concessió de permisos a autoritats reials i eclesiàstiques de sortida de blats de Catalunya. En aquest període, Barcelona continuà important blat sicilià i d'altres indrets, encarregant-lo a comerciants (Manuel J. PELÁEZ, *Catalunya després de la Guerra Civil del segle XV*, Barcelona: Curial, 1981, p. 147, 149 i 150). La meitat de les compravendes a carta de gràcia realitzades a la zona del Baix Maresme es realitzaren durant la guerra civil i els anys posteriors. En aquesta documentació s'observà la impossibilitat d'obtenir blat, el consegüent augment dels cereals i la persistent violència i inseguretat que es visqué en aquells moments: «*ad efectum e cum causa guerre et maxime caristie bladorum que nunc est in partibus simus carentes pecuniis et bonis mobilibus*» (1473, 4, 16, Arxiu Parroquial de Sant Genís de Vilassar, Diversorum 30); «*(...) et cum causa guerre que per ibidem fuit sit que pluri magna carestia bladorum*» (1474, 1, Arxiu Parroquial de Sant Genís de Vilassar, Diversorum 35, Montserrat RICHOU i LLIMONA, *El Baix Maresme...*, p. 101-102, nota 180).

169. Per exemple, al Baix Maresme, els ingressos generats pel mercat de la terra gairebé mai no superaren els imports dels dots més usuals. Per tant, el numerari adreçat pels pagesos a col·locar les seves filles cabaleres sempre fou molt superior a les inversions adreçades a l'adquisició de noves terres (Montserrat RICHOU i LLIMONA, *El Baix Maresme...*, p. 286).

Aquesta circumstància agreujà la situació econòmica de moltes famílies que hagueren de desprendre's de peces de terra o endeutar-se amb la venda de pensions de censal mort. El 10 de gener de 1464, en plena guerra civil, Antoni Arnó, de Cabrera, vengué dues feixes de terra per «*habere necessariam peccuniam quantitatem subscripta pro solvendo dote Clare, filie mee, sponseque Joannis Michaelis Feu*». ¹⁷⁰ El 4 d'octubre del mateix any, Antoni Riera, de Sant Genís de Vilassar, en nom propi i del seu fill Marc, vengué a Bartomeu Agell 15 sous de pensió de censal mort a canvi de 200 lliures, «*pro ex solvenda dote Bartholomeue, filia mei, sponseque pro verba de presenti Jacobi Jacme*», de Sant Feliu de Cabrera. ¹⁷¹

Una de les aspiracions de les famílies que comptaven amb filles cabaleres solteres fou la consecució d'enllaços amb hereus, urbans o rurals. Pel que es refereix als darrers, tot sovint la historiografia presenta models explicatius encapçalats per joves que tot just han estat instituïts com a hereus d'un mas en un dels primers acords matrimonials. ¹⁷² En realitat, a la baixa edat mitjana, la situació fou més diversa i complexa, a conseqüència de la gran mortalitat existent. ¹⁷³ Per tant, al mercat matrimonial, dins l'oferta d'hereus també s'hi ha d'incloure vidus de diferents edats ¹⁷⁴ i menors. ¹⁷⁵ Tot sovint, la preservació de l'existència del futur hereu, encara nen, origi-

170. AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 12v.

171. AHPB, Miquel Franquesa, Primum manuale omnium instrumentorum 1456-X-2/1462-XI-3, s/n.

172. Constança, vídua de Francesc Nadal, «dona poderosa e usufructuària» del mas Nadal, de Badalona, instituï hereu universal el seu fill Jeroni, el qual testà l'any 1466. Per aquestes darreres voluntats, el seu fill Jeroni passà a ser l'hereu del mas. Als seus capítols matrimonials de 1477, la seva àvia Constança aprovà la cohabitació al mas amb una nova parella (AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n).

173. Dels vint-i-quatre casos relacionats amb hereus localitzats, set nuvis ja eren hereus (29%) i, per tant, se suposa que la majoria eren vidus. La majoria de la resta de nuvis eren solters (71%). D'entre aquests darrers: sis havien estat instituïts hereus pels seus pares hereus (35,2%), quatre per les seves mares pubilles (23,5%), un per la seva mare, vídua d'hereu amb dret d'usdefruit (0,5%), un per un oncle hereu (0,5%), un per una tia pubilla (0,5%). A banda d'això, també els acords matrimonials reflecteixen l'acord de dos matrimonis creuats entre cabalers per assegurar l'existència del futur hereu (1,1%).

174. Per exemple, l'hereu del mas Goday, del Prat de Santa Eulàlia de Provençana, rebé la confirmació de la donació, efectuada anteriorment quan es mullerà amb Eulàlia, filla de Jaume Codina, de Sant Boi de Llobregat. Capítols matrimonials de Guillem Goday, fill d'Arnau Goday i de Joana, difunta, del Prat de Santa Eulàlia de Provençana, i Eulàlia, filla de Pere Magraner i d'Eulàlia, difunta, de l'esmentada parròquia (1478, 7, 18, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 95v-96v).

nà enllaços nupcials entre cabaleres, vídues d'hereus amb dret d'usdefruit i cabalers vidus amb descendència. Com és evident, aquests enllaços es realitzaren amb l'aprovació dels tutors i dels parents més propers.¹⁷⁶

Als capítols analitzats, els dots aportats per les núvies cabaleres als masos localitzats de l'hinterland barceloní oscil·laren entre les 25¹⁷⁷ i les 100 lliures,¹⁷⁸ la qual cosa suposa una mitjana de dot d'un es 29 lliures.¹⁷⁹

175. El 28 de desembre de 1468, Pau Cirera, instituït hereu del mas Cirera als seus capítols matrimonials, en un dels acords renuncia al benifet de menor (AHPB, Miquel Franquesa, Manuale sextum 1468-V-20/1469-V-5, s/n).

176. «Primerament, és concordat entre lo dit Jacme Rosselló, de una part, e la dita Johanna e Anthoni Mascord, de la parròchia de Santa Coloma de Gramanet, e Jacme Vilar, notari, ciutadà de Barcelona, tudors testamentaris d'en Anthoni, Steve e Eulàlia, pubills, fills del dit Gaspar Ysern e Johana, muller sua, de la part altra, entrevist e devall consentit los parents dels dit pubills a ells més acostats, tant en línia paternal com maternal, que per causa del matrimoni Déu volent se spera seguir entre lo dit Anthoni, pubill, fill maior, e hereu del dit Gaspar Ysern, e na Brígida, filla del dit Jacme Rosselló, e de la dona na Eufresina, quòndam, primera muller sua, ell dit Jacme Rosselló vingue e intre matrimonialment ab la dita Johana en lo dit mas e heretat (...) lo qual mas e heretat vuy en dia la dita Johana per son dot, espoli e d'altres drets seus, o encara com a dona poderosa e usufructuària laxada per lo dit son marit en son darrer testament té e posseix. E que los dits marit e muller tingan e posseeschan lo dit mas e heretat fins tant lo dit Anthoni, hereu demunt dit, sia en edat de contractar matrimoni» (1479, 6, 26, capítols matrimonials de Jaume Rosselló, orfe de Joan Rosselló i de Maria, de Sant Martí de Teià, i Joana, vídua de Gaspar Isern, hereu del mas Isern, de Santa Maria de Cornellà, òrfena de Joan Vilar, carnisser, i de Joana. També capítols prematrimonials entre fills d'ambdós (AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

177. Als capítols matrimonials d'Andreu Goday, de l'Hospitalet de Santa Eulàlia de Provençana, fill de Galceran Goday, difunt, i de Joana, de les esmentades vila i parròquia, i Joana, filla de Jaume Roca, de la Pobra del terme del castell de Claramunt, el dot aportat fou de 25 lliures (1475, 10, 8, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n). Als capítols de Pere Pujol, fill de Bernat Pujol i de Rafaela, de Sant Cebrià de Tiana, i Joana, filla de Sebastià Garriga, difunt, i de Joana, de Sant Feliu d'Alella, l'aportació dotal fou de 30 lliures (1481, 9, 29, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-VIII-9/1482-II-20, s/n).

178. Capítols matrimonials de Bernat Portell, fill de Salvador Portell, de la parròquia de Santa Maria de la vila de Mataró, i Francina, i Eufrasina, filla d'Esteve Marquès i de Margarida, de l'esmentada parròquia (1481, 8, 19, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-VIII-9/1482-II-20, s/n).

179. Aquesta mitjana de dot concorda amb les dades obtingudes per al Baix Maresme, on s'observava una minva de l'aportació dotal en el pas del segle XIV al XV, així com l'augment dels imports d'una minoria. Mentre que els dots predominants del segle XIV foren els de 40 a 60 lliures, durant la següent centúria es constata com a dots més acostumats els de 10 a 30 lliures i els de 50 (Montserrat RICHOU I LLIMONA, *El Baix Maresme...*).

En l'observació cronològica de les quantitats satisfetes en dot no s'aprecia diferències d'importts que puguin relacionar-se amb la guerra civil. En canvi, sí que es constata en algunes donacions *inter vivos* una retenció de l'administració del mas pels seus antics hereus i pubilles, que superarà l'usdefruit.¹⁸⁰ Per tant, alguns progenitors foren reticents a deixar les regnes del mas als seus legítims hereus, perquè molt probablement els veieren incapaçs de fer front a la crisi. Els problemes del camp català d'aquest període¹⁸¹ també es reflecteixen en el fet que molt pocs capítols esmentaren la dependència del mas.¹⁸²

D'altres factors també influïren en gran mesura en l'import dels dots aportats als hereus dels masos. Entre aquestes variables, pot esmentar-se la importància del mas, el seu estat i la situació del seu hereu.¹⁸³ N'és un exemple el següent cas.

180. «E que tots los fruïts e guanyts vinguen en mans del dit Salvador Portell, mentre que viurà, e après sa mort, en mans e poder de la dita madona Ffrancina, muller sua (...) los quals marit e muller, ço és, la hu après l'altre de tota llur vida natural, segons és dit, hagen e tinguen lo domini e administració de les dites coses donades. Seguida emperò la mort dels abdós, tot sia aplicat e consolidat a la propietat del dit Bernat, fill seu.» Capítols matrimonials de Bernat Portell, fill de Salvador Portell i Francina, de la parròquia de Santa Maria de la vila de Mataró, i Eufrasina, filla d'Esteve Marquès i de Margarida, de l'esmentada parròquia (1481, 8, 19, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-VIII-9/1482-II-20, s/n).

181. Antoni RIERA I MELIS i Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «La crisi econòmica...», p. 119-179. Jaume VICENS VIVES, *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona: Editorial Vicens Vives, 1978. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona: Curial/Edicions 62, 1981.

182. De fet, l'única dependència esmentada als capítols apareix a la donació del «mas o casa apellat Torrabadal», situat a la sagrera de la parròquia de Santa Maria de Badalona, sota domini i alou de la torre de Sant Climent de Badalona (1473, 4, 10, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n). Aquesta circumstància no significa que la resta de masos localitzats en aquests capítols fossin de pagesia aloera, car en els pactes d'alguns d'aquests capítols matrimonials s'esmentà l'obligació del pagament de censos.

183. Tot sovint s'ignora una qüestió tan important com l'estat dels masos en un cert moment. Per exemple, en d'altres ocasions, quan s'ha reflexionat sobre l'aglevament de masos, s'ha insistit en la necessitat de conèixer la situació del mas, puix «no representava el mateix la incorporació d'un nou mas deshabitat i amb unes dependències habitables i conservades que aplevar-ne un de rònc o un de derruït. Tampoc podia equiparar-se l'adquisició d'un mas amb totes les seves tinences amb la d'un altre del qual ja s'havien alienat part d'aquelles. També es diferenciava la incorporació d'un mas amb tinences ermes i la d'un mas productiu» (Montserrat RICHOU I L LIMONA, «La família i el mas en les estratègies patrimonials al Vilassar Baix Medieval», *Butlletí de la Societat d'Estudis Històrics* (Barcelona), XX (2009), p. 245-261).

L'any 1476, als capítols matrimonials de Bartomeu Massaguer dels Bassons, hereu del mas Massaguer, de Sant Cebrià de Valldoreix, i Joana, filla de Joan Mataró i Agneta, habitants de Sant Esteve de Vilanova,¹⁸⁴ Bartomeu acceptà, entre d'altres coses, que tota la família de la núvia visqués indefinidament al seu mas,¹⁸⁵ que el matrimoni no es realitzés fins que haguessin passat dos anys, que el seu sogre en detingués la senyoria durant vuit anys,¹⁸⁶ que Antígona, germana de Joana, fos col·locada amb una aportació dotal de Massaguer¹⁸⁷ i que aquest darrer es responsabilitzés del pagament dels censos ordinaris i extraordinaris.¹⁸⁸ Només la malaltia, l'edat i la manca de recursos humans pogueren originar l'acceptació d'aquestes condicions.¹⁸⁹

En d'altres ocasions, la manca d'hereu facilità l'accés a aquest estatus d'altres fills cabalers,¹⁹⁰ de nebots d'oncles eixorcs i de néts.¹⁹¹ En canvi, en

184. AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n.

185. «Ítem, és concordat entre lo Bartheu Massaguer, de una part, e lo dit Johan Matero, de la part altra, que lo dit Johan Materó, de present ab la dita muller e la dita Johana e encara ab na Antígona, filles sues, se vinga en la casa del dit Bartheu Massaguer.»

186. «(...) e la dita casa, terres, honors e posesions de aquella tinga e possaescha per spay de huit anys del dia que en la dita casa serà vengut (...) E passats e complits los dits huyt anys, de lli avant lo domini e senyoria de la dita casa o herència sia del dit Bartheu Massaguer, lo qual hage a tenir lo dit Johan Materó e sa muller e la dita Antiga, filla llur, en la dita casa. E provehir e alimentar aquells en totes coses necessàries.»

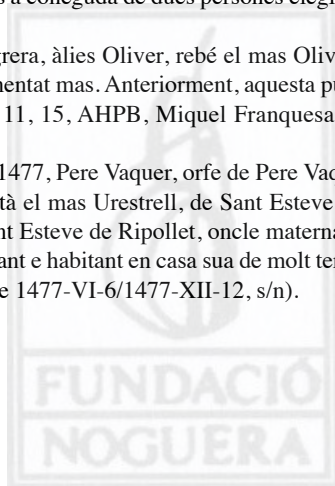
187. Si al cap d'aquests vuit anys Antígona no s'havia maridat, Massaguer li «hage a donar en ajuda de son maridar, ço és, per dues persones elegidores una per cascuna part». A banda d'això, a aquesta noia se li havia de satisfer la soldada dels vuits anys.

188. Segons els acords, els censos ordinaris ascendien a 7 o 8 florins.

189. Una altra de les condicions també fou la següent: «E que lo dit Johan Materó hage a sembrar en les terres del dit mas dues quarteres de llavor seva propi del dit Bartheu Massaguer e de aquell puxa fer a ses voluntats. E que lo dit Johan Materó prenga ab inventari tots los béns del dit mas. E aquells a la fi del dit temps hage restituir al dit son gendre, esdevenidor, retenguts vers ell tots los milloraments que fets haurà en la dita heretat, los quals li hagen ésser satisfets a coneguda de dues persones elegidores fer cascuna de les dues parts.»

190. Així, Vicenç Sagrera, àlies Oliver, rebé el mas Oliver d'Allella, de Francesca, la seva mare, pubilla, de l'esmentat mas. Anteriorment, aquesta pubilla havia heretat un germà de Vicenç, en Pere (1477, 11, 15, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n).

191. El 4 de juliol de 1477, Pere Vaquer, orfe de Pere Vaquer i de Joana, de Sant Cristòfol de Lliçà de Vall, heretà el mas Urestrell, de Sant Esteve de Ripollet, com a hereu de Pere Antic Urestrell, de Sant Esteve de Ripollet, oncle maternal, «qui a ell à servit e ajudat en sos negocis e conreus, stant e habitant en casa sua de molt temps (...)» (1477, 7, 4, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n).

alguns masos també convisqueren famílies extenses formades per membres de diferents generacions i, fins i tot, oncles concos.¹⁹²

Com és evident, a ciutat també existí la figura de l'hereu. Malauradament, la documentació consultada no aporta gaire dades sobre institucions d'hereus urbans. A més a més, com que alguns d'aquests hereus eren vidus, si no comptaven amb descendència o aquesta no es documentava, es pot fàcilment caure en l'error de confondre'ls amb cabalers.¹⁹³

Aquestes donacions *inter vivos* presenten la mateixa estructura i els mateixos objectius que les institucions d'hereus rurals i acostumaren a escripturar-se en el primer acord dels capítols. En primer lloc, es feia esment dels béns donats. A continuació, s'especificava les condicions i reserves en profit del donador o donadors i, finalment, s'explicava la resolució que es prendria en cas de discòrdia que impossibilités la convivència en una mateixa llar.

La composició dels béns donats a l'hereu depengué de l'activitat econòmica desenvolupada per la família de l'hereu i de la seva posició social. Com que la menestralia fou una de les clientele més assídues d'aquesta notaria es compta amb donacions d'immobles a Barcelona, en alguns dels quals es desenvolupaven diferents tipus d'oficis,¹⁹⁴ així com de cases situades en d'altres localitats que facilitaven la mobilitat i la residència en d'altres

192. Davant la donació del mas Puig, de Cabrera, realitzada per Antònia, vídua del difunt Salvador i usufructuària del mas, a favor del seu fill Bartomeu Puig, els seus avis Llorenç Puig i Francesca també consentiren la cohabitació al mas amb la nova parella. Al desè acord d'aquests capítols, Pere Puig, oncle de Bartomeu Puig, que vivia al mas, li féu definició dels seus drets sobre les llegendes maternals i paternals dels seus pares, els avis de Bartomeu, de les quals retenia les «lexes si los dits pare e mare seus a ell ne volian fer ab llurs testaments o en altra manera» (1479, 7, 25, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

193. «*Item, in alio instrumento predictus Anthonius Niubo promisset dicte domine Eulalie, future uxori sue, quod Paulus nunch impuber, filius comunis sibi et domine Eulalie, quondam uxori sue, postquam pervenerit ad etatem pubertatis (...)*» Capítols matrimonials d'Antoni Niubó, mercader, de Barcelona, orfe de Joan Niubó, pagès, i de Joana, de Casseres (bisbat d'Urgell), i Eulàlia, vídua de Salvador Miquel, peller, filla de Bernat Casadavall, taverner, i d'Isabel, difunta, de Barcelona (1479, 6, 21, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

194. Entre aquests, es compta els següents: corredor de pell (1475, 3, 28, AHPB, Miquel Franquesa, Plec de capítols matrimonials 1452/1482); paraire de draps de llana (AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n); canviador de moneda (1479, 6, 2, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10, s/n).

poblacions de paraires.¹⁹⁵ També es realitzà una donació compartida amb un germà, ja que Joan Benet Comte, mestre pellisser, de Barcelona, només traspasà la meitat dels seus béns al seu fill, Antoni Benet Comte, i es féu la previsió que a la mort dels progenitors Antoni Benet havia de compartir els guanys del negoci amb el seu germà, Silvestre Benet.¹⁹⁶

Només una minoria de la clientela de Miquel Franquesa, més acabada i ben situada, pogué realitzar donacions *inter vivos* amb una diversitat de béns i rendes com la que figura a continuació. El 9 d'agost de 1477, Aldonça Joana, òrfena de Guillem Colom i de Caterina, de Barcelona, aportava un dot, conformat per 100 lliures i un censal mort que valia 472 lliures i 2 sous, per a maridar-se amb Franci Miquel, jurista de Girona.¹⁹⁷ En la institució d'aquest hereu, el seu pare, Pere Miquel, també jurista, li traspasà els «censos, censals morts e altres rendes, llibres de dret, e tot lo moble e a par sa casa, alberchs, cases, vergers, orsts, terres, honors e posesions e tots altres béns, mobles e immobles, e per si movents e tots drets e accions sues, en qualsevol lloc presents e havedors». D'altra banda, aquest hereu també es beneficià de la meitat de les renunciacions d'Elionor i Caterina, les seves germanes, referents a 2.400 florins d'or, béns adjudicats pel difunt Bertran Torró, ciutadà de Barcelona.¹⁹⁸

En general, les condicions dels donants regulaven aspectes bàsics de la vida quotidiana més immediats i també preveïen situacions que podien aparèixer a curt o llarg termini. Així, s'estipulava la cohabitació amb la nova parella en una mateixa llar, que sovint fou la dels progenitors del nou hereu, l'estimació que hi havia d'haver entre ells,¹⁹⁹ així com la cura i pro-

195. Donació de cases, terres i d'altres béns a Santpedor i de l'alberg o cases situades al carrer de Sant Pere més Baix de Barcelona, efectuada per Pere Jofre Borosa, paraire de Barcelona, natural de la vila de Santpedor, i d'Antònia, pares de Pere Pau Borosa, paraire de Barcelona (1473, 8, 10, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n).

196. AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.

197. L'aportació dotal d'Aldonça Joana fou consentida pel seu oncle, Bernat Marimon, pel seu germà Galcerà Colom i per d'altres parents i amics que no s'escripturaren. El censal mort fou una donació del seu germà Guillem Joan Colom, hereu universal del seu difunt pare, i els assegurà amb els morabatins que aquest cobrava a Barcelona i amb un altre censal mort, que satisfia l'hereu de Joan de Laderosa, difunt, cavaller de Barcelona.

198. AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n.

199. «E que los dits micer Ffrancí Miquel e Aldonça Joana, esdevenidora muller sua, amen e honren lo dit micer Pere Miquel e Elionor, muller sua, com a cars pare e mare, e ells (...) amen e tinguen los dits micer Ffrancí Miquel e Aldonça Joana com a cars fills» (1477, 8, 9, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n).

visió d'allò que necessitaven per a poder viure.²⁰⁰ També en aquest apartat, s'estipulava el compromís del nou hereu de satisfer les llegendades corresponents als seus germans cabalers i cabaleres quan fossin col·locats via matrimonial i s'especificava els imports reservats per a les darreres voluntats de l'anterior hereu i del seu successor.²⁰¹ A més a més, s'esmentava l'usdefruit dels béns traspassats que requeia a les mans dels donants²⁰² i alguns d'aquests es reservaren l'administració dels béns traspassats.²⁰³

Mentre que, en aquesta època, als capítols de l'entorn rural no s'acostumà a preveure l'existència de discòrdies entre els antics i els nous hereus,²⁰⁴ als referents als hereus barcelonins s'observa un enduriment de les condicions que ha d'acceptar aquest hereu. Aquest fet provocà una minva dels seus drets. Així, per exemple, en alguns capítols, com a solució de les desavinences s'arribà a contemplar la possibilitat que la família encapçalada pel nou hereu abandonés la llar dels seus progenitors. Entre d'altres, aquest fou el cas de Franci Font, mercader de Barcelona, i el de Franci Oliver de Cassoles, de Sant Vicenç de Sarrià, el qual participà en un matrimoni creuat en casar-se amb Eufrasina, filla del donzell Lluís Fontanilles, padrastra d'Oliver.²⁰⁵

200. «Ço és, que ell, dit micer Pere Miquel, e la dita honorable madona Elionor, muller sua, e lo dit Ffrancí Miquel, fill llur, ensemps ab la dita senyora Aldonça Joana, esdevenidora muller sua, e fills e família llur stigan e habitan ensemps en una mateixa casa o habitació e sien tots provehits e alimentats dels béns donats, en menjar, beure, calsar e vestir, e totes altres coses necessàries, axí en sanitat com en malaltia» (1477, 8, 9, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n).

201. L'any 1473, el paraire Pere Joan Borosa, de Barcelona, oriünd de Santpedor, especificava a les condicions de donació de tots els seus béns que es reservava 60 lliures per donar-les a la capella o altar de Sant Sebastià, edificada per ell, a l'església parroquial de Santpedor. També s'adreçava el mateix import per a les seves darreres voluntats (AHPB, Miquel Franquesa, Manuale tertium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n).

202. «Tengua per son servei e dormir la cambra en la qual ells dos dits de present dormen e hage usdefruit de les dites coses donades» (AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n).

203. «Sia reebedor e administrador mentre que viurà e encara visca dels altres béns dessús donats.» Capítols matrimonials de Pere Pau Borosa, paraire, fill de Pere Jofre Borosa, paraire de Barcelona, natural de la vila de Santpedor, i d'Antònia, i Àngela, filla de Pere Franquesa i de Margarida, d'Igualada (1473, 8, 10, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale tertium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n).

204. Els capítols matrimonials analitzats només ens mostren un cas. En aquest, Joana, la pubilla del mas Goday, obligà el seu fill Andreu Goday, el nou hereu del mas, a comprometre's anyalment a subministrar-li 5 quarteres de blat (3 de forment i 2 de mestall) i 60 sous per campanatge (1475, 10, 8, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n).

205. Vegeu a l'annex els capítols números 115 i 72.

Al mercat matrimonial, també hi accediren les aportacions dotals masculines, configurades per les lliures que havien de rebre els nois cabalers dels seus progenitors, dels marmessors d'aquells o dels seus tutors.²⁰⁶ La majoria d'aquests imports serviren per assegurar una futura percepció de l'esponsalici o escriu de les vídues cabaleres i una minoria s'adreçaren a l'aixovar quan aquests cabalers es mulleraven amb una pubilla.²⁰⁷ Com en el cas de les cabaleres, les famílies dels nois cabalers també cercaren en el mercat matrimonial acords amb d'altres famílies que poguessin assumir econòmicament, tot i que l'aspiració de totes aquestes famílies continués sent l'enllaç amb una cabalera ben dotada o amb una pubilla que els proporcionés una millor consideració social.

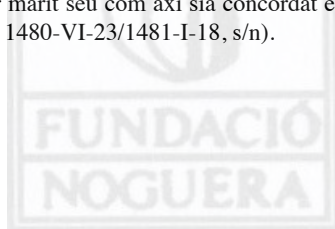
Com en el cas dels hereus, els capítols matrimonials de Miquel Franquesa aporten més informació de les pubilles dels masos de l'hinterland barceloní²⁰⁸ que de les pubilles barcelonines.²⁰⁹ En els acords estipulats en relació amb el primer tipus de pubilles, també es cospa l'existència d'una major diversitat de pubilles de la que s'acostuma a parlar. Per tant, dins del

206. Esteve Gili, pare de Barcelona, 15 dies abans del seu matrimoni, rebria del seu germà 15 lliures i un any més tard 15 lliures més (1482, AHPB, Miquel Franquesa, Plec de capítols matrimonials 1452/1482).

207. L'import de l'esponsalici o escriu acostumava a ser la meitat de la suma del dot.

208. Donació de «tot aquell mas apellat Pons, ensemps ab la quintana o peça de terra, en la qual és fundat e ab tots los béns mobles, utensils e ab la vaxella de vi e de gra del dit mas (...) e encara ab totes les terres, honors e possessions al dit mas a ell dit donador pertanyents, axí plantades de vinya com hermes (...) sien en alou (...) en feu (...)» (1470, 11, 15, AHPB, Miquel Franquesa, Plec de capítols matrimonials 1452/1482).

209. El 6 d'octubre de 1476, Bartomeua, vídua de Bernat Gassol, bracer, de Barcelona, prometé que al seu òbit faria donació a la seva filla Antònia, vídua de Miquel Riera, matalasser de Barcelona, de cases i pertinences rebudes via testamentària del seu difunt marit, totes les vaixelles de gra i de vi, tots els seus béns mobles i una peça de terra camp de 3 mujades. En aquests capítols, Llorenç Primyança, bracer, habitant de Barcelona, oriünd de Canet del Maestrat, aportà d'aixovar 14 quarteres de forment de la terra, valorades en 8 lliures i 8 sous, 2 mujades de terra, situades a la riera de la Magòria, i 16 lliures (AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1475-IX-8/1476-X-25, s/n). L'11 d'agost de 1480, Joan Coromines, ferrer, de Barcelona, oriünd d'Argilaguer, prometé la satisfacció de 55 lliures d'aixovar que s'adreçarien a la «compra de robes e joies e altres abillaments necessaris a la dita filla sua per son maryatge e en abillament de una cambra, la qual de present parat en casa sua als dits esdevenidors marit e muller». També s'acordà que Joan Coromines treballaria com a ferrer amb el seu sogre i que aquell, «lo dit Pere Font don e hage a donar al dit Johan Coromines deu lliures per soldada de cascun any, que stava en casa del dit son sogra esdevenidor. E ultra la dita soldada, la fahena guanyada que la dita Clara farà de ses mans sien pròpies del dit esdevenidor marit seu com axí sia concordat entre les dites parts» (AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n).

mercat matrimonial, coexistí l'oferta de pubilles vídues²¹⁰ i de pubilles menors²¹¹ amb la de noies que assolirien aquesta condició en el primer acord de les seves capitulacions matrimonials.²¹²

L'estructura d'aquests capítols és similar a la dels documents dels hereus, encara que hi hagi algunes diferències que cal assenyalar. Així, per exemple, les famílies dels nuvis eren les que aportaven el dot o aixovar del futur cabaler-pubill.²¹² Les aportacions d'aixovars oscil·laren de les 25²¹³ a les 100 lliures²¹⁴ i en tots els casos les pubilles es maridaren amb cabalers d'altres localitats.²¹⁵ Aquest fet demostra que, en la majoria dels casos, les famílies de les pubilles tenien la intenció de limitar el poder del cabaler-pubill que entraria al mas i també ratifica el paper de la dona com a element introductor de recursos humans forans.

De manera similar als hereus, també les pubilles asseguraven sobre els béns del seu mas el retorn de l'aixovar als respectius cabalers-pubills però, a diferència dels hereus, les pubilles no efectuaven cap promesa d'augmentar l'import del dot aportat amb una figura jurídica similar a l'escreix o esponsalici.²¹⁶ En canvi, es prometia als cabalers-pubills el repartiment amb la pubilla de les millores del mas. Per això, també fou freqüent l'elaboració

210. Vegeu a l'annex el capítol número 23.

211. Vegeu a l'annex el capítol número 131.

212. Dels nou casos relacionats amb pubilles: tres ja detenien aquesta condició (33,3%), tres reberen la donació del seu pare hereu (33,3%) i una fou instituïda per la seva mare pubilla (11,1%). També hi hagué una donació procedent d'un pare cabaler-pubill (11,1%) i una altra d'un avi hereu (11,1%).

213. «E, primerament, lo dit Salvador Plana, per esguard e contemplació del present matrimoni, lo qual lo dit Anthoni, fill seu, de sa voluntat e consentiment fa ab la dita Barthomeua, e perquè lo dit fill seu hage dot o axovar, lo qual puxa aportar a la dita muller sua esdevenidora e en lo mas seu, lo qual ella és hereva del dit pare seu, ha e posseex en la dita parròquia de Santa Maria de Castell de Feels (...) dóna e per títol de donació irrevocable entre vius atorga al dit Anthoni, fill seu, e als seus vint e sinch lliures barceloneses» (1473, 6, 20, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale tertium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n).

214. Vegeu a l'annex el capítol número 50.

215. Vegeu a l'annex el capítol número 131.

216. «Ítem, la dita Barthomeva fahent assò ab exprés consentiment e voluntat d'en Johan Costa, de la parròquia de Sent Hohan dez Pi, oncle seu, e òlim tudor seu paternal, fa e ferma spoli o carta dotal al dit Anthoni Plana, esdevenidor marit seu, de les dites XXV lliures per ell a ella dessús en dot o axovar seu constituïdes e aportades, les quals li salve e assegura en e sobre lo dit mas seu apellat Costa» (1473, 6, 20, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale tertium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n).

d'inventaris a l'entrada al mas dels cabalers-pubills amb l'objectiu de poder demostrar més endavant els guanys obtinguts.²¹⁷

En alguns d'aquests capítols, també es preveïé l'entrada al mas de futurs cabalers-pubills menors d'edat abans de l'enllaç nupcial. A canvi d'una soldada, aquests cabalers menors d'edat havien d'aprendre i familiaritzar-se amb les feines del mas.²¹⁸ A més a més, en algunes ocasions, s'obligà els cabalers a adoptar el cognom de la família, el qual molt sovint coincidí amb el topònim del mas.²¹⁹ L'aparició d'aquest darrer acord es va deure a l'actitud d'alguns

217. «Ítem, és concordat entre les dites parts, que los milloraments fahedors per los dits esdevenidors marit e muller durant lo present matrimoni, hagen la meitat lo dit Anthoni Abril e l'altre meitat sia de la dita Francina. E més és concordat que dels béns del dit mas Agell sia pres inventari, après que los dits esdevenidors marit i muller hauran fetes noses.» Capítols matrimonials d'Antoni Abril, orfe de Salvador Abril i de Joana, de Sant Genís de Vilassar, i de Francina, filla de Salvador Bartomeu i d'Antònia, de Sant Feliu de Cabrera (1477, 4, 20, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale decimum octavum 1476-X-25 / 1477-VI-6, s/n).

218. «Ítem, és més concordat entre les dites parts, que lo dit Miquel Olzina, de continent que haurà sposalda la dita Barthomeua (...) se'n vinga star e fassa seu domicili en la casa del dit Bernat Pons e que treballi e fassa ajuda en los conreus e negocis de la sua heretat bé e degudament, axí com se pertany, stant a obediència del dit Bernat Pons, esdevenidor sogre seu. E si per ventura, e que Déu no vulla, la dita Barthomeua (...) deffallia ans que lo present matrimoni sia celebrat en fas de església e hagen fetes noses, és concordat que en tal cas lo dit Bernat Pons sia tengut donar soldada al dit Miquel Olzina (...) del temps que stat haurà en la dita heretat comptant a raho de XVIII fflorins corrents per any.» Capítols matrimonials de Miquel Olzina, orfe de Pere Olzina i d'Eulàlia, de Sant Martí d'Arenys, i Bartomeua, filla de Bernat Pons i de Margarida, de Santa Maria de Badalona (1477, 11, 15, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n, i Plec de capítols matrimonials 1452/1482).

219. «Ítem, és concordat entre les dites parts que lo dit Miquel Olzina haia pendre lo nom del dit mas en què entrarà, es fassa dir o cognomar Pons en cartes e altres actes o contractes que farà» (1477, 11, 15, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n, i Plec de capítols matrimonials 1452/1482). «E que lo dit Barthomeu Marí en cartes e tots actes que ferà e hage a fer dir e hanomenar Partella, prenent lo nom de la casa en la qual entra» (1480, 7, 19, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n). «Ítem, és concordat entre lo dit Bernat Rovira, de una part, e la dite Johana, de la part altre, que lo dit Bernat aprés haurà fetes noces e serà intrat en lo dit mas Oliver, se fassa e hage fer nomenar Oliver, prenent lo cognom de la dite case en la qual deu intrar.» Capítols matrimonials de Bernat Rovira, fill de Pere Rovira, difunt, i d'Isabel, de Sant Cebrià de Tiana, i Joana, filla de Bernat Oliver i d'Antònia, de Santa Maria de Badalona, difunts (1472, 11, 28, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale duodecimum 1472-IV-15/1473-II-3, s/n). «Ítem, és concordat que lo dit Johan Castellví, menor de dies, pus sia entrat en lo dit mas, si fassa dir e cognomenar en cartes e altres actes Coll, prenent lo nom del dit mas.» Capítols matrimonials de Joan Castellví, pagès, de Sant Pere de Gornal, del terme del castellet de Bisbal (terme de Barcelona), fill de Joan Castellví i de Maria, difunta, de l'esmentada localitat, i Àngela Beneta, filla d'Andreu Sabadell, de Santa Maria de Vallvidrera, i d'Aldonça (1481, 2, 10, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-I-19/1481-VIII-2, s/n).

pubills que mostraven reticència a desplaçar el seu cognom en darrer terme com a àlies i, per tant, situaven el de la pubilla en aquell lloc.²²⁰ Amb aquestes actuacions es reforçava l'intent de silenciar,²²¹ és a dir, de menystenir les pubilles d'alguns masos, fet que ja s'ha desenvolupat en d'altres publicacions i que provocava una dissociació entre el cognom de la família i el topònim del mas que l'habitava, la qual cosa no afavoria gens la tradicional interdependència existent que identificava ambdós elements amb un mateix nom.²²²

Pel que es refereix a les solucions proposades en cas que hi hagués una discòrdia que impossibilités la cohabitació al mas, la tònica dominant fou passar de puntetes sobre aquest tema, obviar-lo, ja que només dos capítols estipularen acords al respecte. El primer d'aquests està relacionat amb el mas Roig, de Santa Maria de Cornellà, en el qual Gabriel Cobella, cabaler-pubill del mas, pactà amb Gabriel Bofill, el seu futur gendre, el repartiment de les collites, de les bèsties i el retorn de l'aixovar aportat pel primer. El segon fou més dur, ja que els pares d'Àngela Beneta, Andreu Sabadell i la

220. Així, el 28 d'octubre de 1476, Isabel, filla de Gabriel Cobella, de Cornellà, cabaler-pubill del mas Roig d'aquesta localitat, rebé d'aquell la donació de 30 lliures de les 80 que el seu pare aportà com a aixovar en entrar a l'esmentat mas, la definició de l'usdefruit, així com els «béns mobles», «milloraments i altres drets que ell hagués». Capítols matrimonials de Gabriel Bofill, habitant de Sant Climent de Llobregat, orfe de Bartomeu Bofill i Elionor, de Sant Martí de Provençals, i d'Isabel, filla de Berenguer Corbella, de Santa Maria de Cornellà, i de Maria, difunta, senyora útil del mas Roig i hereva universal del seu pare, el difunt Marc Roig (1476, 10, 28, AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale decimum octavum 1476-XI-25/1477-VI-6, s/n*).

221. El silenciament de la pubilla fou una actitud força estesa a la societat patriarcal medieval, que no acceptava amb facilitat la inversió de poder que suposava la figura de la pubilla. Aquesta actitud es materialitzava de diferents maneres. Per exemple, en algunes escriptures d'arxius parroquials del Baix Maresme s'ha observat com els notaris no esmentaren la condició de la dona pubilla i, en canvi, l'escripturaven en la documentació notarial, precedint el seu marit. En aquest sentit, les reticències mostrades per alguns cabalers-pubills d'adoptar el cognom de la seva muller en esposar-se també és una mostra d'aquesta actitud, ja que aquests cabalers no volien renunciar al cognom familiar ni mostrar la seva dependència i inferioritat davant l'estatus de la seva muller. Per aquest motiu, moltes famílies de pubilles cercaren cabalers pubills d'altres localitats, ja que d'aquesta manera els allunyaven del seu àmbit familiar, i en una inferioritat de condicions en l'àmbit social (Montserrat RICHOU I LLIMONA, *El Baix Maresme...*, i «Vers una caracterització...»).

222. L'estudi de l'evolució del topònim del mas amb el cognom de la família que l'habitava possibilita la presentació de tres models d'evolució del mas, basats en l'estabilitat, el creixement i la involució. Aquesta darrera fase podia cloure's amb l'aglevament del mas per una altra família pagesa. Així, per al Vilassar de 1375 a 1474, s'observà des de la disgregació de les terres d'alguns masos, efectuada pel seu senyor útil, fins a les incorporacions de masos per d'altres familiars, mitjançant donacions testamentàries o compravendes (Montserrat RICHOU I LLIMONA, «La família i el mas...»).

seva muller Aldonça, pubilla del mas Coll, de Santa Maria de Vallvidrera, condicionaren la donació a l'acceptació del següent acord: en cas de desavinences, la nova parella havia d'abandonar el mas Coll. A canvi, se'ls retornaria l'aixovar de 50 lliures aportat per Joan Castellví, el nuvi, i es satisfaria 20 lliures a Àngela Beneta.²²³

En un període de crisi general com el que estem tractant, també hi hagué algunes famílies que no pogueren fer front a la manca de recursos humans o no els interessà gaire esmerçar esforços per remuntar la crisi. En canvi d'altres, més ben dotades d'aquests recursos, aprofitaren els capítols matrimonials d'un membre de la família perquè tota la família establís el seu habitatge en masos aliens i aconseguiren l'escripturació de clàusules que els beneficiaven. En alguns d'aquests acords, fins i tot es contemplà el traspàs perpetu del mas de la pubilla al seu futur marit.

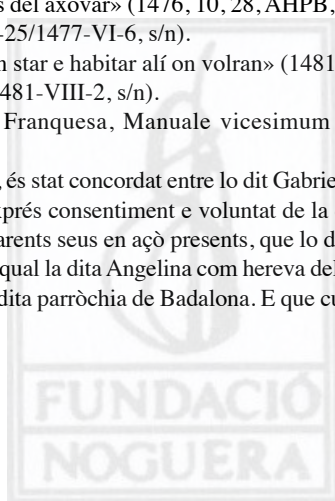
El 7 de març de 1478, s'escripturà l'enllaç nupcial entre Angelina, de tretze anys, filla del difunt Jaume Correger, hereu del mas Correger, de Santa Maria de Badalona, i de Francina, que s'havia maridat en segones núpcies amb Guillem Sauri, i Galcerà Alzina, de tretze anys, fill de Gabriel Alzina, d'Arenys.²²⁴ Mercès a aquests acords, en Gabriel Alzina, futur sogre de la pubilla, obtingué el domini per quatre anys del mas²²⁵ i tots els membres de la família Alzina pogueren instal·lar-se al mas Correger per a viure-hi amb Angelina.²²⁶

223. «Que, en tal cas, tots los blats, vins e altres fruïts, qui là donchs se trobarien en la dita heretat, axí cullits com (sebrats) en les dites terres, sien partits equalment entre los dits Berenguer Cervelló e Gabriel Bofill, esdevenidor gendre seu (...) E axí mateix és concordat que, si les terres estaven en goret en temps que es seguiria la dita discòrdia e aquelles hagen ésser sembrades per aquell any dos splets, se hagen a partir entre los dessús dits equalment. E axí mateix, se hagen a partir les bèsties qui-s trobaran llà donchs en la dita heretat, guanyats et adquirits per les dites parts ensemps stans e habitans. E més, en lo dit cas de discòrdia, hagen ésser lliurades e pagades a ell, dit Berenguer, per lo dit Gabriel e Isabel (...), sinquanta lliures del axovar» (1476, 10, 28, AHPB, Miquel Franquesa, Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n).

224. «(...) e se'n vagen star e habitar alí on volran» (1481, 2, 10, AHPB, Miquel Franquesa, Manual 1481-I-19/1481-VIII-2, s/n).

225. AHPB, Miquel Franquesa, Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 51v-54v.

226. «E, primerament, és stat concordat entre lo dit Gabriel Alzina, de una part, e la dita Angelina, fahent assò en exprés consentiment e voluntat de la dita madona Ffrancina, mara sua, e de alguns amichs e parents seus en açò presents, que lo dit Gabriel Alzina tinga e posseescha lo mas Correger, lo qual la dita Angelina com hereva del dit pare seu e per altres títols e causes ha e possees en la dita parròchia de Badalona. E que culture e cultivar age les terres

En aquest període de temps, Gabriel Alzina havia de responsabilitzar-se del pagament dels censos,²²⁷ havia de fer obres al mas i plantar arbres fruiters a la quintana d'aquest mas.²²⁸ En aquests acords, també s'estipulà que l'esmentat Gabriel Alzina podia plantar vinya a les terres del mas²²⁹ i lluir els censals que ofegaven la viabilitat d'aquell. A canvi de tot això, Gabriel Alzina havia de rebre una compensació de 15 lliures.²³⁰ Hauria de percebre part de les millores i recuperar el capital invertit en el lluíment de censals que afectaven el mas.²³¹

Gabriel Alzina també pactà amb la família d'Angelina que si aquesta darrera no volia o no podia satisfer les quantitats invertides per ell en el mas Correger, el seu fill, en Galcerà Alzinà, obtindria la propietat del mas per

e possessions del dit mas, e los fruyts de aquells reebre e seus propis fassa per spay de quatre anys, qui comensa a córrer e comptar lo primer die del mes de maig primer vinent.» «E encara durant lo dit temps lo dit Gabriel Alzina, ensemps ab sa muller e lo dit Galceran, fill seu, e altres fills e filles seus, e sa família, ensemps ab la dita Angelina, stigan e habiten e hagen star e habitar en lo dit mas Correger, e tots treballen en los negocis e conreus del dit mas e terres e possessions de aquell e los fruyts dels dits quatre anys sien del dit Gabriel dessús dit.»

227. «E que lo dit Gabriel durant lo dit temps sia tengut pagar los censos e càrechs del dit mas, ordinaris e extraordinaris.»

228. «(...) dins lo qual temps lo dit Gabriel Alzina hage scurar una rasa, que és al costat del dit mas Correger e discórrer a mar, talment que la aygua que acostuma passar per la dita rasa puxa discórrer a mar sens dan de les terres del dit mas. E no res menys, lo dit Gabriel en cascú dels dits quatre anys hage a plantar en la quintana del dit mas almenys dotze arbres fruyters de aquella spècia dey que lo dit Gabriel voldrà.»

229. «E puxa axí matex lo dit Gabriel obrar lo dit mas e plantar vinyes en les terres de aquell.»

230. «E per quant la dita masia e les terres de aquella són molt admeses e en for mala disposició, per tant et alia és stat convengut entre les dites parts que lo dit Gabriel Alzina hage haver per smena de sos treballs e tenir en son dret lo dit mas per lo dit temps, quinze lliures barceloneses, les quals vol la dita Angelina romanguen segures (...) sobre lo dit mas, terres, honors e possessions de aquell.»

231. «E que a la fi del dit temps de quatre anys, sia vist quins censals e càrechs per ell seran stats quitats e pagats, e axí matex sia vist quines quantitats haurà convertides en obrar lo dit mas e en plantar les dites terres (...) E que de tota la quantitat a què pugaran los dits censals e càrechs quitats e pagats e les dites obres e plantades e altres milloraments que haurà fets, sia feta regonexensa per la dita Angelina (...) en cas que lo present matrimoni no sortís son efecta; e encara com vingués a efecte, en cas de restitució de dot o axovar, e altrament no puxa ésser tret del dit mas e heretat, ans aquell tinga e posseescha no prenent los fruyts en fort de paga fins que pagat sia íntegrament en la dita quantitat (...).»

50 lliures.²³² De fet, al quart capítol, es desenvoluparen unes clàusules que permetien una residència continuada de la família Alzina al mas Correger de Badalona. En aquestes, Gabriel Alzina féu donació al seu fill Galcerà, promès d'Angelina, de tots els seus béns, presents i futurs; se'n reservava l'usdefruit, hi incloïa la cohabitació al mas Correger i responsabilitzava el seu fill de la col·locació dels seus germans i germanes cabalers amb un dot de 50 lliures per a cada un d'ells. De fet, si el sogre tenia a les seves mans tots els mitjans de producció i els fruits de les collites, d'on podria aconseguir Angelina el capital per al seu sogre?

Amb l'objectiu d'evitar problemes i situacions com la que s'acaba d'exposar, alguns hereus introduïren clàusules a les institucions de pubilles, que afavorien la substitució de la pubilla a la mort d'aquesta per d'altres membres del grup familiar més proper. Així, per exemple, a la donació del mas Pons a favor de sa filla Bartomeua, Bernat Pons, hereu del mas Pons, de Santa Maria de Badalona, hi féu constar que «si la dita Barthomeva, filla sua, ell vivint, deffalra ab infants hu o molts de legítim e carnal matrimoni procreats, qui algú dels quals lo die de la mort de la dita Barthomeva no fossen pervenguts a edat de pubertat, que en tal cars lo dit donador sis volra puxa heretar de la dita heretat e béns dessús donats una de les dites dues filles sues que vuy ha. Aquella ço és a saber que no fos en matrimoni collocada (...). Si no s'havia maridat cap de les dues germanes cabaleres, «aquella delles que ell dit donador volrà e li plaurà». Malgrat aquestes clàusules, al marge de l'escriptura es pot llegir una esmena que demostra el que realment esperava en Bernat Pons: «açò encara entre les dites parts és concordat que si la dita Barthomeva (...) infant mascle qui haia deu anys complits o més, que aquell hage a succeir e ésser heretat del dit mas e béns donats.»²³³

Aquesta estratègia també s'ha observat en d'altres estudis, relacionats amb alguns hereus rurals, que facilitaren el canvi d'un hereu per un germà cabaler, si el primer mostrava signes d'infertilitat. L'any 1460, Salvador Pi, de Vilassar, concedí al seu fill del mateix nom els masos Pi, de Vilassar, i

232. «E, si per ventura la dita Angelina la dita quantitat no voldrà o no podia pagar, que en tal cas lo dit Gabriel hage a donar e pagar la dita Angelina o als seus cinquanta lliures... e en aquest cars, en lo acte de pagament de les dites cinquanta lliures, la dita Angelina haia a donar, absolve e diffinir al dit esdevenidor marit seu e als seus lo dit mas Correger, terres, honors e possessions de aquell ab translació de drets e altres clàusules necessàries a coneguda del notari qui ho pendrà e confessar per assò haver hagudes les dites cinquanta lliures.»

233. Vegeu a l'annex el capítol número 96.

Lena, de Premià. En la donació d'aquests masos, s'exigia al nou hereu el compliment d'unes pautes de convivència en relació amb Pere, el seu germà: ambdós germans havien de conviure al mas Pi; si Salvador fill moria abans que Pere, els masos havien de passar a mans d'aquest darrer o la seva descendència; si hi havia discòrdia entre ambdós germans, en Salvador havia de retornar el mas Lena i en Pere hi podria traslladar la seva residència amb el cobrament de la llegítima corresponent.²³⁴

D'altres situacions, com la mort de l'hereu del mas que havia deixat a la seva vídua cabalera l'usdefruit del mas i comptava amb descendents menors d'edat, obligaren els familiars i els tutors d'aquests menors a confiar en la realització de matrimonis creuats. Mitjançant aquestes unions, es pretenia assegurar la supervivència del futur hereu amb el compromís que enllaçaria amb una filla del cabaler vidu, que havia entrat al mas, casant-se amb la vídua cabalera. Aquest fou el cas de Miquela, vídua de Jaume Rierol, àlies Altafulla, d'Òrrius, i usufructuària del mas Altafulla, la qual es maridà el 31 de gener de 1477 amb Gabriel Rovira, habitant de Cabrera, orfe de Bernat Rovira i Francina, de Mataró, amb el compromís que el seu fill Pere, de vuit o nou anys, hereu universal de Jaume Rierol, es mulleraria amb Caterina, de set anys, filla de Rovira i de la seva difunta muller, Elionor.²³⁵ Es compta amb els capítols d'Eulàlia, òrfena de Jaume Rierol, àlies Altafulla, i d'Antònia, la primera muller d'aquell i, per tant, germanastra de Pere, el futur hereu del mas Altafulla, que va ser col·locada en matrimoni amb un barceloní i el seu padrastrer es responsabilitzà del pagament del dot.²³⁶

Aquests matrimonis creuats entre cabalers-pubills, vídues usufructuàries de masos i els descendents d'aquests presenten característiques similars a la documentació generada amb l'entrada d'un cabaler-pubill al mas d'una pubilla. Així, per exemple, en aquests capítols, també s'esmenta l'elaboració d'inventaris per a percebre les millores i cobrar els «milloraments».

234. Poc temps després, Salvador Pi fill enviudà eixorc i retornà al seu pare el mas Pi, i aquell el 1467 el donà a Pere amb la condició que el futur hereu havia de ser el nét primogènit, nascut de Salvador o Pere. Salvador fill es traslladà al mas Lena, de Premià, i l'any 1470, ja orfe, es mullerà amb Elionor, filla del difunt Vicenç Julià i Margarida, de Vilassar, germana cabalera de l'hereu del mas Julià de l'esmentada localitat. El mas Pi no tingué la mateixa sort, ja que l'any 1473, Miquela, vídua de Pere Pi, arrendava per quatre anys la quintana i les vinyes del mas a Jaume Julià (Montserrat RICHOU I LLIMONA, *El Baix Maresme...*, p. 250, nota 783 i «La família i el mas...», p. 257-259).

235. AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale decimum octavum 1476- X-25/1477-VI-6*, s/n.

236. AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16*, s/n.

El 26 de juny de 1479 se signaren els capítols matrimonials entre Joana, vídua de Gaspar Isern, hereu del mas Isern, de Cornellà, filla de Joan Vilar, carnisser, i de Joana, difunts, i Jaume Rosselló, de Teià. En aquests acords també es contemplà la unió d'Antoni, el fill primogènit de Joana, amb Brígida, filla de Jaume Rosselló.

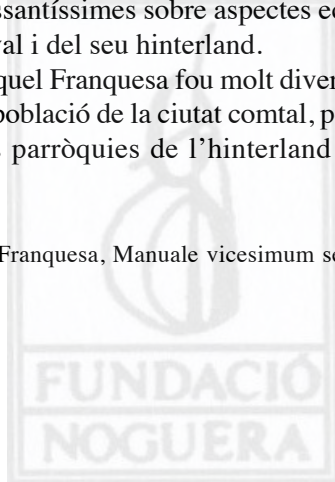
Durant els primers set anys, fins que no s'hagués realitzat el matrimoni concertat dels menors, els «milloraments» havien de pertànyer a Jaume Rosselló i «passats los dits set anys, los dits milloraments o avanços sien divisos entre lo dit pubill e los esdevenidors marit e muller (...) En los quals milloraments sien es hagen entendre entre les altres coses, les vinyes, que per lo dit Jacme seran plantades en les terres de la dita heretat si algunes ne plantara». En aquesta clàusula es percep una millora en la situació d'aquest cabaler-pubill en relació amb la d'altres i amb cabalers-pubills d'èpoques anteriors, ja que es preveia que continués rebent numerari pel treball realitzat fins i tot quan fos desplaçat pel legítim hereu. Molt probablement, aquesta circumstància es degué al fet que la situació al mas era desesperada. En aquests capítols s'acordà que les 60 lliures aportades per Jaume Rosselló en concepte d'aixovar s'adreçarien al lluïment de censals que gravaven el mas. A més a més, Antoni Mascord, Jaume i Antoni Vilar, tutors testamentaris d'Antoni, Esteve i Eulàlia, orfes d'Isern, es comprometeren a satisfer la diferència pecuniària dels censos que gravaven el mas. Per tant, si aquests censos superaven els 12 sous anyals, ells aportarien la quantitat restant.²³⁷

Cloenda

Els resultats obtinguts de l'estudi dels capítols matrimonials dels protocols notariais de Miquel Franquesa han proporcionat una informació més que suficient com per a conèixer la clientela d'aquest notari. A més a més, han ofert dades interessantíssimes sobre aspectes econòmics i socials de la Barcelona baixmedieval i del seu hinterland.

La clientela de Miquel Franquesa fou molt diversa i estigué majoritàriament configurada per població de la ciutat comtal, per vilatans i per pagesos dels masos d'algunes parròquies de l'hinterland barceloní. D'entre els

237. AHPB, Miquel Franquesa, *Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/1479-XI-10*, s/n.

acords matrimonials pactats per famílies que vivien a Barcelona, s'ha destacat l'existència d'una minoria amb carta de residència. Només en els acords matrimonials d'aquesta minoria de clients s'ha reflectit la participació de tots els estaments barcelonins. Dins d'aquest entorn urbà, també s'ha constatat que els enllaços més nombrosos foren els mixtos, majoritàriament protagonitzats per menestrals forans, instal·lats a Barcelona anteriorment. Per tant, s'ha ratificat el poder d'atracció de la ciutat comtal, la importància de la migració, que assegurarà un potencial de recursos humans que no minvava en comparació amb la resta del Principat, i s'ha comprovat que la dona desenvolupà un paper de mitjancera entre els barcelonins i els nousvinguts.

Gran part de la clientela de Franquesa procedí de les zones més properes amb les quals la ciutat comtal mantingué una simbiosi d'interdependència, desenvolupada en els mercats de l'agrari, del diner i de la mort. D'entre aquest territori s'ha assenyalat algunes poblacions, actualment integrades a Barcelona, a la comarca del Barcelonès o a les que se situen als actuals límits de la ciutat comtal. La comarca de l'hinterland més representada documentalment ha estat el Maresme. Malgrat el nostre interès per a saber la causa d'aquest fet, a hores d'ara no es compta amb cap tipus d'explicació.

La major part d'aquesta clientela de l'entorn rural barceloní fou pagesa. És curiós observar que la minoria de menestrals que figuren als capítols estudiats s'havien instal·lat en aquestes localitats rurals procedents d'altres indrets del Principat. Possiblement aquests menestrals pogueren instal·lar-s'hi perquè als cabalers de l'hinterland no els interessà dedicar-se a les activitats menestrals o perquè encara que els interessés preferiren marxar a la propera ciutat comtal.

Almenys la meitat dels capítols pactats amb habitants d'aquest hinterland estigueren relacionats amb l'enllaç d'hereus i pubilles de masos. En el cas del Baix Llobregat, s'ha observat una diferència qualitativa envers la resta de comarques, ja que no s'hi ha localitzat cap hereu i, a més a més, totes les pubilles es maridaren amb cabalers d'altres viles. Aquesta dada ratifica els resultats obtinguts a la nostra tesi doctoral, en la qual es relativitzava la tradicional primogenitura masculina, ja que es comprovà que la major part dels hereus i de les pubilles de Sant Genís de Vilassar afavoriren més la línia directa descendent que els parents col·laterals. A més a més, també veiérem com les famílies de les pubilles vilassarenques ampliaren el radi d'acció per a la recerca de millors dots i de cabalers pubills forans de la població. Aquesta estratègia matrimonial fou desenvolupada per moltes famílies de pubilles i tenia per objectiu aconseguir el millor candidat i, si era possible, un de forà, perquè d'aquesta manera entrava al mas de la seva

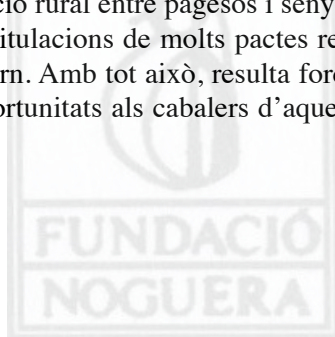
muller en una inferioritat de condicions socials, ja que des d'aquell moment no comptaria amb el suport dels seus.

L'anàlisi dels acords matrimonials d'aquesta notaria també ha permès relacionar alguns aspectes demogràfics amb la composició de la família baixmedieval. Per a valorar la incidència de la mort en la clientela de Franquesa, s'ha elaborat un model conformat per una sèrie de tipologies, basades en l'orfenesa dels nuvis i de les núvies. L'anàlisi de la combinació de les tipologies dels nuvis i de les núvies ha reflectit la participació estratègica de la major part dels nuvis que aconseguiren emparellar-se amb les noies més joves, disponibles al mercat matrimonial. L'explicació d'aquest fet rau en el fet que l'objectiu primordial fou l'obtenció de descendència. Per això, dins del mercat matrimonial, coexistí un ampli ventall d'edats en el cas dels homes davant d'una vàlua i minva progressiva de les dones a mesura que anaven fent-se més grans, puix que amb l'edat disminuïa la seva fertilitat.

Aquestes dades també han ratificat i demostrat documentalment que l'orfenesa de pare d'algunes noies canvià la seva situació familiar. Amb la desaparició del cap de casa, algunes d'aquestes noies entraren a formar part dels «pobres vergonyants». Per això, dins de les aportacions dotals s'ha constatat des de l'aportació de les llegendes dels progenitors fins a una sèrie de donacions que complementaren o, fins i tot, constituïren els dots de les noies més pobres documentades. Malgrat això, aquestes noies comptaren amb l'ajuda suficient com per a poder satisfer un dot, ja que els altres pobres, els que mai no acostumen a sortir a les fonts notarials, continuaren vivint en la marginalitat.

La incidència de la crisi, originada per la guerra civil, es percep en el fet que en la major part dels capítols es pactà l'aportació de capital en metàl·lic, si bé en alguns d'aquests acords també es consignà la satisfacció de numèric amb la d'altres béns mobles i immobles, així com drets i rendes. L'aportació d'aquests darrers, és a dir, dels drets i les rendes, correspongué a una minoria de clients més ben situats econòmicament i socialment.

La majoria dels dots aportats tant a Barcelona com al seu hinterland correspongueren als clients menys acabats, tot i que entre aquests imports s'ha observat una major diversitat de dots a la ciutat comtal que a les seves ruralies. Aquest fet demostra la presència de diferents grups socials urbans, davant de la polarització rural entre pagesos i senyors, així com la participació en aquestes capitulacions de molts pactes relacionats amb hereus i pubilles d'aquest entorn. Amb tot això, resulta força evident que la ciutat comtal oferia més oportunitats als cabalers d'aquestes parròquies que als del seu entorn rural.

Tot i que els dots foren menys quantiosos que al segle anterior, la crítica situació originada per la guerra civil no ajudà gens a la seva satisfacció. Per tant, s'ha observat d'altres aspectes que també s'han relacionat amb la crisi d'aquest període. Entre aquests s'ha esmentat la pressió social d'entregar el dot en metàl·lic i poc abans de la celebració de l'enllaç. Aquesta obligació desencadenà l'endeutament de moltes famílies que hagueren de desprendre's d'algunes pertinences del seu patrimoni familiar. La influència de la crisi també s'observa en les condicions que imposaren els hereus i les pubilles als fills i filles escollits per a suplir-los al capdavant del mas. Així, s'ha comentat que alguns d'aquests hereus, a més de reservar-se l'usdefruit del que havien atorgat a les donacions *inter vivos*, també obtingueren l'administració dels béns traspassats. En general, en totes aquestes donacions, en les quals s'instituí un hereu o una pubilla, s'ignorà situacions de possibles desavinences entre la nova parella i els seus progenitors. En canvi, en d'altres donacions s'endurí la sanció per desacords i fins i tot es contemplà la possibilitat que el nou hereu marxés de la casa o mas familiar. En una situació crítica com la que s'estava vivint, tothom havia de fer el possible per tirar endavant i, per tant, no hi havia lloc per a les desavinences.

El mercat matrimonial urbà i rural mostra l'existència de diferents tipus d'enllaços segons es pactés la unió entre un hereu i una cabalera, una pubilla i un cabaler pubill o un cabaler i una cabalera. D'entre aquestes unions, les més valorades foren les relacionades amb els hereus i les pubilles urbans i rurals, ja que aquests es quedaven amb la major part de l'herència familiar. En relació amb els capítols efectuats amb hereus de l'entorn rural, s'ha detectat la necessitat de conèixer l'estat del mas i del seu hereu o futur hereu, ja que ambdós factors foren cabdals a l'hora de negociar l'aportació dotal per part de les famílies de les noies cabaleres.

Dins del mercat matrimonial, també s'ha valorat les aportacions dotals masculines de les famílies dels cabalers que havien d'enllaçar amb cabaleres o amb pubilles urbanes o rurals. En aquest sentit, s'ha recordat que les dotacions de les cabaleres i la promesa de la satisfacció de l'escreix marital havia d'assegurar l'existència de les cabaleres vídues que no comptessin amb l'usdefruit dels béns del difunt marit.

Pel que es refereix a les pubilles de l'entorn rural, com en el cas dels hereus d'aquestes zones, s'ha destacat la necessitat d'evitar apriorismes o models massa simplistes, car les fonts de l'època mostren una major diversitat de casos dels que s'acostuma a presentar. Així, entre l'oferta del mercat matrimonial s'ha constatat des de pubilles vídues fins a pubilles menors d'edat, així com d'altres que ho foren amb l'escripturació de les seves

capitulacions matrimonials. Pels acords nupcials d'aquestes pubilles, s'ha ratificat el paper de la dona com a introductora de recursos humans forans i s'ha reflexionat sobre les estratègies emprades per algunes famílies de pubilles per evitar conflictes amb cabalers-pubills reticents a adoptar el nom de la família del mas al qual havien entrat per via matrimonial. En tot cas, el cabaler-pubill sortí beneficiat davant de la cabalera maridada amb un hereu, ja que aquell obtingué la meitat dels guanys del mas, aconseguits des de la seva entrada al mas i, en el cas dels menors, la satisfacció d'una soldada anyal mentre treballaven al mas de la seva futura muller.

La multiplicitat d'objectius que s'havien d'aconseguir mitjançant els enllaços nupcials originaren uns matrimonis de conveniència en els quals no tenia cabuda l'amor. La legislació de l'època secundà aquest costum, ja que els fills i les filles desobedients podien ser desheretats i, en el cas de les noies, es dificultava l'obligada aportació dotal sense la qual no es podia realitzar aquest enllaç.

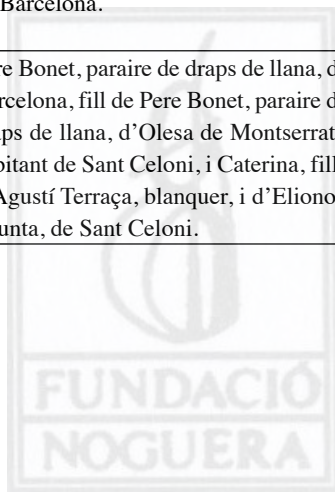
Per concloure aquesta reflexió, només cal remarcar dos darrers aspectes. El primer fa referència a la crisi viscuda en aquest període. Com en tota crisi, hi hagué unes famílies més afectades que unes altres i, fins i tot, algunes aprofitaren la conjuntura per a prosperar; per exemple, la feblesa d'alguns hereus i pubilles facilità l'entrada definitiva de famílies senceres en masos aliens. El segon aspecte està relacionat amb els encoratjadors resultats obtinguts en aquesta recerca, que enceten noves vies de reflexió i d'investigació.

ANNEX

Capítols matrimonials de la notaria de Miquel Franquesa (1458-1482) AHPB

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
1	1458,12,20	Joan de Sant Jordi, de Fraga, orfe de Joan de Sant Jordi i de Francesca, i Angelina, filla de Francesc Pinol, mercader, i Joana, de Barcelona.	Plec de capítols matrimonials 1452/1482
2	1463,5,12	Bernat Canals, matalasser de Barcelona, fill de Pere Canals, de Sant Pere de Vilamajor, i d'Elionor, i Isabel, filla de Gabriel Serra, sastre, i de Caterina, de Barcelona.	Primum manuale omnium instrumentorum 1462-XII-20 /1462-II-20, s/n.
3	1463,11,11	Joan Muntanyans, pareire de llana, fill de Marc Muntanyans, pareire de llana, de Barcelona, i Rafaela, vídua d'Antoni Martí, «ortolà» de Barcelona.	Primum manuale omnium instrumentorum 1462-XII-20/1462-II-20, s/n.
4	1463,11,17	Raimon Arquer, sastre de Barcelona, oriünd del vescomtat de Coserans (França), i Eulàlia, filla de Pere Ferrer, de Sant Vicenç de Sarrià.	Primum manuale omnium instrumentorum 1462-XII-20/1462-II-20, s/n.
5	1464,4,23	Bartomeu Català, fill emancipat i heretat d'Antoni Català i de Clara, difunta, de Santa Maria de Mataró, i Aldonça, filla de Bernat Sala, àlies Mayol, difunt, i de Salvadora, de Sant Feliu de Cabrera.	Llibre comú 1463-II-11/1464-VI-28 i 1464-XI-8/1465-V-13 i Plec de capítols matrimonials 1452/1482.
6	1465,1,31	Bartomeu Ricard, pareire de llana, de Barcelona, fill d'Antoni Ricard, abaixador, i Magdalena, difunts de Barcelona, i Eulàlia, filla de Joan Marquilles, pareire de draps de llana, difunt, i de Joana, de Barcelona.	Primum manuale omnium instrumentorum 1462-XII-20 /1462-II-20, s/n i Llibre comú 1463-II-11/1464-VI-28 i 1464-XI-8/1465-V-13, s/n.
7	1465,3,12	Pere Bonet, pareire de draps de llana, de Barcelona, fill de Pere Bonet, pareire de draps de llana, d'Olesa de Montserrat i habitant de Sant Celoni, i Caterina, filla d'Agustí Terraça, blanquer, i d'Elionor, difunta, de Sant Celoni.	Llibre comú 1463-II-11/1464-VI-28 i 1464-XI-8/1465-V-13, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
8	1465,12,27	Pere Pons, fill d'Antic Pons i de Constança, de Sant Genís de Vilassar, i Maria, filla d'Antoni Famades i de Caterina, de Teià.	Primum manuale omnium instrumentorum 1462-XII-20 /1465-II-20, s/n i Llibre comú 1463-II-11/ 1464-VI-28 i 1464-XI-8/1465-V-13, s/n.
9	1466,10,30	Martí Palau, peller de Barcelona, fill de Joan Palau, difunt, sastre de Barcelona, i d'Elionor, vivent, i Violant, filla de Pau Vila, sastre, i de Blanca, difunta, de Barcelona.	Plec de capítols matrimonials 1452/1482.
10	1467,1,11	Berenguer Rosselló, fill d'Antic Rosselló i Margarida, de Santa Maria de Badalona, i Rafaela, filla de Joan Carmanda i Rafaela, de Sant Pere de Premià.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
11	1467,1,22	Antoni Benet Planes, oriünd del terme del castell de Palafolls, ara habitant a la parròquia de Sant Climent del castell d'Aramprunyà, fill de Bernat Planes i Sança, difunts, i Clara, filla de Raimon Codinachs, difunt, i de Joana, de Torelló.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
12	1467,1,23	Bartomeu Riera, fill d'Antoni Riera i Salvadora, de Sant Genís de Vilassar, i Joana, filla de Bernat Morera i Joana, de Sant Vicenç de Vallromanes.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
13	1467,1,26	Francesc ça Grau, mercader, habitant de Barcelona, fill i hereu universal de Francesc ça Grau, mercader de Manresa, i Agneta, difunts, i Salvadora, filla d'Antoni Mateu, mercader de Barcelona, i Agneta.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
14	1467,1,29	Rafael Bord, mercer, de Barcelona, fill de Pere Bord, «armuserii», i Eufrasina, difunts, de Barcelona, i Caterina, filla de Miquel Bruniquer, mercader difunt de Barcelona. No s'esmenta mare, Caterina convivia amb Elionor, vídua del cavaller Brasi de Castellet.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
15	1467,1,31	Jaume Roca, oriünd de les Figueres del terme del castell de Claramunt, habitant de Barcelona, fill d'Arnau Roca, difunt, i de Maria, i Tomasa, vídua d'Orpí, difunt, d'Abreda, i filla de Joan Teixidor i Maria, d'Abrera.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
16	1467,2,3	Miquel de Soler, donzell domiciliat a Barcelona, fill i hereu universal de Francesc de Soler, cavaller de Sant Celoni, i Elionor, difunts, i Francina, vídua de Pere Mesa, doctor en lleis de Barcelona, filla de Guillem Serradell, difunt, mercader de Barcelona, i Rafaela.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
17	1467,2,17	Miquel Sala, escriptent, fill de Bernat Sala, notari de Barcelona, i d'Elionor, difunta, i Margarida, que viu amb Caterina, vídua de Bartomeu de Santjust, cavaller, domiciliat a Barcelona.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
18	1467,3,2	Joan Martí, paraire de draps de llana, fill de Pere Martí, paraire de draps de llana, de Barcelona i oriünd de Sallent, i Agneta, i Eulàlia, filla de Pere Joan Botiosa, paraire de Barcelona, oriünd de Sant Pere d'Auro, i d'Antònia.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
19	1467,4,14	Pere Alenich, assaonador de pells, habitant de Barcelona, fill de Guillem Alenich, paraire de Balaguer, i d'Isabel, difunts, i Joana, filla de Pere Miquel, blanquer de Barcelona, difunt, i de Blanquina, ara muller d'Esteve Ferigola, matalasser de Barcelona.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
20	1467,5,4	Marc Company, fill de Marc Company, difunt, i de Margarida, de Sant Martí de Terrassa, i Caterina, vídua de Pere Antic, fill d'Antoni Antic i d'Aldonça, difunta, filla de Bartomeu Urgell, difunt, de Sant Pere de Reixac, i d'Antònia, ara muller d'Antoni Antic.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
21	1467,5,5	Pere Colls, fill de Bernat Colls i d'Eulàlia, de Santa Magdalena d'Esplugues, i Joana, filla de Guillem d'Arbussies i d'Antònia, de Sant Feliu d'Alella.	Quartum manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n i Plec de capítols matrimoniais 1452/1482.
22	1467,5,23	Antoni Riffós de Cantallops, de Sant Vicenç de Sarrià, fill d'Antoni Riffós, difunt, i d'Isabel, de l'esmentada parròquia, i Eufràsia, vídua de Francesc Seyol, de Sant Feliu d'Alella, i filla d'Antoni Sentromà i Eufràsia, de Sant Cebrià de Tiana.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
23	1467,5,30	Pere Riera, de Sant Andreu del Palomar, fill de Guillem Riera i d'Angelina, difunts, i Bartomeua, vídua de Jaume Canyet, filla de Pere Torrella i d'Elisenda, de Santa Magdalena d'Esplugues.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
24	1467,6,2	Vicenç Mateu, notari i habitant de Barcelona, fill de Jaume Mateu, notari de Barcelona i habitant de Granollers, i d'Eulàlia, difunts, i Isabel, filla de Francesc Simon, notari difunt, i de Violant, habitant de Granollers.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
25	1467,7,24	Bernat Miquel Cisa, de Premià, fill de Bonanat Gil, àlies Cisa, oriünd de Tiana, i de Rafaela, de Sant Pere de Premià, i Eulàlia, filla del difunt Bartomeu Botey i Eulàlia, de Premià.	Quartum Manuale 1466-XII-23/1467-X-6, s/n.
26	1468,4,27	Pere Avella, barber de Barcelona, fill d'Andre Avella, llaurador de Cervera, i de Margarida, difunts, i Isabel, filla de Bernat Colls i d'Eulàlia, difunta, de Santa Maria d'Esplugues.	Plec de capítols matrimoniais 1452/1482.
27	1468,7,13	Joan Parés, teixidor de draps de llana, habitant de Barcelona, fill de Guillem Parés, teixidor de draps de llana, i de Richsen, de Perpinyà, i Joana, filla de Ramon Cordella, bossier de Barcelona, i Elionor, difunta, i neboda de Pere Roges, draper de Barcelona.	Manuale sextum 1468-V-20/1469-I-5, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
28	1468,12,12	Bernat Palau, fill d'Huguet Palau, difunt, de Sant Cebrià de Tiana, i de Clara, neboda de Cebrià Palau, taverner de Barcelona, i Rafaela, filla de Galceran Doy i Eulàlia, de Sant Martí d'Arenys, i neboda de la difunta muller de Cebrià Palau.	Manuale sextum 1468-V-20/1469-I-5, s/n.
29	1468,12,28	Pau Cirera, fill de Guillem Cirera i de Rafaela, de Sant Cebrià de Tiana, i Isabel, filla d'Antoni Gener, difunt, i de Clara, de Sant Vicenç de Sarrià.	Manuale sextum 1468-V-20/1469-I-5, s/n.
30	1470,1, ?	Joan Sclot, pintor de Barcelona, i Angelina, vídua d'Antoni Garau, cirurgià barceloní, i filla de Joan Aymar, difunt, matalasser, i d'Angelina, de Barcelona.	Manual 1469-IX-12/ 1470-IV-10, s/n.
31	1470,1,21	Armengol Rovira, mercader de Barcelona, i Eufrasina, filla de Joan Sorell, mercader de Barcelona.	Manual 1469-IX-12/ 1470-IV-10, s/n.
32	1470,2,18	Joan Aguilar, abaixador de Barcelona, fill de Joan Aguilar, abaixador barceloní, que viu a Mallorca, i Agnès, filla de Pere Orriols, sabater, difunt, i de Margarida, ara muller de Garcia Lopic, sabater de Barcelona.	Manual 1469-IX- 12/1470-IV-10, s/n.
33	1470,11,20	Bernat Seyol, orfe de Francesc Sorts i de Clara, de Sant Feliu d'Alella, i Beneta, filla de Guillem d'Arbussies i d'Antònia, de Sant Feliu d'Alella.	Manual 1470-XI-10/ /1471-V-9, s/n.
34	1471,1,27	Bernat Peya, mestre de cases, habitant de Barcelona, fill de Joan Peya, del terme del castell de Palafrugell, i d'Antònia, difunts, i Eulàlia, filla de Pere Agustí, botiguer, i de Caterina, de Barcelona.	Manual 1470-XI-10/ 1471-V-9, s/n.
35	1471,2,14	Pere Morell, sastre, oriünd de la Picardia, habitant d'Abreda, i Úrsula, filla de Gaspar Sabater, difunt, sastre d'Abreda, i de Margarida.	Manual 1470-XI-10/ 1471-V-9, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
36	1471,2,21	Antoni Marc, corder, habitant de Barcelona, fill de Pere Marc, difunt, i de Margarida, de Granollers, i Isabel, filla de Jaume Tarragona, peller, i d'Eulàlia, de Barcelona.	Manual 1470-XI-10/ 1471-V-9, s/n.
37	1471,3,9	Pere Marquès, fill de Pere Marquès, difunt, i de Margarida, de Sant Genís de Vilassar, i Eulàlia, filla de Bartomeu Ribes, pellisser, i Eufrasina, de Barcelona.	Manual 1470-XI-10/ 1471-V-9, s/n.
38	1472,10,14	Joan de Erasso, d'Erasso (Navarra), fill de Joan Jolis, difunt, i de Maria, d'Erasso, i Beneta, filla de Jaume Salom, sabater de Barcelona, i d'Eulàlia.	Manuale duodecimum 1472-IV-15/ 1473-II-3, s/n.
39	1472,11,3	Bernat Serra, sastre de Barcelona, fill d'Antoni Serra, paraire de draps de llana, i de Caterina, de Barcelona, i Caterina, filla de Pere Antoni Paloma, paraire, difunt, i de Joana, de Barcelona.	Manuale duodecimum 1472-IV-15/ 1473-II-3, s/n.
40	1472,11,14	Jaume Ferrer, carnisser, de Barcelona, fill de Miquel Ferrer, d'Atzavara del Regne d'Aragó, i de Maria, difunts, i Joana, vídua d'Andreu Pujol, bainer, de Barcelona, i filla de Jaume Muset i de Sibilla, difunta, de la vila d'Argolado.	Manuale duodecimum 1472-IV-15/ 1473-II-3, s/n.
41	1472,12,16	Bartomeu Muntanyes, abans teixidor de draps de llana i ara missatger de la cort del veguer de Barcelona, i Constança, filla d'Antoni Rovira, brocanter, i de Joana, difunts, de Barcelona.	Manuale duodecimum 1472-IV-15/ 1473-II-3, s/n.
42	1472,11,28	Bernat Rovira, fill de Pere Rovira, difunt, i d'Isabel, de Sant Ciprià de Tiana, i Joana, filla de Bernat Oliver i d'Antònia, de Santa Maria de Badalona, difunts.	Manuale duodecimum 1472-IV-15/ 1473-II-3, s/n.
43	1473,2,2	Joan Serradell, fill de Francesc Serradell, ferrer, difunt, i de Francesca, de la vila d'Arboç, i Joana, vídua de Jaume Benet Orts, filla de Joan Cho (sic), pescador, i Antònia, de Barcelona.	Manuale duodecimum 1472-IV-15/ 1473-II-3, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
44	1473,2,4	Joan Cisa, fill de Bernat Cabús, àlies Casa, difunt, i de Nadala, senyora útil i propietària del mas Casa, de Sant Pere de Premià, i Joana, filla de Salvador Abril, difunt, i Agneta, de Sant Genís de Vilassar.	Manuale duodecimum 1472-IV-15/1473-II-3 i Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.
45	1473,2,7	Pere Ferrer, fill de Jaume Ferrer, difunt, i d'Angelina, de Sant Pere de Premià, i Eulàlia, filla de Bartomeu Soler, mercader difunt de Barcelona, i d'Isabel.	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.
46	1473,2,14	Silvestre Benet Comte, pellisser, fill de Simó Comte, pellisser, i de Joana, difunta, de Barcelona, i Isabel, filla de Tomàs Tria i de Maciana, difunta, de Collbató de l'abadiat de Montserrat.	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.
47	1473,3,12	Antoni Fabrigues, taverner de Barcelona, i Blanquina, filla de Joan Madrenchs, paraire, i de Joana, difunta, de Barcelona.	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.
48	1473,4,10	Antic Torrabadal, fill de Pere Torrabadal i de Rafaela, de Santa Maria de Badalona, i Susanna, filla de Tomàs Garri i d'Angelina, de Sant Feliu d'Allela.	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.
49	1473,5,28	Joan Roig, tapiner, habitant de Barcelona, fill de Bartomeu Roig, de Mont-roig (al Maestrat), difunt, i de Magdalena, i Maria, que fou captiva d'Arnau Massana, difunt mercader barceloní.	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.
50	1473,6,20	Antoni Plana, fill de Salvador Plana i de Constança, de Sant Pere de Ribes, i Bartomeua, filla de Bartomeu Costa, difunt, de Castelldefels, i de Margarida, ara muller de Jaume Bonet, de Sant Boi de Llobregat.	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.
51	1473,8,10	Pere Pau Borosa, paraire, fill de Pere Jofre Borosa, paraire de Barcelona, de Santpedor, i d'Antònia, i Àngela, filla de Pere Franquesa i de Margarida, d'Igualada.	Manuale tercium decimum 1473-II-3/1473-VIII-25, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
52	1475,3,28	Pere Canalies, assaonador de pell, fill d'Antoni Canalies, assaonador, i d'Antònia, de Barcelona, i Caterina, filla de Ramon Garaldet, corredor de pell, i de Caterina, de Barcelona.	Plec de capítols matrimoniais 1452/1482.
53	1475,9, ?	Francesc Resolives, mercader de Barcelona, fill de Gabriel Resolives, mercader, i de Florentina, difunts, i Francina, vídua de Francesc Xurbi, mercader de Barcelona, i filla de Pere Carós, mestre racional de la cort reial, difunt, i de Francina.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
54	1475,10,8	Andreu Goday, de l'Hospitalet de Santa Eulàlia de Provençana, fill de Galceran Goday, difunt, i de Joana, de les esmentades vila i parròquia, i Joana, filla de Jaume Roca, de la pobla del terme del castell de Claramunt.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
55	1475,10,24	Mateu Cerdà, boter, de Sant Feliu de Llobregat, fill de Joan Cerdà, fuster, i de Francina, difunts, de Vic, i Clara, filla de Pere Solanes i d'Eulàlia, difunta, de Sant Genís dels Agudells.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
56	1475,11,12	Pere Argimir, de Sabadell, fill i hereu de Salvador Argimir i d'Elionor, i Joana, filla de Pau Ferrer i d'Eufrasina, de Sant Andreu del Palomar.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
57	1475,11,17 (?)	Joan de la Pujada, de Sant Feliu d'Allella, fill de Bernat Pujada, difunt, i de Bartomeua, i Joana, vídua de Pere Colls, de Santa Magdalena d'Esplugues, filla de Guillem d'Arbussies i d'Antònia, de Sant Feliu d'Allella.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
58	1476,1,21	Pere Portes, sabater de Barcelona, fill de Jaume Portes, moliner, i de Joana, difunts, del comtat de Rosselló, i Joana, filla de Nicolau Sala, teixidor de lli, difunt, i d'Antònia, de Barcelona.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
59	1476,3,2	Bartomeu Massaguer dels Bassons, de Sant Cebrià de Valldoreix, fill de Bartomeu Massaguer i de Constança, difunts, i Joana, filla de Joan Mataró i d'Agneta, habitants de Sant Esteve de Vilanova.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
60	1476,3,21	Laudo Martí, mariner de Barcelona, oriünd de Niça, i Francina, filla de Joan Golsalbo, calafat, i de Margarida, difunts, de Barcelona.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
61	1476,3,30	Jaume Respall, forner de Barcelona, fill de Jaume Respall, difunt, i de Margarida, de Sant Cugat ses Garrigues, situat al Penedès, i Beneta, filla de Rafael Carbó, tapiner ?, i de Tomassa, difunta, de Barcelona.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
62	1476,5,1	Antoni Ivorra, ferrer de Barcelona, fill d'Antoni Ivorra i de Maria, difunta, de la Guàrdia dels Prats (Tarragona), i Clara, filla de Pere Font, ferrer, i d'Isabel, de Barcelona.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
63	1476,5,5	Miquel Sabater, mestre de cases de Barcelona, fill de (no consta) Sabater i de (no consta), de la vila de Torroella de Montgrí, i Joana, filla de Jaume Vilar, sabater, difunt, i d'Eulàlia, de Barcelona.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
64	1476,7,9	Pere Lobet, traginer de Cardona, fill de Pere Llobet, traginer, i de (no consta), difunts, i Bartomeua, filla de Jordi Serradell, traginer, difunt, de Barcelona. Antoni des Guasch, traginer de Cardona, fill d'Antoni des Guasch i d'Angelina, difunts, de Cardona, i Joana, filla de Jordi Serradell, traginer, difunt, de Barcelona, i germana de Bartomeua.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
65	1476,9,11	Antoni Queralps, barber habitant de Vic, fill de Bernat Queralps, teixidor de draps de llana, de Ripoll, i de Margarida, difunts, i Constança, filla de Francesc de Porta, assaonador de pells, i de Gabriela, de Barcelona.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
66	1476,9,21	Joan Lavescha, pellisser, de la vila de Srobozch (Alemanya), fill d'Antic Lavescha, corretger de la dita vila, i d'Agnès, difunta, i Augustina, vídua del mestre Dider Condoneu, pellisser de Barcelona, filla de Jaume Jonera, teixidor de llana, difunt, i de Caterina, de Berga.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
67	1476,10,1	Joan Albrols, mestre de cases, de Barcelona, fill de Francesc Albrols, teixidor de draps de llana, difunt, i de Salvadora, de Sallent, i Eulàlia, filla de Romeu Citjar, difunt, de Santa Coloma de Queralt i després habitant d'Igualada i de Barcelona, i de Caterina.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
68	1476,10,6	Llorenç Primyanca, bracer, habitant de Barcelona, fill de Llorenç Primyança i de Violant, difunts, de Canet del Maestrat de Mintesa (Regne de València), i Antònia, vídua de Miquel Riera, matalasser de Barcelona, filla de Bernat Gassol, bracer, difunt, i de Bartomeua, de Barcelona.	Manual 1475-IX-8/ 1476-X-25, s/n.
69	1476,10,28	Gabriel Bofill, habitant de Sant Climent de Llobregat, orfe de Bartomeu Bofill i Elionor, de Sant Martí de Provençals, i Isabel, filla de Berenguer Corbella, de Santa Maria de Cornellà, i de Maria, difunta, senyora útil del mas Roig i hereva universal del seu pare, el difunt Marc Roig.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
70	1476,11,6	Joan Marquet, ferrer d'Abrera, fill del difunt Joan Marquet, sastre, i de Joanna, i Eufrasina, vídua de Joan Abre, difunt, sastre de Barcelona, filla de Pasqual Brivet, mestre d'aixa, de Barcelona, i de Constança.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
71	1476,11,14	Macià Albareda, sabater de Barcelona, fill del difunt Pere Albareda, «ortolà», i de Salvadora, i Isabel, vídua de Joan Codina, sabater de Barcelona, i filla de Salvador Soler, forner, i d'Elionor, de Barcelona.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
72	1476,11,26	Franci Oliver, de la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià, fill de Franci Oliver de Casoles, difunt, i d'Antònia, ara muller de Lluís Fontanilles, donzell, resident a Barcelona, i Eufrasina, filla de l'esmentat Lluís Fontanilles i de la difunta Eulàlia.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
73	1476,11,30	Marc Aiguaviva, fill de Joan Aiguaviva, difunt, i de Joana, de Sant Martí d'Arenys, i Angelina, filla de Bartomeu Botey, menor, difunt, i d'Eulàlia, de Sant Pere de Premià.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
74	1477,1,18	Tomàs Garriga, boter, de Sant Feliu d'Alella, fill de Jaume Garriga i de Rafaela, i Susanna, filla de Bartomeu Comolada i de Susanna, de Sant Feliu d'Alella.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
75	1477,1,25	Garau Galceran Ramis, fill de Francesc Ramis, de Barcelona, ara diputat del General de Catalunya, i de la difunta Isabel, i Violant, filla de Bernat Marimon, de Barcelona, i de Beatriu.	Manuale decimum octavum 1476-X-25 /1477-VI-6, s/n.
76	1477,1,30	Joan Rosselló, àlies Rossell, fill de Rafael Rosselló i de Salvadora, difunts, de Sant Pere de Premià, i Angelina, vídua de Pere Mora, de Premià, i filla de Pere Tay, difunt, i d'Eulàlia, de Sant Pere de Premià.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
77	1477,1,31	Gabriel Rovira, habitant de Cabrera, fill dels difunts Bernat Rovira i Francina, de Santa Maria de Mataró, i Miquela, vídua de Jaume Reriol, àlies Altafulla, d'Òrrius, filla de Jaume Toxoner i Salvadora, d'Arenys. I capítols prematrimoniais de Pere, de vuit o nou anys, fill i hereu del difunt Jaume Reriol, àlies Altafulla, i Miquela, amb Caterina, de set anys, filla de Gabriel Rovira i Elionor, primera muller difunta d'aquell.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
78	1477,2,1	Franci Miquel, de Massanet, fill del difunt Franci Miquel, cavaller de Massanet, i de Francesca, i Serena Joanna, filla de Guillem Colom, de Barcelona, i de Caterina, difunts, de Barcelona.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
79	1477,2,7	Jaume Corbera, de Sant Martí de Teià, fill del difunt Miquel Corbera i d'Angelina, i Antònia, filla del difunt Bartomeu Botey i d'Eulàlia, de Sant Pere de Premià.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
80	1477,2,14	Pere Alegre, de catorze anys, fill del difunt Joan Alegre, hostaler de Barcelona i natural del terme del castell de Collbató de l'abadia de Montserrat, i d'Angelina, ara muller d'Antoni Fornet, hostaler de Barcelona, i de Caterina, filla de Tomàs Tria, de Collbató, i de la difunta Maciana.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
81	1477,3,20	Berenguer de Muntmany, ciutadà de Barcelona, fill de Pere de Muntmany, difunt, doctor en lleis, i d'Elionor, i Violant Joanna, filla de Guillem Colom, de Barcelona, i de Maria Caterina, difunts.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
82	1477,3,22	Pere Boter, de Premià, fill i hereu del difunt Bartomeu Boter i de Bartomeua, i Caterina, filla dels difunts Jofre Rossell, sastre, i Antònia, de Granollers.	Manuale decimum octavum 1476-X-25 /1477-VI-6, s/n.
83	1477,4,12	Gaspar Moriscot, de Santa Maria de Corbera, fill de Bernat Moriscot i de Maria, difunts, i Elionor, filla de Pere Gassó, de Sant Vicenç de Jonqueres, i de Paula, difunta.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
84	1477,4,20	Antoni Abril, de Sant Genís de Vilassar, fill de Salvador Abril i de Joanna, difunts, i Francina, filla de Salvador Bartomeu i d'Antònia, de Sant Feliu de Cabrera.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.
85	1477,5,22	Pere Planella, donzell domiciliat al Vallès, fill de Bartomeu Planella i de Violant, difunts, i Susanna, filla del difunt Antoni Ribes, mercader de Barcelona, i d'Agnès.	Manuale decimum octavum 1476-X-25/1477-VI-6, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
86	1477,6,7	Jeroni Nadal, fill de Joan Nadal, difunt, i de Bartomeua, de Santa Maria de Badalona, i Susanna, filla de Guillem Arbussies i d'Antònia, de Sant Feliu d'Alella.	Manuale 1477-VI-6/ 1477-XII-12, s/n.
87	1477,6,7	Guillem Cudina, de Sant Boi de Llobregat, fill de Jaume Cudina i de Maciana, difunts, i Eulàlia, vídua de Pere Sagrera, àlies Oliver, de Sant Feliu d'Alella, filla d'Antoni Diumer, àlies Campins, i de Salvadora, difunts, de Sant Genís de Vilassar.	Manuale 1477-VI- 6/1477-XII-12, s/n.
88	1477,7,4	Pere Vaquer, fill de Pere Vaquer i de Joana, difunts, de Sant Cebrià de Cabanyes, i Joana, filla de Jaume Coll, difunt, i de Joana, de Sant Cristòfol de Lliçà de Vall.	Manuale 1477-VI- 6/1477-XII-12, s/n.
89	1477,7,11	Andreu Goday, de l'Hospitalet de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, fill de Galceran Goday, difunt, i de Joana, i vidu de Joana, i Maria, filla de Pere Viader i d'Eulàlia, de l'esmentada parròquia.	Manuale 1477-VI-6/ 1477-XII-12, s/n.
90	1477,8,2	Galcerà Riera, fill de Guillem Riera, difunt, i de Joana, de Sant Andreu del Palomar, i Elionor, filla de Pere Moya i de Clara, de l'esmentada parròquia.	Manuale 1477-VI- 6/1477-XII-12, s/n.
91	1477,8,9	Franci Miquel, jurista, fill de Pere Miquel, jurista, i d'Elionor, de Girona, i Aldonça Joana, filla de Guillem Colom i de Caterina, difunts, de Barcelona.	Manuale 1477-VI- 6/1477-XII-12, s/n.
92	1477,8,13	Jaume Carbonell, de Sant Just Desvern, fill de Pasqual Carbonell i de Genissa, difunts, i Violant, filla de Bernat Canyet i de Maria, difunts, de l'esmentada parròquia.	Manuale 1477-VI- 6/1477-XII-12, s/n.
93	1477,9,1	Pere Miquel ça Font, pare de draps de llana, de Barcelona, fill de Joan ça Font, mestre de cases, i d'Isabel, de Barcelona, i Caterina, filla de Rafael Riera, pare de draps de llana, i de Caterina, difunta, de Barcelona.	Manuale 1477-VI- 6/1477-XII-12, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
94	1477,9,11	Pere Bertran, fill heretat de Marc Bertran i d'Isabel, de Sant Boi de Llobregat, i Angelina, filla de Miquel Carbonell, pagès, i d'Isabel, de Barcelona, habitants de Sant Just Desvern.	Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n.
95	1477,11,15	Vicenç Sagrera, àlies Oliver, de Sant Feliu d'Alella, fill de Vicenç Sagrera, àlies Oliver, difunt, i de Francesca, i Caterina, filla de Jaume Cudina i de Cipriana, de Sant Cebrià de Tiana.	Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n.
96	1477,11,15	Miquel Olzina, fill de Pere Olzina i d'Eulàlia, difunts, de Sant Martí d'Arenys, i Bartomeua, filla de Bernat Pons i de Margarida, de Santa Maria de Badalona.	Manuale 1477-VI-6/1477-XII-12, s/n i Plec de capítols matrimonials 1452/1482
97	1478,1,10	Joan Bruguera, bracer de Barcelona, fill de Bartomeu Bruguera, teixidor de llana, difunt, i de Caterina, de Barcelona, i Margarida Caterina, filla de Ramon Conill, peller, difunt, i de Caterina, de Barcelona.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 13v-14r.
98	1478,1,10	Marc Clari, sabater de Barcelona, fill de Francisc Clarí, blanquer i assaonador, difunt, i de Francina, de Berga (bisbat d'Urgell), i Elionor, filla de Bernat Pla i d'Eulàlia, difunta, de Sant Vicenç de Sarrià.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 15r-16r.
99	1478,3,7	Galcerà Alzina, de tretze anys, fill de Gabriel Alzina i de Margarida, de Sant Martí d'Arenys, i Angelina, de tretze anys, filla de Jaume Correger, difunt, de Santa Maria de Badalona, i de Francina, ara muller de Guillem Sauri, habitant de l'esmentada parròquia.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 51v-54v.
100	1478,3,8	Bartomeu Sabater, vidrier, habitant al forn de vidre de Sant Cugat del Vallès, fill de Bartomeu Sabater i de Maria, de Vallbona del terme del castell de Cabrera, situat a la vegueria de Vilafranca del Penedès, i Isabel, filla d'Antoni Mercet i d'Isabel, de Sant Cugat del Vallès.	Manuale vicesimum 1477-XII-12 /14-VII-28, f. 56r-57r.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
101	1478,3,30	Jaume de Morillo, taverner de Barcelona, fill de Miquel de Murillo i de Teresa, difunts, de Saragossa, i Francina, filla de Berenguer Grises, difunt, i d'Agnès, del terme de Castellfollit del Boix.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 47v-49r.
102	1478,4,14	Pere Lladó, fill de Gener Lladó i de Francesca, de Santa Maria de Badalona, i Joana, filla de Bartomeu Inista i de Nicolaua, de Santa Maria de Badalona.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 64r-v.
103	1478,4,20	Antoni Jofre, assaonador de pells, habitant de Barcelona, natural de Vilateny (bisbat de Girona), fill de Bernat Jofre i de Vicença, difunts, i Eulàlia, vídua de Pere Fabre, sabater, de Barcelona, filla de Jaume Sala, brocanter, i d'Eulàlia, difunts, de Barcelona.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 72r-73r.
104	1478,5,24	Gabriel Fexes, pagès, habitant de Sant Vicenç de Sarrià, fill d'Antoni Fexes i de Saurina, difunts, de la Pineda del terme del castell de Cabrera (vegueria de Vilafranca del Penedès), i Francina, minyona a casa d'Angelina, vídua de Joan Agoles, àlies Aymerich, de l'esmentada parròquia de Sarrià, filla de Gabriel Messeguer i d'Antònia, difunts, de Sant Sadurní del terme de Sobirats.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 13v-14r.
105	1478,5,27	Bernat Miquel Cisa, de Sant Pere de Premià, fill de Bonanat Gil, de Tiana, i de Rafaela, difunts, i Salvadora, vídua de Bartomeu Solà, de Sant Andreu del Palomar, filla d'Antoni Coll, àlies Trobat, i de Maria, d'Allela.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 74r-75r.
106	1478,5,30	Pere Cisa, de set anys, fill de Bernat Miquel Cisa i d'Eulàlia, difunta, de Sant Pere de Premià, i Joana, de quatre anys, filla de Bartomeu Solà, difunt, de Sant Andreu del Palomar, i de Salvadora, casada amb Bernat Miquel Cisa.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 77r-79v.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
107	1478,7,18	Guillem Goday, vidu, fill d'Arnau Goday i de Joana, difunta, del Prat de Santa Eulàlia de Provençana, i Eulàlia, filla de Pere Magraner i d'Eulàlia, difunta, de l'esmentada parròquia.	Manuale vicesimum 1477-XII-12/1478-VII-28, f. 95v-96v.
108	1478,8,29	Antoni Oller, de Santa Maria de Badalona, fill d'Antoni Oller, difunt, i de Clara, ara muller de Bernat Vilaseca, i Eulàlia, filla de Jaume Reriol, àlies Altafulla, i d'Antònia, difunts.	Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16, s/n.
109	1478,9,18	Franci Lena, mariner, de Barcelona, fill de Guillem Lena, difunt, i de Margarida, del terme del castell de Tous del bisbat de Vic, i Clara, vídua de Benet Planes, àlies Solanet, de Sant Climent, filla de Ramon de les Planes, àlies Codinach, i de Joana, difunts, de Sant Pere de Torelló.	Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16, s/n.
110	1478,12,5	Joanic Ballaró, de Santa Eulàlia de Provençana, fill de Macià Ballaró i de Bartomeu, difunts, i Salvadora, vídua de Jaume Vestit, de Santa Maria de Badalona, filla de Jaume Salat i de Joana, de Sant Gervasi.	Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16, s/n.
111	1478,12,19	Guillem Ferrer, fill del difunt Bernat Ferrer, àlies Salat, i de Jaumeta, de Sant Genís dels Agudells, i Joana, filla de Joan Rafart i Eulàlia, de Sant Genís de Vilassar.	Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16, s/n.
112	1479,1,9	Gaspar Sans, flassader, de Barcelona, fill de Bartomeu Sans i de Joana, difunts, de Freixa (diòcesi de Barcelona), i Caterina, filla de Bartomeu Ribes, pellisser, i d'Eufresina, de Barcelona.	Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16, s/n.
113	1479,2,7	Bartomeu Pineda, de la parròquia de Sant Vicenç de Castellbisbal, fill de Gabriel Pineda, difunt, i de Joana, i Eulàlia, filla de Pere Canals i d'Eulàlia, de l'esmentada parròquia.	Manuale 1476-VII-28/1479-IV-16, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
114	1479,3,31	Francesc Pujol, bainer de Barcelona, fill d'Andreu Pujol, bainer, i de Margarida, difunts, i Beatriu, filla de Joan Micet, teixidor de drap de lli, difunt, i d'Angelina, d'Igualada.	Manuale 1476-VII -28/1479-IV-16, s/n.
115	1479,4,16	Franci Font, mercader, de Barcelona, fill de Joan Font, mercader, i de Vicenç, i Caterina, filla de Jaume Joan, difunt, mercader, i d'Antònia, de Barcelona.	Manuale 1476-VII -28/1479-IV-16, s/n.
116	1479,4,17	Vicenç Pareres, fill de Joan Pareres, difunt, i de Salvadora, de Sant Feliu d'Alella, i Susanna, filla de Jaume Garriga i de Rafaela, de Sant Feliu d'Alella.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
117	1479,5,5	Bartomeu Rovira, moler, habitant de Barcelona, fill de Miquel Rovira i d'Antònia, difunta, del terme del castell de Gelida del bisbat de Barcelona, i Bartomeua, filla natural de Francesc Baschó, moler, de Barcelona.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
118	1479,5,31	Miquel Anglada, taverner, de Barcelona, fill de Pere Joan Anglada, difunt, sastre, i de Constança, d'Olot, i Eulàlia, filla de Berenguer Garbí, difunt, llenyataire, i de Bartomeua, de Barcelona.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
119	1479,6,2	Jaume Boleda, canviador de monedes, fill d'Antoni Boleda, taverner, i d'Eulàlia, de Barcelona, i Isabel, filla de Guillem Ferrer i d'Agnès, de la parròquia de Sant Joan d'Horta.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
120	1479,6,6	Antoni Ferriol, pagès de Barcelona, fill de Jaume Ferriol i de Maria, difunts, del terme del castell de Mediona, i Damiana, filla de Bartomeu Omar, de Sant Cugat del Vallès, oriünd de Mallorca, i de Gabriela, difunts.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
121	1479,6,9	Lluís Ambor, sabater, fill de Pere Ambor i de Violant, difunta, de Barcelona, i Eulàlia, filla de Bartomeu Luna-ma, difunt, cirurgià, de Barcelona, i de Rafaela, ara muller de Pere Folch, barber de l'esmentada ciutat.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
122	1479,6,21	Antoni Niubó, mercader, de Barcelona, fill de Joan Niubó, pagès, i de Joana, difunts, de Casserres (bisbat d'Urgell), i Eulàlia, vídua de Salvador Miquel, peller, filla de Bernat Casadavall, taver-ner, i d'Isabel, difunta, de Barcelona.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
123	1479,6,26	Jaume Rosselló, fill de Joan Rosselló i de Maria, difunts, de Sant Martí de Teià, i Joana, vídua de Gaspar Isern, hereu del mas Isern, de Santa Maria de Corne-llà, filla de Joan Vilar, carnisser, i de Joana, difunts, senyors de la casa de la Maçanera. També capítols prematrimo-nials entre fills d'ambdós.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
124	1479,7,25	Bartomeu Puig, fill d'Antoni Puig, difunt, i d'Antònia, de Sant Feliu de Cabrera, i Clara, filla de Salvador Bar-tomeu i Antònia, de Sant Feliu de Cabrera.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
125	1479,8,15	Llorenç Benet, sabater, habitant de Bar-celona, fill de Guillem Benet i de Cate-rina, difunts, de Vinaixa (Tarragona), i Magdalena, filla d'Antoni Torrablanca, difunt, sabater, i de Marquesa, de la vila de Berga.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
126	1479,9,11	Joan Casals, argenter de Barcelona, fill de Pere Casals, mestre de cases de Bar-celona, i de Joanna, difunts, i Beatriu, filla de Pere Muset, d'Igualada, i de Blanquina, primera muller, difunta.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n i Plec de capítols matri-moniais 1452/1482.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
127	1479,9,16	Antic Gascó, mercader, de Barcelona, fill de Jaume Gascó i de Clara, difunta, de Sant Andreu del Palomar, i Angelina, filla de Salvador Prat, paraire, i de Joana, difunts, de Vic.	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
128	1479,9,18	Narcís Sans, de Navarra, «stant ara en servei del senyor capellà de Emposta e en casa sua», i Beatriu, filla de Pasqual de Ler i de Bartomeua, difunts, de Montsó (Aragó).	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
129	1479,11,16	Bernat Santromà, fill d'Antoni Santromà i d'Eufрасina, difunta, de la parròquia de Tiana, i Margarida, filla de Pere Martí Salanga i de Nicolaua, difunta, de la parròquia de Sant Pere de Mieres (bisbat de Girona).	Manuale vicesimum secundum 1479-IV-17/479-XI-10, s/n.
130	1480,7,8	Joan Bayona, mercader de Barcelona, fill de Pere Bayona i de Caterina, difunts, de Barcelona, i Margarida, filla de Joan Tremp, difunt, draper, i d'Eulàlia, de Barcelona.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
131	1480,7,19	Bartomeu Marí, fill de Joan Marí i d'Elionor, de Tiana, i Antònia, àlies Agnès, de deu anys, òrfena de Berenguer Partella i d'Eufрасina, de Sant Pere de Premià.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
132	1480,7,22	Gaspar de Blanes, donzell, fill de Guillel de Blanes, cavaller, domiciliat a Perpinyà, i de Sibil·la, difunts, i Brígida, filla de Pere Debenda, cavaller, i d'Elionor.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
133	1480,8,11	Joan Coromines, ferrer, habitant de Barcelona, fill de Pere Coromines, difunt, i d'Antònia, de la parròquia de Santa Maria d'Argilager (bisbat de Girona), i Clara, filla de Pere Font, ferrer, i d'Isabel, de Barcelona.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniales</i>	<i>Font</i>
134	1480,9,23	Bernat Seyol, de Sant Feliu d'Alella, fill de Francesc Seyol i de Clara, difunts, i Elionor, filla d'Antoni Galceran i d'Elionor, difunts, de Sant Cebrià de Tiana.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
135	1480,10,14	Joan Font, mercader de Barcelona, fill de Pere Font i hereu universal d'aquest, difunt, draper, i d'Elionor, i Maria Magdalena, filla de Bernat de Marimon i de Beatriu, de Barcelona.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
136	1480,10,24	Antoni Benet Comte, pellisser, de Barcelona, fill de mestre Simó Comte i d'Antònia, de Barcelona, i Joana, filla de Marc Peris, carnisser, i de Caterina, difunta, de Guimerà (arquebisbat de Tarragona).	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
137	1480,11,28	Miquel Gotvins, sastre, fill de Francesc Joan Gotvins, hostaler, i de Salvadora, difunts, de Manresa, i Vicenç, filla de Pere Marges, difunt, sastre, i de Clara, de Manresa.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
138	1481,1,14	Vicenç Pareres, àlies Serra, de Sant Feliu d'Alella, fill de Joan Pareres, difunt, i de Salvadora, i Angelina, filla de Joan Busquet, difunt, i d'Angelina, de Sant Ciprià de Tiana.	Manual 1480-VI-23/1481-I-18, s/n.
139	1481,1,19	Franci Gasnar, de Sant Sadurn de Noya, fill de Bernat Gasnar, difunt, de l'esmentada localitat, i de Margarida, ara muller de Bartomeu Carransa, de Santa Maria de Martorelles, i Joana, filla de Pere Vigell, difunt, i de Bartomeua, de Sant Pere de Reixac.	Manual 1481-I-19/1481-VIII-2, s/n.
140	1481,1,22	Bartomeu Roig, argenter, de Barcelona, fill de Pere Roig, boter, i de Caterina, difunta, de Barcelona, i Antònia, filla d'Antoni Barril, baster, i d'Angelina, de Barcelona.	Manual 1481-I-19/1481-VIII-2, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimonials</i>	<i>Font</i>
141	1481,2,10	Joan Castellví, pagès, de Sant Pere de Gornal, del terme del castellet de Bisbal (terme de Barcelona), fill de Joan Castellví i de Maria, difunta, de l'esmentada localitat, i Àngela Beneta, filla d'Andreu Sabadell, de Santa Maria de Vallvidrera, i d'Aldonça.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.
142	1481,2,11	Jaume Macià de Corbera, cavaller, senyor del castell de Desfar, fill de Riambau de Corbera, senyor de l'esmentat castell, difunt, i de Beatriu, i Elionor, filla de Francesc Joan de Santa Coloma, donzell, habitant de Sant Celoni, i d'Eufrasina.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.
143	1481,2,24	Pere Mas, fill de Pere Mas i d'Elionor, difunts, de Santa Maria de Badalona, i Clara, filla de Bartomeu Boter, difunt, i de Bartomeua, de Sant Pere de Premià.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.
144	1481,3,25	Joan Peris, coraler, de Barcelona, fill de Joan Peris, teixidor de drap de lli, difunt, de Barcelona, i de Iolanda, ara muller de Pere Gironella, porter de Barcelona, i Elionor Sebastiana, filla d'Antoni Brunet, missatger de la cort del Bisbe de Barcelona, i d'Eulàlia.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.
145	1481,4,15	Joan Ventayola, sabater, ara habitant de Santa Maria de Badalona, fill de Pere Ventayola, peller, i de Caterina, difunts, de Solsona, i Joana, filla de Montserrat Sunyol i d'Antígona, de Solsona.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n i Plec de capítols matrimonials 1452/1482
146	1481,6,9	Antoni Riera, de Sant Andreu de Palomar, fill de Pere Riera i de Joana, i Joana, vídua de Pere Ombert, de Sant Cebrià de Tiana, filla de Joan Rovira i de Clara, de l'esmentada localitat.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.
147	1481,6,16	Joan Damià, forner, de Barcelona, fill de Joan Damià i de Maria, difunts, de Lleida, i Llorença, filla de Guillem Martí, difunt, sabater, i de Bàrbara, de Lleida.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
148	1481,7,16	Lluís Benet dez Vall, donzell, resident a Barcelona, fill de Francesc dez Vall, cavaller, i de Constança, difunts, i Joana, filla de Francesc Colomer del Bosch, difunt, de Lleida, i d'Isabel del Bosch.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.
149	1481,7,26	Amador Galvany, de Sant Vicenç de Vallromanes, fill de Jaume Galvany, difunt, i d'Antònia, i Francina, filla de Pere Corbera, difunt, i de Clara, de l'esmentada localitat.	Manual 1481-I-19/ 1481-VIII-2, s/n.
150	1481,8,11	Pere Ribot, rajoler, fill de Joan Ribot, rajoler, i d'Elionor, de Barcelona, i Caterina, filla de Ramon Juglà, llaurador, i de Joana, de Barcelona.	Manual 1481-VIII -9/1482-II-20, s/n.
151	1481,8,13	Pere Magraner, fill de Pere Magraner i d'Eulàlia, de Santa Eulàlia de Provençana, i Maria, filla de Salvador Parellada i de Constança, de Sant Boi de Llobregat.	Manual 1481-VIII- 9/1482-II-20, s/n.
152	1481,8,19	Bernat Portell, fill de Salvador Portell, de la parròquia de Santa Maria de la vila de Mataró, i de Francina, i Eufrasina, filla d'Esteve Marquès i de Margarida, de l'esmentada parròquia.	Manual 1481-VIII- 9/1482-II-20, s/n.
153	1481,8,26	Franci Alfonso, fill i hereu universal de Pere Alfonso, mercader, difunt, i de Clara, de Perpinyà, i Aldonça, filla de Joan Bernat de Marimon i de Caterina, difunta, de Barcelona.	Manual 1481-VIII- 9/1482-II-20, s/n.
154	1481,9,1	Pere Botey, de Sant Pere de Premià, fill de Bartomeu Botey i d'Eulàlia, difunts, i Maciana, filla de Joan Marc i d'Elionor, de Sant Cebrià de Tiana.	Manual 1481-VIII- 9/1482-II-20, s/n.
155	1481,9,15	Mateu Leget, fill de Manuel Leget i de Maria, difunts, de Santa Maria de Badalona, i Isabel, filla de Joan Terrades, àlies Pons, difunt, de Sant Feliu de Cabrera, i d'Antònia, ara muller de Llorenç Partella, de Sant Pere de Premià.	Manual 1481-VIII- 9/1482-II-20, s/n.

<i>Núm.</i>	<i>Data</i>	<i>Capítols matrimoniais</i>	<i>Font</i>
156	1481,9,29	Pere Pujol, fill de Bernat Pujol i de Rafaela, de Sant Cebrià de Tiana, i Joana, filla de Sebastià Garriga, difunt, i de Joana, de Sant Feliu d' Alella.	Manual 1481-VIII-9/1482-II-20, s/n.
157	1481,11,17	Miquel Marc, sabater, de Barcelona, fill d'Esteve Marc i de Jaumeta, difunts, de Perpinyà, i Iolanda, filla de Joan Marquès, revenedor, i d'Eufrasina, de Barcelona.	Manual 1481-VIII-9/1482-II-20, s/n.
158	1481,11,21	Jaume Ferrer, fill de Jaume Ferrer i d'Angelina, difunts, de Sant Pere de Premià, i Joana, filla de Joan Palau, hostaler, i de Joana, de Santa Maria de Mataró.	Manual 1481-VIII-9/1482-II-20, s/n.
159	1482	Esteve Gili, paraire de draps de Barcelona, fill de Gabriel Gili, difunt, i d'Eulàlia, de Sant Esteve de Ripollet, i Eulàlia, òrfena de Francesc Font i de Francina, de Sant Feliu d' Alella.	Plec de capítols matrimoniais 1452/1482.

L'ESCUPTOR PERE COSTA I EL MOBLAMENT DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DEL PI DESPRÉS DE 1714

CARLES DORICO I ALUJAS

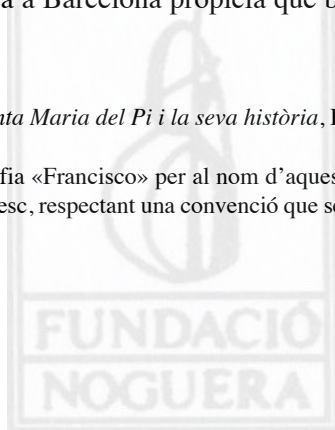
BARCELONA

A mitjan 1714, quan era imminent l'ocupació de Barcelona per les tropes de Felip V, que des del juliol de l'any anterior assetjaven la ciutat, una bomba llançada per l'artilleria borbònica caigué sobre l'absis de l'església parroquial de Santa Maria del Pi, travessà la volta i destruí el retaule major que a l'inici del segle XVI havia substituït el primitiu retaule gòtic.¹ La reparació dels danys que aquesta i altres bombes causaren a l'estructura del temple en el transcurs del setge tingué prioritat sobre qualsevol altre treball i no fou fins a l'any 1729 que els obrers de la parròquia pogueren plantejar-se la construcció d'un nou retaule major.

Per portar a terme l'obra escolliren una traça delineada per Pere Costa, escultor originari de Vic i format a Barcelona que, després de treballar un temps a diverses poblacions catalanes al costat del seu pare —el també escultor Pau Costa—, s'havia establert a la capital del Principat vers el 1721. Tot i que Pere Costa s'oferí a executar l'obra que havia ideat, els obrers decidiren encarregar-la a l'escultor barceloní Francisco Font,² el qual, juntament amb els seus germans Francesc i Jaume, es comprometé a materialitzar el projecte amb unes condicions econòmiques més favorables. Tanmateix, quan l'any 1731 els germans Font començaren a assentar el retaule, els obrers observaren que la traça original havia estat interpretada amb excessiva llibertat i, amb l'assessorament de Pere Costa, obligaren els tres escultors a refer bona part del treball. Si bé el mestre vigatà havia hagut de renunciar a la construcció del retaule, el prestigi professional assolit des que treballava a Barcelona propicià que ben aviat se li presentés

1. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi i la seva història*, Barcelona: La Formiga d'Or, 1992, p. 74.

2. Hem adoptat la grafia «Francisco» per al nom d'aquest escultor per tal de diferenciar-lo del seu germà Francesc, respectant una convenció que se segueix sistemàticament en els documents de l'època.

l'ocasió d'ocupar-se d'altres obres destinades a la mateixa església. L'any 1732 obrà el misteri del Sant Sopar per a la confraria de la Puríssima Sang, amb seu al Pi, i entre el 1733 i el 1738 construí el retaule de la capella de Sant Pere i el de la cripta de la Santa Espina. Uns anys després participà en el projecte de remodelació del presbiteri impulsada pels obrers per tal d'obtenir un espai adient per allotjar el cor, fins llavors situat en el centre de la nau del temple. La proposta que l'escultor presentà l'any 1746 fou inicialment aprovada, però l'oposició de la comunitat de preveres al canvi d'emplaçament aconsellà ajornar temporalment la reforma.

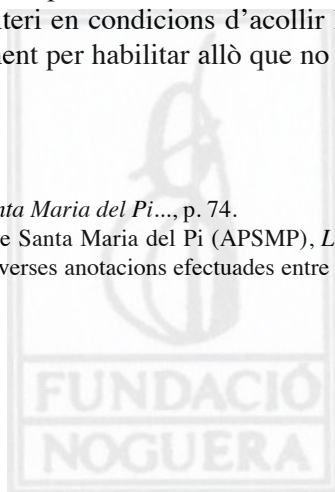
Coneixem les diverses actuacions de Pere Costa a l'església del Pi gràcies a les nombroses referències documentals que es troben en els arxius barcelonins i que són la base d'aquest estudi. En canvi, la major part de les obres que executà per a la parròquia s'ha perdut, com també les traces de les que projectà. Excepcionalment, l'actual retaule de la capella de Sant Pere, construït la dècada de 1920 i parcialment cremat el 1936, integra dues imatges procedents del retaule setcentista: un sant Jaume i una santa Eulàlia que cal incorporar al reduït catàleg d'obra conservada de l'escultor vigatà.

Arranjament del presbiteri després de 1714 i projecte del nou retaule major

El juny de 1714, quan les tropes borbòniques encara assetjaven Barcelona, es retiraren del presbiteri del Pi les pedres de la volta que s'havien desplomat sobre l'altar major i els fragments del retaule que havien anat a terra o amenaçaven ruïna.³ També es retiraren les malmeses credences construïdes vers el 1680 per Joan Roig,⁴ de les quals es pogueren salvar unes pilastres de pedra de Tortosa. Els darrers mesos del mateix any, amb la ciutat ja sotmesa a Felip V, s'iniciaren els treballs imprescindibles per tal de deixar el presbiteri en condicions d'acollir les funcions religioses, començant probablement per habilitar allò que no havia quedat totalment destruït.

3. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 74.

4. Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi (APSMP), *Llibre de comptes de l'Obra, 1667-1680 i 1680-1700*, diverses anotacions efectuades entre el 23 de juliol de 1679 i el 4 de juliol de 1680.

Tot seguit es recuperaren les parts de l'altar susceptibles de ser restaurades, com les grades i el sagrari, que Josep Vinyals s'encarregà de pintar alhora que feia un nou dossier i diversos quadres.⁵ La imatge de la Verge que havia presidit el retaule i les de sant Pere i sant Pau que l'havien flanquejat —conservades amb pocs desperfectes tot i que havien caigut des d'una altura considerable— foren reparades per l'escultor Jaume Graner, que tingué cura de retornar als apòstols els braços i les mans que havien perdut.⁶ Altres artífexs, com l'escultor Marià Montanya i el fadrí pintor Josep Tramulles, s'ocuparen ocasionalment de petites feines necessàries per dignificar l'espai en uns anys de penúria econòmica en els quals els pocs recursos disponibles calia destinar-los a les obres de manteniment de l'edifici.⁷ Ja avançat el 1718, l'escultor Joan Costa construï unes senzilles credences, potser aprofitant les pilastres procedents de les que havia fet Joan Roig, i Francesc Mas preparà els mobles per ser daurats.⁸

Una vegada reparats els danys causats per la guerra a la volta, al paviment i als vitralls, agreujats l'any 1717 pels efectes de l'ona expansiva generada per l'explosió d'un polvorí situat a les hortes de Sant Pau,⁹ els obrers del Pi consideraren que havia arribat l'hora d'emprendre les gestions necessàries per dotar l'església d'un nou retaule major. Corria l'any 1729 quan parlaren amb diversos artífexs de la ciutat i els sol·licitaren que els presentessin les seves propostes, però, malgrat la importància de l'obra, sembla que només reberen tres traces: la ideada per Pere Costa, una altra tal vegada delineada per Francisco Font, potser amb la col·laboració d'algun dels germans seus,¹⁰ i la tercera producte del treball conjunt del fuster Anto-

5. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 127v: febrer/març de 1715.

6. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 118v: 19 de desembre de 1714.

7. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 127v: febrer/març de 1715 (Marià Montanya), i f. 129r-v: juny/juliol de 1715 (Josep Tramulles).

8. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 147v: 7 d'agost i 4 de setembre de 1718; f. 149r: 27 de desembre de 1718 (Joan Costa), i f. 149r: 19 de desembre de 1718 (Francesc Mas).

9. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 113.

10. Cal considerar la possibilitat que la traça presentada per Francisco Font hagués estat elaborada per un artífex aliè al taller de l'escultor. Sabem que vers l'any 1723 la confraria de la Mare de Déu del Roser de Barcelona volia renovar l'altar de la capella que tenia a l'església del convent de Santa Caterina i, amb aquest fi, rebé propostes de diversos escultors, entre ells Pere Costa i l'esmentat Francisco Font. A l'hora de valorar les traces, Pere Costa ponderà l'originalitat de la seva, mentre que posà de manifest que la presentada per

Retaule major de l'església del monestir de Jonqueres, de Barcelona. Desaparegut. (Fotografia feta quan el retaule estava instal·lat a l'església parroquial de Gelida. Arxiu de l'autor.)

ni Mas i de dos escultors el nom dels quals ignorem.¹¹ Alguns documents fan pensar en l'existència d'una quarta traça, però les referències són poc precises i no consta enlloc el seu autor. Com hem anticipat a l'inici d'aquestes línies, l'elecció dels obrers recaigué en la proposta de Pere Costa, que el 15 de gener de 1730 rebé 28 lliures «en paga de la trassa per ell feta del retaule del altar major».¹²

No és estrany que el projecte de Pere Costa fos el més valorat pels obrers del Pi, atès que en aquell moment l'escultor vigatà probablement era qui millor podia satisfer el desig dels responsables de l'obra de fer un retaule «a la moderna».¹³ Mentre que molts artífexs es resistien a abandonar l'esquema

reticular i l'ordre salomònic gairebé omnipresents a la retaulística catalana de les dècades precedents, i només un reduït nombre d'escultors tractava d'apartar-se'n sense arribar a alliberar-se del tot del pes de la tradició, Pere Costa havia adoptat un model de retaule d'estructura netament arquitect-

Francisco Font —al qual denominà tendenciosament «mestre fuster»— l'havia delineat el pintor Josep Vinyals, el qual, segons l'escultor vigatà, havia copiat diferents elements arquitectònics de la capella de Sant Ignasi de l'església del Gesù de Roma i de l'església de Sant Fidel de Milà, «com és de veure en les obres de Andreu Poço, jesuïta, en sos tractats de perspectiva» (Arxiu Diocesà de Barcelona, ADB, Processos de la cúria eclesiàstica, lligall 1723, *Els prohoms de la confraria de la Mare de Déu del Roser de Barcelona contra Pere Costa, escultor de Barcelona*).

11. Informació procedent dels processos esmentats a la nota 40.

12. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 238v, i *Llibre de rebudes de l'Obra, 1729-1744*, n. 7 de 1729-1730 (rebut signat per Clara Costa i Ferran, esposa de l'escultor).

13. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 74-75.

tònica i decoració classicitzant que no tardaria a imposar-se i inspirar la producció de la majoria de mestres retaulers fins ben entrada la segona meitat del segle XVIII.

La primera obra documentada d'aquestes característiques és el retaule major de l'església del monestir barceloní de Jonqueres, construït per l'escultor vigatà entre els anys 1721 i 1723 i desaparegut el 1936 després d'haver estat traslladat a l'església parroquial de Gelida.¹⁴ Les fotografies que en coneixem permeten apreciar que, malgrat les modificacions que probablement sofrí en ser adaptat al seu segon emplaçament, presentava plenament desenvolupats els trets definitoris de la tipologia impulsada per Pere Costa. S'alçava sobre un bancal que, a cada costat de la mesa de l'altar, avançava obliquament cap al presbiteri per tal de proporcionar una base sòlida als laterals del cos del retaule. Aquest tenia en el centre un nínxol de grans dimensions que allotjava la imatge principal i era flanquejat per dos edicles formats per quatre columnes —dues en primer terme i dues darrere— entre les quals s'encabien quatre imatges més, dues a cada edicle. El poderós entaulament que tancava el cos del retaule i servia de base a l'àtic es corbava i penetrava en el nínxol central separant la part semicilíndrica d'aquest del quart d'esfera que el cobria. En el centre de l'àtic, sobre l'arc del nínxol, hi havia un espai destinat originalment a una pintura d'Antoni Viladomat i ocupat a Gelida per una imatge de la Verge. A cada costat d'aquest espai, una pilastra recorreguda per una doble voluta s'articulava amb el corresponent edicle del cos del retaule mitjançant una balustrada i, a la part superior, una composició amb predomini d'elements vegetals coronava el conjunt.

Ignorem si Pere Costa, animat per la bona acollida dispensada al retaule de l'església de Jonqueres,¹⁵ adoptà l'esquema d'aquest en algun altre treball realitzat abans de projectar el retaule major del Pi. És possible que l'apliqués, prèvia simplificació d'alguns components per raó de les menors dimensions de l'obra, al retaule que entre els anys 1726 i 1728 construï per

14. Carles DORICO I ALUJAS, «El retaule major de Sant Sever i la darrera estada de Pere Costa a Barcelona (1754-1757)», *Locus Amoenus* (Bellaterra), 3 (1997), p. 123-145.

15. L'any 1723, quan tot just Pere Costa havia deixat enllestit el retaule, aquest ja fou parcialment imitat per Miquel Llavina, un dels escultors que participaren en el projecte de renovació del retaule de la confraria de la Mare de Déu del Roser de Barcelona, al qual ens hem referit a la nota 10. Segons denuncià Pere Costa, en la traça presentada per Miquel Llavina «la guarnició de la història sobre lo ninxo de Nostra Senyora és copiada del retaule major de la iglésia del monastir de Junqueras de la present ciutat, obra de dit Costa» (ADB, Processos de la cúria eclesiàstica, lligall 1723, *Els prohoms de la confraria de la Mare de Déu del Roser...*).

a l'església del reial monestir de Sant Bartomeu de Peralada,¹⁶ desaparegut sense que n'hagi quedat cap testimoni gràfic ni descripció escrita. Fos com fos, la traça aprovada pels obrers del Pi seguia fidelment la mateixa idea directriu que el retaule de Jonqueres, com també la seguirien altres retaules executats per Pere Costa en dates posteriors, entre ells el major de l'església parroquial de l'Aleixar (1733-1737) i el de l'església barcelonina de Sant Sever (1754-1755), ambdós salvats de la destrucció.

Característiques de la traça de Pere Costa (1729)

La desaparició de la traça delineada per Pere Costa impedeix saber amb precisió com quedà plasmada sobre el paper la proposta que l'escultor presentà als obrers del Pi, si bé els nombrosos comentaris relatius a ella que sorgiren en el curs de l'accidentat procés de construcció del retaule i alguns dibuixos de l'obra acabada conservats fins als nostres dies permeten deduir diversos aspectes del projecte. D'altra banda, l'observació de les traces de Pere Costa que han sobreviscut al pas del temps posa de manifest l'ús d'un repertori de recursos gràfics que sens dubte l'escultor també aplicà, almenys parcialment, a la traça del retaule del Pi. Entre aquests recursos cal destacar un acurat sistema de representació en perspectiva que potenciava el component estètic de les traces en detriment del tècnic, una bona mostra del qual la proporciona el projecte que féu vers l'any 1725 per a la reforma del presbiteri de la catedral de Girona.¹⁷ En l'esmentat projecte, Pere Costa mostrà amb una composició de valors gairebé pictòrics l'aspecte que tindria el presbiteri una vegada enllestida la reforma, sense descuidar-se d'incloure una generosa visió de l'arcuació ogival del temple però ometent, en canvi, qualsevol indicació d'ordre constructiu.

16. José M. MADURELL MARIMÓN, «Retablos gerundenses (1570-1752)», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Girona), V (1951), p. 247-270.

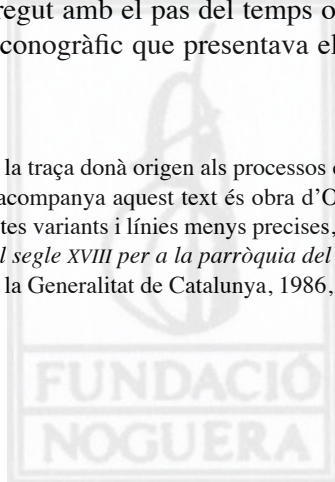
17. Malgrat que diversos autors consideren que aquest projecte data de 1752, tant la trajectòria vital de Pere Costa com un document notarial vinculat a la preparació de l'obra aconsellen situar-lo unes dècades abans. Sembla que la intensa col·laboració que l'escultor mantingué amb el Capítol de la catedral de Girona des de l'inici de la seva carrera s'interrompé molt abans de l'any esmentat i tot fa pensar que no es tornà a reprendre. D'altra banda, sabem que el 23 d'abril de 1726 el mateix Pere Costa concertà amb dos mestres serradors d'Olot el subministrament d'una partida «de fusta de roure pènul per la fàbrica del cor de la catedral de Gerona», que havia de ser lliurada abans del mes de novembre del mateix any (Arxiu Comarcal de la Garrotxa, Notarials, Jaume OLIVERAS II, *Manual*, 1726, reg. 1.029, f. 268v-270v).

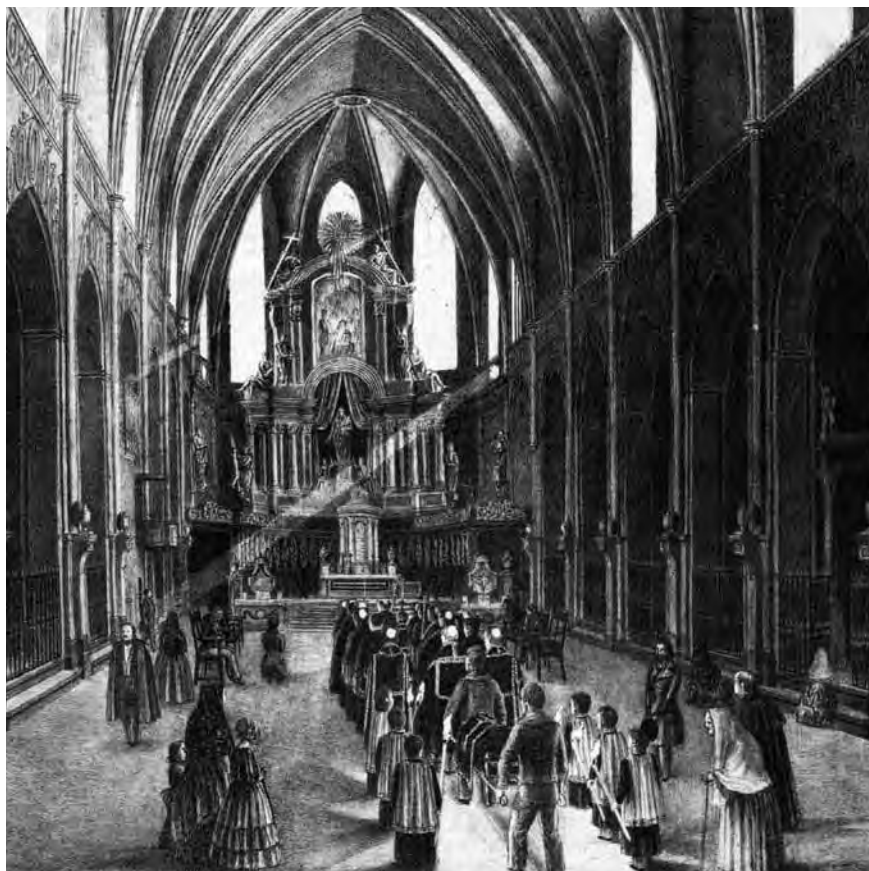
La mateixa manca d'informació pràctica que es fa evident a la traça gironina també l'acusava la del retaule major de l'església de Santa Maria del Pi, de la qual cosa n'ha quedat abundant constància escrita per raó dels problemes que ocasionà.¹⁸ Pere Costa presentà una única visió del retaule, frontal i en perspectiva, probablement amb els contorns perfilats amb línia precisa i de traç segur i les superfícies acolorides i ombrejades amb l'habilitat que s'observa a la majoria de dibuixos de l'escultor. Però si aquest suposat tractament artístic de la traça potser contribuï a accentuar l'interès de la proposta i influí favorablement en la decisió dels obrers de la parròquia, no hauria d'haver ocultat les carències que comportava. Pere Costa no acompanyà la representació en perspectiva ni tan sols d'una planta que permetés quantificar la magnitud dels volums que s'apartaven del pla de l'obra o discernir si les superfícies que adoptaven forma corba havien de ser circulars o el·líptiques. Tampoc facilità cap orientació per resoldre les zones del retaule que quedaven ocultes pels elements situats en primer terme i, el que és més sorprenent i potencial font de malentesos, no indicà l'escala del dibuix.

Una litografia que mostra l'interior de l'església del Pi a mitjan segle XIX,¹⁹ quan el presbiteri encara era presidit pel retaule major setcentista, confirma els notables paral·lelismes que aquest retaule presentava amb el construït per Pere Costa a l'església del monestir de Jonqueres i amb altres ideats pel mateix escultor. El gravat mostra clarament la gran importància concedida al nínxol central i l'existència dels característics edicles laterals, com també la disposició d'un potent entaulament sobre els esmentats edicles que, juntament amb l'arc del nínxol, donava suport a un monumental àtic. Cal indicar que el retaule fou objecte d'algunes modificacions en el transcurs del segle XVIII, si bé no és probable que els components que acabem de descriure s'alteressin de forma sensible. La litografia no permet identificar la majoria de les imatges que acollia el conjunt en el segle XIX i, fins i tot, dóna peu a pensar que algunes de les que s'hi col·locaren inicialment havien desaparegut amb el pas del temps o havien estat canviades de lloc. El programa iconogràfic que presentava el retaule originàriament

18. La inconcreció de la traça donà origen als processos esmentats a la nota 40.

19. La litografia que acompanya aquest text és obra d'Onofre Alsamora. Una versió del mateix dibuix, amb petites variants i línies menys precises, ha estat reproduïda per Joan ROSÀS REVERTÉ, *Un cor del segle XVIII per a la parròquia del Pi de Barcelona*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1986, p. 9.

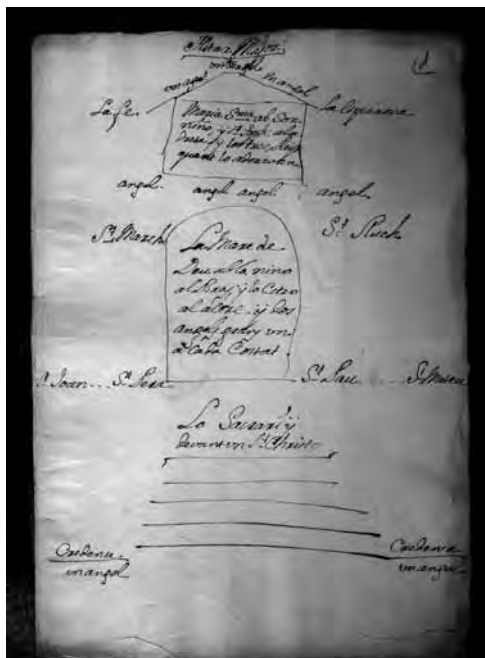
Aspecte que presentava l'interior de l'església de Santa Maria del Pi a mitjan segle XIX, amb el presbiteri presidit pel retaule projectat per Pere Costa i modificat a la fi del segle XVIII. (Litografia d'Onofre Alsamora, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.)

el coneixem gràcies a un esquema que possiblement data de mitjan segle XVIII i es conserva a l'arxiu de la parròquia.²⁰

Segons aquest esquema, en el nínxol central hi havia «la Mare de Déu ab lo Niño al bras y lo cetro a l'altre, y dos àngels grans, un a cada costat»; davant de les columnes dels edicles s'hi podia veure la imatge de sant Pere, a l'esquerra i propera al nínxol, i la de sant Pau, a la dreta i també propera al

20. APSMP, *Altars del Pi, Plànols antics*, full solt, n. 1. Citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 75.

nínxol, mentre que les imatges de dos evangelistes, sant Joan, a l'esquerra, i sant Mateu, a la dreta, eren igualment situades davant de les columnes dels edicles però més allunyades del centre. En una posició difícil de determinar, potser a l'esquerra i a la dreta de l'arc del nínxol central, hi havia les imatges dels altres dos evangelistes: sant Marc i sant Lluc. L'espai central de l'àtic era ocupat per un relleu que representava l'Epifania, amb «Maria Santíssima ab son Niño y sant Joseph a la dreta, y los tres Reis quant lo adoravan»; l'escena era flanquejada per les alegories de la Fe i de l'Esperança, i sobre l'arquitectura recolzaven sis àngels de diferents mides i positures.

Esquema del retaule major de l'església de Santa Maria del Pi, realitzat probablement a mitjan segle XVIII. (Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi, Barcelona.)

Assignació de l'obra del retaule major a Francisco Font i primers anys de treball (1730-1732)

L'elecció de la traça ideada per Pere Costa fou una decisió unànime dels obrers de la parròquia, si bé sembla que les opinions d'un d'ells —el notari Antoni Navarro— foren determinants a l'hora de definir algunes de les característiques de l'obra que no es podien deduir del projecte i d'assignar la feina a l'artífex que oferís fer-la per un preu més reduït.²¹ En la taba de la subhasta que es convocà amb aquest fi, redactada amb la

21. Informació procedent dels processos esmentats a la nota 40.

col·laboració del fuster Sebastià Aldabó,²² ultra presentar com a model la traça de l'escultor vigatà es féu constar que el retaule havia de permetre el pas a través del portal que s'obria en el mur de l'absis i comunicava amb l'exterior del temple,²³ motiu pel qual no havia de ser «de aquells que estan arrimats a la paret, sinó separats, que també se gosan per detràs com devant» i que «totes les motlluras del retaule que corren per devant hauran també de córrer per detràs». Igualment s'especificà que el nínxol central o cambril havia d'arribar fins al mur de l'absis i recolzar en ell, per sobre de l'esmentat portal. Tant el cambril com el sagrari i la fornícula de l'àtic havien de ser accessibles mitjançant escales situades a l'interior del retaule, cap de les quals no havia de ser visible des de l'església.

Amb aquestes condicions i amb d'altres derivades de les característiques de la traça i de la necessitat d'assegurar l'estabilitat del conjunt, Pere Costa s'oferí a construir el retaule per 4.000 lliures,²⁴ quantitat que incloïa el cost de la mà d'obra i de la fusta necessària per portar a terme la feina, però no l'elaboració del basament de pedra sobre el qual s'havia d'alçar el retaule ni tampoc de les credences, atès que es preveia aprofitar les fetes l'any 1718. Ignorem si l'escultor vigatà tingué gaires competidors, però la seva oferta almenys fou notablement millorada per la de Francisco Font, el qual, amb el suport dels seus germans Francesc i Jaume, es comprometé a construir el retaule per 3.350 lliures.

Francisco, Francesc i Jaume Font eren fills de l'escultor Josep Font, mort a Barcelona l'any 1720.²⁵ Quan el pare faltà, sembla que Francis-

22. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 239v-240r: 19 de juliol de 1730.

23. El portal es construí l'any 1578 i es renovà el segle XIX en estil neogòtic, ja sense accés directe al presbiteri (Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 64, 71 i 147). En el contracte del retaule major del Pi (vegeu l'Apèndix documental, document 1) es posa com a exemple de retaule separat del mur de l'absis el que hi havia en la desapareguda església del convent de Sant Francesc de Barcelona. Actualment, una disposició semblant del retaule amb la funció de deixar expedita la porta posterior del temple encara es pot veure a l'església de Sant Just i Sant Pastor, també de Barcelona.

24. Informació procedent dels processos esmentats a la nota 40.

25. APSMP, *Llibre d'òbits, 1716-1725*, f. 82v: 25 de novembre de 1720. La filiació dels germans consta en els capítols matrimonials i en l'expedient matrimonial de Francisco, ambdós amb data del 10 de juliol de 1701 (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, AHPB, Josep LLaurador i de Satorre, *Manual, 1701*, f. 309v-314r, i APSMP, *Expedients matrimonials, 1701*, juliol).

co Font, nascut a la mateixa ciutat vers el 1686²⁶ i mestre escultor des de 1709,²⁷ es posà al capdavant del negoci familiar, al qual anys després s'integraren els seus germans Francesc i Jaume. Francesc, per raó de la duplicitat de nom amb el seu germà gran, resulta difícil d'individualitzar, dificultat que s'incrementa pel fet que no apareix en cap de les relacions confeccionades pel gremi d'escultors per al pagament del cadastre personal. Jaume nasqué vers l'any 1695²⁸ i esdevingué mestre el 1723;²⁹ morí el 1747,³⁰ sis anys abans que traspassés el seu germà Francisco.³¹

Tot i que Antoni Navarro, l'obrer encarregat de tancar el tracte, dubtava de la capacitat dels germans Font per afrontar amb èxit la construcció d'una obra de la complexitat del retaule major del Pi, finalment optà per rebutjar l'oferta de Pere Costa i s'inclinà per la més econòmica dels tres germans. La signatura del contracte tingué lloc el 4 de juny de 1730 i en el document només es féu constar com a responsable de la feina Francisco Font. Francesc i Jaume assumiren la funció d'avaladors del seu germà gran, si bé sabem que tots tres escultors participaren en la realització del treball. Francisco Font es comprometé a deixar enllestit el retaule dins els tres anys següents i els obrers s'obligaren a pagar-li les esmentades 3.350 lliures en sis terminis de 558 lliures, 6 sous i 8 diners, el primer l'1 d'agost de 1730 i els restants amb intervals de sis mesos. És remarcable que en una de les clàusules del contracte s'especificà que Francisco Font hauria de reproduir la traça «ab la major perfecció y, si segons art se advertirà alguna cosa necessària que no fos explicada, la dega fer y cumplir dit oficial com si fos estada explicada y pactada».³² D'aquesta observació es pot deduir que els obrers eren conscients que la traça de Pere Costa no aportava tota la informació que

26. Aproximació obtinguda a partir de l'edat de Francisco Font consignada en les llistes presentades pel gremi d'escultors per al pagament del cadastre personal entre els anys 1724 i 1754 (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, AHCB, Fons gremial, *Cadastre personal*).

27. AHPB, Josep BROSSA, *Borrador, 1709*, s. f.: 10 de maig de 1709.

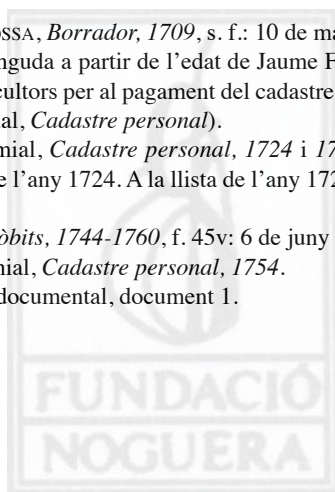
28. Aproximació obtinguda a partir de l'edat de Jaume Font consignada en les llistes presentades pel gremi d'escultors per al pagament del cadastre personal entre els anys 1724 i 1747 (AHCB, Fons gremial, *Cadastre personal*).

29. AHCB, Fons gremial, *Cadastre personal, 1724 i 1727*. Jaume Font apareix per primera vegada a la llista de l'any 1724. A la llista de l'any 1727 s'indica que és mestre des del 18 de juliol de 1723.

30. APSMP, *Llibre d'òbits, 1744-1760*, f. 45v: 6 de juny de 1747.

31. AHCB, Fons gremial, *Cadastre personal, 1754*.

32. Vegeu l'Apèndix documental, document 1.

els constructors del retaule necessitaven i que les indicacions donades per escrit a la taba no compensaven suficientment les mancances. L'accidentada evolució del treball que tot seguit emprengueren els germans Font posaria de manifest ben aviat l'abast del problema.

La primera tasca de Francisco, Francesc i Jaume Font consistí a estudiar la traça delineada en perspectiva per Pere Costa i a deduir la forma, disposició i mida dels components del retaule, tot adaptant a la visió frontal els diferents elements que, segons la taba, havia de contenir l'interior.³³ Seguidament, els tres escultors iniciaren la construcció de l'estructura arquitectònica, per a la qual cosa comptaren des del primer moment amb la col·laboració del fuster i arquitecte Pau Galtayres.³⁴ Les feines inicials les efectuaren en el taller familiar i els foren pagades en les dates previstes en el contracte, si bé les quantitats que reberen no s'ajustaren a les acordades: l'1 d'agost de 1730 cobraren 850 lliures; el 4 de febrer de 1731, 500 lliures, i el 8 d'agost del mateix any, 500 lliures més.³⁵ Pels volts d'aquesta última data desmuntaren el retaule i les credences que ocupaven provisionalment part del presbiteri del temple i els mestres de cases Marià Duran i Segimon Ramissa començaren a construir el basament de pedra del nou retaule.³⁶ Sembla que inicialment el situaren a una distància del mur de l'absis que hauria permès muntar el retaule amb tots els elements previstos en el projecte i deixar, al darrere, l'espai suficient per accedir a la portalada que s'obria en aquell mur, però, per motius sobre els quals la documentació de l'època és confusa, es desplaçà la filada de pedres cap al fons del presbiteri i, conseqüentment, disminuï la superfície que el retaule i el fals deambulatori havien de compartir.

Malgrat que previsiblement la reducció de l'espai disponible havia de dificultar el muntatge de la complexa arquitectura del conjunt, els germans Font assentaren les peces que ja tenien acabades, el daurador Pere Rigalt pintà el sagrari³⁷ i el 24 de desembre de 1731 es traslladà el Santíssim a l'altar major.³⁸ En aquesta data encara faltava col·locar les imatges i bona

33. Les incidències que es presentaren durant la primera fase de la construcció del retaule són àmpliament comentades en els processos esmentats a la nota 40.

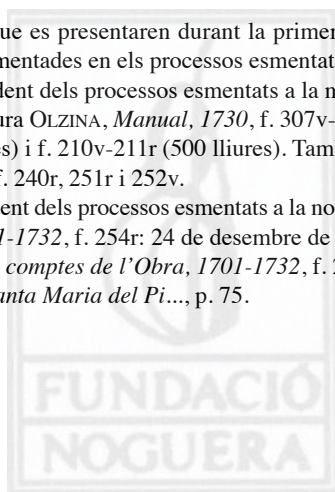
34. Informació procedent dels processos esmentats a la nota 40.

35. AHPB, Bonaventura OLZINA, *Manual*, 1730, f. 307v-308r (850 lliures), i *Manual*, 1731, f. 33v-34r (500 lliures) i f. 210v-211r (500 lliures). També: APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 240r, 251r i 252v.

36. Informació procedent dels processos esmentats a la nota 40. També: APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 254r: 24 de desembre de 1731.

37. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 254v: 27 de gener de 1732.

38. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 75.

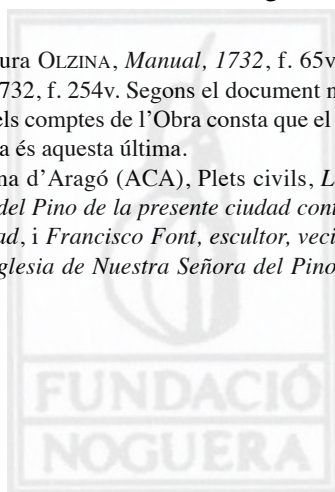
part dels elements arquitectònics, però els obrers no pogueren deixar d'observar que el nou retaule no responia a les seves expectatives, principalment perquè no tenia les mides que consideraven adequades ni les proporcions correctes. Els escultors els asseguraren que, una vegada instal·lades les imatges, el retaule aparentaria ser més gran i l'aspecte general de l'obra milloraria. Tanmateix, l'argument no aconseguí convèncer els obrers que, després de demanar consell a persones de la seva confiança —entre elles probablement Pere Costa—, decidiren deixar temporalment en suspens la construcció i demanar que la feina realitzada fins llavors fos sotmesa a la visura de quatre experts. Tot i així, el 2 de febrer de 1732 els tres germans encara reberen 504 lliures en concepte de quart termini del preu estipulat,³⁹ potser en pagament dels treballs fets els mesos anteriors.

Intervenció de Pere Costa en l'enfrontament dels obrers del Pi amb Francisco Font a la Cúria del corregidor (1732)

A mitjan 1732, tant els obrers com Francisco Font ja havien nomenat els artífexs que s'haurien d'ocupar de visurar la part de l'arquitectura del retaule que era assentada i les imatges que ja s'hi havien incorporat. Els interessos dels obrers els defensarien el fuster barceloní Sebastià Aldabó i l'escultor vallenc Lluís Bonifàs, mentre que Francisco Font —en qualitat de titular del contracte— havia escollit l'escultor manresà Josep Sunyer i el també escultor Salvador Espasa, en aquell temps domiciliat a Barcelona. Per motius que ignorem, tant els experts d'una part com de l'altra es negaren a efectuar la visura i fou necessari recórrer a la Cúria del corregidor per obligar-los a portar-la a terme. L'ordre que en aquest sentit dictà la Cúria el 19 de juliol de l'esmentat any 1732 donà inici a una causa que, traslladada a la Reial Audiència mesos després, es prolongà durant més de dos anys i no acabà fins que les dues parts en litigi arribaren a un acord al marge dels tribunals.⁴⁰

39. AHPB, Bonaventura OLZINA, *Manual*, 1732, f. 65v. També: APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra*, 1701-1732, f. 254v. Segons el document notarial, els escultors reberen 505 lliures, mentre que en els comptes de l'Obra consta que el pagament fou de 504 lliures. Sembla que la xifra correcta és aquesta última.

40. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Plets civils, *Los obreros de la parroquial iglesia de Nuestra Señora del Pino de la presente ciudad contra Francisco Font, escultor, vecino de la presente ciudad*, i *Francisco Font, escultor, vecino de Barcelona, contra los obreros de la parroquial iglesia de Nuestra Señora del Pino de la presente ciudad* (reg. 11.963).

En resposta al manament emanat de la Cúria, els quatre experts es reuniren a l'església del Pi el 24 de juliol, però, per desacord sobre com s'havia de suplir la manca d'escala a la traça de Pere Costa que els havia de servir de guia, Sebastià Aldabó i Lluís Bonifàs es negaren a fer la visura conjuntament amb Josep Sunyer i Salvador Espasa, i ajornaren quatre dies la seva actuació. Segons Sunyer i Espasa, l'escala s'havia de formar a partir de l'alçada de la mesa de l'altar, mentre que Aldabó i Bonifàs s'inclinaven per prendre com a referència la llargada.

En l'informe que redactaren els dos primers exposaren en deu apartats d'escassa profunditat analítica que, d'acord amb l'escala que havien adoptat, tant les proporcions com les dimensions del retaule construït s'apropaven molt a les del retaule dibuixat a la traça i que, respecte a la qualitat de l'obra, no observaven cap defecte que no pogués ser fàcilment corregit. Sebastià Aldabó i Lluís Bonifàs, en canvi, presentaren el resultat de la seva visura en vint-i-tres apartats acuradament raonats en els quals manifestaren que, segons l'escala adoptada per ells, els germans Font no s'havien ajustat a les mides que es desprenien de la traça i havien reduït les dimensions de la majoria de components del retaule, cosa que dificultaria la col·locació de les escales que havien de servir per pujar al sagrari, al cambril i a la fornícula de l'àtic, llavors encara no construïdes.

També feren constar que els escultors havien alterat les proporcions d'alguns elements i que n'havien deformat d'altres per no haver tingut en compte que en una traça dibuixada en perspectiva, com la feta per Pere Costa, les parts que no són vistes frontalment es representen en escorç. A més, havien emprat taulons de gruix insuficient per suportar el pes que carregava sobre ells i els havien unit amb poca fermesa, amb el consegüent debilitament de la construcció. Pel que fa a l'escultura constataren que la part posterior del conjunt estava poc treballada i que les imatges dels sants i els àngels eren «*encogidas, mal formadas y totalmente imperfetes*», d'aspecte molt diferent al de les que figuraven a la traça. Com a conclusió, denunciaren que els germans Font havien actuat amb negligència en el plantejament de l'obra i «*con especial ahorro de trabaxo i materiales*» en la realització, i recomanaren desfer el retaule i muntar-lo de nou després de corregir els defectes detectats.⁴¹

41. Pocs dies després de fetes les visures, els obrers del Pi pagaren 42 lliures a Sebastià Aldabó i Lluís Bonifàs pel seu treball (AHPB, Bonaventura OLZINA, *Manual*, 1732, f. 484r: 3 d'agost de 1732, i APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra*, 1701-1732, f. 256r: 27

La insalvable divergència entre l'informe redactat pels experts nomenats pels obrers del Pi i el que fou redactat pels visuradors nomenats per Francisco Font féu necessària la convocatòria d'una segona visura. Els obrers proposaren que un dels experts fos Pere Costa, però Francisco Font s'hi oposà per considerar-lo hostil a la seva persona i instigador de les accions empreses contra ell pels obrers. Finalment, ambdues parts elegiren de mutu acord els mestres de cases i arquitectes Josep Martí i Juli, Joan Garrido i Antoni Pons, els dos primers de Barcelona i el tercer de Tortosa, bé que llavors domiciliat a la capital del Principat, als quals la Cúria del corregidor ordenà efectuar la visura el 4 d'agost de 1732. Una setmana després, els tres experts acudiren a l'església del Pi i tractaren d'examinar el retaule tenint en compte la traça en perspectiva delineada per Pere Costa, el text de la taba i els dos informes procedents de la primera visura. No obstant això, en constatar l'absència de planta geomètrica de l'obra i la disparitat de les escales formades pels primers experts, consideraren que no era possible arribar a cap conclusió i s'excusaren de portar a terme la comesa.

Els obrers del Pi, per eludir la negativa dels tres artífexs, presentaren a la Cúria un memorial amb diverses preguntes redactades amb la col·laboració de Pere Costa i dues noves traces fetes pel mateix escultor — una a partir de la traça original i l'altra a partir de l'obra construïda — amb la finalitat d'orientar les declaracions dels experts en allò que no depenia de la planta ni de l'escala.⁴² Francisco Font es negà a acceptar aquest procediment i, coneixedor de la participació de Pere Costa en la proposta, entre altres raons que aportà per desqualificar-la al·legà que havia estat ideada per «*algun instructor y quisá interesado por no haber podido hazer la obra*». Davant la insistència dels obrers a demanar que els experts responguessin les preguntes formulades en el memorial, Francisco Font repetí la seva

de juliol de 1732). Francisco Font, en canvi, no es posà d'acord amb els experts nomenats per ell sobre els honoraris que havien de rebre i Salvador Espasa acudí a la Cúria del corregidor per reclamar allò que considerava just. La causa que Salvador Espasa interposà contra Francisco Font ha estat descrita per Teresa AVELLÍ, «L'antic retaule de l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona (1730-1736). Noves aportacions», a *L'Època del Barroc i els Bonifàs: actes de les Jornades d'història de l'art a Catalunya, Valls, 1, 2 i 3 de juny de 2006*, Barcelona: Universitat de Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Girona, 2007, p. 261-277.

42. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1701-1732*, f. 256v: 17 d'agost de 1732. Pere Costa cobrà 8 lliures i 8 sous «per lo treball tingué en canar lo altar major, fer los interrogatoris y fer las dos mapas, la una conforme la trassa i la altra conforma la obra del altar mayor».

negativa a acceptar-ho, rebutjà la presentació de noves traces i defensà la validesa de les conclusions assolides en la primera visura pels dos experts nomenats per ell, tot posant de manifest l'experiència d'aquells, «*que por todo el orbe se habla de la pericia de ambos, y en particular de Suñer*». Al mateix temps acusà de manca de coneixements els experts que havien actuat en nom dels obrers i suggerí que no tenien capacitat per redactar la relació que presentaren «*supuesto aquella formó Costa y en su casa, por falta de siencia en la sujeta materia en ellos*».

L'oposició de Francisco Font que es prengué declaració a Josep Martí, Joan Garrido i Antoni Pons tal com demanaven els obrers del Pi es fonamentava en el fet que «*no nos hallamos en términos de recepción de testigos, sí de una relación que terceros deben hacer a fin de anivelarse u conformarse a una u otra relación hecha por los expertos por ambas partes nombrados*». Ultra adduir aquesta suposada irregularitat de procediment, l'escultor no s'estigué d'afirmar que la veritable causa del conflicte era l'error comès per Pere Costa, «*arquitector tan sublime que se hace*», en no indicar l'escala en la traça en perspectiva que havia delineat. A aquesta darrera consideració els obrers replicaren que quan Francisco Font observà l'absència d'escala a la traça hauria hagut de demanar-la i, si ometé fer-ho, o bé fou perquè actuà amb premeditada mala fe, «*para que no pudiesse su obra ser medida*», o bé per ignorància del procediment que calia seguir abans d'iniciar la feina, «*que, como a perito en su arte, tenía mayor obligación que los obreros de saber sus reglas*».

En el transcurs de les setmanes següents, ambdues parts presentaren diversos memorials tractant de fer prevaler els punts de vista que havien exposat anteriorment i de reforçar-los amb noves argumentacions, fins que el 6 d'octubre de 1732 el tinent de corregidor ordenà que, contràriament a allò que pretenia Francisco Font, els tres experts examinessin el retaule tenint en compte no solament la traça, la taba i les visures dels primers experts, sinó també les preguntes formulades pels obrers en els seus memorials, que serien contrastades amb les objeccions presentades per l'escultor.

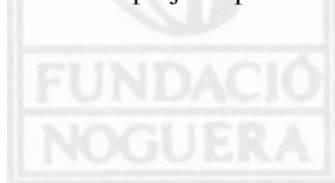
El manament del tinent de corregidor induí Francisco Font a sistematitzar en un nou memorial els arguments que fins llavors havia aportat en diferents escrits i, potser preveient que les declaracions dels experts serien contràries als seus interessos, féu esment per primera vegada de la limitació de l'espai destinat al retaule que, segons manifestà, li havia estat imposada pels obrers. Tractà de donar credibilitat a la seva afirmació explicant que, quan els mestres de cases ja havien començat a construir el basament de l'obra en el lloc convingut, un dels obrers —el notari Anton Navarro— els

ordenà apropar-lo al mur de l'absis, i atribuï la modificació d'algunes parts del conjunt a la necessitat d'adaptar-les a l'inesperat desplaçament, decidit sense valorar les conseqüències que tindria. Els obrers negaren haver donat cap ordre en el sentit que pretenia l'escultor, però, abans de poder aprofundir en la qüestió, Francisco Font, per raons que desconeixem, sol·licità el trasllat de la causa a la Reial Audiència, on s'iniciaren les actuacions el 25 d'octubre de l'any 1732.

Pere Costa i l'enfrontament dels obrers del Pi amb Francisco Font a la Reial Audiència (1732-1734)

La documentació emanada de la Reial Audiència mostra que en els darrers mesos de l'any 1732 i bona part de l'any següent el procés avançà amb considerable lentitud, sovint per la interposició de recursos de caràcter formal per ambdues parts. Tot i que el 5 de febrer de 1733 s'expedí un manament a Josep Martí, Joan Garrido i Antoni Pons perquè examinessin el retaule amb criteris semblants als dictats per la Cúria del corregidor, per diversos motius no fou possible executar l'ordre fins al mes d'agost de l'esmentat any. En les respostes que els tres experts donaren a les preguntes dels obrers del Pi es mostraren majoritàriament d'acord amb les reclamacions d'aquests, tant pel que fa a les irregularitats comeses per Francisco Font en les mides i proporcions de nombroses parts de l'obra i a l'arbitrarietat de les modificacions introduïdes en alguns dels elements que s'havia obligat a construir —especialment a les escales interiors— com a la poca qualitat del treball i a la utilització de materials de resistència inadequada a la magnitud del retaule.

A manera de síntesi de la valoració negativa de la feina feta exposaren que *«por las faltas tan crecidas que contiene en sí la obra de dicho retablo, es éste distinto y muy otro del que debía construirse según la tabba, trasa y arte»*, si bé admeteren que, malgrat les greus incorreccions observades, en el cas que l'escultor s'avingués a desmuntar tot el que llavors es trobava assentat, seria possible recompondre el retaule de forma satisfactòria. La conformitat amb les reivindicacions dels obrers no podia sinó traduir-se en un rebuig a quasi tot allò que defensava Francisco Font, amb una menció especial a la manca d'ètica professional demostrada per aquest en no donar a conèixer als obrers l'escala que havia improvisat per suplir l'omessa a la traça per Pere Costa. A més, diverses preguntes de l'escultor relatives a les alteracions que havia introduït al projecte per raó de la suposada limitació

imposada pels obrers a l'espai destinat al retaule no obtingueren resposta dels tres experts, els quals al·legaren que no tenien cap notícia que s'hagués donat alguna indicació al respecte.

Francisco Font qüestionà ben aviat la validesa de les declaracions de Josep Martí, Joan Garrido i Antoni Pons, i es negà a pagar-los les dietes que reclamaven tot suggerint que els obrers del Pi, per tal de predisposar-los a favor seu, els havien ofert una quantitat superior a la que els corresponia. Per no deturar el procés, els obrers abonaren el cost total de la visura amb la confiança de recuperar de l'escultor la part que aquest havia de satisfer,⁴³ però això no evità que durant unes setmanes quedés en segon terme el motiu principal del conflicte i es convoquessin diversos artífexs —entre ells Pere Costa— per tal de determinar l'import de les dietes que solien pagar-se en casos semblants.⁴⁴

Les declaracions que s'obtingueren foren dispars i Francisco Font, obviant insistir en aquesta qüestió, el 5 de desembre de 1733 demanà a la Reial Audiència que les declaracions de Josep Martí, Joan Garrido i Antoni Pons fossin considerades nul·les, tant per alguns defectes de forma com *«porque aquéllos, todas las vezes que fueron al Pino para el efecto del visorio, fueron assosiadados y acistidos de obreros, de Pedro Costa y otros que han dado motivo a este pleyto, permitiendo, quando a la mañana, el xocolate y, por la tarde, los bolados y aguas [...] lo que no les era lícito y debían rehuzar por no demostrarse parciales»*.⁴⁵ Seguidament sol·licità que es convoqués una tercera visura, en la qual un únic expert hauria de contestar les mateixes preguntes que s'havien fet als tres arquitectes sense tenir accés a les respostes donades per aquests ni poder-se comunicar amb cap de les parts interessades ni tampoc amb Pere Costa.

La inusual proposta de Francisco Font no fou acceptada pels obrers del Pi, i l'escultor es veié obligat a transigir i acceptar que la nova visura la fes-

43. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 22: 2 de setembre de 1733. Els obrers pagaren 152 lliures, 15 sous i 8 diners a l'escrivà de la causa del retaule «per las dietas dels experts en la visura, y se ha de recobrar la mitat».

44. Francisco Font ja s'havia enfrontat amb Salvador Espasa per desacord en el pagament de les dietes de la primera visura. En la causa moguda a la Cúria del corregidor també declarà Pere Costa, convocat per Salvador Espasa (Teresa AVELLÍ, «L'antic retaule de l'església de Santa Maria del Pi...»).

45. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 32: any 1734. En una data no especificada, els obrers pagaren 10 lliures, 5 sous i 8 diners per diverses despeses processals i «per xacolata y bolados se donaren als experts de la segona visura».

sin dos mestres de cases o arquitectes i dos escultors. El 3 de març de 1734 es nomenaren d'ofici els arquitectes Pere Bertran i Francesc Soriano, i els escultors Cristòfol Cros i Agustí Sala, els dos darrers residents fora de Barcelona. Francisco Font s'oposà que es fes venir Cristòfol Cros des de Tortosa, ciutat on residia habitualment, i Agustí Sala des de la Pera, petita població empordanesa on tenia el taller, i proposà que, per no encarir la visura, es convoquessin escultors domiciliats a Barcelona. L'objecció fou parcialment atesa: Cristòfol Cros fou substituït pel barceloní Joan Julià però, en canvi, potser per pressió dels obrers, es mantingué el nomenament d'Agustí Sala.

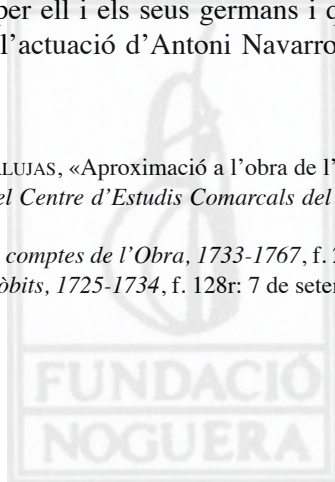
Aquest escultor s'havia format en el taller de Pau Costa i durant molts anys havia treballat al costat de Pere Costa, amb el qual sembla que mantenia una excel·lent relació.⁴⁶ És probable que els obrers, com que no podien comptar amb el mestre vigatà com a expert, haguessin optat per donar suport a una persona que, per l'amistat que mantenia amb ell, presumiblement seria sensible a les seves indicacions. Fos com fos, en aquelles dates Pere Costa continuava assessorant els obrers del Pi i, amb l'ajuda d'un fadrí escultor, prengué les mides «dels sants y àngels del retaule» i contribuï a redactar «los interrogatoris per las faltas que en si conté la escultura».⁴⁷

Abans que es portés a terme la visura, Francisco Font insistí que era imprescindible que els experts tinguessin en compte que els obrers, mitjançant el notari Antoni Navarro, li havien indicat l'espai destinat al retaule i li havien prohibit ocupar-ne més, i que aquesta era la raó de la diferència que algunes parts de l'esmentat retaule presentaven respecte a la traça de Pere Costa i a les condicions detallades a la taba. Els obrers no acceptaren haver condicionat el treball de l'escultor i, atès que no era possible que Antoni Navarro —mort el mes de setembre de 1731—⁴⁸ informés sobre les gestions que havia realitzat, aportaren diferents testimonis que negaren que el notari hagués tingut cap responsabilitat en la direcció de l'obra. Francisco Font presentà igualment diversos testimonis que afirmaren tot el contrari i que, a més, manifestaren que, inicialment, els obrers no posaren cap objecció a la feina feta per ell i els seus germans i que si més endavant no volgueren reconèixer l'actuació d'Antoni Navarro era per poder rebutjar

46. Carles DORICO I ALUJAS, «Aproximació a l'obra de l'escultor ripollès Agustí Sala (v. 1694-1744)», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 2007-2008*, Ripoll, 2009, p. 83-114.

47. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 29: sense data, any 1734.

48. APSMP, *Llibre d'òbits, 1725-1734*, f. 128r: 7 de setembre de 1731.

l'obra que en el seu moment havien acceptat. Segons Francisco Font, una prova d'aquesta acceptació era la decisió de no adossar al retaule les credences antigues i de construir-ne unes de noves, presa pels obrers seguint el consell del pintor Pere Crusells prop de dos mesos després d'haver-se assentat el retaule.

La presentació de testimonis per una i altra part es prolongà fins a l'inici del mes de setembre de 1734, amb compareixences que abastaren des de personalitats de la noblesa i artífexs de renom fins a l'enterramorts del Pi. Finalment, davant la impossibilitat d'establir de forma fefaent si el difunt Anton Navarro havia donat algunes indicacions a Francisco Font sobre la situació del retaule i si, en el cas que les hi hagués donat, justificarien les alteracions introduïdes per l'escultor al projecte, l'11 de setembre la Reial Audiència ordenà a Pere Bertran, Francesc Soriano, Joan Julià i Agustí Sala que sense més dilacions executessin la visura i fessin el corresponent informe segons dos supòsits diferents. En primer lloc se'ls demanà que determinessin *«si atendidas las condiciones de la contrata, al dibujo o trassa y reglas del arte tiene el retablo la debida perfección o las faltas que tuviere [...], conforme se les mandó con auto de 3 de marzo del corriente año»*, i, en segon lloc, *«si en el caso de haberse prescrito y limitado por los obreros el terreno del presbiterio en el ámbito que hoy ocupa el retablo tiene éste su debida perfección o las faltas que tuviere, havido respecto a la capacidad del lugar que pretende Francisco Font se le prescribió»*.

Els quatre experts examinaren el retaule durant més d'un mes i el 3 de novembre presentaren les seves conclusions en un detallat informe dividit en tres seccions i més de trenta apartats. En la primera secció, que titularen *«Modo primero: sin limitación del terreno»*, coincidiren a subratllar la majoria d'incorreccions ja detectades per Josep Martí, Joan Garrido i Antoni Pons en la visura que havien efectuat més d'un any abans, si bé raonaren les seves crítiques més extensament i els donaren un enfocament més rigorós. Tanmateix, la principal contribució de Pere Bertran, Francesc Soriano, Joan Julià i Agustí Sala a l'avaluació del treball dels germans Font fou el minuciós estudi que realitzaren del conjunt del retaule i de cada una de les seves parts amb la finalitat de determinar si tenien les proporcions que es podien deduir de la traça delineada per Pere Costa.

Aquest estudi, que consideraren més pertinent que una nova temptativa de verificar les mides —atesa la dificultat que implicava la manca d'una escala fiable—, els permeté afirmar que la relació entre l'amplada i l'alçada del retaule fet pels escultors diferia de la que mantenien aquestes dues magnituds a la traça, probablement per una incorrecta reducció de l'amplada de l'obra

construïda. Al mateix temps constataren que la majoria d'elements del conjunt tampoc no s'ajustaven a les proporcions que es desprenien de la traça i, a més, denunciaren que alguns d'ells s'havien fabricat sense seguir les regles d'arquitectura generalment acceptades, dictamen que basaren en referències als tractats de Tomás Vicente Tosca i Juan Caramuel. En la segona secció, titulada «*Segundo modo: con limitación del terreno*», els quatre experts exposaren breument que, fins i tot en el cas que els obrers haguessin limitat l'espai destinat al retaule, els escultors haurien tingut l'obligació de respectar les proporcions mostrades a la traça i, a continuació, enumeraren una vegada més les principals incorreccions que havien observat. Segons ells, la limitació de l'espai només podria justificar la modificació de les característiques de les escales d'accés al cambril, previstes a la taba amb una amplitud incompatible amb la reducció de les dimensions de l'interior del retaule.

La tercera secció de l'informe, introduïda sense cap encapçalament i signada només per Joan Julià i Agustí Sala, agreujà amb una visió extraordinàriament crítica de les escultures que fins llavors s'havien instal·lat al retaule la valoració negativa de l'arquitectura exposada en les seccions anteriors. Els dos experts senyalaren la necessitat de treballar amb més cura la part posterior de les imatges exemptes —com ja havien indicat altres experts en les dues visures fetes anteriorment— i posaren en evidència greus deformitats anatòmiques en aquelles i altres imatges. Basant-se genèricament en els tractats de Juan de Arfe i Jean Coussin, manifestaren que la figura de sant Mateu tenia «*el brazo izquierdo un poco corto, el hombro izquierdo estrecho y el hombro derecho ancho, la cintura demasiadamente alta, la pierna derecha con demasía larga [...] y la pierna izquierda no sigue la concurrencia del pie y éste hallarse corto, no cayendo a su plomo*». En referir-se a les figures de sant Pere, sant Pau i sant Joan esmentaren problemes anatòmics semblants i respecte a les dels àngels situats al costat de la Verge que presidia el retaule destacaren que, a més de presentar diverses deformitats, un d'ells tenia «*todo su cuerpo en demasía delgado*».

Una vegada Francisco Font conegué el resultat advers de la visura, probablement arribà a la conclusió que seria preferible posar fi a l'enfrontament amb els obrers del Pi i tractar d'assolir un acord amistós amb ells que li permetés reprendre la construcció del retaule, encara que per això hagués de corregir les faltes que aquells denunciaven i que la majoria d'experts de les tres visures a què s'havia sotmès l'obra havien confirmat. Potser amb aquesta intenció s'abstingué de recórrer el dictamen dels darrers experts, si bé novament protestà de les dietes que pretenien cobrar i només s'avingué a pagar part de la meitat que li corresponia satisfer a ell, mentre que els obrers

no solament abonaren la seva meitat sinó també la part que deixà de pagar l'escultor.⁴⁹ Una resolució judicial dictada l'11 de desembre de 1734 que amb caràcter inapel·lable establí l'import que calia abonar per les dietes posà fi al procés, sense que ni l'escultor ni els obrers tornessin a dirigir-se a la Reial Audiència amb cap altra reclamació. Fins a aquesta sobtada interrupció de la causa, els obrers reberen amb regularitat l'assessorament de Pere Costa, el qual, el mes de març de l'any 1735, encara cobrà 9 lliures i 16 sous «per diferents treballs y horas que lo havia ocupat lo discret Bonaventura Olsina, notari, obrer antecessor, en rahó de la causa del retaule major».⁵⁰

Misteri del Sant Sopar per a la confraria de la Puríssima Sang (1732-1733)

La decisió presa l'any 1730 pels obrers de Santa Maria del Pi d'assignar la construcció del retaule major de l'església a Francisco Font i als seus germans sembla que no suposà un seriós contratemps per a Pere Costa, que llavors ja havia consolidat el seu prestigi a Barcelona i seguia gaudint de la confiança que el capítol de la catedral de Girona havia dipositat en ell quan encara treballava al costat del seu pare, Pau Costa. Entre les obres que Pere Costa emprengué els darrers anys de la dècada de 1720 i els primers de la dècada següent destaquen la portalada de la capella de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona i l'al·legoria de la Caritat que la corona,⁵¹ la decoració de l'accés a la capella de la Mare de Déu del Roser de l'església del convent de Santa Caterina de la mateixa ciutat,⁵² el retaule també de-

49. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 29: sense data, any 1734. Els obrers pagaren 133 lliures, 13 sous i 4 diners a l'escrivà de la causa «per satisfacer la part tocant a la obra de las dietas dels visors ex officio y demás gasto de la visura». Poc després (f. 29v-30r) pagaren al mateix escrivà 77 lliures, 13 sous i 4 diners «a fi de completar la part tocant a Francisco Font de las ditas dietas i gasto, per no haver aquell depositat més de 56 lliures».

50. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 45: 3 de març de 1735, i *Llibre de rebudes de l'Obra, 1729-1744*, n. 2 de 1735-1736.

51. José DANÓN BRETÓS, *El Hospital General de Santa Cruz de Barcelona: año 1401*, tesi doctoral dirigida per Manuel Usandizaga presentada a la Facultat de Medicina de Barcelona per obtenir el grau de doctor, 1967, i José M. MADURELL MARIMÓN, «Obras artísticas hospitalarias barcelonesas», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* (Barcelona), 12 (1968), p. 33-50.

52. José M. MADURELL MARIMÓN, «El arte en la comarca alta de Urgel», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona* (Barcelona), IV, 1-2 (1946), p. 9-172.

dicat a la Mare de Déu del Roser de l'església parroquial de Gavà,⁵³ el retaule major de l'església parroquial de l'Aleixar⁵⁴ i el retaule de Santa Anna de l'església del convent franciscà de Ciutadella, a l'illa de Menorca.⁵⁵

També projectà el llanternó de la capella de Sant Bernat Calbó de la catedral de Vic⁵⁶ i l'acabament de la façana de la catedral de Girona, per a la decoració de la qual s'ocupà de la construcció de les al·legories de l'Esperança i la Caritat que flanquegen el rosetó, una d'elles encarregada pel mestre vigatà a Lluís Bonifàs.⁵⁷ D'entre les diverses obres sortides del taller de Pere Costa en aquests anys d'intensa activitat convé aquí centrar l'atenció en les que tingueren com

Mysteri del Sant Sopar que desfilava a la processó del Dijous Sant organitzada per la confraria de la Puríssima Sang. (Xilografia del segle XIX reproduïda a «Notes històriques de la Reial i Il·lustre Arxiconfraria de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist», d'Eduard Serra i Güell.)

53. AHC B, Cúria del veguer i del corregidor, sèrie XXXVII, actuari Riera, 1735-1736, caixa 513: *Buenaventura Gaig, carpintero, vecino de esta ciudad de Barcelona, contra Pedro Costa, escultor, vecino de la misma ciudad.*

54. Mercè VIDAL I SOLÉ, *Descripció històrico-artística de l'església de l'Aleixar*, Aleixar: Ajuntament i «Casal Guardiola», 1983, p. 43-63.

55. José M. MADURELL MARIMÓN, «Obras artísticas hospitalarias...».

56. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu Capitular, *Obra de la seu, 1700-1758* (ACV 3/25bis), Eixides, s. f.: 28 de febrer de 1729, i *Llibre de entrada y exida del diner del calaix de la administració de la fàbrica de sant Bernat Calbó, 1674-1815* (ACV 36/13), Eixides, s. f.: sense data.

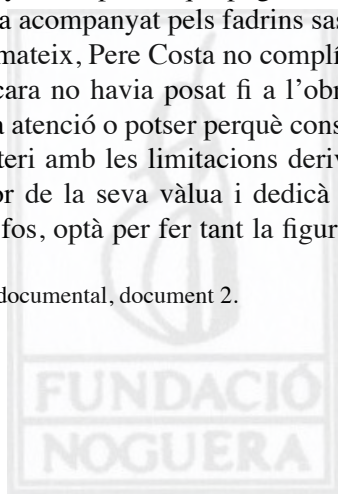
57. L'autoria de la façana de la catedral de Girona i de les al·legories de les dues virtuts ja fou atribuïda a Pere Costa, encara que de forma imprecisa, per Juan Agustín CEÁN BERMÚDEZ, *Diccionario histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España*, v. 1, Madrid: Real Academia de San Fernando, 1800, p. 365-367. Posteriorment, diversos autors han reprès la notícia i han aportat documentació que delimita l'abast del treball de Pere Costa. Una visió actualitzada del procés constructiu de la façana ha estat donada recentment per Francesc MIRALPEIX I VILAMALA, «L'acabament de la seu de Girona. Projectes i fases de construcció de la façana barroca (1680-1733)», *Locus Amoenus* (Bellaterra), 9 (2007-2008), p. 189-227.

a destinació l'església del Pi i les confraries establertes a la parròquia, la primera de les quals fou el misteri del Sant Sopar que l'escultor construí els anys 1732 i 1733 per a la processó del Dijous Sant organitzada per la confraria de la Puríssima Sang.

El 28 de setembre de 1732, una delegació de cinc persones nomenades pels prohoms i oficials de l'esmentada confraria signaren amb Pere Costa un contracte mitjançant el qual l'escultor es comprometé a tenir acabat abans del mes de gener de l'any següent un misteri que havia de representar l'últim sopar de Crist, format per les figures sedents d'aquest i dels dotze apòstols.⁵⁸ S'estipulà que les imatges serien de mig cos, excepte les dels apòstols que ocupessin les posicions extremes de la taula al voltant de la qual estaria disposat el grup. Haurien de tenir el cap, les mans i els peus de fusta buidada —tot treballat pel mateix Pere Costa—, mentre que la resta del cos hauria de ser de tela encartonada, reforçada amb peces de fusta que contribuïssin a donar-li la forma de les parts de l'anatomia que simulés cobrir. Igualment s'indicà que les corones de les imatges serien de llautó, els ulls de Crist de porcellana i els dels apòstols, de vidre. Els representants de la confraria s'obligaren a pagar a l'escultor 224 lliures per la mà d'obra i per la fusta, el ferro, el drap i altres materials necessaris per construir el misteri, comprès el baiard sobre el qual es col·locarien les figures. El mateix dia de la signatura del contracte, Pere Costa rebé un primer pagament de 67 lliures i 4 sous; es preveia fer-li efectives 67 lliures i 4 sous més quan hagués enllestit sis figures, i les restants 89 lliures i 12 sous les rebria una vegada ultimada la feina. En previsió d'un possible incompliment del termini de lliurament de l'obra, en una clàusula del contracte es convingué que, arribat el cas, el preu promès sofriria una reducció de 50 lliures que la confraria de la Puríssima Sang deduiria de l'últim pagament que fes a l'escultor.

És probable que la raó d'una penalització tan important fos el desig dels prohoms i oficials d'assegurar-se que el misteri estigués llest abans del Dijous Sant de l'any 1733, per tal que pogués desfilar a la processó que se celebraria aquest dia acompanyat pels fadrins sastres, als quals l'havien prèviament cedit. Tanmateix, Pere Costa no complí el compromís adquirit i el mes de febrer encara no havia posat fi a l'obra, potser perquè altres feines distreien la seva atenció o potser perquè considerava que l'execució de les figures del misteri amb les limitacions derivades del contracte era impròpia d'un escultor de la seva vàlua i dedicà un temps addicional a millorar-les. Fos com fos, optà per fer tant la figura de Crist com les dels

58. Vegeu l'Apèndix documental, document 2.

dotze apòstols de cos sencer i completament de fusta buidada, i també per posar a totes elles ulls de porcellana. Aquests canvis foren ben rebuts pels representants de la confraria que, malgrat el retard en què havia incorregut l'escultor, decidiren no fer ús de la facultat de reduir el preu pactat que s'havien reservat en el contracte i s'avingueren a abonar-li'n la totalitat. El 8 de febrer de 1733 li pagaren 67 lliures i 4 sous en concepte de segon termini; el 3 de març, 14 lliures a compte del tercer, i l'11 del mateix mes, les 75 lliures i 12 sous que faltaven per completar el darrer termini.⁵⁹

El misteri del Sant Sopar fou destruït en circumstàncies que no són conegudes, però una xilografia del segle XIX permet deduir que les figures ocupaven tres costats d'una taula rectangular muntada sobre el baiard amb els costats llargs disposats en el sentit de la marxa de la processó.⁶⁰ La figura de Crist, situada sota un dosser, presidia la taula des del costat curt posterior i mirava vers els fidels que veien apropar-se la comitiva. Les figures dels apòstols eren dividides en dos grups de sis i les de cada grup compartien sengles bancs que corrien paral·lels als costats llargs de la taula. Segons el text del contracte, sobre la taula hi havia l'anyell pasqual, uns quants plats i, probablement, algun altre atuell.

Retaule de la capella de Sant Pere (1733-1738)

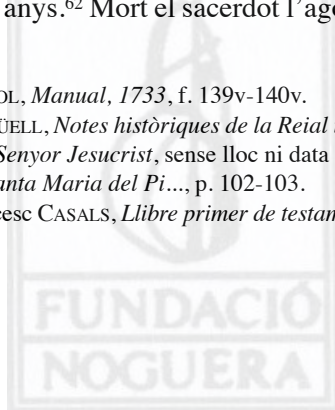
El primitiu retaule de la capella de Sant Pere, construït a mitjan segle XIV, sembla que encara es conservava l'any 1723, quan a les actes de la visita pastoral que el bisbe de Barcelona realitzà a l'església del Pi es deixà constància de l'existència d'un retaule dedicat al sant apòstol en l'esmentada capella.⁶¹ Tanmateix, el seu estat de conservació, o potser el desig d'actualitzar el moblament del temple, deuriem aconsellar de substituir-lo per una obra més adient al gust de l'època, atès que Pere Prat, prevere de la comunitat de beneficiats de la parròquia, en dictar testament el 4 de setembre de 1732 disposà que es destinessin 200 lliures dels seus béns a la renovació del retaule, amb la condició que es portés a terme dins un període màxim de deu anys.⁶² Mort el sacerdot l'agost de l'any següent, els

59. AHPB, Sever PUJOL, *Manual*, 1733, f. 139v-140v.

60. Eduard SERRA I GÜELL, *Notes històriques de la Reial i Il·lustre Arxiconfraria de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist*, sense lloc ni data de publicació.

61. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 102-103.

62. AHPB, Joan Francesc CASALS, *Llibre primer de testaments, 1729-1738*, f. 60v-65v.

marmessors testamentaris s'ocuparen ben aviat de complir la voluntat del difunt i en una data incerta, que es pot situar en els darrers dies del mes de novembre de 1733, concertaren la construcció d'un nou retaule amb Pere Costa, llavors encara immers en el conflicte que enfrontava els obrers del Pi amb Francisco Font. Tot i que no ha estat possible localitzar el contracte mitjançant el qual es formalitzà l'encàrrec, sabem que l'obra es valorà en 240 lliures i que l'escultor es comprometé a tenir-la acabada el 29 de juny de 1734, festivitat del sant titular.⁶³

Entre el 29 de novembre de 1733 i el 19 de març de l'any següent, els marmessors de Pere Prat abonaren a Pere Costa 129 lliures, 13 sous i 4 diners a compte del preu convingut.⁶⁴ L'elevat import de la quantitat fa pensar que inicialment el treball progressà a un ritme que hauria permès acabar el retaule en el termini previst, però consta documentalment que els marmessors, després d'observar que la dedicació de l'escultor a l'obra disminuïa dia rere dia, acceptaren d'ajornar la data de lliurament fins al 29 de juny de l'any 1735, termini que a la fi de maig de l'esmentat any ja no confiaven que es complís.⁶⁵ Des de feia uns mesos, la reputació de Pere Costa es ressentia d'un seguit d'actuacions poc encertades —producte potser d'una crisi personal—⁶⁶ que no tardaren a ocasionar a l'escultor seriosos problemes tant en l'àmbit professional com en l'econòmic i que finalment l'induíren a absentar-se de Barcelona en unes circumstàncies que tindrem ocasió de tractar més endavant. L'allunyament de Pere Costa de la capital del Principat comportà l'aturada de la construcció del retaule de Sant Pere, que l'escultor no pogué deixar completament enllestit fins a l'any 1738. Potser hi treballà en estades esporàdiques a la ciutat i molt probablement amb la col·laboració de l'escultor Carles Grau.⁶⁷

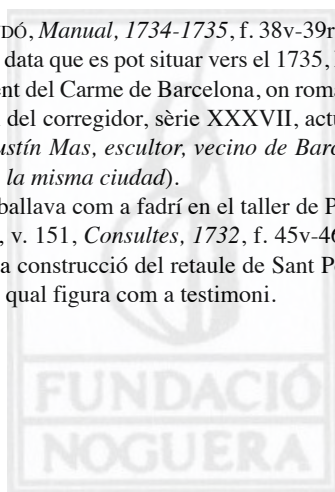
63. Informació procedent dels documents citats a les notes 65 i 69.

64. AHPB, Joan Francesc CASALS, *Manual, 1738*, f. 133r-v: 27 d'abril de 1738. En aquest document es relacionen tots els pagaments fets pels marmessors de Pere Prat a Pere Costa.

65. AHPB, Josep RONDÓ, *Manual, 1734-1735*, f. 38v-39r (1735): 30 de maig de 1735.

66. Consta que en una data que es pot situar vers el 1735, Pere Costa deixà la seva casa i el taller i es retirà al convent del Carme de Barcelona, on romangué un temps indeterminat (AHCB, Cúria del veguer i del corregidor, sèrie XXXVII, actuari Gaietà Simon i la Llera, 1754-1755, caixa 966: *Agustín Mas, escultor, vecino de Barcelona, contra Pedro Costa, también escultor, vecino de la misma ciudad*).

67. Carles Grau ja treballava com a fadrí en el taller de Pere Costa l'any 1732 (ACA, Reial Audiència, Registres, v. 151, *Consultes, 1732*, f. 45v-46r: 27 de juliol de 1732). La seva possible relació amb la construcció del retaule de Sant Pere es desprèn del document esmentat a la nota 64, en el qual figura com a testimoni.

El 27 d'abril d'aquell any, una vegada assentada i visurada l'obra, els marmessors de Pere Prat pagaren al procurador de Pere Costa, llavors domiciliat a Reus, les 70 lliures, 6 sous i 8 diners que completaven les 200 lliures amb què, segons la disposició testamentària del sacerdot, havien de contribuir a la construcció del retaule.⁶⁸ El 17 d'agost del mateix any, l'escultor, novament per mitjà del seu procurador, rebé les últimes 40 lliures que li faltaven del preu estipulat, les quals, atès que superaven la quantitat llegada per Pere Prat, foren abonades per algunes persones vinculades a la capella.⁶⁹ El darrer pagament dels marmessors de Pere Prat estigué precedit d'una infructuosa polèmica, derivada de la pretensió de Pere Costa que aquells, molt abans de rebre el retaule acabat, fessin efectiva per compte seu la pràctica totalitat de la suma que li devien a l'escrivà Ignasi Minguella, de qui l'escultor havia rebut un préstec d'un import semblant. Els marmessors consideraren que la petició era inadmissible i es negaren rotundament a donar-li compliment, al·legant un retard injustificable en l'execució de la feina.⁷⁰

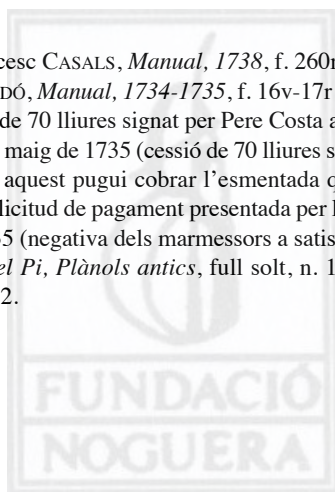
Un esquema que probablement data de mitjan segle XVIII, traçat pel mateix autor del que hem esmentat més amunt en tractar de l'altar major de la parròquia, ens informa amb precisió de les escultures que allotjava el retaule de Sant Pere poc després d'haver-lo finalitzat Pere Costa, però malauradament no conté cap referència a l'arquitectura del conjunt.⁷¹ Malgrat aquesta mancança, es pot deduir que el retaule es componia d'un únic cos i d'un àtic, sustentats per una estructura que feia les funcions de predel·la i presentava en el centre un plafó amb la representació en relleu de «las Ànimas del Purgatori ab sant Francesch» i una figura de la Mare de Déu del Carme de reduïdes dimensions. La fornícula que presidia el cos del retaule era ocupada per la imatge del sant titular i tenia, a l'esquerra, la imatge de sant Pau i, a la dreta, la de sant Jaume, ambdues situades probablement sobre un basament arquitectònic, mentre que a l'àtic, sobre un suport de característiques desconegudes, s'alçava la imatge de santa Eulàlia. Sem-

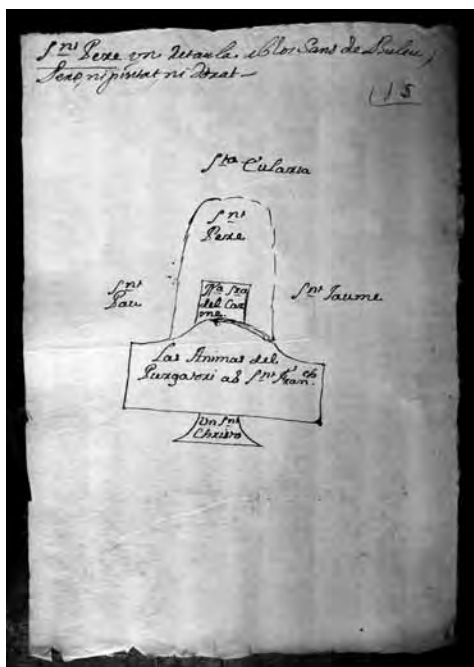
68. Vegeu la nota 64.

69. AHPB, Joan Francesc CASALS, *Manual*, 1738, f. 260r-v.

70. AHPB, Josep RONDÓ, *Manual*, 1734-1735, f. 16v-17r (1735): 14 de febrer de 1735 (reconeixement d'un deute de 70 lliures signat per Pere Costa a l'escrivà Ignasi Minguella); f. 17r-v: 14 de febrer i 28 de maig de 1735 (cessió de 70 lliures signada per Pere Costa a favor d'Ignasi Minguella perquè aquest pugui cobrar l'esmentada quantitat dels marmessors de Pere Prat, seguida de la sol·licitud de pagament presentada per l'escrivà als marmessors), i f. 38v-39r: 30 de maig de 1735 (negativa dels marmessors a satisfer la quantitat esmentada).

71. APSMP, *Altars del Pi, Plànols antics*, full solt, n. 15. Citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 102.

Esquema del retaule de Sant Pere de l'església de Santa Maria del Pi, realitzat probablement a mitjan segle XVIII. (Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi, Barcelona.)

del retaule de la Mare de Déu de la Cinta presa l'any 1925, quan tot just s'havia muntat la part del conjunt que servia de base a la imatge de la Verge, permet observar que un plafó que podria ser l'esmentat ocupava una posició semblant a la que aquest tenia en el retaule de Sant Pere.⁷²

Tot i que la poca definició de la fotografia impedeix conèixer la temàtica del relleu, el seu perfil rectangular amb el costat superior lleugerament corbat en el centre —idèntic que el dibuixat a l'esquema setcentista— suggereix que era el mateix que prop de dos-cents anys abans havia sortit del taller de Pere Costa. Tal vegada també procedien de l'antic retaule

bla que el retaule arribà amb poques modificacions i potser sense daurar fins a l'any 1921, quan els obrers de la parròquia cediren la capella que l'hostatjava al Centre Comarcal Tortosí de Barcelona i fou substituït pel dedicat a la Mare de Déu de la Cinta que, parcialment destruït el 1939 i després restaurat, encara podem veure actualment.⁷²

El retaule dedicat a la patrona de Tortosa es construí en l'estil neogòtic que ja s'havia adoptat durant la segona meitat del segle XIX per renovar altres retaules de l'església, però, fos per raons econòmiques o per imposició dels obrers, s'hi col·locaren algunes imatges procedents del retaule de Sant Pere i, probablement, també el plafó amb el relleu de les Ànimes del Purgatori. Una fotografia

72. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 102.

73. Caterina CAPDEVILA WERNING, Cèsar FAVÀ MONLLAU, «Devoció, art i identitat. La capella de la Mare de Déu de la Cinta a Santa Maria del Pi», *Recerca* (Tortosa), 12 (2008), p. 195-224.

les imatges de sant Pere i sant Pau que es disposaren a banda i banda de la fornícula central, encara que les superiors dimensions que tindria la primera per ser la de l'anterior titular potser impediren la reutilització. Les imatges que sens dubte es reutilitzaren foren les de sant Jaume i de santa Eulàlia, destinades a ocupar en el nou retaule sengles mènsules situades en els carrers laterals a una altura considerable, posició que, si bé les relegà a un lloc secundari i de visibilitat limitada, les salvà de les flames que l'any 1939 destruïren la part baixa del conjunt. La documentació de l'autoria d'aquestes dues imatges, que avui segueixen formant part del retaule restaurat de la Mare de Déu de la Cinta, permet enriquir el reduït catàleg d'obra conservada de Pere Costa, de qui fins ara no s'havia localitzat cap escultura lígnia del període central de la seva vida.

Imatge de sant Jaume procedent del retaule de Sant Pere de l'església de Santa Maria del Pi, actualment col·locada en el retaule de la Mare de Déu de la Cinta. (Fotografia de Néstor Navarete.)

El mestre vigatà representà sant Jaume com un home de mitjana edat, vestit amb una túnica que, en l'estat de conservació actual de la peça, es confon amb el mantell que la cobreix parcialment. L'apòstol avança un peu, doblega el genoll i gira tot el cos amb un moviment que li confereix la suggeridora torsió que s'observa en moltes de les escultures sortides del taller de Pere Costa. La vestimenta fa gairebé imperceptible l'anatomia del sant, només insinuada sota ampul·losos plecs que descriuen corbes àmplies i suaus i es fan més pronunciats en les parts on la roba oneja moguda per una imaginària ràfega de vent. La mà dreta emergeix del mantell a l'altura del maluc i sosté el bordó de peregrí que, amb una carbassa lligada a l'extrem superior, és un dels atributs principals de l'apòstol. L'altra mà

Imatge de santa Eulàlia procedent del retaule de Sant Pere de l'església de Santa Maria del Pi, actualment col·locada en el retaule de la Mare de Déu de la Cinta. (Fotografia de Néstor Navarrete.)

vist per l'escultor, sense que pateixi la distorsió que afecta la de l'apòstol. Pere Costa presentà la verge i màrtir barcelonina amb l'aspecte d'una donzella, tot i que, segons explica la tradició, quan morí tan sols tenia dotze anys. La vestimenta de la santa consisteix en la túnica i el mantell amb què se solien representar les verges i mostra un tractament similar a l'aplicat per Pere Costa a la roba que cobreix el cos de sant Jaume. Probablement per raó del lloc que la imatge ocupava a l'antic retaule de sant Pere, la santa sosté la palma del martiri amb la mà dreta alçada per damunt del nivell del cap, en una posició que l'escultor difícilment li hauria donat si hagués estat destinada al cos del retaule. Una creu en forma d'aspa que constitueix l'atribut més específic de santa Eulàlia es troba darrere de la figura, subjectada per la santa amb la mà esquerra i només parcialment visible.

recolza sobre el pit amb una forçada flexió del canell, tot adoptant una posició que, adaptada a una escultura de característiques ben diferents, també es pot veure a l'estàtua de pedra de sant Felip Neri de la façana de l'Oratori de Barcelona, obra no documentada que generalment s'atribueix a Pere Costa. L'exaltació espiritual evocada per la disposició de la mà esquerra es reforça amb la inclinació del cap i l'orientació de la mirada del sant vers el cel, actitud adequada a l'emplaçament que tenia la imatge en el retaule de Sant Pere però que, en ser col·locada a molta més altura en el de la Mare de Déu de la Cinta, proporciona al rostre de l'apòstol un escorç excessiu.

La imatge de santa Eulàlia, pel fet que procedeix de l'àtic del retaule de Sant Pere i que fou traslladada a una mènsula situada a una altura similar, es pot contemplar amb l'angle de visió pre-

Coneixem una altra imatge de santa Eulàlia obrada per Pere Costa l'any 1754 o 1755 per al retaule major de l'església de Sant Sever de Barcelona que, malgrat que és un treball més elaborat, presenta diversos aspectes que la relacionen amb la del retaule de Sant Pere, més enllà dels derivats de les convencions emprades per identificar la màrtir. Són especialment remarcables les semblances que es fan evidents en alguns trets facials de les dues escultures, com la boca petita amb llavis carnosos, el sotabarba molsut i el mentó summament pronunciat, característiques que, d'altra banda, es poden apreciar a la majoria de representacions de personatges femenins o imberbes de l'escultor.

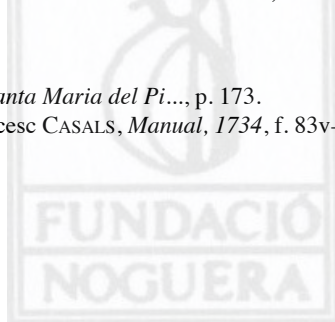
Retaule del Sant Crist de la confraria de la Santa Espina (1734)

A l'inici de l'any 1734, quan Pere Costa ja havia enllestit una part del retaule de Sant Pere i tot just s'albiraven els problemes que poc després traspalsarien l'escultor i el portarien a abandonar aquella i altres obres que tenia en curs, els administradors de la confraria de la Santa Espina li encarregaren la construcció del retaule que havia de presidir la cripta situada sota el presbiteri de l'església del Pi, cedida a la confraria pels obrers de la parròquia l'any 1628.⁷⁴ Probablement fou el mateix Pere Costa qui s'ocupà de dissenyar el projecte, que comprenia la mesa de l'altar, el basament de la mesa i del retaule, les grades, el sagrari destinat a contenir la relíquia de l'espina de la corona de la Passió que donava nom a la confraria i el retaule pròpiament dit, al qual els administradors volien incorporar la fornícula que fins llavors havia allotjat una imatge de Crist crucificat i uns àngels que el crucifix tenia als costats.

El 4 de març de l'esmentat any 1734, el prior i els administradors de la confraria, després d'haver aprovat el projecte, signaren un contracte notarial amb el mestre de cases barceloní Joan Enrich mitjançant el qual aquest s'obligà a construir —sota la direcció de Pere Costa i d'acord amb la traça, els perfils i les plantilles que l'escultor li proporcionaria— la mesa de l'altar i el basament del conjunt, tot de pedra negra amb encastos i motlures de pedra blanca.⁷⁵ El mateix dia, Pere Costa es comprometé, igualment davant de notari, a executar la resta de l'obra, des del basament fins al co-

74. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 173.

75. AHPB, Joan Francesc CASALS, *Manual, 1734*, f. 83v-85r.

ronament del retaule, i a tenir la tasca acabada abans del dia de l'Ascensió propvinent, festivitat en la qual la confraria celebrava anualment un ofici solemne a la cripta.⁷⁶ S'estipulà que tant el mestre de cases com l'escultor cobrarien 110 lliures pel seu treball i pels materials necessaris per portar-lo a terme, quantitat que la confraria faria efectiva a cada un d'ells en dos terminis, el primer, de 56 lliures, el dia que iniciessin la feina, i el segon, de 54 lliures, quan l'haguessin ultimat. Sembla que els dos artífexs es mostraren disposats a començar tot seguit a donar compliment a l'encàrrec, atès que el mateix dia de la signatura del contracte reberen la totalitat de l'import del primer termini.

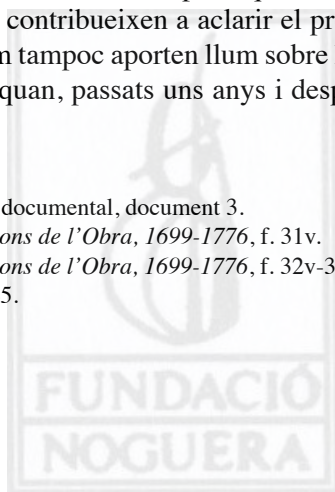
La impossibilitat de trobar cap notícia relativa a l'evolució de l'obra, tant pel que fa a la mesa de l'altar i al basament com al retaule, ens impedeix saber si Pere Costa donà curs al seu treball amb normalitat, si l'interrompé durant un temps com féu amb la construcció del retaule de la capella de Sant Pere o si l'ajornà indefinidament absorbt per altres compromisos o pels conflictes que l'acabarien allunyant de Barcelona. L'escassa documentació que permet conèixer algunes de les actuacions de la confraria en aquella època no proporciona informació sobre la construcció del retaule —al qual només fa vagues referències aparentment contradictòries—, i se centra en les inundacions que amb freqüència patia la cripta i en les filtracions que calia combatre contínuament. Vista la dificultat d'evitar les destrosses que ocasionava l'aigua, en un memorial escrit el 6 de desembre de 1741 els administradors de la Santa Espina exposaren als obrers de la parròquia que si permetien que la confraria es traslladés a una capella de la nau del temple, «posarian lo Sant Cristo y farian lo retaula en dita capella»,⁷⁷ cosa que indueix a pensar que en aquella data Pere Costa no havia posat fi a la seva feina.

En canvi, el 8 d'agost de 1742, després que els obrers hagueren atès la petició, els administradors els agrairen la «llicència de traslladar lo retaula y demés coses» de la confraria a la capella que els havia estat assignada.⁷⁸ Notícies posteriors no contribueixen a aclarir el progrés ni l'abast del treball de Pere Costa, com tampoc aporten llum sobre la destinació que tingué el retaule de la cripta quan, passats uns anys i després de diversos intents

76. Vegeu l'Apèndix documental, document 3.

77. APSMP, *Ordinacions de l'Obra, 1699-1776*, f. 31v.

78. APSMP, *Ordinacions de l'Obra, 1699-1776*, f. 32v-33v. Citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 145.

frustrats, la confraria de la Santa Espina finalment aconseguí instal·lar-se en un nou emplaçament. Només sabem que a mitjan segle XVIII la cripta encara era presidida per «un Sant Christo de la Santa Espina y, als peus, la Mare de Déu dels Dolors, un secrari en què se guarda la Santa Espina y un quadro pintat, a cada part, de la Passió de Jesuchrist».⁷⁹

Absència de Pere Costa de Barcelona i acabament del retaule major per Francisco, Francesc i Jaume Font (1735-1737)

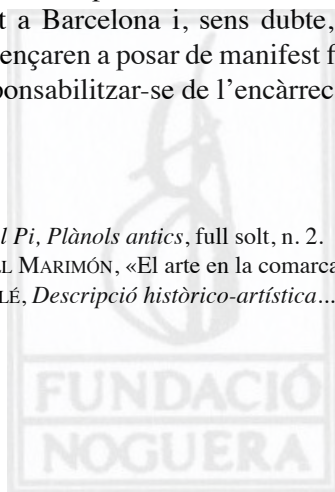
Les dues obres més importants que mantingueren ocupat Pere Costa l'any 1734 foren la decoració de l'espai que donava accés a la capella que la confraria de la Mare de Déu del Roser tenia a l'església del convent dominic de Santa Caterina de Barcelona⁸⁰ i el retaule major de l'església parroquial de l'Aleixar,⁸¹ ambdues contractades temps enrere d'acord amb sengles traces ideades pel mateix escultor. Mentre que la construcció del retaule de l'Aleixar sembla que discorregué lentament però sense crear problemes rellevants a Pere Costa, els treballs de decoració de la capella de la Mare de Déu del Roser tingueren un desenvolupament farcit d'incidents, derivats primer de la negativa del pare general dels dominics a acceptar algunes de les característiques del projecte i, més endavant, de l'incompliment per part de l'escultor de les condicions establertes contractualment.

Superat el termini previst per al lliurament de la feina i amb aspectes del disseny encara no ben definits, el mes de novembre de l'esmentat any 1734 els representants de la confraria i l'escultor arribaren a un acord amistós mitjançant el qual aquest donava per acabada la seva participació a l'obra i deixava oberta la possibilitat d'encarregar-ne l'acabament a altres artífexs més sensibles a les indicacions del pare general. Un contratemps d'aquesta magnitud en un treball que estava en el punt de mira de nombrosos professionals de la ciutat probablement deteriorà el prestigi que Pere Costa s'havia guanyat a Barcelona i, sens dubte, li ocasionà problemes econòmics que es començaren a posar de manifest fins i tot abans de renunciar formalment a responsabilitzar-se de l'encàrrec.

79. APSMP, *Altars del Pi, Plànols antics*, full solt, n. 2.

80. José M. MADURELL MARIMÓN, «El arte en la comarca alta...».

81. Mercè VIDAL I SOLÉ, *Descripció històrico-artística...*, p. 43-63.

Cal suposar que alguns creditors de l'escultor tractaren de negociar directament amb ell el pagament de les quantitats que els devia, sobretot si eren de poc import, però altres, potser després d'intentar ser atesos sense obtenir el resultat desitjat, optaren per acudir als tribunals. La primera reclamació per via judicial que ha estat possible localitzar la presentà el 5 d'octubre de 1734 el fuster Josep Reixach, el qual requerí a l'escultor l'abonament de diverses sumes que havia esmerçat per compte d'aquest a la ciutat de Girona.⁸² El 26 de gener de 1735, fou el fuster barceloní Bonaventura Gaig —temps enrere subcontractat per Pere Costa per treballar a la capella de la Mare de Déu del Roser— qui cità l'escultor davant dels tribunals per exigir-li la quantitat que li corresponia per la feina que havia fet abans de la suspensió de l'obra.⁸³ Unes setmanes després, el botiguer Joan Diern, el clavetaire Jaume Grasses i altres creditors instaren igualment per via judicial el pagament dels subministraments fets els darrers mesos al taller i a la família de l'escultor.⁸⁴ A aquests se sumà ben aviat l'escrivà Ignasi Minguella que, com hem vist més amunt, ja havia intentat infructuosament obtenir la liquidació d'un important deute amb mitjans menys expeditius.⁸⁵ La incapacitat de Pere Costa per afrontar l'allau de reclamacions que rebia provocà que els tribunals dictessin diverses ordres d'embargament preventiu dels seus béns, que possiblement no s'arribaren a executar gràcies als recursos interposats per Clara Costa i Ferran, esposa de l'escultor, al·legant que ella era la primera i principal creditora del seu marit per raó del dot que havia aportat al matrimoni.⁸⁶

82. AHC B, Cúria del veguer i del corregidor, sèrie XXXVII, actuari Gaietà Simon i la Llera, 1734: *Joseph Raxach, carpintero de Gerona, contesta, Original proceso de reclamo* (procés consultat a l'antic dipòsit de l'arxiu de la Cúria a l'Hospital de la Santa Creu; actualment traspaperat).

83. AHC B, Cúria del veguer i del corregidor, sèrie XXXVII, actuari Riera, 1735-1736, caixa 513: *Buenaventura Gaig, carpintero, vecino de esta ciudad de Barcelona, contra Pedro Costa, escultor, vecino de la misma ciudad, i Pedro Costa, escultor, vecino de esta ciudad de Barcelona, contra Buenaventura Gaig, carpintero, de la misma ciudad.*

84. Coneixem la reclamació presentada per aquests creditors pel «procés d'oposició dotal» interposat per Clara Costa. Vegeu la nota 86.

85. AHC B, Cúria del veguer i del corregidor, sèrie XXXVII, actuari Daniel Diumenjó, 1735-1736, caixa 839: *Ignacio Minguella, escribiente, en Barcelona residente, contra Pedro Costa, escultor, vecino de la misma ciudad.*

86. AHP B, Joan OLZINA I MALET, *Manual, 1732-1735*, f. 121r-v: 27 d'abril de 1735. En aquest document, Pere Costa declara que ha rebut el dot que Clara Costa i Ferran aportà al matrimoni; seguidament, Clara Costa s'oposa a l'embargament dels béns del seu marit:

Les dificultats econòmiques de Pere Costa també afectaren la seva relació amb el gremi d'escultors, els membres del qual, en una reunió celebrada el 23 de gener de 1735, ultra recriminar-li una forma d'actuar poc respectuosa amb la corporació, resolgueren emprendre accions judicials contra ell per tal d'obligar-lo a fer efectiva una certa quantitat que devia,⁸⁷ si bé sembla que fou possible solucionar el conflicte sense necessitat de recórrer als tribunals. La concurrència d'entrebancs professionals, de manca de recursos i de mal enteniment amb els companys de feina probablement fou determinant per a l'escultor a l'hora de prendre la decisió de traslladar-se a treballar lluny de la capital del Principat. L'ocasió la hi proporcionà la construcció del retaule major de l'església parroquial de l'Aleixar, que l'any 1732 havia iniciat a Barcelona i, a mesura que havia anat deixant enllestides les peces, les havia fet transportar amb vaixell a Cambrils i d'aquí, per terra, a la destinació final.⁸⁸ El desplaçament del taller a l'Aleixar, on Pere Costa s'instal·là a mitjan any 1735 amb la família i els col·laboradors, permeté a l'escultor treballar a peu d'obra i, el que sens dubte fou més important per a ell, l'allunyà dels problemes que l'aclaparaven a Barcelona, ciutat on no tornaria a residir regularment fins prop de vint anys després.

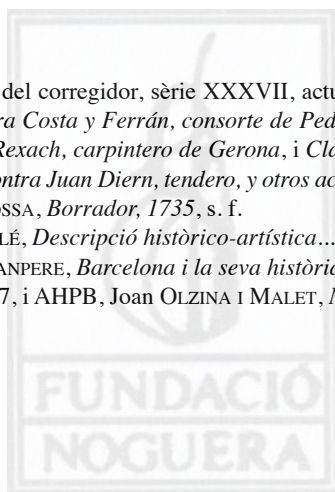
La precària situació en què es trobava Pere Costa els primers mesos de l'any 1735 tal vegada aconsellà als obrers del Pi prescindir d'ell i del seu assessorament quan, el febrer de l'esmentat any, Francisco, Francesc i Jaume Font els exposaren el desig de posar fi al litigi que els havia enfrontat durant més de dos anys i els proposaren arribar a un acord extrajudicial que fes possible portar a terme l'obra del retaule major.⁸⁹ Per tal de conèixer l'abast dels treballs que caldria realitzar, els obrers, reunits el dia 20 del mateix mes de febrer a l'arxiu de la parròquia, encarregaren al fuster Francesc Llopart, al mestre de cases Josep Juli i Fabregat i a l'escultor manresà Josep Sunyer —llavors ocupat en la construcció del monument de Setmana

AHCB, Cúria del veguer i del corregidor, sèrie XXXVII, actuari Gaietà Simon i la Llera, 1735-1736, caixa 950: *Clara Costa y Ferrán, consorte de Pedro Costa, escultor, vecino de Barcelona, contra Joseph Rexach, carpintero de Gerona, i Clara Costa y Ferrán, consorte de Pedro Costa, escultor, contra Juan Diern, tendero, y otros acreedores de dicho su marido.*

87. AHPB, Josep BROSSA, *Borrador, 1735*, s. f.

88. Mercè VIDAL I SOLÉ, *Descripció històrico-artística...*, p. 47.

89. Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història, L'art i la cultura*, Barcelona: Curial, 1975, p. 322-327, i AHPB, Joan OLZINA I MALET, *Manual, 1732-1735*, f. 67r-v.

Santa de la catedral de Barcelona—⁹⁰ que, «per lo tocant a sos respective officis, mirassen y regoneguessen lo retaula del altar major de dita iglésia [...] en la figura que vuy se troba» i que, seguidament, els informessin de les coses que seria necessari esmenar o fer de nou per deixar-lo «en sa deguda perfecció segons reglas, art, dissenyo y contracta». Al mateix temps demanaren a dos notaris presents a la reunió en qualitat d'obrers que «sol-tassen les dificultats que forsan ocorreguessen», probablement en al·lusió no només a les relatives a la continuació de l'obra del retaule sinó també al reembors de les elevades quantitats que els germans Font havien deixat de pagar als experts de les visures efectuades anteriorment i que els obrers s'havien vist obligats a satisfer amb diners propis.

Foren necessaris prop de deu mesos de negociacions i la participació d'un bon nombre de «ben intencionades persones» per tal d'arribar a consensuar uns pactes que permetessin a Francisco, Francesc i Jaume Font reprendre la construcció del retaule amb un perjudici econòmic assumible i que, al mateix temps, no exigissin als obrers unes despeses excessives. Finalment, el 18 de desembre de 1735 ambdues parts signaren una concòrdia en la qual donaren per acabat el procés judicial, establiren les modificacions que calia introduir en el retaule perquè s'ajustés al projecte de Pere Costa i expressaren la voluntat de repartir equitativament el cost de les visures.⁹¹

Pel que fa a l'estructura del retaule, els germans Font s'obligaren a desmuntar i refer tot allò que fos necessari per donar-li més amplada i profunditat; a construir les escales d'accés al sagrari, al cambril i a la fornícula de l'àtic; a eixamplar les portes, i, en general, a seguir fidelment la traça original i les indicacions del primer contracte. Respecte a l'escultura, es comprometeren a arreglar algunes imatges defectuoses i a fer noves la de la Verge que presidia el retaule, les dels dos àngels que tenia als peus i les de la fornícula de l'àtic, «fent bastar aquellas ab lo major acert, segons reglas de escultura, per Joseph Sunyer o altre persona que anomenarà la Il·lustre Obra». Tot i la imposició d'encarregar a un mestre d'habilitat reconeguda els treballs que requerien més perícia, se'ls prohibí assentar cap peça sense que prèviament no hagués estat aprovada pels fusters Antoni Mas i Francesc Llopart, als quals els obrers assignaren la funció de supervisar la feina.

90. Joan BOSCH I BALLBONA, Carles DORICO, «El Monument de Setmana Santa de la Catedral de Barcelona, de 1735», *D'Art* (Barcelona), 17-18 (1992), p. 253-260.

91. Vegeu l'Apèndix documental, document 4.

En la mateixa concòrdia s'estipulà que Francisco, Francesc i Jaume Font cobrarien 600 lliures per les modificacions que havien acceptat introduir al retaule, quantitat que s'incrementaria amb les 1.000 lliures que encara restaven pendents de pagament del preu convingut en el contracte signat l'any 1730⁹² i amb 60 lliures més corresponents al cost de les credences que temps enrere havien construït tot i que no estaven incloses a l'esmentat contracte. Els escultors reberen la quantitat pactada en tres terminis: el primer, de 533 lliures, 6 sous i 8 diners, l'1 de maig de 1736; el segon, d'igual import, el 8 de setembre següent, i el tercer, de 589 lliures, 6 sous i 8 diners, l'11 de juny de 1737.⁹³ No consta que en aquests darrers anys el treball dels germans Font s'hagués vist alterat per noves discrepàncies amb els obrers de la parròquia, els quals el 8 d'agost del mateix any 1737, ja acabada l'obra, els recompensaren amb 75 lliures per tot allò que havien fet de més «del que estava comprès ab la planta del retaule major».⁹⁴

Projecte de Pere Costa per a la instal·lació del cor al presbiteri (1746)

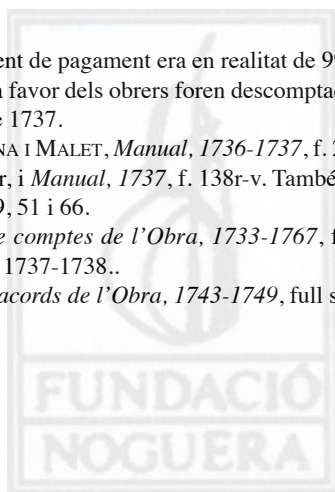
Pocs anys després d'haver-se completat el retaule major, els obrers del Pi es proposaren traslladar a l'àmbit del presbiteri el cor que des de l'època de la construcció de l'edifici ocupava bona part de la nau del temple i es destinava a proporcionar un lloc preferent als beneficiats de la comunitat de preveres de la parròquia. Els obrers sabien que aquest canvi d'emplaçament, tot i que tenia la finalitat d'alliberar un espai que permetria als feligresos assistir amb més comoditat a les funcions religioses, no seria ben vist per tothom i que, particularment, el rector i els beneficiats el desaprovarien, reticents a perdre un privilegi que el pas dels segles havia consolidat.⁹⁵ La primera notícia del projecte i, al mateix temps, de la negativa de la comunitat a aprovar el trasllat, ens la proporciona la resposta que el

92. La quantitat pendent de pagament era en realitat de 996 lliures (vegeu la nota 39). Les 4 lliures de diferència a favor dels obrers foren descomptades de la suma que els escultors reberen l'11 de juny de 1737.

93. AHPB, Joan OLZINA I MALET, *Manual, 1736-1737*, f. 24v; Joan OLZINA I CABANES, *Manual, 1735-1736*, f. 277r, i *Manual, 1737*, f. 138r-v. També: APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 49, 51 i 66.

94. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 67, i *Llibre de rebudes de l'Obra, 1729-1744*, n. 8 de 1737-1738..

95. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, full solt escrit l'any 1761.

6 de juliol de 1742 els sacerdots donaren a una sol·licitud d'ajut econòmic que els presentaren els obrers quan tot just començaven a plantejar-se emprendre l'obra. Amb la manca de recursos com a argument principal, i sense amagar que tenien altres motius que ometien especificar, els beneficiats comunicaren als obrers «no voler consentir ni contribuir en dita obra intentada».⁹⁶

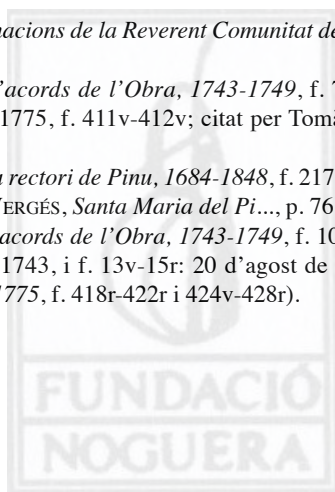
Malgrat l'oposició del rector i de la comunitat, els obrers no renunciaren a portar a terme el projecte i, reunits el 31 de març de 1743, decidiren que «se fassa tràurer luego dit cor, fent-se terraplenar la dita iglésia, y en lo puesto hahont vuy és lo dit cor se fassa modar de banchs ab respallera per major comoditat dels residents, ínterim que se puga pèndrer altre deliberació».⁹⁷ Probablement, en la mateixa reunió parlaren de quines mesures adoptarien per tal que la resolució que acabaven de prendre es posés en pràctica de forma immediata, atès que el mateix dia, entre les nou i les deu del vespre, una quarantena de persones —entre elles la majoria d'obers— obligaren el sagristà a obrir l'església i, una vegada dins, desmuntaren el cor i el destruïren parcialment. La violència de l'acció indignà el rector, que immediatament comunicà el fet al bisbe i, tot seguit, els obrers foren citats davant del tribunal eclesiàstic i condemnats a reconstruir el cor en el lloc que tradicionalment havia ocupat, amb la pena d'excomunió si es resistien a obeir.⁹⁸ Els obrers tractaren de recórrer la sentència amb la mediació del regent de la Reial Audiència, però aquest evità contrariar el prelat i els aconsellà que, com a mostra de bona voluntat, reconstruïssin el cor en el centre de la nau, alhora que els donà a entendre que, més endavant, quan el bisbe hagués comprovat que se sotmetien a la seva autoritat, probablement condescendiria a atorgar-los permís per efectuar el trasllat.⁹⁹ Amb aquesta confiança, els obrers encarregaren la pavimentació de la nau del temple al mestre de cases Marià Duran i la construcció d'un cor provisional al fuster

96. APSMP, *Determinacions de la Reverent Comunitat de Preveres Beneficiats, 1737-1752*, f. 79r-80r.

97. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 7v-8r (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 411v-412v; citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 76).

98. APSMP, *Consueta rectori de Pinu, 1684-1848*, f. 217-218: després del 31 de març de 1743. Citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 76.

99. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 10v-12r: 21 de juliol de 1743: f. 12v-13v: 13 d'agost de 1743, i f. 13v-15r: 20 d'agost de 1743 (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 418r-422r i 424v-428r).

Deodat Casanovas, els quals entre juliol i setembre del mateix any 1743 deixaren enllestida la feina.¹⁰⁰

Durant un temps, els preveres ocuparen els setials instal·lats provisionalment en el centre de la nau, mentre que els obrers multiplicaren les gestions per aconseguir que el bisbe donés el seu vistiplau al trasllat del cor al presbiteri. Com a resultat d'aquestes gestions, a mitjan any 1745¹⁰¹ els vicaris generals visitaren l'església per ordre del prelat i, després d'escoltar les raons a favor i en contra del trasllat, no només decidiren autoritzar-lo, sinó que també aprovaren que, per donar més amplitud al presbiteri, es tanqués la cripta de la Santa Espina i es cobrís l'escala que hi donava accés. Obtingut el permís, el 15 d'octubre del mateix any 1745 els obrers es reuniren amb el rector per estudiar els models del nou cor que havien format el fuster Bonaventura Gaig¹⁰² i l'escultor Carles Grau¹⁰³ i nomenaren una comissió de vuit persones perquè escollissin el més adequat.¹⁰⁴ Els comissionats feren notar als obrers que els projectes d'ambdós mestres presentaven greus problemes i, després de diverses reunions —en el curs de les quals el rector no deixà de repetir que a ell «sols li apareixia part còmoda per fer lo expressat cor al mitg de la iglésia»—, es prengué la decisió de desestimar tant els models ideats pel fuster com per l'escultor i d'adoptar un projecte dissenyat posteriorment pel pintor Manuel Vinyals.¹⁰⁵ Tanmateix, es constatà que aquest model tampoc no era del tot satisfactori i el 18 de febrer de 1746 els obrers encarregaren al mestre de cases i arquitecte Josep Martí; als fusters Francesc Llopart, Bonaventura Gaig i Ramon Es-

100. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 113v: 26 de juliol de 1743 (Marià Duran), i f. 114r: 11 de setembre de 1743 (Deodat Casanovas).

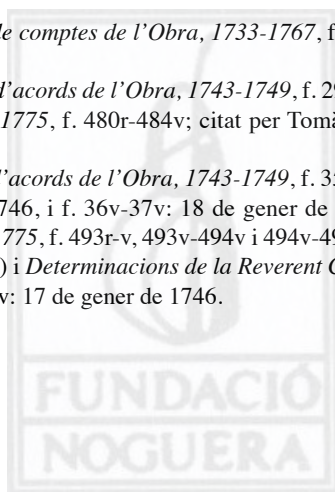
101. APSMP, *Determinacions de la Reverent Comunitat de Preveres Beneficiats, 1737-1752*, f. 121r-v: 2 de juliol de 1745.

102. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 130r: gener de 1746. Pagament de 82 lliures.

103. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 130r: gener de 1746. Pagament d'11 lliures i 4 sous.

104. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 29r-31v (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 480r-484v; citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 77).

105. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 35v-36r: 11 de gener de 1746; f. 36r-v: 16 de gener de 1746, i f. 36v-37v: 18 de gener de 1746 (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 493r-v, 493v-494v i 494v-495v, citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 77) i *Determinacions de la Reverent Comunitat de Preveres Beneficiats, 1737-1752*, f. 130r-v: 17 de gener de 1746.

plugues; a l'escultor Lluís Bonifàs, i al mateix autor de la idea la redacció d'un memorial amb la relació de les modificacions que, segons ells, caldria introduir-hi.¹⁰⁶

Ja avançat l'any 1746, en vista de la impossibilitat dels sis artífexs d'arribar a cap conclusió, un dels obrers —el candeler Francesc Elias— comunicà als seus companys que Pere Costa, amb qui mantenia una bona relació personal, estava disposat a interrompre temporalment els treballs que llavors el tenien ocupat a Cervera i a desplaçar-se a Barcelona per valorar el projecte de Manuel Vinyals i emetre la seva opinió. La proposta de Francesc Elias fou acceptada unànimement i es resolgué que «en atenció a ser dit Pere Costa homa tant eminent, no se cride altre persona».¹⁰⁷ Abans d'acabar la primera quinzena del mes de juny, Pere Costa ja era a Barcelona i havia estudiat el model presentat pel pintor. El dia 14, a petició dels obrers, assistí a la reunió que aquests celebraven i, després d'enumerar els principals problemes que observava en el projecte que pensaven seguir, els exposà verbalment les esmenes que considerava que calia fer-hi per tal d'evitar-los.¹⁰⁸ Obtinguda l'aprovació inicial del seu dictamen, l'escultor vigatà el posà per escrit amb un estil ampul·lós i amb tota mena de comentaris, tant tècnics com erudits, i el féu arribar als responsables de l'obra, els quals es reuniren el 22 de juny per llegir-lo i deliberar sobre les alternatives que plantejava.¹⁰⁹

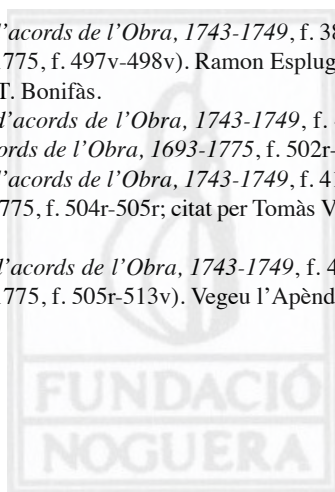
En els primers paràgrafs de l'informe —abans de començar l'anàlisi del projecte de Manuel Vinyals—, Pere Costa tractà de congraciar-se amb els obrers tot posant de manifest el bon criteri que havien demostrat pel fet d'haver-se inclinat pel disseny del pintor, que, si bé no estava lliure d'inconvenients, el judicava més encertat que els presentats pels altres dos artífexs. Manuel Vinyals proposava eliminar les grades i el sagrari del retaule i traslladar al centre del presbiteri la mesa de l'altar, a la qual s'hauria d'incorporar un tabernacle per a l'exposició del Santíssim; mancat el retaule de la mesa, els setials del cor recolzarien en la part frontal d'aquell i

106. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 38v-39r (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 497v-498v). Ramon Esplugues i Lluís Bonifàs figuren a les actes con T. Esplugas i T. Bonifàs.

107. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 40v-41r: 9 de maig de 1746 (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 502r-503v).

108. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 41v-42r (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 504r-505r; citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 77).

109. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 42r-46r (també *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 505r-513v). Vegeu l'Apèndix documental, document 5.

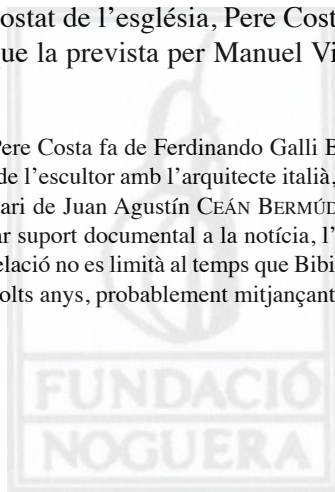

s'estendrien pels laterals del presbiteri. Pere Costa desaprovà la mutilació del conjunt perquè no solament posaria en perill l'estabilitat de l'obra sinó que alteraria l'equilibri de la composició arquitectònica. Ben al contrari, es mostrà partidari de mantenir en el seu lloc tots els components del retaule i situar una segona mesa en el centre del presbiteri, en la qual se celebrarien les funcions religioses i únicament s'adornaria amb un crucifix i sis canelobres, de forma que, mirada frontalment, faria l'efecte d'estar unida al retaule. Segons l'escultor, aquesta disposició era habitual «en las iglesias principales de Itàlia y Roma, com y també en las cartuxas de Montalegre y Escala Dei», i tenia l'avantatge afegit d'estalviar el cost de construir un tabernacle. En la proposta de Pere Costa, a diferència d'allò que propugnava Manuel Vinyals, el cadirat partiria dels costats del retaule i, com en el projecte del pintor, es prolongaria pels laterals del presbiteri.

Per evitar que quan els preveres llegissin o cantessin des del faristol situat en el centre del cor donessin l'espalla al sagrari integrat en el retaule, Pere Costa aconsellà que, sempre que les característiques de l'acte litúrgic ho requerissin, s'exposés el Santíssim en un petit dosser col·locat temporalment sobre la mesa destinada a la celebració de la missa, com ja es feia a les dues cartoixes esmentades i a l'església del convent barceloní de Santa Mònica. Per tal de donar més consistència a la proposta, argumentà que l'ús d'un dosser amb semblant funció també era previst en el projecte que anys enrere havia fet per «lo cor y tabernàculo de la cathedral de Gerona, qual idea quedà admesa y aprobada per aquell il·lustre capítol, la que antes fou consultada y aprobada per lo señor Ferdinando Galli Bibiena, cathedràtich primàrio de la Acadèmia Clementina de Arquitectura de Bolònia».¹¹⁰

Altres aspectes del projecte de Manuel Vinyals qüestionats per Pere Costa foren la forma com el pintor proposava incrementar la superfície útil del presbiteri i la decoració que havia ideat per als accessos al passadís que, per darrere del cadirat del cor i del retaule, hauria de mantenir obert el pas a la portalada que comunicava l'absis amb l'exterior. Pel que fa a l'ampliació del presbiteri pel costat de l'església, Pere Costa recomanà ocupar una major part de la nau que la prevista per Manuel Vinyals, atès que la clau-

110. La menció que Pere Costa fa de Ferdinando Galli Bibiena adquireix rellevància perquè confirma la relació de l'escultor amb l'arquitecte italià, coneguda durant molts anys només per un breu comentari de Juan Agustín CEÁN BERMÚDEZ, *Diccionario histórico...*, v. I, p. 365-367. Ultra donar suport documental a la notícia, l'escrit de Pere Costa posa de manifest que l'esmentada relació no es limità al temps que Bibiena estigué a Barcelona, sinó que es mantingué durant molts anys, probablement mitjançant la correspondència.

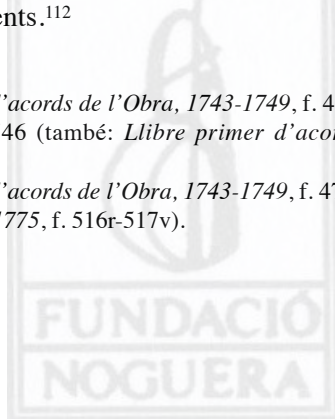

sura de la cripta i el desplaçament de l'escala que hi baixava ho permetien. Respecte a la possibilitat d'alliberar espai pel costat oposat, aprovà el desplaçament del retaule cap al mur de l'absis com proposava el pintor, però suggerí que, en fer-ho, s'alçés el basament del conjunt quatre pams. Una de les finalitats d'aquesta actuació era donar al retaule la proporció correcta, ja que malgrat que havia estat desmuntat i refet pels germans Font per imposició dels obrers, «mirat ab ulls desinteressats y de coneixement, quedà ab més imperfecció que de antes per la demasiada amplària, que excedeix a la proporció que li competeix per la alsada». En alçar el basament del retaule, Pere Costa pretenia igualment «deixar baix de ell lo bastant passadís per lo trànsit de la gent y pas per las professons», la qual cosa exigiria l'execució d'uns treballs complementaris que el text de l'informe només permet intuir. A l'últim, el volum i l'exuberància de l'ornamentació projectada per Manuel Vinyals per a l'ingrés al fals deambulatori foren objecte de la crítica de l'escultor per la manca de coherència amb l'arquitectura i la decoració del retaule i amb les dimensions de l'església.

L'habilitat de Pere Costa per destacar els avantatges de les seves propostes enlluernà els obrers, que immediatament deixaren de banda el projecte de Manuel Vinyals i demanaren a l'escultor que tracés la planta i l'alçat del cor i de la reforma del presbiteri segons les idees que havia exposat a l'informe. La confiança que dipositaren en Pere Costa els portà fins i tot a proposar-li que s'encarregués de l'execució de l'obra, oferiment que no arribaren a formalitzar potser perquè l'entusiasme del primer moment s'esvaí quan l'escultor tingué elaborat el projecte definitiu i tant els preveres com els mateixos obrers començaren a manifestar les seves discrepàncies amb algunes de les solucions adoptades.¹¹¹ Manuel Vinyals aprofità l'avinentesa per protestar del tracte desconsiderat que havia rebut. Alhora, demanà una còpia de l'informe redactat per Pere Costa i es mostrà disposat a modificar el projecte descartat o a fer-ne un de nou. El 3 d'agost de 1746, els responsables de l'obra es negaren a satisfer la petició del pintor i decidiren prescindir de la seva col·laboració amb l'argument que havien escollit ja el model adient, al qual consideraven que només calia introduir les correccions pertinents.¹¹²

111. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 46r-v: 9 de juliol de 1746, i f. 47r-v: 16 de juliol de 1746 (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 514r-515r i 515r-516r).

112. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 47v-48r (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 516r-517v).

Els darrers dies del mes d'agost, poc després que Pere Costa posés fi a la seva estada de prop de tres mesos a Barcelona sense haver aconseguit satisfer totalment les expectatives que havia despertat,¹¹³ els obrers resolgueren abonar a l'escultor 150 lliures «per lo treball que tingué dit Costa en fer diseños, plans, perfils y demás per la construcció del nou cor y per lo temps que estigué en esta ciutat y en la ida y vuelta». El pagament no es pogué fer efectiu tot seguit perquè la vídua del manyà barceloní Francesc Aster —probablement un dels creditors que Pere Costa deixà a la capital del Principat quan es traslladà a l'Aleixar l'any 1735— havia instat a la Cúria eclesiàstica una ordre d'embargament contra els obrers del Pi de qualsevol quantitat que haguessin de lliurar a l'escultor. Fou necessari que el candeler Francesc Elias —amic de Pere Costa i mitjancer de la seva vinguda a Barcelona— es comprometés a assumir personalment els perjudicis que pogués ocasionar als obrers desobeir l'ordre judicial perquè aquests s'avinguessin a satisfer a l'escultor les esmentades 150 lliures.¹¹⁴ Un notari barceloní a qui Pere Costa havia atorgat poders rebé aquesta quantitat en nom del seu representat el 9 de novembre de 1746¹¹⁵ i Francesc Elias signà un document notarial en el qual deixà constància escrita de l'obligació que havia adquirit amb els obrers el 18 del mateix mes i any.¹¹⁶

Tot i que de bon grat o per força el rector i els beneficiats havien acceptat la decisió del bisbe d'autoritzar el trasllat del cor al presbiteri, no deixaren d'insistir en els inconvenients que derivarien de la nova ubicació, tant si se seguia el projecte inicial de Manuel Vinyals com si s'adoptaven les propostes fetes per Pere Costa. Els obrers, per poder donar una rèplica raonada als sacerdots, demanaren l'assessorament del fuster Mateu Puig i del mestre de cases Damià Riba.¹¹⁷ Aquests els presentaren un informe

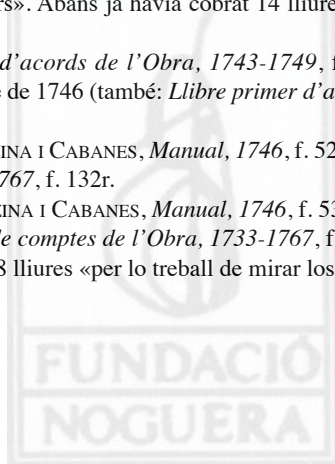
113. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 137r: 24 d'agost de 1747, i f. 151r: 14 de desembre de 1749. En aquesta darrera data, el candeler Francesc Elias rebé 28 lliures, 5 sous i 6 diners «per 87 dias que tingué en sa casa lo senyor Pere Costa, escultor, de ordre dels senyors obrers». Abans ja havia cobrat 14 lliures, 12 sous i 6 diners «per lo gasto de Pere Costa».

114. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 48v: 22 d'agost de 1746, i f. 49v-50r: 5 de novembre de 1746 (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 517v-518r i 520r-521r).

115. AHPB, Joan OLZINA I CABANES, *Manual, 1746*, f. 528v-529r, i APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 132r.

116. AHPB, Joan OLZINA I CABANES, *Manual, 1746*, f. 530v-531r.

117. APSMP, *Llibre de comptes de l'Obra, 1733-1767*, f. 136r: 27 de febrer de 1747. Els dos artífexs cobraren 28 lliures «per lo treball de mirar los modellos y fer relació».

crític amb el projecte de l'escultor vigatà que, llegit a la reunió celebrada el 18 d'abril de 1747, els féu veure la conveniència de muntar temporalment els setials del cor en el presbiteri per tal que la comunitat de preveres tingués ocasió de detectar amb l'ús quotidià quins problemes es presentaven i proposés les modificacions oportunes.¹¹⁸ Passats uns dies, els beneficiats accediren a fer la prova amb la certesa que només serviria per confirmar les seves conviccions i, després d'ocupar el cor provisional unes setmanes, el 10 de juny de l'esmentat any 1747 comunicaren als obrers que l'espai que els havien assignat no els semblava adequat a les necessitats del culte i que havien decidit tornar-se a instal·lar a la nau de l'església.¹¹⁹ Malgrat aquest contratemps, en els mesos següents els obrers encara realitzaren diversos intents de portar a terme el trasllat,¹²⁰ però unes vegades per desacords sorgits entre ells mateixos i unes altres per la decidida oposició de la comunitat de preveres, el canvi d'emplaçament del cor no es materialitzà fins al cap de més de vint anys.

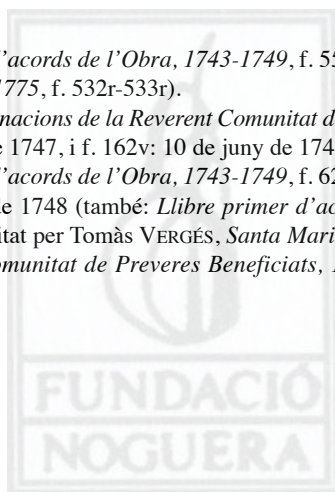
El retaule major i el cor a la fi del segle XVIII i durant el segle XIX

Amb el pas del temps, sembla que els punts de vista de la comunitat de preveres i dels obrers sobre el lloc més convenient per situar el cor s'anaren apropant i, a petició d'alguns feligresos, l'any 1771 sacerdots i seglars acordaren reprendre les gestions per instal·lar-lo al presbiteri. En un primer moment s'examinaren alguns dels projectes que s'havien fet l'any 1746, cal suposar que els ideats per Manuel Vinyals i Pere Costa, però finalment es decidí encarregar-ne un de nou al mestre de cases i arquitecte Josep Mas i Dordal. Una vegada aprovat el disseny traçat per aquest, el 18 d'abril del mateix any 1771 es començà a desarmar el retaule per recompondre'l —amb notables modificacions— més a prop de la paret de l'absis i, a l'ini-

118. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 55v-56r (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 532r-533r).

119. APSMP, *Determinacions de la Reverent Comunitat de Preveres Beneficiats, 1737-1752*, f. 161v: 5 de maig de 1747, i f. 162v: 10 de juny de 1747.

120. APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 62r-63v: 19 de febrer de 1748, i f. 65v-66v: 15 de juliol de 1748 (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1775*, f. 550v-553r i 553r-555r, citat per Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 77), i *Determinacions de la Reverent Comunitat de Preveres Beneficiats, 1737-1752*, f. 186r-187r: 22 d'abril de 1749.

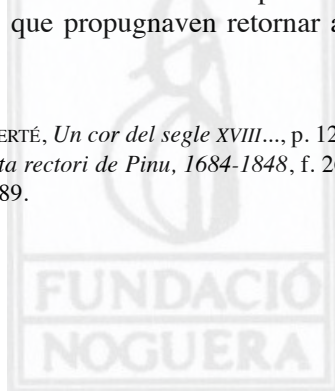
ci de l'any següent, els treballs ja estaven tan avançats que la festivitat de Reis es pogué celebrar a l'altar major com era habitual. Al mateix temps que es desplaçà el retaule, es desmuntà el cor que encara ocupava el centre de la nau i es col·locaren cadires provisionals per als beneficiats als laterals del presbiteri. Aquestes cadires es retiraren el 12 de setembre de 1773 per iniciar el muntatge del cadirat definitiu, que quedà totalment enllestit l'any 1777. Un detallat estudi del procés de construcció del nou cor i de les seves característiques, com també de les modificacions fetes al retaule i al presbiteri en aquell temps, fou publicat per Joan Rosàs i Reverter l'any 1986 amb motiu de la restitució al seu lloc original dels components del cadirat que es pogueren recuperar.¹²¹

El projecte de Josep Mas i Dordal no havia previst el cobriment de les escales que baixaven a la cripta de la Santa Espina —llavors encara en ús després de diverses temptatives frustrades de clausurar-la— i sembla que, com el de Pere Costa, havia situat la mesa de l'altar en el centre del cor, separada del retaule i proveïda d'un dosser que servia de sagrari. A l'inici de l'any 1789 o potser abans, els obrers consideraren que el dosser donava a l'altar un aire d'interinitat poc adient i es proposaren col·locar el sagrari en un tabernacle que s'hauria de construir darrere de la mesa, en una posició semblant a la que més de trenta anys abans havia indicat Manuel Vinyals. Per disposar del lloc necessari que l'obra requeria era imprescindible ampliar el presbiteri i novament es pensà a tancar la cripta al culte, per a la qual cosa fou necessari renovar el permís que anys enrere havia concedit el bisbe. Una vegada aconseguida l'autorització episcopal, es paredà el recinte subterrani, es derruí l'escala que hi conduïa i es destinà el lloc que quedà lliure a avançar el presbiteri cap a la nau i a construir una àmplia escala per accedir-hi. Els treballs s'ultimaren abans d'acabar l'any 1789 i tot seguit s'alçà el tabernacle, una obra de línies clàssiques i caràcter monumental que posà fi a l'accidentada renovació de la capçalera del temple iniciada l'any 1730 amb la construcció del retaule major.¹²²

El moblament del presbiteri —amb el retaule projectat per Pere Costa i remodelat per Josep Mas i Dordal, el cor dissenyat per aquest i el tabernacle que culminà el condicionament de l'espai— ben aviat fou objecte de les crítiques d'aquells que propugnaven retornar al temple l'aspecte que

121. Joan ROSÀS REVERTÉ, *Un cor del segle XVIII...*, p. 12-23.

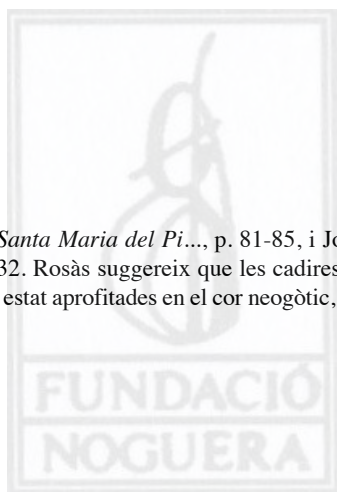
122. APSMP, *Consueta rectori de Pinu, 1684-1848*, f. 268-274: anotació sense data, probablement feta l'any 1789.

havia tingut en l'època d'esplendor del gòtic. El despreniment d'unes pedres de la volta esdevingué l'any 1863 obligà a emprendre una restauració general de l'edifici i, en el curs dels treballs de consolidació, s'eliminaren alguns dels elements decoratius que al llarg dels segles havien desfigurats l'arquitectura original. El responsable de les obres, l'arquitecte Francesc de P. Villar, proposà culminar la restauració amb la reforma total del presbiteri, que havia de consistir en la substitució del retaule setcentista per un de neogòtic que ell mateix dissenyà, la modificació substancial del cor basada també en criteris neogòtics, la recuperació de la cripta de la Santa Espina i la supressió del passadís que comunicava amb l'exterior a través de l'absis.

El projecte fou aprovat l'any 1867 i poc després es començà a desmuntar el retaule vell, el cor i tot el que fins llavors havia ocupat el presbiteri. Se n'aprofità alguns components en l'obra nova, se'n destruïren d'altres i la resta es dispersà. Els treballs avançaren amb rapidesa malgrat la inestabilitat política del moment i els malentesos que sorgiren entre els mateixos obrers, i el mes de novembre de 1882 ja fou possible celebrar la solemne consagració de l'altar.¹²³ El conjunt neogòtic, construït en un període de temps molt més breu que el barroc, tingué una vida encara més curta que el seu predecessor i acabà convertit en cendra quan l'església fou incendiada el mes de juliol de l'any 1936.

123. Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 81-85, i Joan ROSÀS REVERTÉ, *Un cor del segle XVIII...*, p. 8 i 29-32. Rosàs suggereix que les cadires del cor dissenyat per Josep Mas i Dordal podrien haver estat aprofitades en el cor neogòtic, substituint-ne els respallers.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1730, juny, 4. Barcelona

L'escultor Francisco Font contracta la construcció del retaule major de l'església parroquial de Santa Maria del Pi, de Barcelona, segons una traça original de Pere Costa.

AHPB, Bonaventura OLZINA, *Manual*, 1730, f. 228v-230v. També: APSMP, *Llibre primer d'acords de l'Obra*, 1693-1748, f. 252r-256v.

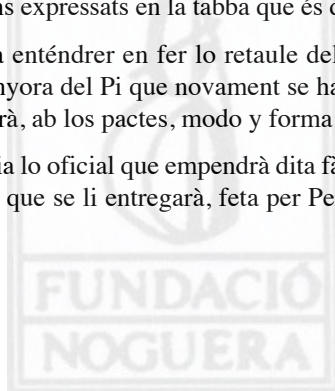
Dicto die. [Die IIII mensis iunii anno a Nativitate Domini MDCCXXX.]

De y sobre lo preu fet de la fàbrica del retaule del altar major de la iglésia parroquial de Nostra Senyora del Pi de la present ciutat que novament se ha de fabricar, per y entre los il·lustres senyors don Anton de Magarola y de Semmanat, en Barcelona populat, lo discret Anton Navarro, notari públich de Barcelona, Ramon Pallarès, ortolà, y Anton Beneset, sastre, ciutadans de Barcelona, en lo any corrent obrers de dita parroquial iglésia, de una, y Francisco Font, escultor, ciutadà de Barcelona de part altra, se han pactat, firmat y jurat los capítols y pactes avall escrits y següents:

Primerament, los dits il·lustres senyors obrers, de son grat y certa ciència, concedeixen a dit Francisco Font, present y avall acceptant, com a oferint menor preu en lo encant públich, la fàbrica y construcció de dit retaula, que ha de ser conforme la trassa que sels entrega, feta per dit Pere Costa, escultor, ciutadà de Barcelona, lo qual retaula, dins tres anys comptadors del dia primer de agost del corrent any 1730 en avant, ha de quedar perfetament acabat en la conformitat, modo y forma y ab los pactes y condicions expressats en la tabba que és del tenor següent:

Qualsevol que vulla entèndrer en fer lo retaule del altar major de la iglésia parroquial de Nostra Senyora del Pi que novament se ha de fabricar, se lliurarà al qui per menor preu lo farà, ab los pactes, modo y forma avall escrits:

1. Primerament, sàpia lo oficial que empendrà dita fàbrica que lo dit retaule ha de ser conforme la traça que se li entregará, feta per Pera Costa, escultor, y que

no és de aquells que estan arrimats a la paret, sinó separats, que també se gosan per detràs com devant, a semblantse del retaule major de Sant Francesch, y que lo sacrari per dintre ha de ser treballat de talla baix relleu, ab una cornisa que per dins ha de rodar corrent las cortinas del sòcul, pedestral, pilastras y soculet, y corrent també axí mateix per los costats exteriors del cameril, y que se hauran de fer dos escalas per pujar al dit cameril, una per cada part, ocultas que no sien vistas de la iglésia, las quals seran tapadas de la mateixa ordenansa de pilastres y cornisas fins al soculet, y lo cameril o nitxo de la Mare de Déu té de arribar fins a la paret de la iglésia, sobre lo portal que és tras dit altar major, y que ditas cornisas, tant las del peu com las demás del retaule, pedestral y pilastres han de ser treballadas per devant y detràs ab sas motlluras y recalats, conforme demostra la traça, y totas las motlluras del retaule que corren per devant hauran també de córrer per detràs.

2. Ítem, que las posts del peu del retaule hauran de ser ben reforçadas y que los recalats dels plafons podran ser afegits, com sien ben encolats y ben clavats, y així mateix las motlluras que y ha per lo encontorn, y que en lo pedestral, pilastras y demás obra los plafons pugan ser també aplicats, essent, com dit és, ben encolats y ben clavats, y semblantment las motlluras que rodaran dit plafó, y que las pilastres no pugan ser afegidas per la llargària sinó per la amplària, y així mateix per la segona andana, y que lo barrat del peu, pedestral y cornisas que sie de bon gruix perquè si ha de carregar la obra.

3. Ítem, que lo cameril ha de ser treballat conforme asseñala la traça, ab sas pilastras per los recons y ab sos resalts, y en dit cameril y té de haver una porta per cada part per entrar en ell.

4. Ítem, que en la pastera més alta se ha de fer la Adoració dels Reys, fent las figuras rodonas y no ab tauló, y ques vegem ab perspectiva, fent una escala per pujar en dita pastera, y que las figuras dels sants y virtuts dels costats de dit retaule sien las que voldran los señors obrers, y fent també altre escala per pujar al sacrari, havent de ser totas las escalas a rams per no ocupar molt lloch.

5. Ítem, que en lo presbiteri se han de fer dos graons de pedra negra de llustre de la pedrera del senyor baró de Sant Vicens y axí mateix té de ser de dita pedra lo plinto del peu del retaule y la tarima, sinó que la tarima tant solament ha de ser de pedra lo rodador de ella, de un palm de amplària, y lo demás de fusta, y los señors obrers donaran tota la pedra necessària per dits graons, plinto y tarima, corrent a càrrech del oficial que farà lo retaule lo arrancar-la, tragar-la y treballar-la de bon llustre y assentar-la en son lloch, y arrencant la dita pedra de la part més fonda de la pedrera, perquè és més forta y més negre y pren millor llustre.

6. Ítem, que los sostres del retaule han de ser tots empostissats, que no hi ha de haver altre obertura sinó la de las escalas, y seran tres los sostres: lo primer en lo pedestral, lo segon en la cornisa i lo tercer en la última cornisa.

7. Ítem, que dit oficial que farà lo retaule haja de desfer lo retaule que vuy és en dit altar major, los graons de pedra y las credensas a sas costas, assentant després lo retaule nou, posant-hi tot lo material necessari y unint en dit retaule las credensas en son degut lloch o bé ahont apareixerà millor als senyors obrers.

8. Ítem, que detràs o al costat del retaule y té de haver una porta ab sos graons de pedra per pujar de la sagristia al presbiteri conforme ja vuy hi és, sinó que si aquesta no estarà a bon endret se dega mudar ahont estiga millor.

9. Ítem, que tota la fusta del dit retaule hage de ser de alba del Vallès o de Martorell en amunt, tallada de bona lluna y ben seca quant se treballarà.

10. Ítem, quel oficial que farà dit retaule, en ser acabat, no puga preténdrer ni demanar ningunas milloras, tenint obligació de fer dit retaule ab lo modo y forma sobredits, executant la traça ab la major perfecció y, si segons art se advertirà alguna cosa necessària que no fos explicada, la dega fer y cumplir dit oficial com si fos estada explicada y pactada, sens haver-se-li de donar per això cosa alguna més quel preu se li haurà promès per fer dit retaule, lo qual preu li pagaran dits senyors obrers en los terminis y pagas que convindran ab ell.

11. Ítem, que dit oficial tingue de donar dos fermansas bonas e idòneas a coneguda dels senyors obrers perquè aquestos tinguen seguretat de que cumplirà tot lo que tindrà obligació de cumplir, y, en ser acabat lo retaule, dits senyors obrers puguen fer visurar-lo per vèurer si lo oficial haurà complert, y, en cas que dits senyors obrers no quedassen satisfets, se hagen de anomenar quatre oficials pràctichs, dos per cada part, y se dega estar y passar per lo que dits quatre oficials o la major part de ells resoldran.

12. Ítem, sàpia dit oficial que, en continent de ser fet lo acte, tindrà de pagar tres dobles al notari avall escrit y una dobla al corredor, a rahó de 5 ll. 12 s. per dobla.

Diga-y qui dir-hi voldrà que al menos dient se lliurarà.

Y ab dits pactes, condicions, modo y forma en dita tabba expressats convenen y prometen dits senyors obrers a dit Francisco Font que per la dita fàbrica y construcció de retaule los donaran y pagaran tres mil tres-centes y cinquanta lliuras ab sis pagas iguals de 558 ll. 6 s. 8 cada una, començant a fer la primera dit dia primer de agost primer vinent; la segona, lo dia primer de febrer 1731, y aixís després consecutivament de sis en sis mesos.

Y per cumplir las ditas cosas ne obliga tot los béns, reddits y emoluments de dita il·lustre obra, mobles e immobles, haguts y per haver, no emperò los béns seus propis, per tractar negoci alieno, ab totas renunciacions necessàrias y ab jurament que fan y prestan, llargament.

Ítem, lo dit Francisco Font accepta la dita fàbrica y construcció de dit retaule ab los pactes, condicions, modo y forma expressats en dita tabba, convenient y en

bona fe ab solemne estypulació prometent a dits il·lustres señors obrers y als seus en dita obra successors que dins lo termini dels sobredits tres anys farà lo sobredit retaule segons la dita traça tenen entregada y ab las prevencions, modo y forma expressats en dita tabba [...] y per major seguretat dóna per fermansas y principals obligats a Francesch Font y a Jaume Font, també esculptors, ciutadans de Barcelona, sos germans, presents y avall acceptants, los quals acceptan lo càrrech de dita fidejussió [...]. Per lo que tant principal com fermansas ne obligan tots y sengles béns y drets seus y de quiscun de ells assolas, mobles e immobles, haguts y per haver, [...] y ab jurament de tots, llargament.

Y Agustí Galceran, corredor de coll públich y jurat de la present ciutat, fa relació de haver encantat la dita tabba y no ha enconstrat menor dita que la que ha donat dit Francisco Font.

Testes firmarum omnium praedictorum sunt Emanuel Roig, iuvenis iuvenis [sic] pharmacopula, et Carolus Garriga, iuvenis deaurator, Barchinonae degentes.

2

1732, setembre, 28. Barcelona

Pere Costa contracta la construcció del misteri del Sant Sopar per a la processó del Dijous Sant que organitza la confraria de la Puríssima Sang.

AHPB, Sever PUJOL, *Manual*, 1732, f. 544r-545r.

Dicto die. [Die dominica XXVIII mensis septembris anno a Nativitate Domini MDCCXXXII.]

Per rahó de la fàbrica del sant misteri de la Sena de Christo Señor Nostre, per y entre Jacintho Font, assahonador, Gerònim Cassañes, fuster, Joseph Rodrigues, courer, Isidro Ferran, capser, y Andreu Vidal, forner, ciutadans de Barcelona, personas elegidas per cuydar de esta dependència per lo concell de vuytena de la confraria de la Puríssima Sanch de Nostre Señor Déu Jesuchrist, instituïda y fundada en la iglésia parroquial de Nostra Senyora del Pi de la present ciutat, celebrat lo die present, rebut en poder del notari avall escrit [...], de una part, y Pere Costa, esculptor, ciutadà de Barcelona, de part altre, són estats fets, firmats y jurats los pactes següents:

Primerament, és pactat entre ditas parts que dit Pere Costa tinga de obligar-se, com ab lo present se obliga y promet a dita confraria de la Sanch de Jesuchrist y als proms y oficials de aquella, y per ells a ditas personas elegidas, que de assí y per tot lo mes de janer del any primer vinent del mil set-cents trenta-y-tres, farà y fabricarà y entregará a dita confraria lo sant misteri de la Sena a fi que pugana anar en la professó pròxima del Dijous Sant, de bona fusta, ab tretse figuras, ço és, Jesús y los

dotse apòstols, de la alçada a proporció de forma que, si estavan ditas figuras dretas, fes la alçada quiscuna de ellas de set palms, fent la acció cada una figura que se necessita y requireix, las quals figuras farà ben tovejadas de dins tot lo ques pugua, a fi que dit sant misteri se pugua ab més facilitat aportar, y seran de mig cos, menos los dos apòstols més forans, un de cada part, los quals farà enters, ab camas y peus, y tot lo que se descobrirà de ditas tretse figuras farà y fabricarà de fusta, ço és, caps, mans y los peus de dits dos apòstols, y lo demás farà encantonar, posant de part de dintre los reforts necessaris de fusta bona, denotant cuxas y camas, y tot lo que serà desnú de ditas tretse figures farà y fabricarà ell, dit Pere Costa, de sas pròprias mans, farà las coronas dels apòstols de un círcul de llautó y la corona de Jesús ab los raig de glòria, posarà los ulls de dits dotse apòstols de vidre y los de Jesús de porcellana, farà las cabelleras y barbas de fusta, posant dit Pere Costa todas las mans y recaptos, tant de fusta com de ferro, *etiam* lo ferro del beart y crossas, y demás manufatura necessària (no comprenent-se ab est consert lo sol del beart, barras ni crossas) y se cuydarà també dit Pere Costa de fer y fabricar la escultura del beart y folradura de dins de aquell y, axí mateix, farà la taula, banchs, plats, anyell, lo dosser de Jesús y tot lo demás necessari per dit sant misteri ab la deguda perfecció, sens faltar cosa alguna del que requireix dit pas, dexant dit sant misteri ben acabat, a punt de pintar y encarnar.

Tota la qual obra farà y fabricarà en dita forma per tot lo dit mes de janer per preu de quaranta dobles a raó de sinch lliuras dotse sous moneda barcelonesa per quiscuna doble, ab los plassos que ab lo subsegüent capítol se expressaran, comprenent-se mans, fusta, ferro, drap y tot lo demás ques necessite, tot a costa de dit Pere Costa, sens que dita confraria de la Sanch se age de cuydar de cosa alguna menos del sol del beart, barras y crossas, com sobre està dit, y en cas que dit Pere Costa no complís en tenir fet y entregat dit sant misteri, en dita forma acabat, per tot lo dit mes de janer, vol y consent des de hara que se li rebaixian de dit preu sinquanta lliuras, com hara per lashoras rebaixa aquellas y vol que dit consert se entenga fet sinquanta lliuras menos de ditas quaranta dobles per pacte exprés que fa.

Ítem, és pactat entre ditas parts que ditas personas anomenadas per dita confraria de la Sanch ab ple poder tingan de promètrer, com ab lo present en nom de dita confraria de la Sanch prometen, a dit Pere Costa que per tota la dita obra en lo antecedent capítol explicada, essent aquella a satisfació y entregant dit misteri per tot lo dit mes de janer primer vinents, dita confraria de la Sanch li donarà y pagarà quaranta dobles una vegada solament, a raó de sinch lliuras dotse sous moneda barcelonesa per cada doble, en esta forma, ço és, dotse dobles lo die present, altres dotse dobles quant dit Pere Costa tindrà sis figuras fetas y acabadas a punt de entregar al daurador, y las restants setse dobles després de fet, acabat y entregat a dita confraria de la Sanch dit sant misteri ab tota la perfecció y requisits conforme està pactat ab lo capítol antecedent, ben entès que en cas de faltar dit Pere Costa en entregar dit sant misteri en dita forma com ho té promès per tot lo dit mes de janer

primer vinent, en tal cas no entenen pagar-li enterament ditas quaranta dobles, si bé que aleshores se retindran sinquanta lliuras que dit Pere Costa ha promès fer de baixa, y dita confraria sols serà tinguda y obligada en pagar lo restant menos ditas sinquanta lliuras.

Et ideo, nos, dictae partes laudantes, et cetera, convenimus et bona fide promittimus una pars nostrum alteri, et nobis ad invicem et vicissim, praedicta omnia et singula, prout ad utramque partem nostram tangunt et consernunt, punctim attendere, complere et observare sine aliqua videlicet dilatione, et cetera [...]. Haec igitur, et cetera.

Testes sunt Andreas Alor, sartor, et Petrus Ioannes Soler, iuvenis sartor, Barchinonae civis.

Item, altero instrumento, ego, dictus Petrus Costa, gratis, et cetera, facio et firmo apocham vobis, proceribus et officialibus anni nuper efluxi dictae confratriae [...], de sexaginta septem libris et quatuor solidis barchinonensibus pro prima solutione et ad bonum computum dictarum quadraginta duplearum, quas mihi solvere debet dicta confratria pro fabrica dicti sancti misterii de la Sena, habitis et receptis in pecunia numerata, realiter et de facto in notarii et testium infrascriptorum praesentia per manus vestras [...]. Et ideo, in testimonium, et cetera.

Testes sunt praedicti.

[A l'inici del document, al marge:]

Est epocha 156 ll. 16 s. pro complemento die 11 martii 1733.

3

1734, març, 4. Barcelona

Pere Costa contracta la construcció del retaule del Sant Crist de la Santa Espina per a la cripta de l'església parroquial de Santa Maria del Pi.

AHPB, Joan Francesc CASALS, *Manual*, 1734, f. 85r-86r.

Dicto die [Die IIII mensis martii praesenti anni (1734)]. Barchinonae.

Per rahó de la fàbrica de un retaule fahedor per la imatge y capella del Sant Christo de la Santa Espina, construhida sota lo presbiteri de la parroquial iglésia de Nostra Senyora del Pi de la present ciutat, per y entre lo reverent Pere Llagostera, prebere, capellaniu de dita iglésia y prior de la confraria o germandat de dit Sant Christo, y honorables Salvador Mallol, passamaner, Sadurní Galí, hortolà, Sever Viladomar, gerrer, y Anton Boni, comerciant, ciutadans de Barcelona, de una part, y Pere Costa, escultor de la dita ciutat, de part altre, són estats fets los pactes y condicions següents:

E primerament és estat convingut y pactat que lo dit Pere Costa dega fer y fabricar lo dit retaula axí y conforme lo dibuix o trassa firmat de ditas parts que queda en mà y poder de dit Costa per la construcció de aquell, treballant-lo tot de bona fusta de alba del Vallès, bé y exactament segons art.

Ítem, que dit Costa dega fer dit retaula com està dit, des del peu de pedra en amunt, menos los àngels y lo ninxo del Sant Christo, per quedar y haver de servir lo ninxo que vuy està existent.

Ítem, que dit Costa dega fer lo sacrari y dos gradas, com se demostra en dit dibuix, dins lo ninxo, y per tancar dit ninxo dega fer dos portas que corrian una a cada costat en lo modo que està en lo dibuix, y obertas degan quedar ocultas tras lo dit retaula.

Ítem, que dit Costa dega tenir fet, acabat y assentat en son lloch lo dit retaula per lo dia de la Assensió de Nostre Senyor prop vinent del corrent any 1734, havent de córrer a costas y gasto de dit Costa tota la fusta y demés materials, quedant dita obra a satisfacció de dits reverent prior y administradors, y també dega dit Costa donar la pedra blanca tinga en sa casa y quanta se haurà menester per lo peu y mesa de dit altar.

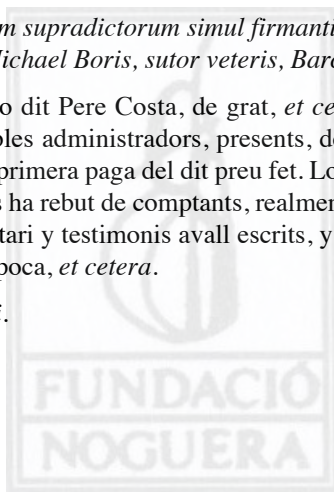
Ítem, y finalment, que dits reverent prior y honorables administradors degan donar y pagar a dit Pere Costa, per lo preu fet de tota la dita obra, cent y deu lliuras moneda barcelonesa en esta forma, a saber és, 56 ll. – s. al comensar dita obra y las restants 54 ll. – s. en continent de estar aquella acabada y assentada ab lo modo y forma sobre referits.

E las condicions y pactes sobre referits prometen las ditas parts respective, en quant assí toquen y especten, aténdrer y cumplir, per lo que los dits reverent prior y administradors ne obligan a dit Pere Costa tots los béns, reddits y emoluments de la dita confraria y germanat (no emperò llurs béns propis, com en assò fassen negoci de altre), mobles e immobles, haguts y per haver, [...] e lo dit Pere Costa, las ditas cosas que assí espectan aténdrer y cumplir promet sens dilació ni excusa alguna, [...] e per aténdrer y cumplir las ditas cosas ne obliga a dits reverent prior y administradors y a llurs successors en dita administració tots y sengles béns y drets seus, mobles e immobles, haguts y per haver, [...] y ab jurament que tots ne prestan, llargament.

Testes firmæ omnium supradictorum simul firmantium sunt Ioannes Enrrich, magister domorum, et Michael Boris, sutor veteris, Barchinonæ cives.

Ítem, ab altre acte lo dit Pere Costa, de grat, *et cetera*, firma àpocha a dits reverent prior y honorables administradors, presents, de 56 ll. – s. barcelonesas, que són per la sobredita primera paga del dit preu fet. Lo modo de la paga de ditas 56 ll. – s. és que aquellas ha rebut de comptants, realment y de fet, ab diner comptant, en presència del notari y testimonis avall escrits, y axí, en testimoni de ditas cosas, firma la present àpocha, *et cetera*.

Testes sunt prædicti.

1735, desembre, 18. Barcelona

Concòrdia signada pels germans Francisco, Francesc i Jaume Font, d'una banda, i els obrers de l'església parroquial de Santa Maria del Pi, de l'altra, per a l'acabament del retaule major de l'esmentada església.

AHPB, Josep MAS, *Llibre de concòrdies, 1676-1740* (els documents atorgats entre 1725 i 1740 foren autoritzats pel notari Josep Vila i Torrents), s. f. (document parcialment il·legible).

Die decima octava mensis desembris anno a Nativitate Domini MDCCXXXV. Barchinonae.

In Dei nomine. Noverint universi, et cetera.

Com en la Real Audiència del present Principat de Cathalunya [...] estiga pendent litigi y causa entre parts dels senyors obrers de la iglésia parroquial de Nostra Senyora del Pi de la present ciutat de Barcelona, de una, y Francisco Font, escultor, principal impressari del retaule del altar major de dita parroquial iglésia, de altra, [...] en consideració que ab acte rebut en poder de Bonaventura Olzina, quòndam, notari públich de Barcelona, als quatre de juny de mil set-cents y trenta lo dit Francisco Font se obligà en fer y construir dit retaule ab los pactes, modo y forma en dit acte expressats y, per major seguretat de cumplir la dita obligació, donà en fianças a Francesch Font y a Jaume Font, escultors, germans seus, ab exprés pacte, entre altres, que concluhit lo dit retaule lo poguessen fer visurar per quatre personas anomenadoras, ço és, dos per part de dits senyors obrers y dos per part de dit impressari, y com assentat lo dit retaula [...] no hajan concordat uniformement expressant lo que se devia esmenar per part de dit impressari, com y també lo que hi faltava per la deguda proporció que devia tenir lo dit retaule segons lo dissenyo o trassa, com difussament tot consta en lo procés de dita causa, y havent-se per part de dit impressari en lo mes de febrer prop passat representat los molts gastos se li ocasionava per rahó de dita causa y lo desitg tenia de ajustar-la, desitjant dits senyors obrers prossehir ab major acert en compliment de sa obligació anomenaren extrajudicialment personas desinteressadas y peritas en lo art, las quals, mirat per ellas y registrat lo dit retaule que vuy se troba posat en dita iglésia fet per los dits germans Fonts e instruhts y tenint present la referida trassa y lo mencionat contracte fet en dit any mil set-cents y trenta, havent ohit a las ditas personas, així devant dels mateixos germans Fonts com a solas, moltas y diferents vegadas y exactament premeditadas las circumstàncias ocurrents, affectant que lo dit retaule estiga ab la millor proporció que sie possible y ab la major puntualitat, evitar gastos y molèstias y considerant ser lo èxit de las causas indiferent, per tant, ab interposició de las ditas y de altrás ben intencionadas personas, lo noble señor don Joan Anton de Marimon, Thomàs Casanovas y Solans, notari públich real

col·legiat del número de Barcelona, Francisco Calafell, mestre sabater, y Jaume Matas, texidor de lli, obrers actuals de dita parroquial iglésia de Nostra Señora del Pi, de una part, y Francisco Font, Francesch Font y Jaume Font, tots escultors, ciutadans de Barcelona, de part altra, [...] han vingut al nou conveni, pactes y condicions següents:

Primerament, sapien los dits impressaris que hauran de desfer [...] lo que serà menester per a acomodar-lo segons [...] se expressarà.

2. Ítem, que hauran de axamplar dit retaule per lo gruix conforme enseña la planta en gran que se ha de formar de la planta xica signada de número dos.

3. Ítem, que serà de sa obligació lo fer dintre, baix en lo pis, la estància o quartet ab sas portas ab aquella decència que requireix lo puesto, que és ahont se col·loca la Reserva.

4. Ítem, axí mateix deuran fer los tres sostres: lo primer al igual de la cornisa del peu; lo segon al igual de la cornisa de las columnas, y lo tercer, al igual de la última cornisa, deixant-hi las oberturas necessàries per la formació de las escalas.

5. Ítem, hauran de fer las escalas per pujar al sacrari gran; al camaril, que han de ser dos, una en cada costat de retaula, per pujar y baixar, y altre fins dalt al ninxo de la Adoració dels Reys, fent en aquellas sas baranas de passamà y vasa ab uns balustrets de perfil.

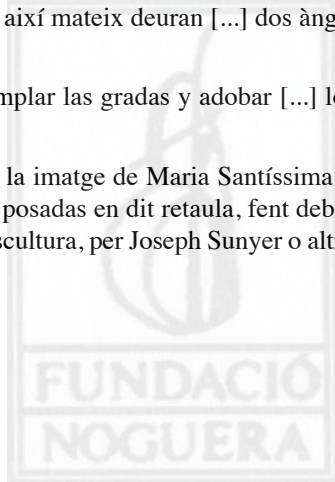
6. Ítem, deuran fer lo sostre de desota del camaril tot nou de fusta de alba, adornant aquell per dessota ab sos cornisas y plafons, y acabar dit camaril per los costats de dintre y fora, y, en lloch del sostra de desobre lo dit camaril que falta fer segons la contracta antigua, se traurà la pastera ahont vuy se troba Nostra Señora y se conclourà lo camaril formant-hi quatre archs més [...] sos quatre carcanyols, passant una alquitraba o cornisa formant-hi desobra una mitja taronja apañada ab una clau al mitg, fent part de dita clau [...] ab una talla de baix relleu.

7. Ítem, deuran axemplar y alsar las portas per las quals se entra [...], per no tenir aquellas la proporció deguda.

8. Ítem, deuran obrir lo dit retaula per lo mitg per a donar-li [...] segons la planta nova de núm. 2 y així mateix deuran [...] dos àngols dels costats del detràs de dit retaule.

9. Ítem, deuran axamplar las gradas y adobar [...] lo peu del trono de Nostra Senyora.

10. Ítem, deuran fer la imatge de Maria Santíssima [...] faltan perficionar las que hi ha principiadas y posadas en dit retaula, fent bastar aquellas ab lo major acert, segons regles de escultura, per Joseph Sunyer o altre persona que anomenarà la Il·lustre Obra.

11. Ítem, també deuran fer la història o tauló de la Adoració dels Reys, part en tauló, ço és, Nostra Senyora, lo Niño, sant Josep y altres figuras, y las demás rodonas, y que las figuras del tauló hagen de ser de més de mitg relleu y que Nostra Senyora hage de tenir enter tot, per ser aquell que tenen los impressaris de dit retaula una cosa molt disminuïda per lo endret ahont ha de estar, y debastant-ho tot en la forma expressada en lo capítol 10.

12. Ítem, deuran acomodar o fer nous los dos àngels del peu de Nostra Senyora per ser aquells de molt mala figura o acció, y perficionat tot en lo mateix modo del capítol 10.

13. Ítem, deuran fer tota la talla que se necessitarà per axamplar las portas de dit retaula.

14. Ítem, deuran fer tota la talla que se necessitarà per axamplar lo dit retaula, tant del mitg com dels costats y testeras, fent-ho y formant la nova columna en cada costat conforme enseña la addició posada en la trassa vella.

15. Ítem, deuran acomodar las credensas, trahent-ne lo voltat que hi ha a la part de devant y unir-las ab la cornisa del pedestral, conforme enseña lo dissenyo de núm. 4 en la millor manera apareixerà més convenient.

16. Ítem, deuran fer continuar de pedra negra y de Monjuich lo que serà menester per la nova disposició del retaule, corrent per compte del impressari lo pagar mans y materials, aprofitant las pedras pogan servir de las que se hauran de traürer.

17. Ítem, sàpia que hauran de mudar la escala per a pujar de la sagristia al presbiteri hont apareixerà ser més a propòsit y hauran de tornar [...] lo dit retaula.

18. Ítem, sàpia que [...] obrers han concedit en que se quede lo retaula [...] troba, allargant-lo sols per los costats, y de [...] lo terreno que enseña la dita planta de núm. 2.

19. Ítem, [...] que tot lo contengut en estos capítols se ha de estar per [...] estipulat y convingut ab la contracta antiga y a fi [...] y quimeras y, desitjant que tot se executia ab lo major acert, han de obligar-se los impressaris de dita obra en no assentar pesa alguna en dit retaula sens que primer sia habilitada y aprobada per Anton Mas y Francisco Llopart, mestres fusters, experts anomenats per dits senyors obrers per haver estos dexada esta dependència a la perícia y coneixement tenen en semblants obras los expressats Mas y Llopart.

20. Ítem, per part de dits senyors obrers se pagarà a part del preu se ajustarà per a fer lo que falta al retaula y se ha de ajustar a ell per sa major perfecció lo valor de las dos credensas, per no estar compresas estas en lo primer contracte y haver-se fet fora del ajust, que és la quantitat de sexanta lliuras.

21. Ítem, així mateix los dits impressaris se han de obligar en conclòurer la dita obra per tot lo dia primer de noembre del any mil set-cents trenta-y-sis, y que per la Semmana Santa prop vinent hajan de tenir acentat lo preu [sic] o sòcol de dit retaula ab sas gradas, de forma que se puga celebrar, y en cas que dits impressaris depassen de cumplir en los terminis sobredits que a costas de dits impressaris pugan los dits experts fer continuar dita obra o fàbrica.

22. Ítem, que cumplint-se per dits impressaris tot lo que va expressat en los pactes antecedents y convingut y concordat en la tabba y contracte fet entre dits senyors obrers, de una, y dits impressaris, de part altra, ab acte rebut en poder del discret Bonaventura Olsina, quòndam, notari, als quatre de juny de mil set-cents y trenta, los donaran y pagaran per rahó de la addició y lo que falta del primer preu la quantitat de mil y sis-centas lliuras en esta forma, ço és, sinch-centas trenta-y-tres lliuras, sis sous y vuyt per tot lo mes de janer prop vinent, sinch-centas y trenta-y-tres lliuras, sis sous y vuyt diners per tot lo mes de juny y las restants sinch-centas trenta-tres lliuras, sis sous y vuyt per tot lo mes de noembre [...], después de conclosa tota la obra de dit retaula [...] obrers per rahó de las credensas que tenen fetas [...] los donaran y pagaran la quantitat de sexanta lliuras barcelonesas.

Per lo que los dits Francisco Font, Francesch Font y Jaume Font, escultors, ciutadans de Barcelona, de son grat [...] convenen y en bona fe prometen fer, fabricar y construir, desfer y anyadir al dit retaule segons las condicions, modo y forma expressats en dits capítols y pactes sobredits, deixant dit retaule y totas las cosas en dits capítols y pactes expressadas ab la major perfecció y aprovació dels sobre expressats Anton Mas y Francisco Llopart y dins los plassos sobremencionats. Tot lo que prometen atènder y cumplir sens dilació ni excusa alguna, [...] ab totas renunciacions necessàrias, degudas y pertanyents, y ab jurament de tots, llargament.

Ítem, los dits señors obrers, de son grat y certa sciència, prometen donar y pagar per rahó de la dita fàbrica y valor de las credensas que vuy se troban en dit retaule en los plassos, modo y forma sobre individuats la quantitat de mil sis-centas sexanta lliuras moneda barcelonesa, sens dilació ni excusa alguna, [...] ab totas renunciacions necessàrias, degudas y pertanyents, y ab jurament de tots, llargament.

[...] las ditas parts, és a saber, dits señors obrers, de una, y lo dit Francisco Font, principal impresari, com també los dits Francesch y Jaume Font, germans e interessats, de part altra, [...] renuncian a la instància, mèrits y prossequiució de dita causa, imposant-se la una part a la altre *ad invicem et vicissim* silenci perpètuu sobre la prossequiució de aquella, pagant cada una de las parts lo ques dega y tinga deduhit per separat en dit plet, y en lo cas que una o altra fes constar haver adelantat o bestret per la altra alguna quantitat dega esta refer lo que tocarà pagar segons los compte o comptes entregará lo notari de dita causa y segons lo orde constará del procés, lo qual capítol fan los dits Fonts ab expressa salvetat de drets y accions que forçan les pugan competir [...].

Et ideo, et cetera.

Testes sunt reverendus Iosephus Rius, presbiter et passionerius ecclesiae parochialis Beatae Mariae de Pino, et Ioannes Sans, pictor, Barchinonae civis.

5

1746, juny, 22. Barcelona

Informe de Pere Costa sobre el trasllat del cor de l'església parroquial de Santa Maria del Pi.

APSMP, *Llibre d'acords de l'Obra, 1743-1749*, f. 42v-46r (també: *Llibre primer d'acords de l'Obra, 1693-1748*, f. 505v-513r).

Molt il·lustre señor:

[1.] Sobre la resolució presa per V. S. lo die 14 del corrent mes, qual deliberació fou per a que lo infrascrit fes una relació en escrits sobre lo modello del cor de la parroquial iglésia de Nostra Señora del Pi elegit per V. S., que per la futura execució de aquell fassa evidència ab dita relació en lo modo se deu posar ab sa deguda forma per lo adorno de la iglésia, conformitat de ella, servitud del clero y, finalment, un hermós especte y hornato de dit temple [...].

2. No puch deixar en silenci, molt il·lustre señor, y manifestar a V. S. la gran apreñció me féu la varietat dels parers y gustos diferents dels señors de la Il·lustre Junta [...].

3. No deixa ma concideració de formalizar-se sobre punt tant intrincat y mirar-o com a imcompetible poder complàurar a tanta varietat de ideas, que menos de conciliar-se las diferents voluntats a una permanent y resoluta unió, no dóna lloch per un acertat discurs. Però, per no mallograr ma vinguda, [...] ab lo divino auxili discorreré en lo que Sa Divina Magestat sie servit encaminar mas potèncias [...].

4. En primer lloch dich que, havent vist los modellos y plans genètrix, com també las relacions dels dos oposats arquitectes, [...] aprobo per més acertat lo que per V. S. fou elegit, que és lo més proporcionat per la venidera execució, però no dech tant complàurer esta elecció per V. S. que, encara que essent de las ideas la més conforme elegida, no sé si discubria en ella cosas meritòrias de correcció [...].

5. Com la construcció del retaule de Nostra Señora del Pi en sa execució fos, o per malícia o ignorància, errat, quedava aquell sens proporció de alsada ab la amplària y per so fonch precis encarregar a certs artífices la composició de ell, la qual present, mirat ab ulls desinteressats y de coneixement, quedà ab més imperfecció que de antes per la demasiada amplària, que excedeix a la proporció que li competeix per la alsada, esta se deu esmenar alsant en sa vacis quatre palms y ab esta més elevació se li dóna més perfeta ordenansa, y com per la formació del cor

sia com a precisa conveniència lo arrimar en detràs lo dit retaule, és precís per deixar baix de ell lo bastant passadís per lo trànsit de la gent y pas per las profesions, carregant aquell sobre una volta o arch a la alsada competent per passar lo tàlem, cortant del sòculo de dit retaule lo que sia convenient per deixar desembarassat lo passatge sobredit, tenint mira a no deixar desfigurat a aquell [...].

[6.] Novament feta reflexió sobre lo formar dit cor a pública conveniència, és mon sentir deixar lo retaule en lo lloch sobredit, ab la mesa, gradas, sacrari y demés, sens que en ell fos la comuna celebració, però serviria lo sacrari per esposar lo Santíssim Sagrament en totas las ocasions convenientes y acostumadas, partint de cada costat las líneas de la silleria fins a tenir lo número de las que deu tenir dit cor, y en lloch del tavernàculo posar sols la mesa per celebrar, quedant aquella adornada ab sols sis candeleros y una imatge de Christo Crucificat, y, com quedàs la grada y sacrari en lo retaule com vuy és, quedaria ab lo mateix puesto posar llums, plata y altres adornos, y quedaria lo cor més espayós y demostraria en alguna manera, mirat a fronta, com si aquella mesa de celebrar fos unida ab lo dit retaule, segons contemplo fóra millor y lo més acertat pensament, que això se practica en comú en las iglésias principals de Itàlia y Roma, com y també en las cartuxas de Montalegre y Escala Dei, y ahorraria de esta manera la Il·lustre Obra de si gasto algo crescut que costaria lo tavernàculo, y tindria la obra fahedora bona proporció y hermosura, y placent cituació lo cor.

7. Com del modello elegit per V. S. se veu que la mente del artífice quel formà conceptuàs fóra bé lo córrer la ordenansa de pedestals, alsada de columnas y cortina [hauria de dir: cornisa], corrent en los costats y pareissen de la iglésia fins en lo indret que en dit modello és de véurer, comprès en dit espay los dos col·laterals, capellas de Sant Pancràs i Sant Joan, acompanyat de altres adornos, com en lo superior sobre dita cornisa, que al parèixer en lo modello elegit causa un agradable especte, però no deixa de conciderar-se que, per la separació que mèdia del passadís entre lo cor y las ditas parets, no pot tenir convenient effecte ni proporcionada simetria ab la capacitat de la iglésia, per la diminuta corpolència que aquells adornos tenen, y, conciderant en mon coneixement com si fos executat, per tant contemplo lo mal effecte causaria per la dita disminució que may se acoadonaria ni correspondria a lo que demana la magnitud de la iglésia, si que variada aquella idea, que may pot tenir unió ab lo cor y lo retaule, quedaria conforme y ab deguda correspondència ab lo tot de la capacitat de la nau de la iglésia, la qual variació de idea no deu ser tant carregada de ornaments com lo modello demonstra, fent una proporcionada distribució que de si fassa acompanyament y adorno del retaula y cor y en lo total de la iglésia, qual hermoniosa, agradable idea alentaria lo ànimo y bon gust als obrers de altres iglésias lo remedar en aquellas lo que com a original seria la del Pi.

8. Apar serà cosa dura poder donar acenso la Il·lustre Junta a la sobre expressada proposició y majorment no sent practicada més que en las dos monacals iglésias

de cartuxos, bé apar evident que lo tavernàculo donaria major cop de vista que no a una sola missa [hauria de dir: una sola mesa], per lo que evidenciant los obstacles que encontro en lo posar tavernàculo són grans: primerament, no pot ser tavernàculo que, de qualsevol manera sie, no perturbe y cause gran confusió y embaràs a la vista per descubrir lo retaule y la figura de Maria Santíssima, que fealdat tal és que lo celebrant den del altar no puga descubrir ni gosar la figura principal del altar, que turvació causaria a la vista lo tavernàculo al clero quant se celebre, quedant privat de la vista del preste en las ocasions de alzar el càliz per cantar a son temps los benedients (quant són officis sens orga) y també cantar en la ocasió *et post* comunió, immediatament después de la sumpció del càliz, que, sent-hi lo tavernàculo, seria precis tenir allà una sentinella per avisar al clero quant deuria cantar en los casos expressats, y, además del sobredit, la capacitat de terreno que ocuparia dit tavernàculo, lo que redonderia en perjudici del apreciable terreno de la iglésia, que desitja lo gran. Si volan lo tavernàculo, se deu fer de capacitat y magnitud corresponent a la espaciositat de la iglésia, pues, en quant més avoltaria lo tavernàculo, pendria més extensió y oposaria més a la vista, qui creurà que esta oposició no done un cap confús y embarassós en lo cor, retaule y a la mateixa iglésia, és comú, il·lustre señor, lo causar disturbis lo enemich comú en ideas de la honra de Déu, pues sis miràs inspacio no deixeran de conciderar que estas influèncias y varios sentirs no són de Déu nis proporcionan a direcció de acert, sinó a una apasionada voluntat.

[9.] Per obviar novas oposicions y dificultats sobre lo estar lo Santíssim Sagrament exposat en lo sacrari me diran ser impropri per estar los que acisteixen al faristol (llegint o cantant) de espatllas al altar y al Santíssim, si emperò se sana esta dificultat en posar aquells a un costat del faristol, donant los costats al sacrari y mesa de celebració, com també a posar sobre aquella, ab poca grada, un artifició docer per exposar lo Santíssim, lo qual seria postís y serviria en tals ocasions, y se adornaria en lo millor modo, com així se practica en las cartuxas ja ditas y en lo convent de Santa Mònica de esta ciutat, com y també queda per mi ideat així matex en lo projecte fui per lo cor y tavernàculo de la cathedral de Gerona, qual idea quedà admesa y aprobada per aquell il·lustre capítol, la que antes fou consultada y aprobada per lo señor Ferdinando Galli Bibiena, cathedràtich primàrio de la Academia Clementina de Arquitectura de Bolònia, que si menester serà sen farà ocular ostensió, y aleshores, fet assò en lo modo dit, quedarà lo curs ordinari en lo nou cor de la iglésia de Nostra Señora del Pi sens haber de variar de costum los revevents que dehuen acistir al faristol ab bordons o sens ells, y si esta idea se posàs en pràctica y delineació faria constar evident a V. S. ser la perfecció major, correspondència y simetria al cos de la iglésia, comoditat al clero, desahogo de la nau y ahorro de passadas mil lliuras.

10. No és mon ànimo, il·lustre senyor, lo manifestar afectació ni particular interès ni solament sombra de sinistra intenció [...] y per més satisfacer a V. S. exposaré ab termes lo més clar me serà possible la distribució del pla geomètrich del

qual se formà lo modello que V. S. elegí com y també de altre pla geomètrich que he projectat per mas evidèncias a V. S. mon sentir.

11. Gran diferència encontro del modello que V. S. elegí ab lo que significa lo pla geomètrich del qual se formà dit modello, en què manifestament se veu no estigué aquell artífice en la resolució de executar en pràctich aquell lo que projecta en lo pla geomètrich, lo que de son moviment de planta nos pot dir fos corregit lo que en dit pla fou projectat, pues en la explicació de aquell diu (a las advertèncias) que lo que està significat en líneas vermellas no ocupa terreno, que és lo mateix que dir que lo retaule quedaria sens firmesa y solidès, com és de vèurer en dit pla y perfil, y la diferència ques demostra ab lo modello que de esta y altres fundamentadas objeccions són de vèurer a la relació que en 20 de maig de 1746 féu a V. S. Francisco Llopart y Joseph Martí y Amat, que per omitir prolucitat no les narro.

12. Pues passant a la distribució del ja dit pla geomètric del qual fou fet lo modello elegit, consta que no queda encara divuyt palms de espay de cor fins al tavernàculo y en est espay se deu posar lo faristol, distància limitada que no tindrà lo clero la convenient capacitat de lloch per son ministeri. Se observa també que lo tavernàculo ab més agradas y terimas ocupa dinou palms y un quart, ab què pren més extenció que lo cor, quen necessita molt més, quedant per lo presbiteri una bastant capacitat se fa més evinent esta dissonància del pla geomètric ab lo modello que en lo pla no ocupa tot lo espay de la escala de la Santa Espina, que naturalment devia avansar més, donant lo espay competent al cor. També se adverteix en dit plano que sols figura set grahons a la escala que puja al presbiteri, de estesa quiscun grahó un palm $2/4$ y mitg, amb què, havent-ni vuy a la que existeix 8, apar seria dita escala més molesta al pujar y vajar que no la que ya y existeix, y com en dit pla y modello pàssia la silleria devant del retaule, quedant aquell arruynat per tràurer-li las gradas, secrari y la mesa, dexant-lo totalment imperfet y sens firmesa, que encara que sie construït de fusta se deu executar com si fos de pedra, que ab esta observansa està executat lo dit retaule, y faltat en això és faltar al art y reglas de arquitectura.

Y referint-me pues al capítol deu de la present relació, dich ab ingenuïtat y descàrrech de ma consciència ser així mon sentir [...]. Y perquè conste ahont convingue dono la present, firmada de ma pròpia mà, en Barcelona als 22 de juny de 1746.

Besa la mà de V. S.
Pere Costa, escultor

ARQUITECTURA I ART A SANTA MARIA DE MONTALEGRE A PARTIR D'UNA DESCRIPCIÓ DE 1731

○ CARLES DÍAZ MARTÍ
BADALONA

De tous ces trésors et magnificences il ne reste plus que le souvenir que nos avons maintenant exhumé des archives et autres sources, et certainement que ce n'est là qu'un minimum.

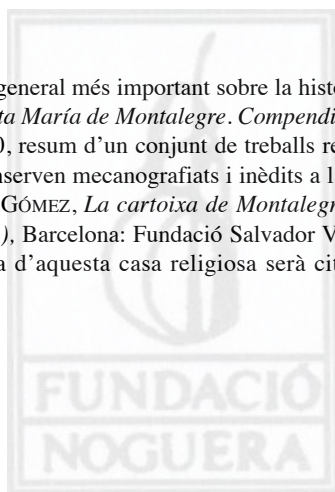
Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse de Notre-Dame de Montalegre*, 1959.

Introducció

Santa Maria de Montalegre és un dels pocs monestirs catalans que actualment té la funció per a la qual va ser dissenyat i construït des d'un inici: seguir els preceptes de la vida cartoixana. Així ha estat des de mitjan segle XV fins al dia d'avui, amb un únic gran parèntesi entre la desamortització de Mendizábal (1835) i l'arribada del noviciat de la Grande Chartreuse (1901).¹

Tot sembla indicar que un dels objectius principals de la fusió entre les comunitats de Sant Jaume de Vallparadís (Terrassa) i Sant Pol del Mar (Sant Pol de Mar), de la qual l'any 1415 sorgí Montalegre (Tiana), era disposar del capital suficient per construir una cartoixa *ex novo*, primer requisit per al creixement de l'orde prop de la capital catalana. Es deixaren

1. L'obra de caràcter general més important sobre la història de Montalegre és Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María de Montalegre. Compendio histórico*, Cartuja de Santa María de Montalegre, 1960, resum d'un conjunt de treballs realitzats per l'autor, membre de la comunitat, que es conserven mecanografiats i inèdits a l'arxiu del monestir. Cal destacar també Xavier PÉREZ GÓMEZ, *La cartoixa de Montalegre. Drets feudals i conflictes jurisdiccionals (1414-1602)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 2004. Part de l'abundosa bibliografia d'aquesta casa religiosa serà citada en nota crítica al llarg d'aquest estudi.

enrere les estretors dels dos antics castells² per construir una cartoixa funcional, moderna i ambiciosa, dimensionada per a una vintena de membres. Una idea aproximada de l'envergadura del projecte ve donada pels prop de cinquanta anys de la construcció, període en el qual la comunitat habità a l'antic cenobi de canongesses agustinianes, situat al cim de la muntanya, i que després tingué la funció de conreria.³

Els elements principals del monestir —església, claustre, cel·les, sala capitular, refetor, sagristia— pertanyen a aquest primer període constructiu. Sobre aquest esquema inicial, que romandrà inalterable, es realitzaren diferents ampliacions fins arribar a la configuració actual. De Montalegre, per tant, a diferència de tants altres monestirs que sucumbiren a les destruccions i el pillatge, se'n té un coneixement prou acurat. Sens dubte, la conservació i l'ús monàstic gairebé continuat n'han estat la causa principal, ja que a banda de la informació proporcionada directament per l'edifici, s'hi ha sumat al llarg del temps l'estudi per part d'historiadors captivats per l'excel·lent resolució funcional, la racionalitat de la planta, les dimensions de la fàbrica i l'omnipresent austeritat, que dóna poques concessions a la bellesa artística. En definitiva, una cartoixa realitzada per cartoixans i per a cartoixans exclusivament.

Un document excepcional permetrà aprofundir encara més en el coneixement d'aquest monestir. Consisteix en una descripció exhaustiva de la cartoixa tal com era a l'inici de l'any 1731. La seva extraordinària riquesa ens ha decidit estudiar-lo i publicar-lo. Permet disposar d'un inventari molt detallat dels elements que la formaven en aquell moment, en ple barroc català —pintura, escultura, arquitectura, orfebreria, etc. A més, revela un conjunt de dades inèdites sobre la cartoixa —advocacions de capelles,

2. Sant Jaume de Vallparadís estava ubicat en el castell dels Terrassa, que els fou donat per la seva fundadora Blanca de Centelles, darrer membre d'aquesta noble família (Salvador CARDÚS, *El castillo-cartuja de Vallparadís*, Terrassa: Junta Municipal de Museos, 1969, p. 26-30). Als cartoixans succeïren els carmelitans en l'efímer monestir de la Vall de Sant Jaume, fundat pel mercader barceloní Bertran Nicolau (Carles DÍAZ MARTÍ, *Bertran Nicolau, fundador de Sant Jeroni de la Murtra*, Badalona: Museu de Badalona, 2006, p. 145-152). També la cartoixa de Sant Pol del Maresme havia estat un castell, tal com es posa de manifest en la compra que féu el fundador, Guillem de Montgrí, als seus antics propietaris, els benedictins de l'abadia de Sant Honorat de Lerins, on hi tenien un priorat (Montserrat RODRÍGUEZ CANO, «Notícies documentals de la cartoixa de Sant Pol de Mar», a *La província cartoixana de Catalunya. La cartoixa de Montalegre (Actes del XXIII Congrés Internacional sobre la Cartoixa)*, Barcelona: Diputació de Barcelona, Institut für Anglistik und Amerikanistik. Universität Salzburg, 2006, p. 466).

3. Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María...*, p. 46.

nom de les cel·les, benefactors enterrats, situació d'elements singulars, com l'arxiu o la presó, dependències de l'hostatgeria, entre d'altres — que havien estat esborrades per l'inevitable trencament causat per la supressió de la comunitat l'any 1835 arran de la desamortització de Mendizábal. Dos documents notariais, tan sols tres anys anteriors a la descripció i que contenen dos contractes per a la realització d'alguns dels elements artístics que hi apareixen, completen l'aportació documental.

Ens hem proposat un doble objectiu. En primer lloc, la transcripció acurada de les fonts per tal que tota la comunitat científica les pugui utilitzar en el seu àmbit de recerca, ja que, com hem comentat, hi ha nombroses dades referents a diferents disciplines artístiques. D'altra banda, hem volgut aprofundir en tot allò que suposa una aportació respecte al que ja es coneix sobre Montalegre a l'actualitat. En conseqüència, hem extret tot allò inèdit més rellevant i ho hem analitzat a la llum de la bibliografia existent i del mateix monestir.

Els estudis de què ens servim, a banda dels de caràcter més general del cartoixà Irenée Jaricot, són aquells que s'han centrat en la descripció del monestir. Per ordre cronològic s'hi han ocupat principalment Modesto Fossas, Gaietà Soler, Gaietà Barraquer, Pedro Cano, James Hogg i Joaquim Graupera,⁴ als quals s'han d'afegir treballs que han analitzat alguns aspectes específics del cenobi.⁵ Com que no és el nostre objectiu una anàlisi exhaustiva de l'edifici, sinó remarcar aquells punts inèdits aportats per la documentació examinada, només donarem aquella informació general que considerem necessària per entendre i contextualitzar les dades aportades per la descripció. Remetem el lector interessat a la bibliografia citada.

4. Modesto FOSSAS PI, *Cartuja de Montalegre. Memoria descriptiva*, Barcelona: Tipografia de la casa P. de Caridad, 1884; Gaietà SOLER, *Monografia històrica-arqueològica de Badalona*, Barcelona: F. Giró, 1890, p. 91-104; Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos de Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, 1906, vol. I, p. 215-230; Pedro CANO BARRANCO, *Monografía histórico-descriptiva de la cartuja de Montalegre*, Barcelona: Imprenta de Henrich y compañía, 1921, p. 33-53; James HOGG (editor), *Las cartujas de Montalegre, Sant Pol de Maresme, Vallparadís, Ara Coeli y Via Coeli*, Salzburg: Institut für Anglistik und Amerikanistik. Universität Salzburg, 1983, p. 5-13; Joaquim GRAUPERA I GRAUPERA, «La Cartoixa de Montalegre», a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura II (catedrals, monestirs i altres edificis religiosos, 2)*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 225-229.

5. Els més destacats són Josep Maria MADURELL I MARIMON, «Art antic a la cartoixa de Montalegre», a *II Col·loqui d'història del monaquisme català*, Poblet: Abadia de Poblet, 1972, vol. II, p. 231-244 i Antoni M. ARAGÓ - Rosa JULIÀ DE ARAGÓ, «Los dísticos de la cartuja de Montalegre», *Analecta Sacra Tarraconensis* (Barcelona), 29 (1956), p. 401-410.

La descripció

La descripció de la cartoixa correspon a les primeres trenta-tres planes del *Llibre de l'estat de la cartuxa de Montalegre comensat en lo any 1731*, la transcripció completa de la qual s'inclou a l'apèndix documental (doc. 3). Si ens atenem al que informa el document, la finalitat d'aquest llibre era que els oficials del monestir retessin comptes anualment de les obediències. Aquell any es va fer molt més detallat del que era habitual. La causa, apuntada en el mateix text, és que es començava un nou volum d'aquesta tipologia.

Tanmateix, creiem que no és gens agosarat suposar que darrere la seva elaboració hi hagués la iniciativa de l'aleshores prior, Agustí Massot, que anteriorment havia demostrat interès a deixar per escrit múltiples facetes de l'administració i de la gestió de la cartoixa.⁶ Aquesta cura en la documentació és una mostra més d'allò que vam deduir en un estudi en què examínem l'evolució de la comunitat monàstica de Montalegre en els priorats d'Agustí Massot (1713-1721 i 1726-1732) i Francesc Vidal (1721-1726): la cartoixa catalana va viure un període d'esplendor en el primer terç del segle XVIII, sobretot en els vint anys posteriors a la guerra de Successió,⁷ que es veié reforçat amb la notable presència de professors de Montalegre al capdavant de les cartoixes de la província de Catalunya.⁸

6. Així, per exemple, va ordenar la revisió i ordenació de l'arxiu monàstic, per a la qual cosa féu venir a Montalegre Pedro Ladrón de Guevara, cartoixà procedent d'Aula Dei, l'any 1717 (Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), *Manuscrit* 1.312). L'inventari ha estat estudiat per Xavier PÉREZ GÓMEZ, *La cartoixa de Montalegre. Organització de l'arxiu fins al 1718 i catàleg dels pergamins (1500-1566)*, mecanoscrit, treball de recerca del III Màster en Arxivística de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1994, p. 21-26. També féu un llibre «que conté tot lo que se gasta en casa, y se done entre any y viatges de la cartuxa, y diferents altres coses fiu, y lo fiu treslladar per fra Jaume Parès, converso profés de Montealegre, que per a qui entra de nou prior, li done molta llum per les coses de casa» (BUB, *Manuscrit* 1.312). Agustí Massot va compilar entre 1718 i 1719 un volum titulat *Llibre molt apte per al govern de la cartuxa de Montalegre*, que en 236 planes descriu aspectes molt diversos, no tan sols de Montalegre, sinó del món cartoixà (Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 225).

7. Les cel·les monàstiques estigueren en plena ocupació, resultat d'un increment del nombre de religiosos que fregà el 40% en el període 1713-1732 (Carles DÍAZ MARTÍ, «La comunitat monàstica de Montalegre durant els priorats d'Agustí Massot i Francesc Vidal (1713-1732)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), 24 (2006), p. 132-133).

8. Agustí Massot fou, a banda de prior de Montalegre (1713-1721 i 1726-1732), prior d'Escaladei (1721-1726), de Portaceli (1732-1734) i de Valldemossa (1734-1735), així com

L'afany d'Agustí Massot per documentar l'activitat de la cartoixa tenia com a objectiu esdevenir un suport a l'acció de futurs priors i facilitar la tasca de supervisió exercida pels visitadors.⁹ I n'és un bon exemple el llibre de l'estat de la cartoixa de 1731, en què en un centenar de planes, a banda de la descripció del monestir i de la Conreria, objecte principal del nostre estudi, s'hi detalla un gran conjunt d'aspectes que descriuen a bastament la situació a Montalegre: les propietats més destacades (el mas Ram, la casa de Mogoda, els molins de Mogoda, de Lloberons i de Sant Andreu, la bassa oliera de Caldes, la procura de Barcelona i els pous de gel), els delmes, els patronats eclesiàstics, les jurisdiccions, les capbreuacions en curs, la llista completa de tots els censals i censos que es rebien, els dipòsits de diners, les càrregues o imposicions a què estava obligat el monestir, la llista completa de religiosos,¹⁰ els plets, els censals deixats i lluitats durant l'any, els

convisitador (1716-1724) i visitador de la província (1724-1733) (Carles DÍAZ MARTÍ, «Els continus desplaçaments dels visitadors de la província catalana: els viatges de dom Agustí Massot», a *Actes del XXIII Congrés...*, p. 361). Segons informa el llibre de l'estat de la cartoixa l'any 1731, aquell any Antelm Macià i Francesc Plana eren prior i vicari a la cartoixa valenciana d'Aracrist, respectivament, i Bru Guàrdia era prior a Valldemossa (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Patrimonial*, VII-8, p. 80). També se sap que Francesc Plana fou posteriorment prior a Valldemossa (1732-1734) (J. MIREFLOR - A. M. BOUTROUX DE FERRÀ - A. FERNÁNDEZ, *Historia documental de la Real Cartuja de Valldemossa*, Palma de Mallorca: Impremta Soler, 1973, p. 163), on succeí en el càrrec a Bru Guàrdia, que era prior des de 1727, i a Portaceli (1734-1737) (M. Estrella RIBES TRAVER, *Los anales de la cartuja de Porta-coeli*, València: Institució d'Alfons el Magnànim, 1998, p. 63). També en aquests anys Ramon Rubí, profés de Montalegre, assolí la dignitat de bisbe a Catània, després d'haver estat prior a la cartoixa de Milà (Carles DÍAZ MARTÍ, «La comunitat monàstica...», p. 124). La província cartoixana de Catalunya comptava al principi del segle XVIII amb les cartoixes de Montalegre i Escaladei, a Catalunya; Portaceli, Aracristi i Valldecrist, a València; Auladei, Las Fuentes i La Concepció, a l'Aragó, i Valldemossa a Mallorca (Ildefonso María GÓMEZ, «La cartuja en España», *Studia monastica* (Barcelona), 4 (1962), p. 175).

9. En aquest sentit és interessant anotar que el 1702 els visitadors Gregori Mascarell i Josep Tomàs advertiren la comunitat de Valldemossa que escrivissin un llibre de l'estat de la casa seguint l'exemple del que ja es compilava a Montalegre (Elena BARLÉS BÀGUENA, «Las cartujas de la provincia cartujana de Cataluña: una aportación al estudio de sus vínculos y relaciones durante la segunda mitad del siglo XVI y los siglos XVII y XVIII», a *Scala Dei, primera cartoixa de la Península Ibèrica i l'orde cartoixà. Actes del Congrés Internacional (1996)*, Salzburg: Comissió VIII Centenari, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg, 1999, p. 164).

10. Informació que vam incloure en un treball anterior (Carles DÍAZ MARTÍ, «La comunitat monàstica...», p. 123).

benefactors, les obres en curs, l'estat resumit de comptes del procurador i del conrer,¹¹ la collita de les terres i el balanç econòmic.¹²

En aquest sentit és significatiu l'interès dels religiosos a documentar gràficament les seves propietats, inclòs el mateix monestir, en la línia del que s'ha comentat més amunt. Com consta en la descripció, l'any 1729 el convers Jaume Parès havia realitzat la planta de la cartoixa, que es guardava a la prioria, i Marc Antoni Gigli havia finalitzat el mapa de Mogoda, la principal propietat de la comunitat, que estava exposat en el saló del pare conrer. Finalment, segons s'informa en l'estat de la cartoixa de 1731, en l'apartat de benefactors, «est any se és feta la planta de casa en alt de boril, que ha feta lo senyor Ignaci Valls, lo qual la ha feta assí en casa».¹³

És evident que un dels aspectes que Agustí Massot havia cuidat més era la mateixa cartoixa, que va ser objecte de reformes durant el seu mandat. Es volia documentar tot el que s'havia fet i també allò que es pensava realitzar en un futur. Són ben il·lustratives les paraules dedicades a la planta del monestir realitzada per Jaume Parès: «y lo que està en dita delineació en pla pintat en vermell és tot lo que ja està edificat; lo que està pintat en groch és lo que falta a edificar-se per a estar conforme ha de estar per estar ab tot compliment» (p. 3-4).¹⁴

Tot i que no forma part pròpiament de la descripció del monestir, hem inclòs la introducció del llibre, que ocupa les tres primeres planes, perquè aporta un conjunt d'informació interessant sobre els orígens de la institució. Potser la més important és la inclusió de dues cartes del Capítol general de 1415, la primera de les quals ordena a tots els monestirs que diguin una missa per la recentment creada cartoixa de Montalegre; en la segona s'accepta el tancament de Sant Jaume de Vallparadís i la incorporació de

11. El pare conrer i el pare procurador de Barcelona eren dues obediències de tipus administratiu. Representaven la cartoixa en els afers judicials i econòmics. El pare procurador de Barcelona vivia habitualment a la capital catalana, en una casa propietat de la comunitat (Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse de Notre-Dame de Montalegre*, mecanoscrit inèdit custodiat a l'arxiu de Santa Maria de Montalegre, 1959, p. 151). En canvi, el conrer era el màxim responsable de l'edifici conegut com a Conreria, molt proper al monestir, i controlava l'explotació de les terres de conreu (Xavier PÉREZ GÓMEZ, *La cartoixa de Montalegre...*, p. 124).

12. AHCB, *Patrimonial*, VII-8.

13. AHCB, *Patrimonial*, VII-8, p. 84.

14. Si no s'indica el contrari, se sobreentendrà que el nombre de planes fa referència a la descripció, transcrita a l'apèndix (doc. 3).

Montalegre com a successora de l'anterior a efectes d'antiguitat.¹⁵ Aquest darrer és un fet especialment remarcable, ja que sempre s'insisteix que Montalegre fou el resultat de la fusió de Sant Jaume de Vallparadís i Sant Pol del Maresme. Tot i que sembla que aquesta fou la idea primigènica, que es va haver d'ajornar fins al 1434, Santa Maria de Montalegre fou, oficialment per a l'orde, la casa successora de Sant Jaume de Vallparadís.¹⁶ La resta de dades, fonamentalment la llista de compres i propietaris de l'antic convent de monges de Montalegre, ja són conegudes a la bibliografia.¹⁷

La descripció segueix un itinerari que comença a la torre d'entrada de la cartoixa. Excepte la part inicial, s'estructura en capítols dedicats a les dependències o conjunts de dependències descrites: església, sagristia, capelles al voltant del claustre de l'església,¹⁸ capelles del passadís, capelles del pòrtic de l'església i passadís de la cuina, claustre de l'església, refetor, claustre gran, cel·les, prioria, saló nou del pare conrer, cuina, cellers d'oli i vi, hostals, apotecaria i hort. A continuació hi ha la descripció de la Conreria, força més curta. La part inicial enumera les dependències situades al voltant del pati d'honor i del passadís de la cuina, moltes de les quals no tenen prou entitat per ocupar un apartat específic, raó per la qual no es va incloure un títol, reservat només a les parts més rellevants. Cal tenir en compte que al voltant del pati central és on hi havia més estances, ja que s'hi ubicaven els serveis per a la comunitat i per als hostes (cuina, cellers, farmàcia, estable, rentador dels hàbits, hostals, etc.).

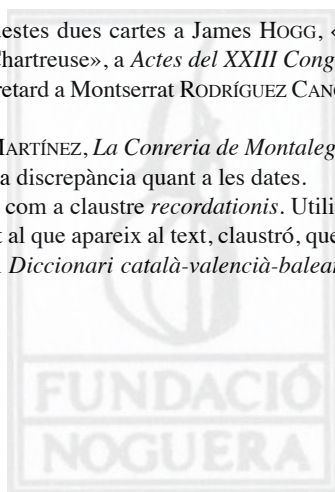
Per realitzar l'anàlisi de la descripció i per facilitar-ne la comprensió, utilitzarem diferent material gràfic com a element auxiliar al text. En primer lloc, els dos plànols de la cartoixa de Montalegre més propers a l'any 1731: el publicat per Gaietà Barraquer en l'estudi de la comunitats i cases religioses a principi del segle XIX i que correspondria a la situació quan la comunitat fou exclaustrada l'any 1835 (gràfic 1); i el conservat a l'Arxiu de

15. No apareixen aquestes dues cartes a James HOGG, «The carthusian province of Catalonia and La Grande Chartreuse», a *Actes del XXIII Congrés...*, p. 81-101.

16. Justificacions del retard a Montserrat RODRÍGUEZ CANÓ, «Notícies documentals...», p. 472.

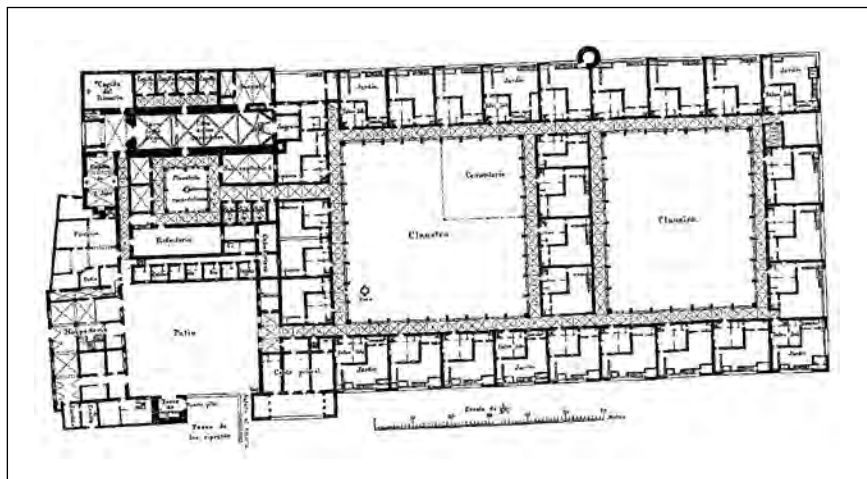
17. Lluís MARTÍNEZ MARTÍNEZ, *La Conreria de Montalegre*, mecanoscrit inèdit, 1947, p. 17-20, 25-30, amb alguna discrepància quant a les dates.

18. També és conegut com a claustre *recordationis*. Utilitzarem, però, el terme claustrer, que és el més semblant al que apareix al text, claustró, que no és admès en el diccionari normatiu ni té entrada al *Diccionari català-valencià-balear* d'A. M. Alcover i F. de B. Moll.

GRÀFIC 1

Planta general de Montalegre (Gaietà Barraquer)

la Corona d'Aragó en suport pergami, del qual se sap que fou elaborat poc abans de l'any 1666.¹⁹ El plànol de Gaietà Barraquer s'ha pogut utilitzar tal com va ser publicat. En canvi, el fet que la planta de mitjan segle XVII presenti dificultats importants de lectura —tinta molt feble en diverses parts— i, en conseqüència, no resulti entenedora una reproducció directa, hem preferit realitzar una còpia a mà, basant-nos en l'original i seleccionant els aspectes més rellevants. Així, per exemple, la informació sobre la conducció d'aigua pel monestir s'ha eliminat per simplificar l'esquema resultant.²⁰ Gràcies a aquests dos elements gràfics, es podrà visualitzar més fàcilment l'evolució de l'edifici en els gairebé dos-cents anys transcorre-

19. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Mapes i plànols*, núm. 341. Està reproduït a David GALÍ I FARRÉ - Àlvar CAIXAL I MARIA - Lluís CUSPINERA I FONT, «Les intervencions del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona a la cartoixa de Montalegre», a *Actes del XXIII Congrés...*, p. 277. Es troba també en suport digital a *Mapas y planos (siglos XV-XX): catálogo e imágenes*, Archivo de la Corona de Aragón, Madrid: Fundación Histórica Tavera, Fundación Hernando Larramendi, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2000.

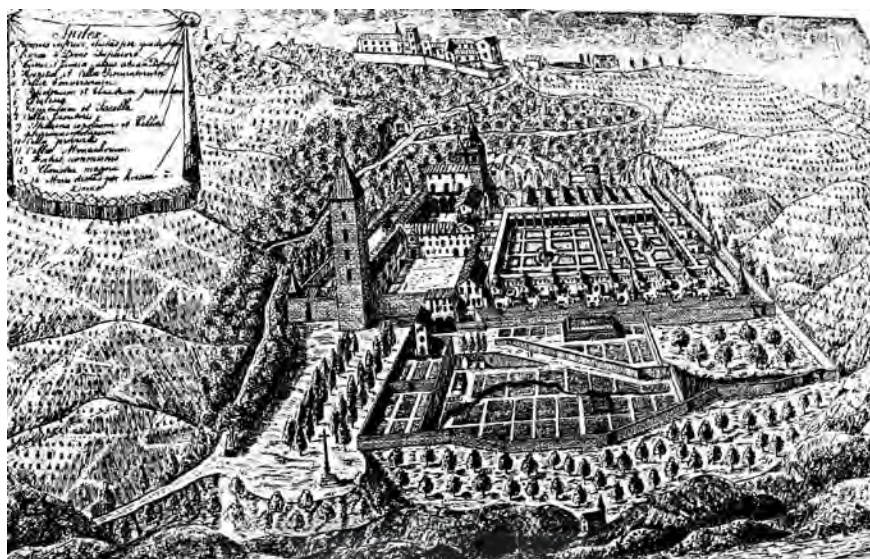
20. En aquesta tasca hem comptat amb la col·laboració de Maria Àngels Martí, a qui agraïm la valuosa dedicació.

guts entre mitjan segle XVII i la desamortització, del qual l'any 1731 representa una etapa intermèdia. Com que és més allunyada en el temps que el plànol de Gaietà Barraquer, la planta actual de la cartoixa de Montalegre no aporta valor afegit a aquest estudi, per la qual cosa no serà utilitzada.

També hem utilitzat dos gravats de la cartoixa presos des de migdia: el que apareix a *Maisons de l'ordre de Chartreux*,²¹ on no tan sols apareix Montalegre, sinó també la Conreria (il·lustració 1), i el publicat per Gaietà Barraquer, de procedència desconeguda (il·lustració 2).²² Ambdós corresponen al període anterior a la desamortització, ja que s'hi pot contemplar l'esvelta torre de l'entrada, que fou demolida arran de les destrosses provocades l'any 1835 i l'interès del propietari per vendre material.²³

IL·LUSTRACIÓ 1

Vista general de Montalegre (gravat de *Maisons de l'ordre de Chartreux*)

21. Impr. et phototypies Notre-Dame de Paris — Chartreuse de Saint-Hugues (Parkminster, Sussex), 1913-1919, vol. III, p. 187.

22. Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 216-218.

23. Irenée JARICOT, *Notes pour servir à l'histoire de la Chartreuse de Notre-Dame de Montalegre*, mecanoscrit inèdit custodiat a l'arxiu de Santa Maria de Montalegre, 1942-1947, vol. II, p. 281.

IL·LUSTRACIÓ 2

Vista general de Montalegre (gravat d'origen desconegut)

Per seguir la descripció del 1731, dividirem el monestir en tres àmbits ben diferenciats: l'àrea eremítica, l'àrea cenobítica i l'àrea de serveis.²⁴ La primera té com a funció allotjar els monjos per tal que duguin la vida solitària imposada per la regla monàstica. A tal efecte, està formada per cel·les de dimensions notables, dissenyades perquè un monjo hi visqui la major part del dia, i un claustre que habiliti l'accés a les cel·les. A Montalegre està situat a llevant i ocupa aproximadament dues terceres parts de tot el recinte. L'àrea cenobítica està constituïda per les dependències d'ús comunitari, entre les quals es troben les de finalitat cultural (església, capelles i sagristia), d'alimentació (refetor) i de reunió (capítol). El claustre de l'església i dos passadissos —un que uneix el claustre de l'església amb l'àrea eremítica i un altre al costat nord de l'església— comuniquen les diferents parts d'aquest àmbit. La zona cenobítica està situada a la meitat septentrional de ponent. A la corresponent meitat meridional hi ha l'àrea de serveis, en què s'agrupen totes les dependències que tenen un caràcter auxiliar respecte a l'activitat principal dels religiosos. Aquí hi trobem la cuina, la fusteria, el rentador dels hàbits, la porteria, els hostals, les oficines de les principals

24. Procedim, doncs, com Joaquim GRAUPERA I GRAUPERA, «La Cartoixa de Montalegre»..., p. 227.

obediències de tipus administratiu (conrer i procurador), les cel·les dels frares, les dependències per als mossos, la farmàcia i els cellers del vi i de l'oli. S'estructura al voltant d'un pati central.

L'àrea eremítica

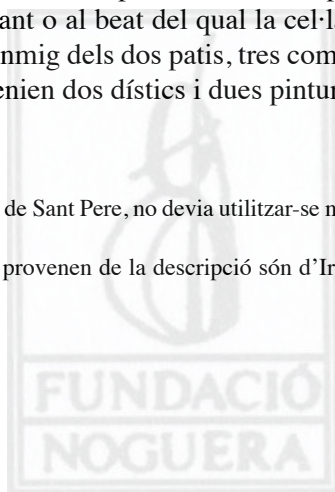
L'àrea eremítica de Santa Maria de Montalegre està formada per dos claustres envoltats de cel·les monàstiques. El claustre situat a ponent, a tocar de l'àrea cenobítica, es va bastir durant el primer període constructiu, durant la primera meitat del segle XV, i estava rodejat per vint cel·les. Durant el segle XVII l'orde autoritzà la construcció de sis noves cel·les a partir de la donació d'un benefactor, Vicenç Hortolà, del qual sabem, gràcies a la descripció, que estava enterrat a la capella de Sant Pere. Finalment, però, per causes encara desconegudes, se n'acabaren construint onze, més una capella amb un retaule pintat que, si bé s'ha comentat que realitzava funcions per al noviciat, a principi de segle XVIII tenia un ús més polivalent, ja que «serveix per a la conferència de moral, per a tenir los frares y hermanos la oració los disaptes, y per dir missa los convalecents» (p. 17). En total, per tant, hi havia en aquesta zona trenta-una cel·les,²⁵ inclosa la prioral, situada a l'extrem sud-oest,²⁶ a les quals s'haurien d'afegir aquelles —entre una i tres— que estaven situades fora de l'àrea eremítica, com es veurà en els apartats corresponents.

Les cel·les

Una de les aportacions més interessants de la descripció és que dóna el nom i la ubicació de totes les cel·les que hi havia a Montalegre (gràfic 2). Les cel·les del perímetre tenien pintades sobre la porta un quadre al fresc i un díptic dedicat al sant o al beat del qual la cel·la prenia el nom. De les quatre que quedaven enmig dels dos patis, tres comptaven amb dues entrades, per la qual cosa tenien dos díptics i dues pintures.

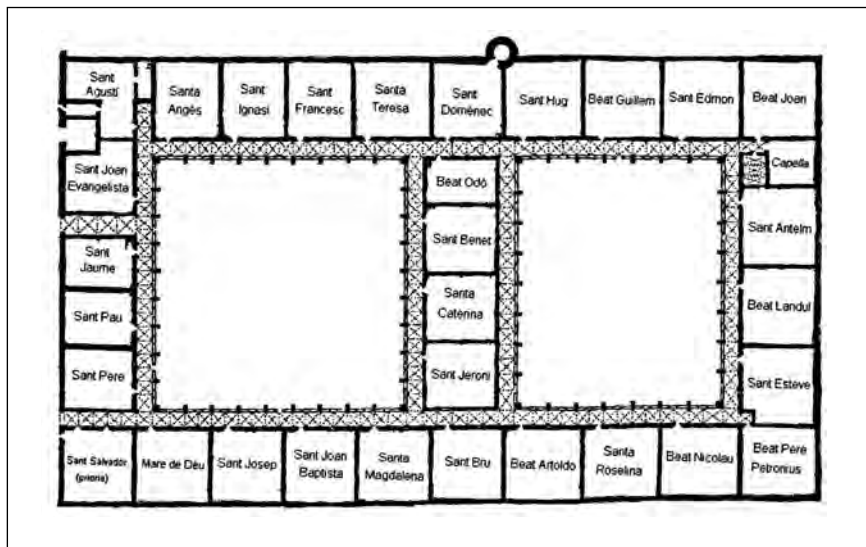
25. Una d'aquestes, la de Sant Pere, no devia utilitzar-se normalment com a cel·la, sinó com a arxiu i presó.

26. Les dades que no provenen de la descripció són d'Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 160.

GRÀFIC 2

Noms de les cel·les de Montalegre

Els dístics van ser publicats en un treball basat en un document també de l'inici del segle XVIII escrit per Ramon Rubí. Remetem el lector a aquest estudi per a la identificació de tots els sants i beats de les cel·les, bé que anotant mínimes discordances.²⁷

Una altra dada interessant és l'assignació d'algunes cel·les a usos específics. Per exemple, la cel·la del sagristà era la situada a l'extrem nord-oest del claustre²⁸ perquè d'aquesta forma el monjo sagristà, mitjançant un passadís, accedia directament a la sagristia. De fet, la cel·la del sagristà havia estat fins ben entrat el segle XVII a l'àrea cenobítica, entre les cel·les de Sant Jaume i Sant Pau i el refector, espai que l'any 1731 ocupaven tres noves capelles. En el plànol anterior a 1666 es pot veure perfectament la ubicació original de la cel·la del sagristà abans del trasllat i com l'accés di-

27. Antoni M. ARAGÓ-Rosa JULIÀ DE ARAGÓ, «Los dísticos...». No apareix cap cel·la amb el nom de Sant Bernat ni Sant Nicolau a la descripció, tot i que tenen dístic segons l'esmentat treball, la qual cosa eleva el nombre de dístics a trenta-sis, per sobre dels trenta-quatre esperats. Potser aquests dos dístics procedeixen de les cel·les monàstiques que no estaven a l'àrea eremítica, com la del conrer i procurador i, antigament, la del sagristà.

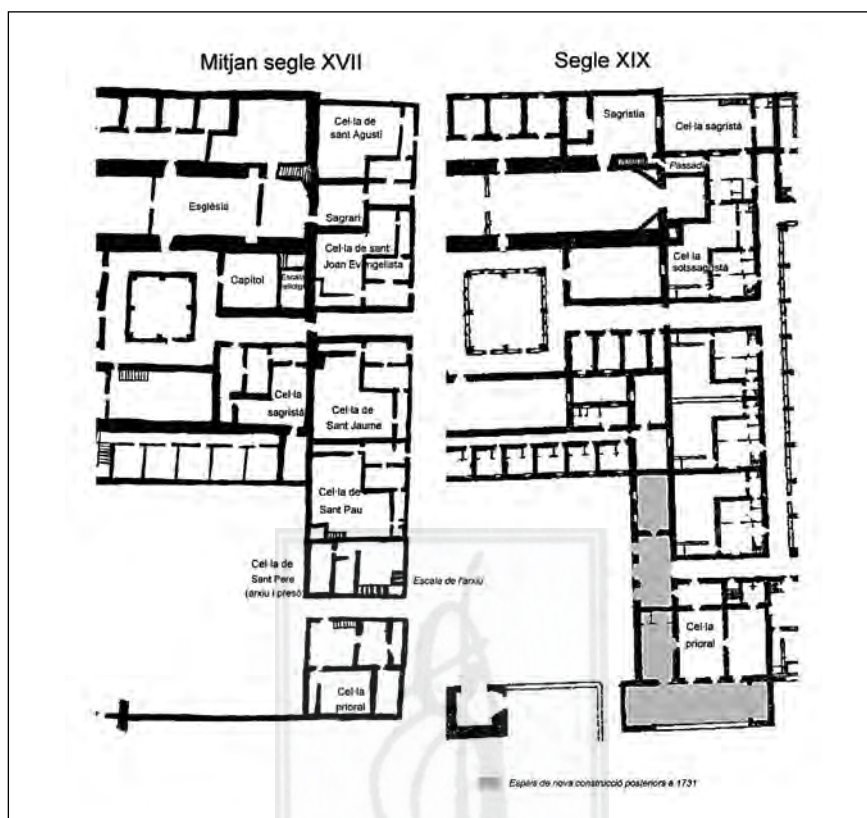
28. Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 221.

recte a la sagristia encara no existia (gràfic 3). Sí que s'aprecia, però, que hi havia una comunicació amb el sagrari. La cel·la contigua, dedicada a sant Joan evangelista, estava destinada al sotssagristà i la descripció indica que a l'hort hi havia el rellotge per a les campanes de l'església.

La presó i l'arxiu estaven a la cel·la que, amb l'advocació de sant Pere, hi havia al nord de la prioral. En el plànol del segle XVII ja s'hi situen les presons i una escala de l'arxiu, la qual cosa indica que aquest devia situar-se en una estança superior. Cal tenir ben present que la distribució de les cel·les a ponent del claustre en el plànol del segle XVII és diferent a l'actual. Si avui les tres cel·les que hi ha entre la prioral i la del sotssagristà (Sant Jaume,

GRÀFIC 3

Cel·les occidentals i estances al voltant del claustret (segles XVII i XIX)

Sant Pau i Sant Pere) tenen les mateixes dimensions, a mitjan segle XVII la darrera cel·la tenia una llargària inferior a la meitat de la corresponent a qualsevol de les altres dues. Les reduïdes dimensions i l'ús com a presó i arxiu indiquen que no devia utilitzar-se habitualment per allotjar monjos. Per tal d'il·lustrar la situació de les cel·les de ponent, hem elaborat un gràfic comparatiu entre el que hi havia a mitjan segle XVII i després de la desamortització (gràfic 3).

Quant a la distribució de l'espai a les cel·les a Montalegre, no hi ha novetats respecte a la situació actual (gràfic 1), caracteritzada per tres estances més un pati exterior. Les cel·les ocupen una superfície considerable, aproximadament 190 m²,²⁹ ja que els monjos hi resideixen pràcticament durant tota la jornada, d'acord amb una regla en què predomina l'eremitisme sobre el cenobitisme. Excepte els dies festius, els cartoixans mengen a la seva cel·la, raó per la qual al costat de la porta d'accés hi ha un finestró des d'on es porten els àpats preparats a l'exterior.

A la primera habitació, que té funció d'avantcambra i rep el nom d'Ave Maria, hi havia la xemeneia, una piscina, una taula, una cadira gran i, en alguns casos, prestatges per a llibres. Hem d'interpretar la piscina com un petit pou d'uns 4 metres de profunditat prop de l'entrada que havia tingut la funció, quan el monjo es preparava el menjar, de conservar els aliments, situació que no es donava ja al segle XVIII.³⁰ A la segona estança, el *cubiculum*,³¹ hi havia un llit, un altar, una cadira de cor per al rès, una taula i una cadira gran. Des d'aquí s'accedia a una tercera peça, més estreta i llarga —de fet, el nom en la descripció és corredor de la secreta—, on hi havia també una taula i una cadira gran. Sembla que s'utilitzava com a escriptori. A inici del segle XX, tenia funció de taller i laboratori.³² Tot i que el document no en faci menció, en el plànol del segle XVII es pot apreciar perfectament com a l'avantcambra hi havia una escala de cargol que permetia pujar fins a les golfes de la cel·la.

Tant des de l'avantcambra com des del corredor, el monjo podia sortir al pati o a l'hort que, a excepció de les cel·les situades entre ambdós claustres i unes altres cinc no especificades, estava enrajolat. A la sortida

29. 13,30 m per 14,35 m, murs inclosos, segons Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 85. Atribuïm a un error la mesura de 12 m² donada per Pedro CANO BARRANCO, *Monografía histórico-descriptiva...*, p. 41.

30. James HOGG (editor), *Las cartujas de Montalegre...*, p. 12.

31. El nom de les estances a James HOGG (editor), *Las cartujas de Montalegre...*, p. 13.

32. Pedro CANO BARRANCO, *Monografía histórico-descriptiva...*, p. 41.

de l'avantcambra, a un costat del pati, hi havia —encara es conserva— una galeria coberta que és anomenada corredor dels cossis a la descripció de 1731, indicatiu clar que s'hi devia fer bugada.

Tot i la disposició geomètrica de les cel·les al voltant dels claustres, l'asolellada de les meridionals, que comptaven a més amb una privilegiada vista cap al mar, respecte a les del costat nord, a tocar del tall de la muntanya, havia determinat una jerarquia, de manera que els monjos més antics se situaven a les millors respecte als més recents i, no cal dir-ho, als novicis.³³ Així, les cel·les del costat meridional o de marina més les del claustre nou —no s'inclouen les quatre entre els dos claustres— disposaven en el pati d'una miranda a la qual s'accedia per unes escales que arribaven fins a l'alçada del mur de la cel·la. Només a les de marina i a la cel·la de l'extrem nord-oriental, la dedicada al beat Joan, la miranda disposava també d'una estança inferior per a guardar-hi llenya.³⁴ Una altra distinció: les cel·les del costat sud comptaven amb vidrieres a les tres habitacions, en comparació amb dues a les del claustre nou i a la cel·la de Sant Domènec, i cap a la resta. Petites diferències que es corresponien amb la desigual exposició a la llum solar.

Es desprèn de la descripció que els monjos menjaven a l'estança que donava al finestró, que en alguns casos era l'Ave Maria i en d'altres el corredor de la secreta. Sorprèn el gran nombre de calaixos per escopir, ja que n'hi havia a la miranda, al llit, a la cadira per resar, a la primera estança i al corredor de la secreta. La descripció de 1731 enumera les eines per a l'hort, els jocs de llit i taula, la coberteria, altres estris de cuina (plats, escudelles, setrills, cànirs, gresols, etc.) i llums. És també molt exhaustiva en el vestuari.³⁵ Tenint en compte que el monjo hi vivia solitàriament i en silenci, el parament de la cel·la desprèn la senzillesa pròpia de la vida cartoixana.

33. Així era, almenys, al principi del segle XIX (Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 224).

34. Cal precisar que la descripció de 1731 i el plànol del segle XIX (gràfic 1) no interpreten de la mateixa manera el terme miranda. Per al plànol només tenen miranda les cel·les amb l'estança —les del costat sud i la de l'extrem nord-est—, mentre que, segons la descripció de 1731, també disposen de miranda la resta de cel·les del claustre nou. A banda, en els plànols actuals totes les cel·les disposen d'escala que puja al mur de la cel·la, circumstància que no es donava l'any 1731 ni es veu reflectida en el plànol del segle XVII, en el qual les cel·les al nord i oest del claustre vell no tenien escala.

35. Molt similar al que es coneix per al 1718 (Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 225-226).

La cel·la prioral

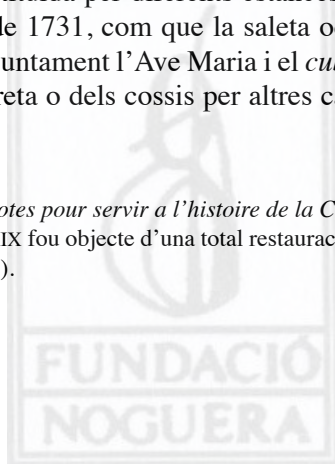
Ben diferent és la cel·la prioral o prioria, que mereix un capítol a banda. Situada a l'angle sud-occidental del claustre, és la residència del prior, cap de la comunitat per elecció dels conventuals i sancionada pel general de l'orde, de qui en depèn la continuïtat. Té dos pisos i és significativament més gran i rica en tot tipus d'ornaments (quadres, rellotges, mobiliari, etc.) que la resta de cel·les.

Irenée Jaricot és l'únic autor que ha parlat dels canvis soferts per la prioria, tot centrant-los al segle XVIII: «*Au XVIIIe siècle la cellule priorale fut triplée, avec un étage supérieur; toute la surface couverte auparavant par la cellule primitive et le jardin, ainsi qu'un supplément a l'ouest de 6 mètres de large reçut cette nouvelle bâtisse; le jardin déborda entièrement sur 9 mètres au sud.*»³⁶ És evident que al principi del segle XVIII, en temps del prior Massot, la prioria fou objecte de reformes. La descripció se'n fa ressò, no tan sols del que s'havia fet ja —«lo que antes era corredor dels cossis vuy és corredor que porte al mangedoret se féu estos anys» (p. 23)— sinó també del que hi havia projectat. Ara bé, seria incorrecte pensar que la cel·la prioral que reformaren a principi del segle XVIII tenia la mateixa configuració de la resta de cel·les del monestir i que els canvis introduïts aleshores conduïren a la forma actual.³⁷ El que veiem és justament una etapa intermèdia entre el que hi havia cinquanta anys abans i l'estat definitiu. De fet, Irenée Jaricot confessa que no pot precisar en quin any del segle XVIII tingueren lloc les obres que conduïren a l'ampliació i configuració definitiva de la cel·la prioral. Nosaltres creiem que l'ampliació definitiva s'ha de datar a partir de la meitat de la divuitena centúria.

En el plànol de la segona meitat del segle XVII, quan encara no havia estat finalitzat el segon claustre, la prioria mostra una gran diferència amb la resta de cel·les que, com hem comentat, pràcticament no evolucionaren des del segle XV. Encara ocupava la mateixa superfície, però la part de l'hort havia estat substituïda per diferents estances. Alguns elements presents a la descripció de 1731, com que la saleta ocupava l'espai que a la resta de cel·les tenien juntament l'Ave Maria i el *cubiculum* o la substitució del corredor de la secreta o dels cossis per altres cambres, ja són presents a l'esmentat plànol.

36. Irenée JARICOT, *Notes pour servir a l'histoire de la Chartreuse...*, vol. I, p. 95B.

37. A final del segle XIX fou objecte d'una total restauració (Modesto FOSSAS PI, *Cartuja de Montalegre...*, p. 28).

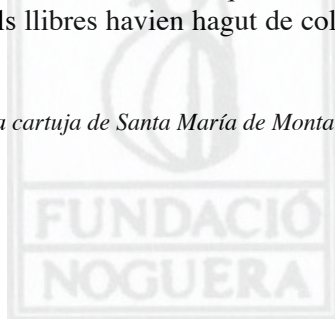
En comparació amb la situació actual, a la descripció no es fa esment de l'existència del projecte d'ampliar la cel·la prioral en direcció al pati central, tal com comenta Jaricot en parlar d'un suplement de 6 metres en direcció oest. Tampoc no es diu res de l'estança a ponent de la cel·la de Sant Pere, que al segle XIX realitzava funcions de farmàcia, ni del porxo que precedeix el passadís que condueix al claustre. Tot aquest espai era encara part del pati central, per la qual cosa tot indica que fou edificat en reformes posteriors a 1731. Tampoc no es desprèn del text que s'hagués realitzat la prolongació en direcció sud, on ara hi ha una terrassa enjardinada amb dues llotges laterals,³⁸ per la qual cosa no creiem que s'hagués desplaçat encara la muralla cap a migdia per donar cabuda a aquest nou jardí, perquè res fa pensar que el pati que apareix a la descripció sobrepassés el perímetre de la muralla original (vegeu gràfic 3).

La prioria disposava de dues entrades —des del claustre, com la resta, i des del pati—; de tres estances principals a la planta baixa: saleta, dormitori i llibreria, i tres cambres més en el pis superior, destinades a l'assistent del prior, un traster i altres «per tenir las cosas diferents de la prioria» (p. 22). Una escala, que es pot apreciar en el plànol del segle XVII, situada prop de l'entrada des del claustre, sota de la qual hi havia un rebost i la xemeneia, permetia l'accés al pis superior. De fet, entre les dues entrades hi havia un petit espai, que es volia engrandir en futures reformes, amb un cancell que impedia anar d'una entrada a l'altra sense passar prèviament per la saleta.

La saleta, que ocupava la superfície equivalent a l'Ave Maria i el *cubiculum* de la resta de cel·les, estava decorada amb quadres, mapes, pres tatges de vidre i una arquilla. Disposava d'una dotzena de cadires i tres tamborets de noguera. A la part que a la resta de cel·les hi havia hort i el corredor de la secreta, a la cel·la prioral hi havia el *cubiculum*. S'hi troba, com a les altres cel·les, llit, altar i cadira de cor, més un altre conjunt d'elements que la fan més sumptuosa: quadres, cadires, un bufet, un rellotge de pèndol i dues arquilles. Fins i tot el prior hi tenia una capella per a ús personal. En aquesta estança hi havia un corredoret, amb funcions de sagristia de la capella i de llibreria auxiliar, adjacent a la cel·la contigua, tal com es pot apreciar a la planta de la cartoixa del segle XVII (gràfic 3).

La llibreria tenia accés des del *cubiculum* i, segons la descripció, s'havia bastit prolongant la miranda. Sembla que se n'havia desbordat la capacitat, ja que alguns dels llibres havien hagut de col·locar-se en el corredor

38. Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María de Montalegre...*, p. 64.

del *cubiculum*. A la biblioteca hi havia dos bancs de couro, una cadira amb braços per al prior i una altra sense braços. A sota de la llibreria hi havia una estança per a llenya.

A l'espai que correspondria al corredor dels cossis, hi havia també un passadís que conduïa a un petit menjador, construït en dates recents a l'elaboració de la descripció. Creiem que el més probable és que el menjador fos adjacent a la muralla. Entre l'esmentat corredor i la biblioteca hi havia un pati, totalment enrajolat. Un taronger i testos amb plantes sobre la muralla eren els únics elements en aquest espai que devien recordar l'hort de la resta de cel·les. No és estrany: si els monjos podien conrear el seu hort, ja que passaven gairebé tot el dia a la cel·la, el prior havia d'atendre nombrosos afers, alguns fora del clos monàstic. Com que no podia disposar del temps necessari per dedicar-s'hi, l'hort esdevingué pati. Apunta en aquesta direcció que dels molts objectes i estris que hi havia a la prioria, no apareixen ni els cànecs ni la cassa d'aram dels quals sí que disposaven la resta de monjos a les respectives cel·les.

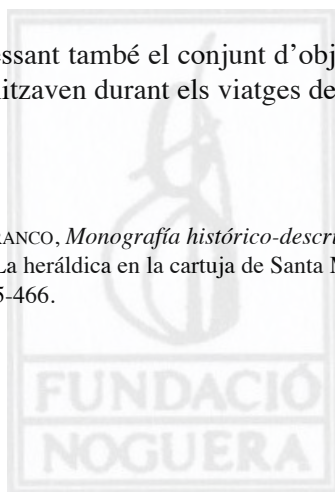
La descripció és molt exhaustiva en l'enumeració dels elements de la prioria. Contrasta l'austeritat de les cel·les, on hi havia el mínim necessari, amb la riquesa d'una estança amb unes funcions que sobrepassaven clarament l'estricta allotjament del prior, com posa de manifest el fet que disposava de roba, coberts, plats i estovalles per a hostes. Tanmateix, segons el document els visitants ja no menjaven a la prioria, sinó que a tal efecte s'utilitzava el saló nou del pare conrer, a l'àrea de serveis. Destaca una capsa amb coberts, gots, canadelles, una ploma i una tassa, tot de plata.

Entre els coberts, onze culleres amb les tres estrelles de l'escut dels Coll, que procedeixen, amb tota seguretat, del canonge barceloní Ramon Coll. No tan sols sabem per la descripció que estava enterrat a Montalegre, a la capella del Roser, sinó que la seva làpida, encara avui conservada, presenta un escut amb tres estrelles.³⁹ Les armes de Montalegre, dos turons amb una creu i un xiprer,⁴⁰ estaven marcades en la majoria de plats de la prioria.

Considerem interessant també el conjunt d'objectes que es guardaven a la prioria i que s'utilitzaven durant els viatges del prior: una palmatòria,

39. Pedro CANO BARRANCO, *Monografía histórico-descriptiva...*, làmina 10.

40. Leticia DARNA, «La heràldica en la cartuja de Santa María de Montalegre», *Actes del XXIII Congrés...*, p. 465-466.

dos canelobres, un càntir, una llumenera, un estoig amb navalla i mirall, una capsa de llauna per dur xicres, una altra per a espècies, una garrafeta, una «bomba de estany ab sa capsa per refredar aygua de camí», un bagul, una maleta, esperons, una gualdrapa, alforges, llibres d'hores, un rellotge de butxaca amb despertador i dos estoigs addicionals (p. 24-25). Un bon equipatge, totalment justificat si tenim en compte que Agustí Massot, el prior de Montalegre en aquelles dates, realitzà aproximadament uns 30.000 quilòmetres en desplaçaments per visitar les cartoixes de la província i per assistir als capítols generals a França en qualitat de cap de la demarcació catalana.⁴¹

Al final de l'apartat dedicat a la prioria, es descriuen sumàriament els projectes de reforma, que consistien en diferents ampliacions: l'espai entre les dues entrades, les estances fins a la muralla i el menjador. Es fa difícil, però, precisar l'abast i els detalls dels canvis projectats únicament amb la informació proporcionada en la descripció.⁴²

Els claustres

Els claustres de Montalegre impressionen per les seves dimensions: les galeries sumen un total de 390 metres i abasten un rectangle de 115 per 55 metres.⁴³ Hi destaca l'ús de la rajola, especialment en la volta d'aresta de les galeries, un dels aspectes que més s'ha valorat de tot el conjunt monàstic.⁴⁴ Tenien el color vermell original en el claustre vell, mentre que s'havien blanquejat en el nou. Però no tan sols en les voltes, sinó que de maons es bastiren també els arcs rebaixats, la cornisa, el fris, les pilastres, els pinacles i les gàrgoles. Amb excepció dels pinacles i les gàrgoles, la resta d'elements resten actualment en la configuració inicial de la primera meitat del segle XV.

41. Carles DIAZ MARTÍ, «Els continus desplaçaments...», p. 364.

42. Hi ha elements que resulten desconcertants, sobretot el que fa referència a «las perras tres arribaran fins a la muralla» (p. 25). A quines tres peces es refereix? Si s'allarguessin la saleta, el *cubiculum* i la llibreria fins a la muralla, ja no hi hauria espai per a l'hort o pati. Al nostre entendre, calen altres fonts per interpretar correctament aquest fragment.

43. Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María de Montalegre...*, p. 56.

44. Joaquim GRAUPERA I GRAUPERA, «La Cartoixa de Montalegre»..., p. 239.

Dels pinacles —«rematos» en la descripció— sabem que estaven en la vertical de cada pilastra i que estaven formats per catorze maons superposats acabats en forma de punta. Només se'n conserva un, bé que incomplet.⁴⁵ La descripció de 1731 informa que de pinacles només n'hi havia en el claustre vell o de ponent. Les gàrgoles estaven també a sobre de les pilastres i tenien com a funció canalitzar l'aigua de pluja. Al final del segle XIX se'n conservaven encara un bon nombre,⁴⁶ situació que va empitjorar després perquè les referències de mitjan segle XX diuen que només en quedava una intacta en el claustre, desplaçada del lloc original, i dues altres mutilades i semienterrades en una vinya propera.⁴⁷

La pedra és present en els ampits del claustre, la paret de separació amb les cel·les, la part interior de les pilastres i a les mènsules i a les claus de les voltes d'aresta, la qual cosa provoca el predomini de la pedra dins la galeria, ja que tan sols la volta és de maó. De pedra nummulítica de Girona estan fetes les columnes, els capitells, la basa i els arcs lleugerament apuntats que, en grups de tres entre cada pilastra i sota l'arc rebaixat de maó, configuren l'exterior del porxo claustral. Tots aquests elements, presents a la descripció de 1731, no aporten novetats respecte al que es coneix sobre els claustres de Montalegre, per la qual cosa no entrem en més detalls.⁴⁸

Sí que resulta una novetat el fet que, a diferència de la situació actual, en què tota la galeria té a la part superior un terrat, a principi del segle XVIII una part del claustre no tingués aquest element, concretament la part del claustre nou des de la cel·la de Sant Antelm fins a la de Sant Hug. En aquest tram la primera teulada estava coberta per una altra de seca per evitar l'efecte perjudicial de la humitat sobre les voltes. Com que en el claustre nou no hi havia gàrgoles, la canalització de l'aigua es realitzava mitjançant canonades.

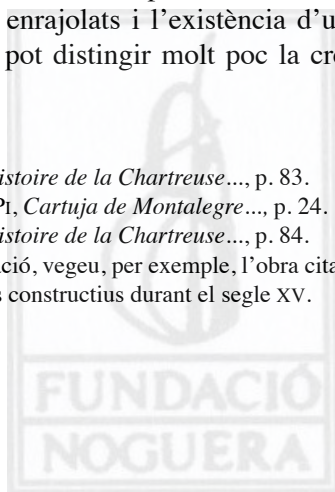
Especialment interessant és la descripció dels patis claustrals, gràcies a la qual podem comprovar que el gravat de la cartoixa que hi ha a *Maisons de l'ordre de Chartreux* (il·lustració 1) és fidedigne. Hi coincideixen la divisió dels patis dels claustres en parts —sis en el cas del claustre nou— separades per camins enrajolats i l'existència d'un element principal en els punts centrals. Es pot distingir molt poc la creu que hi havia al mig

45. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 83.

46. Modesto FOSSAS PI, *Cartuja de Montalegre...*, p. 24.

47. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 84.

48. Per a més informació, vegeu, per exemple, l'obra citada de Joaquim Graupera, on hi ha un resum dels treballs constructius durant el segle XV.

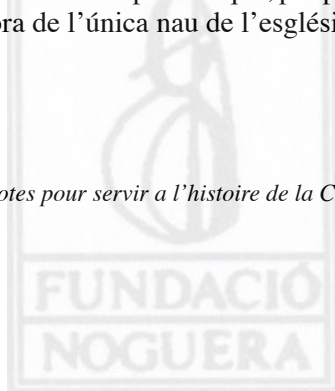
del claustre vell o de ponent, mentre que no s'aprecia el sortidor del nou. Ambdós elements estan més ben representats a l'altre gravat (il·lustració 2), on no hi ha, però, cap rastre de parcel·lació del pati. La creu, ricament treballada, amb peanya i grades, tenia concedides indulgències. El sortidor, que es devia construir durant la segona meitat del segle XVII o, com a molt tard, en els primers decennis del XVIII, era de marbre procedent de Gènova a la tassa i columna; de jaspi negre en «lo ruedo de rèbber la aygua», i de pedra de Montjuïc a la grada (p. 20). Aquest brollador devia ser objecte de pillatge després de l'exclaustració a causa del valor dels materials, ja que actualment no queda rastre d'aquella riquesa.

Com avui, el cementiri monàstic era al pati del claustre vell. Ara ocupa exactament el quadrant nord-oriental i té el perímetre tancat. Segons la descripció, estava també al costat de llevant, a tocar de la galeria intermèdia, però no hi consta separació amb la resta del pati. S'havia apuntat la hipòtesi que el fossar estigués a l'angle sud-oriental del pati,⁴⁹ afirmació que no pot corroborar-se a partir de les dades analitzades. S'afirma a la descripció que també s'hi enterraven seglars, bé que no sabem si amb aquesta denominació es fa referència únicament als frares o també inclou altres persones sense vincle canònic amb la cartoixa. Mitjançant una peça de rajola se separaven les sepultures dels religiosos i només es posava una creu de ferro sobre la del darrer difunt. Els tarongers, les murtres, els boixos i els rosers ornamentaven els patis, a excepció del fossar, on hi havia llorers i xiprers.

L'àrea cenobítica

El segon gran espai en què dividim la cartoixa de Montalegre està format pel conjunt de dependències que tenen un ús compartit per tota la comunitat religiosa. Si a l'àrea eremítica els claustres eren l'element vertebral, aquí ho és el claustret, també conegut com a claustre *recordationis*, al voltant del qual hi trobem l'església, el capítol, el refetor, la sagristia i un bon nombre de capelles. Cal tenir present que, per prescripció de l'orde, les capelles han d'estar fora de l'única nau de l'església.

49. Irenée JARICOT, *Notes pour servir a l'histoire de la Chartreuse...*, vol. II, p. 289.

Un aspecte important és la divisió dels espais entre els dos tipus de religiosos: els monjos i els frares o conversos. Ambdós lligats a la cartoixa pels vots de professió, la principal diferència consisteix en el fet que els monjos eren sacerdots i els frares eren seglars. Els monjos eren els principals destinataris del programa de silenci i oració de l'orde, mentre que els conversos combinaven aquesta faceta amb el treball manual, indispensable per al funcionament logístic de la comunitat.⁵⁰ Aquesta distinció es plasma perfectament en la distribució arquitectònica. Així, trobem dos capítols conventuals, el dels monjos i el dels frares, i sengles parets dins l'església i el refector delimiten l'espai per a cada categoria.

Si a les cel·les i als claustres regnava l'austeritat, l'àrea cenobítica es caracteritza per una gran ornamentació, ben pròpia del gust barroc. Gran part del patrimoni artístic en forma de quadres, retaules o escultures es troba en aquesta zona, on es percep de manera pregona l'esplendor espiritual i material de Montalegre durant la primera meitat del segle XVIII. Una esplendor i una riquesa que queden perfectament plasmades en el contracte entre la cartoixa, representada per Agustí Massot, i el jove daurador barceloní Pere Rigalt,⁵¹ signat el 28 d'agost de 1727, i que suposava gastar-se la considerable quantitat de 2.800 lliures barceloneses per daurar tot un conjunt d'elements de l'església de Montalegre i que implicaven més d'un any de feina en exclusiva (doc. 1), indicador ben clar de la magnificència que imperava aleshores en les actuacions que es realitzaven en el monestir.

En el gràfic 4 hem reconstruït la planta de l'àrea cenobítica, partint de la base del plànol de mitjan segle XVII i incorporant tots els canvis segons el document de 1731, amb la intenció de facilitar al màxim possible el seguiment de la descripció de tots els elements que formen part d'aquest espai.

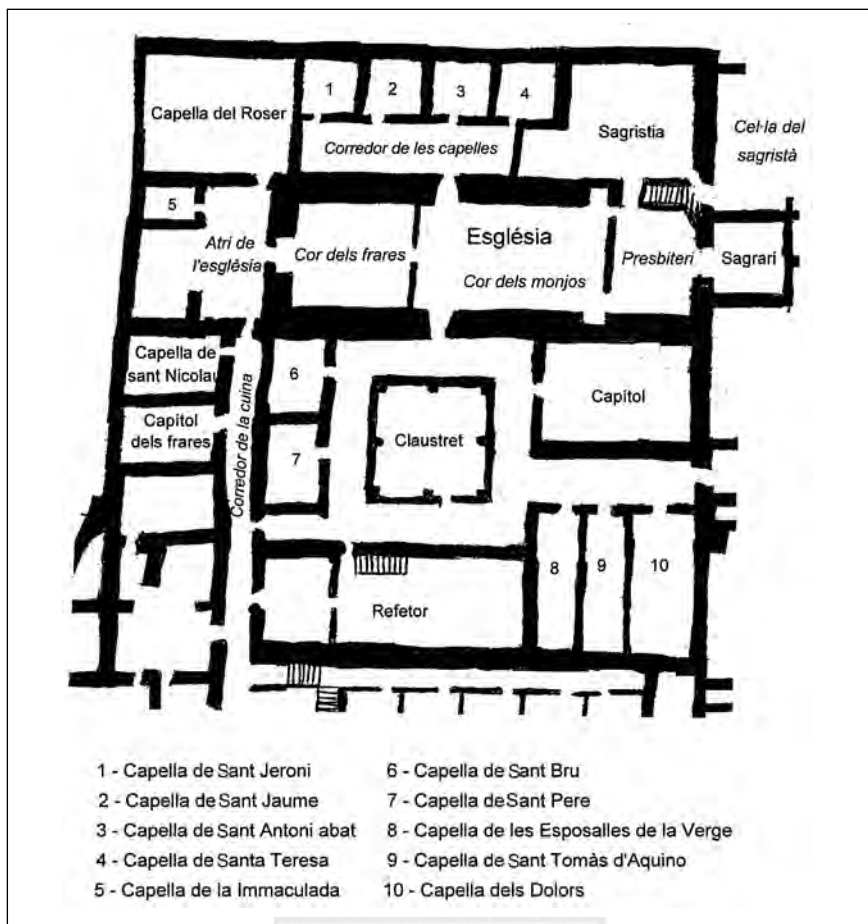
50. Per ampliar la informació sobre la diferència entre monjos i frares, vegeu Carles Díaz Martí, «La comunitat monàstica de Montalegre...», p. 124-126.

51. Possiblement sigui el mateix Pere Rigalt a qui el noble Ramon Sans va encarregar emmarcar quadres a mitjan segle XVIII (Rosa Maria CREIXELL I CABEZA, *Cases grans. Interiors nobles a Barcelona (1739-1761)*, tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona (2005), p. 604). També és possible que pertanyés a una nissaga barcelonina d'artistes dels metalls preciosos, ja que consta un Miquel Rigalt, argenter de principi del segle XVIII, i un Bru Rigalt, daurador dels segles XVIII-XIX (J. R. RÀFOLS (dir.), *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña*, Barcelona: Edicions Catalanes, 1980, 1981, vol. II, p. 441). Malgrat la joventut de Pere Rigalt, el contracte de 1727 deixa ben clar que no era la primera vegada que prestava els seus serveis als cartoixans de Montalegre.

GRÀFIC 4

Reconstrucció de l'àrea cenobítica (1731) a partir del plànol del segle XVII i les dades proporcionades per la descripció

L'església

L'església de Montalegre, bastida en el segle XV, conserva avui la primitiva planta de nau única (34 per 8,5 metres). Tanmateix, es fan evidents molts canvis entre la situació del principi del segle XVIII amb l'actual, com a conseqüència de reconstruccions i restauracions després de l'abandonament de l'ús cultural durant bona part del segle XIX. En aquest sentit, l'ar-

quitecte Modest Fossas afirmava l'any 1884: «Del interior de la iglesia se conservan, como pertenecientes a la época primitiva, únicamente los muros, pues las bóvedas han sido reconstruidas de algunos años a esta parte; siendo lamentable la desacertada restauración, a medio terminar, de que aquella ha sido objeto con este motivo.»⁵² Aquest fet dóna especial rellevància a les dades aportades pel document que és l'objecte principal d'estudi del present treball.

Els murs i les voltes de l'església estaven recoberts de maó, excepte en el presbiteri, que només era de pedra. No es podia apreciar, però, el vermell original del maó, perquè ja aleshores s'havia enguixat i emblanquinat amb pinzell, com en les voltes del claustre nou. És interessant adonar-se que aquella època havien preferit l'emblanquinament de les parets respecte al color original del maó.⁵³

Les claus de volta, desaparegudes arran de l'incendi de 1835 i substituïdes posteriorment, estaven pintades, possiblement amb un motiu floral, i tenien forats gràcies als quals es podien fer baixar cordes. El sostre estava constituït per dues voltes de rajola, de 30 i 40 centímetres de gruix cadascuna, i un porxo gran cobert amb teulada seca. El mur de l'església presenta un gruix molt considerable: 2,62 metres (13 pams i mig) des de la base fins a la porxada i 77 centímetres (4 pams) a partir d'aquesta.⁵⁴ S'ha calculat que el volum de pedra utilitzat en els murs s'aproxima als 2.500 m³.⁵⁵

La pavimentació era de rajola ordinària en tot el sòl, excepte en el presbiteri, on la rajola era de València, o sigui, amb esmalt vidriat. Correspondrien a les rajoles hexagonals amb llegenda àrab dedicada a Al-là que Gaietà Soler al final del segle XIX va poder encara veure *in situ*, bé que molt destrossades.⁵⁶

Al peu de les grades que separaven el presbiteri de la resta de la nau, hi havia la sepultura de Blanca de Centelles, fundadora de la cartoixa de Sant Jaume de Vallparadís. S'ha d'interpretar la ubicació en un emplaça-

52. Modesto FOSSAS PI, *Cartuja de Montalegre...*, p. 29.

53. Quan a final del segle XIX es va optar per enguixar novament les voltes de l'església, l'Associació d'Arquitectes de Catalunya va criticar la mesura (Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María...*, p. 74).

54. Irenée JARICOT dóna una mesura lleugerament inferior, 2,35 metres (*La cartuja de Santa María...*, p. 54).

55. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 86.

56. Gaietà SOLER, *Monografia històrica-arqueològica...*, p. 103.

ment tan privilegiat com la confirmació que Montalegre representava la continuïtat de la cartoixa terrassenca, en la línia del que hem comentat més amunt, més que no el resultat de la fusió de dues cartoixes. De la sepultura de pedra de Girona en resta actualment només la làpida, malmesa, encastada en el passadís de les capelles fosques, al nord de l'església, amb l'escut escacat dels Centelles.⁵⁷ Tant les grades com un reng de pedres fins a la sepultura eren de pedra de Girona.

La rosassa de la façana de l'església estava pintada. També ho estaven les dues finestres de la paret nord, una sobre de cada cor, i la que hi havia al mur de migdia sobre el cor dels frares. Les altres dues finestres, al costat sud sobre el cor dels monjos, tenien les vidrieres blanques.

En el presbiteri hi havia l'altar major, que «és ara y està sobre unas bases de pedra picada ab sos arquets de pedra picada» (p. 7). Es tracta del marbre que fou transportat a Montalegre per a l'altar major a mitjan segle XV.⁵⁸ Al seu darrere el retaule major barroc, que només feia quatre anys que havia estat contractat pel prior Agustí Massot a l'escultor barceloní Pere Costa i que substituïa un retaule renaixentista que havia pintat Jaume Bazin el 1588.⁵⁹ Gràcies a la descripció, sabem que el retaule renaixentista, daurat pels dos costats, estava sobre l'altar i que fou traslladat a l'església de la Conreria com a conseqüència del canvi.

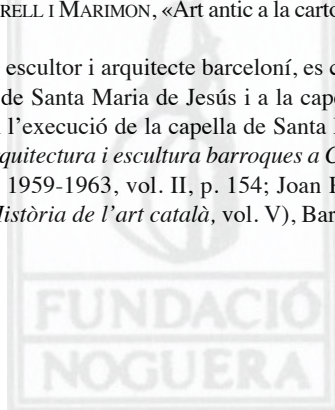
Sabíem que el retaule barroc tenia columnes salomòniques, típicament barroques, que estava centrat per la imatge de la titular del monestir, la Mare de Déu de l'Assumpció, en escultura, que era daurat, però ara podem conèixer la desena de sants que hi estaven pintats en sengles quadres. Alguns tenien tarja, o sigui, una placa amb el nom del sant inscrit, d'escultura. A més, gràcies al contracte amb el daurador Pere Rigalt (doc. 1), sabem que Miquel Bover⁶⁰ era l'escultor encarregat de realitzar la Mare de

57. Vam publicar el document en què els carmelitans que compraren el castell de Terrassa concedien el trasllat del túmul funerari de Blanca de Centelles als cartoixans de Montalegre (Carles DíAZ MARTÍ, *Bertran Nicolau...*, p. 191-192).

58. Josep Maria MADURELL I MARIMON, «Art antic a la cartoixa de Montalegre»..., p. 233.

59. *Ibidem*, p. 244.

60. De Miquel Bover, escultor i arquitecte barceloní, es coneix la seva intervenció en dos retaules —a l'església de Santa Maria de Jesús i a la capella del Corpus Christi de la catedral barcelonina— i en l'execució de la capella de Santa Maria de l'Hospital de Pelegrins (César MARTINELL, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya (Monumenta Cataloniae)*, Barcelona: Alpha, 1959-1963, vol. II, p. 154; Joan Ramon TRIADÓ, *L'època del barroc: segles XVII-XVIII (Història de l'art català, vol. V)*, Barcelona, 1984, p. 158).

Déu de l'Assumpció, el mantell de la qual havia de ser blau, mentre que els àngels i serafins, «tot lo que toca a encarnadura, encarnat, y las alas y bandes, estofades». Al costat del retaule en direcció a la sagristia hi havia dos quadres dedicats a la Nativitat i a sant Benet; al costat contrari, tres quadres de l'Epifania, de sant Bernat i de sant Benet. Completaven el presbiteri les dues cadires de l'epístola i de l'evangeli. Els quadres de la Nativitat i l'Epifania tenien una guarnició daurada realitzada per Pere Rigalt (doc. 1).

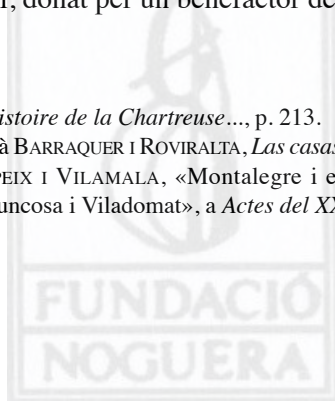
A llevant de la capçalera del presbiteri hi havia una peça quadrada, el sagrari, unida a l'església mitjançant una gran portalada que es tancava amb una cortina de seda. L'any 1901 es reduí a una porta i el sagrari es dedicà a capella de relíquies.⁶¹ El sagrari, el *sancta sanctorum* de la cartoixa, estava profusament decorat. Hi havia quatre quadres a l'interior del mur de la capçalera, un altre dedicat a sant Bru sobre la portalada, sis als murs laterals i una Glòria al fresc a la volta. El text permet atribuir el fresc, sense marge d'error, al pintor cornudellenc Joaquim Juncosa. Respecte a la resta de quadres, no se'n pot estar segur, ja que la referència —«y tot sobre llens y de gran mà, pues és de fra Juncosa» (p. 10)— és ambigua i no queda clar si també inclou l'autoria dels quadres. Molts autors, seguint Juan Agustín Ceán Bermúdez, han atribuït vuit quadres sobre tema eucarístic del sagrari de Montalegre a Juncosa.⁶² No resoldrem la qüestió, però sí apuntem que el nombre de pintures no quadra, ja que dins el sagrari n'hi havia set —onze si hi afegim les quatre del mur de separació. Una dada més a afegir a la ja de per si difícil identificació de l'obra a Montalegre del convers de Santa Maria d'Escaladei, un dels pintors catalans més destacats de final del segle XVII i principi del XVIII.⁶³ La descripció informa succintament de l'altar, d'escultura, amb tabernacle i crucifix. L'ornamentació es completava amb pilastres i una cornisa d'escultura daurada i estofada.

Baixant les grades del presbiteri, a ambdós costats hi havia practicada una obertura dins la paret, tal com es pot apreciar perfectament al plànol del segle XVII (vegeu gràfic 3). En el corresponent al costat de l'epístola s'hi preparaven les canelles i es guardaven els calzes i llibres per a l'església i per al refector. A l'altre, al costat de la sagristia, hi havia la corda de la campana i un armari, donat per un benefactor de nom Fort, en el qual el

61. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 213.

62. Per exemple, Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 216.

63. Francesc MIRALPEIX I VILAMALA, «Montalegre i els pintors catalans d'època moderna: Pasqual Gaudí, Juncosa i Viladomat», a *Actes del XXIII Congrés...*, p. 516-517.

sagristà desava objectes litúrgics. Prop de les grades hi havia una llàntia de plata com a ornamentació.

A continuació hi havia el cor dels monjos, format per dues rengleres de quinze cadires de roure de Flandes seguint els murs sud i nord, a les quals se n'havien d'afegir deu més perpendiculars, situades a l'alçada de la separació amb el cor dels frares, just on hi havia les entrades a l'església des del claustret i des del corredor de les capelles fosques. S'ha dit que el cor era senzill, poc treballat artísticament,⁶⁴ impressió que també transmet el text: només sis targes daurades sota el sobrecel de tot el cadiram i un altre detall ornamental a la part superior de cada cadira. Al cor també hi havia els llibres necessaris per al rés de la comunitat i dues taules on es marcaven les obligacions de dir missa, taula del purgatori i un santoral. En el centre de la nau, entre les files del cor, hi havia un faristol de fusta.

En direcció a la façana de l'església, hi havia un mur de separació entre el cor dels monjos i el dels frares. En el centre del mur hi havia una porta, a cada costat de la qual, a la part del cor dels frares, s'ubicaven dos altars d'escultura amb quadres de la Nativitat i de l'Epifania. La porta del cor estava pintada amb una Anunciació, per sobre de la qual hi havia un quadre de sant Joan Baptista. A la part superior, com a coronament, la titular del monestir, l'Assumpció, d'escultura. El cadirat del cor dels frares era de fusta més pobra que la dels monjos. Hi havia dotze cadires a cada costat, a les quals s'havien de sumar les que quedaven al costat de la porta de la façana, utilitzades pels visitants que volien compartir l'ofici amb la comunitat.⁶⁵ A la restauració de final del segle XIX i principi del XX es va col·locar justament en aquesta posició, als peus de la nau, una tribuna elevada amb la mateixa finalitat.

Una altra informació inèdita de la descripció de 1731 és l'existència d'una decoració a les mènsules dels arcs, que consistia en una figura viutavada, daurada i jaspiada. Aquestes figures estaven unides per un altre motiu decoratiu daurat i jaspiat que donava la volta a tota l'església. El daurat d'aquests ornaments, com el del retaule major i el dels frares, el que hi havia al voltant de la porta del cor dels frares i la ja esmentada dels quadres de la Nativitat i l'Epifania del presbiteri, era una obra aleshores recent de Pere Rigalt. El contracte que signà amb els cartoixans de Montalegre dona informació suplementària de com eren aquests elements: «ítem, set

64. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 88, qualifica l'estil com a simple.

65. Irenée JARICOT, *Notes pour servir a l'histoire...*, vol. II, p. 282.

guarnicions a la italiana llises de vint-y-sinch palms de llargària o amplària y quinse de alsada, poc més o menos, cada una; ítem y finalment, vuyt ovats de la alsària y amplària faran correspondència ab ditas guarnicions de quadros» (doc. 1).

A la bibliografia s'ha comentat que penjaven de l'església un conjunt de grans teles sobre els misteris de la vida de Jesús i la Verge Maria.⁶⁶ El 1731 només n'hi havia al tram del cor dels frares: al nord, la Disputa dels Doctors; a la part interior de la façana principal, la Transfiguració; i al mur sud, la Presentació al Temple. Quant a la resta, queda expressat el projecte de realitzar els quatre quadres que correspondrien als dos trams de cada mur del cor dels monjos, però encara no hi eren.⁶⁷

Què trobem a l'exterior de l'església? A la façana, l'atri amb volta de rajola i la portalada major, tal com estan actualment, sense cap aportació rellevant de la descripció. La portalada major va ser construïda pel mestre de cases barceloní Pere Mateu en el segle XVII imitant un estil gòtic ja en desús, raó per la qual el resultat no ha estat gens apreciat artísticament.⁶⁸

El mur sud era l'únic que estava enguixat i blanquejat a la part externa. A més, comptava amb un rellotge de sol, que es pot apreciar perfectament en fotografies de final del segle XIX.⁶⁹ En aquesta paret es recollia l'aigua de la pluja cap al claustret mitjançant el ràfec de la teulada i una tortugada.

Finalment, els dos campanars. La descripció oferta en el document coincideix amb la imatge dels dos gravats de què disposem. El de les hores, més gran, era a llevant de l'església, al costat sud del sagrari, i ocupava una porció del jardí de la cel·la del sotssagrària, en la qual hi havia la màquina del rellotge. Hi podem distingir tres cossos. En primer lloc, el campanar pròpiament dit, pintat de vermell, a la part superior del qual hi havia la campana, sostinguda per uns ferros. Per sobre, uns arcs de rajola coronats per un capitell, a sota del qual hi havia la campana dels quarts. Finalment, un penell daurat.

El segon campanar estava sobre el mur de separació de l'església i la sagristia, concretament per sobre d'on hem comentat anteriorment que hi

66. *Ibidem*, vol. II, p. 282.

67. No podem, per tant, compartir l'afirmació que totes les teles foren col·locades en el segle XVII, sinó que s'ha de retardar aquesta data (Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa Maria...*, p. 74).

68. L'excel·lent estudi de la portalada major de l'església a Josep Maria MADURELL I MARIMON, «Art antic a la cartoixa de Montalegre»..., p. 234-238.

69. Gaïetà SOLER, *Monografia històrica-arqueològica...*, p. 90. Segons Irenée Jaricot (*Notes pour servir a l'histoire...*, vol. II, p. 286), és de l'any 1586.

havia l'armari d'en Fort i la corda per fer sonar l'única campana de què disposava. La funció que tenia era la de convocar la comunitat als oficis religiosos. Més petit i més baix que el de les hores, s'havia pintat de vermell amb línies blanques amb l'objectiu d'imitar el maó. Les cantonades eren de pedra. Sobre el campanar pròpiament dit, hi havia un sostre piramidal format per teules verdes i un altre penell. Per efecte dels avatars històrics, ambdós campanars, que segueixen conservant la funció original, han estat escapçats, especialment el de les hores, i s'ha perdut així l'efecte que havien mantingut durant segles en tot el conjunt monàstic, tal com es pot apreciar a les il·lustracions 2 i 3.

Dins l'església hi havia dues campanetes amb la finalitat de tocar els quarts i les hores. El comentari de l'autor de la descripció respecte al soroll de les dues campanetes és especialment revelador del significat del silenci per a aquest singular orde monàstic: «però no las fan tocar per fer massa ruido, al que se ha ohit dir» (p. 7).

La sagristia

La sagristia és una estança quadrada situada al nord de l'església. Té un pis superior, al qual s'accedeix mitjançant una escala a l'interior del mur de separació amb el temple, tal com apareix en el plànol del segle XVII i encara avui es manté. No se n'especifica l'ús, però és versemblant que fos un magatzem auxiliar. Recordem que a la sagristia s'hi pot entrar des del presbiteri de l'església, o bé des de la cel·la de Sant Agustí, accés que era utilitzat només pel sagristà.

Des del punt de vista arquitectònic, poca cosa més, ja que la descripció passa a enumerar exhaustivament tots els objectes litúrgics que s'hi custodiaven, la qual cosa constitueix un element d'interès excepcional de la descripció de 1731, atesa la riquesa atesorada durant els més de tres segles transcorreguts des de la fundació de Montalegre. Ja a final del segle XVIII, el baró de Maldà quedà impressionat pel tresor de Montalegre, especialment pel gran nombre i valor de les relíquies i reliquiaries.⁷⁰

70. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Badalona en las postrimerías del siglo XVIII y en los albores del XIX (estancias de don Rafael de Amat y de Cortada en «can Pexau»)*, Badalona: Artes Gráficas Duran, 1948, p. 149-150. Irenée Jaricot es féu ressò de la informació aportada pel baró (*Histoire de la Chartreuse...*, p. 152).

Per guardar-los, hi havia una calaixada en tot el perímetre, interrompuda per dos armaris, un a ponent i l'altre, daurat, a llevant, amb funció d'altar i portes pintades amb l'Anunciació. La dada és totalment coherent amb el que s'ha publicat respecte a l'esmentat retaule, contractat per la cartoixa al daurador barceloní Onofre Boet l'any 1689.⁷¹ A banda, s'ha de comptar el ja comentat armari d'en Fort que, si bé era dins la nau de l'església, era utilitzat pel sagristà. Un conjunt de quadres i làmines decorava les parets de la sagristia.

Es compten desats als tres armaris un vericle, una desena llarga de reliquiari de diferents formes (capsa, braç, etc.), dues vitelles i quatre làmines, quatre bazines, dos florers i un gerro, un calvari d'eben, dos cristis i tres creus, una quinzena d'escultures de sants i àngels, vasos sacramentals, vuit candelers, dues palmatòries, dos encensers, dos paus, una corona, una post i una sacra, llibres ferials de bronze i altres objectes de difícil identificació, com pastes d'agnus, un sol i un globus. En altres parts de la sagristia hi havia dos dossers —un de gran de plata i un altre per al lectori— amb tots els seus complements (pal·lis, bastó, grades, escambells, garsotes i peus), gerros, una caixeta de cristall per al monument i una cadireta per al sagrament. Molts d'aquests elements eren d'argent o daurats, per la qual cosa tenien un gran valor. Remetem el lector a la descripció per a l'inventari dels objectes (p. 10-12).

D'alguns d'ells han pervingut notícies. Per exemple, sabem que les imatges de plata de sant Llorenç, de la Immaculada Concepció i de sant Miquel foren contractades els anys 1631, 1633 i 1680 respectivament. Així mateix, dos reliquiari de plata foren encarregats l'any 1623 a l'argenter Felip Ros i el 1624 a Pere Rabassa.⁷² Altra documentació evidència l'existència d'una creu de vidre i un crist de marfil, també presents a la nostra llista.⁷³ També consta l'encàrrec a un orfebre per refer quatre reliquiari l'any 1728, només tres anys abans de la descripció.⁷⁴ Són, per tant, notícies esparses en diferents obres que es veuen confirmades i ampliades amb l'inventari complet de 1731.

Volem remarcar les diverses donacions realitzades per un benefactor de la cartoixa fins ara desconegut. Es tracta del canonge Gavàs, que va regalar un reliquiari, un *lignum crucis* i una relíquia de sant Sebastià.

Molt complet és, igualment, el vestuari existent a la sagristia de Montalegre, que inclou tant la roba per als sacerdots (casulles, amits, capes, albes,

71. Josep Maria MADURELL I MARIMON, «Art antic a la cartoixa de Montalegre...», p. 243.

72. *Ibidem*, p. 238-243.

73. Gaietà SOLER, *Monografia històric-arqueològica...*, p. 99.

74. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 152.

cíngols, etc.) com per a altres finalitats culturals, com cortines, cobrecalzes o pàl·lies. Apareixen, fins i tot, les casulles particulars de dos membres de la comunitat: Tomàs Vidielles i Llorenç Fisonell.⁷⁵ Respecte a l'estendard que, segons Josep Vallès, el papa Nicolau V va donar a Montalegre a causa de l'amistat i gratitud cap a Joan d'Enea, el convers que actuà com a procurador durant el període fundacional (segle XV), i que s'utilitzava de frontal a l'altar major,⁷⁶ potser ha d'identificar-se amb «lo pàlit de las tiaras» (p. 12), atesa l'exclusivitat d'aquest símbol per part del papat. Completen la llista altres objectes litúrgics com bacines, gerros, gerres i candelers.

Capelles

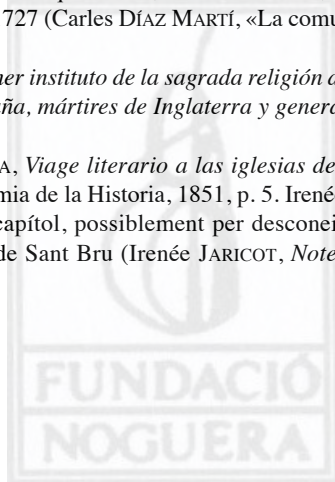
En aquest apartat analitzarem la informació aportada sobre un conjunt de dotze capelles de l'àrea cenobítica. No són, de fet, totes les que hi havia en el clos monàstic, ja que a banda de les dues ja comentades —la de la prioria i la del claustre nou— s'hi haurien de sumar els dos capítols conventuals, el dels monjos i el dels freres, que es tractaran més endavant en apartats específics. Per tant, podem dir que a Montalegre hi havia l'any 1731 un total de setze capelles. Considerem que la localització i advocació d'aquestes capelles és un fet especialment valuós, ja que fins a l'actualitat les fonts no havien donat una informació tan completa (gràfic 4).

Per exemple, de la primera de les capelles, la de Sant Bru, situada perpendicularment a la nau de l'església, a ponent del claustret, només hem localitzat un únic esment: Villanueva hi situa un nombre indeterminat de quadres d'Antoni Viladomat.⁷⁷ S'ha realitzat la hipòtesi, a partir de la

75. Tot i que el document fa menció únicament al nom de pila, Tomàs, l'any 1731 només hi havia un monjo amb aquest nom, Tomàs Vidielles, que va professar l'any 1718. Llorenç Fisonell ho féu el 1727 (Carles DÍAZ MARTÍ, «La comunitat monàstica de Montalegre...», p. 127).

76. José VALLÉS, *Primer instituto de la sagrada religión de la cartuxa: fundaciones de los conventos de toda España, mártires de Inglaterra y generales de toda la orden*, Barcelona, 1792, p. 150.

77. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XIX, Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 5. Irenée Jaricot considerava que les pintures havien de ser al capítol, possiblement per desconeixement de la localització o l'existència de la capella de Sant Bru (Irenée JARICOT, *Notes pour servir a l'histoire...*, vol. II, p. 285).

vinculació d'Antoni Viladomat amb l'escultor Pere Costa, que l'obra del pintor barceloní a Montalegre es va realitzar pels volts de 1726, que és justament l'any en què Costa treballava en el retaule major de l'església cartoixana.⁷⁸ S'ha confirmat que quatre d'aquests quadres, que representaven diferents etapes de la vida del fundador de l'orde cartoixà, es conserven actualment a l'església de Saint-Merry, a París, on foren traslladats després de l'espoli sofert durant la guerra del Francès.⁷⁹

En vista de la informació aportada per la descripció, es pot descartar la hipòtesi de datació de l'obra de Viladomat a Montalegre anteriorment a l'any 1731. No tan sols no s'esmenta el pintor —fet que sí es dona en altres casos relativament recents a la redacció del text, com el dels treballs dels escultors Pere Costa i Josep Sunyer; o més llunyans, com els de Juncosa o Lluís Pasqual— sinó que no apareixen quadres a la capella de Sant Bru, i els únics sobre la vida del fundador de l'orde cartoixà, que estaven al claustret, són atribuïts al pintor Ramon Berenguer. Per tant, la comanda a Antoni Viladomat fou posterior al 1731. Possiblement s'apunta a un encàrrec proper quan es diu de la capella «que està disposada ab repartiments per pintar-se» (p. 13). De moment, però, aquell any a la capella hi havia només un retaule sense daurar, amb sant Bru, sant Hug i un conjunt d'àngels. Com la resta de capelles adjacents al claustret, excepte la de les Esposalles, tenia el paviment i les parets recoberts de rajola de València. Tenia cornisa i vidres blancs a l'única finestra, que donava al claustret.

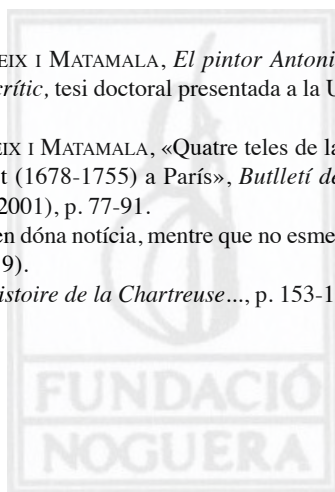
La capella de Sant Pere,⁸⁰ al sud de la de Sant Bru, amb vidriera blanca i sense cornisa, disposava d'un retaule daurat amb imatges de sant Pere i sant Pau. Estava profusament decorada amb quadres, en un dels quals s'havia pintat Vicenç Hortolà, benefactor de Montalegre. Justament, la seva sepultura, de marbre amb jaspi negre, era en aquesta capella. Segons Irenée Jaricot, fou decorada a mitjan segle XVII, durant el priorat de Josep Muntaner.⁸¹

78. Francesc MIRALPEIX I MATAMALA, *El pintor Antoni Viladomat i Manalt (1678-1755): biografia i catàleg crític*, tesi doctoral presentada a la Universitat de Girona (2004), vol. I, p. 90.

79. Francesc MIRALPEIX I MATAMALA, «Quatre teles de la *Vida de sant Bru* del pintor Antoni Viladomat i Manalt (1678-1755) a París», *Bulletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya* (Barcelona), 5 (2001), p. 77-91.

80. Gaietà Barraquer en dona notícia, mentre que no esmenta la de Sant Bru (*Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 219).

81. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 153-154.

Les altres tres capelles al voltant del claustret són la de les Esposalles, la de Sant Tomàs d'Aquino i la dels Dolors, en ordre de proximitat al claustret.⁸² Com ja s'ha comentat prèviament, aquestes tres capelles ocupaven l'espai de l'antiga cel·la del sagristà, traslladada aleshores a l'extrem nord-occidental del claustre i amb accés directe a la sagristia. De fet, la capella de les Esposalles n'ocupava la posició de l'avantcambra o Ave Maria; la de Sant Tomàs, el *cubiculum*, i la dels Dolors, la resta de l'espai.

El més versemblant és que, després d'acabar el segon claustre i d'augmentar el nombre de cel·les fins a la trentena, se sacrificà una cel·la, la del sagristà, i s'aprofités l'espai alliberat per construir tres noves capelles, la qual cosa va ocórrer durant els anys de mandat d'Agustí Massot a Montalegre.

Hi ha un conjunt de característiques d'aquestes capelles que evidencien la situació de la cartoixa en el primer terç del segle XVIII i especialment de la interrelació amb l'exterior. En primer lloc, dues de les tres capelles contenien la sepultura de benefactors que havien contribuït a sufragar-ne part de les despeses de construcció: Jaume Vidielles, passamaner barceloní, i la seva muller Maria, pares del monjo Tomàs Vidielles i del convers Anton Vidielles,⁸³ a la capella de Sant Tomàs; i Pere Pau Cuéllar, qualificat en el document com a magnífic benefactor de Montalegre, a la dels Dolors. Es donava, per tant, la possibilitat de ser enterrat a la cartoixa a aquells benefactors més insignes, en la línia del que ja es devia fer en els darrers temps, com ho demostren altres sepultures, com la de Vicenç Hortolà o el canonge Coll.

82. Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 219 afirma que hi havia tres capelles i dóna el nom de dues, la de les Esposalles i la dels Dolors. La resta d'autors han seguit aquesta dada. Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María...*, p. 65 diu, tanmateix, que es va construir una capella ben entrat el segle XVIII, que el 1835 es va dividir en tres, la qual cosa és totalment incompatible amb les dades aportades a la descripció de 1731.

83. Els noms del pare i de la mare dels dos religiosos es poden obtenir en el testament d'Anton Vidielles (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Gaspar SAYÓS, *Trigesimum secundum manuale*, 1711, desembre, 27 - 1712, desembre, 21, f. 64r-65r), que va ser regestat a Carles DÍAZ MARTÍ, «La comunitat monàstica de Montalegre...», p. 159. No hi ha dubte que es tracta d'una de les lloses sepulcral del corredor de les capelles fosques, concretament la primera que estudià Pedro Cano Barranco (*Monografía histórico-descriptiva...*, p. 71-72), a la transcripció incompleta de la qual —l'estat de la làpida no permet la identificació total del text— apareixen Maria i el seu marit Jaume, mort a la dècada de 1710.

En segon lloc, les capelles estan molt ornamentades, amb un gran nombre de quadres i escultures. Estem en ple barroc i els cartoixans no dubten a contractar diferents vegades Pere Costa, un dels escultors amb més renom a Barcelona. En aquesta ocasió se li encarregaren dues taules sobre les Esposalles de la Verge i la Mare de Déu de Montserrat. Finalment, una altra dada arquitectònica que exemplifica també el canvi de tendències: s'abandona la volta de creueria i s'adopta la cúpula semiesfèrica amb llanternó. Totes les capelles tenien cornisa i finestres amb vidres blancs.

La menys sumptuosa era la de les Esposalles, ja que el retaule no estava daurat. Sí que ho estava el de la capella adjacent, on hi havia esculpits sant Tomàs d'Aquino, sant Antoni de Pàdua, sant Libori i santa Llúcia. La més rica, sens dubte, era la capella dels Dolors. A un retaule daurat amb una desena de figures de sants, ha d'afegir-se la luxosa làpida sepulcral de Pere Pau Cuéllar, contractada per aquest insigne benefactor de Montalegre a l'escultor Pere Costa, el 23 d'octubre de 1727, per un preu de 160 lliures. Era de marbre negre i feia aproximadament 310 × 190 cm. Tenia una sanefa de «pedra de Tortosa de jaspe», al voltant de la qual hi havia «unas llistas de pedra de màrmol blanch de Gènova». De marbre blanc genovès també havien de ser les tres lloses que, de la part superior a la inferior, havien de tenir esculpides una calavera, l'epitafi i les armes de Pere Pau Cuéllar (doc. 2). Més modesta era la sepultura dels Vidielles a la capella de Sant Tomàs d'Aquino, que era de jaspi. Un conjunt de dades especialment interessants, ja que d'aquestes capelles pràcticament només se'n coneixia el nom.

Sobre un passadís paral·lel a la nau de l'església en el seu costat nord, s'obrien quatre capelles. Per la poca il·luminació de què disposen són conegudes com les capelles fosques,⁸⁴ nom, però, que no reben a la descripció del segle XVIII, en què s'empra el de capelles del corredor. La planta s'ha mantingut fins a l'actualitat, almenys des de la segona meitat del segle XVII, tal com es pot apreciar en el plànol corresponent. No se sap quan foren construïdes. De fet, molt poques dades han pervingut d'aquestes estances.⁸⁵

Des de la sagristia fins a la capella del Roser, a l'angle nord-occidental del monestir, les capelles estaven dedicades a santa Teresa, sant Antoni abat, sant Jaume i sant Jeroni. Eren idèntiques quant a configuració arquitectònica: accés des del passadís, volta de rajola i una finestra al mur nord

84. James HOGG (editor), *Las cartujas de Montalegre...*, p. 10.

85. A la bibliografia només hem trobat una advocació, la de sant Pau (Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 219), que, com veurem, correspon a un altar sense capella.

amb vidriera blanca. A les capelles de Santa Teresa, Sant Antoni abat i Sant Jeroni hi havia un retaule format per dos quadres, columnes i coronament daurat. El quadre de la part inferior, allargat, tenia el mateix autor en els tres retaules: Lluís Pasqual.

Queda, doncs, precisada per primera vegada l'obra d'aquest pintor renaixentista català a Montalegre, amb la prudència convenient pel tipus de font utilitzada. Es tracta de tres quadres que corresponen a les predelles dels retaules de les capelles fosques que, segons l'autor de la descripció de 1731, són «cosa gran» (p. 15). Podem ara dir que dues d'aquestes obres corresponen possiblement als olis procedents de Montalegre que Gaietà Barraquer va veure a casa d'un aficionat a l'art, ja que la temàtica coincideix amb l'advocació de les capelles de Santa Teresa i Sant Antoni abat —*«representan, una la Transverberación del corazón de Santa Teresa, y la otra la aparición del Niño Jesús a San Antonio»*. Barraquer n'elogià *«la suavidad y profunda piedad que respiran sus personajes»* i l'atribuí —erròniament, segons la nostra interpretació— a Joaquim Juncosa.⁸⁶ Lluís Pasqual (c. 1566-c. 1621), com Juncosa i Berenguer, fou religiós profés d'Escaladei i el primer dels pintors de l'anomenada escola d'Escaladei. La seva obra se centra a diferents cartoixes espanyoles (Las Cuevas, Portaceli, Escaladei, Montalegre).⁸⁷

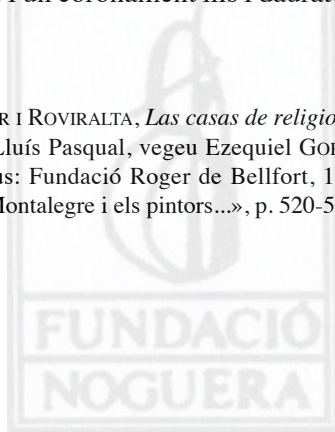
Com que es desconeix la data exacta de la construcció de les capelles fosques, no es pot saber si l'encàrrec a Lluís Pasqual, de principi del XVII, correspon al moment inicial o bé a una etapa posterior. Ens inclinem, però, per la primera opció, o sigui, que aquestes capelles, com la de Sant Josep i la façana de l'església, nasqueren en un procés d'expansió de la cartoixa vers el seu angle nord-occidental. Es constata que al 1731 els monjos havien conservat l'esperit renaixentista del conjunt, ben allunyat de les capelles barroques obrades o redecorades posteriorment.

Als caps del passadís de les capelles fosques hi havia dos altars. El més proper a la sagristia estava dedicat a sant Joan evangelista i el de l'altre extrem a la Conversió de sant Pau.⁸⁸ Els retaules estaven formats per un sol quadre entre columnes i un coronament llis i daurat, en la línia dels retaules de les capelles.

86. Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 220.

87. Sobre l'obra de Lluís Pasqual, vegeu Ezequiel GORT JUANPERE, *Història de la cartoixa d'Escaladei*, Reus: Fundació Roger de Bellfort, 1998, p. 294-295 i Francesc MIRALPEIX I VILAMALA, «Montalegre i els pintors...», p. 520-523.

88. Vegeu nota 85.

Justament a l'angle nord-occidental de la cartoixa, al nord de l'atri de l'església, únic lloc per on s'hi podia accedir, hi havia la capella del Roser. Aquest espai fou modificat durant les reformes anteriors a l'arribada del noviciat de la Grande Chartreuse a Montalegre i la conseqüència fou l'allargament del corredor en direcció oest i la divisió de l'espai restant en tres parts, on foren habilitades tres capelles, amb el resultat d'una filera de set capelles idèntiques, atès que van sumar-se a les quatre ja existents.⁸⁹

Se n'ha datat l'edificació durant el primer quart del segle XVII, període en el qual hi hagué una important acció constructiva en aquella zona (capella de Sant Josep i portal de l'església).⁹⁰ La capella s'utilitzava perquè la família, entesa com el conjunt de conversos, donats, aspirants i mossos de la cartoixa, poguessin assistir a missa i participar en el rés del rosari. Àdhuc les dones hi podien participar, bé que, per respectar l'estricta prohibició a l'entrada femenina en el clos monàstic, més enllà d'una reixa situada a ponent. Per aquesta raó, era la més gran de tota la cartoixa, si exceptuem el capítol.⁹¹

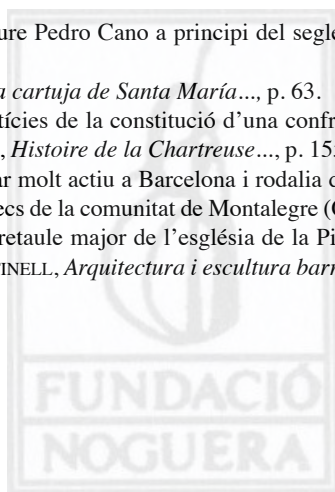
El retaule escultòric, que en substituïa un que va ser col·locat al refetor, era obra de Pere Costa, per la qual cosa la capella fou decorada a principi del segle XVIII en el gust de l'època, el barroc. L'escultura de la titular de la capella, la Mare de Déu del Roser, daurada i estofada, era acompanyada per cinc representacions escultòriques més (sant Domènec, sant Pere Màrtir, sant Ramon de Penyafort, sant Francesc de Sales i santa Caterina de Siena) sense daurar entre columnes ornamentades. Es tracta de la quarta intervenció de Pere Costa a Montalegre, un artista que comptà amb la confiança de la comunitat, que li encarregà el retaule major de l'església, el de la capella de les Esposalles i el del Roser, i a qui Pere Pau Cuéllar encarregà la seva sepultura a la capella dels Dolors.⁹²

89. Així les va descriure Pedro Cano a principi del segle XX (*Monografía histórico-descriptiva...*, p. 36).

90. Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María...*, p. 63.

91. Han pervingut notícies de la constitució d'una confraria del Roser a Montalegre l'any 1618 (Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 155).

92. Pere Costa va estar molt actiu a Barcelona i rodalia durant el període 1720-1735, justament quan rebé encàrrecs de la comunitat de Montalegre (Carles DORICO ALUJAS, «Una traça de Pere Costa per al retaule major de l'església de la Pietat de Vic», *Ausa* (Vic), 18 (1999), p. 348; César MARTINELL, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya...*, vol. II, p. 125-126).

La il·luminació, escassa per la posició geogràfica, molt propera al tall de la muntanya, arribava a través de tres finestres amb vidres blancs al mur de tramuntana i d'una rosassa a ponent. Per sobre de la línia marcada pels bancs, de fusta de qualitat, la paret estava coberta amb rajola de València. A l'últim, cal destacar la presència de tres sepultures: la del canonge Ramon Coll, del qual s'ha comentat anteriorment les culleres que donà a Montalegre, de jaspi negre; la de Josep Antich, del mateix material, i la de Magrinyà i Pedró, de pedra.⁹³

I de la capella més gran, a la més petita. Just a migdia de la capella del Roser, a ponent de l'atri de l'església, els cartoixans havien bastit la capella de la Concepció. Ha de situar-se el seu origen entre el tercer quart del segle XVII i el primer del XVIII, ja que no existeix en el plànol de mitjan segle XVII. Tanmateix, el fet que just l'any 1731 s'hagués d'acabar el retaule, permet fer la hipòtesi que aleshores feia poc temps que s'havia bastit davant la façana de l'església.

Barraquer va informar ja del barroquisme de la capella —«*en el ángulo occidental del atrio dicho hallábase la reducida de la Purísima, cuajada de adornos del peor gusto barroco*»—,⁹⁴ que després de la desamortització va dedicar-se a sant Hug de Lincoln.⁹⁵ En aquell 1731 el retaule estava format per un quadre dedicat a la Concepció, a sobre del qual n'hi havia un altre de la mateixa temàtica, més petit, ambdós «adornats ab escultura dorada» (p. 16). Encara estava incomplet. Entre d'altres accions, s'havia d'instal·lar l'escultura de la Immaculada Concepció obrada per Josep Sunyer, que també tenia l'encàrrec d'acabar el retaule. Josep Sunyer (c. 1660-1751) fou un escultor manresà ben reconegut a Barcelona justament a l'època en què treballava per a Montalegre, ja que entre 1735 i 1739 decorà la capella del Roser del convent de Santa Caterina i intervingué en la construcció del monument de Setmana Santa de la catedral. El responsable del seguiment de l'obra era el monjo Antoni Monfar. Possiblement coneixia l'artista, ja que també era nat a Manresa i devien tenir una edat semblant.⁹⁶ Es planyia l'autor de la descripció de la lentitud de

93. La sepultura de Ramon Coll es conserva encara al corredor de les capelles fosques. La de Josep Antich ha d'estar relacionada d'alguna manera amb la de Rafel Antic i la seva muller Maria que també resta en l'esmentat corredor —potser n'era el fill? Res se sap, però, de l'últim sepultat, Magrinyà i Pedró (Pedro CANO BARRANCO, *Monografía histórico-descriptiva...*, p. 73).

94. Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 219.

95. Irenée JARICOT, *Notes pour servir a l'histoire...*, vol. II, p. 285.

96. Antoni Monfar professà l'any 1702 i va morir el 1756 (Carles DÍAZ MARTÍ, «La comunitat monàstica de Montalegre...», p. 127, 141).

les obres quan afegí «Nostre Senyor vulle se conclogue» (p. 16)? La capella comptava amb una vidriera, molt possiblement al mur de ponent, estava pavimentada amb rajola de València i estava completament pintada.

La darrera de les capelles de l'àrea cenobítica amb funció exclusiva per al culte és la capella de Sant Nicolau. Les úniques notícies que n'hem pogut recollir és que fou decorada a mitjan segle XVII i que el convers Jeroni Carbonell, profés de Montalegre, n'havia esculpit el retaule.⁹⁷ En el plànol del segle XVII apareix al mateix lloc que es desprèn del document de 1731: al sud de l'atri de l'església, a la mateixa alçada que la capella de Sant Bru, però a l'altre costat del corredor de la cuina. Hi ha una diferència important, ja que al segle XVII l'accés es realitzava des de l'atri de l'església, mentre que el 1731 disposava d'un accés des del mateix corredor de la cuina.

El retaule estava format per un quadre dedicat al sant, a sota del qual n'hi havia un altre en què es representava el Sant Sopar. Les columnes i el coronament són qualificats d'ordinaris, per la qual cosa s'ha de suposar que no eren salomònics o excessivament ornamentats. Diferents quadres distribuïts per les parets completaven una estança il·luminada gràcies a una vidriera blanca.

Capítols

Dues capelles tenien funcions de sales capitulars, o sigui, de lloc de trobada de tota la comunitat per deliberar sobre afers importants, per reconèixer faltes o per escoltar el sermó del prior, algun fragment dels evangelis o els estatuts cartoixans.⁹⁸ N'hi havia dues perquè els monjos i els frares no es reunien conjuntament. Com que la formació, la disciplina i la responsabilitat d'uns i altres era ben distinta, hi havia dos espais diferenciats, tal com s'ha pogut comprovar en l'església, amb l'existència de dos cors, i també es veurà al refector. Ni el capítol de culpes podia ser el mateix, ni les decisions a prendre sobre la marxa del monestir —només els monjos podien ocupar els càrrecs de responsabilitat executiva (prior, conrer, procurador)— ni tampoc els sermons podien ser iguals, atesa la menor instrucció dels frares respecte als monjos. Tot i que vivien en el mateix

97. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 154.

98. Rosendo ROIG, *Los cartujos. Diálogos en Miraflores*, Burgos: Articolor Impresores, 1996, p. 40-41.

recinte, el contacte entre monjos i frares s'evitava al màxim, i la disposició arquitectònica ho palesa a bastament.

El capítol per excel·lència és el dels monjos. Procedeix del primer període constructiu i està situat a llevant del claustret i és adjacent, pel sud, a l'església.⁹⁹ Fins a principi del segle XVIII era més petit que en l'actualitat, ja que no arribava fins a la cel·la de Sant Joan evangelista, sinó que entremig d'ambdós hi havia una estança amb una escala per accedir al rellotge, tal com es pot veure en el plànol de mitjan segle XVII (gràfic 3). L'ampliació va consistir justament a ocupar aquest espai, de manera que el capítol i la cel·la del sotssagristà compartiren paret. Segons Irenée Jaricot, la reforma va tenir lloc l'any 1716,¹⁰⁰ a l'inici del mandat d'Agustí Massot a Montalegre, i deu estar relacionada amb la instal·lació del rellotge a la cel·la del sotssagristà.

El que més s'ha valorat artísticament del capítol són les escultures que hi obrà el mataroní Damià Campeny, especialment una estàtua de sant Bru, ja lloada pel baró de Maldà poc després de crear-se, juntament amb una altra dedicada a la Verge.¹⁰¹ Ara bé, aquestes obres, de final del segle XVIII, no existien l'any 1731, per la qual cosa la descripció permet conèixer el retaule anterior, qualificat en el document com a sumptuós. S'havia de donar relleu i importància a l'exposició d'una de les relíquies més importants que custodiaven els cartoixans de Montalegre.

Es tractava del cos sencer de sant Pere màrtir, en una urna de vidre. La causa que aquesta relíquia tan destacada hagués arribat a Montalegre —tenien el certificat de la cúria eclesiàstica— es desconeix actualment, però no deu ser aliena al fet que Ramon Rubí, profés de Montalegre, que hagué d'exiliar-se al final de la guerra de Successió a Itàlia perquè procedia d'una família noble austriacista,¹⁰² fos prior de la cartoixa milanesa de Sant Ambrosi entre 1717 i 1727 i convisitador de la província de Llombardia.¹⁰³ I és justament a Milà, a la basílica de Sant'Eustorgio, on es troben avui les despulles d'aquest sant dominic, originari de Verona, que visqué durant la

99. Josep Maria MADURELL I MARIMON, «Art antic a la cartoixa de Montalegre»..., p. 232.

100. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse*..., p. 161. També afirma (p. 153) que l'espai ocupat havia estat anteriorment una capella.

101. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Badalona en las postrimerías*..., p. 148-149.

102. Agustí ALCOBERRO, *L'exili austriacista (1713-1747)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2002, vol. I, p. 43.

103. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse*..., p. 116.

primera meitat del segle XIII. A banda, al capítol de Montalegre hi havia també exposada una santa faç donada pel canonge Gavàs, damunt la grada de l'altar.

No s'indica l'autoria del retaule, però tot fa pensar que el barroc era l'estil artístic, donada la gran quantitat de figures, columnes i adornaments. S'afirma, per exemple, que està fet «a la italiana» (p. 8), com ja havia qualificat el retaule de la capella de les Esposalles, de l'escultor barroc Pere Costa. Per tant, tot sembla indicar que quan es procedí a l'ampliació de la sala capitular, s'encarregà un nou retaule. Les figures corresponen a sant Llorenç, sant Esteve, el Crist, la Verge Maria, sant Joan evangelista i les santes cartoixanes Rosalina i Margarida, acompanyats per una desena d'àngels.

A banda del retaule, un conjunt de quinze quadres decoraven les parets, representant el Crist, la Verge, els dotze apòstols i sant Pau, amb una inscripció cadascun d'una part del credo. S'havien daurat la cornisa, les arestes i els bordons de les finestres. A les dues claus de volta s'havien pintat flors. Les dues finestres del mur sud tenien els vidres blancs, mentre que la de ponent, que mira al claustret, estava pintada. Tant el paviment com les parets estaven recoberts amb rajoles de València. Per tal d'acomplir la funció de sala capitular, un conjunt de bancs, jaspiats, recorrien els murs.

El capítol dels frares, al sud de la capella de Sant Nicolau, a ponent del corredor de la cuina, estava dedicat a sant Josep. L'origen procedeix de la donació del monjo Josep Serra —d'aquí prové, molt possiblement, l'advocació— l'any 1611.¹⁰⁴ Després de les reformes de final del segle XIX, la capella ocupa no tan sols l'espai de l'antic capítol dels frares, sinó també el corresponent de la veïna capella de Sant Nicolau, que per aquesta raó no ha pervingut fins a l'actualitat.

L'any 1731 la capella comptava amb un retaule amb quadres dedicats al titular de la capella, a la Verge, al Nen Jesús i a uns religiosos cartoixans, a sota dels quals hi havia altres quadres de temàtica no especificada. Tant les columnes del retaule com el coronament eren daurats. S'ha apuntat l'autoria del retaule a Jeroni Carbonell.¹⁰⁵ Una rosassa a ponent, amb vidri-

104. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 153. Segons l'autor, es tractava de la capella de la família i no esmenta l'ús com a capítol. La situació del 1731 és en aquest sentit ben clara: la capella de la família és la del Roser i la de Sant Josep, el capítol dels frares. En el plànol de mitjan segle XVII ja apareix qualificada com a capítol dels llecs o conversos.

105. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 154.

era blanca, il·luminava una sala rodada de quadres i bancs, aquests darrers com a clara referència a l'ús com a lloc de reunió dels conversos.¹⁰⁶

Les setze capelles de Montalegre estaven totes dotades de calzes —excepte la del claustre nou—, casulles, bazines, gerros i canadelles. Si als setze altars d'aquestes capelles sumem els dos dels extrems del corredor de les capelles fosques, el de l'església, el del sagrari i el de la sagristia, s'arriba a la xifra de vint-i-un altars.

Refetor

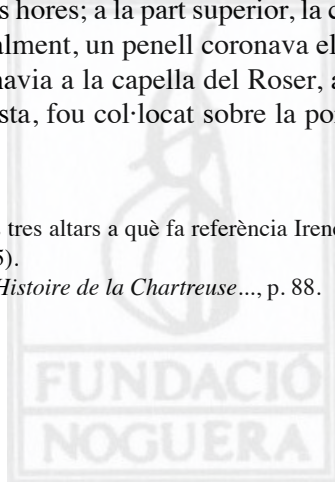
El refetor és un altre dels elements que no ha canviat la configuració des que fou construït al segle XV: una superfície de 23 × 7 m coberta amb tres trams de voltes de creueria, com les dels claustres —les llunetes del text—, amb un accés des del claustret per als monjos, i un altre a ponent, en el corredor de la cuina, per als frares i el cuiner. De fet, tal com es pot apreciar en el plànol del segle XVII (gràfic 5), el terç occidental estava separat per mitjà d'un mur de la resta de la sala, en una nova mostra de la rígida separació entre monjos i frares dins el monestir. Sobre la porta d'aquesta paret de separació hi havia un crist, amb una peanya o tron procedent de la cadira del sacerdot del presbiteri de l'església.

Al principi del segle XVIII només tenia una finestra oberta, en la qual hi havia pintat un crist, situada en el mur oriental, al costat de la capella de les Esposalles de la Verge. La construcció de cossos annexos al refetor havia ja inutilitzat les finestres que hi havia al costat sud i oest, per la qual cosa foren tapades.¹⁰⁷ Actualment la volta central està oberta. Això es deu al fet que era coronada amb un llanternó, ben visible en els gravats del segle XIX. El document de 1731 ens en dóna alguns detalls interessants: era quadrat; disposava de vidrieres a tots els costats —una de les quals, a la part inferior, s'obria per ventilació—; s'havia pintat de vermell i ratlles blanques, com el campanar de les hores; a la part superior, la coberta era piramidal de rajoles pintades, i, finalment, un penell coronava el conjunt.

El retaule que hi havia a la capella del Roser, abans que fos substituït pel barroc de Pere Costa, fou col·locat sobre la porta d'accés des del cor-

106. No apareixen els tres altars a què fa referència Irenée Jaricot (*Notes pour servir a l'histoire...*, vol. II, p. 285).

107. Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 88.

GRÀFIC 5

Àrea de serveis segons la planta de mitjan segle XVII

redor de la cuina. Un conjunt de quadres guarnien una sala que comptava amb taules i bancs amb respall, renovats pocs anys abans, per als comensals. S'ha de tenir en compte que la comunitat només utilitzava el refetor els diumenges i en algunes festivitats, ja que la resta de dies els religiosos menjaven solitàriament a les cel·les.

A la descripció hi ha un breu esment a la trona del refetor, que actualment es troba en el mur sud, i amb l'accés a través d'una obertura realitzada a la paret. No sabem si estava així ja al 1731, però alguns indicis ens fan creure que no. No apareix en el plànol de la segona meitat del segle XVII, a diferència d'altres —escala a l'arxiu, escala per pujar a la cambra que hi ha-

via a sobre de la sagristia, escala per baixar des del refetor a la cisterna d'aigua. Això i el fet que l'autor no ho esmenta específicament, fan dubtar que realment la trona tingués la disposició actual, tot i que no ho descartem.

Mitjançant una escala situada al costat de l'entrada per als monjos, es baixava fins al fons de la cisterna del claustret. Per proveir-se d'aigua, a la part inferior hi havia una aixeta «que està passada per pedras de Mallorca, que estan dins la cisterna posades com si fos una messa de altar» (p. 18).¹⁰⁸ Completa la informació aportada per la descripció el conjunt d'estovalles, tovallons, tasses, gerros i tot el parament de taula necessari que hi havia aleshores al refetor.

Claustret

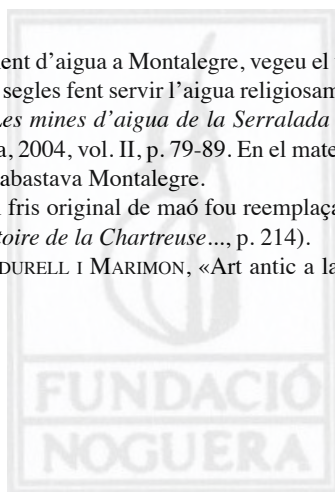
El claustret de Santa Maria de Montalegre té la mateixa estructura arquitectònica que els claustres grans de l'àrea eremítica, per la qual cosa no repetim el que ja s'ha dit anteriorment sobre les voltes, els arcs, el fris,¹⁰⁹ la cornisa, les pilastres i els materials de construcció. Sí que farem notar que és molt més petit, comptant només amb una vintena de trams amb volta de creueria. No s'especifica a la descripció si encara era visible el vermell del maó, com en el claustre gran més antic, o bé si s'havia emblanquinat, com en el nou.

No es diu res sobre un possible tancament dels arcs de la porxada claustral amb vidrieres, tal com està avui en dia i consta també al segle XV.¹¹⁰ Com altres vegades, ens inclinem a pensar que no hi havia vidrieres, ja que l'autor de la descripció ho hauria informat, tal com fa en altres casos semblants. Un pou artísticament treballat estava al centre del claustret. No tan sols hi havia el brocal que avui encara podem admirar, amb l'escut de Montalegre esculpit al costat sud, sinó que també hi havia columnes, ja desaparegudes.

108. Sobre el proveïment d'aigua a Montalegre, vegeu el treball de Salvador TARRAGÓ - Josep M. BURRELL, «Cinc segles fent servir l'aigua religiosament», a Enric PORCEL - Francesc ALFAMBRA (coord.), *Les mines d'aigua de la Serralada de Marina*, Badalona: Grup d'Espeleologia de Badalona, 2004, vol. II, p. 79-89. En el mateix volum hi ha treballs sobre les mines d'aigua de què s'abastava Montalegre.

109. Fem notar que el fris original de maó fou reemplaçat per un d'idèntic de ciment armat (Irenée JARICOT, *Histoire de la Chartreuse...*, p. 214).

110. Josep Maria MADURELL I MARIMON, «Art antic a la cartoixa de Montalegre»..., p. 234.

Se sabia que el claustret, com era corrent en molts monestirs, era ple de pintures, de les quals se n'ha conservat una: el fresc de la façana del capítol. Afortunadament, gràcies a la descripció podem recórrer aquesta petita pinacoteca, centrada en la vida i obra del fundador de l'orde cartoixà, i conèixer-ne algun dels autors.¹¹¹ La primera es trobava sobre l'anomenat portal de la rasura, just a l'inici del passadís que comunica el claustret amb el corredor de la cuina, entre la capella de Sant Pere i el refetor. Es tractava d'un quadre gran sobre la mort de sant Bru. A la paret de la capella de Sant Bru n'hi havia un altre on apareixia el fundador de l'orde i la Mare de Déu «que ab sas mans ampara als cartuxos» (p. 17). A la paret comuna amb l'església hi havia sis quadres més sobre la vida del sant.

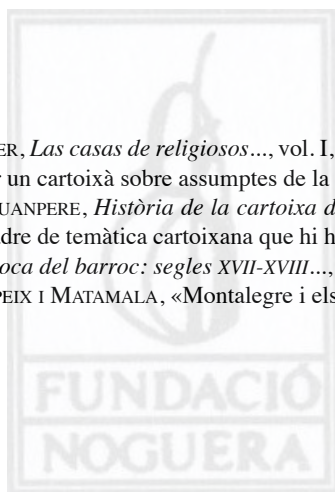
L'autor d'aquests vuit quadres era Ramon Berenguer. És el tercer pintor de l'escola d'Escaladei, cartoixa en la qual va professar al segle XVII, que treballà a Montalegre, com ho van fer Lluís Pasqual a les capelles fosques i Joaquim Juncosa al sagrari. Va ser autor també de vint-i-quatre quadres per al claustret d'Escaladei, amb escenes de la vida de l'orde i dels ermitans.¹¹²

El fresc de la paret del capítol té un interès històric innegable, ja que al costat de la figura de sant Bru es representà la cartoixa de Montalegre i els voltants, Conreria inclosa, tal com eren abans de l'ampliació del claustre a llevant, o sigui, abans del segle XVII. No es diu qui en fou l'autor, però sí que era alemany, per la qual cosa podem descartar algunes autories atribuïdes, com la de Lluís Pasqual.¹¹³ A banda, hi havia quadres sobre ermitans distribuïts per totes les galeries, excepte en la part que dóna al passadís que connecta amb els grans claustres. No se n'especifica el nombre ni l'autoria, sinó tan sols que en tenien «totas las llunetas de dit claustró, àdhuc sobre los arquets» (p. 18).

111. Gaietà BARRAQUER, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 221 recull que els quadres eren molt bons i pintats per un cartoixà sobre assumptes de la Sagrada Escriptura.

112. Ezequiel GORT JUANPERE, *Història de la cartoixa d'Escaladei...*, p. 399. També se li ha atribuït un petit quadre de temàtica cartoixana que hi ha al Museu Episcopal de Vic (Joan Ramon TRIADÓ, *L'època del barroc: segles XVII-XVIII...*, p. 110-112).

113. Francesc MIRALPEIX I MATAMALA, «Montalegre i els pintors catalans...», p. 515.

L'àrea de serveis

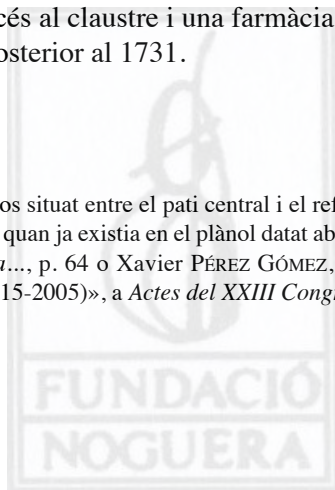
La darrera de les grans zones en què dividim la cartoixa de Santa Maria de Montalegre és la corresponent als serveis. Aquesta àrea es caracteritza per una gran multitud d'estances de caràcter funcional per al normal desenvolupament de la vida monàstica. Les obres d'art, tan abundants a l'àrea cenobítica, hi són gairebé absents. La zona va patir, per la seva pròpia naturalesa, força canvis al llarg de la història del monestir. A mesura que augmentava la comunitat, va haver de guanyar espai per atendre necessitats creixents, bé per tenir una major capacitat d'emmagatzemar aliments, per augmentar el nombre de cel·les per als conversos o bé per incrementar l'allotjament per als hostes i mossos.

Justament el segle XVIII fou una de les èpoques en què més reformes s'hi dugueren a terme, com també es posa en evidència a la descripció de 1731. Tanmateix, ja a mitjan segle XVII, com es pot apreciar perfectament en el plànol conservat, tot el sector sud-occidental del monestir tenia una configuració anàloga a la que trobem al 1835, caracteritzada per un pati central envoltat de dependències. En el segle XVIII, per tant, es procedeix més a una remodelació de l'espai que no pas a la seva construcció.¹¹⁴

Les funcions que tenia l'àrea de serveis a principi del segle XVIII són diverses: dependències relacionades amb l'alimentació (cuina, cellers, corals, menjador per a mossos, dipòsits de gel, etc.), sales específiques per als procuradors de la comunitat (conrer i procurador de Barcelona), cel·les per als germans i allotjament per al personal de servei (mossos, hortolà, etc.), porteria, apotecaria, fusteria, estable i rentador dels hàbits.

L'àrea de serveis s'estructura al voltant d'un gran pati central més un passadís que el connecta amb la façana de l'església, anomenat corredor de la cuina. El pati va ser desplaçat cap a l'oest des del segle XVII fins a l'any 1835. Al costat oriental, aquest desplaçament es va produir per la construcció d'un conjunt d'edificacions que corresponen a l'ampliació de la prioria, un atri d'accés al claustre i una farmàcia. Aquesta reforma, com ja hem comentat, és posterior al 1731.

114. Seria el cas del cos situat entre el pati central i el refector, que s'ha considerat del segon quart del segle XVIII, quan ja existia en el plànol datat abans de 1666 (Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María...*, p. 64 o Xavier PÉREZ GÓMEZ, «Sis segles d'història de la cartoixa de Montalegre (1415-2005)», a *Actes del XXIII Congrés...*, p. 497).

D'altra banda, també es pot observar com el costat de ponent es va anar enretirant progressivament. En el plànol del segle XVII l'angle sud-occidental començava a la torre d'entrada, mentre que actualment la paret es troba uns 7 metres més a ponent. El mateix desplaçament es troba a l'extrem nord-occidental: si a la planta de 1835 coincideix amb la prolongació del corredor de la cuina, al segle XVII no era així, sinó que estava uns 5 metres a l'est. Aquest moviment del costat oriental del pati central va tenir lloc a principi del segle XVIII. L'any 1727, segons resa a la llinda, es realitzà la porta que connecta el pati amb el corredor de la cuina. A més, una de les reformes previstes, segons la descripció de 1731, per als anys següents consistia justament a «tallar dits hostals tot lo que hixen més que lo saló» (p. 30), la qual cosa implicava retirar la façana dels hostals en direcció oest. Per tant, que el costat occidental del pati sigui una prolongació del corredor de la cuina ha estat el resultat de successives reformes d'una estructura inicial de geometria clarament més irregular. El procés es va realitzar de nord a sud, o sigui, primer es modificà la part més propera a la cuina, actuació que ja estava finalitzada l'any 1731, i després la més propera a la torre d'entrada, que aquell any estava en projecte i va finalitzar-se a mitjan segle, com indica la inscripció de la porta amb la data de 1750.

En els gràfics 5, 6 i 7 s'ha representat l'àrea de serveis a mitjan segle XVII, al 1731 i després de la desamortització respectivament. El primer i el darrer s'han realitzat a partir dels plànols conservats, mentre que el de 1731 és una reconstrucció a partir de les dades proporcionades a la descripció.

Actualment el pati central està enjardinat, amb nombrosos arbres i un brollador central coronat amb una imatge del Salvador. Al 1731, però, no tenia cap element a l'interior, tal com apareix al gravat de *Maisons de l'ordre de Chartreux* (il·lustració 1), amb relació al qual ja havíem analitzat anteriorment que la configuració dels patis centrals dels claustres reflectia la situació del document de 1731. Al costat sud del pati només hi havia muralla, per sota de la qual, a l'angle occidental, s'ubicava la gran torre d'entrada. A llevant, dues portes, una per a la prioria i una altra per al claustre gran. A tramuntana, un edifici de tres plantes amb el celler, cel·les per a frares i altres dependències. La façana estava blanquejada i tenia un rellotge de sol —el segon després del de la façana meridional de l'església—, que havia estat pintat pel convers Jaume Parès, de qui ja s'ha dit anteriorment que havia realitzat la planta de la cartoixa que hi havia a la cel·la prioral.

A l'extrem occidental d'aquest edifici s'havia fet recentment un portal que comunicava directament amb el corredor de la cuina, com a conseqüència de l'eliminació de la part de l'edifici de ponent que sobresortia

de la línia marcada pel corredor de la cuina. Avui podem admirar aquest portal, que a la llinda recorda la data de construcció (1727), tot i que la part superior no s'ha conservat igual, probablement a causa dels nombrosos desperfectes causats pels incendis i pillatges del període desamortitzador. Les portes, que estaven pintades de verd, i la rosassa encara hi romanen. En canvi, el frontispici de rajola, vermell, que segons els gravats tenia forma triangular, actualment és més alt i inclou un cos amb una campana. A banda, el motiu heràldic propi de Montalegre que coronava el frontispici, una creu flanquejada amb dos xiprers de fusta, ha desaparegut.

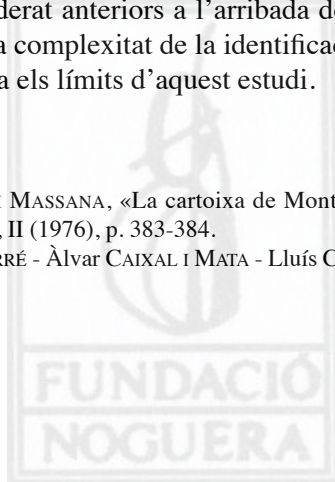
A ponent del pati hi havia els hostals, estances per al conrer i procurador de Barcelona i algunes dependències auxiliars de la cuina. La façana, com la nord, estava blanquejada.

Val la pena portar a col·lació la informació, una mica desconcertant, donada per la descripció quan afirma que «on està fundat lo monestir, pròpiament, era la casa de Pinós, que prenia dende la escala escusada del saló fins al cantó de la porta de la portaria del pati» (p. 31). En primer lloc, caldria preguntar-se si podem atorgar versemblança a una dada que en aquell moment es remuntava quasi tres segles enrere, sobretot si tenim en compte que la casa que compraren els cartoixans a la vall de Montalegre no era la casa de Pinós sinó el mas Rovira.¹¹⁵ No hem trobat cap referència a la bibliografia que permeti una discussió per via de comparació. Ara bé, el fet que sigui tan precís a l'hora d'assenyalar els límits de l'antiga masia al voltant de la qual s'edificà la cartoixa, fa suposar que alguna cosa hi ha que va més enllà d'una simple tradició oral.

Creiem que aquesta localització és coherent, ja que no afecta l'espai on la cartoixa fou bastida *ex novo* durant el segle XV —fonamentalment església, claustre, cel·les, claustrer, capítol i refector— i, per tant, podia servir com a dependència auxiliar durant els llargs anys que durà la construcció inicial. Ara bé, la recerca arqueològica ha trobat vestigis datats a mitjan segle XIV a la façana septentrional de la cartoixa, prop de la torre cilíndrica,¹¹⁶ que s'han considerat anteriors a l'arribada dels cartoixans a la vall. Tot plegat augmenta la complexitat de la identificació del mas original, un aspecte que sobrepassa els límits d'aquest estudi.

115. Frederic RIBAS I MASSANA, «La cartoixa de Montalegre al segle XV», *Studia Monastica* (Barcelona), 18, II (1976), p. 383-384.

116. David GALÍ I FARRÉ - Àlvar CAIXAL I MATA - Lluís CUSPINERA I FONT, «Les intervencions...», p. 273.

És necessari advertir que a l'àrea de serveis no es pot ser tan exacte com a la resta de la cartoixa perquè no tenim referències gràfiques que s'aproximin a la situació de l'any 1731. No tan sols la zona fou objecte d'importants reformes des de la confecció del plànol de mitjan segle XVII, sinó també posteriorment. Algunes dependències que apareixen a la descripció no són ni a la planta del segle XVII ni a la de 1835, ja que es tracta d'una situació de transició. A més, una altra dificultat afegida és que, en un altre tret distintiu, hi ha més d'un nivell constructiu que no es reflecteix a les plantes conegudes. Com hem comentat anteriorment, al gràfic 6 s'ha fet una reconstrucció hipotètica que mostra la planta baixa d'aquesta àrea tal com podia ser l'any 1731 segons les dades aportades a la descripció, a partir dels plànols del segle XVII (gràfic 5) i el del XIX (gràfic 7).

La zona de serveis va ser ampliada durant el segle XX, un cop arribada la comunitat francesa procedent de la Grande Chartreuse, al sud de l'antiga torre d'entrada. S'hi edificà una hostatgeria per a dones, una capella exterior i un pati d'obediències que reuneix estable, fusteria, forn i altres dependències on treballaven els llecs.¹¹⁷ Aquesta necessitat va sorgir com a conseqüència de l'alienació de la Conreria com a part del monestir, ja que antigament s'hi albergaven aquest tipus de dependències.

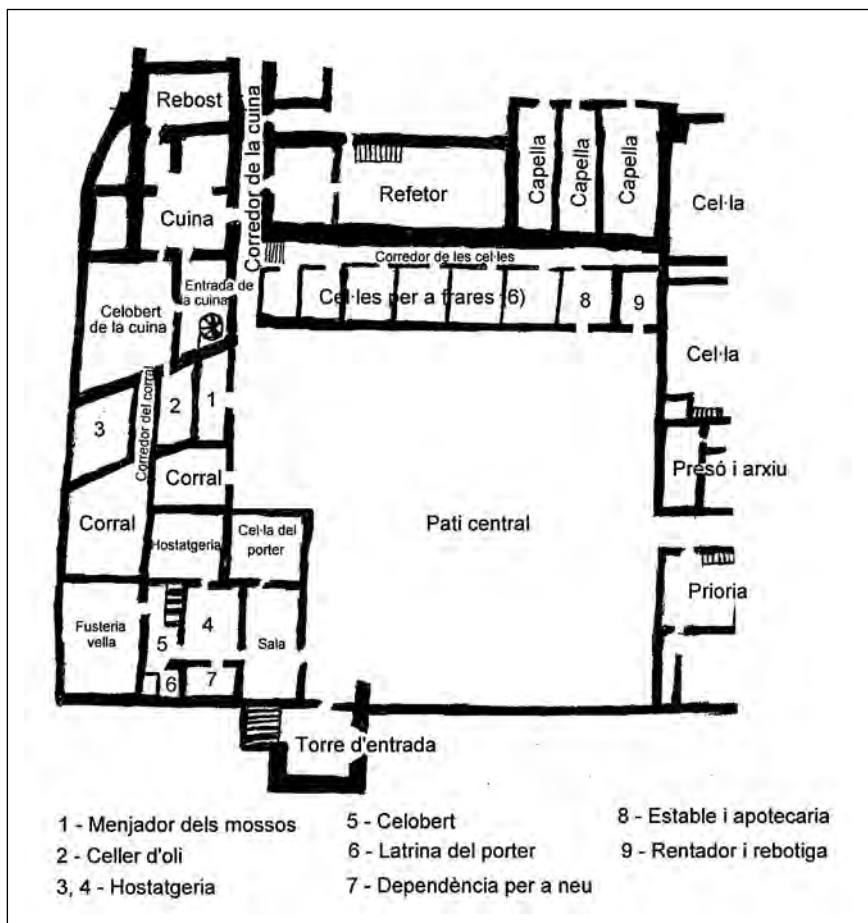
Torre d'entrada i porteria

Ben visible des dels voltants, la torre d'entrada de Montalegre, de cinc pisos, era l'únic accés al recinte. Malauradament ha perdut l'impactant efecte que devia causar, perquè després del període desamortitzador ha quedat reduïda a menys de la meitat d'alçada, per la qual cosa pràcticament no sobresurt respecte a la resta de la façana meridional. Afortunadament queda com a testimoni el fresc del capítol, que testimonia un reulat origen, i els gravats del segle XIX (il·lustracions 1 i 2). Gràcies a la descripció ens assabentem que les teules de la coberta piramidal eren verdes i marrons. Cal fer notar que aleshores era l'únic element que quedava per sota de la línia marcada pel pati i pels murs meridionals de les cel·les dels claustres. El portal de contacte amb l'exterior era al costat de llevant, mentre que el nord donava directament al pati central.

117. Irenée JARICOT, *La cartuja de Santa María...*, p. 55.

GRÀFIC 6

Hipòtesi de l'àrea de serveis l'any 1731

Com hem comentat anteriorment, a l'alçada de la torre hi havia un primer cos, avui desaparegut com a conseqüència de l'ampliació del pati cap a ponent, amb un portal anomenat dels hostals. Creuat aquest portal, una sala permetia accedir en direcció nord a la cel·la del porter, localització coincident amb la del plànol de mitjan segle XVII. Al damunt d'aquesta sala n'hi havia una altra des de la qual es podia pujar a la torre. No sembla, però, que s'aprofitessin els pisos de la torre per a cap funció específica.

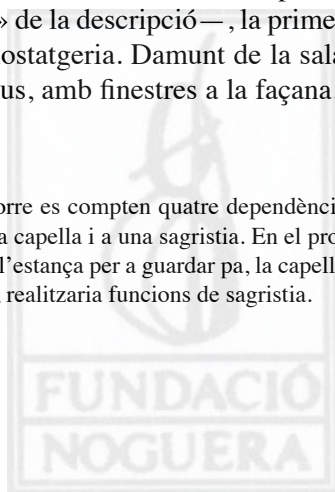
Amb el projecte d'enretirar la façana de l'edifici dels hostals, la cel·la del porter desapareixia i esdevenia pati, raó per la qual s'ubicava al costat occidental de la torre d'entrada, al sud del pati. Per tant, el que es perdia amb el desplaçament de la façana es guanyava construint a ponent de la torre. La nova cel·la tindria entrada per un saló de nova construcció, compartaria amb hort i amb una cambra «per a tallar y tenir lo pa per la charitat, ab sa golfa capàs» (p. 30). Des de l'hort s'accediria, a ponent, a una nova capella exterior pensada per dir missa a les dones. Per tant, si fins ara participaven del culte a la capella del Roser, convenientment separades per una reixa, la idea projectada era disposar d'un espai específic amb aquesta finalitat prop de l'entrada. Al costat de la capella hi hauria una dependència per a gallines o per a un altre ús que es considerés convenient. Tot indica que aquest projecte expressat en la descripció de 1731, que consistia a situar les dependències de la porteria al costat de la torre, en un espai fins aleshores no ocupat, va realitzar-se, tal com es pot veure en el plànol publicat per Gaietà Barraquer (gràfic 7).¹¹⁸

Hostatgeria

Quan es traspassava el portal dels hostals, com hem analitzat anteriorment, en primer lloc hi havia una sala. A continuació, una porta comunicava a ponent amb una estança que al sud tenia una dependència per a la neu i al nord, hostals. Si es continuava avançant cap a l'interior de l'edifici, hi havia un celobert. Aquest pati interior comunicava al sud amb la secreta del porter —desapareixia amb la construcció de la nova cel·la—; a l'est, amb la fusteria vella i, mitjançant una escala, amb els hostals vells. La distribució de l'espai de la planta inferior que es desprèn de la descripció es pot seguir perfectament gràcies al plànol del segle XVII (gràfic 5).

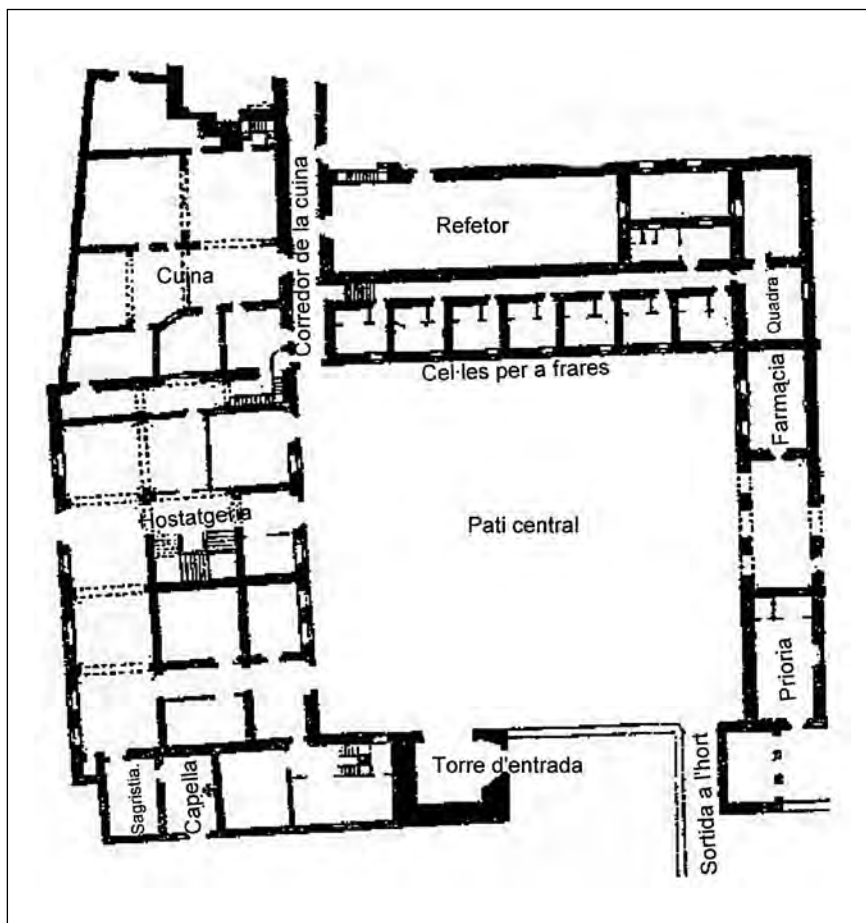
Si a la planta inferior hi havia una sola dependència dedicada a hostal —els «hostals de baix» de la descripció—, la primera planta estava dedicada quasi totalment a hostatgeria. Damunt de la sala d'entrada des del pati hi havia els hostals nous, amb finestres a la façana. Malgrat el qualificatiu

118. Al costat de la torre es compten quatre dependències, dues de les quals, les de l'extrem, corresponen a una capella i a una sagristia. En el projecte explicat el 1731 serien la cel·la del porter, l'hort o l'estança per a guardar pa, la capella i una dependència per a les gallines que, amb el temps, realitzaria funcions de sagristia.

GRÀFIC 7

Àrea de serveis segons la planta posterior a la desamortització

de nous, estaven en projecte de remodelació, ja que el desplaçament de la façana cap a ponent els afectava directament. A l'interior, amb accés des del celobert, hi havia els hostals vells, amb una sala, una cambra per a l'hortolà, tres per a mossos i una latrina. Ocupaven la part superior de la fusteria vella. Mentre que la part davantera de l'edifici comptava amb una altra planta superior, al damunt dels hostals nous, això no era així per a la part interior de l'edifici, de manera que els hostals vells estaven coberts directament amb teulada.

La descripció específica a bastament tots els elements que hi havia a disposició dels hostals del monestir. S'hi inclou des de coberts i estovalles fins a roba de llit, taules i cadires.

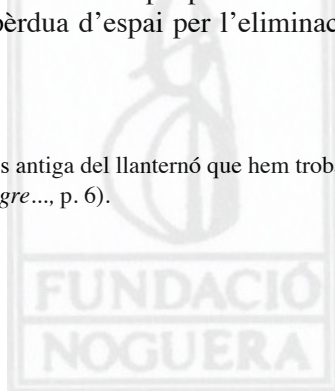
Quins eren els plans de futur per a aquest espai? Amb la projectada eliminació de la cel·la del porter, els hostals de la planta inferior quedaven a tocar de la façana i augmentaven una mica la seva superfície atès que s'hi incorporà part de l'esmentada cel·la. El portal projectat, completat el 1750 tal com indica la inscripció de la llinda, s'havia de situar al nivell de l'estança anterior al celobert. També es volia eliminar la dependència per a la neu i convertir la fusteria vella en cambres per als mossos.

Al pis superior, al qual s'accediria per una escala del pati interior, s'hi construiria un saló anàleg al del pare conrer i s'adaptaria la resta dels hostals vells perquè fossin utilitzats per hostes en lloc dels mossos, que passarien a la planta baixa, com hem vist. A més, s'havia projectat afegir un tercer pis. Per sobre del nou saló hi hauria una estança, de la qual no se n'especifica l'ús, mentre que damunt de les cambres per als hostes s'ubicaria un espai dedicat als malalts.

No hi ha cap menció al gran llanternó que avui corona aquest edifici i que tampoc apareix en els gravats anteriors al 1835. El fet que aparegui en fotografies de final del segle XIX,¹¹⁹ en situa la construcció en la remodelació que hi efectuà Francesc Coronas, el comprador del monestir en la subhasta posterior a la desamortització (1843), que fixà la seva residència a l'hostatgeria. Aquest origen tenen també els balcons oberts a la façana, gens concordants amb l'austeritat cartoixana.

En conclusió, Montalegre hostatjava els visitants externs als hostals de la planta baixa i de la part davantera del primer pis, mentre que els mossos s'allotjaven als hostals vells, al primer pis de la part posterior. La reforma projectada no augmentava significativament la capacitat d'allotjament, però suposava un ús més racional de l'espai pel fet que n'eliminaren dependències alienes a la funció d'hostatgeria, com la fusteria i la cambra de la neu. Els canvis passaven per enviar els mossos a la planta baixa i remodelar la primera planta amb la construcció d'un saló i cambres per als hostes. La construcció d'un tercer pis per sobre del nou saló i dels hostals vells compensava la pèrdua d'espai per l'eliminació de la part davantera de l'edifici.

119. La referència més antiga del llanternó que hem trobat és de 1884 (Modesto FOSAS Pi, *Cartuja de Montalegre...*, p. 6).

Estances per al conrer i per al procurador de Barcelona

Al nord dels hostals hi havia dos portals més que eren, per ordre, el del corral de la cuina i el del menjador dels mossos. Sobre aquestes dues dependències, hi havia estances per al conrer i per al procurador de Barcelona, habilitades durant aquells anys i que ocupaven dos pisos. Hi havia, per tant, tres nivells, tal com hem vist en els hostals nous i en el projecte de remodelació dels vells.

Les dependències específiques per al conrer estaven formades per un saló i una estança —«aposiento» en el document— al primer pis, i dues habitacions de les mateixes dimensions al pis superior. El pare procurador de Barcelona només disposava d'una estança i la corresponent golfa al damunt.

Quant al saló del conrer, la descripció aporta suficients detalls per adonar-nos que es tractava d'una sala elegant, rica i decorada, de la qual es diu explícitament que els hostes hi menjaven, per la qual cosa s'hi havia portat una taula procedent de la prioria. Ara bé, tot i que no es mencioni de forma directa, aquest saló devia servir perfectament com a lloc de reunió del pare conrer amb aquelles persones amb qui forçosament havia d'entrar en contacte per raó de l'obediència, ja que era l'encarregat, juntament amb el procurador de Barcelona, de tots els lligams de la cartoixa amb el món exterior. Certament, eren trobades amb persones d'una certa rellevància, ja que els contactes quotidians es realitzaven a la Conreria, lloc de treball ordinari del conrer. No es pot descartar tampoc que el conrer l'utilitzés com una habitació de treball, a manera de despatx, on revisaria tots els afers administratius quan fos a la cartoixa.

El saló comptava amb divuit cadires, prestatges de vidre, quadres, mapes de Catalunya i de Mogoda —la principal propietat dels cartoixans, al Vallès—,¹²⁰ taules, un bufet i altres elements decoratius, com un Nen Jesús de cera. El saló i la golfa disposaven cadascun de tres finestres a la façana principal. L'accés a les estances del conrer i del procurador no es realitzava des del corral de la cuina ni des del menjador dels mossos, que eren just a sota, sinó mitjançant una escala a la sala d'accés a la cuina.

120. Molta informació sobre la relació històrica entre Montalegre i Santa Perpètua de Mogoda es pot consultar a Fermí VINYALS I ROVIRA, *Història de Santa Perpètua de Mogoda*, Santa Perpètua de Mogoda: Ajuntament de Santa Perpètua de Mogoda, 1994. Sobre un episodi conflictiu entre els cartoixans i els habitants de la població una vintena d'anys abans de la redacció del document que és objecte de l'estudi, vegeu Carles DÍAZ MARTÍ, «Lluita antisenyorial a Santa Perpètua de Mogoda a la fi de la Guerra de Successió», *Pedralbes* (Barcelona), 26 (2006), p. 353-380.

De la resta de dependències, ben poca cosa es diu. Es dedueix que les habitacions del conrer i del procurador de Barcelona, amb les corresponents golfes, estaven ubicades a la part interior de l'edifici. La pregunta sorgeix a l'instant: quin era l'ús d'aquestes dependències? Eren la residència habitual del procurador i del conrer quan anaven a Montalegre? No s'allotjaven a les cel·les del claustre?

Si bé a la descripció de les dependències del conrer i del procurador de Barcelona no apareix en cap moment la paraula cel·la, sinó «aposiento», en una altra part del text es fa referència clarament a les cel·les del pare conrer i procurador noves (p. 31). A més, hi ha un esment a la cel·la vella del conrer, a la part dels hostals nous. Què es pot extreure d'aquestes dades?

La nostra opinió és que l'estança del conrer era el lloc de residència habitual del conrer, mentre que la del procurador de Barcelona era preferentment de treball, malgrat que no es pugui descartar que també fos l'allotjament ordinari. Ara bé, com que les sales no tenien l'estructura i la disposició de la resta de cel·les, la denominació és ambigua en el text, que les qualifica habitualment d'estances, tot i que també utilitza el mot cel·la per referir-s'hi.

En el cas del conrer, la ubicació tant de les noves estances com de l'antiga cel·la era prou adequada, ja que amb freqüència havia de sortir per anar a la Conreria o a d'altres propietats. S'evitaven així les interferències entre els horaris d'aquest oficial amb la resta de la comunitat. Per exemple, el conrer allargava més el son, ja que assistia a matines a la Conreria a les tres de la matinada, quan la resta feia hores que s'havia llevat i assistia al cor de l'església per al rés d'aquesta hora canònica.

La situació del pare procurador de Barcelona era diferent perquè residia de manera habitual a la capital catalana, a la procura que Montalegre tenia al carrer de Copons.¹²¹ A diferència del conrer, que es desplaçava a llocs propers, el procurador de Montalegre no residia habitualment a la cartoixa. L'allotjament del procurador era una qüestió, per tant, relativament esporàdica. El fet que, a diferència del conrer, no consti l'existència d'una cel·la vella del procurador de Barcelona, indueix a creure que tingués la cel·la a l'àrea eremítica. De fet, quan el procurador de Barcelona restava a la cartoixa, de ben segur seguia el mateix horari que la resta de la comunitat, raó per la qual no hi ha cap motiu perquè no tingués la cel·la al voltant dels claustres.

121. Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 236.

Ara bé, podia resultar molt útil que disposés d'una estança específica on desenvolupar de forma més apropiada l'ofici encomanat durant les hores de treball. Així, possiblement s'aprofità la remodelació de l'edifici de ponent del pati central per bastir-ne una amb golfa. I quin lloc més adequat que ben a prop de les estances del conrer, a qui havia de posar al corrent de les gestions realitzades a Barcelona i de qui havia de rebre també notícies sobre els afers econòmics de la cartoixa? Ens movem, però, en el terreny de les hipòtesis.

Cuina i dependències auxiliars

La resta de l'edifici a ponent del pati principal, per sota de les estances del conrer i procurador de Barcelona, estava ocupada per dependències auxiliars relacionades amb el menjar: menjador dels mossos, corral de la cuina, celler de l'oli i una cambra petita per trencar ametlles. També hi havia una mola per escatar el peix, una altra per a la verdura, cossis per fer la bugada de la cuina i latrines per al servei. Aquests espais estaven comunicats entre si mitjançant un pati interior, anomenat «celobert de la cuyna del safareix» o «pati del safareix de la cuyna», que es trobava després de l'escala amb la qual es pujava al saló del conrer. Un passadís comunicava el celobert de la cuina amb el corral. Tota aquesta zona estava força canviada des de mitjan segle XVII i només el celobert de la cuina i el celler de l'oli es mantenien. Cal tenir present que ja s'havia produït l'alineament de la façana de l'edifici amb el corredor de la cuina.

A la cuina s'hi podia accedir de dues formes. En primer lloc, la sala que comptava amb l'escala per pujar al saló del conrer, hi tenia accés pel costat nord. També hi havia la possibilitat d'entrar-hi directament a través d'un portal obert en el corredor de la cuina. Al costat sud, la cuina disposava de dues cel·les per als ajudants del cuiner i una porta cap al celobert. Les cel·les estaven una sobre de l'altra, de manera que per entrar a la superior era necessari pujar per l'escala del saló del conrer. Al costat del corredor, hi havia un pedrís per posar plats i al costat oposat, els fogons i un forn. Al costat nord, dues piques de jaspi amb les corresponents aixetes, un taulell amb armari a la part inferior, i una porta que donava accés a un rebost. Aquesta cambra, adjacent al capítol dels frares, tenia la mateixa amplada que la cuina. Al pis superior, hi havia dues estances, una de les quals just al damunt i amb les mateixes dimensions que el rebost. Sobre la cuina hi havia un terrat.

La descripció inventaria tots els estris de la cuina: paelles, cassoles, graelles, perols, casseroles, casses, escumadores, una naveta, olles, plats, pitances, platets, escudelles, plates i batedores.¹²² Lògicament, s'havia dimensionat conforme el nombre de comunitaris, que l'any 1731 ascendia a 48 (28 monjos, 14 frares i 6 donats), per la qual cosa hi havia una cinquantena de pitances i escudelles. També es detalla el contingut del celler de l'oli, que comptava amb vuit piques i sis gerres, amb una capacitat total d'uns 8.500 litres.¹²³ Al celler del vi, situat a la planta baixa de l'edifici nord, hi havia 21 bótes, amb un total aproximat superior als 11.000 litres de capacitat.

Cel·les per a frares

Fins ara, s'han localitzat tres cel·les per a frares a l'àrea de serveis: la del porter, que havia de ser traslladada al costat de la torre d'entrada, i dues per als ajudants de la cuina, una de les quals en el pis superior. També en aquest pis, sobre l'estança del peix, hi havia dues cambres per als mossos de la cuina.

Dues altres zones de la cartoixa concentraven l'allotjament per als frares de la comunitat. La més coneguda a la bibliografia, i actualment encara amb aquest ús, és la corresponent a l'edifici al nord del pati central, on l'any 1731 hi havia sis cel·les. Però encara n'hi havia més: quatre sobre el corredor de la cuina i quatre més sobre el capítol dels frares i capella de Sant Nicolau. Excepte la del cuiner, que s'ubicava sobre el corredor de la cuina, la resta era per a frares que treballaven fora del monestir, especialment a la Conreria. Una porxada unia les cel·les que hi havia sobre el capítol i capella de Sant Nicolau amb el terrat de la cuina. Per pujar a aquestes cel·les hi havia una escala al nord de la capella de Sant Nicolau. Per tant, es comptabilitzen un total de disset cel·les l'any en què Montalegre comptava amb catorze frares i sis germans —un era novici—, la qual cosa fa suposar que hi devia haver algun germà que s'allotjava en alguna altra dependència, dins o fora del monestir.

122. Desconeixem el significat de la paraula salsiró (p. 28). L'única accepció trobada al *Diccionari català-valencià-balear* és botifarra prima.

123. La suma de la capacitat de les piques i gerres suma 69,5 càrregues i 40 quartans. Com que el document informa que la suma correspon a 70 càrregues i 25 quartans, es dedueix matemàticament que una càrrega equival a 30 quartans. Amb aquesta equivalència resulten coherents en el document les mesures trobades als diccionaris (1 càrrega ≈ 120 litres, 1 quartà ≈ 4 litres), que han servit de base del càlcul de la capacitat total en litres.

El cos situat al nord del pati tenia tres pisos. A l'inferior, i de ponent a llevant, hi havia una estança sota la qual hi havia el celler, un estable i el rentador dels hàbits. En el pis superior, hi havia les sis cel·les per a llecs, la farmàcia i la rebotiga, que devia utilitzar-se com a magatzem o laboratori de la farmàcia. El nivell superior estava format per les golfes de les cel·les, de la farmàcia i de la rebotiga. A l'estable i al rentador s'hi accedia directament des del pati per sengles portals. A la resta de dependències, per un portal que hi havia, a la dreta, només travessat el portal que comunicava el pati amb el corredor de la cuina. Una escala pujava fins al primer pis, on un passadís permetia entrar a les cel·les, la farmàcia i la rebotiga.

A banda dels dos portals per a l'estable i el rentador dels hàbits, la façana comptava amb quatre finestres petites per il·luminar l'estança sobre el celler, vuit finestres amb gelosia verda per a les cel·les, la botiga i la rebotiga, i vuit més, vermelles amb línies blanques, per a les corresponents golfes. Als gravats pot comprovar-se els portals i les finestres del primer pis que són enumerats a la descripció de 1731 (il·lustracions 2 i 3).

Respecte a aquest edifici situat entre el pati i el refetor, el plànol de mitjan segle XVII el mostra més curt, ja que no arribava fins al corredor de la cuina, només donava cabuda a quatre cel·les i no hi ha cap menció al celler. Per tant, durant la segona meitat del segle XVII o, com a molt tard, al principi del segle XVIII s'allargà aquest edifici cap a ponent, la qual cosa va permetre augmentar en dos el nombre de cel·les i construir el celler.

L'exterior i la Conreria

El monestir estava circuit per una muralla d'uns cinc metres d'alçada, excepte el costat oriental i una part del septentrional en què no n'hi havia per la proximitat a la muntanya. S'arribava a la torre d'entrada després d'un passeig de xiprers, al principi del qual hi havia una creu. Aquesta creu marcava el límit de l'extensió de l'hort, tancat per una paret, que s'allargava a migdia del claustre vell. Hi havia la intenció de desplaçar la paret per incloure unes figueres que quedaven fora. Tant la creu com els xiprers, la muralla i la paret de l'hort, entre d'altres elements, poden veure's als gravats de principi del segle XIX (vegeu il·lustracions 2 i 3).

Quant a la torre de planta circular que hi ha a l'angle nord-oriental del claustre vell, la descripció de 1731 només en fa una breu menció, sense donar cap informació sobre l'ús que tenia. A tall d'hipòtesi, no es pot suposar que no tenia cap funció especial, atès el nivell d'informació del do-

cument? Com que els estudis arqueològics indiquen un origen anterior a la construcció de la cartoixa,¹²⁴ s'ha apuntat que formava part del mas Rovira. Ara bé, si el mas Rovira estava ubicat on indica la descripció de 1731, o bé era una torre exempta o bé era d'algun altre mas. Tanmateix, sembla que les raons per mantenir-la al segle XV ja havien desaparegut al cap de tres segles, sobretot després de l'ampliació del claustre a llevant.

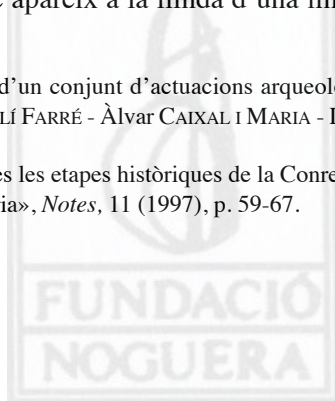
Al cim de la vall on estava assentada la cartoixa s'alçava la Conreria, que fou la seu de Montalegre fins que finalitzaren les obres del monestir a mitjan segle XV. Les conrerries són els edificis on hi ha les obediències que, a causa del soroll i brogit propi de les activitats que s'hi desenvolupen, s'aparten del recinte monàstic per preservar l'imprescindible silenci dels monjos. Prenen el nom del conrer, que era el monjo encarregat per la comunitat per ocupar-se dels afers temporals. L'etimologia —conrer prové de conrear— procedeix del fet que aquests afers eren fonamentalment de tipus agrícola quan l'orde va néixer i expandir-se durant l'edat mitjana. Montalegre es relacionava amb l'entorn immediat a través de la Conreria, que tenia totes les característiques d'una explotació agrícola.

A diferència de la cartoixa pròpiament dita, la Conreria no tornà a tenir ús monàstic després del període desamortitzador, tot i que l'orde en recuperà la propietat l'any 1902 per evitar les molèsties que els estadants provocaven a la comunitat. Fou lloc d'estiueig i esbarjo fins que l'any 1932 els cartoixans cediren la casa a l'Ajuntament de Badalona perquè fos un sanatori antituberculós, inaugurat oficialment pel president de la República, Juan Negrín (1937). Un cop finalitzat el conflicte bèl·lic, l'edifici fou cedit a l'arquebisbat de Barcelona, que hi féu la seu del Seminari Menor. Des de 1998 la Conreria ha esdevingut una casa de colònies regentada per la Fundació Pere Tarrés.¹²⁵

Edifici auxiliar respecte al cenobi, poques notícies han pervingut de la seva història. De fet, es pot dir que el més important per conèixer-lo és el fresc de la façana del capítol, el gravat de la *Maisons de l'ordre de Chartreux* i les impressions recollides pel baró de Maldà en una visita l'any 1799. A partir d'aquestes dades, Lluís Martínez considera que es construí l'any 1568 —data que apareix a la llinda d'una finestra de la façana prin-

124. De fet, a través d'un conjunt d'actuacions arqueològiques s'ha datat la torre a mitjan segle XIV (David GALÍ FARRÉ - Àlvar CAIXAL I MARIA - Lluís CUSPINERA I FONT, «Les intervencions...», p. 273).

125. Un resum de totes les etapes històriques de la Conreria a Xavier PÉREZ I GÓMEZ, «Breu història de la Conreria», *Notes*, 11 (1997), p. 59-67.

cipal— i que a final del segle XVIII fou objecte d'una important reforma perquè es trobava en estat ruïnós. Amb aquesta hipòtesi s'explicarien les poques diferències entre els dos testimonis gràfics i les referències que dóna el baró de Maldà a noves obres. Seguint Martínez, l'edifici, de dos pisos, s'estructurava al voltant d'un claustre que també tenia dos nivells.¹²⁶ L'església estava situada en el costat occidental del casal, amb la nau en direcció perpendicular a aquest costat del claustre. Les múltiples intervencions posteriors al 1835 dificulten extraordinàriament la identificació de l'edifici bastit pels cartoixans.

El document de 1731 no dóna un nivell de detall suficient com per recompondre l'estructura arquitectònica de la Conreria, per la qual cosa no és possible ni confirmar ni refutar la hipòtesi anterior. Tanmateix, sí que aporta un conjunt d'informacions prou valuoses. En primer lloc, i a diferència del que ha sostingut part de la bibliografia, a la Conreria no hi dormien ni el conrer ni els frares conversos habitualment. Ja hem vist com a la cartoixa hi havia cel·les suficients per a gairebé tots ells i la distància entre els dos edificis, uns cinc minuts, no impedia que els que treballaven a la Conreria s'allotgessin amb la resta de la comunitat. Les úniques estances amb caràcter residencial que apareixen a la descripció de 1731 són per als mossos i per als hostes.

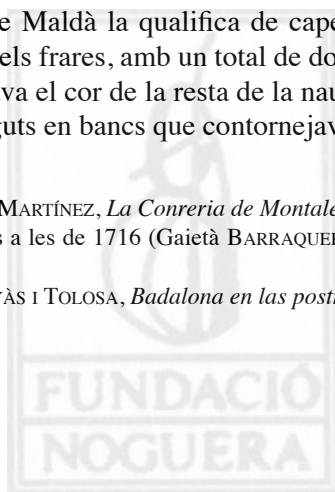
Els frares llecs destinats a la Conreria eren el porter, el majoral, un cuiner de la cuina del purgatori, un forner i, ocasionalment, un ajudant de forner, tots sota la direcció i el comandament del pare conrer. Assistien a matines a la tres de la nit, més tard que la resta de la comunitat, a l'església de la Conreria.¹²⁷ L'església, d'una sola nau i sense capelles, com totes les cartoixanes, tenia el retaule renaixentista de Jaume Bazin que havia presidit l'altar major del monestir abans de la substitució pel barroc de Pere Costa. Com que el sagrari de la Conreria estava al davant, el retaule s'havia hagut de situar al revés de com estava al lloc original.

L'església havia de tenir unes dimensions reduïdes, sobretot tenint en compte que el baró de Maldà la qualifica de capella.¹²⁸ Hi havia un cor compartit pel conrer i els frares, amb un total de dotze cadires, sis per costat. Una barana separava el cor de la resta de la nau, on els mossos podien assistir als oficis asseguts en bancs que contornejaven les parets.

126. Lluís MARTÍNEZ MARTÍNEZ, *La Conreria de Montalegre...*, p. 94-99.

127. Dades anàlogues a les de 1716 (Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos...*, vol. I, p. 228).

128. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Badalona en las postrimerías...*, p. 148.

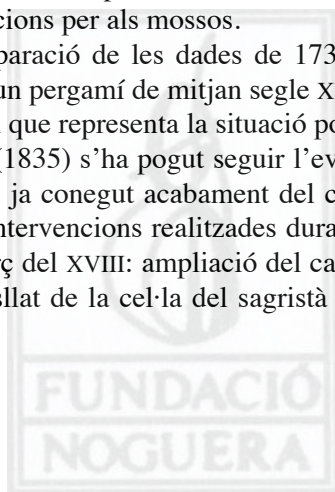
A la Conreria hi havia aleshores hostatgeria per a mossos i visitants, forn, corderia, fusteria, majoralia, sabateria, ferreria, porteria, graners, celler, cuina de l'infern i un saló per al pare conrer. L'hostatgeria comptava amb un mínim de vuit llits. Es diferenciaven els hostes en categories: nobles, mitjans i ordinaris. A banda, hi havia habitacions per als mossos. Els graners eren sobre l'església. En els cellers hi havia 39 bótes, 4 cups, 5 premses, 22 portadores i 16 barrals, amb una capacitat total aproximada superior als 63.000 litres de vi, més de 7 vegades superior al celler de la cartoixa. A la cuina de l'infern —el nom potser ve donat pel fet que s'hi guisava carn, aliment que els cartoixans tenien prohibit— es preparaven els àpats per als mossos i per als criats. A la descripció s'inventaria el parament de taula de què disposava l'esmentada cuina. De la resta de dependències s'informa que estaven ben proveïdes dels estris necessaris.

Conclusions

L'anàlisi de la descripció de la cartoixa de Santa Maria de Montalegre corresponent al llibre de l'estat de la casa del 1730, juntament amb els dos contractes de l'any 1727, han permès aprofundir en el coneixement d'aquesta casa religiosa. Han estat múltiples les dades inèdites que han anat sorgint de les planes de l'esmentada descripció, algunes de les quals han confirmat o rebutat hipòtesis que la bibliografia específica havia formulat a partir d'indicis.

Una de les fites més importants ha estat la identificació de tots els espais que hi havia en el monestir. Cal destacar l'advocació i ubicació de les setze capelles —inclosos els dos capítols i les del claustre gran i la prioria— i les múltiples estances que formaven l'àrea de serveis, especialment les que hi havia en els pisos superiors, com les cel·les dels frares per sobre de la cuina, els hostals, les dependències del conrer i del procurador de Barcelona i les habitacions per als mossos.

Gràcies a la comparació de les dades de 1731 amb l'extraordinària planta conservada en un pergamí de mitjan segle XVII i del plànol publicat per Gaietà Barraquer i que representa la situació posterior a la desamortització de Mendizábal (1835) s'ha pogut seguir l'evolució constructiva del monestir. A banda del ja conegut acabament del claustre de llevant, s'ha pogut detallar altres intervencions realitzades durant la segona meitat del segle XVII i primer terç del XVIII: ampliació del capítol conventual, reformes en la prioria, trasllat de la cel·la del sagristà del costat del refetor a

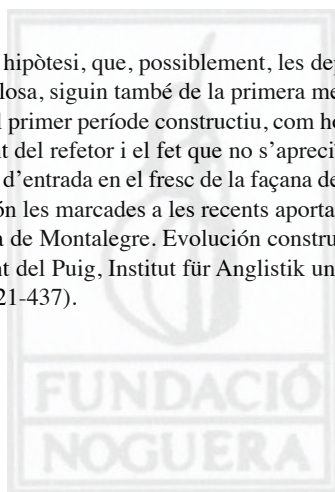
l'angle nord-occidental del claustre i construcció en l'espai alliberat de tres noves capelles, i la construcció davant la façana de l'església de la capella de la Immaculada Concepció.

Una de les obres més ambiciosos, la reestructuració de l'àrea de serveis, estava en aquells moments en desenvolupament. Fins aleshores, s'havia ampliat l'edifici nord del pati central i la meitat del de ponent. La reforma havia de continuar en aquest mateix edifici a la part més propera a la torre d'entrada. Les indicacions sobre aquest projecte coincideixen amb la configuració que es troba l'any 1835. Els únics grans espais que escapen a la situació i projectes de 1731 es redueixen pràcticament a les obres a llevant del pati central, amb l'ampliació de la prioria —també en direcció sud, sobrepassant la muralla—, la construcció d'un atri al passadís d'accés als claustres i una altra dependència al nord de l'atri, que tenia funció de farmàcia a principi del segle XIX. Com a conseqüència s'han pogut identificar i datar de manera aproximada les obres realitzades en un període de gairebé dos segles, des de mitjan segle XVII fins al 1835.

D'aquesta forma s'amplia la història d'aquest singular edifici, del qual ja es tenia un coneixement força acurat del primer període constructiu, a la primera meitat del segle XV. La part més desconeguda correspondria a l'evolució durant el segle XVI i primera meitat del segle XVII. Tanmateix, algunes dades permeten conjecturar que en bona part del XVI no es devien fer obres importants, i que a final d'aquell segle i principi del següent s'amplià el monestir per l'angle nord-occidental, amb la construcció de les capelles fosques, la capella del Roser, la capella de Sant Nicolau i el capítol dels frares.¹²⁹

Una altra aportació important ha estat l'enumeració de tots els objectes de valor artístic i religiós custodiats a la cartoixa, principalment a l'àrea cenobítica. S'ha revelat la rica decoració de l'església, capelles i capítols, així com les relíquies i peces d'art guardades en els armaris de la sagristia.

129. Apuntem, com a hipòtesi, que, possiblement, les dependències a ponent del corredor de la cuina, cuina inclosa, siguin també de la primera meitat del segle XVII o anterior però, en tot cas, posterior al primer període constructiu, com ho demostra el cegament de la finestra en el mur de ponent del refectori i el fet que no s'apreciïn construccions a ponent de la línia marcada per la torre d'entrada en el fresc de la façana del capítol conventual. A grans trets, les fases evolutives són les marcades a les recents aportacions sobre aquesta temàtica (Pere DE MANUEL, «Cartuja de Montalegre. Evolución constructiva», *Les Cartoixes valencianes*, El Puig: Ajuntament del Puig, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg, 2004, vol. I, p. 421-437).

A banda, s'ha pogut identificar l'obra de tres pintors de l'escola d'Escaladei: Ramon Berenguer, al claustre; Lluís Pasqual, a les capelles fosques, i Joaquim Juncosa, al sagrari. També han quedat documentats tres retaules barrocs de Pere Costa —el retaule major, el de la capella de les Esposalles i el de la capella del Roser— i un altre de Josep Sunyer. També hem pogut conèixer la intervenció del daurador Pere Rigalt a l'església, la de l'escultor Miquel Bover a la figura de la Mare de Déu de l'Assumpció del retaule major i la de l'escultor Pere Costa en la làpida que Pere Pau Cuéllar tenia a la capella dels Dolors.

Totes aquestes dades confirmen el que ja havíem conclòs en un altre estudi dedicat a l'anàlisi de la comunitat cartoixana en el període 1713-1732: Montalegre va tenir un període d'esplendor durant la primera meitat del segle XVIII. No tan sols hi va haver un augment considerable de vocacions, sinó que també es percep una important acció constructiva, fruit d'un innegable creixement i d'un indubtable interès per deixar constància de les accions dutes a terme. Tot i que possiblement les bases d'aquesta puixança es puguin remuntar a períodes anteriors, com l'ampliació del claustre posa de manifest, si un nom protagonitza aquest període de creixement és el del prior Agustí Massot.

Altres dades interessants, com els objectes de les cel·les i la prioria, els conversos que treballaven a la Conreria o la vegetació dels patis claustrals, entre moltes d'altres, completen aquesta extraordinària font documental, que constitueix una autèntica finestra al passat d'un edifici que, per la seva pròpia naturalesa monàstica, restava i resta tancat al món exterior.

APÈNDIX DOCUMENTAL¹³⁰

1

1727, agost, 28. Barcelona

Contracte entre Agustí Massot, prior de la cartoixa de Santa Maria de Montalegre, i Pere Rigalt, daurador de Barcelona, per daurar diferents escultures, altars, portes, portalades i guarnicions de l'església del monestir de Montalegre. El preu convingut és de 2.800 lliures barceloneses a lliurar en tres terminis. Pere Rigalt, que es compromet a començar les obres en els propers quinze dies i tenir-les enllestides al novembre de 1728, firma àpoca de la recepció de 500 lliures.

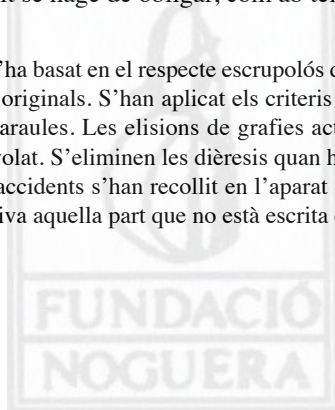
AHPB, Jaume SAYÓS, *Borredor*, 1727, juny, 19 - 1727, desembre, 23, s. n.

Die jovis 28 augusti 1727.

Sobre lo acte de concert y cosas avall escritas per y entre lo molt reverent don Agustí Massot, prior del monastir de Nostra Senyora de Montalegre, orde de la cartuxa,¹ bisbat de Barcelona,² tant en dit nom de prior com y tanbé de procurador general ab líbera y general administració³ de dit monastir, consta de la procura en poder de Gaspar Sayós, notari públic de Barcelona als {...},⁴ de la qual yo, lo notari avall escrit, com a regint las escripturas de dit Gaspar Sayós, mon pare, ab lo present ne fas fe en dits respective noms, de una, y Pere Rigalt, jove daurador de la present ciutat, de part altre, són estats convinguts, pactats, firmats y jurats los pactes següents.

Primerament, és estat convingut y pactat entre ditas parts⁵ per lo que avall lo dit pare prior en dits respective noms li prometrà donar y pagar y demés se obligarà cumplir, lo dit Pere Rigalt se haze de obligar, com ab tenor del present se obliga y

130. La transcripció s'ha basat en el respecte escrupolós del manuscrit, de manera que s'han conservat les grafies originals. S'han aplicat els criteris actuals quant a accentuació, puntuació i separació de paraules. Les elisions de grafies actualment no permeses s'han marcat mitjançant el punt volat. S'eliminen les dièresis quan hi ha una hac intercalada. Els subratllats, ratllats i altres accidents s'han recollit en l'aparat crític, al final del document. S'ha transcrit en lletra cursiva aquella part que no està escrita en català.

promet, a dit⁶ molt reverent pare prior y monastir de dorar primo,⁷ lo altar major de la iglésia de dit monastir de Montalegre, ab la Nostra Senyora de la Assumpció fa per dit altar Miquel Bover, fadrí escultor; ítem, sinc targes; ítem, los dos altars del cor dels frares, ab las guarnicions dels quadros tàncan las finestras del cor dels frares, y lo demunt de les portes del cor dit dels frares; ítem, lo detràs de tot lo de demunt de dits altars que se pot vèurer del presbiteri; ítem, les dites portes del cor dels frares, la part mira a dit cor y la portalada de pedra de dites portes y cor; ítem, la guarnició del quadro del⁸ presbiteri de la Nativitat del Senyor; ítem, altre guarnició se ha de fer per la altra part, per la Adoració dels Reys, conforme a la del quadro de la Nativitat; ítem, set guarnicions a la italiana llises de vint-y-sinch palms de llargària o amplària y quinse de alsada, poc més o menos, cada una; ítem y finalment, vuyt ovats de la alsària y amplària faran correspondència ab ditas guarnicions de quadros. Lo qual altar major ab la Mare de Déu y targes dalt ditas, altars,⁹ portas y portalada, las dos guarnicions dels quadros del presbiteri¹⁰ y demés dit,¹¹ dit Pere Rigalt per si y ab fadrins ben pràctichs de dorar, daurarà, com ab tenor del present dorar promet, de or bo, ço és de vint-y-quatre quilats, doble y reforçat, del que vuy fa Gerònim Planella, batifuller, y se sol pagar a rahó de 17 lliures 10 sous mille de panys de or. Y han de estar dits altars y demés dit, part broncejats o glasats, brunyits, gravats y picats segons bon art y segons que la obra requereix per sa cabal perfecció. Entenent-se, emperò, que la imatge dita de la Assumpció y las demés hi hage, han de estar estofades a fantasia del¹² dit Pere Rigalt y satisfació del dit¹³ reverent pare prior y convent. Y lo manto de dita Assumpció ha de ser de color blau, ço és de ultra marfi; les minons o àngels y serafins, tot lo que toca a encarnadura, encarnat, y las alas y bandes, estofades; y axí mateix los ausells, estufats. Ítem, las demés guarnicions a la italiana de differents jaspes, ab la¹⁴ preparació de dorar ab uns bordons de or; y a les cantonades y mitgs de dites guarnicions, unes flors de or, que fassen millor parèxer y resaltar dits jaspes. Ítem, los vuyt ovats llisos, ab sos perfils de or; y lo demés, jaspes, y si pareix bé, alguna flor de or també.

Ítem, és pactat que dit Pere Rigalt¹⁵ hage de posar, com posar promet, tot lo or, colors millors y cendras¹⁶ de las més finas, y no puga posar, com promet no posar, esmalts en lloch de cendras en ninguna part de la obra per dorar y fer tot lo dit a totes ses costas. Y¹⁷ ho farà tot lo dit y pagarà tot, oli, llenya, carbó y tot quant haurà de menester per fer les coses de dorar y qualsevulla altre cosa, de tal manera que lo dit monastir sols estiga obligat¹⁸ en dar lo següent.

Ítem, és estat convingut y pactat entre ditas parts que los dits reverent pare prior y monastir per rahó de dit preufet, hagen de pagar, fer y cumplir al dit Pere Rigalt, com ab thenor del present lo dit molt reverent pare don Agustí Massot, en dit nom de prior y procurador predit, convé y en bona fe promet a dit Pere Rigalt lo avall escrit y següent.

Primo, que per dit monastir se li subministrarà¹⁹ menjar y bèurer²⁰ al dit Pere Rigalt y a sos fadrins o companys en la conformitat, modo y manera se li ha donat y té experimentat lo different temps ha treballat en dit monastir; y axí mateix, quartos y llits per a dormir, contant-se-li dit menjar y bèurer y demés, eo per millor dir, donant y pagant dit Pere Rigalt per ell y per cadaú dels altres ab si, tindrà per cadaun en particular sis sous cathalans per cada dia, ben entès que per cada dia de enter que deixaran de menjar se rellevarà sis sous per cadaun de ells, és a saver, de aquells que deixaran de menjar dit dia enter.

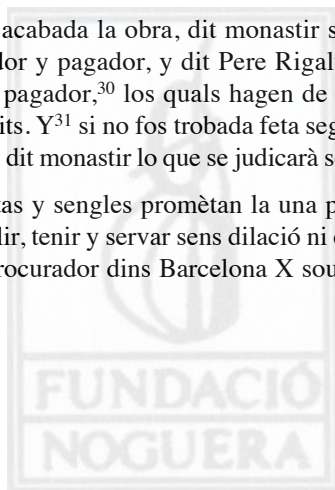
Ítem, per las mans y recaptés y tot lo demés dit,²¹ dits pare prior y monastir li promètan pagar dos mil vuy-centas lliuras barcelonesas ab tres pagas, ço és 800 lliures .. sous al comensar la obra, altres 800 lliures .. sous a mitja feyna o al mitg que estiga la feyna de dorar, y las restants 1.200 lliures .. sous después de estar del tot perfeta²² tota la obra. Y lo que haurà de pagar per lo gasto de menjar y demés se li vendrà y subministrarà per dit monastir, se descomtarà a la dita última paga. Ítem, que dit monastir hage de fer, com fer promet, las bestidas se hauran de menester,²³ a gasto de dit monastir. Ítem, ab pacte que dit Pere Rigalt sia obligat, com se obliga, a no gastar altres retalls sinó los que sían millors y fer tota la ayguacuyt de la mà y a sos propis gastos.

Ítem,²⁴ dit Pere Rigalt promet posar mà a la obra²⁵ del dia present a 15 dias y²⁶ non deixarà mà fins a tenir-la concluïda, la qual promet del tot tenir conclosa per tot lo mes de novembre²⁷ de l'any 1728 y per ço promet y se obliga a no pèndrer altre obra fins tinga concluïda la present y tenir-hi tres fadrins sens ell de contínuo.

Ítem, és pactat que si acàs durant la dita obra y abans de estar aquella concluïda y acabada²⁸ se esdevingués morir lo dit Pere Rigalt, se hage de estimar y evaluar la dita obra que se tindrà feta, y si respecte del que tindrà rebut y cobrat dit Pere Rigalt del dit monastir valdrà més lo que haurà treballat, hage de refer y pagar lo dit monastir a son hereu, de dit Pere Rigalt, o qui ell deixarà ordenat, lo que serà de més a judici dels experts elegidors per una y altre de las parts, agut respecte del sobredit preu en què se ha convingut las ditas parts. Y al contrari, si serà més lo que tindrà rebut del que valdrà lo fins allí treballat, hage lo expressat hereu de dit Pere Rigalt de restituir lo plus haurà rebut²⁹ al dit monastir.

Ítem, ab pacte que, acabada la obra, dit monastir si li apar bé, posant-hi un expert per la part elegidor y pagador, y dit Pere Rigalt hage de anomenar altre expert per si elegidor y pagador,³⁰ los quals hagen de visurar y vèurer si estarà segons los pactes sobredits. Y³¹ si no fos trobada feta segons ells,³² dega y hage de restituir dit Pere Rigalt al dit monastir lo que se judicarà ser de rahó per dits experts.

E las ditas cosas totas y sengles promètan la una part a l'altre *ad invisim et vicissim* attèndrer, cumplir, tenir y servir sens dilació ni excusa alguna *et cetera* ab lo acostumat salari de procurador dins Barcelona X sous y fora XX sous barcelo

nesos, ab restitució y esmena de totas missions y despesas *et cetera* sobre las quals *et cetera* sían creguts *et cetera*. Y lo dit reverent pare prior en dits respective noms obliga tots y sengles béns, cosas y drets de dit monastir, mobles e immobles *et cetera*. Y lo dit Pere Rigalt, per major seguretat de ditas cosas, ne dóna per fermansa a dits prior y convent a Gerònim Planella, batifuller, present, y lo càrrech de fermansa avall acceptant, qui tant ab lo dit Rigalt com sens ell y a ssolas a las sobreditas cosas serà tingut y obligat. E lo dit Gerònym Planella, fermansa predita, present, loant las cosas,³³ accepta lo càrrech de fermansa y promet que³⁴ a dits prior y convent que tant ab lo dit Pere Rigalt com sens ell y a ssolas a totas las sobreditas cosas serà tingut y obligat. Y tant principal com fermansa promètan no firmar de dret, sots pena de L sous barcelonesos. Y per cumplir las ditas cosas totas y sengles oblígan, tant principal com fermansa, a dits prior y convent tots y sengles béns,³⁵ cosas y drets llurs y de l'altre de ells a ssolas, mobles e immobles, haguts y per haver, renunsiant al benefici de novas constitucions.³⁶ *Fiat cum omnibus renuntiationibus particularibus, spetialibus et generalibus,³⁷ propriisque fori, sub-missionibus fori, scriptura tertii, obligatione personatu ac cum constitutione procuratori, ob festum divi Augustini et iuramento omnium large iuxta stillum.*³⁸

Testes sunt: domnus Petrus Paulus de Cuéllar, vulgo Coll, Barchinone popu-latus, et Bartholomeus Saladriga, pictor vitriarum,³⁹ Barchinone civis.

Ítem, lo dit Pere Giralt de grat *et cetera* firma àpoca als dits prior y monastir de Montalegre, és a saber, lo dit reverent pare don Agustí Massot, en dit nom de prior y procurador⁴⁰ general de dit monastir, present, de 500 lliures .. sous barcelonesas⁴¹ a bon compte de las 800 lliures .. sous, y estas⁴² per la primera del sobre-dit consert rebudas de comptants, en presència de notari y testimonis per mans de dit reverent prior en dit nom y axí en testimoni *et cetera*.

Testes sunt predicti

1. *Segueix de ratllat.* — 2. *Segueix del ratllat.* — 3. *Segueix y ratllat.* — 4. *S'indica amb {..} un espai en blanc al manuscrit per a la data de la procura.* — 5. *Segueix que lo dit Pere Rigalt ratllat.* — 6. *Segueix prior ratllat.* — 7. *primo afegit a la interlínia.* — 8. *Segueix pb ratllat.* — 9. *Segueix y ratllat.* — 10. *las dos guarnicions dels quadros del presbiteri escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és T, que està situada darrere de portalada.* — 11. *Segueix daurarà per si y ratllat.* — 12. *Segueix oficial D ratllat.* — 13. *Segueix monastir ratllat.* — 14. *Segueix guarnició ratllat.* — 15. *Segueix passarà lo ratllat.* — 16. *Segueix més ratllat.* — 17. *Segueix lo ratllat.* — 18. *Segueix com se obliga ratllat.* — 19. *li subministrarà escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és †, que està situada darrere de se.* — 20. *Segueix a ell ratllat.* — 21. *Segueix eo per millor dir per lo ratllat.* — 22. *Segueix la dita obra ratllat.* — 23. *Segueix tot ratllat.* — 24. *Segueix que ratllat.* — 25. *Segueix al cap ratllat.* — 26. *Segueix nod ratllat.* — 27. *Segueix de 1728 ratllat.* — 28. *acabada, al ms. acaba.* — 29. *haurà rebut escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és v, que està situada darrere de plus.* — 30. *pagador, al ms. pagar.* — 31. *Segueix no ratllat.*

— 32. *Segueix restituir ratllat.* — 33. *loant las cosas escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és √, que està situada darrere de present.* — 34. *Segueix tan ratllat.* — 35. *Segueix llurs ratllat.* — 36. *Segueix fiat ratllat.* — 37. *Segueix submissio ratllat.* — 38. *El text comprès entre Fiat cum omnibus fins justa stillum està escrit al marge esquerre.* — 39. *Segueix Barc ratllat.* — 40. *Segueix de dit ratllat.* — 41. *Segueix y dita ratllat.* — 42. *Segueix a bon ratllat.*

2

1727, octubre, 23. Barcelona

Contracte entre Pedro Pablo Cuéllar, domiciliat a Barcelona, i Pere Costa, escultor ciutadà de Barcelona, per la realització d'una sepultura de marbre i posterior col·locació a la capella dels Dolors de la cartoixa de Santa Maria de Montalegre. El preu convingut és de 160 lliures barceloneses a lliurar en dos terminis. L'escultor, que es compromet a tenir l'obra enllestida en tres mesos, firma àpoca de la recepció de 80 lliures.

AHPB, Jaume SAYÓS, *Borredor*, 1727, juny, 19 - 1727, desembre, 23, p. 153v-156r.

Die jovis 23 octobris 1727.

Sobre lo acte de concert per y entre lo senyor don Pedro Pablo Cuéllar, en Barcelona domiciliat, de una part, y Pere Costa, escultor ciutadà de Barcelona, de part altre, són estats convinguts, fets,¹ firmats y iurats los pactes següents.

Primerament, és estat convingut y pactat entre ditas parts que dit Pere Costa, per la quantitat avall escrita que lo dit senyor don Pedro Pablo Cuéllar li prometrà dar y pagar, hage de fer, com ab thenor del present promet fer, y treballar una sepultura, so és la part² exterior³ de dita sepultura plana, en terra, de llargària quinze palms y mitg y de amplària, nou y mitg. La qual sepultura ha de ser de pedra marbre, so és de pedra negra de la Torra del Baró; lo firmal de dita sepultura, ço és lo ruedo o sanefas, ab un embutits de pedra de Tortosa de jaspe; y alreduor de ditas pedras de Tortosa, ab unas llistas de pedra de⁴ màrmol⁵ blanch de Gènova. Y axí mateix del mateix màrmol blanch de Gènova⁶ los embutits redons que se demòstran en ditas sanefa o entorn, com y també han de ser de pedra màrmol blanch de Gènova⁷ las dos llosas y la pedra del mitg per lo epitafi o inscripció. Y totas han de tenir la gruxa necessària per la fortalesa de las ditas pedras, las quals pedras hagen de ser enteras y sens lesió alguna y de la millor qualitat. Y ditas pedras totas (menos las dos llosas, ço és, la⁸ de las armas y la de la calavera) han de⁹ ser brunyidas. Y ditas dos llosas de las armas y calavera¹⁰ han de ser ben llisas a punt de brunyr. Y en ditas dos llosas ha de fer y esculpir ab lo relleu necessari, so és en la llosa o¹¹ pedra superior una calavera, y en la de baix lo escut y armas si y conforme disposarà dit senyor don Pedro Pablo Cuéllar. Y en la pedra del mitg se ha de gravar en fondo las lletras de l'epitafi que li entregarà y disposarà dit senyor

don Pedro Pablo, y axí mateix en la faxa de las armas. Y tot té de estar si y conforme se troba dibuxat ab lo dibuix fet per dit Costa per rahó de dita sepultura y¹² firmat de una y altre de las ditas parts, que queda en mà y poder de dit Costa, menos las armas, que se han de posar¹³ y fer ab lo que disposarà¹⁴ dit senyor don Pedro Pablo Cuéllar,¹⁵ conforme sobre se ha dit. Y dita sepultura ha de fer y fabricar dit Costa, tant respecte de las pedras com tot¹⁶ lo demés se offerirà fins a tenir-la acabada, tot a sos propis gastos. Y axí mateix haver-la de assentar en la capella de Nostra Senyora dels Dolors o Pietat del monastir de Montalegre. Y dita sepultura ha de tenir feta,¹⁷ acabada y assentada en son degut lloch dins tres mesos del dia present en avant comptadors.

Ítem, és pactat que dita sepultura se hage de transportar de la present ciutat al dit monastir de Montalegre a gastos y despesas de dit senyor don Pedro Pablo Cuéllar. Ítem, és pactat que dit Costa hage de assistir al temps se carregarà dita sepultura en estat ciutat¹⁸ de Barcelona per a la conducció de ella. Ítem, que la escavació y parets de¹⁹ dita sapultura, mans y mataterials hage de pagar dit senyor don Pedro Pablo Cuéllar, sens que dit Costa hage de contribuir en cosa alguna. Ítem, que, feta dita obra, pugua fer visurar dita sepultura per los experts elegiran ditas parts, y dit Costa hage de fer corregir, anyadir y esmenar lo que diran dits experts.

Ítem, don Pedro Pablo Cuéllar promet pagar al dit Costa,²⁰ per rahó de la sobre-dita sapultura, ço és valor de pedras,²¹ demés recaptés, mans, treball de assitir quant se carregarà, axí mateix per lo aver-la de asentar en son degut lloch y demés sobre pactat y que deu cumplir dit Costa,²² cent sexanta lliuras²³ barcelonesas, és a saber²⁴ 80 lliures .. sous lo dia present després de la firma del present acte,²⁵ y las restants 80 lliures .. sous després de assentada en son lloch y visurada per experts dita sepultura.

E²⁶ las ditas cosas totas y sengles promètan la una part a l'altre *ad invicem et vicissim* aténdrer y cumplir, tenir y servir sens dilació ni excusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador dins Barcelona X sous y fora de ella XX sous barcelonesos, ab restitució y esmena de totas missions y despesas per lo que ne oblígan, és a saber lo dit senyor don Pedro Pablo Cuéllar tots y sengles²⁷ béns seus, mobles e immobles, haguts y per haver, e lo dit Pere Costa, tots y sengles béns, cosas y drets seus, mobles *et cetera*. Renunciant a qualsevol lley y dret que acerca las ditas cosas valer y ajudar los pogués. Y lo dit Pere Costa a son propi for,²⁸ sotsmetent-se ell y sos béns al for de l'il·lustre corregidor de Barcelona y son districte, eo de qualsevol altre²⁹ jutge o cort, tant ecclesiàstich com secular, ab facultat de variar lo iudici,³⁰ fent-ne per ço y firmant-ne escriptura de ters, sots pena de ters en los llibres dels terços de dit il·lustre corregidor de Barcelona y son districte,³¹ fent-ne per ço y firmant-ne scriptura de ters sots pena de ters en los llibres de terços³² de dit il·lustre corregidor, obligant-ne per ço llurs³³ persona y béns y ab jurament de tots llargament.

*Testes Dominicus Corriol, notarius,*³⁴ *et Isidrus Duran, revenador,*³⁵ *cives*³⁶ *Barchinone.*

Ítem, ab altre acte lo dit Pere Costa de grat *et cetera* firma àpoca al senyor don Pedro Pablo Cuéllar, present, de vuitanta lliuras moneda Barcelona, y ditas són per la primera paga del preu fa de dita sepultura, rebudas de comptants en presència del notari y testimonis avalls escrits en testimonis *et cetera*.

Testes predicti.

1. fets *afegit a la interlínia*. — 2. *Segueix interior ratllat*. — 3. *exterior escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és T, que està situada darrere de part*. — 4. *Segueix marbre ratllat*. — 5. *Segueix de ratllat*. — 6. *blanch de Gènova escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és L, que està situada darrere de màrmol*. — 7. *Segueix llis ratllat*. — 8. *dos llosas, ço és la escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és L, que està situada darrere de las*. — 9. *de, al ms. der.* — 10. *de las armas y calavera escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és E, que està situada darrere de llosas*. — 11. *llosa o afegit a la interlínia*. — 12. *El text comprès entre fet per dit fins a sepultura y escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és T, que està situada darrere de dibuix*. — 13. *Segueix y esculpir ab lo ratllat*. — 14. *Segueix y ratllat*. — 15. *El text comprès entre que se han fins a Pedro Pablo Cuéllar escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és v, que està situada darrere de armas*. — 16. *tot afegit a la interlínia*. — 17. *Segueix y ratllat*. — 18. *ciutat afegit a la interlínia*. — 19. *Segueix dita ratllat*. — 20. *al dit Costa escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és v, que està situada darrere de pagar*. — 21. *Segueix mans ratllat*. — 22. *El text comprès entre ço és fins a dit Costa escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és v, que està situada darrere de sapultura*. — 23. *Segueix eo ratllat*. — 24. *barcelonesas, és a saber afegit a la interlínia*. — 25. *del present acte afegit a la interlínia*. — 26. *Segueix totes ratllat*. — 27. *Segueix m ratllat*. — 28. *Segueix ab submissió de for, escriptura de ters, obligació de sa ratllat*. — 29. *Segueix cort ratllat*. — 30. *El text comprès entre eo de qual-sevol fins a lo judici escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és T, que està situada darrere de districte*. — 31. *de Barcelona y son districte afegit a la interlínia*. — 32. *terços, al ms. tercos*. — 33. *El text comprès entre sotsmetent-se fins a per ço llurs escrit al marge esquerre. La crida que permet conèixer on s'ha d'inserir el text és v, que està situada darrere de for*. — 34. *Segueix ciutadà de Barcelona ratllat*. — 35. *Segueix també ciutadà de ratllat*. — 36. *cives afegit a la interlínia*.

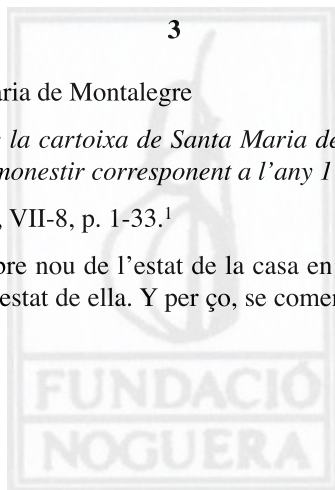
3

1731, gener, 8. Santa Maria de Montalegre

Descripció detallada de la cartoixa de Santa Maria de Montalegre a l'inici del llibre de l'estat del monestir corresponent a l'any 1730.

AHCB, Patrimonial, VII-8, p. 1-33.¹

Per comensar-se llibre nou de l'estat de la casa en lo present any, se posarà molt en particular tot lo estat de ella. Y per ço, se comensa a posar per lo any fou

fundada, que fou en 1415 (consta en lo tomo primer de la recopilació de las cartas del capítol general que se guarde en la prioria, en la carta del present any *ibi: Pro priore domus Montishilaris, ut Deus in nova fabrica et aliis agendis eum dirigat. Pro dicta domo dicatur in [p. 2] qualibet domo ordinis una missa de Beata Maria in conventu cum oratione Praetende famulis tuis, et cetera. Priori domus Montishilaris non fit misericordia*).

Est any de 1415 ab autoritat apostòlica, la casa de Sant Jaume de Vall de Paradís o la cartuxa de Terraça, fundada per dona Blanca de Centelles als 8 dels idus de febrer de 1344, com consta del registre de l'archiu, títol del Vallès n° 1, carta 1, fundada, dic, prop la vila de Terraça, fou transferida a una casa baix la invocació de la Mare de Déu de Montalegre, situada en la parròquia de Sant Ciprià de Tiana, diòcesis de Barcelona, a la part de orient distant de dita ciutat poch més de dos llegües. La qual casa de Montalegre, primerament, la habitaren unas devotas donas baix la regla de sant Agustí vivint.

Segonament, possehiren dita casa lo reverent prior y canonges regulars, vulgarment dits de santa Eulàlia del Camp de Barcelona, los quals als 14 de mars de l'any 1399 la donaren en enfitèusim a la senyora Blanca, muller de Pere de Pla, militar de Barcelona, donant per entrada 250 florins de or de càmara de Aragó, y a prestació² de dotse diners de cens anual en la festa de Pasqua de Resurrecció del Senyor pagadors. Després, a 20 de febrer de 1401, dona Violant, filla de dits Blanca y Pere de Pla, cònjuges, cedí la dita casa de Montalegre a favor del reverent Arnaldo de Torrevella, hermità, per lo mateix dit preu de 250 florins y ab lo gravamen de dit cens. Després, a 8 de febrer de 1409, lo dit Arnaldo, hermità, ab gratuïta donació per amor de Déu y en obsequi dels pobres, cedí la dita casa de Montalegre en favor dels administradors del sant y real Hospital de Barcelona, nomenat de Santa Creu.

Finalment, los dits administradors vengueren la mateixa casa al venerable pare don Domingo de Bonafè, prior, y convent de Sant Jaume de Vall de Paradís, prop de Terraça, orde de la cartuxa, per preu de set mil sous barcelonesos, ço és 350 lliures .. sous, en lo die 16 de febrer de l'any 1415. Y en lo mateix any, antes de la celebració del [p. 3] nostre capítol general, fou feta la present translació (consta tot lo sobredit més llargament del registre de las escripturas de l'archiu de la present cartuxa de Montalegre, en los títols de Sant Fost n° 4, de Tiana n° 1, de privilegis apostòlics n° 14, carta 2, *post medium*).

Y per ser esta casa de Montalegre la mateixa que la de Vall de Paradís, per ço se li done la antiguedat de dita casa de Sant Jaume de Vall de Paradís (consta de la ordinació del capítol general de l'any 1415. *Ibi ordinationes: Domo Sancti Jacobi Vallis Paradisi, prope Terraciam, certis³ ex causis de licentia summi pontificis Benedicti 13 et capituli generalis nostri, dimissa, et de eisdem licentiis translata in montem Beatae Mariae Montishilaris, alias de Montalegre, in territorio barcinonensi. Ipsam domum Montishilaris per presentes ordini nostro incorporamus in*

ordine et loco ubique quo erat ipsa domus Sancti Jacobi Vallis Paradisi, ante praedictam translationem. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen. Jesus).

En lo any 1433, a la dita casa de Montalegre, ab auctoritat apostòlica, fou unida e incorporada la casa y cartuxa de Sant Pau de la Maresma o de Marina ab tots sos béns (consta en lo registre privilegis apostòlichs n° 6, cartas 1, 2 y 3). La qual cartuxa de Sant Pau del Maresme fou fundada per lo il·lustre senyor don Guillem de Mongrí, sacristà de la seu de Gerona, a 16 de las kalendas de febrer de 1269 (veges lo registre Maresme, n° 1, carta 10).

Està, pus, casa y cartuxa de Montalegre fundada en lo mitg de l'ascenso de dit mont de Montalegre, en lo present any 1731, y dit die se troba en la forma següent y ab los béns se dirà. Trobe's, pues, edificada conforme la delineació fet en pla y en alt en lo any 1729, que se guarde en la prioria, per fra Jaume Parès, religiós convers profés de la mateixa casa (y lo que està en dita delineació en pla pintat en vermell és tot lo que ja està edificat; lo que està pintat en groch és lo que falta a edificar-se per a estar [p. 4] conforme ha de estar per estar ab tot compliment).

Té dita cartuxa, lo primer, en son entrant, una gran torra quadrada y molt alta que serveix de porteria, ab dos portals de pedra picada, y ella és tota de cal y canto, ab sinch sostres, y la taulada piramidal coberta de teulas verdas y pardes envernissades. Segueix un gran pati, de a hont hi ha portals per entrar als claustros grans: un de gran de pedra picada y altre de petit de pedra picada per entrar a la prioria (assò és a la part de orient a l'entrar). A la part de occident, lo portal dels ostals, de pedra picada; lo del corral de la cuyna, també de pedra picada (y los dos són grans); y un portal ordinari de pedra picada, que és del menjador dels mossos.

Y demont de lo dit lo primer cos, hostals nous, a hont se ha de fer un saló com lo nou del pare conrrer, ab dos finestras grans, las mateixas ara hi són. Y després, al costat de eix, demunt del portal del corral y menjador dels mossos, lo saló nou del pare conrrer, ab tres finestras de pedra picada grans. Y demunt del saló, una gran golfa ab tres finestras de rejola pintades demunt de las de pedra, y la taulada ab son ràfeh⁴ y tortugada, y la paret allissada y blanquejada ab pinsell.

A la part de tremontana està, lo primer, lo portal nou de pedra picada y gran, ab las portas pintades de vert, que va per lo corredor de la cuyna a la iglésia. Demunt del portal, una o de pedra picada ab un frontispici de rejola pintat de vermell. Per remate, una creu al mitg y un chipré de fusta a cada costat pintat. De dita porta fins tota la part de tremontana hi ha quatre finestras, lo primer petites per donar llum als aposientos hi ha qui entra a la bodega y demunt la bodega, que està devall de tot; després, un portal ordinari de pedra picada per un estable; y després altre portal ordinari y una rexa per lo rentador dels hàbits.

Demunt dels dits aposientos, estable y rentador dels hàbits estan sis celdas per los frases, y la apotecaria y rebotiga, cada una ab sa finestra de pedra picada, ab sa

gelosia a la finestra pintada de vert. Y als finestrons, vidriera, [p. 5] menos a la rebotiga, que per ara és porta entera. Cada celda y botiga y rebotiga té sa esgorfa capàs y alta, ab sa finestra de rejola pintada de vermell y rellada de blanch, y la taulada ab son ràfech y tortugada, y la paret allisada y blanquejada de blanch de cals de pinsell. Al mitg de dita paret, un rellotge de sol pintat y hermós per fra Jaume Parès, convers de casa. A la part de mitgdie qui entra la porta de la portaria a mà dreita fins a la prioria, sols hi és la muralla.

Dende la dita porta nova se entre al patiet a hont, a mà esquerra, hi ha una porta per pujar la escala escusada del saló. A mà dreita, lo primer, un portal de pedra picada que se entra a la bodega y aposientos de demunt y devant de ella, y després un portal de pedra picada per a hont, ab unas escaletas, se entra a las celdas del corredor de la apotecaria y apotecaria.

Segueix-se lo corredor de la cuyna, que té un famós arch de pedra picada. A mà dreita està lo portal de pedra picada del refetó, per a hont éntan los frares y cuyner. Segeix-se altre portal de pedra picada que dóna entrada al claustró. A mà esquerra està la porta principal de la cuyna. Després se segueix lo portal de pedra picada de la capella de sant Joseph, capítol dels frares. Després lo portal de pedra picada de la capella de sant Nicolau de Bari. Després, al mitg del corredor, està lo portal de pedra picada per a hont se entra al pati. Demunt de dit corredor hi és la celda del cuyner principal, que té finestra al patiet, y tres altres celdas per los frares habítan en las obedièncias de defora casa. Y demunt las capellas de sant Joseph y sant Nicolau, altres quatre per los mateixos, y cada una té son foch y sa picina. Y després, hi ha una gran porxada que arriba al terrat de la cuyna.

Dende la dita porta nova de tremontana, per un corredor ben alt de bòveda ab sas llunetas ben allisat y blanquejat, se va al pòrtich de la iglésia, que és ben capàs, ab un arch de pedra picada ben fet. La bòveda del pòrtico és de rejola, [p. 6] ab sos archs salomònichs. A l'entrar en dit pòrtico, a mà dreita, està lo frontispici de la iglésia, de pedra ben picada, y lo portal major de dita iglésia, de bella arquitectura, de pedra picada, y las portas de la iglésia de fusta ben labradas. Lo portal ordinari per a hont de dit corredor se entra al pòrtico és de pedra picada, y a la part de ponent de dit pòrtico hi ha una porta de pedra picada que serveix per una escala que puge a las celdas de demunt las capellas hi ha en dit corredor de la cuyna y corredor. Després hi ha un celobert y després una porta de pedra picada de la capella de la Concepció. Y a la part de tremontana, la porta de pedra picada de la capella de Nostra Senyora del Roser.

Iglésia

La iglésia és de tota pedra y per dins de rejola, menos lo presbiteri, que és tot de pedra. Està a lo salomònich perfeta y acabada, enpavimentada de rejola

ordinària, y lo presbiteri de rejola de València. Y las dos grades del presbiteri de pedra de Gerona ben allisada, y una sepultura de pedra de Gerona de dona Blanca de Centelles al peu de ditas grades, després de un rench de pedras de Gerona de devall de ditas grades. Las claus dels archs estan pintades y uns florons dorats per los forats hi ha a la volta per baixar cordes per lo que convinga. Y està allisada y blanquejada ab pinsell. Té dos voltes de rejola: la primera és de palm y mitg de doble; y la segona, de dos palms. Y després té un porxo gran cubert ab taulada seca.

Té la paret de dita iglésia tretse palms de doble fins a la porxada; després, uns quatre palms. A la part de mitgdie té ràfeh y tortugada, que en canonada baixa la aygua sobre lo claustró. A la part de mitgdie de fora està allisada y blanquejada y té un rellotge de sol pintat. Lo demás de la iglésia per defora està sens rebossar ni allisar. Las finestras de dita iglésia y o són de pedra picada, cosa bella. La o està sobre la portalada major, ab sa vidriera ben pintada. A mitgdie té tres finestras a lo salomònich: dos sobre nostre cor ab vidrieras blanques, y una al cor dels frares ab vidriera pintada. A tremontana, una a cada chor ab vidriera pintada.

Té dos campanars. Lo un de las [p. 7] hores, de rejola, pintat de vermell, ab la campana de las horas que se té ab uns ferros que estan de arch a arch. Y dits archs los junte una gran pedra foradada per mitg. Y demunt de dits archs y pedra estan fabricats quatre pilonets y arquets de rejola ab son chapitell de teulas envernissades, entre cuios arquets y devall de dit chapitell està la campana dels quarts; y per remate, un gran y dorat panell. Lo rellotge està en lo ort de la celda de sant Joan Evangelista, que és la^s sotasacristia, ab la nova moda posat de estar lo rellotge a terra y los pesos, alts.

Lo segon campanar és per a la campana serveix per a convocar la comunitat y tocar a las horas diürnes y nocturnes per anar al chor, ab sols una campana. És de tota pedra menos las cantonades, que són de pedra picada, y se ha pintat de vermell ab líneas blanques, com si fos de rejola, menos las cantonades. Lo chapitell està com a piràmida, de teulas verdas ab son panell. Dins la iglésia hi ha una campaneta a hont tòcan los quarts, y altre per las horas, però no las fan tocar per fer massa ruhido, al que se ha ohit dir.

Dins, la iglésia està adornada, lo primer, ab una mesa de altar separada del retaula, que és de pedra blanca y hermosament treballada, y tota és ara y està sobre unas bases de pedra picada ab sos arquets de pedra picada. Lo altar major, dorat, és de escultura, ab sas columnes salomòniques, però sols la Mare de Déu de la Assumpció és de escultura. Al primer cos, al costat de la portalada, està a la part dreta⁶ de l'altar lo quadro de sant Joan Baptista; demunt de est, sant Hugo; demunt d'est, sant Pere. Demunt de la Assumpció, santa Magdalena. A l'altre costat de santa Magdalena, sant Joseph; y al costat de la Assumpció, sant Antelm. Y al costat de la portalada del sacrari, nostre pare sant Bruno; demunt de nostre pare sant Bruno, sant Augustí, mitg cos ab sa targe de escultura; als peus de Nostra Senyora,

sant Gregori, ab mitg cos y targe també de escultura; y demunt sant Joan Baptista, sant Ambròs, també [p. 8] mitg cos de escultura y targe. Demunt lo quadro de la Nativitat, a la part de l'evangeli, sant Benet mitg cos y ab una gran tarja, dorat; y a la part altre, demunt lo quadro de la Epifania, sant Bernat, així com sant Benet.

Los altars del chor dels frares són de escultura y enmitg un quadro: lo un de la Nativitat del Senyor y lo altre de la Epifania. Las finestras del chor dels frares se tancan o amaguen ab un quadro cada una, que és un Niño, cada un ab guarnició dorada que fa joc ab los retaulas. Las portas del chor dels frares estan pintadas ab la Anunciata: a la una la Mare de Déu y a la altre lo Àngel. Demunt las portas hi ha un quadro de sant Joan Baptista ab adornos dorats que fa joc ab lo retaula y portas. Y per remato hi és la Assumpció de escultura, de molt bona mà.

En lo presbiteri, a la part de la sacristia, està un quadro de la Nativitat del Senyor, ab sa guarnició de escultura dorada. A la part de la picina, altre quadro corresponent de la Epifania, ab sa guarnició de escultura y dorada. Després, rodant la iglésia, sota cada punta de arch, una guarnició ochavada, dorada y gespeada a la italiana, que en totas n'í ha vuyt. Y entre ochavat, una guarnició prolongada a la italiana, dorada y gespeada. De estas, sense las dos del presbiteri, n'í ha set. A las quatre del nostre chor falta fer los quadros, com també als vuyt ochavats. En lo chor dels frares, a la part de tremontana, està ab sa guarnició lo quadro de la Disputa dels Doctors; demunt la porta major, la Transfiguració del Senyor, y a la part de mitgdie, la Presentació del Senyor al Temple.

La cadira del presbiteri del sacerdot està ben labrada, y així lo evangeliste y totas las silles del nostre cor y formes estan molt bé, de roure de Flandes. N'í ha quinze per part ab un sol trench, y a la trenta, a hont està lo venerable pare prior, a cada part, sinch. Los monjos éntan per la porta està al claustró y dóna entrada devant las cadiras del pare prior. Y corresponent a esta part n'í ha una altre que done al corredor de las capellas. Lo cor dels frares està adornat de cadiras y formas conforme lo nostre cor, però són de fusta de la terra. N'í ha dotse per part, sens las del costat de la porta major de la iglésia. Demunt del sobrecel de las cadiras, estas tenen per remato uns poms; y las del nostre cor, altre cosa més primorosa.

Desde las cadiras [p. 9] del cor dels frares fins a la paret dels altarets hi ha a cada part una picina; y de la picina a dita paret, un banch ben treballat de alba. Al cap de las cadiras del nostre cor, a la part de la picina ans de pujar al presbiteri, hi ha com una portalada a hont estan los calses y los llibres se llegexen a la iglésia y refetor, y a hont se pòsan y prepàran las canadellas per a dir missa los pares. A la altre part correspon y és la corda de la campana y un armari que se diu d'en Fort, per haver-lo dat tal Fort, a hont lo pare sacristà té incensers y altres cosas. Té la iglésia per adorno una llàntia de plata prop las gradas del presbiteri y altre al cor dels frares, també de plata.

Al mitg del nostre cor està lo lectori, ben treballat de fusta, com las cadiras del cor; y demunt, un sant Christo. A las cadiras del nostre cor, devall lo sobrecel, a cada part hi ha tres targes doradas: a las dos, los *Invitatoris in manu tua*; y altres dos *Adoremus*; y a las altres algo escrit del sant statut. A l'entrar a la iglésia, contra la cadira del pare vicari, està la taula per senyalar las missas y ajudants a las missas, ben treballada. Y a la altre part, una taula petita dorada, a hont se posson las missas se han de dir en convent y lo tauló de la ànima del purgatori y lo cartró dels mesos a hont estan los noms del sant hi ha cada die.

En lo cor⁷ hi ha llibres per los responsoris de matinas, cantar de Pavia; a la cadira del pare prior, un; y quatre a cada part de cor; y los demás són de pergamí vells. Per los himnes n'hi ha diset en tots; per los psalms y antífonas de entre die altres diset; per las missas, altres diset de bona lletra (los altres són vells). Al lectori y evangeliste, a la cadira del sacerdot, y per a llegir a refetó y corregir n'hi ha los que són menester, y per cantar venites y llissons de difunts, y altres.

A l'altar major hi ha una gran portalada que se tanca ab unas cortinas de seda: és la entrada de la capella del sacrari.⁸ En lo grux de la paret, a cada part, hi ha un quadro, y al demunt, altre. Després n'hi ha tres a cada part de la capella ab [p. 10] sas guarnicions doradas, y demunt la portalada, dins, un quadro de nostre pare sant Bruno. Y tota la bòveda està pintada ab la Glòria, y tot sobre llens y de gran mà, pues és de fra Juncosa. Lo altar és de escultura, ab lo sant Christo y sacrari; y tota la capella ab pilastres y cornisa de escultura dorat y estufat.

Sacristia

La sacristia és una pessa ben gran y ben acabada; y demunt de ella hi ha altre pessa tant bona com ella, que s'hi puja per una escala que està en lo grux de la paret de la iglésia. Y dita sacristia està rodada de calaixada de entretall de fusta de roure de Flandes. Y demunt los taulells de la calaixada hi ha a la paret un entretall molt bo de la mateixa fusta, ab un remato de mitg cossos petits y altres cosas de la mateixa fusta. Sobre eix entretall hi ha diferents làminas molt bonas y quadrets; y demunt de això està rodada de quadros.

A la part de ponent hi ha un armari de la dita fusta y de entretall, dins del qual hi ha las següents alages: lo vericle de plata sobredorat ab los dos sols guarnits de pedras ordinàrias (lo arbre del vericle és un àngel que té lo sol, lo qual té sobre lo cap un anell ab una esmeralda molt grossa, fina); quatre reliquiariis de plata nous; la vitela guarnida de plata de Nostra Senyora de Montserrat; quatre làminas guarnidas de plata; dos bacinas de plata doradas (la una té tots los instruments de ferrer); un calvari de èvano ab las imatges de plata (lo Salvador y Mare de Déu de pintura guarnits de èvano); dos reliquiariis dits de canons; altres dos reliquiariis de fusta; dos braços de fusta ab relíquias; lo reliquiari del senyor canonge Gavàs; una caps de

relíquias autènticas; algunas pastes de Agnus y reliquiaris petits; sant Joseph de escultura, dorat, prou gran; la Concepció, dorada y estufada, petita; santa Eulàlia, de terra cuyta y dorada, que se ha de estufar; la Assenció, de terra sens còurer; la post de la ànima; los vasos dels sants olis; una creu de cristall, y altres cosillas.

A la part de orient que no y ha calaixada és lo armari nou dorat y fa altar. En las portas està pintada la Anunciata [p. 11] y al costat dos àngels grans dorats y estufats. Dins hi ha las següents joyes: la veracreu ab son *lignum crucis* y relíquia de sant Sebastià, autènticas, que donà lo senyor canonge Gavàs (és de plata sobredorada, gran pessa); lo Niño Jesús, gran figura de plata y ben gran; la Concepció, de plata sobredorada y gran; sant Miquel, de plata y gran; sant Joan Baptista, de mediana estatura, de plata; sant Antelm, ab relíquia als pits del mateix sant, de plata, de suficient estatura; sant Llorens, ab relíquia del mateix sant, petit y de plata; y de la mateixa estatura y de plata, nostre pare sant Bruno; la creu gran de plata sobredorada y sis candalers de plata grans; dos floreras de plata, menos los peus, y una sacra petita de plata.

Lo dossier gran de plata està a l'entrant la sacristia, devall del taulell. Prop de a hont estan los pàlits estan las gradas per las enpaliades solemnes, platejadas y llistons dorats, y lo bastó de devant lo pàlit dorat. Y per la enpaliada mediana, dos guarniments, lo un platejat ab los llistons dorats, y altre de escultura; y diferents escambellets y peus platejats y dorats; y quatre floreras de fusta platejadas. La cadireta dorada per tenir lo Santíssim patent està en altre part; y la caixeta de cristall per lo moniment; y lo vericle de cristall y altres floreras; y las enpaliadas del lectori de cola ab sos peus dorats; y lo vas de plata per tenir flors al peu del sant Christo del lectori; garsotas per las enpaliadas, y diferents xipessos y floreras.

A l'armari d'en Fort, que està a la corda de la campana, hi ha dos incencers de plata; un sol de plata dorat; dos angelets dorats; un globo gran, sens lo que està al sacrari; una corona de plata y un sant Christo; per a fer, nostre pare sant Bruno de sant Anthelm; una gran bassina de plata y gerro de plata per rentar las mans; una vitela de Nostra Senyora, petita, guarnida de plata y part dorada; un sant Christo de marfil molt delicat dins de una capsa o creu de plata; una bassineta de plata per a canadellas de seculars, com la que serveix a l'altar major; dos palmatòrias de plata, dos candalers [p. 12] petits de plata; altres dos més grans y altres dos més grans, que tots serveixen per taulas de seculars; dos paus grans de plata sobredoradas y altres dos que n'i ha a la picina; ferials de bronze, ab las imatges sobredoradas.

Té vestits la sacristia: de tissú; lo nou de color casi groch de or; lo de espolín, blanch; lo del tissú de l'Esperit Sant; lo de flors de or de Nostra Senyora; lo enpelfat; lo de vellut carmasí; lo de teleton groch brodat; lo dels disaptes, blanch brodat; lo de domàs blanch, de capítol; lo de domàs carmesí, de capítol; lo de vellut negra, de morts (tots los dits tenen tot vestit, fins adorno del lectori); lo de domàs blanch, de dotse llistons; y de domàs vermell, de dotse llistons; y lo de infraoctavas de Nostra Senyora; lo pàlit de las tiaras.

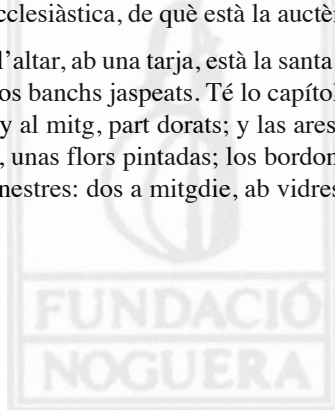
Casullas, sens las de dits vestiments, n'í ha de bonas: la millor, la blanca de llama brodada de or; la de tissú, blanca; la de l'Esperit Sant, ab plata;⁹ la del pare dom Thomàs, ab senefa de tissú; la de dom Llorens Fisonell, de primaveras; y las que serveixen per dotse llissons y sants de tres llissons. Més, los vestiments verts de capítol y ferials y los de las verges; la capeta brodada de or de combregar; per la picina de l'altar major, cortinas de quatre colors; los vestiments morats de capítol y ferials; y cobrecàlsers; bossas de corporals, diferents, bonas; y tovallolas de primaveras y tafetà, diferents, per lo diaca; y diferents cingulos de tafetans ab caps de fil de or. Amits, n'í ha dos de priorals, y albes,¹⁰ cosa bona, brodat; y diferents, de capítol y solemnes; y per las capellas, dos mudes; y tot lo demás de pàlies y roba blanca, tot lo convenient y necessari; bassinas de estany, tres; y tres gerros; y a la picina de l'altar major y sacristia, una gerra de estany bona; y per lo sacrari, pavelló morat y de coló; y per lo globo, tres vestits, de or, de vert y de morat; més dos jochs de candeleros de fusta, ab sa creu y sant Christo.¹¹

Capellas

Totas las capellas estan adornades de la portalada de pedra picada. Tenen cada una son calse de plata dorat, sols dos tenen lo peu de bronze dorat. Tenen casulla morada totes, de las demás, quinas ne tenen tres, quinas dos, y són casi totes de domàs. Lo pàlit morat tenen totes, y de altre color. Alguns altars, com són nostre pare sant Bruno, sant Thomàs, la Desponsació, lo tenen pintat; y així mateix la capella del claustro, per a la qual no hi ha calse. Deixat lo altar [p. 13] major, lo del Santíssim, lo de la sacristia y dels dos altars del cor dels frares, que ja està dit què sants se venéran en dits altars, comensam per las capellas del claustró, que n'í ha sis, totes adornadas lo paviment y costat de rajolas de València, menos la de la Desponsació, que sols ne té lo paviment.

Lo capítol té un altar sumptuós. Sant Llorens és lo cap de altar; sant Esteve protomàrtir a la mà dreta, y sant Vicens a mà esquerra; demunt, lo sant Christo, la Mare de Déu, y la Magdalena y sant Joan Evangelista; y als costats, santa Rosolina y santa Margarita,¹² monges nostras. Hi ha deu àngels y totes eixas figuras són enteras. Y lo demás del retaula, ab sas columnes y demás adorno, a la italiana. Baix la mesa de l'altar, ab una urna de fusta que té al devant, la imatge de sant Pere Màrtir, de mitg relleu. Està dins una urna de cristall lo cos sant enter de sant Pere Màrtir, comprovat per la cúria ecclesiàstica, de què està la auctèntica en nostre arxiu.

Demunt la grada de l'altar, ab una tarja, està la santa fas donà lo senyor canononge Gavàs. Té lo capítol los banchs jaspeats. Té lo capítol coronisa, part dorada, ab uns rematos als cantons y al mitg, part dorats; y las arestes de la volta, doradas; y al mitg de las dos voltas, unas flors pintadas; los bordons de las finestras salomòniques, dorats. Té tres finestres: dos a mitgdie, ab vidres blanchs; y una a ponent,

pintada. Té quinze quadros de mitg cos prou grans, guarnits a la italiana, de fusta de alba llisa: són lo Salvador, Maria, y los dotse apòstols y sant Pau apòstol, que tenen cada un la part del credo digué, escrita baix de son mitg cos (són de molt bona mà). Lo altar ni ditas guarnicions no està res dorat, però és de bona mà tot.

La capella de sant Bruno té lo retaula tot de escultura sens dorar. Sant Bruno, per cap de altar; y sant Hugo, bisbe de Granoble, ab tauló, demunt, de mitg relleu; y diferents àngels, que tenen cada hu una estrella. Té coronissa y està disposada ab repartiments per pintar-se. Té sa finestra ab vidriera de vidres blancs. Té lo pàlit pintat ab march de escultura.

La capella de sant Pere té son retaula dorat, ab la imatge de sant Pere, gran; y demunt, [p. 14] sant Pere y sant Pau, imatges, encara que de bulto, petites. Està tota rodada de quadros. Y un quadro pintat més gran, a hont està pintat don Vicent de Hortolà, qui té sepultura de màrmol guarnida de jaspe negra en dita capella. Té sa finestra ab vidriera blanca. No té coronisa esta capella.

Las tres capellas següents són novas y se han fet de la celda de la sacristia vella. La més prop del refetó és la de la Desponsació y té lo retaula de escultura. Lo tauló de la Desponsació és de mitg relleu. Al costat dret té sant Francesch y a l'esquerra, sant Bonaventura, de tot relleu entre dos columnes. Demunt del tauló de la Desponsació¹³ està lo tauló de la Mare de Déu de Monserrat, fet a la italiana, com lo de capítol, y los dos per Pere Costa, escultor de Barcelona. No està dorat. La capella té mitja taronja y llanternó, ab quatre vidrieras blancas, ab sa coronisa y sos remates. Té tres quadros per adorno a las parets.

Segueix-se qui va al claustro la altre capella de sant Thomàs de Aquino. Té lo retaula dorat de escultura a la italiana. Sant Thomàs de Aquino, cos enter y gran, cap de altar; dos àngels al costat; demunt, sant Antoni de Pàdua, tota la figura, petit; y a l'un costat, mitg cos, sant Libori, petit; y a l'altre, santa Llúcia. Demunt lo pedestral té sepultura de jaspi per los pare, qui ja hi està sepultat, y mare del pare dom Thomàs y fra Anton Vidiellas, la qual ha pagat dita sepultura y rejolas de València han entrat en dita capella, y ha fet y dorat lo retaula. Té coronisa, mitja taronja y llanternó adornat, com lo de la Desponsació, y té tres quadros a la paret que la adórnan.

Segueix-se, anant al claustro gran, la capella de las Dolors, algo més gran per estar esta edificada a l'hort de la celda antiga del pare sacristà. Y las ditas dos, una en cada aposiento. Està adornada de coronisa, mitja taronja y llanternó, y vidrieras y rematos com las dos ditas. Y a las vidrieras hi ha filats de llautó. Lo altar és de Nostra Senyora dels Dolors, ab la imatge de Nostra Senyora dels Dolors que té a son fill difunt als braços, tots cossos enters de escultura; sota, a sant Francisco Xavier en la cova; al costat dret, sant Pere; a l'esquerra, sant Pau, tots figuras enteras; demunt, al mitg, santa Ignés; al costat, sant Ignaci de Layola, mitg cos; y a

l'altre costat, sant Francisco de Borja, mitg cos; y per remate, sant Joseph, mitg cos. Està dorat lo altar. Y ha pagat [p. 15] lo fer-lo y dorar-lo, y las rejolas del costat, y la magnífica sepultura de pedra blanca de Gènova y de jaspe negra de Catalunya y un poch de Tortosa, lo senyor don Pedro Pablo de Cuéllar,¹⁴ magnífich benefactor de Monte Alegre. Dende esta capella se seguexen les secretas.¹⁵

Capellas del corredor

A las capellas del corredor se entra per una porta que correspon a la porta del claustró que éntren los monjos a la iglésia. A cada cap de corredor hi ha un altar. Al cap està a la esquena de la sacristia és lo altar de sant Joan Evangelista. És un quadro de pintura ab sas columnes doradas y son remato dorat.

De allí se entra a la capella de santa Theresa, que és un altar que té un quadro gran, a hont estan pintats santa Theresa, sant Antoni de Pàdua y sant Fernando, rey de Espanya. Y devall de est quadro hi ha un quadro prolongat y estret de gran pintura, de mà del pare dom Lluís de Scaladei. Està adornat lo altar ab columnes ordinàrias y remato dorat. Y té la capella sa finestra ab vidriera, y així mateix las tres següents, ab sa volta de rajola feta ab una lluna. Segueix-se, baixant lo corredor, la capella de sant Antoni Abat, que té per altar un quadro adornat també ab sas columnes llises y remato dorat. Té lo quadro, de tota figura y de bona pintura, sant Pau hermità y sant Antoni Abat. Y devall, altre quadro prolongat de mà del pare dom Lluís, cosa gran.

Segueix-se la capella de sant Jaume. Té retaula dorat ab sas columnes; sant Jaume de Galícia, de tot bulto, de escultura; y demunt, dos santets de bulto. Segueix-se la capella de sant Gerònim, que té per altar un quadro guarnit ab sas columnas y remato llis dorat, de sant Gerònim. Y sota, altre quadro prolongat de mà del pare dom Lluís. Y estas quatre capellas tenen alguns quadros a la paret per adorno. Segueix-se¹⁶ al cap del corredor lo altar de la Converció de sant Pau, que és un quadro de dita converció, adornat ab columnas y remato llis y dorat.

[p. 16] Capellas del pòrtico de la iglésia y corredor de la cuyna

Al pòrtico de la iglésia, a la part de tremontana, està la capella de Nostra Senyora del Roser, a hont ou missa la família y se'ls diu lo rosari. Per ço, molt capàs. Lo altar és de escultura a la italiana, fet per Pere Costa, escultor de Barcelona dit. Té lo march del pàlit de escultura; Nostra Senyora del Roser, dorada y estufada, cap de altar; lo demás de l'altar no és dorat.¹⁷ Té Nostra Senyora, al costat dret, sant Domingo; a l'esquerra, sant Pere Màrtir, ab sas columnes adornadas; demunt, sant Ramon de Penyafort. Té al costat del pedestral dret lo armari de casulles; y demunt, sant Francisco de Sales, mitg cos de mitg relleu; a l'altre

costat, la picina adornada de escultura; y demunt, santa Catharina de Sena, de mitg cos y mitg relleu. Sobre los banchs de bona fusta està pintada de rejola de València. Té a la part de ponent reixa per a hont ohuen missa las donas, y demunt, una o ab sa vidriera. Al¹⁸ costat de tremontana té tres finestras y tres vidrieras blanques. Hi ha tres sepulturas: dos de jaspe negre, de don Joseph Antich, una, y la altre de Coll, canonge; y la de tota pedra és de Magrinyà y Pedró.

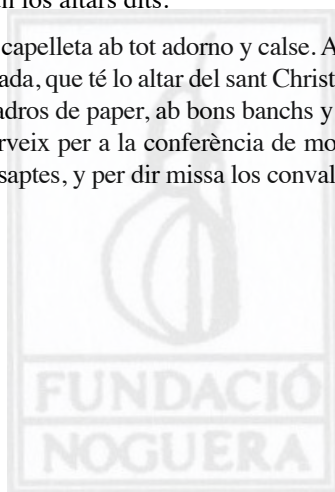
Segueix al mateix pòrtico, a la part de ponent, al costat de la capella del Roser, la capella, encara que petita, hermosa, de la Concepció. Està enpavimentada de rejola de València. Lo altar és ara un quadro de mitg cos de la Concepció, adornat de escultura dorada, y per remato un quadret de la Mare de Déu de las Dolors, adornat ab escultura dorada. Està ja assí en casa la Mare de Déu de la Concepció, feta de escultura, cosa primorosa, per mans del gran escultor Sunyer de Manresa, qui deu acabar de fer tot lo retaula, de què se'n cure lo pare dom Anton Monfar, profés de esta cartuxa (Nostre Senyor vulle se conclogue). Té la finestra ab vidriera y està pintada la capella tota, dende la rajola de València en amunt, de què està rodada ab història.

A l'èxir del pòrtico per lo corredor de la cuyna, a la mà dreita, està la capella de sant Nicolau de Bari, bisbe. Té lo retaula de un quadro del sant, gran, ab lo miracle dels minyons; y sota, la Cena del Senyor, tot de pintura; y adornats de columnas y remato ordinaris. Té sa fi-[p. 17] nestra ab vidriera blanca y diferents quadros per las parets de adorno.

Segueix la capella de sant Joseph, que és capítol dels frares, lo qual té lo retaula de sant Joseph, ab Maria Santíssima y lo Niño; y als costats, uns religiosos nostres; y baix del quadro de sant Joseph y devant las bases de las columnas, uns quadros, pintats tots los dits y adornats de columnas y remato de escultura dorat. Té la o sobre lo altar ab vidrieras blanques. Està tota rodada de banchs de respallés alts y ab diferents quadros.

Totas las sobreditas capellas tenen sa bassineta de estany, son gerro de estany per aygua, y canadella de plata per vi, sens lo calse. Y lo altar major té tres calses, un ferial, altre solemne y altre més solemne, ab què ve a tenir la sacristia vint-y-tres calses, pues són vint-y-un los altars dits.

En la prioria hi ha sa capelleta ab tot adorno y calse. A l'últim del claustro nou hi ha una capella ben treballada, que té lo altar del sant Christo que estave a capítol. Està adornada ab diferents quadros de paper, ab bons banchs y ab una finestra ab vidriera blanca, y sa coronisa. Serveix per a la conferència de moral, per a tenir los frares y hermanos la oració los disaptes, y per dir missa los convalecents. Esta no té calse.

Claustró de la iglésia

A l'eixir de la iglésia per la porta entren los monjos està lo claustro. Lo qual, sense las capellas se ha dit, té lo refetó. Y entre lo refetó y la capella de sant Pere hi ha un portal que va a altre portal done al corredor de la cuyna. Y entre estos portals, demunt, se fa la rasura. Està demunt del portal dit de la rasura un quadro gran que està pintat quant ajuden a morir o dónan sepultura a nostre pare sant Bruno. Y a la paret de la iglésia del claustro n'i ha altres sis de la història de nostre pare sant Bruno, ab guarnició de fusta. Y a la paret de nostre pare sant Bruno n'i ha un ab la Mare de Déu que ab sas mans ampara als cartuxos. Tots estos estan pintats per lo pare dom Berenguer de Scaladei.

A la paret de capítol, hi ha un nostre pare sant Bruno y [p. 18] nostra casa ab lo claustro vell sol, pintat per un alemany y al fresch. Totas las llunetas de dit claustro, àdhuc sobre los arquets, menos las que míran al corredor qui va al claustro, estan adornadas de quadros de armitans, fins a la porta qui va al claustro gran. Al claustro hi ha una cisterna hermosa ab son brocal, de pedra picada y columnes, hermós.

Refetó

Lo refetó té la porta per a hont éntren los monjos al claustro y, a mà esquerra de dita porta entrada, està la escala se baixe a l'últim de la cisterna per pèndrer aygua per la axeta té baix, que està passada per pedras de Mallorca, que estan dins la cisterna posades com si fos una messa de altar. Lo refetó està ab sas taules novament fetas, ab sos banchs ab son respatllet de fusta bona. Està ab volta ab llunetes. Té un llanternó quadrat ab quatre vidrieras, las tres pintadas, y la de mitgdie, blanca. Y devall de esta y de la de tremontana n'i ha una que se obre per si volen deixar passar los ayres. Lo llanternó té son panell ab la cuberta piramidal de rejolas pintadas, y ell està pintat de vermell ab rallas blancas.

A la part de orient té una vidriera pintada ab un sant Christo. Està adornat de molts quadros y sobre la porta per a hont éntren los frares està ya¹⁹ lo retaulo antes estava a la capella del Roser. Sobre la porta de la paret divideix los monjos dels frares està un sant Christo, que per trono té lo primer cos de la cucurulla tenia la cadira del sacerdot del presbiteri de la iglésia. Y lo demás està sobre la trona de refetó.

Té lo refetó roba: primo, lo joch de las estovalles de ginesta ab sos tovallons per tots, de ginesta; té després dos jochs de estovalles ordinàries y tovallons corresponents, ab sos salers de vidra tancats; tassas de fusta de oliver, per tots; gerros famosos de estany per aygua y vi, per tots y sobrats; aixugamans; cànters de aram; brocals de aram; panerets y lo demás necessari, ab sas caixas per a posar la roba, servint per això lo banch a hont se assenta lo pare conrrer y servidor. Las bòvadas y corredors del claustro estan com las dels claustros grans.

[p. 19] **Claustros grans y celdas**

Als claustros grans s'i entra dende lo claustró per la porta hi ha al corredor de la cuyna, que està devall de la resura, de a hont se entra al claustró. La porta principal està al pati gran de la entrada de la casa, al costat de la prioria. Són dos claustros ben capassos, ab bona arquitectura, cuyas bòvedas són de rajola. Y los archs y coronises y frontispici y rematos, que sols al claustro primer y ha, y las figures de llansar la aygua y pilastres són de rejola cuyta. Lo enpit del claustro és de tota pedra y, demunt, de pedra de Monjuich picada. Las columnes, llises, però basa y chapitells, ben treballades y allisades, són de pedra de Gerona. Y los archs, ben treballats, y pilastres, que estan després de tres a tres columnes. Lo principi de la lluneta y lo mitg de la volta són pedra de Monjuich.

Tot lo claustro vell y la part de marina del nou y lo que correspon a la celda de sant Esteve y sant Lauduino, demunt la volta té taulada, y demunt de la taulada, terrat. Lo altre està ab teulada plena y després seca perquè las voltas no rèbien humitat. En lo claustro vell la aygua baixa al fondo hi ha sobre los archs de rejola, y de allí per las figuras cau al claustro. Y al claustro nou baixa encanonada per las columnas.

Lo claustro vell té al mitg una creu ricament treballada ab sas gradas per peianya, a cuya inclinació hi ha molts indulgèncias concedidas per diferents bisbes y nuncios. Està dividit ab diferents quartos, cuyos estan rodats de murtres y alguns de boixos, ab rosers enmitg y altres arbres, ab molts tarongers. Y a la part del fossà dels monjos y seculars, llores y xiprés. Y lo camí de tot lo ruedo del claustro y lo de enmitg dels trenches y ruedo de la creu està enrejolat ab rejola ordinària.

Los fossàs estan contra lo corredor del claustro de enmitg. Y al dels monjos y frares, per divisió de cada sepultura hi ha una pessa de rejola ab sa creu. Y lo últim que se mor té al cap la creu de ferro ab la basa de pedra, fins que se'n mor de altre.

Lo claustro [p. 20] gran nou, està lo corredor com lo vell, sinó que lo vell té las voltas vermel·las y lo nou, blanquejadas. Los camins del claustro nou que estan entre lo enpit del claustro estan enrejolats, però són molt més grans que no los dels vells. Està dividit ab sis quartos tant solament y tots adornats de murtres y tarongers y rosers; y los camins, enrejolats tots de rejola; y lo ruedo del sortidor, que és de pedra de Gènova, la tassa y columna; lo ruedo de rèbrer la aygua del surtidor, de pedra de jaspe negra; y la gradeta, de pedra de Monjuich. Per al surtidor ve la aygua del safareix de detrás casa per a la basa del sortidor ve per la canonada ordinària de las celdas d'enmitg, perquè així se puga tenir més aygua segura per regar los tarrongers y demás convinga. En cada claustro hi ha sa fonteta de aygua, cosa famosa a l'ivern de freda.

Celdas dels monjos y prioria

La prioria y celdas dels monjos totas tenen lo portal de pedra picada de Monjuich. Tenen dos quartos. Al primer, després de las dos portas, està lo foch y picina, una finestra que dóna a l'hort y una porta que hix al corredor dels cossis y se hix a l'hort. Té per adorno una taula a hont los del claustro vell ménjan, per tenir lo finestró entre las dos portas, y una cadira gran. Y molts solen tenir-i lo parastatge. De est quarto se entra al segon, a hont està lo altar y cadira per a resar, una taula, y una cadira gran y la llitotxa. Y està lo llit y una porta que va al corredor de la sacreta, a hont solen escriurer. Y per ço, solen tenir-i la taula y cadira gran.

Hi ha en dit corredor una porta per eixir a l'hort y una finestra per dar llum a la taula de escriurer. Totas las celdas de marina y claustro nou tenen lo corredor així. Las del claustro vell de part del bosch y de part de la iglésia, y las que estan al mitg dels claustros, al corredor de la sacreta no y tenen taula. Tenen miranda las de marina de mitgdie ab son aposiento baix per llenya. Las demás del claustro nou tenen miranda, però no aposiento, sinó la del recó de la part del bosch. Totas las del claustro nou tenen lo manjador al corredor de la sacreta perquè tenen allí lo finestró, però est no lo y tenen las del cap del claustro de marina [p. 21] ni la del racó de la part de montanya.

Totas menos sinch²⁰ y las de enmitg del claustro tenen lo hort enrejolat. A la miranda tenen las de marina, las demás, ventallés ab sos enserats. Tenen per a l'hort dos còvechs y cassa de aram per a regar. Las de mitgdie de marina tenen vidrieras a las finestras dels aposientos y a la finestra del corredoret. Las demás del claustro nou y la de sant Domingo ne tenen als aposientos. Tenen totas las celdas, sens las caderas ditas y taulas y llitotxa, a la miranda una taula y calaix per escupir; al corredor, altre calaix per escupir; a la cadira de l'oratori, altre; contra lo llit, altre; y a la taula del primer aposiento, altre; y dos o tres caderas petites.

Tenen son parastatge per llibres, qui gran, qui petit. Tenen per al llit màrrega, flassadó, dos flassades, dos coxins y quatre coxineras; per a la taula, tres estovallas y tres tovallons, tres aixugamans, un ganivet, una cullera y un saler; dos cànters grans per aygua, un garrafó, tres plats de pisa blanca, y dos escudellas, dos tassas, un cetrill per oli y altre per vinagre; una llumanera de estany ab peu del mateix o de llautó, un gresol per escalfar lo menjar y altre per pèndrer llum; y un cassonet per escalfar aygua. Al foch, pala y molls y escalfeta de ferro.

Roba de vestir: dos cotas, dos cogullas grans, dos de medianas, dos de petites, tres túniques, tres cilicis, dos lumbaris, dos camisolas, dos calses, tres parells de mitges, quatre de peals, tres barretinas, dos parells de sabatas y dos mocadors blanchs. Y vuy molts tenen també plantofes y un bastó per anar a pasetx, ab un parell de espadenyas grosses. Y los demás, capa de panyo blanch per a la celda.

Segueix-se los noms de las celdas

La primera, la prioria, sant Salvador; 2, la Mare de Déu; 3, sant Joseph; 4, sant Joan Baptista; 5, santa Magdalena; 6, nostre pare sant Bruno; 7, beat Artoldo; 8, santa Roselina; 9, beat Nicolau; 10, beat Petrus Petronius (totas estas estan a mitgdie; ara vénen las del [p. 22] cap del claustro de orient); 11, sant Stephanus; 12, beat Lauduinus; 13, sant Anthelm y la capella (ara vénen las de la part de la montanya); 14, beat Joannes; 15, sant Edmundus; 16, beat Guillem; 17, sant Hugo; 18, sant Domingo; 19, santa Theresa; 20, sant Francesch; 21, sant Ignaci de Layola; 22, santa Agnès; 23, sant Agustí, que vuy és celda del pare sacristà y té porta que done a la sacristia per entrar a la iglésia sens eixir al claustro y està al llens de ponent ab las següents; 24, sant Joan Evangelista, y és celda del sota-sacristà y a l'hort està lo rellogte; 25, sant Jaume; 26, sant Pau; 27, sant Pere, que és la celda de l'arxiu y de la presó (ara vénen las del mitg dels dos claustros); 28, sant Gerònim y la mort; 29, santa Catharina; 30, sant Benet; 31, beat Odó. Totas las ditas celdas tenen son quadro al fresch pintat sobre la porta, ab son díctic, de qui prenen lo nom. Y estas tres del mitg tenen al detràs tres portals ab sas portas y sos sants demunt: la de detràs de sant Gerònim, beat Uldericus; la del mitg, beata Margarita, monja nostra; tras sant Benet, beat Desiderius.

Prioria

La prioria vuy en die està en esta forma: té porta que dóna al claustro, com las demés, y la segona. Entre estas portas hi ha una escala per pujar a tres aposientos hi ha demunt, que lo un serveix per a l'assistent del pare prior; lo del mitg, per tenir los llibres vells y altres trastos; lo altre, que done demunt lo aposiento del llit y llibreria, és per tenir las cosas diferents de la prioria. Entre ditas dos portas hi ha un cancell de fusta que prohibeix que de la porta hi ha al pati no se puga entrar al claustro sens passar per la saleta de la prioria, pus de la dita porta petita del pati se entra a altre que done a la saleta, com la segona qui ve del claustro.

Lo primer quarto és la saleta, que és los dos aposientos de ample de las celdas. A mà dreta és la picina, que és a hont a las altres celdas és la ximenea, pus de ella se féu quant se engrandí la prioria en la forma està ara. Y en dita picina hi ha un gran parador de vidre exquisit. Contra la escala dita està lo foch y devall, un rebostet. De eixa pessa se entra a l'aposiento del llit, al peu del qual està la capelleta. [p. 23] Y després hi ha un corredoret, que antes hi era la sacreta y ara serveix per sacristieta y tenir alguns parestatges de llibres. Y un armari està al cap de dit corredoret. Y en est aposiento està la cadira de l'oratori y altar, com a las demés celdas. Est aposiento ocupa la part de ort que en las demés celdas hi ha dende una celda a altre, y és lo corredor de la sacreta.

De est segon quarto se entra a la llibreria, que se féu de la miranda, allergant-la fins a est quarto. Y devall la llibreria és lo aposiento per a llenya. Lo que antes era corredor dels cossis vuy és corredor que porte al mangedoret se féu estos anys, y secreta. Té sa eixida tota enrejolada, tenint sols sobre lo gruix de la muralla testos ab barana de ferro devant y detràs, y un taronger en dita eixida. La llibreria de la prioria té moltíssims llibres y, per no càbrer-i, n'i ha tres parastatges plens al corre-doret dit. En dita llibreria hi ha dos banchs cuberts de cuyro, una cadira de brassos per al pare prior y altre entre las dos finestras, sens braços, per al que convinga.

Lo aposiento del llit està adornat de diferents quadros y bons, de quatre cadiras de brassos negres, de un bufet ab sa arquilleta, demunt, y demunt de la arquilleta, lo rellotge de pèndula ab despertador sens corda, sinó ab molla. Té altre arquilla gran per tenir diferents coses de la prioria. La saleta està també adornada de quadros, de una mapa gran de tot lo món, de las plantas en alt y pla de casa, dels reys de Espanya, de la mapa dels nostres generals y de la descripció de todas las províncias y casas de la religió, així las que vuy existeixen com las destruïdas.

Té una arquilla a hont està la roba blanca y estany serveix per los hostes antes menjàvan a la prioria y vuy ménjan al saló nou del pare conrrer. Y també hi està la capsa de plata de la prioria per dit efecte, que és la següent: dotse forquilles y onse culleras grosses ab las armas de Coll, que són tres estrellas; set culleras petites (la una té lo mànech un poch dorat); vuyt ganivets ab mànech de plata; una cullera y forquilla més grosses; la tassa de plata per dar lo caldo als [p. 24] malalts, ab broch de plata, més un estotxet petit, cosa molt curiosa, tot de plata, menos la capsa, que és verda y dorada; y una ploma de plata; un ganivet gros ab mànech de fusta per tallar lo pa a la taula dels hostes; més dos gots de plata y una canadella de plata per a quant se va de camí, y estan dins un vas de llautó, ab son tap del mateix y cadeneta.

Estany, hi ha quatre platas petites; més sinch de més grans, fetas novament; més diset, todas de un motlle ab marca de Montalegra, y altre de a hont foren fetas; més dotse de més grans, també ab ditas marcas; més sexanta-set platillos fets, per ser lo estany tant bo, de vuyt platas grans hi havia, que per ser tant grans no podían servir, ab sa marca (y los platillos hi havia antes a la prioria se donaren a la cuyna); més al parador hi ha una bassina gran ab son vas de ayguamans a l'antich, tot labrat; més hi ha en una capsa dos vasos de estany molt grans; y una tassa de estany molt gran; y un saler de metall del príncep, com si fos de plata; més per anar de camí hi ha una palmatòria de llautó, dos candalers de llautó, un cànter de llautó y altre per servey de la prioria, y la llumenera de llautó y una escupidora de llautó; més estotx ab sas navages, pedra y espill; una capsa de llauna a hont hi caben tres xícaras; una capsa ab quatre divisions de llauna per portar espècies; y una garrafeta de llauna ab quatre divisions; y una bomba de estany ab sa capsa per refredar aygua de camí.

Roba blanca per dit servey dels hostes: primo, estovallas grans, primas, de flor de ginesta, quatre; més tovalloles de flor de ginesta, nou; més bavaderos, tres; més

tovallolas de pinyonet, tres; més tovallolas de tela ab punta y sense punta, set; més tovallons de flor de ginesta, vint-y-dos; y trenta com los de refetó, de flor de ginesta; més coxineras de tela grans, quatre; més de xiques, quatre; més una tovallola de buixets feta per mosquitera de taula; més estovallas grans, grossas, tres; més tovallons de cotó, quatre; més un coxí xich de ploma y altre de gran; més un tapete vert que de llargària y amplària és bastant per las dos taulas juntas grans, que ara són al saló del pare conrrer; y un de petit vert per una tauleta; més té la demás roba de taula per al servey [p. 25] del pare prior; y bahul, maleta, espuelas y gualdrapa per anar de camí; alforges; y una alforge sola de cuyro per portar devant la calesa; lo breviari, diürnal y altres cosillas; rellotget de botxaca ab despertador de plata, però vell; dos estoitxs,²¹ un de marfil y altre més ordinari per camí.

La saleta de la prioria està adornada ab dotse cadires de noguer, sens braços y sensilles, y tres tamborets de noguer, y al paredor molts vasos de cristall fins, y diferents cosas de vidre fi.

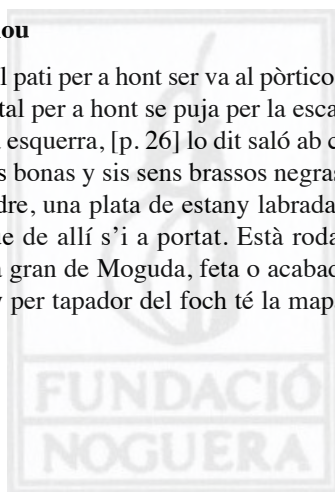
La prioria nova se ha de fer tindrà lo de entre las portas més capàs, pus arribarà fins a la picina hi ha ara a la saleta. Las pessas tres arribaran fins a la muralla. La saleta serà més gran que no las altres. Serviran las mateixas portas, finestras y portals que són vuy posadas en diferent lloch. La fusta del sostre de l'aposiento de a hont vuy és lo llit servirà per lo que se ha de allergar la llibreria, assí a la part del claustro. La de la saleta servirà per lo aposiento de dormir, ab què sols serà de menester per lo primer quarto y per la taulada fusta a fer.

Los aposientos de dalt seran corresponents als de baix y serviran per lo mateix serveixen los de ara. Lo corredoret del menjador serà més llarch y allí serà lo foch, y al cap del corredor, una finestra rasgada. Y a la part de la porta de l'ort serà la sacreta. Ort ne tindrà tant solament fins a la llibreria. Devant de esta no n'i haurà, que així no-l podran vèurer de la celda del costat. Se deixerà lo paviment de l'ort quatre palms o sinch més baix que los aposientos.

La prioria té una llibreria que valdran los llibres mil doblas y los que hi ha en totas las celdas valdran altre tant.

Saló del pare conrrer nou

A l'entrar la porta del pati per a hont ser va al pòrtico de la iglésia, a mà esquerra, luego se troba un portal per a hont se puja per la escaleta escusada del dit saló, al cap de la qual és, a mà esquerra, [p. 26] lo dit saló ab celo raso adornat, ab dotse cadiras de brassos negras bonas y sis sens brassos negras. Té sa picina y son parador ab sa provisió de vidre, una plata de estany labrada y un gerro a la antigalla, com lo de la prioria, que de allí s'i a portat. Està rodad de quadros. Demunt la ximinea té la mapa nova gran de Moguda, feta o acabada en lo any 1729 per don Marcos Antonio Gigli; y per tapador del foch té la mapa vella de Cathalunya. Té

sa taula gran, que antes estava sobre la prioria, y altre de igual, que se guarde a la prioria y s'i aportarà quant convinga. Més té un bufet petit, a hont ab un adorno donà lo senyor ardiaca Rovira, dorat y de vidres, que era per tenir Nostre Senyor patent. Hi ha un Niño de cera ab son peu curiós y un vidre que tot lo cobre.

Dende lo saló se entra a l'aposiento ben capàs del pare conrrer y dende dit saló se puja per una escala a la golfa, que té tant com té lo saló. Y de allí se entra sobre lo aposiento del pare conrrer, que és tant capàs esta golfa com lo aposiento. De dita escala que se puja al saló se va també a l'aposiento del pare procurador de Barcelona, ben capàs, y ab sa golfa, com lo aposiento. Y a la sacreta s'i va per dit corredor y lo ajudant del cuyner entra a sa celda. Devall del saló, aposiento del pare conrrer y procurador y dit corredor hi ha lo menjador dels mossos, que té porta al pati y torn per dar-los lo menjar al passadís qui va al corral de la cuyna; la dispensa de l'oli, que s'i entre per lo pati del safereix²² de la cuyna; la mola a hont escàtan lo peix y los cossis y foch per fer la bugada de la cuyna; y lo passadís per anar al corral de la cuyna y lo aposentet per trencar les ametlles.²³

Cuyna

Després de la dita porta de pujar al saló se segueix la cuyna, novament adornada y renovada y molt millorada. Té a l'entrar, a mà esquerra, la celda de l'ajudant, que antes era lo menjador dels mossos. Y de sobre de esta, la de l'altre ajudant. Al mateix costat té altre porta que se hix al celobert de la cuyna del safareix,²⁴ a hont [p. 27] està lo aposentet de trencar las ametllas, la sacreta dels mosos, la porta de la dispensa de l'oli, la mola per a triar la verdura, y més allà la de escatar lo peix, cossis y foch per fer la bugada y una porta per al corral.

Lo safereix y de contra lo safereix se puja als dos aposientos dels mossos de la cuyna, que estan lo un demunt de l'altre, de sobre la pescateria. Y al terradet hi ha demunt de a hont se renta lo estany, devant la porta de la cuyna, està la porta y aposiento de la pescateria, ab lo molinet. Entrada la porta de la cuyna, a mà dreta, és lo pedrís per posar los plats quant llévan de refetó. És molt ample. Luego se segueix la porta del saló de la cuyna. Al costat del bosch és lo fogó gran per lo cuyner y també los fogons de l'infermer y lo forn. A la part de la dispensa, dos cossis de jaspe ab sa aixeta cada un, y un taulell tant ample com dits cossis y llarch fins a la paret; y devall, ab sas portas, per posar trastes.

Al saló hi ha un armari per al mateix y al fogó n'i ha un per lo cuyner y altre per lo infermer. De la part dels cossis de jaspe està la dispensa ab sos armaris. Demunt, altre aposiento com lo de baix, y de allí se entra a altre aposiento. Y de est, a l'aposiento del cuyner, lo qual té porta que hix al terrat hi ha demunt del primer aposiento de la cuyna, a hont hi ha dos finestras grans que donan la claror al saló de la cuyna. Y lo primer quarto de l'entrar de la cuyna reb la llum per una finestra ab vidriera que done al patiet de la cuyna.

Lo que hi ha en la cuyna per servey de ella

Primo, pahellas de fregir peix, sis, tres de grans y tres de mitjanes; més cassolles de còurer lo peix, tres, dos de grans y una de petita; més pahellas de fer bolas, tres, dos de mitjanes y una de gran; més pahellas de fer tortillas, tres; més pahellas per fer pegats, dos, una de gran y una de petita; més²⁵ grahellas de brasejar peix, quatre, dos de grans y dos de petites; més parols, sinch, tres de grans [p. 28] y dos de mitjans; més caces, quinse, tres de grans, vuyt de mitjanas y quatre de petites; escumadoras, dotse, una de fonda, una de gran, plana, tres de mitjanas y set de petites; y una barqueta; més fornets per posar tortillas, dos; més una olla gran de aram per còurer las escudellas; més dos de bronse grans, la una està paredada al fogó per tenir aygua calenta, la altre per ara no serveix (antes servia per fer las escudellas); plats de aram, tres, y altres trastos.

Estany hi ha en la cuyna: primo, pitaņas, cinquanta-dos; més platillos, cent y vuyt; més escudellas de la comunitat, cinquanta; més escudellas de hosta, catorse; més salsirons, quaranta; més platas grans, vuyt; més de no tant grans, set; més batidoras, tres.

Dispensa de l'oli

Se conte per lo entrar, a mà dreita: picas primera, segona y tercera, de quatre cargas cada una; la quarta, de quatre cargas y mitja; la quinta, de sinch cargas; la sexta, de sis cargas; la sèptima, de quatre cargas y mitja; la gerra primera, de quatre cargas y mitja y la pica octava de set cargas; la segona gerra, de tres càrregas; la tercera y quarta gerra, de sis cargas vint cortans cada una; la quinta gerra, de deu cargas; y la gerra del pare sacristà, de una carga. És junt setanta cargas y vint-y-sinch cortans.

Bodega del convent

En la bodega del convent hi ha diset bótas de sinch cargas cada una; y dos, de tres cargas; y una, de dos cargas, que juntas hi vénen a càbrer noranta-tres cargas de vi; y la bóta de vi blanch ranci, de una carga. Hi ha un cànter de aram y una cassa y dos portadoras que serveixen per quant se réntan las bótas.

Lo que hi ha en los hostals de la portaria per servey dels hostes

Primo, trenta-tres pessas de plata, ço és, vint-y-dos culleras y onse [p. 29] forquilles; dos cànters de aram grans; dos gerros y una palangana y una bassina de estany per dar ayguamans; més dos peus de estany y un de llautó per los de baix; més dos ganivets per la taula de baix; més sis ganivets ab son estoitx, ab mànechs

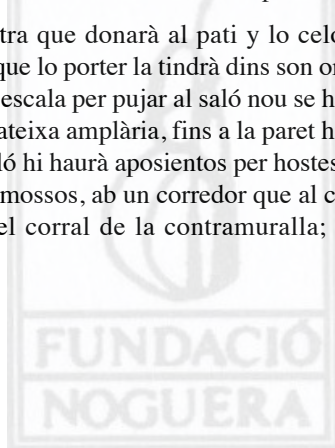
de os; més dinou estovalles grans; més onse estovalles primes; més sis dotsenas de tovallons; més vint-y-sis tovallolas grossas; més tretse tovallolas primas; més dinou llansols grossos; més catorse llansols prims; més vint-y-nou coxineras; més vuyt coxineras petites;²⁶ més dos coxins petits; més sis coxins grans, quatre de ploma; més sinch vànovas; més vuyt matalassos; més tres llumaneras; més als hostals vells, als llits dels mossos, sis coxins; quatre màrfegas ab los quatre llits y sas flassadas; y dos màrfegas a l'aposiento de la cuyna per los mossos y pescater; més tres cobretaulas per los hostals de dalt. Los aposientos dos tenen son llit encorinat, sa taula, sa cadira, son bon bufet y cadiras, lo saló, y adornat de quadros.

Hostals nous

Los hostals nous se diuhen los hostals primers hi ha al pati, a diferència dels de més a dintre, que se diuhen los hostals vells, com tot se ha de mudar per correspondrer al saló. Y axí sols se dirà que, entrant a casa, a mà esquerra, se troba la porta dels hostals nous. Luego la entrada, a la qual està la escala puja dalt a la sala y aposientos, y del que era del pare conrrer. Y de la saleta se puja a la torra y a dita saleta també hi ha porta per la sacreta. Demunt de la saleta y dits aposientos no serveix per a res. A la entrada està també la porta de la celda del porter y a l'enfront de la porta, dita dels hostals, hi ha altre portal per a hont se entra a una estansieta que, a mà esquerra, té la porta per a l'aposiento de la neu y, a mà dreta, los hostals de baix y altre porta que done a un celobert que, a mà esquerra, és la sacreta del porter; a l'enfront, la fusteria vella; y a mà dreta, la escala puja als hostals vells, a hont [p. 30] hi ha sa saleta, un aposiento per lo hortalà y tres per los mossos y la sacreta. Demunt sols hi és la teulada. Devall ho ocupe tot la fusteria vella.

Quant se acabarà de perficionar, se han de tallar dits hostals tot lo que hixen més que lo saló, que se'n porta més que la saleta y part de la celda del conrrer vella. Y se tirarà la paret de davant dret a la escala hi ha vuy dels hostals, de manera que dita escala serà pati y estarà la finestra de la celda nova del porter. Lo portal dels hostals se posarà a la porta vuy hi ha qui entra al quartet o estància hi ha davant lo aposiento de la neu. Y est aposiento se derrocarà y se farà allí la porta de la celda del porter. Los hostals de baix quedaran allí mateix y tindran algo més assí a la part del pati tot lo que y quedarà de la celda vella del porter.

Y tindran una finestra que donarà al pati y lo celobertet no serà tant gran. Y se'n treurà la sacreta, que lo porter la tindrà dins son ort. Y en eix celobertet, que no serà tant gran, serà la escala per pujar al saló nou se ha de fer, que serà dende lo del pare conrrer, ab la mateixa amplària, fins a la paret hi ha ara al corredor va a la sacreta. Y demunt del saló hi haurà aposientos per hostes. Lo que era fustaria vella seran aposientos per los mossos, ab un corredor que al cap tindrà una reixa li darà claror, que la pendrà del corral de la contramuralla; y la sacreta, a mà dreta.

Y demunt de estos aposientos seran los dels hostes, també ab son corredor y reixa, també a ponent; y sacreta, demunt de la de baix. Y s'i pujarà per la escala dita dels hostals, a dits aposientos. Y ab dita escala també se pujarà a l'aposiento de demunt lo saló y a l'aposiento de demunt los aposientos dels hostes, que servirà per malalts y tindrà son corredor y reixa y sacreta demunt dels dits.

La celda del porter estarà del cantó de la torra y s'i entrarà per devall de dit saló. Tindrà sa saleta ab son llit y un quarto per a tallar y tenir lo pa per la charitat, ab sa golfa capàs; son ort, ab sa sacreta; y dende est ort se entrarà a la capella per dir missa a las donas. Y al costat de dita capella hi haurà un aposiento que'l faran servir per las gallinas o lo que voldran.

Dendel cantó de la torra, o millor dende dit aposiento, arriba la muralla a la montanya, que té passats de vint-y-quatre palms de alt, y gira dret al cantó del Roser. Y dende lo pou, per ara no y ha muralla feta, sinó que està espadada la montanya, fins tras [p. 31] la torra de la celda de sant Domingo, que n'i ha un tros. Després se segeix la montanya espadada fins tras la celda de sant Lauduino, que comensa la muralla y dura fins al cantó de l'hort de la celda última de marina, a hont hi ha porta. La terra de detràs casa està treta fins casi al pla de la casa, dendel cantó de casa fins a la capella del²⁷ Ruser.²⁸

Apotecaria

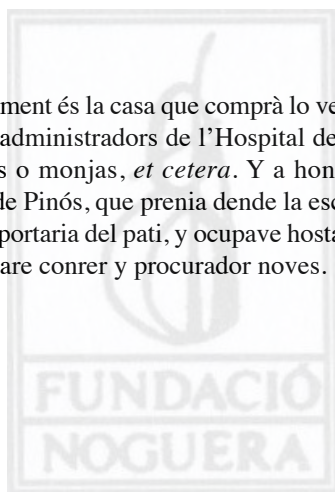
La apotecaria està ben provehida de tot y té los trastos de fer la cera y la fa. Y val lo que hi ha en ella molts milanars.

Lo ort de casa

Lo ort de casa és de llarch dende la muralla de la portaria fins al cantó de la creu dels xiprés, ben prop. De allí, de ample, té tot lo que té de ample lo claustro vell. Y se espera tirar la paret de baix al recte per enclòurer les figueras y tirar la contramuralla fins a trobar a dita paret.

Conrreteria

La Conrreteria pròpiament és la casa que comprà lo venerable pare dom Domingo de Bonafè, prior, als administradors de l'Hospital de Barcelona, que és la que habitaren las pias donas o monjas, *et cetera*. Y a hont està fundat lo monestir pròpiament era la casa de Pinós, que prenia dende la escala escusada del saló fins al cantó de la porta de la portaria del pati, y ocupave hostals nous y vells, y lo corral de la cuyna, celdas del pare conrer y procurador noves.

La Conrreteria és una gran casa a hont hi ha sa iglésia. Se manté allí la reserva y sants olis. Té lo altar major, que antes era altar major del monestir, que estave sobre la mesa de l'altar, y per ço està de las dos parts dorat; y la que se veu a l'entrar estave al detràs quant estave [p. 32] en lo monestir, y ara està en la Conrreteria al devant per tenir en eixa part lo sacrari. Té lo chor sis cadiras per part ab sas formas y una sens respatllet alt, que mira a l'altar ab sa forma, per lo pare conrrer. Lo demés té banchs contra la paret per los mossos, cerrant-se ab balustre lo chor dels frares perquè no y entren los mossos.

Estan en la Conrreteria lo pare conrrer, un religiós per cuyner de purgatori, altre per porter, altre per majoral, altre per forner, y algunas vegades un ajudant del forner. Los quals van a matinas, àdhuc lo pare conrrer, a tres horas, quant més prest, quant un poch més tart, segons lo diferent temps de l'any. Estan en la Conrreteria los aposientos per dormir los hostes nobles, medians y més ordinaris. Té lo forn ab tot sos requisits, fusteria ab tots los requisits, graners demunt la iglésia, y portaria, bodegas a hont hi ha lo botam següent.

Bodega de la Conrreteria

Primo, bótas de cadireta, tretse, que hi cabran 316 cargues de vi; més bótas de mena, nou, que hi cabran 40 cargues de vi; més bótas de mena de vi blanch, catorse, que hi cabran 14 cargas; més dos de deu cargas cada una y altre de dos cargas; més cups de fusta, quatre, que s'i farà 134 cargues de vi; més prempsas, quatre, de un caragol, y una, de dos caragols; més portadoras, vint-y-dos; més barrals, vuyt parells.

Memòria del que hi ha en la Conrreteria per servey dels hostals

Primo, als tres aposientos dels cavallers, qui va del saló del pare conrrer a la saleta del bisbe, son llit ben parat. Y a l'un hi ha cortinatge blanch y a tots, sa màrfega, son matalàs, dos coxins y llumanera, taula, y una cadira, y bons llansols, una vànova y flassada. A l'aposiento de la saleta del bisbe, dos llits ben parats, y demés per hostes medians. Als tres aposientos, llit a cada un, ab sa màrfega y matalàs, y demés per los hostes més ordinaris.

[p. 33] Roba blanca per servey dels hostals: vint-y-vuyt llansols; més dinou parells y mitg de coxineras; més dos coxins petits de ploma; més sis vànovas blanques; més tretse estovallas; més vint-y-nou tovallons; més tretse tovallolas.

Estany del purgatori de la Conrreteria

Primo, quatre platas grans, més tres de petites; més vuyt pitansas; més vint-y-quatre platillos; més escudellas de la comunitat, vuyt; més escudellas de hoste,

quatre; més batidora, una; més un gerro y palangana de estany per dar ayguamans; y tot lo aram convenient y necessari.

En la cuyna de infern se té tot lo necessari per assistir conforme als mossos y criats. En la ferreria hi ha tots los trastos y ainas necessàries per dita officina. En la corderia, lo que convé per fer las cordas y talers per texir y fer lo que convé per casa. Y aún moltas vegadas hi aperían los bastos dels matxos de tregí. En la sabateria, los trastos per fer sabatas.

En la majoralia, tot lo necessari per a la labrança y per cavar vinyas y demés, y albardas negras per anar de camí. Lo majoral de la Conrreria té cuydado dels traginers, vinyas y boscos, y oliveres y altres cosas. Los jornals o mujadas:²⁹ vinya, hi ha de què se cuyda la Conrreria, són³⁰ vint-i-una mojada³¹; las oliveres són las que hi ha devall la mongia fins al peu de la costa; cantitat de bosch és molt gran (nota que cada mojada importa dos quarteras de sembradura).³²

En los aposientos dels mossos hi ha sos llits ab sas màrfegas, llansols y flassadas.

1. *El títol que ocupa bona part de la primera plana del document és Estat temporal en què se troba lo sant convent de Montalegre en lo dia 8 del mes de janer de l'any 1731, en què los pares oficials donaren comta de sas obedièncias de l'any 1730.* — 2. *Segueix de, encerclat amb un traç discontinu.* — 3. *Domo Sancti Jacobi Vallis Paradisi, prope Terraciam, certis subratllat.* — 4. *ràfeh, al ms. refeh.* — 5. *Segueix del ratllat.* — 6. *Segueix drete, encerclat amb un traç discontinu.* — 7. *Segueix hi ha llibres, encerclat amb un traç discontinu.* — 8. *sacrari, al ms. sacracri.* — 9. *la de l'Esperit Sant, ab plata, encerclat amb un traç discontinu.* — 10. *y albes, escrit per una mà diferent.* — 11. *El text comprès entre morat y de coló i y sant Christo, escrit per una mà diferent a la drete del títol Capellas.* — 12. *Las darreras cinc lletres de Margarita, afegit a la interlínia i escrit per una mà diferent.* — 13. *nota que a l'altar de la Desponsació sols està fet pedrestal, grades y tauló, escrit al marge dret per una mà diferent.* — 14. *Cuéllar, al ms. Cuella.* — 15. *Dende esta capella se seguexen les secretas, escrit per una mà diferent.* — 16. *Segueix al ratllat.* — 17. *nota que de est retaulo del Roser sols està feta la Mare de Déu y està dorada y estufada, escrit al marge dret per una mà diferent.* — 18. *al, al ms. ab.* — 19. *ya afegit a la interlínia.* — 20. *Segueix tenen subratllat.* — 21. *estoitxs, al ms. estotixs.* — 22. *safareitx, al ms. safaretix.* — 23. *y lo aposentet per trencar les ametlles, escrit per una mà diferent.* — 24. *safareitx, al ms. safaretix.* — 25. *Segueix pal ratllat.* — 26. *Segueix més dos coixins petits, encerclat amb un traç discontinu.* — 27. *Segueix pàssan la aygua a la cuyna al pou de las ayguas brutas de allí, encerclat amb un traç discontinu.* — 28. *Ruser, escrit per una mà diferent.* — 29. *Segueix hi ha de ratllat.* — 30. *Segueix norantados ratllat.* — 31. *vint-i-una mojada, escrita per una mà diferent.* — 32. *nota que cada mojada importa dos quarteras de sembradura, escrit per una mà diferent.*

LA COL·LECCIÓ DE PLÀNOLS I MAPES DE L'ARXIU HISTÒRIC DE PROTOCOLS DE BARCELONA: UNA TRAÇA

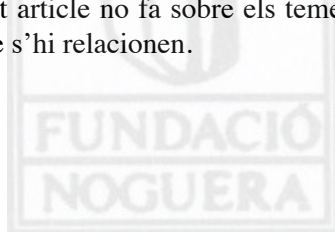
○ — XAVIER CAZENEUVE I DESCARREGA
BARCELONA

Com a historiador que des de fa anys acudeix sovint a consultar els fons de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, sempre m'ha interessat la troballa de qualsevol plànol o mapa intercalat entre les pàgines del manual que en aquell moment estigués consultant: la temptació de desplegar-lo, d'estendre'l damunt la taula (provocant sovint la mirada encuriosida dels investigadors que m'envolten) i d'aturar-me una estona en el seu contingut. A vegades, he tingut la sort que formi part del document que volia estudiar, i que, per tant, el pugui incloure en la meua recerca. Altres vegades — de fet, la immensa majoria —, no ha estat així. Sigui com sigui, hom sempre acaba palesant el cert valor que puguin tenir en el particular, però, sobretot, acaba adonant-se de la gran importància que pot arribar a tenir tot el conjunt en general.

L'objecte d'aquest article és cridar l'atenció, precisament, sobre la col·lecció de documents gràfics (plànols, mapes, dibuixos) de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, destacar-ne la gran riquesa i varietat i les possibilitats que ofereix per a l'estudi històric. Una important col·lecció documental els components de la qual trobem de manera disseminada intercalats entre les pàgines dels milers de llibres de notaris.

Estem parlant, doncs, de totes aquelles il·lustracions que formen part de les escriptures notariales com un element més d'elles i que aporten informació substancial complementària al seu contingut. Es descarten aquí, per tant, totes aquelles altres en forma d'adornaments als marges i encapçalaments que el notari fa de manera arbitrària i que no tenen res a veure amb el contingut del document de la pàgina que els acull.

Naturalment —impossible fer-lo d'una altra manera— es tracta d'un article d'aproximació, que no pretén ser exhaustiu i que ha estat escrit amb la voluntat i el desig que sigui superat ben aviat per molts altres historiadors, que n'ampliïn les referències que hi apareixen i aprofundeixin en les anàlisis que aquest article no fa sobre els temes que s'esmenten i els documents gràfics que s'hi relacionen.

Per a realitzar-lo, s'ha comptat amb la referència documentada d'uns mil cinc-cents plànols i mapes localitzats en els llibres notarials de l'arxiu.¹ No són, ni molt menys, la seva totalitat. Es tracta només d'una part dels que poden ser localitzats amb una revisió sistemàtica dels volums del fons de l'arxiu. Per a la redacció final d'aquest article se n'ha emprat només un parell de centenars. I no tots apareixeran esmentats. Naturalment, no tots són inèdits: n'hi ha que ja han estat citats en altres estudis i treballs històrics.

La documentació gràfica notarial

L'any 1999, la historiadora M. Mercè Gras en el seu article «Cartografia local en fons notarials i processals a l'època moderna. La imatge del conflicte», publicat en aquesta mateixa revista, ja feia esment de la progressiva atenció que arxivers i investigadors prestaven als conjunts de documentació gràfica que alguns arxius custodiaven en les seves seccions de plànols i mapes, la qual cosa estava conduint a la publicació de repertoris cartogràfics.²

En el camp dels arxius històrics notarials, però, la publicació de catàlegs de plànols, mapes i dibuixos és força escassa, atès que es tracta d'una documentació que no és mai un fons per ella mateixa, és a dir, que no és un conjunt d'elements documentals que formen un cos a part dins de l'arxiu, sinó que cal trobar-los, com dèiem abans, de manera disseminada entre les pàgines dels milers de llibres.

Dins de l'estat espanyol, el primer catàleg que tenim referenciat de plànols, traces i dibuixos notarials és el de l'Archivo Histórico de Protocolos de Madrid, publicat el 1989.³ En ell, el seu autor ja indicava que «*dado que*

1. Vull expressar el meu agraïment d'una manera destacada a Lluïsa Cases i Loscos, l'autora dels inventaris de l'arxiu, ja que sense la seva enorme ajuda i generositat no hauria estat possible aquest article. Igualment, vull agrair al director de l'arxiu, el doctor Laureà Pagarolas, les seves orientacions pel que fa a la bibliografia emprada en ell, i a la resta del personal de l'arxiu les facilitats donades per a dur-lo a terme.

2. M. Mercè GRAS I CASANOVAS, «Cartografia local en fons notarials i processals a l'època moderna. La imatge del conflicte», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XVII (1999), p. 213-242. Vegeu especialment les notes 1 a 6, per a un bon grapat d'interessants referències bibliogràfiques al respecte.

3. Antonio MATILLA TASCÓN, *Planos, trazas y dibujos. Inventario*, Madrid: Ministerio de Cultura, 1989.

todos estos documentos se encuentran ocasionalmente, no ha sido nada fácil localizarlos en un conjunto de más de veinte millones de documentos». Es tracta d'una publicació en què trobem les fitxes amb les principals dades de referència (data, descripció, autoria, tinta, escala, dimensions, regist de l'escriptura que el conté i referència segons la nomenclatura de l'arxiu) de 320 documents gràfics, el més antic dels quals és de 1560.

A banda d'aquest, els altres dos catàlegs dels quals tenim notícia són tots dos força recents, del 2008 i del 2009.

El primer és el de l'Archivo Histórico Provincial de Álava.⁴ Es tracta del primer catàleg de documents d'aquest arxiu que es publica en els seus 75 anys d'existència, per al qual l'autor ha fet una selecció de mapes, plànols i dibuixos segons un criteri de vistositat i possible interès.⁵ En total es tracta de 316 documents gràfics, el més antic de 1600, pertanyents a dos fons documentals: el de protocols notariais, el més abundant, i el d'un arxiu familiar d'un llinatge nobiliari, els Ocio-Salazar. Es tracta d'un bon exemple d'inventari en què a més de recollir les referències més rellevants físiques i descriptives dels documents n'inclou la reproducció fotogràfica.

L'altre catàleg de plànols i dibuixos notariais és el de l'Archivo Histórico Provincial de Cádiz.⁶ En aquest cas, aquest catàleg és el resultat de la revisió sistemàtica i exhaustiva dels seus 17.000 protocols notariais, que ha proporcionat la localització i inventari de 206 plànols, 27 escuts heràldics, 16 arbres genealògics, 4 obres artístiques per a esglésies i 3 representacions de Déu, Pare, Fill i Esperit Sant.

A banda, però, dels catàlegs, no trobem gaires articles que reflexionin o teoritzin al voltant de les imatges procedents de la documentació notarial.

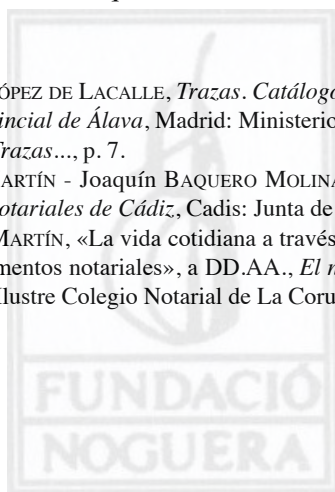
L'any 1993 es publicava el catàleg de l'exposició documental «El notariado. Una necesidad de ayer y de hoy» organitzada per l'Ilustre Colegio Notarial de La Coruña juntament amb el Consejo General del Notariado. En aquest volum hi ha un capítol dedicat a les manifestacions artístiques en els documents notariais⁷ en què es descriuen sis imatges procedents de

4. Juan José ARNAL LÓPEZ DE LACALLE, *Trazas. Catálogo de mapas, planos y dibujos del Archivo Histórico Provincial de Álava*, Madrid: Ministerio de Cultura, 2008.

5. Juan José ARNAL, *Trazas...*, p. 7.

6. Manuel RAVINA MARTÍN - Joaquín BAQUERO MOLINA, *Catálogo de los planos y dibujos de los protocolos notariales de Cádiz*, Cadis: Junta de Andalucía, 2009.

7. María José JUSTO MARTÍN, «La vida cotidiana a través del protocolo. Las manifestaciones artísticas en documentos notariales», a DD.AA., *El notariado. Una necesidad de ayer y de hoy*, La Coruña: Ilustre Colegio Notarial de La Coruña, 1993, p. 117-124.

documents notarial del segle XVII, on a més de les referències i descripcions indispensables de les imatges inclou per a cadascuna un text de contextualització i història d'allò que hi ha representat. Constitueix un possible exemple de com pot ser un catàleg que vagi més enllà del simple inventari de les imatges.⁸

Amb tot, els dos treballs que més han reflexionat de forma teòrica (i en el segon cas, a més, pràctica) sobre què és i la importància que té la documentació gràfica notarial són l'article d'Armando Mateo Pérez «La imagen en Protocolos: las “trazas” como complemento del acta notarial»⁹ i el ja esmentat de M. Mercè Gras.

L'article de Mateo Pérez fa un repàs als diversos documents gràfics inclosos en els protocols notarial i presenta algunes de les possibilitats que ofereix aquest tipus de documentació. Alhora, defineix i classifica de manera genèrica les diverses manifestacions gràfiques, estableix unes possibles pautes per a la seva interpretació i comenta algunes de les dificultats que es plantegen a l'investigador que busca aquestes fonts documentals. Pel que fa al treball de M. Mercè Gras, com ella mateixa ja explica, el seu article té el doble propòsit d'analitzar, d'una banda, la cartografia inclosa com a prova pericial en documentació essencialment judicial i notarial, i posar en evidència, de l'altra, «el valor d'un tipus de documentació cartogràfica, d'escala local, ignorat fins ara des de la història de la cartografia, tot i que en treballs recents es comença a subsanar aquest oblit parcial».¹⁰

8. En aquest sentit cal citar també dos treballs que parteixen de documents gràfics notarial per desenvolupar estudis històrics i artístics. El primer és un ampli estudi sobre la història del Palacio de la Zarzuela (Francisco J. MARÍN PERELLÓN - Javier ORTEGA VIDAL, «Introducción», a Carmen CAYETANO MARTÍN, *Documentos sobre el Palacio de la Zarzuela en el Archivo Histórico de Protocolos de Madrid*, Madrid: Comunidad de Madrid, Consejería de Cultura y Deportes, 2003, p. 13-54); el segon, molt més breu i generalista, sobre l'evolució de la mateixa imatge: Antonio GONZÁLEZ MATA, «La representación gráfica en los protocolos», a DD.AA., *El notariado en Jaén. 75 años de archivos históricos provinciales. Exposición conmemorativa del 75 aniversario de la creación de los archivos históricos provinciales. Jaén, noviembre-diciembre, 2006*, Jaén: Junta de Andalucía, Consejería de Cultura, 2007, p. 98-101.

9. Armando MATEO PÉREZ, «La imagen en Protocolos: las “trazas” como complemento del acta notarial», a Rosario PORRES (dir.), *Aproximación metodológica a los protocolos notariales de Álava (Edad Moderna)*, Bilbao: Servicio editorial. Universidad del País Vasco, 1996, p. 379-415.

10. M. Mercè GRAS, «Cartografía local...», p. 213.

Serà a partir d'algunes de les reflexions i teoritzacions d'aquests dos historiadors que passem ara a exposar-ne d'altres —molt epidèmiques, atès el caràcter d'aproximació d'aquest text— sobre la documentació gràfica notarial i en concret sobre el conjunt de plànols i mapes de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

A diferència de les escriptures notariales, els documents gràfics que trobem intercalats entre les seves pàgines no fan referència per ells mateixos a l'establiment de lligams entre persones, sinó que són expressions de realitats físiques, d'objectes.

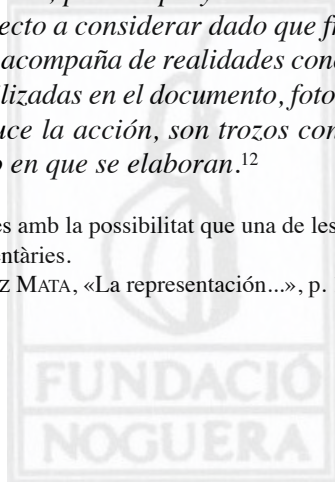
Els instruments notariales són documents en els quals es constata un fet, una convenció, una obligació, una deliberació, un acord o una manifestació de voluntat; es tracta d'un moment de pausa en el temps en el qual les parts implicades en un acord¹¹ es prenen un moment d'aturada, o una treva, en algun aspecte de la seva relació personal o professional i es troben en una mena de terra de ningú per expressar-la per escrit de manera explícita. Es tracta, doncs, en la seva major part, de la manifestació física, tangible, d'un pacte o d'un lligam en una relació dinàmica, «en el temps», entre persones. En canvi, les representacions gràfiques que apareixen formant part d'una escriptura notarial com a suport o aclariment al que es diu en la mateixa escriptura són instantànies, imatges fixes de quelcom físic, «en l'espai», en les quals la transformació del que hi és representat ho serà, en un principi, en funció de com transcorrin els lligams i pactes establerts entre les parts implicades en la seva escriptura.

Com diu Antonio González Mata:

Los documentos gráficos que se insertan en los protocolos notariales responden usualmente a la de la definición previa de la obra o acción futura objeto de descripción en el texto; responden, pues, a una declaración de intenciones sujeta a alteración en mayor o menor medida durante el proceso de ejecución que necesariamente debe ser posterior, y esta circunstancia hay que tenerla presente, pues el proyecto no es la obra en sí. Hay un segundo aspecto a considerar dado que frecuentemente la representación se acompaña de realidades concretas de inicio que han quedado fosilizadas en el documento, fotografiando el instante en que se produce la acción, son trozos congelados de la realidad del momento en que se elaboran.¹²

11. Fins i tot a vegades amb la possibilitat que una de les parts no el conegui, com en el cas de les deixes testamentàries.

12. Antonio GONZÁLEZ MATA, «La representación...», p. 100.

Quan ens referim a la major part de plànols, mapes i dibuixos procedents de la documentació notarial, estem parlant, doncs, dins de la pausa en el temps que és tota imatge, d'una expressió gràfica volgudament dinàmica, amb intencionalitat manifesta, ja que en el seu present —en la imatge mateixa— es conté el passat d'allò que es vol representar i el futur de la que vol que sigui la seva transformació. Gràcies a la seva presència podem reconstruir edificis, carrers o obres artístiques actualment desaparegudes, o veure la seva evolució i la seva transformació al llarg del temps mitjançant la comparació amb les informacions d'altres fonts documentals.

Segons el *Diccionari català-valencià-balear*, la traça és el «dibuix indicador de la forma general d'una cosa que s'ha de construir, fabricar o executar». Aquest és el nom genèric que poden rebre la major part de documents gràfics continguts en els llibres notariaus. Provenint del món de l'art i l'arquitectura, ha acabat designant tot tipus de documentació gràfica que s'inclou a l'hora de protocol·litzar una escriptura.¹³

En un principi, qui feia les traces era l'arquitecte o mestre d'obra. Amb el temps, hi ha un procés d'especialització que té el seu màxim exponent en l'aparició de la figura del «tracista», la persona dedicada exclusivament a donar les traces. La seva presència es constata durant els segles XVII i XVIII, quan, sovint, l'autor de les traces no té res a veure amb la realització de l'obra. Amb tot, les traces no eren patrimoni exclusiu de l'arquitectura, sinó que s'estenien a tot gènere d'obres: retaules, monuments, baldaquins, obres de construcció, obres hidràuliques, ponts, vials... En aquests casos, són els especialistes de cada ofici els que elaboren les seves pròpies traces com a condició prèvia a l'adjudicació de l'obra.

En algunes tipologies documentals, com en les escriptures d'obres, la seva presència era essencial i s'inclouïa com un element més de l'escriptura, tant en les obres de nova planta com en les que es refereixen a reformes o arranjaments de les ja existents.

En altres, com en arrendaments, cadastres o amollonaments, molt abundants, encara que no eren obligatòries, sí que van esdevenir molt significatives i adquiriren una especial rellevància per a la reconstrucció de l'hàbitat, dels turons o de l'organització del territori. En aquests casos es tracta d'un altre tipus de representacions que no s'ajusten al model descrit com a «traça», en el sentit d'imatges d'un projecte d'actuació. Aquests tipus de traces no responen a uns criteris artístics o de finalitat constructiva,

13. Armando MATEO PÉREZ, «La imagen...», p. 381. Seguim el seu article en els paràgrafs que vénen a continuació.

sinó que tenen un caràcter funcional i il·lustratiu, com a complement de la documentació escrita. Els seus autors es limiten a plasmar en els seus esbossos les cases o les terres llogades o venudes amb les seves afrontacions o bé amb les clàusules que es detallen en l'escriptura a petició de les parts, sense una finalitat volgudament estètica — la qual cosa no vol dir que no la tinguin —, i allò que hi preval és el major o menor grau d'exactitud descriptiva.

Com hem dit, comptem amb la referència documentada d'aproximadament uns 1.500 plànols i mapes localitzats en els llibres notariaus de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Aquesta quantitat obtinguda, per bé que parcial, ja supera àmpliament el nombre de documents gràfics inventariats en els catàlegs citats al principi d'aquest apartat.

Si haguéssim d'establir una classificació per tipologies, i sempre a manca d'una sistematització de la col·lecció, la podríem dividir si fa no fa en quatre categories (que, en el fons, són les que s'empren en els catàlegs dels altres arxius):

- plànols d'edificis i cases
- plànols i mapes de terres i masos
- plànols d'instal·lacions o equipaments
- altres

Hi ha, però, una sèrie de diferències respecte als fons d'aquests arxius de Madrid, Àlava i Cadis. Per exemple, de la mateixa manera que en aquests arxius el nombre de dibuixos d'obres artístiques, com ara retaules, o de monuments, ponts o fonts és força abundant, no és el cas de l'arxiu barceloní. Això mateix passa amb dibuixos d'escuts nobiliaris o d'arbres genealògics.

Els documents gràfics més abundants són, en primer lloc, els relatius al lloguer o a la compravenda de cases o de peces de terra; després, els relatius a les reparacions i a la construcció de cases, tant de caràcter públic o institucional com privat, i, en tercer lloc, els mapes geomètrics o plànols per a arrendaments i amollonaments. La documentació de caràcter privat hi és molt més abundant que la de caràcter públic o institucional.

Generalment, les traces de les cases són dibuixos d'escàs valor artístic atès que normalment són dissenys monocroms de ràpida factura, per bé que tampoc no estan mancats de precisió i detall. La seva importància és més gran a l'hora d'analitzar els traçats vials i obres públiques realitzades per les institucions. En aquest sentit, com diu novament M. Mercè Gras:

La qualitat de l'obra cartogràfica continguda en documentació judicial o notarial és molt desigual, sovint es troba en relació directa amb la importància econòmica dels interessos que es dirimeixen. La major part dels mapes o plànols que es conserven consisteixen en un senzill croquis en paper, sovint només a una tinta, on s'esbossen amb major o menor traça o fortuna unes peces de terra, la propietat de les quals s'indica juntament amb l'anotació d'algunes referències o afrontacions en el terreny que permetin situar-les.¹⁴

Una anàlisi més acurada de la col·lecció completa dels documents gràfics de l'arxiu, la més extensa de l'estat i una de les més àmplies d'Europa, ens permetrà que en el futur puguem establir amb molta més precisió les tipologies i les evolucions formals i de contingut que seran totalment definitòries d'aquest tipus de documentació de procedència notarial.

Els documents gràfics més antics: 1416/1445-1749

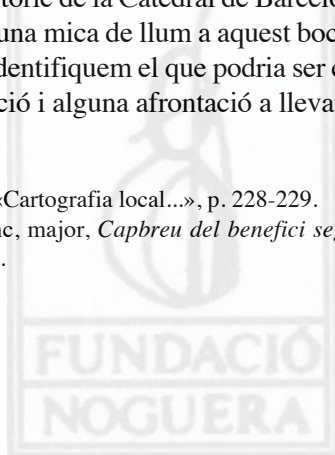
Sense eludir la possibilitat, com deia anteriorment, d'altres documents gràfics que puguin ser localitzats i que siguin anteriors a aquests, els més antics que s'han identificat són els següents:

1416-1445. Casa o terra d'en Arnella?¹⁵

El primer document gràfic localitzat de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona és també una broma pesada d'una gran crueltat. És el fragment d'un plànol en el retall que ha quedat d'una pàgina que algú va estripar, el tros de full que ha sobreviscut als segles d'un malmès capbreu del benefici segon del Sant Esperit de la Seu de Barcelona de la primera meitat del segle XV. Una recerca a l'Arxiu Històric de la Catedral de Barcelona possiblement arribaria a aportar una mica de llum a aquest bocí de mapa, del qual amb prou feines identifiquem el que podria ser el propietari de l'objecte de la transacció i alguna afrontació a llevant.

14. M. Mercè GRAS, «Cartografia local...», p. 228-229.

15. AHPB, Joan Franc, major, *Capbreu del benefici segon del Sant Sperit* (Seu de Barcelona), 1416-1445, s.n.

1662. Casa i torre a Santa Maria de Barberà.¹⁶

Contracte d'obres signat el 2 de juliol de 1662 entre Antoni Grases, adroguer de Barcelona, i Antoni Güells i Francesc Pujades, mestres de cases, per les obres necessàries per a la reedificació d'una casa i torre contigua al terme de Santa Maria de Barberà, «conforme una planta y trassa se ha feta de dita casa y torra».

S'intercala en el document la traça de la casa: el dibuix de la façana de la casa i torre adossada (amb penell inclòs) amb detalls de la construcció que denoten una possible procedència medieval de l'edifici, i una planta dels cossos que comprenen l'edifici amb un barri central.

L'actual Barberà del Vallès era un simple lloc de pas en aquells anys. Per tant, un casalot com el que es descriu en el document i en la traça podria ser un hostel, com l'Hostal Nou, un dels nuclis al voltant dels quals es va formar el poble.

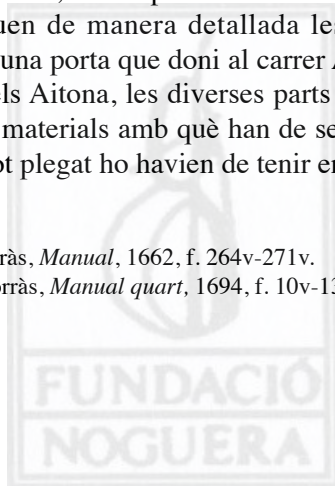
1694. Detall en alçat de la capella de la Mare de Déu de Cervelló o dels Socors a l'antiga església de la Mercè.¹⁷

Es tracta del document de contracte d'obres signat el 17 de gener de 1694 entre Guillem Ramon de Montcada i de Cervelló, marquès d'Aitona, d'una banda, i Benet Juli, Josep Juli, Pere Martí, mestres de cases, i Francesc Santacreus, fuster, de l'altra, pel qual aquests es comprometen a construir una capella sota l'advocació de Santa Maria de Cervelló, també dita dels Socors, en l'església del convent de la Mercè.

Els mestres d'obres i el fuster es comprometen «que faran dita capella de Santa Maria de Cervelló dita dels Socós en lo modo y forma que està trassada y delineada en la trassa eo modelo aquí insertat, en lo pati dit los claustros de sant Llop». S'especifiquen de manera detallada les mides de la capella, l'obertura d'una porta que doni al carrer Ample i que ha de tenir les armes dels Aitona, les diverses parts i els components de la capella i els materials amb què han de ser fabricats, inclosa una sepultura. Tot plegat ho havien de tenir enllestit en un any.

16. AHPB, Jacint Borràs, *Manual*, 1662, f. 264v-271v.

17. AHPB, Geroni Borràs, *Manual quart*, 1694, f. 10v-13v.

Pel que fa al document gràfic insert, és una veritable traça i una autèntica joia. Es tracta del dibuix de dos alçats de la capella i també d'una planta, un veritable plànol de detall en el qual podem veure els gruixos dels murs i la capella sencera en secció, amb una indicació d'on s'havia d'obrir la porta al carrer Ample i amb la signatura dels tres mestres de cases i del fuster. La planta, fins i tot, està dibuixada amb una certa perspectiva.

1734. Compravenda d'unes cases al carrer Nou de Sant Francesc.¹⁸

El 21 de desembre de 1734, Antonio Abarca Marcilla de Caparros i de Velasco, comte de la Rosa, ven a Pere Ribes Boxadors i de Granollachs, marquès d'Alfarràs, unes cases amb tres portals i horts que donen a la plaça de Sant Francesc i al carrer Nou de Sant Francesc. A causa de la seva situació probablement es tracti de les cases que deuria fer enderrocar el marquès d'Alfarràs per bastir en el seu lloc el seu palau, un edifici construït pocs anys després d'aquesta escriptura i que va quedar gairebé del tot destruït pels bombardejos de la Guerra Civil Espanyola. Refet del tot posteriorment, fins fa pocs anys hi tenia la seva seu la Sindicatura de Greuges.

El plànol, de quatre vegades la mida d'un full del manual, delimita l'extensió d'aquesta gran casa anterior al palau amb les seves diverses dessignes amb línies de color diferenciades amb la indicació del nom de les parts i dels carrers amb els quals afronta.

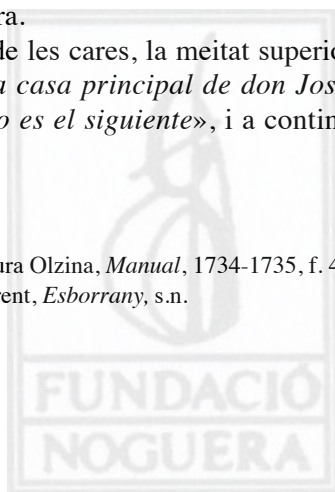
1735. Casa als carrers de Trentaclaus i Montserrat.¹⁹

Aquest document consta d'un sol full de paper. Es tracta de les anotacions que suposem que va prendre el notari per redactar una escriptura.

En una de les cares, la meitat superior està encapçalada per un títol: «*La casa principal de don José Maria Montfredi, su valor líquido es el siguiente*», i a continuació s'hi relaciona el

18. AHPB, Bonaventura Olzina, *Manual*, 1734-1735, f. 454r-467r.

19. AHPB, Josep Torrent, *Esborrany*, s.n.

IL·LUSTRACIÓ 1

Detall en alçat de la capella de la Mare de Déu de Cervelló o dels Socors a l'antiga església de la Mercè de Barcelona (1694).

valor del terreny, de la casa construïda i de l'aigua que prové d'una font; en la meitat inferior hi tenim el croquis de la planta de la casa, amb la indicació de les dues parts que la componen («casa gran» i «casa petita»), les botigues, l'hort i el jardí. A l'altra cara s'hi descriu la propietat: *«La casa consiste en una tienda a la esquina de la calle de Montserrat y Trentaclus con un portal para los pisos y otro de un pesebre y tiene 4 pisos.»*

1739. Part del convent de Sant Agustí.²⁰

«Plan de la porción de la Iglesia y parte del atrio del convento de San Agustín de Barcelona, que está convenido establecer por dicho convento al muy ilustre Ayuntamiento de la misma Ciudad.»

A causa dels bombardejors del setge de 1713-1714, el convent de Sant Agustí va quedar molt malmès. La construcció de la Ciutadella i la seva esplanada van fer que s'acabés d'enderrocar el que en quedava dempeus, excepte bona part de l'església i del claustre i alguna altra dependència. El 27 de juliol de 1739, el prior i la comunitat del monestir signen un acord amb l'ajuntament pel qual li estableixen els espais i terrenys perquè hi faci «*casa, hornos y officina (de que careze) para la fábrica del pan*». El document és l'escriptura d'aquest acord.

El plànol que l'acompanya és la planta del que quedà dempeus del convent, amb la indicació de les diverses capelles que hi havia dins l'església, la plaça de Sant Agustí, l'esplanada de la Ciutadella i el carreró de Tiradors, i també les amplades i llargàries de les diverses parts expressades en pams catalans.

El 1750 l'espai va ser utilitzat com a caserna. Actualment, en el mateix lloc, hi ha el Centre Cívic Convent de Sant Agustí i dependències del Museu de la Xocolata.

1739. Peça de terra a l'Hospitalet.²¹

El 27 de juliol de 1739, Pau Blanc, pagès de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana o de l'Hospitalet, ven a Josep Solanes, també pagès, una peça de terra ubicada al mateix lloc en l'indret anomenat Vall de Quart.

El plànol és la simple representació rectangular de la peça de terra amb indicació de les afrontacions.

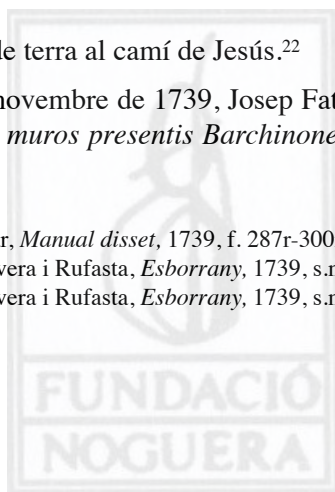
1739. Peça de terra al camí de Jesús.²²

El 7 de novembre de 1739, Josep Fatjó, pagès, del carrer de Jesús «*extra muros presentis Barchinone civitatis*» (es tracta de

20. AHPB, Pau Mollar, *Manual disset*, 1739, f. 287r-300r.

21. AHPB, Josep Cervera i Rufasta, *Esborrany*, 1739, s.n.

22. AHPB, Josep Cervera i Rufasta, *Esborrany*, 1739, s.n.

la via que comunicava Gràcia amb Barcelona, antecedent de l'actual passeig de Gràcia), establí a Pere Joan Artós, comerciant, una peça de terra al mateix carrer de Jesús.

Com l'anterior, el plànol és una simple representació rectangular amb un reclau d'aquesta peça de terra establerta, amb indicació d'afrontacions i de llargàries expressades en pams.

1746. Carrer dels Escudellers.²³

El 30 d'agost de 1746, Francesc de Clota i de Teixidor i la seva dona Emanuela de Clota i Angli, com a usufructuari i propietària, establiren a Francesc Pujol i Crest unes cases al carrer dels Escudellers.

Plànol esquemàtic del rectangle de les cases amb les seves afrontacions assenyalades.

1746. Terres a prop del monestir de Valldonzella.²⁴

El 13 de desembre de 1746, Maria de Novell i de Borràs va vendre a Josep Semanter, flequer, una sèrie de peces de terra contigües properes al monestir de Valldonzella.

Plànol molt esquemàtic de les diverses terres amb les seves afrontacions.

1749. Torre del Baró.²⁵

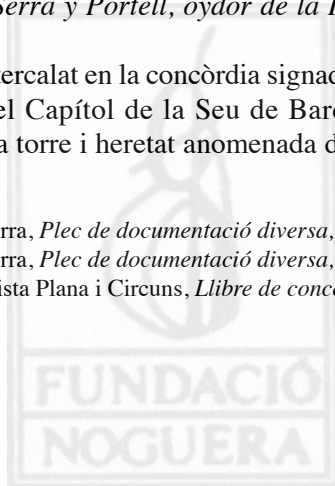
«Demostració de la circumferència de la superfície de las terras de la heretat dita la torre del Baró, pròpia de donya Eulària Sant Pera, la qual se troba en lo terma de Sant Martí de Provençals» (...) «*Executado por Francisco Clavera, geómetra aprobado por el servicio de su Magestad de orden del ilustre señor don Antonio de Serra y Portell, oydor de la Real Audiencia, àrbitre, en 1749*».

Mapa intercalat en la concòrdia signada el 20 de novembre de 1749 entre el Capítol de la Seu de Barcelona i altres senyors directes de la torre i heretat anomenada del Baró, d'una banda, i

23. AHPB, Ramon Serra, *Plec de documentació diversa*, s.n.

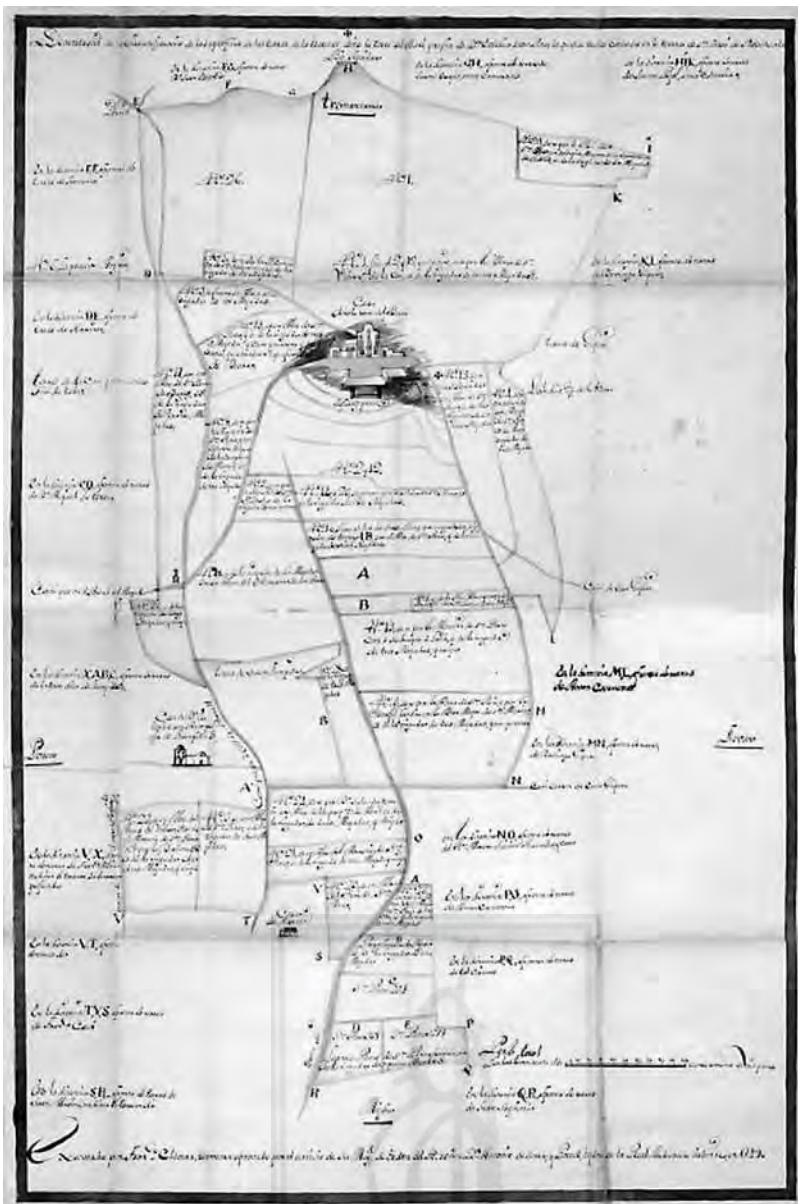
24. AHPB, Ramon Serra, *Plec de documentació diversa*, s.n.

25. AHPB, Joan Baptista Plana i Circuns, *Llibre de concòrdies*, 1742-1751, s.n.

IL·LUSTRACIÓ 2

«Demostració de la circumferència de la superfície de las terras de la heretat dita la torre del Baró (...) en lo terma de Sant Martí de Provensals» (1749)

Eulàlia Santpere i d'Escuder, de l'altra, amb motiu de les disputes que es tenien per qüestions de drets i càrregues.

Es tracta d'un esplèndid i completíssim mapa a color amb el dibuix de la torre del Baró enmig i al seu voltant les parcel·lacions de l'heretat assenyalades amb l' anotació de les càrregues impositives. Amb indicacions del puig Aguilar, el puig de l'Olleta, el coll del Portell, el camí que anava al portal de l'Àngel, el camí que anava al coll del Portell i el torrent dit «lo torrent profundo». Existeix a l'arxiu un altre mapa de la propietat torre del Baró de l'any 1876.²⁶

Fins aquí la relació dels plànols i mapes més antics que hem localitzat fins ara en aquest arxiu.

El gruix de la documentació gràfica que es pot trobar en els manuals notariais comença a l'inici de la segona meitat del segle XVIII i s'estén àmpliament fins als nostres dies, per bé que, com ja és sabut, caldrà determinar-nos en l'any 1910 per respecte a la impossibilitat legal de la consulta de documents d'antiguitat menor a la centúria.

La transformació física de la ciutat de Barcelona i els plànols de l'Arxiu Històric de Protocols

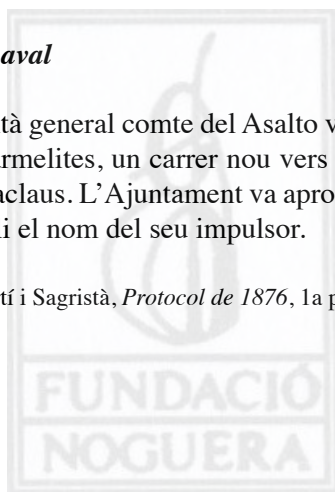
La col·lecció de documents gràfics que es conserven amagats entre les pàgines dels llibres dels notaris pot arribar a configurar un completíssim atles històric de la formació i evolució urbana que ha tingut lloc a Barcelona.

A tall de demostració, em limitaré només a relacionar alguns dels principals canvis i accions urbanístiques que ha sofert Barcelona entre 1780 i 1910 i la localització de plànols de l'arxiu que d'una manera o altra s'hi poden relacionar o hi poden fer referència.

La urbanització del Raval

L'any 1783 el capità general comte del Asalto va fer obrir a la Rambla, junt al col·legi dels carmelites, un carrer nou vers la muralla, paral·lel als de Sant Pau i de Trentaclus. L'Ajuntament va aprovar-lo com a tal el 1785 i el 1788 va concedir-li el nom del seu impulsor.

26. AHPB, Martí Martí i Sagristà, *Protocol de 1876*, 1a part, f. 760.

La inauguració del carrer Nou de la Rambla, o del Comte del Asalto, impulsà el ràpid creixement del Raval amb la urbanització d'altres carrers nous:²⁷ el de Guàrdia (1790), del Marquès de Barberà (1790-1792), el de l'Om (1792-1796), de Lancaster (1797), de Sant Pacià (1797), de Sant Rafael (1798), de Sant Ramon (1800), de les Tàpies (1802), de Santa Helena (1804), de Botella (1806), de la Reina Amàlia (1806), de la Lleialtat (1806), de Sant Jeroni (1807), de Sant Antoni (1807), de la Unió (1836), Cid (1836), etcètera.

Plànols relacionats:²⁸ 1. Plànol d'una casa al carrer de Sant Pau (1791). - 2. Plànol d'una casa al carrer Nou de Sant Ramon, amb indicació de l'obertura del carrer Comte del Asalto (1791). - 3. Plànol d'una casa situada al carrer del Comte del Asalto (1791). - 4. Plànol d'una casa situada a l'horta de Sant Pau (1791). 5. - Plànol dels terrenys a edificar entre els carrers de la Riera i Sant Pacià (1792). - 6. Plànol dels terrenys situats entre els carrers del Comte del Asalto i de Sant Pau (1793). - 7. Plànol de l'obertura i construcció de cases a la zona de Santa Mònica (1797). - 8. Sis plànols relatius a una casa del carrer del Marquès de Barberà (1807). - 9. Plànol de l'obertura de carrer a l'horta de Sant Pau (1807). - 10. Plànol de geòmetra d'uns terrenys a les hortes de la ciutat entre uns carrers per obrir, a ponent de la muralla

27. Seguim aquí la cronologia que aporta Francesc CARRERAS I CANDI, *La ciutat de Barcelona*, Barcelona: Albert Martín, 1915.

28. Plànols relacionats: 1. AHPB, Joan Prats i Cabrer, *Manuale vicesimum primum*, 1791. - 2. AHPB, Ignasi Plana i Fontana, *Manual 18*, 1791, f. 686. - 3. AHPB, Geroni Cavallol i Gras, *Manual 15*, f. 101. - 4. AHPB, Geroni Cavallol i Gras, *Manual 15*, f. 210. - 5. AHPB, Francesc Just i Verde, *Manual*, 1791-1792, f. 115. - 6. AHPB, Josep Ignasi Lluc, *Manual*, 1792-93. - 7. AHPB, Ignasi Plana i Fontana, *Manual*, 1797, f. 294. - 8. AHPB, Ignasi Plana i Fontana, *Manual*, 1807, f. 161. - 9. AHPB, Josep Fèlix Avellà i Navarro, *Manual*, 1806-1807, f. 326. - 10. AHPB, Josep Fèlix Avellà i Navarro, *Manual*, 1808-1810, f. 9. - 11. AHPB, Francesc Joan Elias i Bosc, *Manual*, 1813-1814, f. 53. - 12. AHPB, Josep Ignasi Lluc, *Manual*, 1827, f. 203. - 13. AHPB, Ignasi Llobet, *Protocol de 1829-1830*, f. 112. - 14. AHPB, Joan Baptista Maymó i Soriano, *Manual*, 1831, f. 240. - 15. AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, *Manual*, 1834, f. 45. - 16. AHPB, Josep Manuel Planas i Compte, *Manual*, 1834-1835, f. 98. - 17. AHPB, Salvador Clos i Gualba, *Manual*, 1838-1839, f. 334. - 18. AHPB, Magí Soler i Gelada, *Manual*, 1844-1845, f. 88, 134-136. - 19. AHPB, Tomàs M. de Quintana, *Manual*, 1843-48, any 1847, f. 24. - 20. AHPB, Pere Gonzàlez i Govern, *Manual*, 1847-1848, f. 297. - 21. AHPB, Caietà Menós i Mas, *Manual*, 1845-1848, any 1848, f. 177. - 22. AHPB, Jaume Rigalt i Alberc, *Manual*, 1849, f. 62. - 23. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Manual*, 1849, 1a part, f. 413. - 24. AHPB, Ignasi Llobet, *Manual*, 1849-52, any 1850, f. 106.

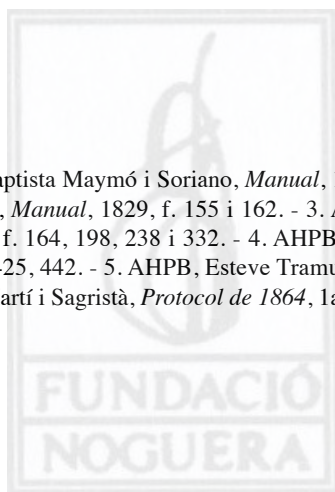
(1808). - 11. Plànol de dues cases situades entre els carrers de Sant Ramon i del Marquès de Barberà (1814). - 12. Plànol dels carrers de Sant Rafael i de Robador (1827). - 13. Plànol del sector entre la muralla de Sant Pau i l'horta de Sant Pau (1830). - 14. Plànol d'un terreny al carrer de la Riereta (1831). - 15. Plànol d'una casa entre els carrers Comte del Asalto i de l'Om (1834). - 16. Plànol d'una casa al carrer de l'Om (1835). - 17. Plànol d'una casa al carrer de Santa Elena (1839). - 18. Quatre plànols d'uns terrenys al carrer la Unió i les plantes d'una casa al mateix carrer (1845). - 19. Plànol dels terrenys situats entre els carrers de Robadors i de l'Hospital (1847). - 20. Plànol d'una casa al carrer d'Espalter (1848). - 21. Plànol de terrenys al carrer del Comte del Asalto, amb esment de les muralles de terra (1848). - 22. Plànols d'uns terrenys al carrer del Comte del Asalto i carrer de l'Estrella (1849). - 23. Plànol d'unes cases al carrer del Comte del Asalto i carrer de Lancaster (1849). - 24. Plànol d'uns terrenys situats entre els carrers d'Alba i del Comte del Asalto (1850). Etcètera.

El passeig de Gràcia

Iniciades les obres el 1820, el passeig de Gràcia va ser inaugurat pel capità general marquès de Campo Sagrado l'any 1827. A partir de l'enderrocament de les muralles, el 1854, va convertir-se en un dels llocs d'esplai més coneguts de la ciutat, amb cafès, restaurants, sales de ball, atraccions i teatres.

Plànols relacionats:²⁹ 1. Diversos plànols de la formació del passeig de Gràcia (1827). - 2. Plànols de la formació del passeig de Gràcia (1829). - 3. Quatre plànols d'uns solars al passeig de Gràcia (1859). - 4. Dos plànols d'uns solars al passeig de Gràcia (1859). - 5. Plànol de terrenys al passeig de Gràcia i carrer de València (1859). - 6. Plànol de terrenys al passeig de Gràcia, Camps Elisis (1864). Etcètera.

29. 1. AHPB, Joan Baptista Maymó i Soriano, *Manual*, 1827, f. 35. - 2. AHPB, Joan Baptista Maymó i Soriano, *Manual*, 1829, f. 155 i 162. - 3. AHPB, Francesc Bellolell i Mas, *Manual*, 1858-1959, f. 164, 198, 238 i 332. - 4. AHPB, Francesc Bellolell i Mas, *Manual*, 1859, 2a part, f. 425, 442. - 5. AHPB, Esteve Tramullas i Bufill, *Manual*, 1859, f. 118. - 6. AHPB, Martí Martí i Sagristà, *Protocol de 1864*, 1a part, f. 223.

L'eix transversal: carrers de Ferran, de Jaume I i de la Princesa

El 1824 s'inicià l'obertura del carrer de Ferran. El 1826 s'acaba, i en la seva alineació s'inclou el carrer de la Neu, que anava del d'Aroles al de Quintana, la plaça de la Trinitat, entre els carrers de Rauric i d'Avinyó, i la plaça de Sant Jaume. Entre 1844 i 1849 es va obrir la seva prolongació, l'actual carrer de Jaume I, i el 1853 el carrer de la Princesa.

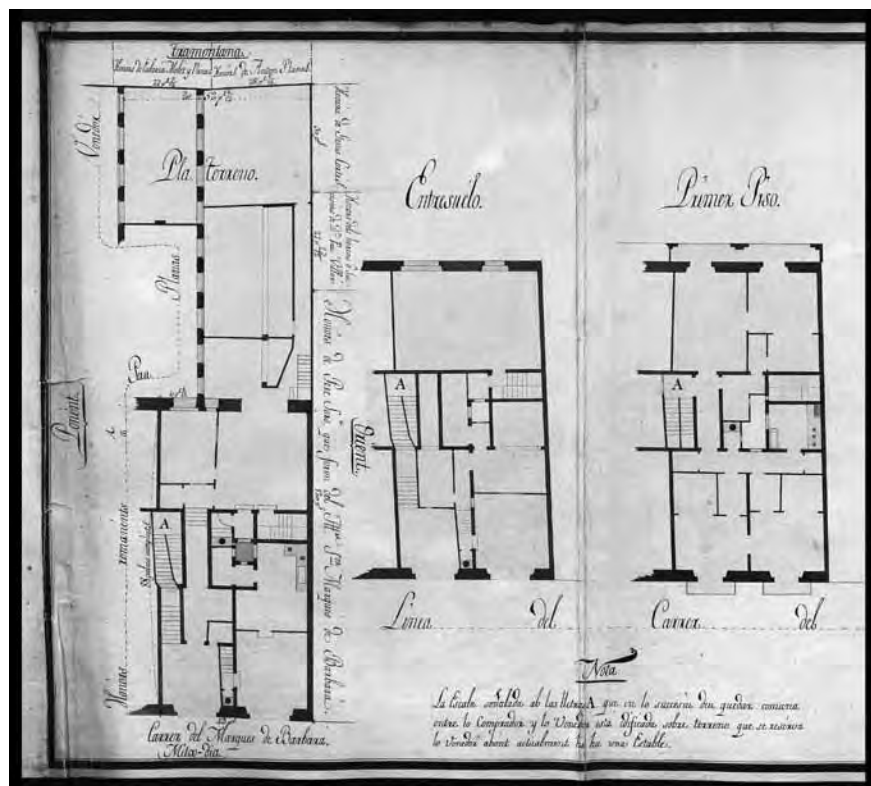
Plànols relacionats:³⁰ 1. Plànol d'una casa al carrer de Ferran VII i carrer del Vidre (1829). - 2. Plànol d'uns terrenys al carrer de Ferran VII (1830). - 3. Plànol de les cases situades entre el carrer d'Eroles i el carrer i muralla antiga (1831). - 4. Mapa d'una casa al carrer de Ferran VII (1832). - 5. Plànol dels terrenys situats entre els carrers del Call i de Ferran VII (1848). - 6. Plànol d'un solar situat entre el carrer de Ferran VII i l'entrada a la plaça Reial (1853). - 7. Plànol d'uns terrenys al carrer de Ferran VII (1853). - 8. Plànol d'uns terrenys situats entre la plaça Reial i el carrer del Vidre (1856). - 9. Plantes de la casa número 18 del carrer de Jaume I i de Basea (1856). - 10. Plànol d'unes cases als carrers de Ferran VII i de la Concepció (1857). - 11. Plànol del carrer de la Princesa (1858). - 12. Plànol d'un solar al carrer de la Princesa (1858). - 13. Plànol d'un solar al carrer de Jaume I i d'Arlet (1860). - 14. Plànol d'un solar al carrer de la Princesa (1860). - 15. Plànol d'un solar als carrers de Jaume I i d'Arlet (1860). - 16. Plànol d'un solar als carrers de Ferran VII i d'Avinyó (1878). - 17. Plànol d'un solar al passatge del Crèdit (1878).

30. 1. AHPB, Eudald Rovira i Elies, *Manual*, 1829, f. 73. - 2. AHPB, Josep Maria Vilar i Estruc, *Manual*, 1830, f. 299. - 3. AHPB, Joan Fontrodona i Minguella, *Manual*, 1831, f. 11. - 4. AHPB, Domènec Gibert i Saurí, *Manual*, 1831-1832, f. 457. - 5. AHPB, Ignasi Llobet, *Manual*, 1847-1848, any 1848, f. 7. - 6. AHPB, Constantí Gibert i Alabau, *Manual*, 1852-1853, f. 489. - 7. AHPB, Magí Soler i Gelada, *Manual*, 1853, f. 368. - 8. AHPB, Caie-tà Anglora i Carreras, *Manual*, 1856-1857, f. 23. - 9. AHPB, Jaume Burguerol i Roca, *Manual*, 1856, f. 149. - 10. AHPB, Magí Soler i Gelada, *Manual*, 1857, 3a part, f. 216. - 11. AHPB, Salvador Clos i Gualba, *Manual*, 1858, tomo 2, f. 453. - 12. AHPB, Lluís Gonzaga Pallós, *Manual*, 1858, f. 302. - 13. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Manual*, 1860, 1a part, f. 354. - 14. AHPB, Joaquim Font-Rodona i Vila, *Manual*, 1860-1861, f. 76 i 232. - 15. AHPB, Hermenegild Martí i Ferrer, *Manual*, 1860, 1a part, f. 183. - 16. AHPB, Ignasi Ferran i Sobregués, *Protocol de 1878*, 2a part, f. 855. - 17. AHPB, Plàcid Contreras i Carbonell, *Protocol de 1878*, 2a part, f. 626.

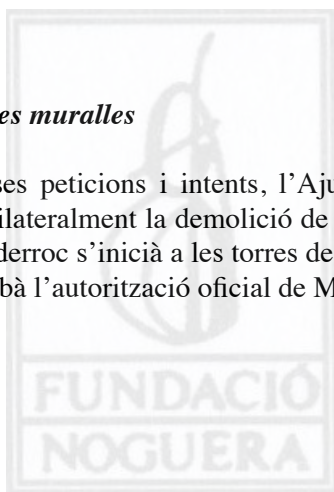
IL·LUSTRACIÓ 3

Plantes de diversos pisos d'una casa del carrer del Marquès de Barberà de Barcelona (1807)

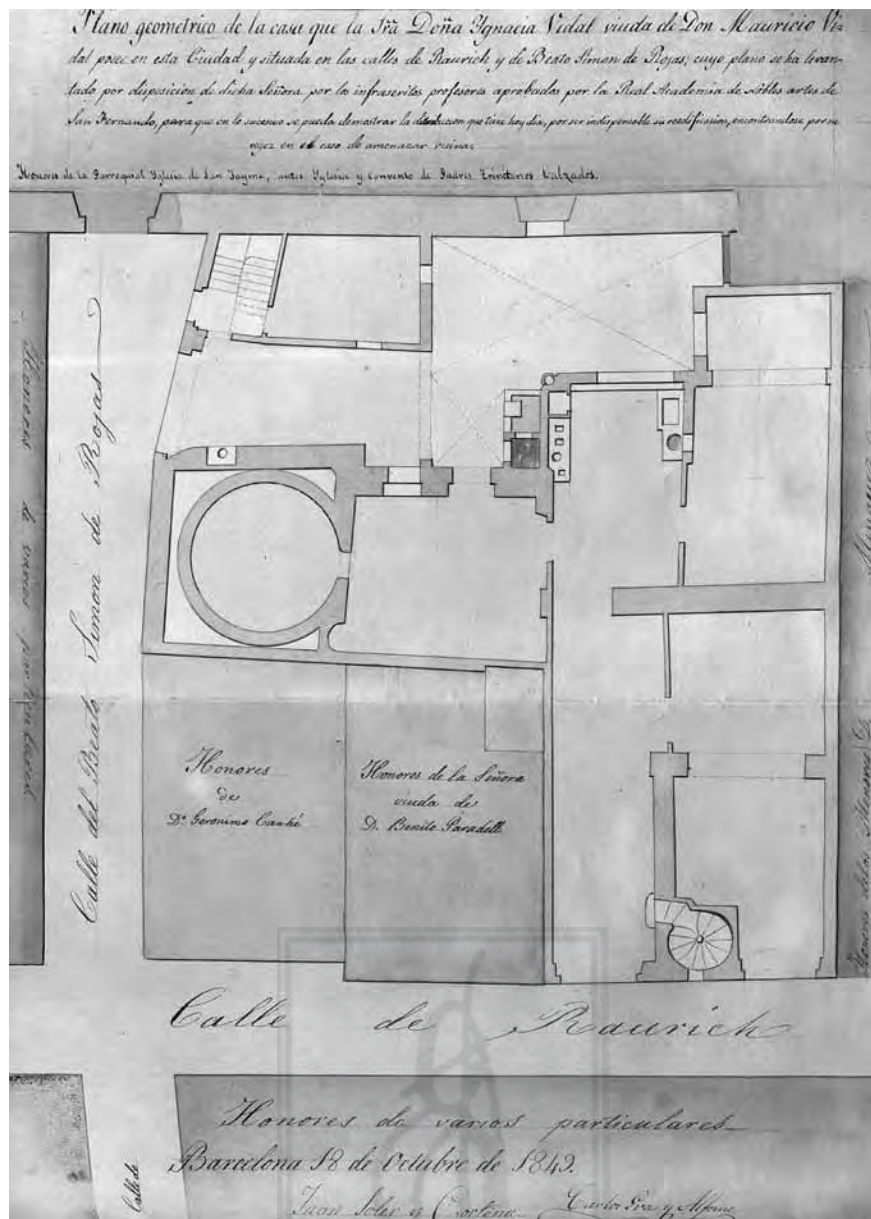
L'enderrocament de les muralles

Després de diverses peticions i intents, l'Ajuntament de Barcelona va decidir decretar unilateralment la demolició de la muralla de terra el 5 d'agost de 1854. L'enderroc s'inicià a les torres de Canaletes el 7 d'agost. Cinc dies després, arribà l'autorització oficial de Madrid.

IL·LUSTRACIÓ 4

Casa al carrer Raurich de Barcelona (1849)

Plànols relacionats:³¹ 1. Plànol d'uns terrenys entre el passeig de Gràcia i el camí de Ronda de la ciutat (1857). - 2. Plànol dels solars de l'illa 25 de l'Eixample corresponent a l'enderroc de les muralles (1862). - 3. Plànol d'un solar al lloc on s'han derruït les muralles (1863). - 4. Plànol de terrenys entre el carrer de Pelai —amb l'indret ocupat per les muralles—, Tallers i Ramalleres (1864). - 5. Plànol d'uns terrenys propers a l'antiga porta de Jonqueres (1865). - 6. Plànol i seccions de casa i soterranis (coves) i terraplè de les muralles derruïdes a la intersecció del carrer de Fontanella amb el passeig de Gràcia i el portal de l'Àngel (es tracta del solar on va estar ubicat el Gran Hotel de Inglaterra i on ara hi ha l'edifici de Telefónica) (1870). - 7. Plànol d'un solar als carrers dels Tallers i de Pelai (1883). - 8. Plànol del triangle format per la Ronda, el carrer de Balmes i el de Pelai (1875).

Àrea del carrer del Notariat

El 1875 es va procedir a l'enderrocament dels edificis que restaven del convent del Carme i la posterior urbanització del seu solar, la qual cosa va possibilitar la formació dels carrers del Notariat, Doctor Dou, Pintor Fortuny i dels Àngels.

Plànols relacionats:³² 1. Plànol d'un edifici al carrer d'Elisabets, número 12 (1864). - 2. Plànol dels terrenys situats entre els carrers dels Àngels, Doctor Dou i Pintor Fortuny (1877). - 3. Plànol dels carrers de Xuclà, Elisabets i passatge d'Elisabets (1877). - 4. Plànol d'un solar al carrer d'Elisabets (1879). - 5. Plànol d'un solar al carrer d'Elisabets (1881). - 6. Plànol dels terrenys als nous carrers del Doctor Dou i de Fortuny (1882).

31. 1. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Manual*, 1857, 2a part, f. 9. - 2. AHPB, Manuel de Larratea, *Protocol de 1862*, f. 458. - 3. AHPB, Constantí Gibert i Alabau, *Protocol de 1863*, f. 140. - 4. AHPB, Montserrat Corominas, *Protocol de 1864*, 2a part, f. 604. - 5. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Protocol de 1865*, 2a part, f. 1.642 i 1.865. - 6. AHPB, Caietà Menós i Mas, *Protocol de 1870*, 2a part, f. 593. - 7. AHPB, Martí Martí i Sagristà, *Protocol de 1884*, 2a part, f. 1.489. - 8. AHPB, Ramon de Miquelerena, *Protocol de 1875*, 2a part, f. 921.

32. 1. AHPB, Josep Maria Pons i Codinach, *Protocol de 1864*, f. 300. - 2. AHPB, Ramon de Miquelerena, *Protocol de 1877*, 2a part, f. 716. - 3. AHPB, Martí Martí i Sagristà, *Protocol de 1877*, 4a part, f. 2.137. - 4. AHPB, Jaume Burguerol i Roca, *Protocol de 1879*, 2a part, f. 1.285. - 5. AHPB, Josep Falp i Robert, *Protocol de 1881*, 5a part, f. 3.675. - 6. AHPB, Martí Martí i Sagristà, *Protocol de 1882*, 3a part, f. 2.426 i 2.604.

La formació de l'Eixample

Un capítol a banda mereix la formació de l'Eixample barceloní. Hem localitzat prop de 400 escriptures que contenen documentació gràfica entre les seves pàgines, en la seva major part plànols parcel·laris, però també plantes i altres representacions, situables en l'Eixample de la ciutat entre els anys 1862 i 1910. En aquest cas, coincideix la gran onada constructora — amb el paper protagonista de la iniciativa privada, per força escripturable— amb la presència ja progressiva de la planimetria i la cartografia en les actes notariales.

Atès el caire d'aquest article i la seva extensió aconsellable no n'inclouem les referències, que haurien de ser objecte (juntament amb tota la gran resta no localitzada encara) d'algun treball de catalogació, sistematització i estudi generalitzat.

Amb tot, volem oferir una lleu aproximació a través d'una mostra de gairebé 200 plànols que hem volgut situar en un model de taula-mapa dels carrers de l'Eixample barceloní. Hem dividit la mostra en tres períodes, que pertanyen als anys 1865-1870, 1871-1880 i 1881-1890. Dins de cada taula, la presència d'un plànol ve representada per l'any de l'escriptura on està contingut i la localització de l'indret de l'Eixample que dibuixa per la intersecció entre els dos noms de carrer que el creuen en la taula.

«Entre 1860 i 1865, l'àrea edificada de l'Eixample central queda pràcticament reduïda a les illes a la dreta del passeig de Gràcia fins a Bailèn (fonamentalment a l'alçada de Gran Via, Diputació, Consell de Cent i Aragó) i s'ocupa quelcom més d'espai central entre 1866 i 1867.»³³ Entre 1864 i 1866 es van construir cases als carrers de Provença, Villarroel, Mallorca, Rosselló i Urgell.³⁴

«Durant la primera meitat dels anys setanta, es dona una consolidació de les àrees de creixement anteriors i es fa una expansió cap a l'esquerra. Entre els anys 1876 i 1880 la difusió de les edificacions és encara més acusada i és molt més net el desplaçament cap a ponent.»³⁵

«En canvi, entre els anys 1881 i 1885 hi ha una disminució del camp d'acció que queda reduït a les àrees més centrals: no es fa ni una sola casa en illes buides. Són anys, seguint l'explicació de Xavier Tafunell, en els quals l'activitat constructora va dirigida a atendre les capes altes de la demanda i aquestes volen situar-se al sector central ja consolidat com el millor (entre

33. Albert GARCIA ESPUCHE, *El Quadrat d'Or. Centre de la Barcelona modernista*, Barcelona: Olimpíada Cultural Barcelona 92 - Lunweg Editores, 1990, p. 21.

34. Francesc CARRERAS I CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, p. 980.

35. Albert GARCIA ESPUCHE, *El Quadrat d'Or...*, p. 35.

Rambla de Catalunya i Pau Claris, entre Consell de Cent i Ausiàs March). (...) El 1886 es produeix la urbanització de la Gran Via entre la plaça Universitat i la plaça Espanya i, a partir d'aquest moment, entre 1886 i 1890, es fan, segons Tafunell, més cases en ella que en cap altre carrer i lustre abans del 1897.»³⁶

Catalunya als plànols de l'Arxiu

La col·lecció de documentació gràfica dispersa en els llibres notariais també amaga una bona quantitat de plànols i mapes d'indrets de poblacions catalanes fora de Barcelona.³⁷

Ens limitarem aquí a assenyalar-ne algunes, distribuïdes per les actuals comarques. La mostra es redueix a documents extrets d'escriptures d'entre els anys 1800-1870.

L'Alt Penedès

- Torrelles de Foix: plànol d'uns terrenys (1864).³⁸

L'Anoia

- Capellades: plànol d'un terreny amb la bassa de molí (1859).³⁹
- La Pobla de Claramunt: plànol d'unes finques (1870).⁴⁰

El Bages

- Calders: 1. Mapa de l'heretat Molí del Castell de Calders, Manresa (1865). - 2. Mapa de la propietat de Santamans (1865).⁴¹

36. Albert GARCIA ESPUCHE, *El Quadrat d'Or...*, p. 35.

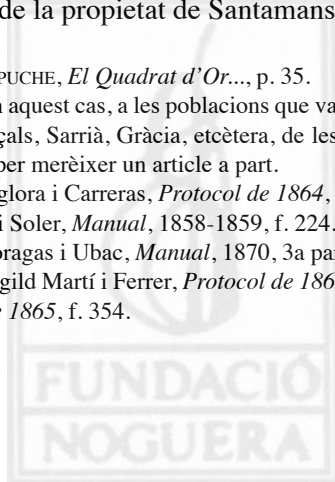
37. No ens referim, en aquest cas, a les poblacions que van ser agregades a Barcelona, com Sant Martí de Provençals, Sarrià, Gràcia, etcètera, de les quals hi ha abundant documentació gràfica suficient per merèixer un article a part.

38. AHPB, Caietà Anglora i Carreras, *Protocol de 1864*, tom 2, f. 878.

39. AHPB, Josep Pla i Soler, *Manual*, 1858-1859, f. 224.

40. AHPB, Ferran Moragas i Ubac, *Manual*, 1870, 3a part, f. 1.371.

41. 1. AHPB, Ermenegild Martí i Ferrer, *Protocol de 1865*, 1a part, f. 102. - 2. AHPB, Marià Barallat, *Protocol de 1865*, f. 354.

El Baix Camp

- Riudoms: plànol de les propietats del mas Blasi (1855).⁴²

El Baix Empordà

- Bellcaire: 1. Plànol de la propietat de l'Estanque (1841). - 2. Mapa del mas Estanque de Bellcaire d'Empordà (1841).⁴³

El Baix Llobregat

- Diversos pobles: mapa dels terrenys al costat del riu Llobregat, als termes del Papiol, Pallejà, Molins i Sant Vicenç dels Horts (1858).⁴⁴
- Esparreguera: plànol dels terrenys de la Societat d'aigües termals de la Ruda a Esparreguera (1845).⁴⁵
- Esplugues: 1. Mapa d'uns terrenys (1849). - 2. Plànol d'una casa (1858).⁴⁶
- Cornellà: 1. Dos plànols de la finca Roig del Riu (1832). - 2. Mapa d'uns terrenys (1848). - 3. Plànol de l'heretat de Casa Cors (1863). - 4. Plànol d'un solar (1865).⁴⁷
- Gavà: dos plànols del terreny del terme de Gavà situat entre el mar i el terme de Viladecans (1867).⁴⁸
- Molins de Rei: plànol del canal de la Infanta, a Molins de Rei (1847).⁴⁹
- El Prat de Llobregat: 1. Plànol d'uns terrenys (1835). - 2. Plànol d'un arenal o sorral al costat del riu Llobregat al terme del Prat (1845). - 3. Plà-

42. AHPB, Francesc Gomis i Miret, *Manual*, 1855, f. 329.

43. 1. AHPB, Ramon de Miquelerena, *Manual*, 1840-1841, f. 112. - 2. AHPB, Josep Torrent i Julià, *Manual*, 1841, f. 200.

44. AHPB, Ferran Ferran i Sobregués, *Manual*, 1858, 1a part, f. 315.

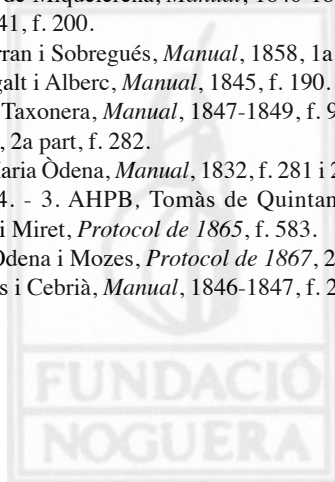
45. AHPB, Jaume Rigalt i Alberc, *Manual*, 1845, f. 190.

46. 1. AHPB, Ramon Taxonera, *Manual*, 1847-1849, f. 98. - 2. AHPB, Ferran Ferran i Sobregués, *Manual*, 1858, 2a part, f. 282.

47. 1. AHPB, Josep Maria Òdena, *Manual*, 1832, f. 281 i 285. - 2. AHPB, Josep Xavier Lluc, *Manual*, 1848, f. 74. - 3. AHPB, Tomàs de Quintana, *Manual*, 1863, f. 469. - 4. AHPB, Francesc Gomis i Miret, *Protocol de 1865*, f. 583.

48. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Protocol de 1867*, 2a part, f. 1.049 i 1.980.

49. AHPB, Josep Elías i Cebrià, *Manual*, 1846-1847, f. 237.

- nol de casa Maresme del Prat de Llobregat (1848). - 4. Mapa dels terrenys de l'Hospital de la Santa Creu al Prat de Llobregat (1855). - 5. Plànol d'uns terrenys del mas Amigó (1867). - 6. Mapa de l'heretat de la torre Gran i de la torre Xica de Barnola del Prat de Llobregat (1869).⁵⁰
- Sant Feliu de Llobregat: plànol d'unes cases (1854).⁵¹
  - Sant Joan Despí: 1. Plànol d'uns terrenys (1848). - 2. Plànol d'uns terrenys (1858).⁵²
  - Viladecans: 1. Mapa del terreny de la marina de Viladecans, entre la quadra Burguesa i Gavà (1827). - 2. Plànol d'uns terrenys (1862).⁵³

El Barcelonès

- Badalona: 1. Mapa d'un terreny a la riera d'en Folch (1836). - 2. Plànol de la façana d'una casa (1837). - 3. Plànol d'uns terrenys al carrer d'en Lluch (1860). - 4. Mapa del mas Pomar (1865).⁵⁴
- L'Hospitalet de Llobregat: 1. Mapa de Santa Eulàlia de l'Hospitalet (1818). - 2. Tres plànols d'uns terrenys a l'Hospitalet (1862).⁵⁵
- Santa Coloma de Gramenet: plànols de terrenys a Santa Coloma de Gramenet, Sant Andreu del Palomar i Pla de Reixac (1857).⁵⁶

50. 1. AHPB, Constantí Gibert i Alabau, *Manual*, 1834-1835, f. 50. - 2. AHPB, Josep Maria Òdena, *Manual*, 1845, 1a part, f. 198. - 3. AHPB, Ferran Ferran i Sobregués, *Manual*, 1847-1848, f. 50. - 4. AHPB, Benet Lafont i Tomàs, *Manual*, 1854-1855, f. 366. - 5. AHPB, Pere Pau Gosé i Terré, *Protocol de 1867*, f. 712. - 6. AHPB, Francesc de Paula Just i de Vedruna, *Protocol de 1869*, 1a part, f. 533.

51. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Manual*, 1854, 2a part, f. 29.

52. 1. AHPB, Francesc Madriguera i Gelabert, *Manual*, 1847-1848, f. 387. - 2. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Manual*, 1858, 1a part, f. 585.

53. 1. AHPB, Josep Fèlix Avellà i Navarro, *Manual*, 1827, f. 69. - 2. AHPB, Ferran Ferran i Sobregués, *Protocol de 1862*, 1a part, f. 248.

54. 1. AHPB, Pere González i Govern, *Manual*, 1835-1836, f. 286. - 2. AHPB, Ignasi Teixidor i Llansó, *Manual*, 1836-1837, fol. 87. - 3. AHPB, Marià Barallat, *Manual*, 1860, f. 189. - 4. AHPB, Francesc de Paula Just i de Vedruna, *Protocol de 1865*, f. 522.

55. 1. AHPB, Josep Ignasi Lluc, *Manual*, 1817-1818, f. 316. - 2. AHPB, Salvador Clos i Gualba, *Protocol de 1862*, 1a part, f. 1, 3 i 43.

56. AHPB, Salvador Clos i Gualba, *Manual*, 1857, 2a part, f. 453.

La Cerdanya

- Puigcerdà: mapa dels terrenys del mas Pinté de Surroca (1862).⁵⁷

El Garraf

- Vilanova i la Geltrú: plànol dels terrenys al voltant del convent dels carmelites (1850).⁵⁸

El Maresme

- Alella: plànol del pla de la plaça d'Alella (1822).⁵⁹
- Argentona: dos mapes de la zona d'Argentona (1853).⁶⁰
- Cabrera: mapa d'uns terrenys (1864).⁶¹
- Calella: 1. Plànol de les cases situades al carrer de Sant Jaume (1806). - 2 Plànol d'una casa al carrer de l'Església (1861).⁶²
- Premià i Vilassar: plànol d'una finca a la partida de Pedra Blanca entre els termes de Premià i Vilassar (1868).⁶³
- Teià: mapa d'uns terrenys (1854).⁶⁴
- Tiana: 1. Plànol d'una finca al paratge de Valldescapa (1860). - 2. Dos mapes d'uns terrenys (1862). - 3. Plànol d'uns terrenys a Tiana i Campcentelles (1867).⁶⁵

57. AHPB, Francesc Bellsollé i Mas, *Protocol de 1862*, 1a part, f. 424.

58. AHPB, Magí Soler i Gelada, *Manual*, 1849-1850, f. 389.

59. AHPB, Josep Torrent i Sayrols, *Manual*, 1822, f. 122.

60. AHPB, Benet Lafont i Tomàs, *Manual*, 1852-1853, f. 439 i 478.

61. AHPB, Joaquim Òdena i Mozes, *Protocol de 1864*, 2a part, f. 1.115.

62. 1. AHPB, Josep Clos i Trias, *Manual*, 1805-1806, 1a part, f. 452. - 2. AHPB, Ferran Moragas i Ubac, *Manual*, 1861, 3a part, f. 239.

63. AHPB, Ferran Moragas i Ubac, *Protocol de 1868*, 4a part, f. 2.047.

64. AHPB, Benet Lafont i Tomàs, *Manual*, 1853-1854, f. 247.

65. 1. AHPB, Francesc González i Anglís, *Manual*, 1860, f. 153. - 2. AHPB, Ermenegild Martí i Ferrer, *Protocol de 1862*, 3a part, f. 431. 3. AHPB, Josep Amadó i Sedano, *Protocol de 1867*, 1a part, f. 181.

El Montsià

- Amposta: plànol d'uns terrenys (1870).⁶⁶

Osona

- Sant Quirze de Besora: plànol d'uns terrenys situats a Sant Quirze de Besora, al camí ral de Vic a Ripoll (1829).⁶⁷
- Les Masies de Voltregà: plànol de la colònia Lacambra (1866).⁶⁸

El Pla d'Urgell

- Torregrossa: tres plànols de tres finques situades a Torregrossa, Pradell i Margalef (1863).⁶⁹

El Ripollès

- Ripoll: plànol d'uns terrenys a la plaça del Mercadal (1852).⁷⁰

El Segrià

- Lleida: plànol d'una casa situada al carrer Major de Lleida (1847).⁷¹

L'Urgell

- Belianes: croquis de la hisenda Gomar (casa i molí d'oli) (1859).⁷²

66. AHPB, Ferran Ferran i Sobregués, *Protocol de 1870*, 1a part, f. 370.

67. AHPB, Josep Maria Òdena, *Manual*, 1829, f. 438.

68. AHPB, Josep Sairols, *Protocol de 1866*, f. 230.

69. AHPB, Ermenegild Martí i Ferrer, *Protocol de 1863*, 2a part, f. 974.

70. AHPB, Josep Maria Pons i Codinach, *Manual*, 1852, 2a part, f. 41.

71. AHPB, Caietà Llózer i Cebrià, *Manual*, 1845-1847, any 1847, f. 15.

72. AHPB, Josep Antoni de Paz, *Manual*, 1858-1859, f. 130.

El Vallès Occidental

- Castellbisbal: plànol de l'heretat del mas Pelegrí (1843).⁷³
- Palausolità: plànol del terrenys del mas Roura i del mas Company (1863).⁷⁴
- Reixac: plànol de les propietats del mas Duran de Sant Pere de Reixac (1852).⁷⁵
- Ripollet: plànol de les propietats dels masos de Llobet de la Serra i Durant (1861).⁷⁶
- Rubí: plànol d'uns terrenys propers a la riera de Rubí (1854).⁷⁷
- Terrassa: mas Sallent de Terrassa (1779).⁷⁸

El Vallès Oriental

- Caldes de Montbui: plànol d'uns terrenys (1864).⁷⁹
- Granollers: plànols d'uns terrenys de la casa Serra (1860).⁸⁰
- Llerona: plànol de terrenys del mas Trias i del mas Morera (1846).⁸¹
- Mollet: 1. Plànol d'uns terrenys de la casa «Besora» (1849). - 2. Plànol dels terrenys del mas Magarola (1852).⁸²

Els dos plànols d'indrets més llunyans

Pel que fa als plànols localitzats en l'arxiu de llocs més llunyans, són dos de l'any 1871 i corresponen a indrets propers a les ciutats d'Osca i Toledo, a Espanya.

73. AHPB, Ferran Moragas i Ubac, *Manual*, 1842-1843, f. 16.

74. AHPB, Ramon de Miquelerena, *Protocol de 1863*, 2a part, f. 874.

75. AHPB, Ferran Ferran i Sobregués, *Manual*, 1852, 2a part, f. 414.

76. AHPB, Ferran Ferran i Sobregués, *Manual*, 1861, 2a part, f. 391.

77. AHPB, Nicolau Labrós i Ferrer, *Manual*, 1853-1854, f. 16.

78. AHPB, Baltasar Oliveras i de Plana, *Manual*, 1778-1779, f. 187.

79. AHPB, Martí Martí i Sagristà, *Protocol de 1864*, 2a part, f. 685.

80. AHPB, Jaume Rigalt i Alberc, *Manual*, 1860, 1a part, f. 281.

81. AHPB, Jaume Rigalt i Alberc, *Manual*, 1846, f. 58.

82. 1. AHPB, Magí Soler i Gelada, *Manual*, 1848-1849, f. 377. - 2. AHPB, Ignasi Llobet, *Manual*, 1849-52, any 1852, f. 276.

IL·LUSTRACIÓ 5

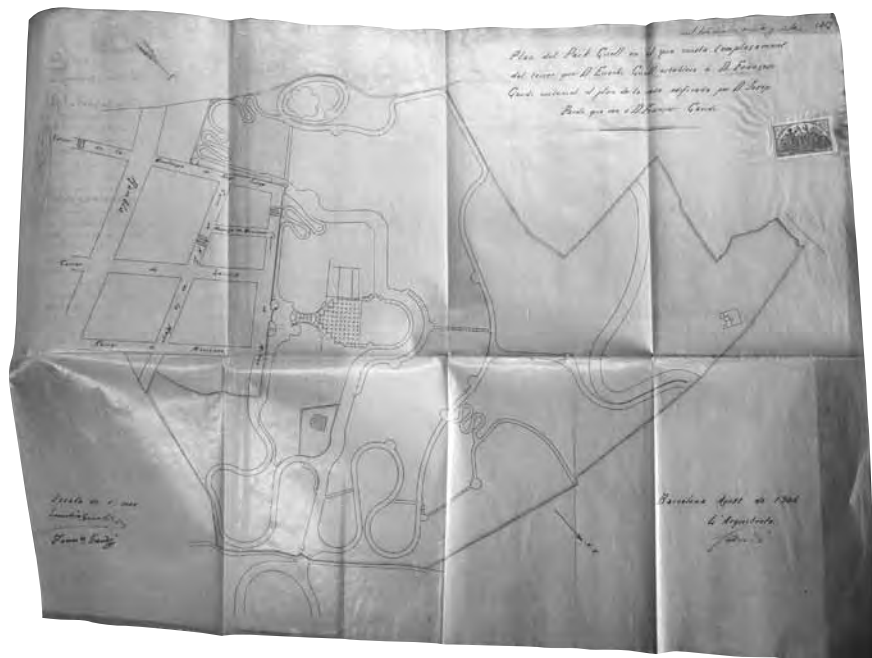
Devesa situada al terme municipal del poble de Lagartera, província de Toledo (1871)

El més llunyà és també el que representa la major extensió de terreny de tots els localitzats fins ara. Fa referència a una devesa situada al terme municipal del poble de Lagartera, província de Toledo, que dos propietaris barcelonins acordaren de dividir-se el 3 de gener de 1871.⁸³ Aquesta devesa tenia una extensió de 2.981 hectàrees i escaig, la qual cosa vol dir que es tracta d'un plànol que dibuixa una propietat de més de 29 quilòmetres quadrats, limitada al nord pel riu Tietar i al sud amb terres per sota de l'actual autovia d'Extremadura, a llevant amb el terme d'Oropesa i a ponent amb el de La Calzada de Oropesa.

83. AHPB, Martí Martí i Sagristà, *Protocol de 1871*, 1a part, f. 41.

IL·LUSTRACIÓ 6

Parc Güell (1906)

El plànol, signat per l'agrimensor de Gamonal (Burgos) Pedro Nolasco López,⁸⁴ és un dels més grans que hem vist a l'arxiu: fa uns noranta centímetres per cinquanta, aproximadament. També és un dels més vistosos; destaca per la riquesa dels seus colors de representació, la varietat dels accidents geogràfics que recull (camins, rius, rierols, canyissos i congosts) i, sobretot, per una evident obsessió pel detall que fa que hi trobem dibuixats centenars de petits arbres —segurament alzines, tenint present la zona— i les cases i nuclis de població existents, amb una llegenda de més de cinquanta referències.

84. «Plano topográfico de la dehesa titulada Monte de Lagartera, propiedad de don Rafaell Vallet, la que contiene toda su superficie cinco mil doscientos ochenta y siete fanegas, diez celemines y tres estadales, o sea, 2.981 hectáreas, 15 áreas, 68 centiáreas, 44 decímetros, siendo la fanega de seiscientos estadales y el estadal de once pies de lado, o sea, 121 superficiales, quedando rebajadas las huertas y tierras de particulares que radican dentro la expresa dehesa de que yo el infrascripto agrimensor certifico. Gamonal, 6 de setiembre de 1870. Pedro Nolasco López.»

L'altre plànol pertany a una finca rústica propera a la ciutat d'Osca, a l'Aragó. És una escriptura de divisió de terres entre Josep Seller i Huguet i Llorenç Oliver i Soler, tots dos de Barcelona, signada el 20 de febrer de 1871. Es tractava d'una finca formada per dos turons (els anomenats de las Horcas i de la Habanera) i les terres que els envolten, amb una superfície aproximada total de 936 hectàrees, situada a la partida de San Juan de Violada.

El plànol, d'uns vuitanta per seixanta centímetres, du per títol «*Pre-dios, horcas y habaneras del monte San Juan, término municipal de Huesca*», sense signatura, i s'hi troben detallades les superfícies de totes les terres i camps en què es trobava parcel·lada la finca, amb els seus noms respectius i amb la línia divisòria de les dues fraccions en què quedà dividida producte de l'acord entre les parts. Es tracta d'un plànol representatiu del paper que alguns catalans van tenir en la història de la província d'Osca en la segona meitat del segle XIX, ja que Llorenç Oliver i Soler,⁸⁵ a través de la gestió de les seves terres i també dels contactes i gestions amb polítics com Joaquín Costa, va ser un dels impulsors de la modernització agrícola d'aquesta zona, la qual cosa li valgué fins i tot un títol nobiliari.⁸⁶

85. Llorenç Oliver i Soler era descendent d'una família originària de Maó, havia estat comerciant a Monterrey i un cop retirat dels negocis vivia entre París, Maó i Barcelona. El 1869 va encarregar a Rafael Guastavino la construcció del Palau Oliver, al passeig de Gràcia cantonada Gran Via de les Corts Catalanes (en un espai que ara parcialment ocupa el cinema Comèdia), una de les primeres cases aïllades amb jardí construïdes en aquest tram del passeig. Anys més tard, Llorenç Oliver i Rafael Guastavino, que eren bons amics, tindrien també en comú el fet de tenir colònies agrícoles a la província d'Osca, les quals volgueren dotar d'innovadors sistemes agrícoles (vegeu Benet OLIVA I RICÓS, «L'etapa catalana de Rafael Guastavino (1859-1881). Els camins de la innovació: València & Barcelona (& Vilassar) & Nova York & Boston...», comunicació presentada a l'XI Congrés d'Història de Barcelona, 1-3 de desembre de 2009, *La ciutat en xarxa* i que podeu consultar a <<http://www.bcn.es/arxiu/arxiuhistoric/catala/activitats/congres/11congres/pdf/olivac.pdf>>).

86. L'any 1883, i a petició d'alguns ajuntaments de la província d'Osca, es va concedir el títol de comte de San Juan de Violada a Llorenç Oliver i Soler, títol nobiliari que passà al seu fill a la mort de Llorenç, el 1886 (vegeu María Teresa FERNÁNDEZ-MOTA DE CIFUENTES, *Relación de títulos nobiliarios vacantes, y principales documentos que contiene cada expediente que, de los mismos, se conserva en el Archivo del Ministerio de Justicia*, Madrid: Ministerio de Justicia, CSIC-Instituto Salazar y Castro, 2a edició, 1984, p. 339-340).

Conclusió

Fins aquí, uns pocs temes de recerca històrica per als quals la col·lecció de plànols i mapes de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona pot oferir força dades complementàries.⁸⁷

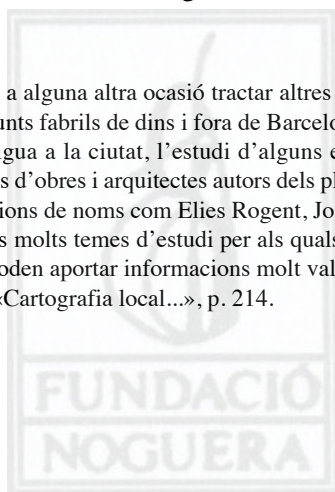
Tot aquest munt de plànols i mapes, tot aquest munt d'imatges, tenen en comú un únic i greu problema: tots ells són, ara per ara, simples casualitats. Hom pot fer una recerca i veure's tocat pels déus quan en els documents que consulta li apareix un plànol relacionat amb l'objecte de la investigació. Aleshores sap que podrà il·luminar el seu article o reforçar o contrastar la seva tesi amb una imatge directament extreta de les fonts que ha consultat. Però depèn de la fortuna. És possible la conjectura, però no la certesa prèvia de la seva localització.

Cal desitjar, doncs, una identificació, una localització dels elements d'aquesta col·lecció dispersa, inèdita com a tal: una catalogació. Un inventari de tots els plànols i imatges que l'arxiu Històric de Protocols de Barcelona guarda dins dels llibres del seu fons dotaria d'un major prestigi encara (si és que és possible) el mateix arxiu, ja que probablement seria, pel seu volum, l'inventari més important d'Europa pel que fa a documentació gràfica procedent de documentació notarial. I alhora seria, sens dubte, una aportació cabdal i necessària per a les recerques històriques de la nostra ciutat i del nostre país, que es complementaria amb els riquíssims fons que guarden altres arxius de Barcelona, com l'Arxiu Històric de la Ciutat, l'Arxiu Municipal Administratiu o el del Col·legi d'Arquitectes, entre d'altres.

Un catàleg que voldria dir referenciar alhora milers de documents notariais, la qual cosa permetria de connectar escriptures d'un mateix tema que potser en molts casos resten ignorades les unes de les altres. Una catalogació —posats a demanar— que, a més d'una correcta descripció arxivística, contextualitzés els testimonis gràfics i els dotés de sentit.⁸⁸

87. Ens ha quedat per a alguna altra ocasió tractar altres àmbits d'estudi tan diversos com poden ser el dels conjunts fabrils de dins i fora de Barcelona, els equipaments relacionats amb l'abastiment d'aigua a la ciutat, l'estudi d'alguns establiments emblemàtics o, també, el conjunt de mestres d'obres i arquitectes autors dels plànols i mapes, que inclou un bon nombre de representacions de noms com Elies Rogent, Josep Fontserè, Ildefons Cerdà o Antoni Gaudí; entre altres molts temes d'estudi per als quals aquesta col·lecció de documents gràfics, recopilats, poden aportar informacions molt valuoses.

88. M. Mercè GRAS, «Cartografia local...», p. 214.

Amb aquest article, doncs, com deia al principi, només he volgut cridar l'atenció sobre aquesta riquíssima col·lecció que amaga l'encara més riquíssim fons de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona: el conjunt de plànols, mapes, vistes i dibuixos intercalats —plegats i aplanats— en les pàgines dels seus milers de llibres. Esperem que algun dia deixin de viure a la mercè de la casualitat i finalment llueixin amb tota la seva esplendor a la vista de tots, impresos o digitalitzats —tant se val avui—, en un catàleg que serà, sens dubte, únic.

UNA PERSONALITAT A LES PORTES DE LA MORT: EL TESTAMENT DE FRANCESC FERRER I GUÀRDIA (1854-1909)

TERESA ABELLÓ I GÜELL

UNIVERSITAT DE BARCELONA
CENTRE D'ESTUDIS HISTÒRICS INTERNACIONALS (CEHI)

Francesc Ferrer i Guàrdia és, sens dubte, la més coneguda de totes les víctimes que provocà l'anomenada Setmana Tràgica de 1909. Ferrer es veié incriminat en els fets tant pel que era com pel que representava i, a la fi, fou víctima d'un sistema polític i judicial molt qüestionat que l'acabà convertint en un màrtir per les idees, alhora que la seva memòria ha sobreviscut com a símbol del pensament lliure. El nom de Ferrer i Guàrdia rememora inevitablement la cara més fosca dels governs de la Restauració i del regnat d'Alfons XIII, marcats per la iniquitat i la intolerància. Fou condemnat a mort per un tribunal militar i executat el 13 d'octubre del 1909 al fossat de Santa Amàlia, al castell de Montjuïc. A partir d'aquell moment, la llegenda de Ferrer i la seva realitat es confonen, fins al punt que la falsedat perpetrada amb la seva execució engendrà un mite que havia de condicionar la història. A la fi, l'afer Ferrer es convertí en un nou cas Dreyfus, en el qual es tornaven a aliar el fanatisme religiós i la repressió militar.

La pervivència dels protagonistes de la història, i sobretot la seva projecció universal, poden semblar, de vegades, capriciosos, però de l'afer Ferrer i Guàrdia, tal i com es va desenvolupar, se'n desprèn una persecució ideològica i un martirologi inquisitorial que el convertí en el cap de turc d'una decidida voluntat de mostrar l'aplicació d'una justícia que volia ser tan exemplificadora com implacable. Un segle després de la seva mort, Ferrer segueix despertant controvèrsia, no tant per la seva participació en els fets concrets que se li van imputar, que la història ha minimitzat, sinó pel tipus de judici a què fou sotmès i pel que ha acabat significat la seva figura. El centenari del seu afusellament, recentment commemorat, ha permès, una vegada més, rememorar aquesta controvertida figura així com recordar, i en alguns casos reivindicar, l'experiència pedagògica que representà el centre d'ensenyança que fundà, l'Escola Moderna.

Al voltant de Ferrer s'ha generat una extensa bibliografia, molt polaritzada, hagiogràfica o denigradora, que ha contribuït a la seva mitificació.

En aquest sentit, si els adversaris no han estalviat adjectius per desacreditar-lo, els defensors no han dubtat a qualificar-lo de màrtir laic.¹ Immediatament després d'ésser executat aparegué una literatura conservadora, sistemàticament detractora,² contrastada per visions molt elogioses —de vegades autèntiques apologies— impulsades, en bona part, per sectors anarquistes lliurepensadors i maçons.³ Aquesta polarització ha persistit amb el pas dels anys, i en valoracions posteriors sovint s'ha seguit confonent intencionadament el que no són lloances a Ferrer amb desqualificacions absolutes. I, si analitzem la bibliografia publicada els darrers anys, observem que en part es prossegueix amb els mateixos tòpics i es titlla de revisionista en sentit conservador qualsevol treball que fugi de l'estricta lloança a Ferrer i a l'Escola Moderna.⁴

Ferrer i Guàrdia fou un personatge polièdric i, amb la tranquil·litat que permet acostar-se a un fet històric cent anys després, seria bo començar a valorar-ne individualment les diferents facetes públiques. Fundà un centre educatiu, l'Escola Moderna, que participava de l'ampli moviment de renovació pedagògica, en sentit racionalista i laic, que impulsaven sectors diversos per contrarestar el fosc marc educatiu de l'Espanya de començament del segle XX, controlat per la religiositat més tremendista. Paral·lelament, creà una editorial, amb el mateix nom que l'escola, per proveir-

1. William ARCHER, *Vida, proceso y muerte de Francisco Ferrer y Guardia*, Barcelona: Tusquets editores, 2010 [*The Life, trial, and death of Francisco Ferrer*, London: Chapman & Hall, 1911. Traduït al català, Barcelona: Atena, 1935]. Un dels relats més interessants sobre la vida, l'arrest i el procés, contemporani als fets. L'any 1910, l'editor del *McClure's Magazine* (Nova York) envià a Espanya el periodista escocès W. Archer, arquetipus de liberal britànic, per assabentar-se sobre l'afer Ferrer. La revista publicà una sèrie d'articles durant els mesos de novembre i desembre de 1910.

2. Pedro SANGRO ROS DE OLANO, *La sombra de Ferrer: de la Semana tràgica a la guerra europea*, Madrid: Minuesa, 1917. Constitueix un exemple paradigmàtic d'escrit pejoratiu i pamfletari sobre Ferrer i la Setmana Tràgica.

3. Luis SIMARRO, *El proceso de Ferrer y la opinión europea*, Madrid: Arias, 1910. És un model de la visió contrària a l'anterior. Als anys trenta, en el marc del trencament polític i social que representà la Segona República, es reprengué la mitificació de Ferrer; un bon exemple n'és el llibre: A. ORTS-RAMOS i F. CARAVACA, *Francisco Ferrer Guardia: apóstol de la razón: vida, obra y doctrinas del famoso mártir español*, Barcelona: Maucci, 1932.

4. Pere SOLÀ, «Historiografia sobre Ferrer. Elements per a una revisió», *Afers* (Catarroja), 64 (2009), p. 447- 477. Una valoració de l'àmplia bibliografia ferrerista feta des d'aquesta perspectiva desqualificadora.

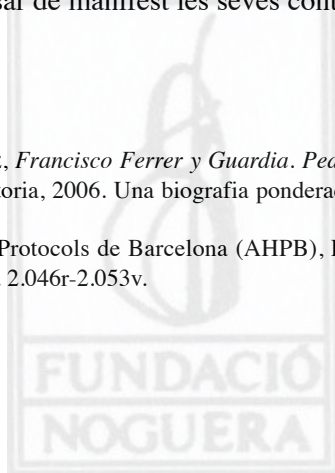
se de llibres educatius i difondre els nous corrents de pensament europeu. Això constituïa per ell mateix, als ulls de les autoritats civils i religioses, un element de conflicte, agreujat pel posicionament ideològic de Ferrer i el seu activisme polític, compromès en projectes de transformació política i social, que el portà a mantenir complexes relacions amb lliurepensadors, radicals, maçons, sindicalistes i anarquistes, i complicitats amb accions i sectors terroristes d'inici del segle XX.⁵

En aquest article ens centrarem a plantejar els principis del món ferrerista i en el que ell va representar, fonamentalment confrontant-ho amb el que constitueix un document valuós, el testament de Ferrer,⁶ redactat a les portes de la mort, quan hom ha perdut tota esperança de seguir amb vida, i només pot pensar a transcendir. Ferrer es mostra aleshores amb la personalitat que havia anat construint al llarg del seu recorregut vital, afermant-se en els principis que havien de marcar la seva identitat, com a anarquista i lliurepensador. Tanmateix, a pesar de la seva concordança i del fet que és gairebé impossible separar-ho del tot, deixem volgudament al marge qualsevol valoració sobre els principis educatius de l'Escola Moderna que, creiem, no ens pertoca fer aquí, per centrar-nos en les actituds politico-socials de Ferrer, que són les que el van portar a la mort.

Ferrer formà part de l'ampli i complex món anarquista d'inici del segle XX, però en la seva persona es troben les contradiccions derivades de l'acceptació per certs sectors àcrates de postulats propis de la classe dominant, els mateixos que es volia combatre. Tanmateix, cal destacar el contrast entre la rellevància i projecció històrica del personatge i el pes específic del contingut de les seves realitzacions pràctiques i de les seves aportacions com a intel·lectual. Ferrer fou, sens dubte, víctima de la irracionalitat d'un moment polític; la història immediata l'erigí en mite, elevat a la categoria de màrtir o denigrat a símbol diabòlic; no hi hagué espai per a plantejaments més equànimes. Però aquella injustícia no ha d'evitar que, com hem apuntat, amb perspectiva històrica, es pugui analitzar l'activitat pública de Ferrer i posar de manifest les seves contradiccions.

5. Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer y Guardia. Pedagogo, anarquista y mártir*, Madrid: Marcial Pons Historia, 2006. Una biografia ponderada i ben documentada sobre Francesc Ferrer i Guàrdia.

6. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Ricard PERMANYER I AYATS, *Manual de 1909*, vol. III, f. 2.046r-2.053v.

Ferrer i la Setmana Tràgica

Sobre la revolta que va trasbalsar Barcelona entre el 26 de juliol i l'1 d'agost de 1909 se n'ha parlat molt i se n'ha escrit més, però, malgrat l'interès que ha despertat, com amb el cas Ferrer que se'n derivà, són pocs els llibres que analitzen el que va passar des d'una dimensió historiogràfica, sustentada en la investigació acadèmica i allunyada d'apologies revolucionàries i victimismes. Des d'aquesta perspectiva, els treballs més importants continuen sent l'estudi clàssic de Joan Connelly Ullman *La Semana Trágica* (1972) i el llibre de Josep Benet *Maragall i la Setmana Tràgica* (1963), ambdós recentment reeditats.⁷ Immediatament després de la Setmana Tràgica, alguns dels que la visqueren sentiren la necessitat de deixar constància del que havia passat, i d'altres s'esplaiaren força a escriure, anys més tard, les seves memòries. Són moltes les anàlisis fetes per militants de partits i organitzacions de tot tipus, bàsicament des del republicanisme, l'anarquisme i el socialisme —alguns participants dels fets i altres observadors—, que ens han arribat, tots condicionats per la implicació personal o de grup. La versió més conservadora dels fets la van donar persones d'església i del catolicisme polític proper al maurisme, que són els que n'han transmès la versió més oficial, amb postures que van des de l'integritisme més ferotge fins a posicions més moderades, en general sense la més mínima voluntat d'autocrítica.⁸

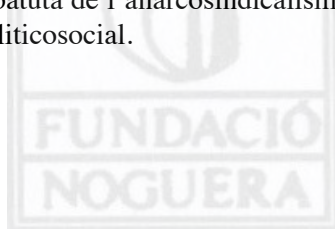
7. Joan C. ULLMAN, *La Semana Trágica*. Barcelona: Ediciones B, 2009 [*La Semana Trágica: estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España: 1898-1912*, Esplugues de Llobregat: Ariel, 1972]; Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*. Barcelona: Edicions 62, 2009 [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1963].

8. Pel seu volum, aquesta extensa bibliografia, editada al voltant de 1910, no té cabuda en aquestes notes, però queden recollides les publicacions més recents. Ultra les reedicions abans esmentades, l'any 2009, amb motiu del centenari de la Setmana Tràgica, van aparèixer un seguit de llibres, de plantejaments diversos i valor desigual, que incideixen en els fets: Ramon CORTS I BLAY, *La Setmana Tràgica de 1909: L'arxiu secret vaticà*, Barcelona: Pub. de l'Abadia de Montserrat, 2009; Antoni DALMAU I RIBALTA, *Set dies de fúria: Barcelona i la Setmana Tràgica, juliol de 1909*, Barcelona: Columna, 2009, una excel·lent síntesi amb breus apunts biogràfics sobre els protagonistes; Alexia DOMÍNGUEZ, *La Setmana Tràgica de Barcelona, 1909*, Valls: Cossetània, 2009; Dolors MARÍS I SILVESTRE, *La Semana Trágica: Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*, Madrid: La Esfera de los Libros, 2009; David MARTÍNEZ FIOL, *La Setmana Tràgica*, Barcelona: Pòrtic, 2009; Antonio MOLINER PRADA, *La Semana Trágica de Cataluña*, Alella: Nabla, 2009. Tanmateix, es van fer aportacions interessants en les jornades monogràfiques organitzades per la Biblioteca Balmes [*Analecta Sacra Tarraconensia*, 82 (2009)] i el Centre d'Història Conemporània de Catalunya [*Els Fets de la Setmana Tràgica*, Barcelona: CHCC, 2010].

La revolta, tal i com es va desenvolupar, tingué un caràcter espontani i acèfal i, tot i que es va estendre a diverses localitats catalanes, fou un fenomen explícitament barceloní. Les causes que van portar a la Setmana Tràgica són complexes però tenen molt a veure amb les condicions internes de la mateixa ciutat. De manera específica, des de feia setmanes s'havien anat produint per tot Espanya moviments de protesta contra l'enviament de tropes al nord d'Àfrica i la política del govern espanyol al Rif. La població, que encara tenia molt viu el record de la guerra de Cuba, veia amb preocupació com el govern s'embarcava en una nova aventura colonial al Marroc en defensa d'una pretesa política nacional, molt lligada a interessos econòmics privats. La inquietud creixia a mesura que arribaven notícies sobre els atacs de les cabiles rifenyes i les nombroses baixes que aquestes provocaven entre les tropes espanyoles. El malestar es manifestà amb més intensitat a Barcelona a partir del moment en què el govern intensificà els reclutaments i decidí cridar reservistes, majoritàriament catalans, que embarcaven des del port de Barcelona.

Barcelona, l'escenari dels fets, era una ciutat que es debatia entre la modernitat i el conflicte, que creixia a ritme accelerat i es configurava com la gran metròpoli de Catalunya. Era una ciutat burgesa, menestral i proletària amb identitats molt marcades, que feia que convivessin realitats contrastades. La Barcelona pròspera, opulent i racionalista de la burgesia i dels intel·lectuals noucentistes s'oposava a la ciutat proletària, pobra, combativa, associada a les bombes i els conflictes socials, en la qual es palpava un permanent ambient revolucionari. Superava el mig milió d'habitants, dues terceres parts dels quals eren obrers assalariats, la majoria analfabets, que treballaven en condicions dures. Era una situació dura, agreujada per les incapacitats dels successius governs i la negativa a assumir un cert grau de reformisme social.

Políticament, aquells anys, amb un règim immobilista i ineficaç per fer front als reptes que plantejava la societat moderna i ampliar les bases democràtiques, va emergir el regionalisme possibilista de la Lliga Regionalista i el republicanisme del Partit Radical, que amb el discurs populista, antiregionalista i revolucionari d'Alejandro Lerroux havia arrossegat bona part dels obrers barcelonins. Ambdós partits, però, regionalistes i radicals, passats els èxits inicials, maldaven per consolidar-se com les noves forces polítiques hegemòniques. I tot això enmig d'un republicanisme emergent de base més àmplia amb vocació catalanista i d'esquerra, i d'un obrerisme combatiu que sota la batuta de l'anarcosindicalisme buscava nous models sindicals i de lluita políticossocial.

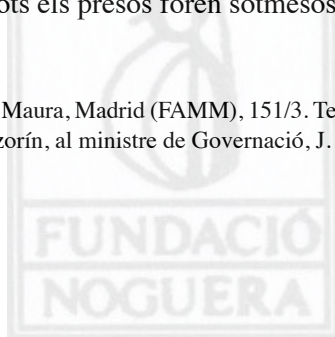

En aquell marc d'intranquil·litat i de lluites sociopolítiques, els sindicats convocaren una vaga de protesta contra els reclutaments per al dilluns dia 26, que, a Barcelona, fou un èxit rotund. Tot seguit, però, la mobilització derivà en un espontani motí anticlerical, incoherent i fora de tot control polític, a partir del moment en què es desvià la irritació popular contra l'Església en comptes de fer-ho cap a l'Estat. La protesta es transformà en un moviment insurreccional que, sense uns objectius definits ni una direcció política clara, es canalitzà cap a la crema d'edificis religiosos, tal i com ja havia succeït altres vegades al llarg del segle XIX. Les autoritats van declarar l'estat de guerra a tota la província de Barcelona; l'exèrcit ocupà progressivament la ciutat i aviat es produïren enfrontaments entre manifestants i forces de l'ordre. Fou una setmana de desordres, incendis, barricades i càrregues de l'exèrcit. Finalment, el dilluns 2 d'agost la revolta s'havia acabat, la gent tornà a la feina i, aleshores, començà una repressió dura i indiscriminada que, malgrat les conseqüències dramàtiques, obtingué el vistiplau d'amplis sectors de la societat catalana, ansiosa perquè l'ordre es tornés a imposar.

El govern, presidit pel líder conservador Antonio Maura, mantingué durant setmanes l'estat de guerra a tota la província de Barcelona, suprimí les garanties constitucionals, imposà la censura a la premsa i clausurà societats obreres, periòdics, escoles laiques i centres racionalistes de tipus divers. El governador civil decretava deportacions sense que li tremolés la mà. Apartava així de Barcelona i rodalia persones relacionades amb el complex món del societarisme anarquista, sindicalistes o no, pel sol fet de formar-ne part, sense constatar el grau de participació amb els fets que es volien castigar. En aquest sentit, les manifestacions del governador Crespo Azorín són molt explícites: *«decreté el destierro de 35 anarquistas, cuyas órdenes se llevarán a efecto mañana, y cuya noticia daré publicidad una vez hayan sido detenidos. Para mañana preparo otro decreto de otros tantos, y así sucesivamente continuaré limpiando esto de gente maleante, como VE. me indica, ya que mi propósito es seguir fielmente sus instrucciones, sintiendo que la expedición burocrática no permita ir más lejos»*.⁹

En un clima de repressió extrem, propiciat per l'estupor i el temor que es respirava a Barcelona després de la Setmana Tràgica, es practicaren vora dues mil detencions; tots els presos foren sotmesos a la jurisdicció militar,

9. Fundación Antonio Maura, Madrid (FAMM), 151/3. Telegrama del governador civil de Barcelona, E. Crespo Azorín, al ministre de Governació, J. de la Cierva (30-8-1909).

que dictà nombroses extradicions, condemnes a presó i penes de mort. Finalment, s'executaren cinc persones —Ferrer i quatre persones més: Josep Miquel (17 d'agost), Antoni Malet (28 d'agost), Eugenio del Hoyo (13 de setembre) i Ramon Clemente (4 d'agost)— per exemplificar la intencionalitat de la repressió que, per la manera com va transcórrer, evidencià les incapacitats polítiques i els temors d'una societat poruga i espantada. Els quatre primers executats eren persones sense rellevància pública que semblaven triats per donar un escarment: un conserge republicà, un mosso que havia desertat de l'exèrcit, un guàrdia de seguretat al qual s'acusà de disparar contra les forces públiques, i un carboner, deficient mental, que havia ballat amb el cadàver d'una monja. Però si el propòsit era donar un avís alliçonador, calia algú a qui poder atribuir el paper d'organitzador, i aquest fou el rol que tocà a Ferrer.

Les autoritats eclesiàstiques culpaven de la forma que van prendre els avalots a tots els que feien gala d'anticlericalisme, especialment els lerrouxistes i anarquistes que, tot i que no eren els únics, eren els que ho manifestaven d'una manera més radical. Relacionaven amb l'anarquisme totes les escoles racionalistes i particularment l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia que, com el mateix anarquisme i el republicanisme, tenien per principi un component antireligiós. Tanmateix, entre aquests medis era normal fer befa de tot el que es relacionava amb capellans i monges i sovint es verbalitzava un ateisme bataller que podia ser tan fanàtic com la religiositat de molts creients.

Immediatament després de la Setmana Tràgica, la policia intentà detenir Ferrer i Guàrdia i, com que no va aconseguir-ho, en dictà la recerca i captura. Ferrer estava en el punt de mira dels cossos de seguretat espanyols des de feia temps per les seves activitats polítiques, per l'entorn ideològic en què es movia i pel projecte pedagògic i editorial que havia impulsat, però, sobretot, pel fet que tres anys abans s'havia vist implicat en l'atemptat perpetrat per Mateo Morral contra els reis, del qual finalment fou declarat innocent. Ferrer, com moltes altres persones en aquells anys, es movia transversalment entre medis republicans, fonamentalment el Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux, sindicalistes i anarquistes de les diverses escoles. Era un món revolucionari, molt ideologitzat, carregat de connivències, en què es vivia un insurreccionalisme permanent, latent i poc definit, que era seguit de prop pels observadors policials. Aquests estaven alarmats per la puixança de l'obrerisme però s'inclinaven a veure només conxorxes i conspiracions, incapços d'entendre les dinàmiques i realitats de la complexa societat industrial de començament del segle XX.

Sigui com sigui, Ferrer era en el punt de mira de les forces de seguretat des de feia temps. En aquest sentit, és revelador un informe enviat al cap del govern, Antonio Maura, sobre l'obrerisme català a mitjan primera dècada del segle XX: «Desde el mítin de Figueras de 1905 en el cual se exteriorizó la unión de los republicanos revolucionarios de Lerroux y los anarquistas, estos han sido instrumentos de aquel en todas las revueltas que le interesó provocar. Lerroux se unió entonces a Ferrer y ambos secundaron las iniciativas de Malato¹⁰ y la Liga de los Derechos del Hombre, dirigida por éste en París, y de la cual, con dinero de Ferrer, se intentó establecer en Barcelona una sucursal con el mismo título, que aparecía dirigida por Tomás Herreros.»¹¹

Durant tot el mes d'agost, el governador civil de Barcelona, Evaristo Crespo Azorín, informà puntualment i detallada el ministre de la Governació, Juan de la Cierva, de les accions portades a terme per trobar Ferrer: s'instal·là vigilància permanent a la localitat de Mongat esperant que es produís algun moviment que indiqués on es trobava, es controlaren els seus comptes bancaris i es feren diversos registres a mas Germinal, domicili de Ferrer, on es requisaren un bon nombre de cartes i documents,¹² però a ell no se'l trobà. Com a mesura de pressió, el 19 d'agost, a primera hora de la nit, Crespo Azorín ordenà el desterrament d'una sèrie de persones de l'entorn més proper de Ferrer i de l'editorial Publicaciones de la Escuela Moderna: entre d'altres la companya de Ferrer, Soledad Villafranca, el seu germà Josep Ferrer Guàrdia i la seva dona, o l'històric dirigent anarquista Anselmo Lorenzo, que es refugiaren a Alcanyís.¹³

Finalment, el 31 d'agost del 1909, Ferrer fou detingut a Alella per membres del sometent local quan sortí de l'amagatall on s'havia refugiat per dirigir-se cap a la frontera i passar a França. Se'l buscava acusat d'haver estat l'inductor del fets ocorreguts a les localitats del Masnou i Premià de Mar durant la Setmana Tràgica, però una vegada detingut li imputaren la responsabilitat d'haver encapçalat la revolta anticlerical a Barcelona. De fet, el dia 26, quan començà la vaga que portà a la revolta, Ferrer era

10. Es tracta del periodista anarquista francès Charles Malato, que fou involucrat en múltiples atemptats.

11. FAMM, 165/18. Informe enviat a Antonio Maura (març 1907) relatiu a les activitats dels diferents grups republicans i anarquistes.

12. FAMM, 151/3. Telegrames del governador civil de Barcelona al ministre de Governació (12-8-1909 / 30-8-1909).

13. FAMM, 151/2. Telegrama del governador civil de Barcelona al ministre de Governació (19-8-1909).

a Barcelona i intentà fer d'enllaç entre els dirigents del Partit Radical, els dirigents del sindicat Solidaritat Obrera i el comitè de vaga, que tenien serioses discrepàncies entre ells, però aviat se sentí ignorat tant pel comitè de vaga com pels radicals i, sense un espai on moure's, abandonà la ciutat. Joan C. Ullman és categòrica al respecte: Ferrer, a pesar del seu desig innat de desenvolupar un paper en el conflicte, en fou exclòs.¹⁴ Al dia següent es trobà amb dirigents radicals del Masnou i de Premià, però aquests, com els de Barcelona, recelaven de donar la cara i posar-se al davant de la revolta que havien atiat. En aquestes condicions, Ferrer es tancà a Mas Germinal i posteriorment s'amagà pels voltants.

Una vegada detingut, en concordança amb la precipitació amb què procedien els encarregats de castigar els considerats responsables de la Setmana Tràgica, tot anà molt ràpid per a Ferrer. El 3 de setembre començà a instruir-se la causa contra ell, el 28 es tancà el sumari, el 9 d'octubre se celebrà a la presó cel·lular de Barcelona el consell de guerra que el condemnà a mort, i al dia següent el capità general confirmà la sentència; dos dies després el govern donà l'«*enterado*» i el dia 13 fou executat. En aquesta ocasió, Ferrer fou víctima de l'afany autoexculpador d'alguns acusats i de la paranoia repressiva contra l'Escola Moderna; i, a més, patí les conseqüències del seu distanciament dels lerrouixistes, molts dels quals, enmig de la repressió i d'una campanya que impulsava la delació, van defugir tota responsabilitat en els fets i l'atribuïren als anarquistes. Algunes de les declaracions fetes per aquests serviren per condemnar a mort Ferrer. El procés es portà a terme mancat de tota garantia, només van declarar testimonis de l'acusació que foren acceptats sense comprovar la seva credibilitat. La trajectòria personal de Ferrer es presentà com a prova condemnatòria, i no importà gaire si havia participat o no en els fets pels quals, teòricament, era jutjat. Acabat el judici, el defensor de Ferrer es lamentà que no hi havia hagut voluntat d'arribar al fons de la veritat.

En qualsevol cas, si pel que fa a la repressió que seguí a la Setmana Tràgica es tractava de mostrar la voluntat d'imposar un càstig exemplificador, quan es tracta de Ferrer sembla clar que no era tan rellevant el grau de participació que aquest hagués tingut en els fets de la Setmana Tràgica, sinó la voluntat de les autoritats de condemnar una trajectòria. En aquest sentit, l'Auditor General de la Quarta Regió Militar, en el seu dictamen sostenia: «*1º que el acusado, Ferrer Guardia, ha dedicado las energías y*

14. Joan C. ULLMAN, *La Semana Trágica...*, p. 380.

actividades de toda su vida al triunfo de la revolución; 2º que a pesar del ardor y constancia con que ha trabajado por la causa de la revolución, ha querido siempre permanecer en la sombra, ocultándose bajo el seudónimo "Cero" durante la época en que tomó parte en las conspiraciones políticas, y colocándose el antifaz de la educación científica y racional cuando, cambiando de rumbo, se dedicó a la propáganda anarquista y a la gestación de la revolución social; 3º que ha sido el verdadero jefe de los anarquistas, ácratas y libertarios españoles.»¹⁵

Ferrer fou condemnat «*como responsable en concepto de autor del delito de rebelión militar y como jefe de ella*», i se li imposà pena de mort. La sentència el condemnava també «*a la indemnización en concepto subsidiario de todos los daños y perjuicios ocasionados por los incendios, saqueos y deterioros de vías de comunicación, férreas y telegráficas, ocurridos durante la rebelión, quedando hasta que pueda señalarse su cuantía afectos todos los bienes de Ferrer Guardia, a la extinción de la responsabilidad civil*».¹⁶

Ferrer, activista polític i pedagog

Definir la personalitat de Ferrer i Guàrdia és una tasca complexa. Com ja s'ha dit, s'expressen amb igual passió defensors i detractors, però personalitats destacades de la intel·lectualitat espanyola com Miguel de Unamuno foren molt crítics amb ell.¹⁷ Sigui com sigui, ens trobem davant un personatge polièdric, que no es pot etiquetar fàcilment. Ferrer ha passat a la història com a «pedagog anarquista»; tanmateix, l'apassionà la política en un sentit ampli i formà part de l'imbricat món dels grups republicans i anarquistes dels darrers anys del segle XIX i primers del XX, sempre des d'una perspectiva radical, als quals no els eren alienes l'acció violenta i les conspiracions, habituals a l'Europa de l'època.¹⁸

15. *Juicio ordinario seguido ante los tribunales militares en la plaza de Barcelona contra Francisco Ferrer Guardia*, Madrid: Suc. de Rivadeneyra, 1909, p. 65.

16. Archivo General Militar, Segovia (AGMS). Expedient «Francesc Ferrer i Guàrdia», sentència del Consell de Guerra.

17. Unamuno el definia com «*calculador, pedante y farsante*»; opinió expressada en una entrevista al periòdic *El Progreso Latino* de Mèxic. Citat a Melchor FERNÁNDEZ ALMADRO, *Historia del reinado de Alfonso XIII*, Barcelona: Montaner y Simón, 1977, p. 124.

18. Un estudiós dels moviments terroristes d'aquella època, no dubta a presentar-lo com un personatge sinuós. Rafael NUÑEZ FLORENCIO, «El Terrorismo» a Julián CASANOVA (coord.), *Tierra y Libertad. 100 años de anarquismo en España*, Barcelona: Crítica, 2010, p. 79.

Pedagog i editor, Francesc Ferrer i Guàrdia menà una vida escapçada i peculiar, s'esforçà per trencar esquemes i introduir elements de modernitat en els seus àmbits. Procedia d'una família pagesa de petits propietaris, de costums catòlics i patriarcals; havia estat escolaritzat, però bàsicament tenia una formació autodidacta, que poliria amb els anys. De jove exercí oficis diversos: dependent de comerç, revisor dels ferrocarrils Barcelona-Granollers i comissionista de vins. Era seguidor del republicanisme insurreccional de Manuel Ruiz Zorrilla i participà en conxorxes republicanes difícils de pair en aquells anys de la Restauració, cosa que l'obligà a exiliar-se a França amb la família; a París es guanyà la vida donant classes de castellà, i aquest ofici l'acostà al món de la pedagogia més alternativa.

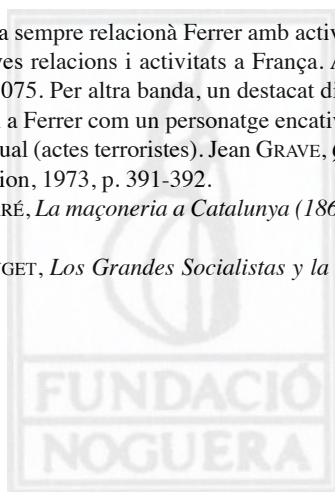
En l'agitat i cosmopolita París de l'última dècada del segle XIX, mantingué contactes amb compatriotes refugiats, republicans i socialistes, però sobretot es relacionà amb maçons, intel·lectuals anarquistes i lliurepensadors, dels quals no s'apartaria mai.¹⁹ Maçons i lliurepensadors participaven de la lluita contra el clericalisme i la reacció, i l'ofensiva laïcista els atansava a altres moviments com el pacifisme, l'anarquisme, gran part del republicanisme i d'altres grups de característiques diverses. Ferrer tenia una llarga trajectòria com a maçó: fou iniciat el 1883 en la lògia La Verdad²⁰ i el 1890, una vegada instal·lat a França, prengué l'activitat afiliant-se a la lògia Les Vrais Experts.²¹

A França, Ferrer va madurar políticament, socialment i intel·lectualment. Més enllà de la connotació de l'anarquisme francès com un radical humanisme cultural, Ferrer aprengué un indeleble «*joie de vivre*», una tendència hedonista, amable i alhora descarada, que contrastava amb altres tendències menys sofisticades i puritanes dels guardians de les essències de l'esquerra obrerista, habituals a casa nostra. Ja s'ha dit que es guanyava la vida com a professor de llengua castellana. D'aquesta manera

19. La policia francesa sempre relacionà Ferrer amb activitats terroristes i recopilà un ampli dossier sobre les seves relacions i activitats a França. Archives de la Préfecture de Police, Paris (APPP), BA 1075. Per altra banda, un destacat dirigent de l'anarquisme francès, Jean Grave, es refereix a Ferrer com un personatge encativat per anarquistes francesos partidaris de l'acció individual (actes terroristes). Jean GRAVE, *Quarante ans de propagande anarchiste*, Paris: Flammarion, 1973, p. 391-392.

20. Pere SÁNCHEZ FERRÉ, *La maçoneria a Catalunya (1868-1947)*, Barcelona: Clavell, 2008, vol. I, p. 91.

21. Maurice DOMMANGET, *Los Grandes Socialistas y la Educación*, Madrid: Fragua, 1972, p. 386.

entrà en contacte amb la pràctica de l'ensenyança, en uns moments en què el debat sobre la renovació pedagògica i la preocupació pel paper de l'escola en la societat omplia els cenacles republicans i llibertaris, els quals impulsaven la creació de noves associacions pedagògiques que apostaven per una educació racionalista, laica, mixta i integral. La coeducació i el laïcisme s'havien introduït a Espanya a través d'institucions pedagògiques i centres d'ensenyança tan contrastades com l'exclusiva, i com a tal tolerada per la monarquia, Institución Libre de Enseñanza,²² paradigma de l'idealisme kraussista, i també, des d'una perspectiva socialment molt allunyada, per entitats híbrides com l'Ateneu Obrer de Barcelona, referent d'una tradició pedagògica lligada al món ateneístic i a les classes populars.

Paral·lelament, la vida privada de Ferrer es complicava. El 1894 es produí la tempestuosa ruptura amb la seva dona, Teresa Sanmartí;²³ mantenia una relació sentimental amb Leopoldine Bonnard, amb qui tingué un fill, que més tard seria mestra a l'Escola Moderna de Barcelona, i entre els seus alumnes aparegué una senyora que havia de ser decisiva en el seu projecte de futur, Jean-Ernestine Meunier. Amb les dues últimes visqué una època clau: viatjà per Itàlia i Bèlgica, es familiaritzà amb l'obra de pedagogs com Johann H. Pestalozzi, entrà en contacte amb intel·lectuals anarquistes com el geògraf Élisée Reclus i conegué institucions d'ensenyança alternatives en les quals s'aplicaven mètodes pedagògics nous.

Ferrer estava immers en el món de la pedagogia quan el 1901 morí Madame Meunier. En el seu testament, aquesta li deixà una herència considerable que ell invertí amb encert i li va permetre fundar l'Escola Moderna de Barcelona. Aquest fet el convertí en el conegut pedagog llibertari, editor i mecenes d'un sector de l'obrerisme barceloní, i, a la fi, en el màrtir de

22. En l'aspecte pedagògic aquesta institució ignorà sempre Ferrer i l'Escola Moderna, tot i que persones vinculades a Ferrer, com José Nackens, hi col·laboraren puntualment. Vegeu León ESTEBAN MATEO, *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza: nómina bibliográfica, 1877-1936*, València: Universidad de València, 1978.

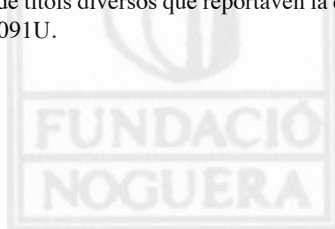
23. Les relacions entre Francesc Ferrer i Teresa Sanmartí foren molt tenses i en una baralla ella li arribà a disparar diversos trets, per la qual cosa fou empresonada. Posteriorment T. Sanmartí es casà amb un rus de bona posició i es traslladà a viure a Sant Petersburg, amb dues de les seves filles. L'any 1906, quan Ferrer estava tancat a la presó Model de Madrid i es produí la primera gran campanya internacional de solidaritat vers ell, intentà, en va, que algú escrivís una història del director de l'Escola Moderna en què quedés reflectit l'home que ella havia conegut. Archives Nationales, Paris (ANP), F712900, M.1091U. Informe dels serveis de seguretat francesos.

la repressió ideològica en l'Espanya del principi del segle XX.²⁴ A partir d'aquell moment, la seva dedicació al món pedagògic fou intensa. Fundà l'Escola Moderna i posà en marxa un conjunt d'activitats complementàries: impulsà una escola normal per a mestres, presidí l'Associació de Professors Laics Racionalistes de Barcelona i, més tard, després de l'afer Morral i del tancament de l'Escola Moderna, promogué la revista *L'École Renouée* i creà la Lliga Internacional per a l'Educació Racional de la Infància. A més, mantenia una intensa activitat editorial i publicava texts nous i traduccions d'obres desconegudes a Espanya.

L'Escola Moderna i l'anarquisme

Entre els ambients republicans, lliurepensadors i anarquistes d'aquella època, els límits dels quals, insistim, eren molt difusos i sovint es confonien, la fe en l'escola racionalista i laica era un fet. Pel que fa a Ferrer, el seu interès per la instrucció s'havia posat ja de manifest el 1884, quan fundà

24. «*Lego a D. Francisco Ferrer, natural de Alella, provincia de Barcelona, España, y residente actualmente en París, rue Richer, núm. 43, la casa situada en París, rue Des Petites-Ecuries, núm. 11*». Testament d'E. Meunier, fet a París, el 20 de gener de 1901, reproduït a: *Causa por Regicidio frustrado contra Mateo Morral, Francisco Ferrer, José Nakens, Pedro Mayoral, Aquilino Martínez, Isidro Ibarra, Bernardo Mata y Concepción Pérez Cuesta. 1906-1909*, Madrid: Sucesores de J. A. García, 1911, vol. III, p. 289. La generositat d'E. Meunier vers Ferrer és difícil de valorar. Poc abans de morir, aquella escriví una carta al seu administrador, César Coppola, a París (25-1-1901), en la qual s'entreveuen les reticències d'aquest pel que fa a la prodigalitat de la seva clienta vers Ferrer: «*Siento afecto por los italianos, que han sido buenos conmigo, y bien sabe usted que tomo parte en las suscripciones de beneficencia o nacionales; pero todo esto no me impide que aún quede lugar en mi corazón para amar a España y a los españoles, si los encuentro dignos de mi afecto (...). Me dice usted que no conozco a nadie en Barcelona; pero, sin embargo, sabe usted que en varias ocasiones he pasado un mes en esta hermosa ciudad, y que, además de varias familias que he tratado allí (como pudiera hacerlo en Milán), en dicha ciudad se ha casado el año último una de mis amigas francesas más queridas con un español, que es el hombre mejor y más honrado que he conocido; (...). Ahora se ha presentado la ocasión de que una escuela de los alrededores de Barcelona necesita un fuerte apoyo, y de este modo, dando la dirección al marido de mi amiga, que es profesor, hago dos obras gratas a mi corazón: realizo una buena obra y ayudo a una familia que me es querida (...)*» Reproduïda a *Causa por Regicidio frustrado...*, vol. III, p. 293-296. Un informe de la policia francesa (15-10-1909) especifica que Ernestine Meunier havia llegat a Ferrer la casa del carrer des Petites Ecuries i un paquet de títols diversos que reportaven la quantitat de 40.000 francs de renda. ANP, F712900, M.1091U.

una biblioteca ambulat per als treballadors de l'empresa de ferrocarril en la qual estava empleat, i, a la vegada, s'apropà a centres d'ensenyança obrers que proliferaven en àmbits obreristes. Aquesta disposició s'accentuà, com s'ha dit, durant l'exili a París, on treballava com a docent. Establí relació amb centres racionalistes francesos diversos, com ara el Cercle d'Ensenyança Laica, l'Associació Politècnica, el Liceu Condorcet o la Lògia del Gran Orient, i publicà el seu primer manual, *Tratado de Español Práctico*. L'èxit determinà els inicis d'una nova etapa que marcaria la seva vida futura, més intel·lectualitzada, en què es convertí en assidu de la Biblioteca Nacional, amplia el cercle de coneixences en l'àmbit pedagògic i freqüentà intel·lectuals com el catedràtic de la Universitat de Barcelona Odón de Buen,²⁵ el pedagog francès Paul Robin,²⁶ etcètera.

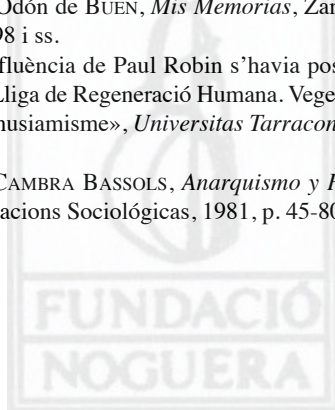
En aquest context, la formació en bona mesura autodidacta polida amb els anys, la tasca educativa convertida en professió i l'assimilació dels plantejaments pedagògics més revolucionaris, foren decisius en la concepció de Ferrer sobre la manera de transformar el món. Es convencé que per fer la revolució calia quelcom més que l'acció i l'activisme polític, i assumí la importància de l'educació, principi tradicional de les esquerres i del món anarquista en particular, per arribar a la desitjada transformació social. D'aquí arrenca la certesa que calia crear noves institucions pedagògiques i, a la fi, fou on ell trobà un espai per actuar que l'acabà definint.²⁷

L'any 1901, Ferrer i Guàrdia, que com s'ha dit acabava de rebre l'herència d'Ernestine Meunier, tornà a Barcelona disposat a posar en marxa el seu projecte pedagògic; buscà l'aixopluc d'una sèrie de persones d'idees progressistes i certa solvència, i fundà l'Escola Moderna, ubicada al número 56 del carrer Bailén. L'escola, arran de la història que l'envoltà, ha esdevingut mítica i ha cridat l'atenció dels historiadors de la pedago-

25. Naturalista i polític republicà, catedràtic de zoologia, mineralogia i botànica de la Universitat de Barcelona. Fou excomunicat pel bisbat per defensar tesis evolucionistes i apartat de la docència per la seva actitud lliurepensadora. Per a la seva relació amb Ferrer i l'Escola Moderna, vegeu: Odón de BUEN, *Mis Memorias*, Zaragoza: Instituto Fernando el Católico (CSIC), 2008, p. 98 i ss.

26. A Catalunya la influència de Paul Robin s'havia posat de manifest a través dels grups Neomalthusians i la Lliga de Regeneració Humana. Vegeu Teresa ABELLÓ GÜELL, «La qüestió social i el Neomalthusianisme», *Universitas Tarraconensis* (Tarragona), V (1982), p. 151-160.

27. Vegeu, Jordi DE CAMBRA BASSOLS, *Anarquismo y Positivismo. El caso Ferrer*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1981, p. 45-80.

gia. Les seves directrius eren: coeducació de classes i sexes, treball actiu, coneixement de l'entorn i laïcisme, tot plegat amb un marcat to filoanarquista. Participava d'un model que defensava una ensenyança filosòficament racional i al marge de l'estat, i una pedagogia de caire lliure i sense imposicions que fomentés el desenvolupament autònom de les facultats de cada individu.²⁸ Globalment, aquells eren els anys de la implantació de les escoles racionalistes a Catalunya, de les quals l'Escola Moderna és l'exemple més extrem.

Paral·lelament, Ferrer creà una editorial amb el nom Publicaciones de la Escuela Moderna, lligada simbiòticament al seu projecte escolar, que publicava llibres per a l'ensenyament, traduccions d'obres considerades importants per a la difusió de les idees racionalistes, textos de pensadors anarquistes i liberals, etcètera. La nova editorial, després de la desarticulació que per al moviment anarquista havia comportat el Procés de Montjuïc²⁹ (1896), es convertí en un dels aixoplucs de nuclis d'il·lustrats, intel·lectuals i publicistes àcrates que sobrevivien refugiats al voltant d'algunes impremtes i redaccions de premsa. Tant l'escola com l'editorial difonien una cultura radicalment laïcista i tendencialment llibertària. Molts centres republicans i ateneus obrers utilitzaven el material pedagògic de l'editorial i es nodrien d'aquesta cultura que escandalitzava els sectors més conservadors i benpensants.

L'Escola Moderna va ser imitada en altres indrets d'Espanya (Maó, Múrcia i Andalusia) i més tard en diversos indrets d'Europa i Amèrica, tant del nord com del sud, sobretot entre els cercles d'obrers emigrants europeus. Unes depenien de Ferrer i altres estaven inspirades en el seu exemple. L'Escola Moderna com a tal desaparegué el 1906, quan el centre del carrer Bailén fou clausurat a conseqüència de l'afer Morral, però la fundació d'entitats mimètiques continuà els anys següents en moltes localitats de la península. L'Escola Moderna no responia exclusivament a un perfil àcrata, però el seu model eclèctic la convertí en un prototipus hegemònic de referència per a les escoles vinculades als entorns anarquistes i anarco-

28. Vegeu Buenaventura DELGADO, *La Escuela Moderna de Francisco Ferrer y Guardia*, Barcelona: CEAC, 1979.

29. Nom amb què es coneix la repressió, sense parangó, contra l'anarquisme, portada a terme després de l'esclat d'una bomba al carrer de Canvis Nous l'any 1896, quan hi passava la processó del Corpus. Vegeu Teresa ABELLÓ GÜELL, «El Proceso de Montjuïc. La condena internacional al régimen de la Restauración», *Historia Social* (València), 14 (1992), p. 47-60.

sindicalistes espanyols de les dècades següents i, com puntualitzen persones que l'han estudiat més a fons, «sirvió para codificar definitivamente lo que serían determinadas ideas clave presentes en la pedagogía libertaria y en sus expresiones y manifestaciones educativas».³⁰

D'altra banda, Ferrer tenia vocació pública, inquietuds polítiques i relacions amb sectors que, des de 1902, impulsaven la reorganització dels sindicats obrers a Barcelona. Aquest procés culminà, en primer lloc, el 1907 amb la creació del sindicat Solidaritat Obrera, d'on emergiria la Confederació Nacional del Treball (CNT) el 1910. La indoblegable ambició de Ferrer el portà a exercir, d'una manera molt particular, un nou mecenatge obrint les portes de l'editorial i de l'escola a vells anarquistes de llarga trajectòria, i ajudant a finançar nous periòdics obreristes, nítidament sindicalistes i llibertaris, com *La Huelga General*, en el qual escrivia amb el pseudònim *Cero*,³¹ o *Solidaridad Obrera*.³²

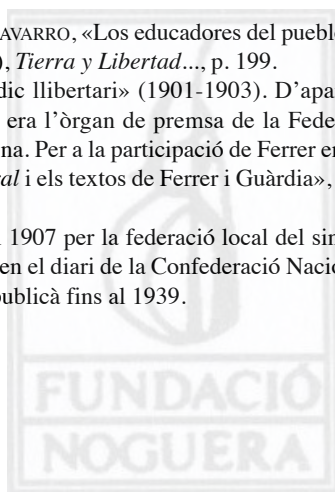
En la Barcelona obrera dels primers anys del segle XX, les lluites sindicals es vivien amb passió i sang i, si bé les diferents opcions lluitaven per liderar la classe obrera, també compartien complicitats contra les accions del govern i dels patrons. Ferrer, de vella militància republicana, mantenia una bona relació amb Alejandro Lerroux, però en les noves circumstàncies col·laborava amb els anarquistes. Aquestes bones relacions amb Solidaritat Obrera el van fer distanciar dels lerrouxistes barcelonins i aquesta enemistat pesaria en la seva caiguda. Tanmateix, malgrat les bones relacions i les ajudes econòmiques de Ferrer a les publicacions obreristes, aquest no tenia cap influència sobre les organitzacions sindicals.

Fou en aquest període que Ferrer es veié involucrat en l'aspecte més fosc de l'anarquisme, l'activitat terrorista, que sentencià l'Escola Moderna. El 31 de maig de 1906, dia del casament d'Alfons XIII amb Victòria Eugènia de Battenberg, un anarquista català, Mateu Morral, perpetrà

30. Javier NAVARRO NAVARRO, «Los educadores del pueblo y la “revolución Interior”», a Julián CASANOVA (coord.), *Tierra y Libertad...*, p. 199.

31. Subtitulat «Periòdic llibertari» (1901-1903). D'aparició irregular, defensava la teoria de la vaga general i era l'òrgan de premsa de la Federació Regional de Societats Obreres, amb seu a Barcelona. Per a la participació de Ferrer en el periòdic, vegeu Francesc POBLET, «*La Huelga General* i els textos de Ferrer i Guàrdia», *Afers* (Catarroja), 64 (2009), p. 423-585.

32. Setmanari creat el 1907 per la federació local del sindicat Solidaritat Obrera que es convertí, posteriorment, en el diari de la Confederació Nacional del Treball (CNT). Amb contínues suspensions, es publicà fins al 1939.

un atemptat contra els reis. Morral llançà, des d'un tercer pis, una bomba amagada en un ram de flors al pas de la carrossa reial pel carrer Major de Madrid, quan els reis tornaven a palau després del seu casament. Van morir vint-i-quatre persones i més d'un centenar resultaren ferides, però els monarques en sortiren il·lesos. Pocs dies després de l'atemptat, sentint-se perseguit i sense recursos ni cap possibilitat de fugida, Morral se suïcidà.

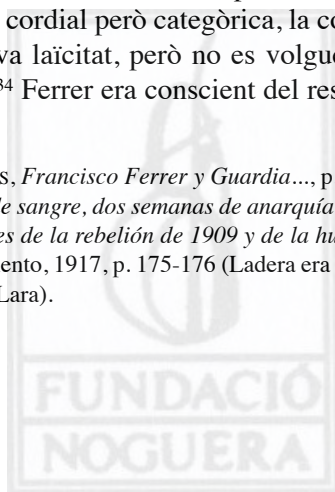
Morral era un personatge sense rellevància, nascut en una família de petits industrials de Sabadell, partidari de l'acció directa, que treballava al centre de l'Escola Moderna, cosa que portà a relacionar Ferrer amb l'organització de l'atemptat. S'ha escrit que Morral havia sucumbit a l'obsessió d'una rivalitat amorosa amb Ferrer i, per raons no aclarides, es veié empès a una acció individual que l'havia de fer famós. Sense poder portar Morral davant dels tribunals, Ferrer fou detingut i processat per intent d'assassinat. L'acusació contra Ferrer i la relació laboral amb Morral proporcionaren arguments per anar contra l'Escola Moderna, que fou clausurada, i altres centres similars, els quals s'acusà de fomentar la sedició i el terrorisme. Ferrer va estar vora un any a la presó Model de Madrid, cosa que ocasionà una gran campanya, la primera, de solidaritat amb Ferrer i de reivindicació de la seva innocència; fou l'inici del martirologi de Ferrer.³³ Finalment, un jurat el declarà innocent, però des d'aquell moment restà condemnat als ulls de les autoritats, que sempre el van considerar inductor del frustrat magnicidi.

Les últimes voluntats

A última hora de la tarda del dia 12 d'octubre, el jutge instructor de la causa, el comandant Raso, llegí a Ferrer, en el despatx del governador del castell de Montjuïc, on se l'havia traslladat el dia abans, la sentència de mort, i tot seguit aquest entrà en capella. Els testimonis d'aquelles darreres hores parlen de l'actitud serena mostrada per Ferrer i la fermesa amb què va rebutjar, de manera cordial però categòrica, la companyia de religiosos. Ferrer insistí en la seva laïcitat, però no es volgueren retirar els símbols religiosos de la cel·la.³⁴ Ferrer era conscient del ressò que havien tingut el

33. Vegeu Juan AVILÉS, *Francisco Ferrer y Guardia...*, p. 167-196.

34. LADERA, *Fechas de sangre, dos semanas de anarquía en España: historia, comentarios y sucesos culminantes de la rebelión de 1909 y de la huelga general revolucionaria de 1917*, Madrid: Renacimiento, 1917, p. 175-176 (Ladera era el pseudònim del tinent de la Guàrdia Civil Modesto de Lara).

seu empresonament i la condemna i, atenent al que havia succeït tres anys abans, confiava que el govern se sentiria empès a condonar la pena. Però, a mesura que passaven les hores, l'esperança d'indult s'esvaïa³⁵ i Ferrer es preparà per morir, va escriure cartes als seus íntims i va posar en ordre els seus assumptes. El capità general havia donat instruccions perquè es facilités que el condemnat pogués testar a voluntat, i aquest demanà l'assistència del notari Josep Sorribas,³⁶ que degué refusar, ja que finalment acudí a Montjuïc per assistir Ferrer Ricard Permanyer, aleshores degà del Col·legi de Notaris de Barcelona, que l'acompanyà durant hores.

El testament, malgrat que conté les clàusules habituals, comença amb tota una declaració de principis. Ferrer es reafirma en la seva innocència i, fidel a les seves creences, refusa explícitament qualsevol tipus de ritus funerari i demana que el seu cos sigui incinerat, desig que estava en sintonia amb els corrents higienistes de l'època, molt assumits entre determinats sectors anarquistes, socialistes i lliurepensadors, però condemnats per l'Església. En aquest punt, com passaria en altres per diferents motius, la voluntat de Ferrer no es complí i, un cop fou executada la sentència, fou enterrat al cementiri del Sud-oest, «*siendo enterrado en la fosa común del recinto libre del citado Cementerio en atención a manifestación del Capellán del castillo de Montjuïc D. Eloy Hernández de haber muerto impenitente*».³⁷

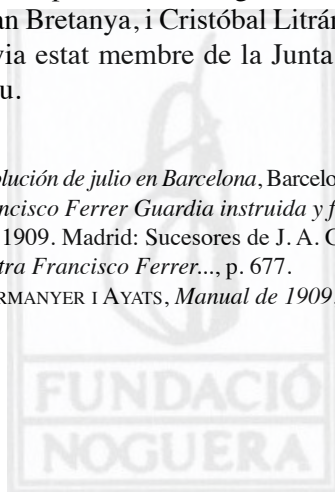
Ferrer féu també una declaració de principis en una disquisició sobre el que és efímer i el que és perdurable: «*solamente los hechos, sean de quien sean, se han de estudiar, ensalzar o vituperar*»,³⁸ i establí un seguit de disposicions que mostren les seves inquietuds ideològiques i els seus afectes. L'escola havia estat clausurada feia tres anys i de l'obra tangible de Ferrer només quedava l'editorial Publicaciones de la Escuela Moderna. Assegurar el futur d'aquesta i, en l'aspecte personal, el de la seva companya, Soledad Villafranca, constituïen les seves preocupacions bàsiques. Nomenà marmessors dues persones ideològicament properes, William Heaford, resident a la Gran Bretanya, i Cristóbal Litrán, un publicista i escriptor anarquista que havia estat membre de la Junta Promotora de l'Escola Moderna i secretari seu.

35. José BRISA, *La revolución de julio en Barcelona*, Barcelona: Maucci, 1910, p. 289-290.

36. *Causa contra Francisco Ferrer Guardia instruida y fallada por la jurisdicción de Guerra en Barcelona*. Año 1909. Madrid: Sucesores de J. A. García, 1911, p. 672.

37. Citat a *Causa contra Francisco Ferrer...*, p. 677.

38. AHPB, Ricard PERMANYER I AYATS, *Manual de 1909*, vol. III, f. 2.046v.

En termes econòmics, Ferrer deixà una herència important — diners, immobles, finques, accions i l'editorial, la qual és difícil d'avaluar com a actiu econòmic— i les disposicions que adoptà deixen entreveure un discurs contradictori respecte al dret a la propietat individual i la seva transmissió, que no era del tot nou. Anys abans, el 1901, en nom de l'escola laica, Ferrer havia acceptat l'herència d'Ernestine Meunier, però l'any següent es permeté fer un al·legat contra el concepte burgès d'herència quan renuncià a la llegítima que li havia llegat el seu pare, amb els següents arguments: *«Que estimando el compareciente, dadas las ideas que convencionalmente profesa y tiene arraigadas en su conciencia, que por ley natural no tiene razón de ser ni puede admitirse en forma alguna la sucesión a los bienes, sea cual fuere la persona de quien estos provienen, pues las principales causas de que haya pobres es el derecho que se abrogan los unos a los otros de disponer de los bienes a favor de ciertas personas en detrimento de los demás, y que si hay quien se muere de hambre es por la ignorancia y cobardía de todos los desheredados al permitir que unos gocen de lo superfluo mientras otros carecen de lo necesario, consecuente con dichas ideas y de su espontánea voluntad declara que repudia la herencia de su padre, y en su virtud no acepta el expresado legado legitimario al que renuncia como también otro derecho que pudiera corresponderle en los bienes del propio padre.»*³⁹

Pel que fa als seus béns, les disposicions testamentàries de Ferrer poden semblar sorprenents, però reflecteixen els seus afectes. A les tres filles vives (Trinidad, Paz y Sol), nascudes del seu matrimoni amb Teresa Sanmartí, només els deixà la llegítima i els pregà que no la reclamessin amb l'argument que considerava que moralment no els corresponia, ja que el seu patrimoni era fruit de l'herència rebuda d'Ernestine Meunier, amb la qual, insistia, havia acordat que serviria per a la propagació de les seves idees. Al fill nascut de la relació amb Léopoldine Bonard, Riego, no reconegut legalment, no li llegava res. Una de les seves preocupacions principals era assegurar el futur de Soledad Villafranca, amb qui havia conviscut els darrers anys; li llegà un nombre important d'accions, el dret d'estada a l'habitatge que ocupaven a Mas Germinal i el mobiliari i aixovar de la residència. Al seu amic i company en «les idees»⁴⁰ Lorenzo Portet, aleshores resident a Liverpool, li deixà la part més important de l'herència, tant simbòlica com material, l'editorial Publicaciones de la Escuela Moderna i part dels béns, entre els quals hi havia la casa de París.

39. AHPB, Lluís RUFESTA I BANÚS, *Manual de 1902*, vol. II, f. 760r-761r.

40. Forma utilitzada entre els companys de militància per referir-se a l'anarquisme.

L'Escola Moderna havia constituït l'essència de Ferrer. Per tant, a les portes de la mort, la supervivència del que quedava d'aquell projecte constituïa una preocupació per a ell. Ferrer confiava que l'editorial seguiria funcionant després de la seva mort, i donà a Portet consells pràctics i directrius sobre la línia ideològica que havia de seguir l'editorial. Aquest s'havia de fer càrrec de totes les despeses de successió i, conscient del valor material que li transmetia, li encarregava de vetllar, en termes econòmics, per la seva família i socórrer-la si es donava el cas. Aquest prec reflecteix, una vegada més, les fílies i fòbies de Ferrer, atès que es preocupava específicament per Soledad, el germà Josep i la família d'aquest, i la filla Trinidad, ideològicament més propera a ell, i deixava de banda les altres dues, Paz i Sol,⁴¹ que convivia amb la mare, per considerar que «*tienen ya sus medios de vivir en la conformidad que ellas lo entienden y que no son, ni de mucho, conformes con mi modo de ver*».⁴² Com a hereu universal instituïa el seu germà Josep i com a hereva subsidiària la seva cunyada, Maria Fontcuberta, en aquell moment ambdós desterrats a Terol.

Després de la mort de Francesc Ferrer, dins els terminis establerts per la llei, Soledad Villafranca i Josep Ferrer iniciaren la tramitació de l'herència. Però, atès que la sentència el condemnà també a compensar els danys causats per la revolta produïda durant la Setmana Tràgica, tots els béns van ser embargats. Només fou possible iniciar l'inventari de béns, que especifica una sèrie de mobles del Mas Germinal: «*Una mesa despacho de nogal, un secreter de ébano, negro; una sillería con tapicería color encarnado. Cuyos muebles se consideran de valor trescientas pesetas. En este estado, los señores otorgantes suspenden el inventario para continuarlo tan luego hayan recibido el oportuno certificado del Registro General de actos de*

41. Per a la relació familiar, vegeu Juan AVILÉS, *Francisco Ferrer y Guardia...*, p. 121-122. Anys més tard, Sol s'arrogà la defensa de la memòria del pare, al qual dedicà dos llibres que reproduïen documents relatius a Ferrer: Sol FERRER, *Le véritable Francisco Ferrer d'après de documents inédits*, Paris: Les deux sirènes, 1948, i *La vie et l'oeuvre de Francisco Ferrer*, Paris: Fischbacher, 1962. Així mateix, recollí un fons important de documentació referida a Francesc Ferrer, fonamentalment material imprès i còpies, que cedí la University of California, San Diego, on és consultable com a «The Register of Francisco Ferrer Collection, 1891-1979», MSS 0248. Mandeville Special Collections Library. Geisel Library. Web: <<http://orpheus.ucsd.edu/speccoll/testing/html/mss0248a.htm>>. Sobre la recerca que Sol va fer del personatge Ferrer, vegeu: Julián GRANADO, *De Humanidad y polilla. Todas las caras de Ferrer Guardia*, Barcelona: Anagrama, 2009.

42. AHPB, Ricard PERMANYER I AYATS, *Manual de 1909*, vol. III, f. 2.049v.

*última voluntad y los datos que les faltan para la designación de los demás bienes.»*⁴³

Tot seguit, Josep Ferrer, en qualitat d'hereu, i Soledad Villafranca, com a legatària, sol·licitaren al Ministeri de la Guerra que deixés sense efecte les disposicions de la sentència relatives a les indemnitzacions, però en aquell moment, quan els fets encara eren molt propers, es desestimà la petició.⁴⁴ Alhora, Soledad reclamà les cartes que Ferrer li havia escrit des del castell i que el capità general De Santiago, en un presumpte acte de mesquinesa, no li havia entregat.⁴⁵ Finalment, el 29 de desembre del 1911, la Sala de Justícia del Consell Suprem de Guerra i Marina aixecà l'embargament perquè en cap de les causes incoades no s'havia pogut establir que els culpables haguessin actuat seguint les «*inmediatas órdenes*»⁴⁶ de Ferrer, circumstància exigida pel Codi de Justícia Militar per declarar una persona responsable dels danys ocasionats; aquesta decisió, però, no revocà la sentència de culpabilitat.

Finalment, el 22 de gener de 1912, un cop refusades les instàncies de súplica dels que es consideraven amb dret a indemnització a càrrec dels béns de Ferrer, s'aixecà l'embargament i es pogué completar l'inventari dels béns⁴⁷ (finques, accions, diners en efectiu i materials de l'editorial). Es va fer el repartiment de l'herència seguint la llei però sense respectar en la seva totalitat els desitjos de Ferrer, ja que, per exemple, les filles no van renunciar a la llegítima.⁴⁸ Portet, per la seva banda, només acceptà, pel

43. AHPB, Lluís RUFESTA I BANÚS, *Manual de 1909*, f. 2.769r -2.770r.

44. AGMS, Expedient Ferrer.

45. AGMS, Expedient Ferrer. Còpia d'un escrit del capità general de la 4a Regió al ministre de la Guerra (27-11-1909): «*la correspondencia que dejó escrita el finado fue entregada en la tarde del día catorce de octubre último al General Jefe de Estado Mayor de esta Capitanía General por el Comandante Secretario de dicha fortaleza [en referència al castell de Montjuïc], cuyo General entregó personal y seguidamente el paquete que constituían dichos escritos al entonces Capitán General de esta Región Excmo. Señor Don Luis de Santiago, ignorándose el curso que se haya dado*».

46. Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (AMAE), Madrid, H 2870, Consell Suprem de Guerra i Marina, «Asunto Ferrer», annex a circular del Ministeri d'Estat (10-2-192).

47. Ferrer Collection, San Diego. University of California, Mandeville Library, Mss. 248. «Escritura de inventario de los bienes relictos por Don Francisco Ferrer y Guardia autorizada el 22 de febrero de 1912 por D. Ricardo Permanyer Ayats». El protocol original es troba a l'AHPB i encara no és consultable.

48. Una explicació detallada de la suma i del repartiment de l'herència a Juan AVILÉS, *Francisco Ferrer y Guardia...*, p. 272-278.

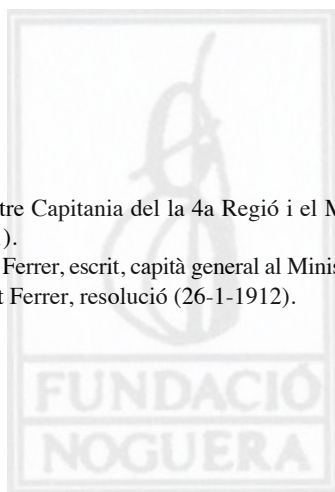
seu valor simbòlic, l'editorial i renuncià a la resta del llegat. La situació de l'editorial quan s'aixecà l'embargament, més de dos anys després de la mort de Ferrer, era complexa. Els llibres no només havien estat embargats pel fet que eren propietat de Ferrer, sinó que també eren considerats material susceptible de ser confiscat pel seu contingut. Des del primer moment es demanà als auditors militars una classificació dels llibres per determinar, d'acord amb el seu contingut, quins podien ser venuts i quin s'havien de destruir, «*por contener ideas anarquistas o antisociales*». La diversitat de matèries i la manca de formació dels auditors féu que aquests manifestessin de manera reiterada, i en va, que no eren les persones idònies per fer aquesta feina.⁴⁹

Els llibres encara no s'havien destriat quan s'aixecà l'embargament. El capità general de la 4a Regió, argüint la potestat del govern de requisar material d'acord amb el seu discurs, exposà al ministre de la Guerra la necessitat de retenir l'editorial: «*tendré necesidad de entregar todas las obras referidas al legal representante de la herencia del finado y como entiendo que algunas de dichas obras, especialmente las de carácter antimilitarista, deben retirarse de la circulación, ordeno al juez instructor que suspenda la entrega de dicha casa editorial interín no se dicte resolución, seleccionando o no las obras que la constituyen*».⁵⁰ La Sala de Justícia del Consell Suprem de Guerra i Marina avalà aixecar l'embargament, «*sin perjuicio de que algunas o todas las referidas obras puedan ser retiradas de la circulación, si por su carácter político o anti-social fuese perniciosa su lectura, a juicio del Gobernador Civil de Barcelona*».⁵¹ Finalment, amb mesos de retard, Portet es féu càrrec de l'editorial, quan ja es trobava en un estat lamentable; quan aquest va morir l'any 1918, la vídua i els fills vengueren l'emblemàtica Publicaciones de la Escuela Moderna i els drets d'edició de les diverses obres per a Espanya a l'editor Manuel Maucci, propietari d'una altra de les editorials emblemàtiques de l'anarquisme espanyol.

49. AGMS, Cartes entre Capitanía del la 4a Regió i el Ministeri de la Guerra (23-5-1911, 24-6-1911 i 4-8-1911).

50. AGMS, Expedient Ferrer, escrit, capità general al Ministre de la Guerra (22-1-1912).

51. AGMS, Expedient Ferrer, resolució (26-1-1912).

Ferrer després de Ferrer: «*Que mis amigos hablen poco o nada de mí*»⁵²

Després de la Setmana Tràgica hi hagué la idea generalitzada que, a la fi, algú havia de pagar pel que havia passat, i enmig de la consternació s'imposà un sentiment de revenja i la voluntat de depurar la societat d'elements revolucionaris. Amb el temps, quan els efectes immediats de la revolta s'apaivagaren, les conseqüències de la repressió, la situació lamentable dels presos que restaven oblidats als calabossos de Montjuïc i, sobretot, el record de les execucions, molt particularment la de Ferrer, provocaren una profunda divisió de consciències i es va revisar allò que havia passat. L'escriptor i polític republicà Pere Coromines, reflexionant sobre aquella inhibició col·lectiva, escrivia: «I és cosa certa que en la primera quinzena d'agost, a Barcelona no s'hi podia viure. La reprovació dels fets, vistos a través de totes aquestes circumstàncies agravants, s'imposava en públic als esperits. Qui ho negarà? Aquí, en una ciutat de 600.000 habitants, ningú no va demanar l'indult del primer condemnat a mort.»⁵³ Malgrat que aquesta fou l'actitud predominant, quan es van dictar les condemnes, veïns del carrer del Carme i el Raval demanaren l'indult per a Ramon Clemente, el noi deficient mental, precisament per la seva condició, i feren arribar al rei la petició de clemència per mitjà del diputat de la Lliga Regionalista Francesc Cambó, però el govern hi votà en contra.⁵⁴

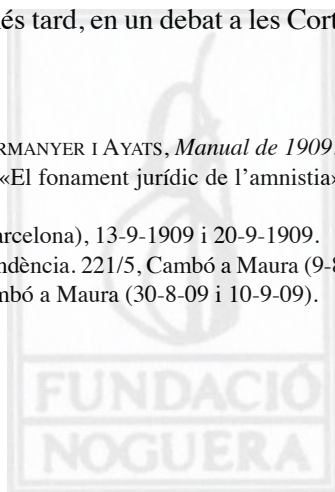
Paral·lelament, Cambó, que compartia la posició del regionalisme en el sentit que calia castigar els culpables del que havia succeït durant la Setmana Tràgica, transmeté a Antonio Maura, cap de Consell de Ministres i líder del Partit Conservador, la seva disconformitat respecte als nomenaments fets al Govern Civil de Barcelona, és a dir, la substitució del governador civil Àngel Ossorio Gallardo, de tendència moderada, per Evaristo Crespo Azorín, el manteniment de l'estat de guerra i les maneres del ministre de la Governació, Juan de la Cierva, aplicades pel nou governador. Aquest desacord està en l'origen de les dissensions futures entre Francesc Cambó i Antonio Maura.⁵⁵ Anys més tard, en un debat a les Corts, Cambó s'expressà en

52. AHPB, Ricard PERMANYER I AYATS, *Manual de 1909*, vol. III, f. 2.046v.

53. Pere COROMINES, «El fonament jurídic de l'amnistia», *El Poble Català* (Barcelona), 5-1-1910.

54. *La Publicidad* (Barcelona), 13-9-1909 i 20-9-1909.

55. FAMM. Correspondència. 221/5, Cambó a Maura (9-8-1909); 19/3, Maura a Cambó (21-8-1909); 261/4, Cambó a Maura (30-8-09 i 10-9-09).

una línia similar a com ho havia fet Pere Coromines: «*todos los ciudadanos de Barcelona hemos fusilado a Ferrer no pidiendo su indulto*».⁵⁶

Pel que fa a l'execució de Ferrer, en el fons, entre els sectors que haurien pogut influir en favor del seu indult, de dreta i esquerra, hi havia el convenciment que aquest era mereixedor d'algun tipus de càstig. Molts creien de veres que Ferrer havia estat còmplice de Morral en l'atemptat del carrer Major de Madrid, i que si la justícia l'havia absolt havia estat per temor a una venjança sagnant. Ferrer, ja ho hem dit, despertava animadversió entre molts sectors i, quan fou detingut després de la Setmana Tràgica, aquest sentiment passà per davant de qualsevol altra consideració: per als catòlics més integristes, Ferrer era un ateu que propagava la impietat; per als radicals lerrouxistes, un personatge molest que ajudava en els sindicats els seus rivals anarquistes, i als que ja els anava bé que carregués amb la responsabilitat d'uns fets en els quals ells havien col·laborat molt activament, i per a molts ciutadans, de bona o mala fe, era un revolucionari que molt bé podia haver estat darrere de la violència desencadenada durant aquella setmana.

Però, més enllà de l'enuig i dels sentiments que Ferrer pogués despertar, la pena de mort repugnava moltes consciències. En aquest sentit, en alguns diaris republicans que havien sobreviscut a la censura es criticà l'actuació dels tribunals militars i la legislació espanyola que atribuïa a la jurisdicció militar un camp d'actuació excessiu,⁵⁷ però les protestes foren, pels motius exposats, en general, molt tèbies. L'escriptor i més tard polític republicà i socialista Gabriel Alomar, en un article publicat al periòdic *La Publicidad*, evidencià, amb amargor, que Ferrer, independentment del seu grau d'implicació en els fets de la Setmana Tràgica, ja havia estat condemnat abans del judici.⁵⁸

Entre les veus dissidents destacà, amb autoritat, la del poeta Joan Maragall,⁵⁹ la figura més representativa del món cultural català de començament de segle i amb un prestigi moral reconegut per tothom. Maragall deixà sentir la seva veu en uns articles («¡Ah! Barcelona!», «La iglésia cremada», «La ciutat del perdó») que posen de manifest la profunditat del seu pensament respecte a la moral i els comportaments de la societat barcelonina d'inici del segle XX. El primer és un cant de desesperació, un lament de cap on va la

56. Francesc Cambó en el debat parlamentari de 16 de juny de 1914. Citat a Josep BENET, *Maragall...*, p. 100.

57. *La Publicidad* (Barcelona), 12 i 13-9-1909.

58. Gabriel ALOMAR, «Els anti-ídols», *La Publicidad* (Barcelona), 26-9-1909.

59. A Josep BENET, *Maragall...*, l'autor reivindica l'actitud cívica del poeta en aquelles circumstàncies.

ciutat sense nord; el segon constitueix una reflexió sobre la naturalesa d'allò que anomenem la fe i el tercer, escrit la vigília de l'execució de Ferrer, i que inicialment titulà «No el mateu!», constitueix un al·legat contra la pena de mort⁶⁰ en general i contra l'execució de Ferrer en concret.

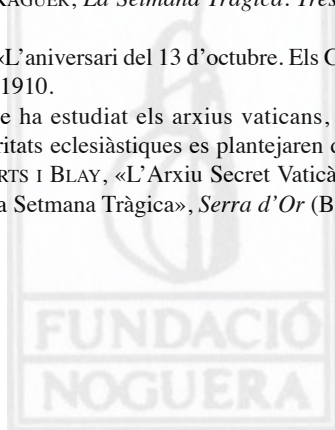
Al cap d'un any de l'execució de Ferrer, Pere Coromines, aleshores director d'*El Poble Català*, que el 1896 havia estat víctima d'una repressió similar quan fou involucrat en el «Procés de Montjuïc», es pronuncià a favor de la supressió dels consells de guerra i de l'aplicació del codi de justícia militar en les causes instruïdes contra civils, i recordà els cinc afusellats: «A la memòria dels que moriren afusellats per l'aplicació d'aquesta llei, alçarem el nostre clam en el funest aniversari, per a dir que les seves formes processals estan en oberta contradicció amb la civilització europea.» Cosa que, com creu necessari puntualitzar en el mateix escrit, no altera la seva opinió, representativa d'un ampli entorn, respecte de Ferrer i la seva obra, que es troba en ple procés de mitificació: «Nosaltres no farem apologia de la obra d'en Francesc Ferrer. El fet de la seva mort no pot alterar la significació de la seva vida.»⁶¹

D'altra banda, el procés contra Ferrer i la posterior execució es convertiren en un afer d'abast internacional. Les protestes entre l'esquerra europea començaren després de les primeres execucions, però es generalitzaren a partir de la detenció de Ferrer, fins a adquirir proporcions desconegudes. Tot i així, el govern espanyol no va voler considerar cap petició d'indult; Maura es mostrà inflexible, fins i tot contra l'opinió de destacats conservadors.⁶² Finalment, la pressió generada per la campanya a Europa contra les institucions espanyoles l'obligà a anar al Congrés i donar explicacions per l'afer Ferrer, i, a la fi, comportà la seva caiguda. Amb els liberals al poder, els republicans demanaren la revisió del procés i en el debat parlamentari defensaren, ara sí, la innocència de Ferrer, però la proposta de revisió fou refusada amb els vots de conservadors i liberals.

60. En el marc del centenari de la Setmana Tràgica, els tres articles s'han reproduït íntegres a: Ignasi MORETA, *Joan Maragall. La Setmana Tràgica. Tres articles*, Barcelona: Fragmenta, 2009 i Hilari RAGUER, *La Setmana Tràgica. Tres articles de Joan Maragall*, Barcelona: Claret, 2009.

61. Pere COROMINES, «L'aniversari del 13 d'octubre. Els Consells de Guerra», *El Poble Català* (Barcelona), 13-10-1910.

62. Ramon Corts, que ha estudiat els arxius vaticans, fa referència que, en algun moment, fins i tot les autoritats eclesiàstiques es plantejaren demanar l'indult, però no ho arribaren a fer: Ramon CORTS I BLAY, «L'Arxiu Secret Vaticà. Una font inèdita i complementària per a l'estudi de la Setmana Tràgica», *Serra d'Or* (Barcelona), 593 (maig, 2009), p. 23/375.

A Europa, la detenció de Ferrer i Guàrdia fou presentada com una venjança dels estaments eclesiàstics davant l'amenaça que, hipotèticament, representava per a l'Església catòlica l'Escola Moderna, atès que qüestionava el seu poder. Immediatament, començà una gran campanya per aconseguir l'alliberament i es produïren manifestacions massives a diverses ciutats de França, Anglaterra, Bèlgica o Itàlia. A París es constituí el *Comité de défense des victimes de la répression espagnole*,⁶³ organitzat per l'anarquista Charles Albert, secretari general de la Lliga per l'Educació Racional de la Infància, la creació de la qual havia impulsat Ferrer anys abans, i que fou qui va retre el gran homenatge pòstum a l'obra i la figura de Ferrer. Es recuperà l'esperit en suport a Ferrer que ja s'havia posat de manifest l'any 1906 quan es produí la primera detenció⁶⁴ i, com s'havia esdevingut en aquella ocasió, el mateix Ferrer donà arguments per animar la campanya en les cartes que envià des de la presó.⁶⁵

La campanya se centrà en Ferrer, i les paraules «inquisició» i «fanatisme» es repetien contínuament. Malgrat que hi hagué iniciatives individuals, en general es donà suport a les accions impulsades pel Comitè. Charles Albert demanà la col·laboració i complicitat d'intel·lectuals i polítics d'esquerra per protestar contra el menyspreu per les garanties constitucionals demostrat pel govern espanyol, i obtingué el suport de coneguts anarquistes com Pierre Kropotkine, Jean Grave, director de *Les Temps Nouveaux*, Charles Malato, Sébastien Faure o l'espanyol exiliat a Londres Fernando Tarrida del Màrmol, i de polítics com el socialista Jean Jaurés, director de *L'Humanité*, o el radical Georges Clemenceau, impulsor de les polítiques laicistes a França,⁶⁶ entre altres. S'hi adheriren centres culturals com la Maison de la Libre Pensé i, en general, grups republicans radicals, socialistes, lliurepensadors i lògies maçòniques.

Pel que fa als sindicats, en general es mostraren més sensibilitzats pel fracàs de la revolta i la repressió que seguí, i la personalització de la cam-

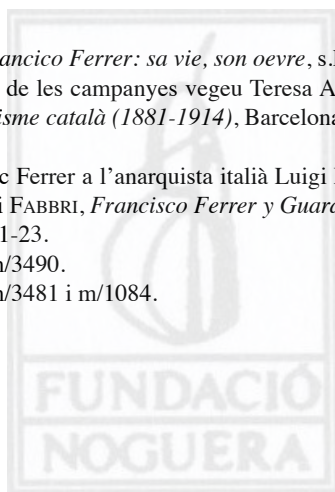
63. Edità el fulletó *Francisco Ferrer: sa vie, son oeuvre*, s.l.: s.d.

64. Per a la valoració de les campanyes vegeu Teresa ABELLÓ GÜELL, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 182-186.

65. Cartes de Francesc Ferrer a l'anarquista italià Luigi Fabbri (3, 6 i 7 d'octubre de 1909). Reproduïdes a Luigi FABBRI, *Francisco Ferrer y Guardia, último martire del libero pensiero*, Roma, 1909, p. 21-23.

66. ANP, F7 12900, m/3490.

67. ANP, F7 12900, m/3481 i m/1084.

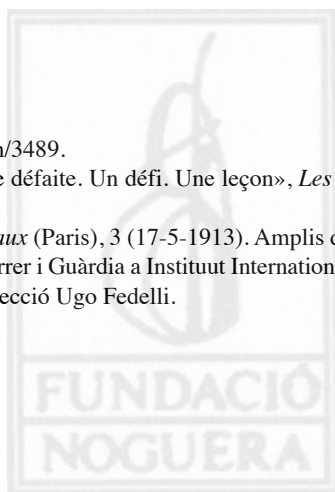
panya en Ferrer provocà algunes protestes. La Confédération Générale du Travail (CGT), predominantment anarcosindicalista en aquells anys, i la Unión des Sindicats de la Seine feren manifestos públics de suport a Ferrer i les altres víctimes.⁶⁷ La CGT preparà accions per recollir diners per ajudar els obrers represaliats a Barcelona com a conseqüència de la Setmana Tràgica i la Federació d'Estibadors de Marsella plantejà un boicot als vaixells espanyols.⁶⁸ Finalment, l'execució de Ferrer sorprengué tothom, i el dirigent anarquista francès Jean Grave assenyala com a culpable del fracàs de l'esforç per alliberar Ferrer la indiferència de les masses a Espanya.⁶⁹

Però, de fet, la campanya en favor de Ferrer no havia fet sinó començar quan aquest va morir. La intensa activitat duta a terme per la Lliga Internacional per l'Educació Racional de la Infància ajudà a mitificar el nom i l'obra de Ferrer, amb la col·laboració d'altres sectors socials, entre ells maçons i lliurepensadors. S'havia creat un nou sant laic: el nom de *Francisco Ferrer* fou utilitzat per obrir escoles i fundar associacions que honressin la seva memòria arreu del món (Lausanne, Nova York, Cempuis, Liverpool, etc.). Es crearen comitès, lligues i associacions en molts llocs d'Amèrica i Europa, es posaren plaques i s'aixecaren monuments en honor seu, el més significatiu dels quals fou el que s'inaugurà el 1911 a Brussel·les, simbòlicament destruït quan els nazis van ocupar la ciutat. Per la seva part, la premsa que li havia donat suport el recordà durant molts anys, i per a força gent el seu nom quedà associat a la lluita per la llibertat. A tall d'exemple, l'any 1913, a la sortida d'un míting organitzat per la Lliga dels Drets de l'Home, en protesta per l'actuació de la policia davant l'ambaixada d'Espanya per un motiu que no ve al cas, s'organitzà una manifestació espontània amb crits de: «*Vive Ferrer! A bas Alphonse XIII.*»⁷⁰

68. ANP, F7 12900, m/3489.

69. Jean GRAVE, «Une défaite. Un défi. Une leçon», *Les Temps Nouveaux* (Paris), 13 (30-10-1909).

70. *Les Temps Nouveaux* (Paris), 3 (17-5-1913). Amplis dossiers sobre les commemoracions i els homenatges a Ferrer i Guàrdia a Instituut Internationaal voor Social Geschiedenis (IISG) d'Amsterdam, Col·lecció Ugo Fedelli.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1909, octubre, 13. Barcelona

Testament de Francesc Ferrer i Guàrdia.

AHPB, Ricard PERMANYER I AYATS, *Manual de 1909*, vol. III, f. 2.046r-2.053v.

En la ciudad de Barcelona, a trece de octubre de mil novecientos nueve y siendo la una menos treinta minutos, yo, Francisco Ferrer y Guardia, de cincuenta años de edad, casado, profesor de lenguas, natural de Alella, provincia de Barcelona, residente actualmente en esta ciudad, no pudiendo exhibir la cédula personal por no tenerla a mi disposición; hijo legítimo y natural de los consortes difuntos don Jaime Ferrer y doña María de los Ángeles Guardia; encontrándome con claridad de potencias de los sentidos y de la palabra, queriendo disponer de mis bienes para después de mi muerte, hago y ordeno éste mi testamento en los términos siguientes:

Protesto ante todo, con toda la energía posible, de la situación por mí inesperada del castigo que se me ha impuesto, declarando que estoy convencidísimo de que antes de muy poco tiempo será públicamente reconocida mi inocencia.

Deseo que en ninguna ocasión, ni próxima ni lejana, ni por uno ni otro motivo se hagan manifestaciones de carácter religioso o político ante los restos míos, porque considero que el tiempo que se emplea ocupándose de los muertos mejor sería destinarlo a mejorar la condición en que viven los vivos, teniendo gran necesidad de ello casi todos los hombres.

En cuanto a mis restos, deploro que no exista horno crematorio en esta ciudad como los hay en Milán, París y tantas otras, pues habría pedido que en él fueran incinerados, haciendo votos para que en tiempo no lejano desaparezcan los cementerios todos en bien de la higiene, siendo reemplazados por hornos crematorios o por otro sistema que permita mejor aún la rápida destrucción de los cadáveres.

Deseo también que mis amigos hablen poco o nada de mí, porque se crean ídolos cuando se ensalza a los hombres, lo que es un gran mal para el porvenir humano. Solamente los hechos, sean de quien sean, se han de estudiar, ensalzar o vituperar, alabándolos para que se imiten cuando parecen redundar al bien común, o criticándolos para que no se repitan si se consideran nocivos al bienestar general.

Quiero que mis deudas sean pagadas, acreditada que sea la verdad del hecho y sin trámite alguno judicial.

Nombro albaceas de éste mi testamento, y contadores y liquidadores, según lo que luego dispondré, a don Cristóbal Litrán, residente en la actualidad en Teruel, Paseador del Ferial, número dieciséis, y a don William Heaford, residente en Inglaterra, condado o departamento de Surrey, población de Thornton Heath, calle Mer-sham Road, número 29^a, dándoles juntos y a solas pleno poder y facultad para que cumplan y ejecuten todo cuanto por mí hallaren dispuesto y ordenado.

Lego la cantidad de seis mil pesetas a mis tres hijas, Trinidad, Paz y Sol, en pago a sus derechos legitimarios que por ministerio de la ley forzosamente he de reconocerles. Pero suplico a mis dichas hijas que no reclamen ni la expresada suma ni nada más en concepto de suplemento de legítima, pues no han de olvidar todo cuanto les vengo diciendo y escribiendo desde que me posesioné de la herencia de doña Ernestine Meuniè, de que no han de contar nunca con dicha herencia, pues fue convenio verbalmente hecho con la referida señora, que sus bienes no deberían servir más que para el asunto a que yo lo destinaba, es decir, para propagar mis ideas según y como yo lo entendiere. Por lo tanto, ruego a mis dichas hijas que no pongan impedimento alguno al cumplimiento de lo que yo dispongo en éste mi testamento. Y protesto en este acto, una vez más, de las versiones que se han dado atribuyéndome abuso de confianza en la adquisición y empleo de los bienes heredados de la señora Meuniè.

Lego a doña Soledad Villafranca y los Arcos, residente hoy en Teruel, Paseador del Ferial, número dieciséis, cuarenta acciones de la Sociedad Anónima, con domicilio en esta ciudad, denominada «Fomento de Obras y Construcciones». Y declaro que estas cuarenta acciones legadas a la señora Villafranca son aparte o además de las sesenta de dicha Compañía, que también le lego, formando cien en conjunto de las quinientas de las referidas acciones que existen y se encontrarán en la caja o departamento que tengo alquilado en la Sociedad «Crédit Lyonnais» de París, Boulevard des Italiens; cuales sesenta acciones forman un rollo con rótulo que dice «Para Soledad».

Lego además a la nombrada doña Soledad Villafranca todo el mobiliario y ajuar que existe en el piso que con ella ocupábamos, de la casa que existe en la finca llamada «Mas Germinal», sita en el término de Mongat, y el piano que se encuentra en los bajos de dicha casa.

Finalmente, lego a la propia doña Soledad Villafranca el derecho de uso y habitación del mencionado piso que, según he dicho, ocupábamos en la casa del «Mas Germinal», por durante toda su vida.

Lego a don Lorenzo Portet, habitante actualmente en Liverpool (Inglaterra), Barrington Road, número nueve, los bienes siguientes: Primero, la casa editorial,

esto es, todas sus existencias y el conjunto de derechos y obligaciones que la integran, que tengo establecida en esta ciudad, calle de las Cortes, número quinientos noventa y seis, denominada «Publicaciones de la Escuela Moderna». Segundo, las trescientas acciones de la Sociedad «Fomento de Obras y Construcciones», que tengo pignoradas en la sucursal del Banco de España de esta ciudad, en garantía de un préstamo de capital máximo noventa mil pesetas, del cual se han utilizado unas setenta mil pesetas aproximadamente, de manera que el legatario adquirirá las trescientas acciones si devuelve la cantidad prestada, o bien el remanente de dicha garantía si el Banco debiese realizarla o hacerla efectiva por no devolverse aquella suma. Tercero, la casa que poseo en París (Francia), rue des Petites Ecuries, número once, la cual está hipotecada en garantía de dos préstamos, uno de trescientos veinticinco mil francos y otro de ciento veinticinco mil francos, cuyos intereses deberá pagar el legatario en la forma estipulada en los respectivos contratos. Cuarto, trescientas acciones de la repetida sociedad «Fomento de Obras y Construcciones», de las que, conforme he manifestado, existen en la caja que tengo alquilada en el «Crédit Lyonnais» de París. Quinto, cuatrocientas treinta y dos acciones de la Sociedad «Catalana General de Crédito», domiciliada en esta ciudad, que se encuentran igualmente en la caja del «Crédit Lyonnais» de París.

Declaro, para dar todas las facilidades posibles, que el llavín del arca o caja que tengo en alquiler en el «Crédit Lyonnais» de París, se hallará dentro de un sobre lacrado que contiene también quinientos cupones de la Sociedad «Fomento de Obras y Construcciones», dirigido a nombre de Madame Nicaise, La Salpêtrière, París, que dejé en el «Mas Germinal», cuyo sobre se abrirá por quien corresponda para disponer del mencionado llavín, y declaro para evitar toda duda que los mencionados quinientos cupones no están destinados a la citada Madame Nicaise, sino que formarán parte de la masa general de la herencia, como asimismo un paquete o rollo de cincuenta acciones de la referida Sociedad «Fomento de Obras y Construcciones», que tiene un rótulo que dice «Para Riego», cuales cincuenta acciones manifiesto no están destinadas a nadie como pudiera indicarlo dicha inscripción. La cifra para abrir la mencionada caja es la de 596, en este orden [596, *escrit en vertical*].

Encargo al legatario don Lorenzo Portet que si en alguna ocasión, por desgracias que sufrieren o por cualquier circunstancia eventual, viese en alguna necesidad a mis hijas, a la familia de mi hermano José, o a doña Soledad Villafranca, o al niño llamado Leopoldo Bonnard, conocido por Riego, les socorra y atienda según su prudencia y buen criterio, declarando en cuanto a mis hijas que la única que de momento puede encontrarse en los casos previstos, de merecer algún auxilio, como yo ya venía prestándoselo, es la Trinidad, pobre, desgraciada, que vive en París, rue Belgrand, número sesenta, pues las otras dos tienen ya sus medios de vivir en la conformidad que ellas lo entienden y que no son, ni de mucho, conformes con mi modo de ver.

Igualmente encargo al referido señor Portet que a los bienes que comprende el legado que acabo de ordenar a su favor, les dé con preferencia la inversión conforme a mis ideas, que ya conoce, de fomentar las publicaciones de la Escuela Moderna; debiendo añadir, en cuanto a dichas publicaciones, que mi deseo es que se hagan, en cuanto le sea posible, las siguientes: La obra de P. Kropotkine, cuyo prospecto está ya ultimado: los tres primeros libros de la Enciclopedia Popular, cuyos títulos son «La Evolución de los Mundos», «La Historia de la Tierra» y «El Origen de la Vida»; el libro del Doctor Toulouse, titulado «Como se forma una inteligencia»; y luego los cinco tomos de los seis ingleses que traje en junio de Londres y leí y anoté en el «Mas Germinal», donde los dejé atados en un paquete sobre el tocador de Soledad. El tomo sexto, cuyo autor es Reid, dispongo que no se publique porque no terminé de leerlo, recordando que tenía que ponerle muchas notas por tener demasiado carácter inglés. Los otros cinco referidos tomos, todos sobre la moral que se ha de enseñar en las escuelas, son admirables. Aconsejo al legatario Portet vaya cuando pueda a Alemania y a Italia y se procure buenos libros de texto, cual tenía intención de hacerlo yo, visto el buen resultado que me dio el viaje a Inglaterra. Finalmente, le recomiendo para cuando le sea posible, la publicación de una revista o diario semanal, tratando en él de la educación racionalista y sindicalismo, y en cuya publicación se anunciarán exclusivamente las obras de la Escuela Moderna.

De todos mis restantes bienes muebles e inmuebles, créditos, derechos y acciones que me pertenecen y puedan pertenecerme por cualquier título, causa o razón, nombro e instituyo heredero mío universal a mi hermano don José Ferrer y Guardia, residente hoy en Teruel, Paseador del Ferial, número dieciséis, a sus libres voluntades, pero con la condición de que si, en virtud de la presente institución y por no haber causa alguna que lo imposibilite, entra en posesión y adquiere, como formando parte de la herencia, la finca llamada «Mas Germinal» y el bosque de alcornocos sito en término de Alella, entonces deberá entregar a don Lorenzo Portet, cien acciones de las de la Sociedad «Fomento de Obras y Construcciones», de las que se encuentran en la caja del «Crédit Lyonnais» de París. Para el caso de que mi dicho hermano don José no fuese heredero mío, por no poder o no querer serlo, al mismo substituyo y heredera mía nombro e instituyo su esposa, mi cuñada doña María Fontcuberta, en los mismos términos que el heredero instituido.

Impongo al legatario don Lorenzo Portet la obligación de pagar con los bienes que le he legado todos los gastos y derechos que se ocasionen por la sucesión de mis bienes, tanto de los que comprenden los legados como los de la herencia.

Prohibo que sobre mis bienes se instruya juicio de testamentaria e intervenga bajo ningún concepto la autoridad judicial, y a éste efecto, en uso de la facultad que me concede la ley, nombro contadores, liquidadores y partidores de la herencia a los citados don Cristóbal Litrán y don William Heaford, o a la persona o personas que ellos indicaren si no pudieran o no quisieran ejercer el cargo.

Esta es mi voluntad, que quiero valga como testamento, y si no pudiere valer como tal por cualquier causa que hoy o en cualquier tiempo lo imposibilitara, quiero valga como codicilo o aquella otra especie de última voluntad que mejor en derecho pudiera valer, y con la cual revoco toda anterior disposición o última voluntad por mí otorgada, aún cuando en la misma se hubiesen continuado palabras derogatorias de las que debiese hacer especial mención, pues de ellas me aparto.

Así lo otorga don Francisco Ferrer y Guardia, en la ciudad y fecha al principio expresadas, ante mí, don Ricardo Permanyer y Ayats, abogado, notario del Ilustre Colegio del Territorio de la Audiencia de Barcelona, con residencia en la capital, constituido en la Capilla del Castillo de Montjuich, resultando las circunstancias personales del testador de las manifestaciones del mismo, debiendo hacer constar que no exhibe cédula personal por no llevarla encima cuando fue detenido, siendo presentes por testigos instrumentales y de conocimiento, especialmente llamados y rogados por el testador, don Julio Padilla y Hermosilla y don Ramón López Oliveros y Corrales, vecinos de esta ciudad, a quienes y al testador he leído íntegramente este testamento, advertidos antes del derecho que la ley les concede de leerlos por sí mismos, del cual no han querido usar. Y de que el testador y los testigos firman, de que éstos, aspirantes ambos del cuerpo de vigilancia, cuyo cargo acreditan por sus respectivos carnets o documento de identificación, números trescientos dieciocho y cuatrocientos veinticinco, en cuyo sentido doy por conocidos, aseguran conocer al testador y constarles sus circunstancias, de que éste se halla a mi juicio con la capacidad legal necesaria para testar y de todo lo demás contenido en este instrumento público, extendido en cuatro pliegos de papel timbrado de clase undécima, serie B., números 6.443.261 - 6.443.286 - 6.443.281 y 6.443.276, yo, el autorizante notario, doy fe, haciendo constar que el otorgamiento y redacción de este testamento dictado por el testador, empezó en la hora consignada al principio, habiendo terminado a las cuatro y media.

[*Segueixen les signatures de l'atorgant, dels dos testimonis i del notari autoritzant*].

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

COMPANYS I FARRERONS, Isabel, *El protocol de 1850 del notari de Reus Francesc Sostres i Soler i del seu connotari Magí Sostres i Torra, naturals de Calaf*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009, 984 p., 2 v. (Acta Notariorum Cataloniae; 19-20).

Aquesta obra s'insereix dins la ja extensa col·lecció de la Fundació Noguera d'edició de registres i protocols notariaus, que seguint el mode italià s'inicià l'any 1991 amb la publicació d'un registre barceloní de mitjan segle XIV i que continuà després amb la publicació preferent de significats registres medievals. I la seva singularitat rau precisament en la cronologia del protocol que s'edita, situada al bell mig de la dinovena centúria i a la capital del Baix Camp. Per això, l'autora, coneedora de la documentació notarial i arxivera infatigable a l'Arxiu Històric de Tarragona, on es troba gran part de la documentació notarial reusenca, enceta la introducció justificant precisament aquesta elecció. I la raona en el sentit que aquest protocol esdevé del tot il·lustratiu de l'intens desvetllament econòmic que en aquells anys es produí al Camp de Tarragona, de mà del procés d'industrialització i de la reactivació de l'activitat econòmica, un procés més viu a la ciutat de Reus, aleshores la segona població del Principat, i que, ahora, pot resultar representatiu d'altres àrees geogràfiques del país. En efecte, superada la guerra del Francès i la Primera Guerra Carlina, es reprèn el comerç, proliferen les societats mercantils, es creen les fàbriques tèxtils, la ciutat es projecta a l'exterior i es comencen a teixir les xarxes industrials, amb famílies potents i una població, el batec quotidià de la qual queda reflectit també en el protocol. El volum s'enceta amb la preceptiva introducció, en què Isabel Companys, després de la justificació de l'edició, presenta el volum en els seus aspectes formals i de contingut, estudia els notaris productors i d'altres de relacionats i, abans de les normes d'edició, dedica l'apartat més extens a dibuixar el marc social i econòmic del Reus que apareix precisament en el protocol. El cos central de l'obra el constitueix la publicació d'un conjunt de 411 instruments (dels quals 192 al primer volum i els restants al segon), amb la indicació usual del número

d'ordre, data, regest nominal i signatura topogràfica. Aquests documents abracen el període comprès entre el 26 de desembre de 1849 i el 24 de desembre de 1850. En aquest sentit, convé recordar que fins a la Llei marc del notariat de 1862 molts notaris segueixen datant encara per l'estil de la Nativitat del Senyor. Com a nota singular, cal afegir que el cos central de l'edició ve precedit per l'índex alfabètic que figura al mateix protocol, amb les dades usuals de nom d'atorgant, tipus documental i foli on es troba. Tanca l'edició d'aquest interessant protocol del Reus vuitcentista un primer índex d'antropònims i un segon de topònims.

CÓZAR GUTIÉRREZ, Ramón, «*De lo que yo el infrascripto escribano doy fe*». Los escribanos de la villa de Albacete durante el siglo XVIII», *Revista de Historia Moderna* (Alicante), 28 (2010), p. 269-299.

Cal inscriure aquest article dins la nova línia de proliferació d'estudis sobre el notariat hispà a l'època moderna, amb un major pes en el vessant social de la institució. En aquest cas, Ramón Cózar, professor de la Universitat de Castilla-La Mancha, interessat per l'estudi de les xarxes de relació de l'oligarquia municipal castellana, analitza el grup professional dels escrivans, que està en contacte permanent amb l'elit i que actua com a intermediari del poder entre aquesta i la majoria il·letrada, tant en l'àmbit públic com en el privat i particular. Un grup, al capdavant, que juntament amb el dels justícies i regidors, configura l'aparell burocràtic permanent de l'ajuntament durant gran part de l'Antic Règim. L'autor es proposa, d'una banda, conèixer els aspectes tècnics de la seva activitat (formació, tipologia, formes d'accés, retribucions...), però també, d'una altra, definir socialment aquest grup professional i analitzar les seves influències i relacions amb els poderosos. I això ho fa mitjançant la documentació municipal i notarial de l'Albacete del segle XVIII, aleshores una de les principals poblacions de l'extrem oriental de la plana manxega, mercès al seu emplaçament privilegiat entre Andalusia, Llevant i la Meseta, el creixement agrícola i l'emergent comerç. D'aquesta manera, el treball es configura en dos apartats. En el primer, analitza l'ofici notarial des d'un punt de mira més professional, mentre que en el segon se centra en el perfil social d'aquest grup i en l'estudi de les famílies, amb atenció especial a la mobilitat social i a les xarxes clientelars. Hom convergeix, com ja era conegut, en el fort caire patrimonial de l'ofici, vinculat al *concejo* i a determinades famílies, i, alhora, al perfil socioeconòmic no gens homogeni del grup dels escrivans.

GARCIA ESPUCHE, Albert, *Barcelona 1700*, Barcelona: Editorial Empúries, 2010, 367 p. (Biblioteca Universal; 239).

L'any passat, l'Ajuntament de Barcelona publicava l'obra magna del mateix autor *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*, que li valgué la concessió del Premi d'Història Ciutat de Barcelona 2009 i del Nacional de Cultura 2010, que en un sol any ha estat objecte de diverses edicions i que ja fou ressenyada en aquestes mateixes pàgines del número anterior. Ara, Albert Garcia Espuche, que dirigeix igualment de manera ben activa i participativa la col·lecció *La ciutat del Born. Barcelona 1700*, i que és autor d'una bibliografia no només selecta i rigorosa, sinó també ja prolífica, ofereix una mena de síntesi d'aquella gran tesi de referència, en què, prenent com a punt de partida la ciutat recuperada del Born, representativa i explicativa de tot el conjunt urbà barceloní, presentava una excel·lent panoràmica de la capital catalana de l'època moderna. Amb la mateixa treballada connexió entre la micro i la macrohistòria, i superant antics i clàssics tòpics de decadència, l'autor torna a oferir una visió renovada i apassionant de la societat d'aquest període i descriu amb precisió les activitats socials i econòmiques i la vida quotidiana i cultural dels barcelonins. I, altre cop, la documentació notarial, especialment els testaments i els inventaris, esdevenen la clau de volta per a la correcta articulació del treball, ja que són una font inesgotable i una finestra, immaterial i immensa, oberta a la ciutat. Després d'una reveladora introducció, en què posa en valor la microhistòria i el paper desplegat pels notaris, el llibre es divideix en tres grans capítols: la ciutat de les coses, la ciutat de les persones i el conflicte quotidià i la guerra. En tots ells es percep la vitalitat d'una ciutat pròspera, dinàmica, diversa, amb una forta activitat econòmica, farcida d'estrangers i oberta al món, marcada per la religiositat però alhora abocada a la festa, la dansa, la música, el teatre, les tavernes, el joc i les apostes, el vestit o el menjar, amb unes pinzellades de sofisticació. Una ciutat, tanmateix, que hagué de patir els horrors de la guerra entre 1691 i 1714, embats que resistí mercès als fonaments sòlids de què gaudia des del final del segle XVI. I una ciutat que, tal com es diu a la contracoberta, no necessitava, per continuar avançant, que una suposada racionalització exterior vingués a obrir-li els ulls i a marcar-li la direcció d'un futur millor. Clouen aquesta obra, de lectura fàcil i amena, uns annexos gràfics, un epíleg, una relació bibliogràfica i documental i un petit glossari.

GARÇON I PEYRÍ, Sofia, «Els Rauréz, notaris de Puigcerdà. Un cas de desheretament al s. XVIII?», *Ker. Revista del Grup de Recerca de Cerdanya* (Puigcerdà), 2 (2009), p. 42-48.

Nou treball d'aquesta estudiosa de la Cerdanya, que és ahora membre de la Junta de la Societat Catalana de Genealogia. A partir de documents notarials de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya, l'autora ens apropa al coneixement d'una família ben coneguda de notaris, que ho foren a més en el decurs de set generacions. I es deté de manera especial en l'anàlisi d'un conflicte o disputa familiar greu entre dos membres —pare i fill— de la família Rauréz, notaris de Puigcerdà del segle XVIII. Després de la introducció, hom hi trobarà unes notes explicatives sobre el notariat i el sistema successori català, la genealogia familiar i la disputa entre pare i fill. En annex, l'autora transcriu els documents que li han servit de base per fornir aquest breu article.

MEILÁN CAMPO, Pilar, *Manual de Marina de Josep Serra, notari de Mataró (1774-1775)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2010, 282 p. (Acta Notariorum Cataloniae; 21).

Darrer volum de la col·lecció de la Fundació Noguera dedicada a l'edició íntegra de manuals o protocols notarials, la singularitat del qual arrela en el fet de tractar-se de la publicació de dos manuals de les antigues escriptories de Marina, de la vila de Mataró, corresponents a la segona meitat del segle XVIII i conservats avui a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Tal com diu l'autor, l'elecció d'aquests protocols per a la seva edició s'ha fonamentat en tres raons bàsiques. En primer lloc, per la seva riquesa documental, atesa la seva especialització en activitats relacionades amb la gent de mar. Després, perquè reflecteix els canvis tècnics i formals obrats en la pràctica notarial arran de la nova normativa borbònica. I, encara, perquè, en no estar enquadernats ni tenir índexs, la seva publicació pot facilitar-ne la recerca. Com bé sabem, les escriptories especials de Marina foren creades l'any 1751, a l'empara de la normativa de les Reials ordenances promulgades en el regnat de Ferran VI i a partir del model francès. En aquest any, Catalunya es dividia en quatre províncies marítimes (Barcelona, Mataró, Sant Feliu de Guíxols i Tarragona). Com és usual, el volum s'enceta amb una introducció, en aquest cas concisa però molt clara, en què l'autor presenta el volum, estudia breument la institució de les escriptories de

marina, dona notícia del notari Josep Serra i de la seva producció, i presenta finalment els manuals. Clouen la presentació les normes d'edició, un petit apèndix documental amb el títol de notari i una bibliografia. Potser el lector hi trobarà a faltar un capítol dedicat a un estudi de les tipologies documentals que figuren en aquests manuals, totes elles relacionades evidentment amb gent de mar, però moltes tanmateix de caire privat. Com sempre, el cos central de l'obra el constitueix la publicació d'un conjunt de 139 instruments (90 del primer manual i 49 del segon), amb la indicació usual del número d'ordre, data, regist en aquest cas nominal i signatura topogràfica. Aquests documents abracen el període comprès entre el 3 de gener de 1774 i l'11 de desembre de 1775. Tanca l'edició dels dos protocols de marina de Mataró de la segona meitat del segle XVIII un complet índex alfabètic d'antropònims.

OSTOS SALCEDO, Pilar, «Lorenzo Suárez de Figueroa, Maestre de Santiago, y los escribanos públicos», a M.ª Isabel del Val Valdivieso y Pascual Martínez Sopena (dirs.), *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al Profesor Julio Valdeón*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 2009, I, p. 215-226.

Darrera aportació d'aquesta catedràtica de la Universitat de Sevilla sobre el notariat medieval castellà, tema del qual n'és una de les primeres especialistes. En aquest cas, centra la seva atenció sobre la qüestió, encara no gaire treballada, dels exàmens d'idoneïtat a què calia sotmetre els aspirants a l'exercici del ministeri notarial i del seu nomenament. I, més en concret, estudia el cas de la designació, el juliol de 1389, per part del monarca castellà Joan I, del mestre de Santiago Lorenzo Suárez de Figueroa com a revisor dels exàmens de tots els escrivans públics dels llocs pertanyents al domini santiaguista, com també dels que treballaven a la cancelleria d'aquest poderós orde religiosomilitar peninsular. Amb aquest pretext, l'autora presenta unes ben documentades notes de diplomàtica notarial sobre el funcionament d'aquesta cancelleria senyorial. Aquest breu article s'acompanya de l'edició d'un document de reconeixement com a escrivà del lloctinent del mestre, Antón Sánchez de Tarancón, malgrat haver estat examinat per l'arquebisbe de Toledo.

PÉREZ-RUBÍN, Juan, JIMÉNEZ MERINO, Carmen, «El testamento anotado del botánico Mariano La-Gasca (Barcelona, 1839)», *Acta Botanica Malacitana* (Málaga), 34 (2009), p. 309-315.

Com molt bé recull el seu títol, aquest article té per objectiu l'edició anotada del testament del botànic Marià La-Gasca y Segura (1776-1839) i palesa, al capdavant, l'ampli caire interdisciplinari de la documentació notarial, útil també per a les ciències naturals i la botànica. Prestigiós botànic i metge format a Saragossa, València i Madrid, aquest personatge fou professor i director del Real Jardín Botánico de Madrid i autor de diverses obres sobre aquesta qüestió. A més, elegit diputat a Corts en el Trienni Liberal, abandonà el país el 1823 amb la restauració de l'absolutisme, continuà amb els seus treballs a Londres i Jersey i retornà el 1834. Després d'una breu però precisa introducció, els autors publiquen el testament, autoritzat a Barcelona el 1839, pocs mesos abans de morir, pel notari Josep Antoni Jaumar i conservat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Completa el treball l'apartat de les notes, que contenen interessants comentaris i observacions relatives al contingut d'aquesta disposició d'últimes voluntats.

RAVINA MARTÍN, Manuel, BAQUERO MOLINA, Joaquín, *Catálogo de los planos y dibujos de los protocolos notariales de Cádiz*, Cádiz: Junta de Andalucía, 2009, 231 p.

En la seva línia ja tradicional i realment intensa d'elaboració d'instruments de descripció, l'Arxiu Històric Provincial de Cadis ofereix ara un catàleg gairebé exhaustiu dels plànols i dibuixos del seu ric fons notarial de 17.000 volums. Cal recordar que la documentació gràfica, integrada sobretot per mapes, plànols i dibuixos, i especialment abundosa en els protocols a partir del segle XVIII, és complementària de les escriptures i té un gran valor formal i artístic per ella mateixa, però sobretot aporta una llum nova i diferent de la textual i pot esdevenir una font de primera magnitud, encara força inexplorada, per a qualsevol estudi relacionat amb l'urbanisme, l'arquitectura i l'art en general. L'obra s'enceta amb una introducció, en què els autors presenten la tasca descriptiva realitzada, la documentació gràfica localitzada i la seva tipologia (plànols de situació, plànols de terrenys, plànols de cases, escuts heràldics i dibuixos d'obres artístiques) i els criteris de classificació i edició. El cos central de l'obra el consti-

tueixen les fitxes catalogràfiques d'un total de dos-cents dos plànols i gairebé una cinquantena de dibuixos dels segles XVII a XX, per bé que la majoria són del XIX. Els plànols es presenten per ordre alfabètic de localitats i la fitxa descriptiva és una adaptació de la norma ISBD (CM) i té els camps següents: encapçalament (localitat, matèria i any), títol, autor, escala, data i lloc, descripció física, notes, localització, descripció del document, signatura i publicacions. Els dibuixos, al seu torn, s'agrupen en escuts heràldics, arbres genealògics i diversos. Clouen aquest útil catàleg un primer índex d'antropònims, un segon de topònims, un tercer temàtic i un quart d'il·lustracions. Aquestes, a color i en nombre de vint, les trobem al final de l'obra.

Registros Notariales de Sevilla (1441-1442), Sevilla: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura, 2010, 469 p.

Edició i estudi dels tres registres notariais més antics de la capital hispalense, conservats a l'Arxiu Històric Provincial de Sevilla, corresponent un al notari Gonzalo Bernal (1441) i dos a Fernán García (1441-1442). Com sabem, són ben pocs els llibres notariais d'època medieval conservats als amplis dominis de l'antic regne de Castella, malgrat comptar amb precedents legislatius molt clars i d'estar documentada la seva existència (cap del segle XIII, pocs i fragmentaris del XIV —els d'Ágreda de 1338 i 1365, els d'Orense des de 1365, els de Tuy o els de Jerez de la Frontera de 1392—, i alguns sobretot de la segona meitat del XV). I les causes d'aquest fet incontestat rau en, més enllà de les raons de tipus extern (incendis, desastres naturals, guerres, destruccions intencionades...), en qüestions estructurals, com ara una pràctica deficient en la seva confecció, una clara negligència de les autoritats i dels mateixos notaris en el seu traspàs i, en tercer lloc, un seguit de raons de base que portaven a la no conservació dels registres (menor grau de desenvolupament de la institució, menor preparació i nivell tècnic dels notaris, manca d'intercanvis culturals amb França o la península Itàlica o menor tradició d'escripturació dels contractes privats). La transcripció, dificultada pel mal estat dels manuscrits, i els índexs han anat a càrrec de Raquel Rodríguez i Tamara Sánchez, i l'estudi, de la professora Pilar Ostos. Després de la introducció, l'obra s'enceta amb un magnífic treball de caire institucional i diplomàtic, com ja ens té acostumats aquesta catedràtica sevillana, que per separat analitza el contingut del registre de Gonzalo Bernal i dels dos de Fernán García. S'hi estudia tant el

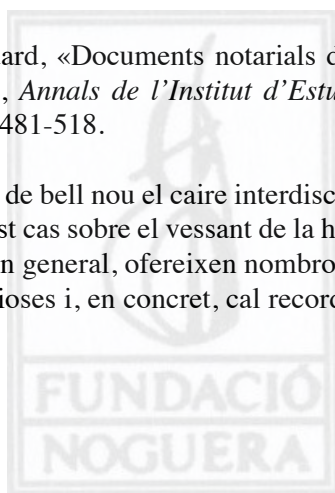
notari productor com el registre i, especialment, la diversa tipologia documental que conté, agrupada en sis apartats (representació de les persones, relacions matrimonials, béns i la seva transferència, crèdit real o personal, serveis, i testaments i donacions *mortis causa*). Després, trobem el cos central del treball amb la transcripció dels documents, que presentats per registres sumen un total de tres-cents cinquanta-vuit assentaments. I, en darrer terme, clouen aquesta excel·lent edició uns complets índexs de documents (registres), antroponímics i toponímics, presentats igualment per cadascun dels tres registres estudiats i editats.

SERNA COBA, Èrika, «Un mostreig d'aprenentatges d'oficials de ploma de Figueres», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 40 (2009), p. 221-229.

Breu article sense epígrafs sobre l'aprenentatge de l'ofici notarial, és a dir, l'art de la notaria, a l'antic Col·legi de Notaris de Figueres. L'autora l'ha elaborat a partir d'un total de quaranta-set documents de fes de pràctica, localitzats en els protocols conservats a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà de la seva direcció, entre 1616 i 1832. Després d'una concisa presentació del sistema notarial d'aprenentatge *morando in arte*, al costat d'un altre notari i per un període determinat, es relaciona en un quadre la referència dels documents que li han servit de base del treball, amb indicació de l'any, nom del notari de l'estada, nom de l'oficial de ploma i durada de l'estada. Hom constata la llarga duració d'aquests aprenentatges, amb una mitjana en aquest cas d'uns tres anys, fet d'altra banda normal d'acord amb el que determinava la norma i la pràctica de formació de notaris, com també que els aprenents passaven per diverses oficines notariales abans de l'examen davant l'autoritat corresponent.

SIERRA VALENTÍ, Eduard, «Documents noterials de la inquisició a Girona (1572-1635)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (Girona), XLIX (2008), p. 481-518.

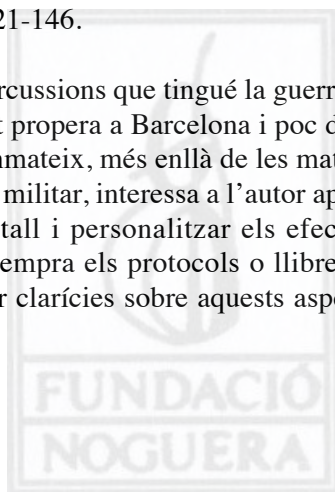
Treball que palesa de bell nou el caire interdisciplinari de la documentació notarial, en aquest cas sobre el vessant de la història religiosa. El cert és que els protocols, en general, ofereixen nombroses notícies sobre eclesiàstics i entitats religioses i, en concret, cal recordar que es poden trobar

entre els fons notarials registres especials de determinades institucions religioses, benèfiques i assistencials (monestirs i convents, capítols catedralicis, hospitals...), però també actes relatives als processos de beatificació i canonització, de concilis generals o provincials, deliberacions dels capítols provincials d'alguns ordes religiosos i, fins i tot, registres de negocis de la Santa Croada o de la Inquisició. En aquest article, el professor Eduard Sierra dedica la seva atenció a una de les institucions més estudiades per la historiografia de les darreres dècades, el tribunal del Sant Ofici de la Inquisició. I se centra en l'estudi del comissariat de Girona a l'època moderna, seguint la petjada dels treballs de Ricard García Cárcel i de Griselda Juliol, i en els registres notarials del notari Bernat Caselles, servats a l'Arxiu Històric de Girona. Després d'una breu introducció, en què dibuixa el marc històric i destaca el paper que el Sant Ofici tingué en la lluita contra la penetració protestant al país, va resseguint l'acció d'aquest comissariat gironí mitjançant la lectura dels documents notarials, que ben sovint parlen enmig del text, des de les primeres lletres dels inquisidors fins a les xarxes familiars dels comissaris, passant per les crides públiques, els bans, els pregons i, sobretot, estudiant els notaris del Sant Ofici i la tipologia documental continguda en els registres notarials relativa a la Inquisició, com ara nomenaments de familiars, denúncies, monitoris, citacions, empires, inventaris, subhastes, debitoris o confessions. Abans d'una succinta bibliografia final, l'autor inclou en apèndix una mostra de la variada tipologia documental dels registres notarials del Sant Ofici, primer amb la seva explicació conceptual i després amb la transcripció d'un exemple model.

SUBIÑÀ I COLL, Enric, «Efectes de la guerra del Francès a Mataró i rodalies tot resseguint els notaris», a *Noves lectures de la guerra napoleònica des del Maresme, 1808-1814*, Vilassar de Dalt: Museu Arxiu Municipal, 2010, p. 121-146.

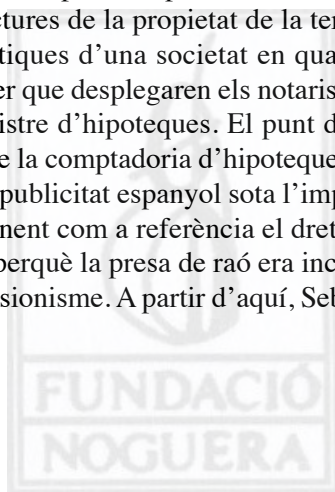
Estudi de les repercussions que tingué la guerra del Francès a la capital del Maresme, molt propera a Barcelona i poc dotada per a la defensa, i als pobles veïns. Tanmateix, més enllà de les matances, la pressió fiscal o els anys d'ocupació militar, interessa a l'autor apropar-se a la microhistòria i explicar el detall i personalitzar els efectes d'aquest conflicte bèl·lic. I, per fer-ho, emprà els protocols o llibres notarials com a font privilegiada per donar clarícies sobre aquests aspectes quotidians. Enric

Subiñà divideix el treball en quatre eixos: els expatriats, els afrancesats, l'exèrcit i els danys o pèrdues materials. En el primer, presenta alguns exemples de persones que hagueren de fugir de les ciutats i viles ocupades cap a zones lliures, per poder continuar amb la seva activitat econòmica o, senzillament, per garantir la seva integritat física. Molts d'ells eren provinents de Barcelona, principalment nobles, eclesiàstics i comerciants, però també molts mataronins fugiren igualment de la vila. En un segon grup, estudia els afrancesats, que simpatitzaven amb els ocupants, i analitza amb encert els motius del posicionament d'aquest grup (ideologia, supervivència, aprofitament...), alhora que explica el paper que desplegaron en aquells anys difícils. En el tercer apartat, parla de l'exèrcit, format bàsicament per la trilogia integrada per les forces regulars borbòniques, els miquelets i el sometent de cada lloc. Finalment, parla dels danys, més documentats en els protocols, tant com a justificació per vendre un bé o per reparar un edifici malmès com també amb referències directes. Clou aquest article —documentat, clar i de correcte discurs lineal— la relació dels manuals consultats i un breu annex amb llistes d'expatriats i residents de diferent provinença.

VILLALÓN BARRAGÁN, Sebastià, «Els problemes de la informació en una societat d'Antic Règim. Els notaris catalans davant la creació del registre d'hipoteques», a Rosa Congost (ed.), *Dels capbreus al Registre de la Propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX)*, Girona: Associació d'Història Rural de les comarques gironines, 2008, p. 241-274.

Aquest article s'insereix dins un volum miscel·lani amb un total de deu articles, dedicat a l'estudi dels capbreus i dels registres d'hipoteques i de la propietat com a fonts importants per al coneixement de les formes, les condicions i les estructures de la propietat de la terra, i per arribar a comprendre les característiques d'una societat en qualsevol època històrica. L'autor explica el paper que desplegaron els notaris en el procés de creació i consolidació del registre d'hipoteques. El punt de partida havia estat la instauració, el 1768, de la comptadoria d'hipoteques, que suposà la uniformització del règim de publicitat espanyol sota l'impuls de la política absolutista borbònica i prenent com a referència el dret castellà. Tanmateix, el sistema era deficitari perquè la presa de raó era incompleta i la interferència fiscal creava confusionisme. A partir d'aquí, Sebastià Villalón es dema-

na per les raons que van fer possible que el registre d'hipoteques català es convertís en un cas singular en el règim de publicitat immobiliària espanyol. I, a més d'observar com es portà a terme en els seus orígens l'aplicació de les lleis registrals, aborda un dels punts clau per mesurar la fiabilitat de la institució, el grau de clandestinitat immobiliària. El cert és que els Col·legis de Notaris, especialment els de Barcelona i Girona, van tenir molt a veure amb la singularitat del registre d'hipoteques català, que rau en l'excepcional massa de documentació enregistrada, i que esdevé un clar exponent de la necessitat d'informació en una societat especialment dinàmica com era la Catalunya del segle XVIII. L'autor conclou que els notaris catalans van tenir un paper protagonista en la creació definitiva i l'alta eficiència del registre d'hipoteques català. Així, bo i introduint esmenes a la Pragmàtica de 1768, van saber adaptar el sistema a les necessitats i realitat de l'antic règim en què vivien, fins i tot abans de la reforma de l'edicte de 1774, i amb la seva feina quotidiana a les notaries van contribuir després a la seva perfecció. Com també conclou que la singularitat del registre d'hipoteques català arrelava en un grau més baix de clandestinitat immobiliària i en l'existència tant d'un nombre major d'oficines com d'escriptures enregistrades.

WITTLIN, Curt, «Un cas de “guerra” domèstica a Tortosa l'any 1401, descrita pel notari Ramon Ortolà, el reu, en una carta rimada a la muller», *Recerca* (Tortosa), 13 (2009), p. 179-198.

Curiós article d'aquest professor emèrit de la Universitat de Saskatchewan, a Saskatoon, a l'oest del Canadà, en què presenta i comenta uns textos de l'inici del segle XV sobre l'actualment denominada violència de gènere. Concretament, es tracta d'una llarga carta en octosíl·labs rimats, escrita en català, en què el jove notari tortosí Ramon Ortolà recorda a la seva muller, Marieta, els seus conflictes domèstics. El marit és a punt de partir cap a Mallorca, mentre la muller torna cap a Vilalba a casa del seu pare, amb el braç trencat per un cop de bastó. La carta transcrita i comentada ha estat trobada al fons notarial de l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, dins el protocol de 1401 de Jaume de Pont, i formava part de la instrucció d'un sumari. Després d'una breu introducció, l'autor, que ha estat catedràtic de filologia romànica i lingüística històrica, acompanya aquest interessant text, que presenta no poques dificultats de lectura i interpretació correctes, d'una altra carta que connecta el notari amb el seu sogre,

Pere Cirera, de Vilalba, amb el qual mantenia relacions comercials. I, a més, després d'un breu glossari de termes, adjunta també certs consells de Francesc Eiximenis, que predicà a Tortosa el 1397, sobre «com l'hom pot humiliar l'altivesch de sa muller».

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades per *Laureà Pagarolas i Sabaté*)

Memòria 2009

L'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, constituït pels manuals, llibres notals i protocols de més de cent anys del districte notarial de la capital catalana, forma part de l'Arxiu General de Protocols del Col·legi de Notaris de Catalunya, amb el qual es troba instal·lat de manera unitària a la seva seu, i és gestionat per aquesta institució. Integrat en el Sistema d'Arxius de Catalunya, és el primer arxiu de l'Estat espanyol d'entre els notarians, tant per l'antiguitat com per la continuïtat i la transcendència dels seus fons. I, alhora, és un dels principals centres d'investigació i estudi del país, amb un nombre d'usuaris creixent, que ha mantingut la xifra rècord de l'any 2008, situada per sobre dels 2.500, i que ha incrementat encara la de consultes.

Durant l'any 2009, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona ha continuat desplegant les funcions ja tradicionals i que li són pròpies com a centre responsable de la custòdia, el tractament i la difusió del patrimoni documental generat per la institució notarial barcelonina, des de la seva gènesi, a l'inici del segle XIII, fins avui dia, d'acord amb la normativa sectorial corresponent.

En aquesta breu memòria es recullen i sistematitzen de manera sintètica aquestes competències, agrupades en quatre apartats, d'acord amb l'esquema coherent de funcions desplegades pels centres arxivístics: recepció o ingressos de fons; conservació en el triple vessant de preservació, restauració i reproducció; organització i tractament, igualment en un triple vessant de classificació, ordenació i descripció, i, en darrer terme, comunicació i difusió dels fons.

Convé advertir, en tot cas, que sobre els primers punts relatius a l'ingrés de fons, a la conservació o a la mateixa organització de la documentació en els seus diferents vessants, aquesta memòria recull tasques relatives a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona més que no pas a l'Arxiu Històric. Tasques que, pel fet que formen part del mateix cicle o procés documental i són executades pel personal de la Secció Històrica, s'hi han incorporat.

Com a aspectes més remarcables de la tasca duta a terme durant aquest any 2009, es pot destacar:

- La instal·lació d'armaris compactes al soterrani primer, que s'havia deixat pendent en el moment en què es construï el nou dipòsit d'arxiu a l'inici dels anys noranta del segle passat.
- L'edició de dos volums del nou inventari corresponents al segle XVIII, dins el pla establert d'acord amb la Fundació Noguera.
- La publicació del número XXVII de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*.
- L'endegament de nous projectes, com ara la descripció dels llibres registre de pòlisses dels antics corredors de comerç o de la col·lecció de pergamins de l'Arxiu Històric.

1. RECEPCIÓ I INGRÉS DE LA DOCUMENTACIÓ

1.1 Ingré de protocols

D'acord amb la legislació notarial vigent, han ingressat a l'Arxiu General de Barcelona els protocols de més de vint-i-cinc anys corresponents a les notaries demarcades dins el districte notarial de Barcelona, que actualment aplega, de manera exclusiva, la capital catalana. Les xifres de notaris i volums es mantenen en una línia clarament ascendent respecte dels anys anteriors:

- Any 1983: 82 notaris i 1.253 volums.

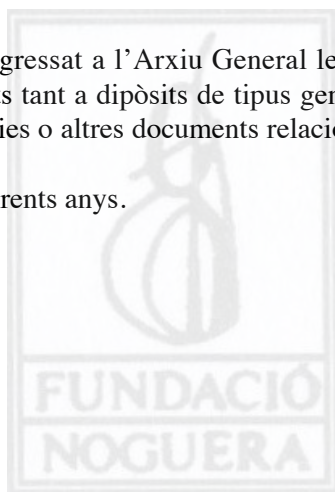
D'altra banda, els protocols que en aquest any han esdevingut centenaris i que, per tant, han passat a formar part de l'Arxiu Històric, obert a la consulta, són:

- Any 1909: 48 notaris i 151 volums.

1.2 Ingré de pliques

Igualment, han ingressat a l'Arxiu General les pliques obrants a les notaries, corresponents tant a dipòsits de tipus general com a testaments, memòries testamentàries o altres documents relacionats, que se segueixen confiant als notaris:

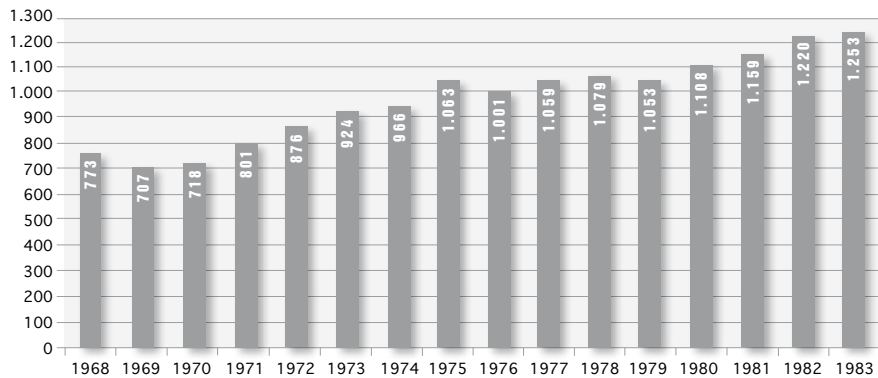
- 15 dipòsits de diferents anys.

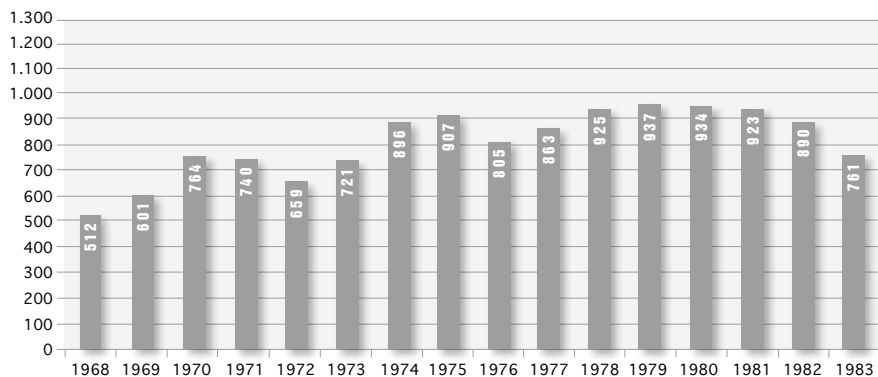

EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ NOTARIAL BARCELONINA: 1968-1983

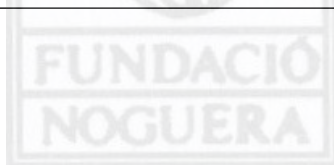
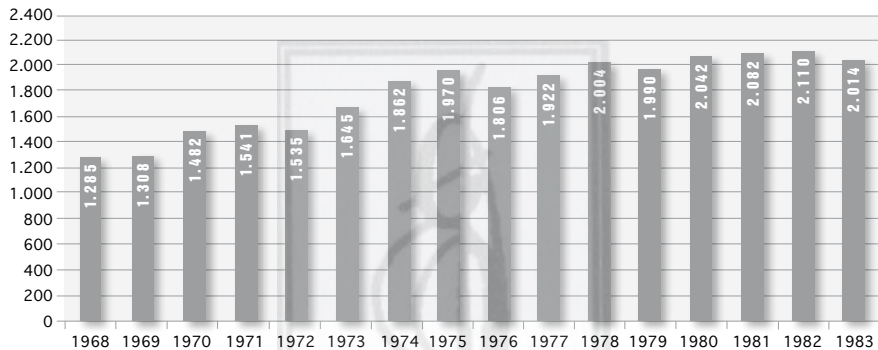
PROTOCOL GENERAL

PROTOCOL PROTESTOS

PROTOCOL GENERAL I PROTESTOS

1.3 Ingrés i concentració de protestos

En darrer terme, també han ingressat a l'Arxiu General els protocols especials de protestos corresponents del districte de Barcelona, els quals han estat instal·lats al dipòsit del carrer Entença de Barcelona:

- Protocols de protestos del districte de Barcelona de diferents anys (de 1983: 71 notaris i 761 volums).

Així mateix, gairebé ultimada la tasca de concentració dels protocols especials de protestos dels altres districtes de Catalunya al mateix dipòsit d'Entença (només resten per ingressar els districtes de Figueres i Reus/Falset), durant l'any 2009 s'han traslladat nous protocols del districte de Sabadell. Aquests no s'havien recollit en el seu moment (novembre de 2005), atès que es tractava del primer districte i, per tant, aleshores s'actuà amb un criteri encara no prou ben definit en el sentit de reunir-los i transferir-los tots:

- Desembre, 22: Districte de Sabadell, 810 volums.

1.4 Arxiu General Intermedi de Protocols de Catalunya

Constituit mitjançant el conveni signat amb la Generalitat de Catalunya el 21 de novembre de 2007, i amb seu provisional a l'Arxiu General de Protocols de Barcelona, durant l'any 2009 hi han ingressat els fons dels districtes següents:

- Febrer, 9: Districte de Sant Boi de Llobregat, 1959 a 1983, 715 volums.
- Juliol, 23: Districte del Vendrell, 1983, 45 volums.

1.5 Arxiu dels fons de Corredors de Comerç de Catalunya

El dia 1 d'octubre de 2000 entrà en vigor la integració en un cos únic de notaris dels corredors de comerç col·legiats, com a conseqüència de la disposició addicional vint-i-quatre de la Llei 55/1999, de 29 de desembre, de mesures fiscals, administratives i d'ordre social. Aquesta integració comportà, evidentment, també el traspàs de la documentació generada per aquests fedataris mercantils en el seu doble vessant, és a dir, tant la produïda pels corredors de comerç com pels agents de canvi i borsa.

El mes de gener de 2004 s'havia procedit al trasllat de l'arxiu dels corredors de comerç col·legiats de Barcelona i dels seus antecessors, consistent en uns 12.500 volums, des d'una nau ubicada al municipi de Viladecans al dipòsit creat amb aquest motiu al carrer Entença de la capital catalana.

I durant la primera quinzena de desembre de 2009 s'ha procedit a traslladar l'arxiu del fons de l'antic Col·legi de Corredors de Comerç de Girona, des d'un dipòsit de Salt (Girona) a un altre que el Col·legi de Notaris té a Molins de Rei. Es tracta d'un fons encara obert, que requerirà per tant de noves transferències. S'han traslladat un total d'onze districtes i queda pendent el d'Arenys de Mar, dipositat en un local del notari arxiver d'aquesta localitat:

- Desembre: Col·legi de Corredors de Comerç de Girona, 4.641 volums.

2. CONSERVACIÓ DELS PROTOCOLS

2.1 Manteniment de suports

S'han dut a terme les tasques pròpies de manteniment de les unitats d'instal·lació, tant de les capsas com de les carpetes que protegeixen els volums, amb una actuació preferent sobre els protocols del segle XVIII i primer terç del segle XIX, que han estat objecte de descripció durant aquest període. Igualment, s'ha iniciat la retolació dels protocols del segle XVIII, amb el sistema que s'ha considerat més adequat.

2.2 Enquadernació de protocols del segle XX

S'ha prosseguit la tasca de reparació de les enquadernacions i, en tot cas, de restauració dels protocols del segle XX, de notaris i anys diversos, amb una xifra similar als exercicis anteriors:

- 60 protocols.

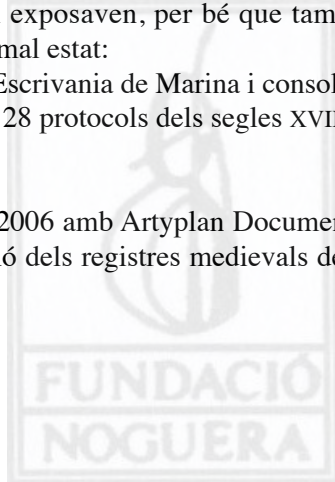
2.3 Restauració de protocols

Igualment, s'ha continuat la línia de restauració progressiva dels volums històrics més malmesos. Com ja s'apuntava en la memòria de 2005, en el seu moment s'optà per fer tots els protocols de l'Escrivania de Marina, per les raons que s'hi exposaven, per bé que també cal afegir-hi alguns protocols generals en mal estat:

- 12 protocols de l'Escrivania de Marina i consolidació de les enquadernacions de pell de 28 protocols dels segles XVIII i XIX.

2.4 Digitalització

Signat al final de 2006 amb Artyplan Document el projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals de l'Arxiu Històric i ini-

ciats els treballs de manera sistemàtica el gener de 2007, durant el 2009, talment com l'any anterior, s'han acomplert amb escreix les previsions i, d'aquesta manera, s'han digitalitzat i tractat:

- 194.202 imatges, corresponents a 830 registres.

2.5 Instal·lacions d'arxiu

Canviat l'any 2006 el maquinari de climatització dels dipòsits de l'Arxiu Històric i Intermedi, durant el 2009 se n'ha continuat controlant el rendiment, mercès als sensors de control o termohigrògrafs i mitjançant lectures automàtiques periòdiques dels paràmetres de temperatura i d'humiditat, bàsics per a la conservació òptima dels fons documentals.

Però, sobretot, durant l'estiu de 2009 i a càrrec de l'empresa Gama, s'ha fet la instal·lació dels armaris compactes del soterrani primer, que s'havia deixat pendent en el moment de construcció del nou dipòsit d'arxiu a l'inici dels anys noranta del segle passat. Té una capacitat total de 3.100,86 metres lineals, similar als altres dipòsits, i es pretén ubicar-hi inicialment els fons notariaus dels districtes distints al de Barcelona, és a dir, Badalona, Sant Boi de Llobregat i el Vendrell. Aleshores, hom ha aprofitat per repassar les instal·lacions dels altres dipòsits i canviar els volants per uns de nous amb fre incorporat.

3. ORGANITZACIÓ I TRACTAMENT DE LA DOCUMENTACIÓ

3.1 Classificació i ordenació dels fons

S'han dut a terme les tasques pròpies de tractament i d'organització dels fons documentals ingressats a l'arxiu:

- Revisió, neteja (fotocòpies, grapes, clips...) i ordenació dels protocols de l'any 1983, amb 82 notaris i 1.253 volums.

Igualment, s'han ordenat els protocols de protestos del districte de Barcelona ingressats a l'arxiu:

- Ordenació cronològica (1983) i alfabètica (de notaris).

En darrer terme, s'ha organitzat i s'ha dotat d'un mètode arxivístic coherent el fons intern, petit però important, de les relacions de transferència de protocols (protocol general i pliques: sistema cronològic i alfabètic de notaris; protestos: sistema alfabètic i cronològic) i modificacions d'escriptures (sistema cronològic):

- Classificació i ordenació de les sèries de relacions de transferència i de modificacions d'escriptures de l'Arxiu General del Districte, de l'any 1983.

3.2 Descripció dels fons

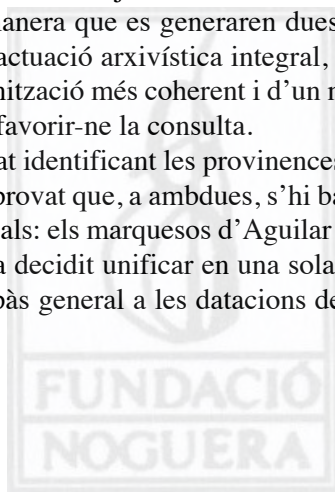
Continuant amb el projecte patrocinat per la Fundació Noguera, d'elaboració del nou inventari dels protocols de l'arxiu, enguany s'han dut a terme les tasques següents:

- Preparació de l'edició dels volums V i VI del nou inventari dels protocols de l'arxiu, corresponents a la primera i segona meitat del segle XVIII, en els números 31 i 32 de la Col·lecció d'Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya de la Fundació Noguera (preparació de l'original, confecció dels índexs, revisió de proves...).
- Inici de les tasques de descripció dels protocols del segle XIX. De fet, s'ha arribat fins al primer terç del segle, tal com s'explica en la memòria presentada a la Fundació Noguera. Un segle XIX —cal recordar-ho— amb una xifra de volums certament extraordinària, superior a les 11.500 unitats, per bé que molt més sistematitzades, raó per la qual s'ha simplificat la fitxa descriptiva.

En un altre ordre, s'ha iniciat el tractament arxivístic del fons de corredors de comerç col·legiats de Barcelona i dels seus antecessors. Així, elaborat el quadre de classificació d'acord amb la varietat tipològica dels llibres registre, s'ha bastit un inventari informatitzat per descriure de manera individual i acurada cada volum. En el decurs del 2009 s'han inventariat gairebé 3.000 llibres registre provinents de l'antic Col·legi de Corredors de Comerç de Barcelona.

En tercer lloc, finalment, s'ha iniciat també la nova catalogació de la col·lecció de pergamins. Integrada per 1.700 unitats dels segles XII al XVII, aquesta col·lecció havia estat objecte de dues catalogacions parcials a mitjan segle passat, de manera que es generaren dues sèries factícies. Calia, per tant, afrontar una actuació arxivística integral, que dotés el conjunt de pergamins d'una organització més coherent i d'un nivell de descripció més aprofundit, per tal d'afavorir-ne la consulta.

La tasca s'ha iniciat identificant les provinences dels pergamins a totes dues sèries. S'ha comprovat que, a ambdues, s'hi barrejaven documents de dos productors principals: els marquesos d'Aguilar i el mateix notariat barceloní. Aleshores, s'ha decidit unificar en una sola sèrie tota la col·lecció. Primer, s'ha fet un repàs general a les datacions de la totalitat dels perga-

mins per garantir-ne la correcta ordenació. Tenint en compte el gruix documental, s'ha optat per dividir la tasca de catalogació en dos volums, el primer amb els documents anteriors al 1500 i el segon amb la resta fins al 1700. I, després, s'ha iniciat la tasca de regest, seguint l'estil subjectiu i de manera àmplia, afegint-hi la cloenda dels escrivans, la taula de tradició pertinent (necessària, a més, per mantenir el vincle amb les signatures arxivístiques dels catàlegs anteriors) i els comentaris sobre l'escriptura, l'estat del pergami, el seu contingut o altres aspectes destacats.

4. COMUNICACIÓ I DIFUSIÓ DELS FONS

4.1 Servei a la sala de consulta

Aquesta és, sens dubte, la finalitat última del conjunt de tasques desenvolupades a l'arxiu i, alhora, la que ocupa més dedicació i atenció quotidiana. Amb un nivell de consulta creixent, d'acord amb l'extraordinària importància de la documentació que s'hi custodia, les xifres totals d'usuaris i de consultes o volums servits situen el nostre centre entre els més prestigiosos i visitats del país.

Aquest servei a la sala comporta moltes intervencions puntuals d'ajut, de resolució de dubtes de tot tipus (arxivístics, paleogràfics, diplomàtics, històrics...) i d'assessorament bibliogràfic o documental:

- S'han realitzat un total de 13.160 consultes (amb un increment del 15% respecte de l'any anterior), per part de 2.529 usuaris (xifra similar a la de 2008, que havia suposat un rècord absolut), dins d'una clara línia ascendent respecte dels anys precedents.

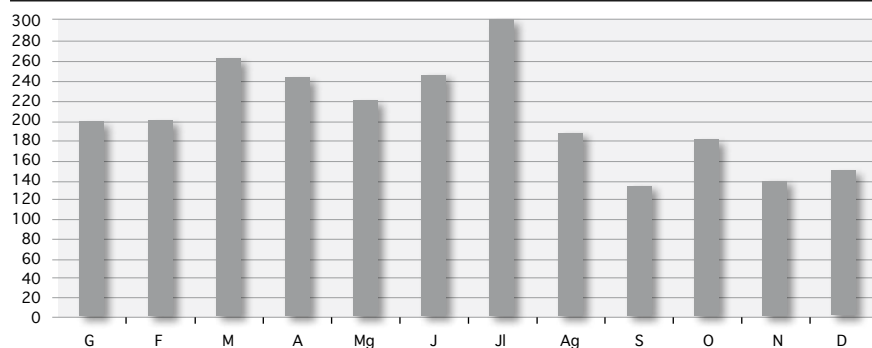
D'aquests usuaris es poden remarcar els trets bàsics següents: la majoria provenen de la ciutat de Barcelona i de la seva àrea metropolitana; tenen estudis superiors; són amb preferència historiadors, professionals liberals, professors universitaris i genealogistes; la franja d'edat predominant se situa entre els 36 i els 55 anys; han conegut l'arxiu en la seva etapa de formació; hi tenen una llarga trajectòria de recerca, i hi acudeixen amb finalitat majoritària d'estudi de temes i èpoques ben diversos.

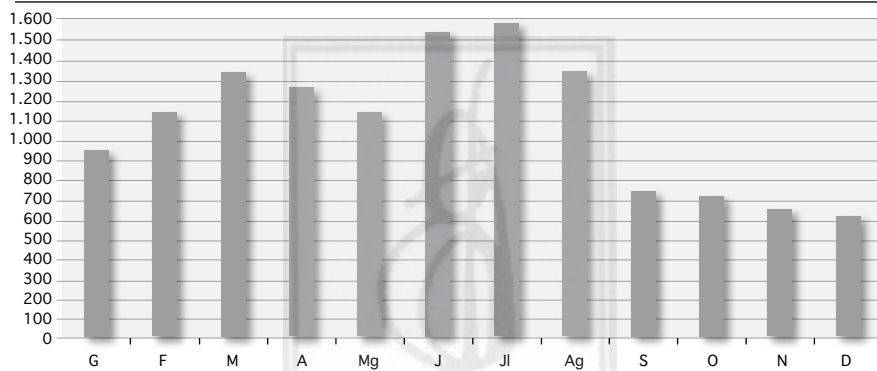
ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES, ANY 2009

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana diària usuaris	Mitjana diària volums
Gener	20	202	971	10,01	48,55
Febrer	20	205	1.150	10,25	57,50
Març	22	269	1.358	12,23	61,73
Abril	20	246	1.291	12,30	64,55
Maig	20	226	1.160	11,30	58
Juny	20	251	1.522	12,55	76,10
Juliol	23	304	1.571	13,21	68,30
Agost	21	194	1.367	9,24	65,09
Setembre	20	139	752	6,95	37,60
Octubre	21	187	721	8,90	34,33
Novembre	21	147	678	7	32,29
Desembre	21	159	619	7,57	29,48
Total	249	2.529	13.160	10,16	52,85

USUARIS

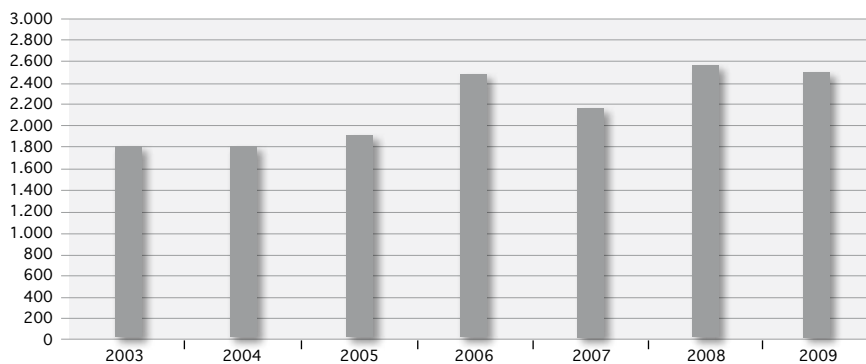
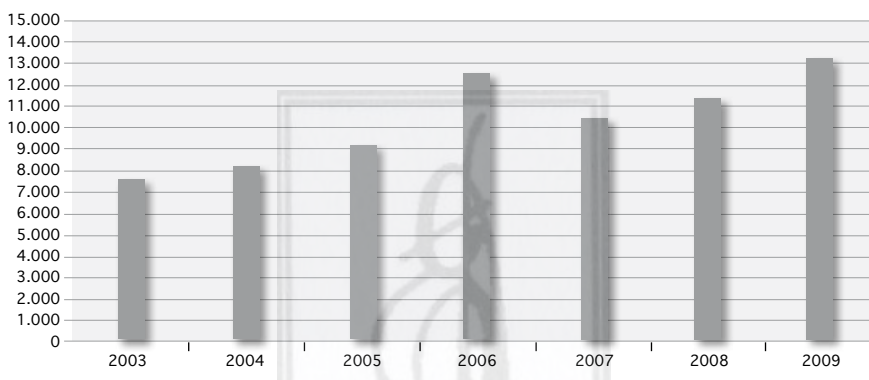
VOLUMS

EVOLUCIÓ DE L'ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES: 2003-2009

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana usuaris	Mitjana volums
2003 (*)	94	653	2.895	6,95	30,80
2004	251	1.809	8.102	7,21	32,28
2005	248	1.920	9.022	7,74	36,38
2006	246	2.485	12.501	10,10	50,82
2007	248	2.166	10.222	8,73	41,22
2008	250	2.573	11.396	10,29	45,58
2009	249	2.529	13.160	10,16	52,85

(*) De l'any 2003, només es disposa de dades a partir del mes d'agost. Per tant, les gràfiques d'aquest any s'han confeccionat amb les mitjanes.

USUARIS**VOLUMS**

4.2 Servei indirecte

De manera complementària al servei directe a sala, s'han atès una cinquantena de consultes per correspondència sobre documentació de l'arxiu. I, sobretot, s'ha atès també una quantitat no xifrada, però molt nombrosa, de consultes telefòniques de tipus molt divers: informació sobre situació de protocols de Catalunya, sobre notaris antics, sobre centres d'arxiu, preguntes sobre tipologies notariales, orientacions bibliogràfiques i documentals, ubicació de poblacions dins els districtes i un llarg etcètera.

4.3 Reproduccions

Com a resultat de les investigacions dutes a terme pels usuaris, sempre que l'estat dels registres i protocols ho ha permès, s'ha donat resposta a la seva sol·licitud legítima de reproducció. D'aquesta manera:

- S'han realitzat un total de 7.000 reproduccions del fons documental de l'arxiu.

4.4 Visites comentades

Més enllà de les activitats habituals de tractament, descripció, difusió dels fons i d'atenció als usuaris, també es realitzen a l'arxiu, en el decurs de l'any, freqüents visites comentades per part de facultats o d'escoles universitàries, de personalitats i d'altres grups ben diversos que s'hi interessen. Les visites més significades realitzades l'any 2009 han estat les següents:

- Març, 7: Curs de Secretariat Jurídic, de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, Sra. M. Rosa Panadès (35 alumnes).
- Abril, 20: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Sr. Hug Palou (6 alumnes).
- Abril, 22: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dra. Imma Socias (25 alumnes).
- Maig, 5: Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Dret, Dr. Sebastià Solé (5 alumnes).
- Maig, 8: Universitat de Barcelona, Facultat de Filologia, Dr. Lluís Cifuentes (12 alumnes).
- Juny, 2: Arxiu Comarcal del Vallès Oriental, Sr. Xavier Pérez (10 persones).
- Octubre, 26: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dra. Eva Serra (10 alumnes).
- Novembre, 2: Grup de nous notaris del Col·legi de Catalunya (35 persones).

- Novembre, 3: Visita institucional del President de la Generalitat i de la Consellera de Justícia, amb motiu de l'acte de lliurament del I Premi Puig Salellas.
- Novembre, 9: Universitat Pompeu Fabra, Facultat de Dret, Dr. Tomàs de Montagut (15 alumnes).
- Novembre, 21: Visita d'un grup de notaris amb motiu de les noces de plata de la seva promoció (90 persones).
- Novembre, 24: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Ignasi Baiges (25 alumnes).
- Novembre, 25: Visita institucional del President del Parlament i dels membres de la Mesa.
- Desembre, 1: Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Sr. Lluís Jou (15 alumnes).
- Desembre, 16: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Josep Hernando (30 alumnes).

4.5 Classes pràctiques

En la línia de connexió ben directa de l'arxiu amb les universitats i altres institucions culturals, prèvia concertació, s'hi imparteixen amb regularitat classes pràctiques de diferents matèries relacionades amb la documentació (metodologia i crítica textual, paleografia i diplomàtica, història, antropologia...). De l'any 2009, remarquem les següents:

- Abril, 27: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Jaume Dantí (10 alumnes).
- Curs: Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Dr. Josep Hernando (30 alumnes).

4.6 Publicacions

L'arxiu, en la seva línia ja tradicional de promoure publicacions de caire històric i jurídic, edita, sota el patrocini de la Fundació Noguera, una prestigiosa revista històrica i institucional, titulada *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, de periodicitat anual:

- Edició del número XXVII (2009) de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, publicada pel Col·legi de Notaris de Catalunya i patrocinada per la Fundació Noguera.

A més, com a resultat de la tasca de descripció més amunt ressenyada, en aquest any s'han editat dos volums del nou inventari dels protocols de l'arxiu:

- Publicació dels volums V i VI del nou inventari de l'arxiu, corresponents al segle XVIII, en els números 31 i 32 de la Col·lecció d'Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya de la Fundació Noguera.

Encara, en el marc de col·laboració del personal de l'arxiu amb altres institucions culturals en l'elaboració i redacció de llibres, articles i treballs relacionats amb la institució notarial, la seva documentació i els arxius de protocols, en el 2009 el director tècnic de l'arxiu ha participat en l'obra:

- *Manual d'arxivística i gestió documental*, editat per l'Associació d'Arxivers de Catalunya.

4.7 Col·laboracions

El personal de l'arxiu ha participat en activitats culturals dutes a terme per diferents institucions i, així mateix, ha impartit cursos sobre arxius i documentació notarial. Destaquem:

- *Documentació notarial i recerca històrica*, conferència organitzada pel Seminari de Paleografia, de Codicologia i de Diplomàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona, el gener de 2009 (Laureà Pagarolas).
- *Gestió documental i arxiu a les organitzacions*, en el *Curs de Secretariat Jurídic*, organitzat per l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, el gener-febrer de 2009 (Laureà Pagarolas).
- *El Registre general d'entrada i sortida. Gestió i preservació d'una base de dades electrònica*, curs impartit per l'Associació d'Arxivers de Catalunya, a Barcelona i a Lleida el novembre de 2009 (Vicenç Ruiz).

Barcelona, maig de 2010

«ESTUDIS HISTÒRICS I DOCUMENTS DELS ARXIUS DE PROTOCOLS». NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

EHDAP és una revista anual, editada pel Col·legi de Notaris de Catalunya des de 1948, amb l'especificitat bàsica d'aplegar treballs fonamentats sobre documentació de protocols i de registres notariais d'arreu i, alhora, d'aprofundir en aspectes institucionals, com ara la història del notariat, els diferents tipus documentals que aquesta genera o bé d'altres institucions de dret públic i privat que s'hi relacionen.

La redacció de l'EHDAP prega a les persones interessades a col·laborar-hi que prenguin en consideració les normes següents:

1. L'*extensió* dels articles, que han d'ésser inèdits, oscil·larà entre els 15 i els 40 fulls de 30 línies mecanografiades (és a dir, a doble espai), presentats en paper DIN A4 i escrits per una sola cara.

2. Sota el títol del treball, hom hi farà constar el *nom i cognoms* de l'autor, així com també el centre on desplega la seva activitat.

3. Ultra les còpies en paper, els originals han d'ésser facilitats en *suport magnètic o bé òptic*, en un programa compatible amb l'entorn PC o Macintosh. A l'etiqueta del suport, s'hi escriurà el nom de l'autor, el títol de l'article i el programa amb què ha estat editat.

4. Es recomana que els articles siguin escrits en català, per bé que s'accepten originals en totes les *llengües* peninsulars i en altres idiomes, com ara l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany. Els textos en català i en castellà seran revisats per un corrector d'estil.

5. Les *notes* es presentaran sempre totes juntes al final de l'article i mai a peu de pàgina, tot i que un cop impreses sí que hi aniran. Es redactaran segons el sistema de referències que s'especifica més endavant. Les crides es faran volades sobre la caixa del text i després de la puntuació.

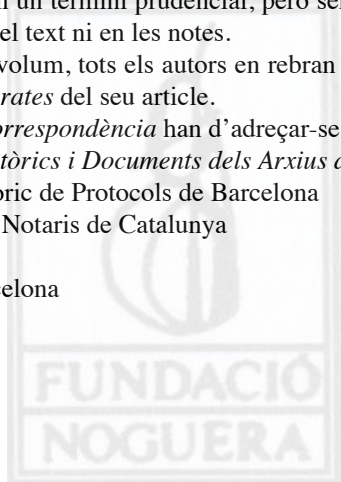
6. El text es podrà acompanyar, quan es consideri necessari, d'apèndixs, làmines, figures o *material gràfic*. Les fotografies, al seu torn, hauran d'ésser de qualitat i ben contrastades, i aniran seguides dels peus corresponents.

7. Els editors facilitaràn als autors *proves d'impremta*, per tal que puguin revisar els seus textos en un termini prudencial, però sense fer, tanmateix, variacions substancials ni en el text ni en les notes.

8. Un cop editat el volum, tots els autors en rebran dos exemplars, així com també un joc de 25 *separates* del seu article.

9. Els articles i la *correspondència* han d'adreçar-se a:

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
Col·legi de Notaris de Catalunya
Notariat, 4
08001 Barcelona

El remitent indicarà sempre, en full a part, el seu nom i cognoms, adreces professional i particular, i números de telèfon, per tal de facilitar la comunicació amb la Redacció.

10. Els sistemes de referències i de citacions a utilitzar pels col·laboradors d'EHDAP seran els següents:

Llibres:

Arcadi GARCIA I SANS, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 6).

Formes i institucions del govern de Catalunya, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1983 (Curs d'història de Catalunya; 1).

Parts de llibre:

Pierre VILAR, «Le monde urbain dans la Catalogne des temps modernes», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, v. I, p. 421-434.

Articles de revista:

Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 13 (1992), p. 127-173.

Quant a les referències als arxius, el primer cop es posarà el nom complet amb l'abreviatura entre parèntesis: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Les referències posteriors es posaran només en la forma abreujada.

Les citacions dels textos documentals es faran de la manera usual, seguint l'ordre més lògic: arxiu, secció, sèrie, peça documental, data i foli. Per exemple:

AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Septimum manuale*, 30-IX-1438/23-VI-1440, f. 34r-36v.

